De bijenkorf der H. Roomsche Kerke

Philips van Marnix van Sint Aldegonde

editie A. Lacroix & A. Willems

bron
Ph. Marnix van Sint Aldegonde, *De bijenkorf der H. Roomsche Kerke, met inleiding en varianten*, (ed. A. Lacroix & A. Willems). 2 delen, (in de serie *De werken van Ph. van Marnix van Sint Aldegonde*). Fr. van Meenen, Brussel 1858

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/marn001bien01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

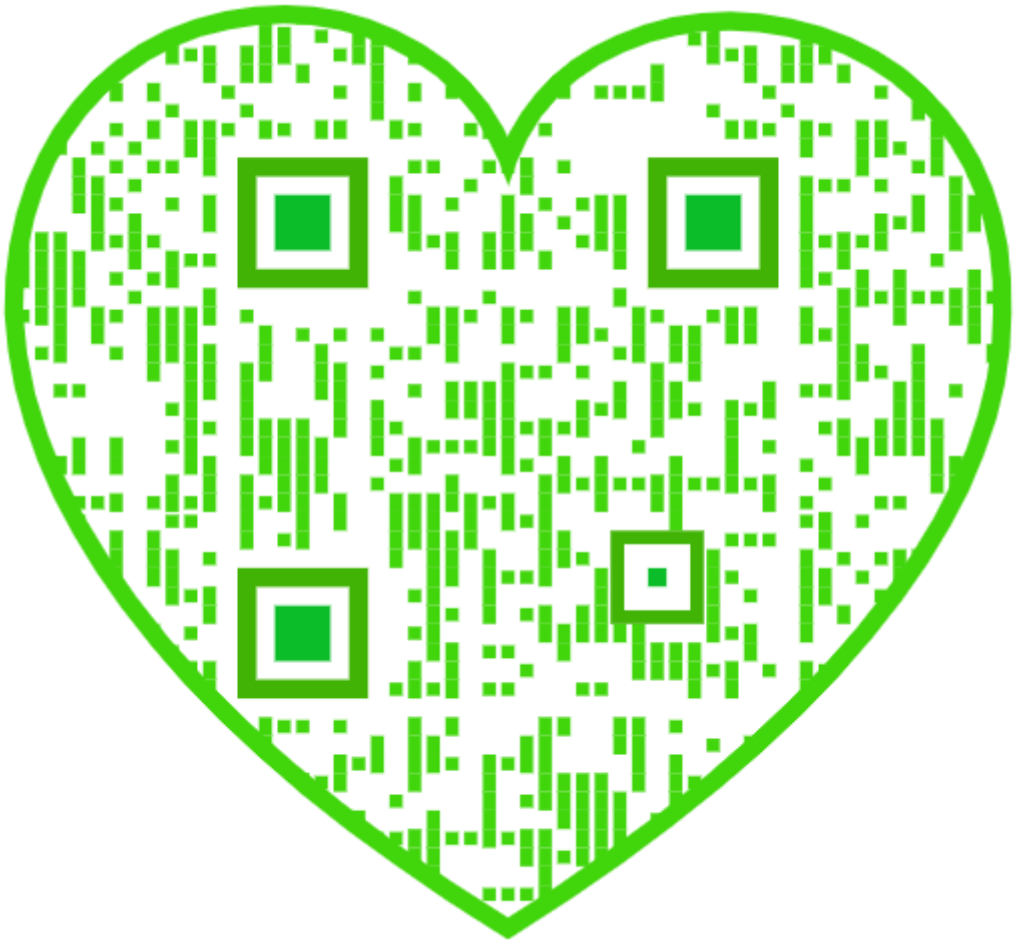

[Eerste deel]

De Bijenkorf der H. Roomsche Kerke.

I.

‘Sint Aldegonde was een der uitstekendste mannen zijner eeuw. Hij herinnert aan de grootheid van de helden der oude tijden. Hij was een dichter met eene krachtige verbeelding begaafd; een prozaschrijver, wiens stijl door niet eenen zijner tijdgenooten overtroffen werd; een staatsman, op welks bekwaamheid en omzigtigheid Willem van Oranje zich in de belangrijkste en neteligste onderhandelingen immer verliet; een spreker, die als zulke, in menige politieke omstandigheden de opmerkzaamheid van Europa vestigde; een krijgsman, diens dapperheid op meer dan een slagveld, in meer dan eenen hevigen strijd uitscheen; een in den godsdienstigen pennenstrijd zoo bedreven godsgeleerde, dat hij eener vergadering van bisschoppen, in het hun bijzonder eigen vak, zegevierend het hoofd bood. Kort, hij was een zoo door en door geleerd man, dat hij niet alleen de klassieke en verscheidene levende talen sprak en schreef, maar ook de psalmen Davids uit het hebreeuwsch, ten gebruike van het volk, in vlaamsche verzen vertaalde, en dat hij op het einde zijner levensbaan, door de Staten Generaal der bataafsche Republiek gelast werd de gansche Schriftuer over te zetten, een werk, hetwelk de dood hem belette te volvoeren.’

Aldus drukt zich een uitmuntend amerikaansch geschiedschrijver, de heer John Motley, over Marnix van Sint Aldegonde uit, in zijn heerlijk gewrocht: *Over de stichting der hollandsche Republiek* [(1)]. Deze beoordeeling is alleszins

(1) *The rise of the dutch republic*. Amsterdam 1857, vol. I, blz. 412.

nauwkeurig. Marnix was een der grootste mannen dier XVIe eeuw, welke op zoo menig groot man roemen mag. Hem was het geluk beschoren te leven gedurende dien reuzenstrijd tusschen het blinde geloof en het vrije onderzoek, tusschen den geest der middeneeuwen en den geest der nieuwere tijden. Nooit was een verhevener geest aan eene meer verhevene zaak toegewijd.

Hij was de ziel der nederlandsche omwenteling; immers hij vooral had begrepen, dat de politiek en de godsdienst in deze worsteling onafscheidbaar waren.

Zijn gansche leven is, als 't ware, een heldendicht. Hij was te Brussel, uit eene nederlandsche familie geboren; hij studeerde te Geneve de doode en de levende talen, het regt en de godgeleerdheid. In de Nederlanden teruggekeerd zijnde, was hij de eerste, die met een vasten blik den geest en de gevolgen der omwenteling doorpeilde: hij handelde, daar Willem van Oranje weifelde. Terwijl hij zelf door allerlei huiselijke rampen geteisterd wordt, dat zijn broeder op het eereveld sneuvelt, dat zijne verbanning uitgesproken en zijne goederen verbeurd worden, dat hij zijn eigen leven tegen de dweeperij zijner vijanden te beschutten heeft, vereischt de omwenteling eene inrigtende en leidende hand; er dient hulp gevraagd te worden bij den vreemde, en de landzaat moet aangemoedigd worden. Marnix biedt moediglijk het hoofd aan al die zwarigheden. Wij zien hem Duitschland doorkruisen om onderstand, en aldaar kerkvergaderingen bestieren; deel nemen aan de dordrechtsche Synode, om er Willem tot stadhouder te zien verheffen; het land aller wege doorloopen, de haarlemsche bevolking toespreken om hare overgaaf te verhoeden; den Haag versterken. Hij wordt in hecht genomen; maar nauwelijks is hij, na 't verloop van een jaar, op vrijen voet gesteld, of hij snelt naar Heidelberg en vandaar naar Frankrijk, om het huwelijk van den Zwijger te bewerken, begeeft zich naar Engeland om Elisabeth het protectoraat der bataafsche provincies aan te bieden, komt terug in België om de Pacificatie van Gent tot stand te brengen, verijdelt de listen van Don Juan, keert naar Engeland terug, krijgt de zending om zijn land bij de diëte te Worms te vertegenwoordigen, sticht door de Unie van Utrecht de hollandsche nationaliteit,

terwijl hij ander zijds zijne belgische broeders ter hulp vliegt. Door zijne onvermoeide werkzaamheid verrigt hij wonderen, schijnt hij zich zelven te vermenigvuldigen, en laat zich overal vinden waar het nut der zaken het vereischt. Eindelijk tot gouverneur van Antwerpen aangesteld, houdt hij tegen Alexander Farnese eene belegering van dertien maanden uit, waarin hij de schitterendste daden van dapperheid en beleid verrigt; tot overgaaf gedwongen, neemt hij den wijk naar Holland, alwaar hij op den avond zijns levens zich nog bevlijtigt om op eene vreedzame wijze zijn Vaderland nuttig te zijn.

Hoe heeft een enkel man zoo veelvuldige feiten kunnen verrigten? Waar heeft Marnix het geheim dier verbazende bedrijvigheid gevonden? Immer staat hij op de bres, immer aan het hoofd zijner medeburgers, en te gelijker tijd paart hij de binnenlandsche politiek met de gewigtigste diplomatieke ambten in het buitenland.

En dit is niet alles. Nog zal hij den tijd vinden om in zijn land eene menigte schriften te verspreiden, waarin hij de levendigste vraagpunten zijner eeuw zal behandelen. Hij volgt zijne tegenstrevers op het grondgebied der godgeleerdheid; in zijne schimpschriften verplet hij het katholicism onder den spot; als dichter, schenkt hij de Geuzen eenen nationalen zang; hij verlicht en vertroost zijne medeburgers, hij ontmaskert de verraders, wijst op de gevaren, staat in briefwisseling met al de geleerden van zijnen tijd.

En nogtans - moet ik het zeggen? - er zijn schrijvers opgerezen, die dezen grooten man gelasterd hebben. Zijne tegenstrevers, voor wie alle middelen goed zijn, hebben hem beschuldigd de goddeloosheid te hebben verspreid, hij, de godsdienstigste man zijner eeuw; zij hebben hem beschuldigd, ik weet niet welke kerk, te hebben geplunderd, hij, die zich altijd met zoo veel ijver tegen de plunderingen gekant heeft [(1)], ja zoo verre heeft men het gedreven, dat men hem beschuldigd heeft zijne medekampers verraden en met de Spanjaarden geheuld te hebben, hij, die zijn bloed, zijne fortuin, zijn leven ten beste gaf om het Vaderland te redden!

(1) Cf. over dit geschiedkundig punt de belangrijke brochuur van onzen kunstvriend Ant. Bergmann: *Ph. van Marnix van Sint Aldegonde. Plundering der hoofdkerk van Lier*. Lier, 1857, in-8°.

Maar te vergeefs vervolgt hem de nijd. Marnix is en blijft ons duurbaar, als denker, omdat hij de vrijheid van geweten verdedigd heeft; hij is ons duurbaar als krijgsman, omdat hij ons land tot het uiterste toe aan de vreemde overheersching betwist heeft; hij is ons duurbaar als mensch, omdat gansch zijn leven een blijk van zelfopoffering was, omdat de tijdgenooten zijne rondborstigheid, de eenvoudigheid zijner zeden, de goedheid van zijn hart geroemd hebben; hij is ons duurbaar als Nederlander, omdat hij een opregt volkslievend man was, omdat hij streefde naar datgene wat het oirbeeld aller vaderlandsche harten wezen moet: de onafhankelijkheid der XVII provincies en hare nauwste vereeniging.

II.

Wij zullen hier de lijst van Marnix' werken niet opgeven; dezelve is in het vierde boekdeel onzer uitgave te vinden.

Onder 's mans menigvuldige schriften zijn er twee, die bij uitstek zijnen naam beroemd hebben gemaakt, namelijk: *Le Tableau des différends de la religion* en *de Bijenkorf der h. Roomscher Kercke*.

Beide zijn in den zelfden geest en met het zelfde doel geschreven, beide munten uit door vernuft en stijl; zij verschillen echter in sommige punten, die wij in korte woorden willen aanstippen.

De Bijenkorf verscheen in het oogenblik wanneer de strijd op zijn hevigste woedde; het *Tafereel* is eene vrucht van Marnix' ouden dag, toen hij uitrustte van zijn woelig en eervolle leven. Het eerste is meer driftig, meer kernachtig, meer krachtig; het laatste is uitvoeriger, grondiger en meer beredeneerd. Het een is tot het volk, het ander tot de meer beschaafde kringen gerigt. Al wat men lofwaardigs over het *Tafereel* heeft gezegd, dient ook aan den *Bijenkorf* toegekend te worden, alléén is dit laatste nog krachtiger, nog vuriger.

Een fransch theologant, Gentiaan Hervet, had in het midden der XVIe eeuw een schrift uitgegeven, onder den titel: *Trouwe vermaninghe*, enz., waarin hij den roomschen godsdienst

tegen de aanvallen der Hervormden verdedigde. Marnix ziet in deze lofrede de stof om den katholieken godsdienst tot in den grond te slechten. Op dit geschrift zal hij zijn gewrocht bouwen; hij zal zijnen tegenstrever volgen, zijne bewijsreden met nieuwe teksten bekrachtigen, die zelfs met nieuwe bewijzen staven. Maar zijne teksten zijn eene spotachtige hulp, zijn bewijzen een vernielende bijstand. Terwijl hij den schijn aanneemt den roomschen godsdienst te verdedigen, ontsluijert hij al deszelfs schanddaden en belachelijkheden. En om de spotternij ten uiterste door te drijven, draagt hij zijn werk op aan den bisschop van 's Hertogenbosch, Franciscus Sonnius, een der hevigste inquisiteurs.

Meer dan een verlichte geest uit gene tijden had het katholicism met eene grondige geleerdheid bestreden. Marnix deed meer dan hem bestrijden, hij deed hem onder den spot bezwijken. Hij dorst de hand aan den afgod slaan, hem het pronkgewaad afrukken waar eeuw bij eeuw hem meê gesmukt had; hij dorst het wanschepsel bloot stellen en het onder den schaterlach zijner medeburgers verbrijzelen. En dit werk der vernieling heeft hij met des te meer drift en geweld volvoerd, daar hij zelf op vasteren grond steunde, daar hij in de uitroeijing van het bijgeloof de redding van den godsdienst begrepen meende te achtte, daar hij met den afgod te sloopen, voor God zelf strijden.

Een getrouw denkbeeld van den Bijenkorf af te schetsen, is geene geringe zwarigheid. Allerhande geest, allerhande stijl - uitboezemingen van toorn en vloek - bijtende, bitsige hekeling, luchtige, geestige spot - hoogdravende gedachten, ruwe uitdrukkingen - dit alles komt in den Bijenkorf voor, in een elkander hortende mengeling, uit welker botsing de bliksem moet ontschieten, die de middeneeuwsche kerk zal vernielen.

Marnix verzamelde in dit enkel schrift al de wapens die de XVIe eeuw tegen den geest der middeneeuwen gesmeed heeft. Uit de tallooze twist - en hekelschriften door het geloof, de rede, de vervolgingen en de brandstapels opgeworpen, heeft hij een enkel gewrocht samengekneed, waarin geene wonden zijner tijd verzuimd worden; een gewrocht van gezond verstand en billijkheid, dat, midden in het gewoel des tijds, door het volk in zijne korte verpoozingen zal gelezen worden. Hij

evenaart Erasmus in spotgeest, Ulrich van Hutten in bitsigheid, Luther in toorn, Rabelais in lustigheid en geestdrift.

'Wil men van dit boek een echt en klaar denkbeeld hebben?' zegt Edgar Quinet 'Eene kerk, de kerk der middeneeuwen, rijst in de duisternissen op; gij zet den voet over haren drempel. Een schaterende grimlach stijgt uit de grafkelders op, en wordt van muur tot muur, van gewelf tot gewelf wederkaatst. Elke figuur op de kapiteelen, onder en boven, in de kleinste hoeken, houdt zijne kaken in eenen eeuwigen lach opgeblazen. Een mengelmoes van wanklanken klinkt door uwe ooren, alsof de slangen en de salamanders die zich rondom de kapiteelen kronkelen, u hunne woudwoeste geheimen uitlegden; te midden van dit spotachtig getier, verzinkt de kerk in eenen modderpoel, en de kabouters en de nachtgeesten schuifelen over de puinen. De Geest zelf die over haar gewaaid heeft, is verdwenen, er blijft niets meer over dan een oud bestoven boek, half vernield door den tijd [(1)].'

Wat de letterkundige waarde van Marnix' Bijenkorf betreft, zijne tegenstrevers zelven hebben met ons alle hulde aan derzelver voortreffelijkheid bewezen. Zijne taal is duidelijk, zuiver, keurig en vloeijend: hij prijkt met al de hoedanigheden die aan zijne tijdgenooten ontbreken. Marnix is niet alleen de stichter der nederlandsche nationaliteit, hij is ook de hervormer onzer taal en letterkunde.

III.

Wij sluiten dit voorwoord met de aanduiding der verscheidene uitgaven van den Bijenkorf.

Dezelve moeten naar twee tijdvakken verdeeld worden, namelijk degene die binnen des schrijvers leven verschenen zijn, en degene die na zijne dood (1589) het licht zagen.

De eerste dragen den pseudoniem *Isaac Rabbotenu van Loven*, en zijn allen uiterst zeldzaam geworden.

De latere werden gedrukt volgens het exemplaar van Marnix zelf 'met sijn eygen hant deurgaens oversien, ende alsoo

(1) *Fondation de la république des Provinces-Unies. Marnix de Sainte-Aldegonde*. Bruxelles 1854, bl. 148, en passim.

verrijckt ende verbetert, dattet genoeghsaem een nieu werck schijnt te wesen, alomme by na over-een-komende met den nieuwen franschen Byenkorf, genaemt *Tableau*, etc., in 't jaer 1599 ter baen gebracht.' Zij verschillen derhalven merkelijk van de vroegere uitgaven.

De eerste Bijenkorf verscheen in het jaar 1569, onder den titel: De Biënkorf der H. Roomsche Kercke. Welck is een clare ende grondelicke wtlegginghe des Sendbriefs M. Gentiani Heruet nu corts wtgegaen int Fransoys ende int Duytsch. Ghescreuen aen de afgedwaelde van het Christen ghelooue. Z. pl. en j. kl. in-8° 379 ff.

De tweede uitgave is met de vorige overeenkomstig, behalve dat de druk verschillend is, en de errata in den tekst verbeterd zijn. Zij voert ten titel:

1572. De Bienkorf der heyliger Roomscher Kercke. Welcke is, *enz*. Z. pl. kl. in-8°. x en 258 ff [(1)].

De derde druk is vermeerderd met een register. De titel waarop voor de eerste maal de figuur van den bijenkorf in den vorm van eene pauselijke kroon gevonden wordt, is in rood gedrukt. Het drukkersmerk, op de laatste bladzijde, is eene roos, in randwerk.

1574. De Byencorf der H. Roomsche Kercke. Z. pl. kl. in-8° VIII, 268 en 8 ff.

Zie hier de lijst van alle de andere uitgaven die wij hebben kunnen opspeuren:

1577. Dord. kl. in-8°.

1597. kl. in-8°. Z. p. VIII. 258 en 8 ff.

1599.

1600. Leyde. kl. in-8°.

1611. Delft. Bruyn Harmensz. Schinckel.kl. in-8°. VIII. 274 en 6 ff.

1611. Amstelredam. Broer Jansz. kl. in-8°. VIII. 274 en 6 ff.

1631. Amsterd. J. E. Cloppenberg. kl. in-8°.

1638. Amsterdam. Evert Cloppenburg. kl. in-8°. VIII, 234 en 6 ff.

1639. Rotterdam, kl. in-8°

(1) In het verslag aan de leidensche maatschappij (1856) wordt onder dit zelfde jaartal eene utrechtsche uitgave vermeld.

1644-1647.

1648. Utrecht. Gillis Bilsteijn. kl. in-8°.

1657. Amsterdam. Jan Bouman. in-8°.

1658. Amsterdam. Cloppenburg.

1664. Amsterdam. Abraham en Jan de Wees.

1733. Amst. Joh. Rotterdam. in-8°.

1761. Groningen. Eenigszins in stijl en spelling veranderd en met eenige aanteekeningen door H. Meyer vermeerderd.

Zonder jaartal. Amsterd. M. de Groot en J. Conynenbergh.

De allerlaatste uitgave is die van Utrecht, 1844 (2de deel, Amsterdam, 1845), twee deelen in-8°, op nieuw ten behoeve der Roomsche Kerk, bijzonder in de Nederlanden, uitgegeven. Deze uitgave, waarin men goed gevonden heeft de hedendaagsche spelling te volgen, is met zeer belangrijke aanteekeningen verrijkt.

In onzen herdruk hebben wij de uitgave van 1597 gevolgd, en tevens de bijvoegsels van Marnix ingelascht en de afwijkingen in nota aangestipt (1).

Nog eenige woorden over de vertalingen van den Bijenkorf.

Men verhaalt dat Marnix bij den edelman *Uniko Manninga* huisvestende, op deszelfs lusthof te Luitsborg, of Luttesburg, niet verre van de stad Norden gelegen, zijnen Bijenkorf in het hoogduitsch vertaalde (2). Deze vertaling werd uitgegeven met het latijnsch opschrift *Alvearium Romanum*, doch met een uitgebreideren titel. De opdragt aan Sonnius wordt in deze vertaling voorafgegaan door een 'Vorredlin Jesuwalti Pickhart, der Papstlt. Rechten Licentiaten.' Deze titel luidt volgender wijze:

Phil. van Marnix Binenkorb desz Heyl. Romischen Imenschwarms, seiner Hummelszellen (oder Himmelszellen), Hurnausznaster, Bramengeschwürm und Waspengetosz, Sampt-Lauterung der H. Rom. Kirchen Honigwaben, etc. Zu Christlingen. Anno 1580. in-8°.

(1) Het teeken [ ] in den tekst duidt de bijvoegsels aan, en het starretje (*) de varianten.

(2) J. J. Harkenroth. *Oostvriesche Oorspronkelijkheden*. Gron. 1731. D. II. bl. 799. - Cf. Prins. *Leven van Marnix*, bl. 27.

De Bijenkorf werd ook naderhand op nieuw door Joh. Fischart, gezegd Mentzer, in het hoogduitsch overgezet, met bijvoeging van eenige uittreksels uit het werk van *Henry Estienne, Traicté a l'apologie pour Herodote*.

Er bestaan nog twee hoogduitsche vertalingen van den Bijenkorf; de eene met eene voorrede van Jac. Thomasius. Leipsich, 1657; de laatste te Iena, 1733, onder den titel: *Gereinigter bienenkorb der H. Romischer Kirche*.

Prins, en na hem Quinet, gewagen nog van eene engelsche, eene fransche en eene latijnsche vertaling. Wat aangaat de fransche vertaling, deze bestaat niet. Het voorwoord van den drukker in de eerste uitgave na Marnix' dood [(1)], heeft hiertoe aanleiding gegeven. Die veronderstelde fransche vertaling is niet anders dan het *Tableau des differends*.

Van eene engelsche vertaling, door Prins zonder de minste verdere aanduiding vermeld, heb ik, ondanks de nauwkeurigste opvorschingen, geen spoor gevonden.

Eene latijnsche vertaling bestaat even zoo min. De titel *Alvearium Romanum* op de reeds gemelde hoogduitsche vertaling voorkomende, heeft dezen misslag doen ontstaan.

Ten slotte voegen wij nog eenige woorden bij, over drie werken ter wederlegging van den Bijenkorf geschreven. Namelijk.

Corte Confutatie ende Wederlegghinghe van een fenijnich Boeck des Bijencorf der h. Roomscher Kercken, gemaeckt door den seer gheleerden heer *M. Martinus Donckanus*, pastoor tot Amsterdam. Z. pl. 1578.

Confutatie oft wederlegginghe van den Biencorff. Een tsamensprake tusschen den Herder ende het schaepken, in de welcke claerlyck vertoocht wort de valscheyt der kettersche leeringhe, ende daer teghen wt dwoort Gods bewesen de onverwinnelicke waerheyt van de leeringhe der H. Roomsche

(1) Cf. onze uitgave, blz. 1.

Kercke, door *Jan Coens*, pastoor tot Cortrijck [1] Tot Louen, by Jan Maes en Philips de Zangher, 1598. kl. in-8°.

Christelijcken Biekorf der H. Roomscher Kercke, door *Joannem David* van Cortrijcke, Priester der Societeyt Jesu [2]. t' Hantwerpen, by Martinum Nutsum, A° 1600. in-8°.

Het is schier overbodig hierbij te voegen dat deze wederleggingen noch door geleerdheid noch door vorm met het gewrocht van Marnix kunnen vergeleken worden. Ook hebben zij geenen weerklank gevonden.

De Bijenkorf integendeel, eenig in zijn slach, de uitdrukking zijnde van den wederstand die onze voorvaders aan vreemde dwingelandij geboden hebben, is een nationaal gedenkteeken, en als zulk zal het aan allen Nederlander immer duurbaar blijven.

A. W.

(1) Over Jan Coens, cf. Paquot. *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas*. Louvain, 1766. D. I. blz. 218.

(2) Na eene opdragt aan de Regering van Kortrijk volgt een brief: Aen P. M. Auteur des Wespencorfs, valschelijck den Biecorfdes h. Roomsche Kercke, gheintituleert saluyt en bekeeringhe - Datum te Ghendt den 30 january 1598, op St. Aldegundens dagh. - Over Jan David, cf. Paquo t. D. VII. blz. 421.

Den byencorf der H. Roomsche Kercke.

Dit is een clare ende grondelicke wtlegginghe des Sendbriefs Meester GENTIANI HERVET, nu corts wtghegaen in Fransoys ende int Duytsch: Gheschreven aen de afghedwaelde van het Christen Gheloove.

> Leser, leest dit met vlijt: hier sult ghy sien end' mercken
> De wijsheydt en 'tverstandt vande Lovensche Klercken.

Toeghescreven ende ghedediceert aen den Eerwerdighen Bisschop Franciscum Sonnium, Vader aller nieuwe Bisschoppen inde Nederlanden, met eenen Brief ende Voorrede aen zyne Eerweerdicheyt.

Ghemaeckt ende by een ghetoghen van Isaac Rabbotenu van Loven, Licentiaet inde Pauselicke Rechten.
1 THESSA. 5.

Proeft alle dinck, ende behout het goede.

Den weetsuchtigen leser geluck.

Alsoo ons door het droeflijcke ende schadelijcke overlijden des E.E. Heere van S. Aldegonde, hooghloflijcker ghedachtenis, ter handt ghekomen is sijnen BYEN-KORF, over lange jaren uytgegeven, den welcken hy met sijn eygen hant deurgaens oversien, ende alsoo verrijckt ende verbetert heeft, dattet genoeghsaem een nieu werck schijnt te wesen (alomme by na over-een-komende met den nieuwen Franschen BYEN-KORF, genaemt TABLEAU, *etc*. in't jaer 1599. ter baen gebracht), soo heeft ons nut ende noodigh gedocht, goetwillige Leser, sulck sijn loflijck werck in't licht te brengen, om dies te levendiger voor oogen te stellen, wat onderscheyt daer is tusschen de ware Christelijcke Kerke ende de valsche Synagoge des Satans, tusschen Christum ende den Anti-Christ, tusschen Godt ende den Paus, niet twijffelende ofte 't sal een yegelijck niet min behaechlijck zijn, als't voorgaende altijdt is geweest, ende het nieuwe Fransoysche als noch is. Ende hoewel sommige eensinnige menschen haer daer aen souden mogen stooten, datmen somwijlen alhier wat vrymondich van treffelijcke saken spreeckt, soo sullen die nochtans weten, dat hy naer sijne sonderlinghe wijsheydt, ghewichtighe saken treffelijck, ende geckelijcke spottelijcke verhandelt, tot beschaminge van de harde, onbeweeghlijcke, bittere menschen, die willens ende wetens, de goede reden (hondertduysentmael hun by goede manieren voorgedragen) geen plaets en begeeren te geven; die eenvoudelijck de waerheydt beminnen, sullen op 't goede ende Godtsalige eynde acht nemen. Voorts soo is alhier een register by gevoeght, op dat den Leser, alles daer toe sijn begeerte streckt, sonder groote moeyte ende arbeytsoude moghen soecken ende vinden: Ende op dat sulcx te gerieflijcker soude mogen geschieden, soo zijn op de kanten eenige aenteeckeningen ende handekens gestelt, daer op het register aenwijst; tot naerder onderscheydinge hebben wy oock eenige aenmerkelijcke redenen met een ander letter gestelt, ende somwijlen ingesneden. Biddende den goetgunstighen Leser, dat hy desen onsen arbeydt (daer

inne geen moeyten ende kosten gespaert en zijn) ten besten wil aennemen, ende niet doen gelijck sommige, die selfs niet goets willen ofte weten aen te leggen, ende konnen evenwel niet laten den goetwilligen te steecken ende te berispen, 't welcke voorwaer onnutte wanschepselen zijn. Den lezer believe dan in alles goetgunstigh te zijn, tot voorderinge des gemeynen besten.

Vaert wel.

Klaerende wijdtloopich worden hier verhaelt alle de fondamenten ende grondelijcke bevestingen des H. Roomschen Geloofs; alle nieuwe Ketteryen wederleyt; de macht, authoriteyt, ende weerdigheyt der Kercken verklaert, ende met schriften bevestight; alle twistige Articulen gesticht, ende klaer aengewesen, waer de rechte Kercke zy. In somma, alle Articulen des H. Catholijcken Roomschen Geloofs worden hier uyt allerley Bloemen der Schriften, oude Vaderen, Concilien, Decreten ende Canons by een vergadert, ende als in eenen suyveren Byen-korf te hoop gebracht; ende ten laetsten aengewesen de gelegentheydt, conditie, wesen ende natuere der Byen, des Honig-raets van desen Byen-korf. Getogen uyt de beste oude Schribenten, soo Griecken als Latijnen.

De religie is een voghel-sanck geworden.

Voor-reden des boecks waer in de sentbrief Gentiani Hervet in ses stucken gedeylt wordt, ende de meyninge des selfs cortelijck uytgeleydt.

Dese diepgrondige ende hoogh-gheleerde Sendtbrief of Missive des Eerweerdighen Doctoors, Meester Gentiani Hervet, gheschreven aen de afghedwaelde vande Heylighe Roomsche Catholijcksche Kercke, wordt in ses voornemelijckste Hooft-stucken ghedeylt.

Waer van het eerste is: als dat de Ketters ende Hughenoosen sich niet en konnen voor gheloovighen uytgheven, dewyle zy niet alles en ghelooven, dat onse lieve Moeder de Heylighe Kercke ghelooft, buyten de welcke gheen saligheydt te halen en is, ende insonderheyt, dat zy de transubstantiatie des broodts in het waere Lichaem Christi, niet en willen ghelooven.

Het tweede is aen het eerste gheknoopt, namelick, dat zy met grooten onrecht voorhouden, als datmen niets en behoort aen te nemen buyten de Heylighe Schrift.

Het derde, dat zy de seven Sacramenten, ende insonderheydt

de Oorbiechte, het Sacrament des Houwelijcks, ende het heylighe Olysel niet en ghelooven.

Het vierde, dat zy den Catholijckschen groot onrecht doen, als syse voor Afgoden-dienaers ende Idololatras schelden.

Het vijfde, dat sy anders niet en soecken dan vleeschelijcke vryheydt.

Het seste ende het laetste, dat hare predicanten zyn ongheleerde buffels, ende leyden een boos ende ongheschickt leven.

In dese ses puncten wordt met corte woorden verhaelt den gantschen grondt ende fondament der H. Catholijcksche leere der Roomscher Kercke, ende soo aerdichlijck bevesticht, ja oock alle de Ketters soo over den Hekel ghehaelt, datter niet een hayr op en valt te segghen. Doch d'wyle den grondt ende meyninghe des Autheurs deses Briefs tot dien eynde aldermeest gestrecket heeft dat hy de Hughenoosen soude hier mede uythalen ende in het velt locken, om Ridderlijck met haer te campen: ghelijckerwijs als hy vermelt, dat onlancks oock in Vrankrijck gedaen heeft de vroome ende edele Ridder-Meester Claes Villegaignon (die met sijn schryven verhoopte Joannem Calvinum uyt te locken, ende alsoo eenen eeuwighen roem ende naem te verkrijghen.) Het is met desen oock even ghelijck toeghegaen, als met den voorseyden Villegaignon: want het is oock gheschiedt, dat hy, om sijn voornemen op het alder-bequaemste nae te comen, heeft (ghelijck als de voorghemelde ghedaen hadde) veele stucken twyfelachtich, en sommighe seer duyster, sommighe oock wat plompachtich ghestelt, verhoopende hier mede als met een lockbroyken den Vischin 't net te krijghen, waer door het ocharmen ghebeurt is, dat zyn goede ende heylighe meyninge verkeerdelijck verstaen is gheworden, ende datter de Ketters mede hebben bestaen te spotten: rede als oft hy niet weerdt en waere, datmender een antwoorde op schreve, aenghemerkt insonderheydt, dat hy gheene of seer weynighe Schriften ende bewijs-redenen heeft by-ghebracht: effen ghelyck als zy voor-maels met den voorseyden Villegaignon ghespottet hadden. Daerom heeft het ons goedt

ende nut ghedocht, ende tot stichtinge der Heylige Roomscher Kercke seer voorderlijck, dat wy souden den teghenwoordigen Sendtbrief in 't breede verklaren: ende op elck stuck stercke ende bequame bewijs-reden te voeghen, ghetoghen soo uyt de Schrift, als uyt de beste ende bequamenste boecken der oude Vaderen, Concilien ende Decreten, daer onse Moeder de H. Kerke sich aldermeest mede behelpt, op datmen te beter soude mogen mercken de verborgen costelijcke schatten, die in desen korten brief vervatet zijn: ende dat een yegelijck de selve soude moghen nutten tot zynen besten voordeel ende tot ghemeyne stichtinge, verhoopende door dit heylig ende verdienstelijck werck den Hemel te winnen, ende noch een paer Zielkens ofte twee uyt het Vaghevyer te helpen: 't welck ons gunnen wil de schoone Moeder Gods, Amen.

Aen den eerweerdighen heylighen ende hoogh-gheleerden Doctoor ende Magister noster, Heer Franciscus Sonnius, Eerweerdich Bisschop van 'sHertoghen-bosch (Vader aller nieuwe Bisschoppen inde Nederlanden) Saluyt ende benedictie.

Eerwaerdighe, lieve, heylige Vader ende Bisschop. Soo wanneer ick aenmercke ende overlegghe die vroome, loflijcke ende schoone feyten, die U. E. binnen negen oft tien jaren herwaerts, met goede hulpe des alder-doorluchtichsten ende Heylighen Cardinaels Granvelle, ende andere goede ondersaten der H. Apostolischer Catholijscher Romscher Pauselijcker Kercke, hebt aenghevangen ende vol nae uytgevoert, in de saeke van onse oude ende by nae vervallene Roomsche Religie, om de selve met nieuwe Pylaren ende stercke stijlen te ondersetten, ende met vaste seelen ende koorden der Spaenscher Inquisitie te verbinden: soo moet ick van rechts weghen, uyt den name van mijne Landslieden ende inwoonders der Nederduytsche Landen, U. E. bedancken vande groote veranderinghe,

die men binne corte jaren herwaerts aldaer gesien ende ghespeurt heeft. Want hadde uwe Bisschopsche E., ontrent het jaer 1558, by wijlen alderheylichsten Paus Julius de vierde, niet vromelijck aengedreven ende sterck gevordert, dat onse Nederlanden mochten met nieuwe Bisschoppen voorsien worden, welcke soude mogen dienen tot Inquisiteuren ende aenclagers der Ketteren ende Hugenoosen, voorwaer de sake stont also, dat de H. Paus met alle sijne cramen ende winckelen hadde corts daer na de Landen moeten ruymen, overmits het nieuwe Evangelium datmen ons wilde voort-brengen, daer uwe Bisschops Myter ende staf ende uwe Inquisiteursche Eerweerdigheyt noyt veele van gelesen heeft (overmidts uwe ghetijden-boeck met een kanneken goeden Rijnschen wijns U. E. lichtelijck vergenoegen kan). Waer uyt soude eene al te jammerlijke sake hebben moeten volgen, als namelijck, datmen by nae niemandt meer soude hebben ghevonden, die de Misse hadde willen singhen om ghelt: ja, de Papen begosten sich alreede te schamen over hare cruynen, ende soudense gheerne in plaetse met koeyendreck (gelijck als in een oude Prophetie is voorgheseyt geweest) hebben willen bedecken. De Bisschoppen, de Prelaten, de H. Monicken ende Canoniken, de Inquisiteurs ende Trawanten des Geestelijcken Hofs souden gheen neeringe meer ghekreghen hebben. Ick swijghe, dat de hoochberoemde Doctoren van Loven, de Licenciaten ende Baccalarisen inder Godtheyt en souden gheen *Vinum Theologicum*, of *Vinum Cos*, dat is te segghen van het Prochiaens vaetken meer hebben gedroncken: maer hadden sich met dunne kuyte oft knol moeten lijden, waer van sy het Colicompas hadden moghen krijghen. Ende waer souden doch die Heylighe vierbytende Ordenen gebleven sijn, ende insonderheyt die Heylige Minne-broeders? Souden sy alle gelijck, hare cappen op den tuyn niet hebben moeten hangen? Daer na, waer soude vervaren sijn alle de groote kostelijckheydt van Kercken, Altaren, vergulde Cassen, costelijcke Reliquien, schoone Beelden, goude, silvere ende syde Lakenen, Casuyfelen,

ende andere diergelijcke Juweelen meer, daer alle de Kercken der Santen ende Santinnen mede so rijckelijck gestoffeert ende verciert zijn, ende die alle de Bisschoppen met haren Eedt beloven te bewaren ende te verdedigen naer haer beste vermogen? Maer wat wil ick daer van vele seggen? De Misse, de Misse segge ick, ja de heylige lieve Misse lach so kranc, dat men alreede begonde hare *Requiem* te singen. De Santen en kregen geen vette offerhanden, geen wieroockbrant noch geen Bedevaerden meer: ja, men begonde alreede hare Beelden van de Altaren af te werpen; de Aflaten ende de Paus bullen konden niet meer gelden; ja, de stapel van alle Aflaten, namelijck het Vagevyer, begonde geheel kout te werden. De Paus selve was voor eenen Ulenspiegel aengesien; de Decreten ende Decretalen, de glose der Sophisten, de Sententien, de Quotlibeten ende ander grillen der Klercken ende Doctooren van Loven, begonden achter de bancke geworpen te sijn; de Satisfactien ende voldoeningen en hadden het ja niet meer veyl; de Oorbiechte hadde by na de moort gesteken; de Vastelavondt ende de Graef van half Vasten hadden schier den hals gebroken; alle de h. schoone Processien ende statelijcke ommegangen werden voor een kinderspel geacht; het H. Sacrament en werde niet meer met pijpen ende trommellen devotelijck omgevoert; ja, men liet het de muysen ende maeyen op eten, ende stinckende worden. In somma, alle het Heyligdom der Roomsche Catholijcsche Kercke begonde in de asschen te vallen. Daerentegen, men hoorde anders niet, so binnen als buyten de Steden, noch men las ooc anders niet, dan den Bybel of S. Paulus; men wilde anders niemant aenbidden dan God alleen; genen middelaer hebben, dan Christum Jesum; genen troost noch toeverlaet, dan in sijne satisfactie ende voldoeninge; genen roem, dan in sijn cruyce ende in sijn lijden ende sterven; gene Sacramenten anders dan den Doop ende het Pachtmael, ende de selve noch seer slecht ende simpel, sonder eenige stacie of frayicheyt, sonder belesingen des duyvels, sonder speecksel, sonder

sout oft smout; item, sonder Alben ende Casuyselen, sonder *Per omnia*, oft *Dominus Vobiscum* te singen; men wilde niet meer te Biechte gaen, dan aen God alleen, oft immers in de tegenwoordicheyt der gantscher Gemeynte; men vraegde na gene absolutie meer; men bad voor de zielkens niet meer die int Vagevyer liggen, maer een yegelijc wilde sijne gebeden passen op de H. Schrift; men kende maer een Hooft der Kercken, Jesum Christum, den sone Gods; men wilde dat de Bisschoppen souden 't Evangelium predicken, in stede van Inquisiteurs te wesen; dat sy souden te voet gaen, in stede van op hengsten ende muylen te rijden; men achtede alle spijsen reyn ende goet, soo verre alsmen een Gebedt, in Duytsch oft in Walsch, daer op geseyt hadde; ende men maekte geen groot werck van vleesch in de Vasten, ja op den goeden Vrydach te eten. Somma sommarum, men wilde een heele nieuwe Reformatie inbrengen, die by de Heylige Roomsche Kercke noch by onse voor-Vaderen noyt gesien en was: men wilde het alle weder brengen op de oude ploye der Apostelen ende Evangelisten. Och wat een jammer, wat een last ende verdriet haddet gheweest voor onse hertlieve Moeder, de H. Roomsche Catholijke Kercke, ende alle haer goede ondersaten! 't hartken klopt haer noch, als sy daer slechts van hooren vermanen. Maer gedanckt sy onse lieve Vrouwe van Antwerpen, onse lieve Vrouwe van Halle, van Waveren, ende die van de seven Ween te Loven, ende die van de seven Eycken in Vlaenderen; daer heeft uwe E. wel in tijts legen geweest, met alle vlijt ende arbeyt. Sy heeft de Inquisitien int Landt versorght, de Geusen verjaecht, de Heeren gevangen, den Adel ende de Borgeren gebannen ende op de Vleeschbanck gebracht, de Spaengiaerts ingevoert, 't vyer ende 't sweert tot een teecken der victorie opgesteken, in alle hoecken galgen opgericht, 't nieuwe Evangelische bloet vergoten: In somma, uwe neerstigheyt, uwe vlijt, uwen yver, uwe nieuwe Bisschoppen, ende uwe H. Inquisitie heeft onsen ghenadichsten Coninck also wel betaelt ende overredet, dat sijne

Majesteyt veele liever het verderf sijnder erflanden, ende de verwoestinghe sijne ondersaten heeft willen sien, ja, sijn eygen ende eenghebooren Sone vangen ende laten sterven, dan dat hy de H. Catholijcshe Roomsche Kercke sulcke schande hadde laten lijden; ende, in stede van des Paus Drecketen ende Drecketalen ende vande Mis-boecken, oft *Hortulus animae*, ende andere ghetijde Boecken, soude het H. Evangelium ende de H. Schrift hebben laten alleene stadt grijpen. Daerom moet uwe E. hoochlijck gepresen, ende totinden derthienden Hemel verheven werden, daer de derthien-avont Heyligen woonen, van wegen alsulcker vroome feyten, ende een yeghelijck behoort wel na zijn gave uwe h. voornemen hier in te helpen ende te sterken. Dit is, E. H. Bisschop, de oorsake die my onweerdige minder Broeder, heeft bewogen om dese cleyne gifte uwer E. toe te schicken: Op dat ick, met mijne kleyne geringe gaven, oock helpe het vervallen huys der Roomsche Kerke, in het rechte natuyrlijk fondament des H. Roomschen Paus wederom te setten. Daerom hebbende nu onlancx inde stadt van Antwerpen gesien ende gemerket, datter een boecxken veyl was int Walsch ende int Nederduyts, ghenaemt *Een Missive oft Zent-brief, aen de verdwaelde Christen gheloove, by Gentiaen Hervet*; ende dat het seer ghetrocken was, ende groot geacht van alle goede Catholijksche herten, so heb ick dat selve met alle neersticheyt overlesen, ende metter daet bevonden, dat aldaer int korte begrepen ende vervat stonde de gantsche grondt ende fondament der H. Roomscher Religie, welke uwe E. met vyer ende met sweert, ja met het verderf des gantschen Landes, door eenen h. yver soeckt te verdedigen. Hebbe derhalven gedacht, dat het selve boecxken weert was van alle menschen gelesen te werden, op dat de afgedwaelde mochten inden rechten wech wederkeren, ende de goede Catholijcksche noch meer gesterckt werden: maer om dat ick mercte dat het seer kort, ende dieshalven een weynig duyster was, ende en hadde ghene oft seer weynige bewijsredenen, uyt der

Schrift, Concilien, heylige Vaderen ende Decreten der Pausen, soo hebbe ick de penne in de hant genomen, ende eene volle verklaringe des selfs willen maken, op datter niet aen en soude ontbreecken. Ende dewijle ick sach, dat het noodich was sommige dingen breder te verhalen, insonderheyt vande weerdicheyt ende Authoriteyt der H. Kercken, ende van de rechte uytlegginge der H. Schrift, waer in al onse saken gantschelijc bestaen (mits wy ons altijt op de Kercke moeten beroepen, dewijle doch ons nu voortaen geen ander schilt noch verdedinge meer overgebleven en is), so hebbe ick gearbeyt, om in 't corte te bewijsen waer in dit fondament gelegen is; ende met wat Schriften, met wat Vaderen, ende welcke Concilien, met hoedanige Decreten elck stuck bewaert is; ende ooc, hoe men de Schrift met de H. Roomsche Kerck over een brengen moet, ende Catholijckscher wijse verstaen, soo dat sy den Ketters tot geenen voordeel meer en dienen. Ende, om dat dit van velerley en menigerhande bloemkens by een geraept is, so hebbe ick het selve genaemt *Den Byen-korf der Roomscher Kercken*, om te kennen te geven, dat gelijcker wijs als een Honich-bey niet uyt eenderhande bloeme alleene, maer uyt vele verscheyden haren honich bereyt, also en staet de Roomsche Kercke oock niet op eenderhande Schrift, Bybel, Concilie oft Decreetboec, dan sy raept het uyt een yegelijck, t' geene dat haer alderbest dient, so alsmen inden voortganc oogmerckelijc sal mogen sien, ende op het eynde des Boeckx noch breder verstaen; aldaer de eygentlijcke reden verhaelt werden, waerom wy desen Boec met alsulcke naem genoemt hebben.

Ende nu, also ick verstaen hebbe dat U. E. een boecxken hadde onlangs laten uytgaen, tegen de belijdinge des Gheloofs van dese nieuwe Evangelische gemaect, hebbe met alle neersticheyt gearbeyt om dat Boecxken te krijgen, verhopende dat het my hadde vandese mijnen arbeyt ontslaen mogen, overmidts U. E. aldaer soude mogen dese stucken in't breet ende lanck verhaelt hebben: maer, naer dat ic het

Boecxken met lichterhant hebbe overlesen (om dat my sulcke geluc niet en konde geschieden, dat ick het by my langer mochte houden), so hebbe ic noch meer ontsteken geweest, om desen mijnen Byen-korf uyt te laten gaen, overmidts ic sach, dat hy ooc soude grootelijcx dienen tot verclaringe des voorschreven boecxken, dat U. E. heeft ghemaecht, aenghesien dat U. E. alomme vermelt vande authoriteyt ende weerdicheyt der H. Kercken, van hare constitutien oft instellingen, ende aenghevinghen oft traditien, ende van de geestelijcke uytlegghinghen die sy op de H. Schrift heeft gemaect; doch sy en leyt nergens klaerlijck uyt, waermen dese constitutien ende aengevingen vinden sal, oft inde Schrift, oft by de Vaderen, oft inde Decreten oft Concilien, so dat een slecht mensche altijt in twijffel mochte staen, wat U. E. voor de geboden ende aengevingen oft Traditien der Kercken wil gehouden hebben, ende walmen de Kercke noemen sal, ende oock desgelijcx, wat regel oft richtsnoer dat dese H. Kercke gemeynlijc hout inde uytlegginge der Schrift. Ic dencke dat het U. E. om dese oorsake heeft nagelaten, als onse tegenwoordige Gentianus Hervet doet, namelijc om dat het al te cleyne ende lichte sake was, om u ghemyterde hooft daer over te breken. Daerom hebbe ick dese moeyte ende arbeydt geerne aengenomen, ende hebbe in desen mijnen boeck klaerlyc bewesen, op wat gront ende fondament dit alles bestaet, soo dat de nuttigheyd van dit boecxken is onsprekelijk, gelijk als een yegelijck goet Catholijcx man by hem selven sal konnen genoechsaem vermercken. Ende mits hier niet en is geschreven, het welcke op het voorgenoemde boecxken van U. E. gemaeckt, niet evenwel, ja noch beter passe, dan op het boecxken Gentiani, so soude ic het geerne also hebben uytgegeven, als een verclaringe, uytlegginghe oft commentarius van u voorseyt boecxken. Maer, de wijle ick de copye des selfs onder handen niet en hadde, ende vreesde oock dat U. E. sich hadde mogen belgen, dat yemant sijne schriften, die doch so klaer zijn als de helle

Sonne (gelijc als uwen naem *Sonnius* ooc mede brengt), hadde onderstaen te verclaren ende uyt te leggen, so ben ik in het mijne voortgegaen, ende hebbe hier mede te vreden geweest, dat ik slechts mijnen arbeyt onder de vleugelen uwer Eerweerdicheyt (daer alle de nieuwe Bisschoppen onder gebroeyt zijn geweest) soude mogen bergen: ende bidde uwe Eerweerdicheyt mijne kleyne gave genaedichlijc, ende so alst eenen alsulcken Bisschop betaemt, te willen aenveerden ende ontfangen: verhopende noch metter tijt meer alsulcke stucken in 't licht te laten uytgaen; ende also puntelijc te vercklaren alle de schriften van U. E. ende vande andere docktoren van Loven uwe Mede-broeders, dat een blint man met handen sal mogen tasten, ende sonder keers oft bril vernemen, wat voor groote heylichdom in alsulcke cassen verborgen leyt. Soo het nochtans daerentusschen U. E. aennemen wil tot eene verclaringe ende commentarium op uwen boeck, dat staet in U. E. goede wille. Hier mede wil ic uwe Bisschops myter ende staf onsen Heere den Paus bevolen hebben, die u met al u medebroeders, onse nieuwe Bisschoppen, wil in u goede welvaert ende voorspoet tegen alle Ketters bewaren, ende vele goede renten ende vette prebenden (om de keucken altijt warm te houden) deur sijne Pauselijcke mildicheyt verleenen.

Datum in onse *Musaeo*, den vijfden Januarij, welcke was dry Coningen avont, als de goede Catholijcken hen vrolijc maken, ende roepen: De Coninc drinckt. Int Jaer 1569.

V.E. Goetwillige Dienaer in alles, wat ick lichtelijck vermach.

Nu volgt de wttlegginghe op het eerste stuck des sendtbriefs Gentiani Hervet:
waer in ghehandelt wort, wat de H. Roomsche Kercke zy: waer in hare macht ende authoriteyt bestaet, ende hoe verre sy streckt: ende wordt besloten, dat de Lutherianen ende Hughenoosen voor gheen gheloovigen connen ghehouden zijn, maer moeten als Ketters verbannen ende verbrant worden.

Dat eerste capittel.

Daer in bewesenwordt, dat de Lutherianen ende Hughenoosen Ketters zijn, ende moeten verbrant worden, niet teghenstaende, dat sy uyt de Schrift ende met vele exempelen bewijsen de Kercke Gods selve te wesen.

Ten eersten dan, op dat wy het een stuck voor, ende het ander nae, ordentlijck handelen, so ghebruyckt hier onse Meester Gentianus ten eersten aenval, een alsoo heerlijcke *, grondighe

* VAR. Hertelijcke.

ende scherp-sinnighe bewijs-reden, om sijn segghen te bevestighen, dat de Ketters ende Hughenoosen alreede [in haer schelpe beginnen te kruypen, ende] alsoo beschaemt [te] staen, als een peerdt dat sijn karre omgheworpen heeft.

Ghy arme Ketters (*seght hy*) *hoe sout ghy connen gheloovich wesen, sonder de twaelf articulen des geloofs aen te nemen? Ende hoe sout ghy die* [*connen*] *aennemen, dewijle ghy de h. Catholijcxsche Kercke niet en wilt ghelooven?*

Want siet, dit neemt hy voor een ghewis ende ongetwijffelt punct tot sijnen voordeel, als dat niemandt de Catholijcxsche Kercke ghelooven en can, oft hy moet oock met eenen aennemen, alles wat de selve Kercke voorhoudt ende ghelooft. Ende dit is [voor waer] grootelijcx te bemercken, dewijle hier in bestaet de voornamelijcxste grondte ende dat aldersterckst * steunsel der h. Roomscher Kercke. Want de Ketters connen wel vast segghen, dat sy selve zijn de Kercke Gods, ende daer op brenghen sy veel schoone texten uyt der Schrift, maer sy legghense al nae de letter uyt: effen als oft de Kercke anders niet en ware, dan een ghemeynschap ende vergaderinghe der heyligen, dat is te segghen, der ghenen die met den bloede Jesu Christi door het gheloove [gherechtveerdicht], gheheylicht ende afghesondert zijn, om te wesen de schaeps-koye des rechten ende eenigen Herders onser zielen Iesu Christi: (1) in de welcke schaeps-koye niemant soude inghelaten werden, dan alleen de ghene, die nae de eenighe stemme des eenighen Herders enckelijck hooren wil, ende die alleene volghen ende nae trachten: mislakende ende ontkennende voorts alle stemmen der vreemdelinghen.

Waer uyt sy willen besluyten, dat mijn Heere de Paus, met alle de eerweerdighe Bisschoppen ende Prelaten (welcke hebben vele schoone Ordonnancien op haer eyghen handt inghestelt, daer Christus noyt een woordt van en wiste) souden de

* VAR. Ende 't alderbeste.

(1) [Inde twaelf artikelen des gheloofs. - 1. Pet. 1.2. - Ro. 3.25.59. - Act. 20.28. - 1. Pet. 1.19.] Joan 10.3.4.5.14.25.

rechte vreemdelinghen ende huerlinghen wesen, die maer slechts de wolle der schapen en soecken, ende hebben Godt te vergeefs ghedient, leerende gheboden ende aenghevinge der menschen; jae, dat sy souden de dieven ende moordenaers wesen, die door de rechte deure der schapen, namelijck Jesum Christum, niet en zijn inghegaen: maer zijn van bezijden ingheslopen, om te stelen, dooden ende verderven. (1) Ende daerom slaen sy ons plat af, alles wat wy connen voortbrengen van de Kercke Godes, ende van hare authoriteyt, macht ende weerdicheydt: ende seggen uyt Jeremia, dat het leugen ende bedroch is, daer wy ons op verlaten, roepende met den Joden, de Kercke Godes, de Kercke Godes, de Kercke Godes. Ende hier op brenghen sy ons haren Paulum voort, seggende (2): dat het eenighe fondament ende grontslach der Kercke Godes, bestaet enckelijck op de leere der Propheten ende Apostelen: so dat een yeghelijck die daer afwijckt, in de Kercke Gods niet en can gerekent worden: [maer moet vervloeckt ende verbannen worden, ja al waer het een Engel uyt den Hemel of Paulus selve]. Ende voort halen sy eenen Esaiam uyt den hoec, ende eenen Ezechielem ende Ozeam, met noch meer anderen uyt den Ouden Testamente, die sy alle t'samen op eenen hoop tassen, ende willen daer mede beweeren, dat de ghestadighe successie, ende dat gheduerighe achtervolch der Pausen, Cardinalen, Bisschoppen ende Eerdtzbisschoppen, gheensins en zy de rechte leuse, ende dat onvervalschte merck-teecken der Kercke, dan alleenlijck het enckel woordt Gods, soo wanneer dat, dat in onsen mont ende in onse herte is, ende in onser kinderen mondt ende herte, t' samen met het reyne ghebruyck der Sacramenten, nae de eenvoudighe instellinghe Christi Iesu, welcke is het eenich Hooft der Kercke oft Ghemeynte, in den welcken alle leden te samen ghevoecht worden, een yeghelijck nae de mate der gave, die hy van het hooft ontfanghen heeft, tot volcomen wasdom des gheheelen

(1) Joan. 10.12. - Mat. 15.9. - Jo. 10.9.16. - Jerem. 7.4.
(2) Ephes. 2.20

lichaems in de liefde. (1) Doch, als sy het alschoon hebben uytghepraet, soo moet dit even wel noch waer wesen, dat sy Ketters zijn, ende riecken nae den mutsaert dat het goedt-jaer heeft. Oorsake? want sy en ghelooven niet al wat de H. Kercke ghelooft. Ende buyten de Kercke en is geen salicheyt: maer alle de ghene die daer af dwalen, moeten als mutsaers verbrandt worden. Want daer toe hebben wy een uytghedruckte text der Schrift, welcke luydt aldus (2):

Soo yemandt in my niet en blijft, die wordt gheworpen als een rancke buyten den wijngaerdt, ende verdroocht, ende men vergadert de rancken, ende men worptse in 't vyer, ende sy branden.

Ende dit blijckt oock claerlijck uyt het naevolgende tweede punct deses tegenwoordigen Sendtbriefs, daer Gentianus opentlijck bekent staet, dat het wel waer is, datter t' allen tijden oyt ende oyt lieden gheweest zijn, die het selve ghevoelen hebben ghehadt, ende de selve leere ghevoert, die nu de Lutherianen ende Hughenoosen drijven: maer hy antwoordt daer op, dat sy oock altijdt voor Ketters zijn verbannen ende vervloect gheweest (3). Ende dat is wel waer: want van dien tijden aen, dat Joannes de Ertzvader [oft] Patriarch van Constantinopelen bestonden sich te verheffen, om generale Bisschop der Bisschoppen over de gantsche Christelijcke Kercke te worden, daer sich de Roomsche Pausen (4) in 't eerste dapperlijck teghen stelden, ende dat daer nae Bonifacius de derde voor hem selven desen tijtel vercrege, ende werde van den Keyser Phocas een Overbisschop der gantscher Christenheyt ghenaemt, ende het hooft der Kercken ghewesen: het welcke gheviel in 't jaer onses Heeren ses hondert ende vier: van dier tijdt aen, segghe ick, hebbenderaltijdt vele dappere mannen inde weer gheweest,

(1) Esaie 59. int leste veers. - Eph. 4.15.16. - Colos. 1.18. ende 2.19.
(2) Joan. 14.6. - Welcke ghetuyghenis wort op dese propooste verhaelt van *Ioannes Andreas Panormitanus host.* - *Bernardus Lutzenburg*. int 4. boec van de Ketters int 5. deel, ende andere Catholijcke schrijvers.
(3) Een goet exempel, ende seer merckelijck.
(4) Hier besiet *Molinaeum, de annatis et parvis*.

die met schrijven ende predicken den Paus hebben teghen ghestaen, ende sijne leere, decreten, ende ordonnancien met der Schrift ghestraft: jae, hem oock voor een Antichrist ghescholden, beweerende effen ghelijck als onse Ketters [nu] doen, dat men enckelijck op het woordt Gods behoort te staen ende te bouwen, ende voort alle pauselijcke aenghevinghen teghen de Schrift strijdende, voor duyvelsche leere [te] achten. Maer soo als gheseyt is, de selve hebben altijdt voor Ketters aenghesien ende verwesen geweest. [Want de Paus hadde alreede de macht om te verdoemen ende te vervloecken alle, die hem geliefde, ende soude een groot geck gheweest zijn, hadde hy het anders ghedaen]. Daerom, op dat niemandt en dencke dat dit nu een nieu ghebruyck is der heyligher Kercke, dese Lutherianen ende Hugenoosen voor Ketters te verdoemen: op dat oock niemandt en vermoede dat hare leere ende de artijckelen die sy [nu] drijven, in haren hof ghewassen zijn *, soo wil ick een cort verhael maken, der ghener die het selve hier voortijden, so schriftelijck als mondelijck gedreven hebben, om te toonen dat sy niet een artijckel voort en brenghen, oft het is langhe te vooren oock op de bane gheweest ende de h. Roomsche Kercke heeft het voor kettersch gestraft ende verdoemt **: [Soo dat zy haer daer over niet vele en hebben te roemen, als oft sy de eerste waren die de Kercke wilden reformeren, ende de Schrift op een nieu verstant uytlegghen. Want, al ist saecke dat de goede Catholijke hare leere ende Religie eene nieuwe leere ende Religie noemen, ten is daerom niet geseyt dat sy nu nieu gevonden is: want dese Ketters en hebben soo veel verstants niet, dat sy wat nieus souden weten te vinden. Oock en hebben sy ghene Pausen onder hun, die nieuwe artikelen des geloofs souden maeken, ghelijck als de Roomsche Catholijcke Pausen gedaen hebben, uyt hare volle authoriteyt:

* VAR. Bloemen uyt haren hof zijn.

** VAR. De vroegere text luidt aldus: ..... op de banc gheweest: soo dat sy haer, enz.

maer 't is alleen te segghen, dat sy den simpelen Catholijcken, die slechts haren *Pater noster*, ende *Ave Maria* geleert hebben, nieu ende vreemt zijn, over midts sy noyt voor hare deure en quam. Maer anders is sy van ouden tijden altijt wel geweest: maer onse heylige Pausen en hebbense noyt willen luchten noch lijden, gelijck sy noch heden ten daghe niet en willen doen: maer straffense ende verdoemense als kettersche, gelijc als hare voor-vaders oock gedaen hebben. Want ten was noyt der Pausen profijt ofte voordeel, dat men alsulcken reformatie voortbrochte.]

Inden eersten dan, soo hebben de Griecken den * heylighen Paus van Romen altijt wel dapperlijck teghen gestaen, ende hebben hem noyt voor Paus noch voor het hooft der Kercken willen bekennen, so als sy noch heden ten daghe niet en doen. Soo dat in 't jaer onses Heeren M. CCC. XXVIII, doe de Paus Joannes de XXIII. seer wijtlustich aen de Griecken geschreven hadde, ende met vele woorden beweert, datter maer een eenighe Kercke en was, daer hy het hooft van moeste wesen, den welcken alle Christenen behoorden onderworpen te zijn, so schicten sy hem dit voor een corte antwoorde:

Wy ghelooven gewisselijck dat dijne macht seer groot is over dijne ondersaten: doch wy en connen noch dijne opgheblasenheyt ende uytnemende hooveerdije ghelijden, noch dijne giericheyt niet versaden. Daeromme de Duyvel zy met u, want Godt is met ons (1).

Hoe wel dat sommighe van hare Legaten, in het Concilie van Ferraren, in den tijden des Paus Eugenij des vierden, het toeghestaen hebben, doch sonder verwilliginghe harer Kercken, die het selve oock naederhandt hebben weder-roepen ende te niete ghemaeckt **. Maer langhe te vooren waren niet alleen de ghemeynten, maer ook de Griecxsche Keysers, selve den Paus van Roomen partijdich ghevallen, om der oprechtinge

* VAR. Want anders alle de kercken in Grieckenlant, daer soo menige treffelijcke geleerde mannen in fleur geweest zijn hebben den, enz.

(1) Dit vertelt Joannes van Mandeville in sijn 7. boeck.

** VAR. Gedaen.

ende aenbiddinghe der Beelden wille. Want de Keysers Constantinus de vijfde, ende de seste, ende Leo Isaurus hebben, ontrent het jaer VII. C. XXX, met vollen raedt ende besluyt der Concilien, uyt der Schrift ende uyt de oude Vaderen besloten:

Dat men geene Beelden en soude tot den dienst Gods oprechten noch aenbidden: ende hebben jae oock met der daedt alle Beelden laten breken ende vernielen.

Wt welcke oorsake de Roomsche Pausen alsulcken haet teghen haer ghecreghen hebben, dat sy van dien tijdt aen alle middelen ghesocht hebben, om het Keyser-rijck te scheuren ende te splijten, soo als sy oock met der tijdt te weghe hebben ghebracht. Oock hebben niet alleen de Griecken, maer oock de Duytschen langhen tijdt wederghestaen het verbodt des houwelijcx den Priesteren ghedaen, tot dat het de Pausen, ende insonderheyt Bonifacius de achtste, met geweldt hebben inghevoerdt ende beweert.

Int jaer VIII. C. XL, is Berthramus, een dapper ende gheleert man, opghestaen, die de Roomsche leere der Transsubstantiatie mannelijck bestormt heeft, schrijvende op dien handel een merckelijck boeck aen Carolum den Coninck van Vranckrijck, Lotharij broeder, ende heeft voorts oock de leere der Predestinatie, die nu dese Ketters hooghe drijven, met een ander boeck uyt der Schrift ende heylighe Vaderen verdedicht ende sterckelijck bevesticht, ende, ontrent het jaer VIII. C. LXIX, heeft hem Joannes Scotus naegevolcht, schrijvende tegen de Transsubstantiatie, gelijc als Berengarius, ontrent het jaer M. XXXIX, het selve ghedaen heeft. Ende, int jaer IX. C. LXIIII, heeft Huldrick Bisschop van Augsborch het voorseyde verbodt des Houwelijcx ooc met sijn schrijven nedergheleght: Nae den welcken, ontrent het jaer M. C. XL, is Bernardus opghestaen, die van de Predestinatie teghen de vrye wille seer [vele] gheschreven heeft, der Lutheriaenscher ende Huguenootscher leere gantsch ghelijckformich; jae heeft oock de Papen ende Priesteren dapperlijck aenghevochten, noemende haer Anti-Christi

dienaers, ende makende van de Prelaten, Pilaten: den welcken, in het jaer M. C. LVII, Joannes van Saresburien ghevolght heeft, schrijvende een boeck ghenaemt *Objurgatorium clericorum*, ende een ander ghenaemt *Policraticus*, daer hy alle de gheestelijckheyt seer deerlijck over de hekel haelt, ende voor Phariseen ende valsche leeraers scheldet, noemende den Paus Antichrist, ende Romen de hoere van Babylon. Ende een weynich te vooren, hadde sich Arnoldus de Bisschop van Brixen oock heftich teghen de Papen aenghestelt, versakende plat uyt, dat haer het sweert der overicheyt eenichsins soude toecomen. Jae, op den selven tijdt, wasser een ander genoemt Petrus Bloix, welcke schreef opentlijck:

Dat Romen was de rechte Babylon, daer Ioannes van gheprophetеert heeft: ende dat de officialen van 't Roomsche Hof waren duyvelsche Harpyen oft Griffoenen, ende de Papen rechte calvers van Bethel, Baals priesters, Egyptische afgoden, ende dat te Rome alle dinc met geldt te coop stonde.

Ontrent den selven tijdt, int jaer M. C. ende LX, stont in Vranckrijck op, een dapper man ende eerlijck borgher in de stadt van Lyons, ghenaemt Petrus Waldo, welcke hebbende de Schrift wel neerstelijck doorsocht, richtede een nieuwe leere aen, die effen op der Hughenoosen leere alsoo wel sloot als een busse: ende liet seer vele discipulen nae, soo dat het overblijfsel noch tot op onse tijden geduert heeft. Daer nae quam Petrus de Vinea, Cancelier des Keysers Frederici des tweeden, in 't jaer M. CC. XL, die en heylighen Paus oock wilde berooven van het tijdtlijcke zweerdt ende jurisdictie, ende scholdt hem boven maten seer. Ende nae hem, Guilielmus de *sancto amore*, int jaer M. CC. LX, die het op de Prelaten ende Monicken gantsch gheladen hadde, ende scholdese voor ondersaten des Antichrists: wiens ghevoelen werde van Laurentio, de Enghelsche Doctoor te Parijs, in 't jaer M. CC. LXXV, dapperlijck beweert ende verdedicht. Wijder in 't jaer M. CCC. ende ses, quam op de bane Petrus Cassiodorus, een gheleert edelman, die doch het gheheele pottagie verdorf:

want hy en schreef noch en leerde niet anders, dan oft hy in de boecken Lutheri ende Calvini sijn leefdaghe lanck ghestudeert hadde, ende maeckte van den Paus een Nabuchodonozor. Daer nae volchde Dulcimus van Navarren, int jaer M. CCC. XIIII; ende Arnoldus de Villa Nova, int jaer M. CCC. XV, die oock al over eenen stock water droeghen.

[Want desen Alnoldus schreef opentlijck: *Dat de Satan het Christen volck hadde vander waerheyt vervoert; dat het geloof der ghenen die haer doen ter tijdt Kersten liet noemen, was gheen ander gheloove dan 't selve dat de Duyvels hebben; dat de Cloostermonicken gene liefde en connen oeffenen ende de leere Iesu Christi vervalschen, ende de arme Kersten menschen ter hellen voeren; dat de theologanten hare philosophische dromen met de heylige Schrift vermenght hebben; dat de Missen noch den levenden noch den dooden niet nut en zijn, ende dat den Antichrist voorhanden was*. Met vele andere dinghen meer, die met der Calvinisten oft Lutherianen leere soo wel passen, als oft sy daer uyt gheschеppet waren. Ende ten selfden tijden, beweerden Michael Cesenus, Guilielmus Odeliam, Minne-broeders, ende Marcilius van Paduen, met Ioannes van Landun, dat de Paus ghene macht over den Keyser en hadde, maer behoorde selve den Keyser onderworpen te wesen, in alle 't gene dat het tijtlijck aenginck: want het is van heden of van gisteren niet, dat de heylige Pausen geerne Heeren geweest waren over alle Heeren.]

Maer ten laetsten, int jaer M. CCC. LXXXIII, quam voort de groote ertzketter Iohannes Wiclef, die alle de spillen der heyligher Roomscher Kercke in de asschen stiet, ende was een recht natuerlijck Zwingliaen oft Calvinist: ende van hem quam Joannes Hus voort, int jaer 1405, de vader van alle Lutherianen, die met Ieronimo de Praga in 't Concilie van Constancien quam om sijn leere met Schriften te verdedighen: maer het werde hen wel verleert, want in stede van disputeren, werden sy beyde aen eenen staeck verbrandt.

Doch, dies niet tegenstaende, heeft haer leere altijdt (van dien

tijden aen) stadt gegrepen in veel plaetsen ende van vele dappere mannen verdedicht geweest: als daer gheweest zijn Nicolaus Clemangis, Docteur van Parijs ende Bisschop van Bayone in Vranckrijck; Oldecaster Heere van Cobham, Ridder van der Orden; ende een weynich daer nae Wilhelmus Wight, in Engelandt, Paulus Craw, met noch veel andere meer in het landt van Roomen, Ieronimus Savanerola in Italien, ende veel andere, die doch alle ghelijck van de Roomsche Kercke verbannen ende voor Ketters verwesen, jae, om den hals gebracht zijn gheweest, daer mense crijghen conde.

In somma, alle de ghene die oyt ende oyt sich teghen de Roomsche Kercke ghestelt hebben, zijn altijt van de H. Pausen verbannen ende vervloeckt gheweest, t' samen met alle de ghene diese willen voorstaen oft beschermen, soo dat selve de Keysers ende Coningen, jae gantsche landen in den ban ghestelt zijn geweest ende voor Ketters verwesen, om dat sy den Paus wederstonden. [Ende waerom niet? Dewijle daer geseyt is: *Nolite tangere Christos meos* dat is: *En vordert u niet om den Pausen van Roomen weder te spreken*.

Daerom is 't, dat de Historien vermelden, dat alsoo ontrent het jaer 1212. ten tijde des Keysers Frederick des anderden, menighe in Duytslandt waren, die opentlijck beweerden, dat 't geen sonde en was vleesch in de vasten te eten: dat de geestelijcke wel mochten echte vrouwen hebben, gelijck als sy ten tijden der Apostelen gedaen hadden, ende dat de Paus bevel niemandt en conde verbinden. Daer werdender te Straesburch alleen op eenen dach door des Paus bevel tachtentich verbrandt. Ende ten selven tijde werden de Albigheoosen die doch anders niet en hielen dan 't selve dat de Hugenoosen nu doen, door het toedoen van den h. Erts-Inquisiteur Dominicus, jammerlijcken vervolcht, ende verbannen: Ja den Paus liet een Cruysade tegen haer uytgaen, ghevender vollen aflaet den ghenen diese soude met vyer ende sweert vervolghen. Soo datter hondert veertich te Narbonnen in Vranckrijck werden verbrandt, ende vier hondert ontrent Tholongen,

Petrus den Coninck van Arragonien die hun gunstich was dootgeslaghen, ende den Grave van Tholongen gevangen, ende jammerlijcken gegeesselt, ende gemartelt, ende van alle sijn lant ende goed berooft Ende daer na te Parijs, men brandender dickmael met honderden tseffens, gevende hun den naem van Turelupinen, Vauldoisen, Lollares, ende andere lasteringhe namen, om haer in den haet van de gemeynte te brengen, dien sy wijsmaekten dat sy 't speck gegeten hadden, ende den baers vergalt, ende dat sy by nachte onder elkanderen vele schendinghe bedreven, effen gelijck als men in den beginne vanden Hugenosen gesproken heeft. Maer het quam ons dan wel te passe dat de Druckerije noch niet gevonden en was: want anders men hadder in eeuwicheyt noyt meester van geweest, mits dat de geleertste Doctoren ende de beste lieden kinderen daer van zijn wouden. Maer me Joncker de Paus wister wel raet mede met hare boecken uyt te roeden, ja alle hare geslachte, soo vele als hem immers mogelijck was. Want vryelijck het en ghebrack hem aen den goede wille niet:] selve de goede Catholijcxsche mannen Okam ende Dantes, zijn van den Paus Benedicto de derde voor Ketters verwesen gheweest, alleen om dat sy beweerden dat de Keysers haer rijck van Godt ende niet van den Paus bekenden: niet tegenstaende dat sy in alle andere stucken der pauscher leere devotelijck toeghedaen waren.

Ick swyghe, dat men dese nieuwe Ketters soude willen dulden, die noch al het fondament des Roomschen stoels uyt den grondt soecken te verderven, ende willen ons met haren Paulo, met haren Isaia ende Jeremia [ende ander sulcke geringe ghesellen] comen verpochen. Wat ramp! weten sy niet, dat de selve, die sy ons bybrenghen, hebben oock voor Ketters gerekent geweest, soo wel als sy nu zyn? Soo dat de eene ghehangen zy geworden, de andere verbrant, de derde met een zage in twee stucken ghecloven, de vierde op een radt gheset, ende soo voorts. Ende daerom zijn wy [nu] van harent weghen niet meer ontset, dan voor * een blase vol boonen.

* VAR. Dan van, enz.

Want de h. Roomsche Kercke en heeft noyt willen hare schriften aennemen *, anders dan met dit bespreck ende conditie, dat sy de selve souden moghen uytlegghen nae haer goetduncken ende beste gheleghentheyt; ende dat van dese uytlegginghe gheen appellatie noch betrec en soude vallen: noch daer teghen jae oock den naem Christi Iesu niets connen ghelden, soo als wy corts in het naevolghende stuck breeder sullen verclaren. Want dat is immers wel ghewis, soo onse lieve Heere selve hadde willen achtervolghen de uytlegginghen ende glosen, die de Priesters, Phariseen ende Doctoren te dien tijden, in de heylige Schrift hadden uyt den naem der H. Kercken inghevoert, hy en waer nemmermeer ghecruysicht noch ghehanghen gheweest: maer om dat hy juyst wat nieus wilde opbrenghen **, ende een nieuwe reformatie in voeren nae den text ende letter der Schrift, ghelijck als dese Ketters nu oock willen doen, daerom heeft men alsoo deerlijck met hem ghehandelt. Hoe wel dat nae der handt de h. Roomsche Kercke dese nieuwe leeringhe Iesu Christi alsoo fijn ghematicht heeft, ende op een alsoo rustighen ploye ghebracht, dat sy nu van een yeghelijck [seer] gheerne wort aengenomen. Ende och oft oock dese Hughenoosen de selve uytlegginghen wilden aen veerden, voorwaer men soude niet meer also met hen aen eenen staeck springhen, als men tot noch toe ghedaen heeft, ende hier naemaels noch van wille is te doen.

Maer om op onse materie weder te keeren, soo moeten wy hier sien ende duydelijck verclaren, waer in de weerdicheyt ende authoriteyt der H. Kercken eygentlijck zy gheleghen: ende wat men voor geboden, traditien ende aenghevinghen der selver sal moeten onwedersprekelijck aenveerden: overmidts onse Doctoren van Loven met soo vele andere diepe ende grondeloose questien becommert zijn, dat sy de moete niet en hebben, om dit punckt te deghe te bescheyden, het welcke is nochtans de rechte grondt ende bodem van alle hare timmeragien: ende is jae gantschelijck noodich tot der salicheyt, ende extirpatie

* VAR. En heeftse noyt willen aennemen, enz.

** VAR. Voortbrenghen.

oft uytroedinge aller Ketterien. Want men mochte vraghen, oft men voor gheboden ende traditien der Kercken sal houden, alleen ende enckelijck het gene dat in de Bybelsche Schrift des Ouden ende Nieuwen Testaments uytdruckelijck vervatet is? Oft het ghene dat de oude h. Vaders ende Leeraers, als Augustinus, Chrysostomus, Hieronymus, ende andere dierghelijcke hebben in hare schriften naeghelaten? Oft veel eer het ghene, dat in de heylige Concilien besloten is gheweest? Oft immers het ghene dat de heylige Pausen van Romen hebben gheboden ende gheordoneert? Oft ten laetsten, het ghene dat uyt het een ende uyt het ander te samen gheraept, al in eenen schans * gheslaghen, ende in eenen koeck ghebacken is, ende op onse tijden in de heylige Catholische Kercke wordt onderhouden?

* VAR. Uyt eenen schantz.

Dat II. cappittel.

Waer in bewesen wort, dat de Kercke ende hare macht ende authoriteyt niet en can besloten worden tusschen de palen der heyligher Schrift: ende dat de Kercke mach by de Schrift voeghen, ende daer van afdoen, het ghene dat haer goet duncket: ende daer op worden vele exempelen ende redenen byghebracht.

Op dese vraghe ende grondelijcke propositie, soude seer veel vallen te segghen: maer wy sullent cort maken, ende voor het aldereerst besluyten met onsen Meester Gentiano, ende met het heylighe Concilie van Trenten, dat alle de ghene die de macht ende authoriteyt der Kercken souden willen sluyten tusschen de palen der heyligher Schrift (als of de heylighe Roomsche Catholijcksche Kercke niet voorder en conde lesen, dan als haer in den Bybel voorghespelt staet) zijn boose ende arghe Ketters. Jae, sy zijn van de afghedwaelde, daer onsen Meester Gentianus desen sijnen Sendtbrief aen gheschreven heeft. Want aengaende dat sy tot beweeringhe haers ghevoelens bybrenghen, datter gheschreven staet, (1) als dat men daer niet toe noch afdoen en sal, dat is (2) slechts alleen

(1) 1. Deut. 4.2.12.32. - Prov. 30.6. - Apoc. 22.18.19.
(2) Dit leydt Jo. Eck. aldus uyt in sijn boeck genaemt *Enchridion locorum communium:* ende veel andere Catholijcke schrijvers.

teghen de Joodtsche Rabijnen ghesproken, als dat sy sich niet en souden vermeten, de woorden des texts te veranderen, ende het Magnificat te corrigeren, soo als sy hebben bestaen te doen: glehijck als men claerlijck ende sonder keersse sien mach, by den eerweerdighen Bisschop Wilhelmum Blindasinum, in het boeck dat hy ghenoemt heeft: *De optimo genere interpretandi*, dat is te segghen, van de beste ende bequaemste maniere van over te setten ofte uyt te legghen. Want aldaer bewijst hy seer gheweldichlijck, dat alle de Hebreeusche texten des Bybels van den Joden, jae ooc alle de Griecxsche texten des Nieuwen Testaments, van eenige Ketters ofte quaetwillighen vervalschet ende verbastaert zijn: soo dat noch Christus, noch sijne Apostelen, noch eenighe van de oude Leeraers den rechten Bybel souden ghehadt hebben, dan alleenlijck onse heylighe Roomsche Catholijcxsche Kercke, welcke is alleen in de rechte planeet ghebooren, ende heeft de papegay alleene afgheschoten. Daeromme sal men de voorghemelde texten enckelijck op de Joden verstaen ende op de andere Ketters, die den text alsoo vervalscht hebben.

Maer men sal daer uyt niet afnemen, als dat het de heylighe Roomsche Kercke soude ongheoorloft zijn, by de Schrift te voegen, alles wat sy merckt dat daer noch ontbreckt, ende te veranderen ende versetten alles wat niet te deghe en is: want men siet daghelijcx, dat sijt vrijelijck onderstaet te doen, ende straft oock voor arghe Ketters, alle de ghene die hare byvoeginghen ende veranderinghen niet en willen voor het rechte woordt Gods aenveerden [(1)]. Men weet immers wel, dat sy het tweede ghebodt, welck was van gheen Beelden te snijden of te maken, fijn uyt den register der thien gheboden uytghemonstert heeft, om dat sy sach dat de Ketters het selve wilden trecken tot naedeel der Santen ende Santinnen, die op de altaren in de kercken staen. Ende op dat het haer aen het ghetal van thien niet en soude ontbreken, soo

(1) Siet de Catechismus of de Summa des geloofs uyt bevel des Conincx van Spaengien tot Antwerpen ghedruckt.

heeft sy het laetste ghebodt (meldende van de begheerlijckheyt) in tween ghecloven, ende den kerfstock alsoo effen ghepast [1]. Desghelijcken, hoe wel dat onse Heere Iesus Christus opentlijc bevolen hadde, dat men het Nachtmael soude bedienen soo wel met Wijn als met Broodt: nochtans de heylighe Roomsche Catholijcxsche Kercke, merckende dat daer in groote perijckelen gheleghen waren, overmidts de Wijn hadde moghen storten, oft des winters vervriesen, oft oock in sueren Edick veranderen, soo men hem in een cibory oft sacraments-huysken langher bewaert hadde: ende insonderheyt, aenghesien dat so men den Wijn bysonder hadde uytghedeylt, de luyden hadden moghen dencken, of dat het uytghereyckte lichaem sonder bloedt was, oft immers datter gheene rechte noch wesentlijcke Transsubstantiatio ende veranderinghe des Broodts in het ware lichaem onses Heeren Iesu Christi conde ghezijn. Dies halven heeft sy verder ghesien ende is beter bedacht gheweest, dan onse Heere selfs, ende heeft den leecken den kelck verboden. Want aldus luyt het Concilie van Constancy [2]: *Dat hoe wel Christus nae den avondtmael heeft inghesteldt, ende sijne leer-jongheren uytghereyckt het hoochweerdighe Sacrament onder beyde de ghestaltenissen des Broodts ende des Wijns: ende hoe wel oock dat in de eerste oude Kercke der gheloovighen, het selve onder twee ghestaltenissen altijdts gebruyckt is gheweest: dies niet teghenstaende, naedemael het contrarie ghebruyck ende ghewoonte niet sonder oorsake ende billickheyt inghevoert is, tot vermijdinghe van sommighe erghernissen ende perijckelen: soo sullen alle Patriarchen, Prelaten, Ertzbisschoppen ende Bisschoppen verbannen ende excommuniceren, de ghene die souden onderstaen den ghemeynen volcke*

(1) Item, siet Tomma de Aquino van de 10 geboden, ende alle Catholijcxsche Dcctoren soo veel alsser zijn, die alle gelijck het 2. ghebodt nalaten inde verhalinghe der 10. gheboden. - Mat. 26.27. - Mat. 14.23. Luc. 22.17. - 1. Cor. 11.25. - Siet hier op de schrijvers der Sententien op 't 4. boeck 12 dist. 4. ca. ende het Enchridion Eckij.

(2) Dit staet int derde boeck der Concilien, int Concilie van Constancy, in de 14. Sessie.

het Sacrament alsoo uyt te reycken. Ende soo verre sy sich niet en bekeeren, men salse den weereltlijcken richter tot lichamelijcke straffinghe overleveren. Ende daer op heeft den President des Conciliums, genaemt Ostiensis, uyt den name des gantschen Collegij der Cardinalen, ende alle andere Bisschoppen nae hem, gheantwoort *Placet*, dat is te segghen: het ghelieft ons alsoo. Soo dat het opentlijck blijckt, dat de gewoonte ende het goetduncken der Kercke mach het gebodt Christi, ende de oude ghewoonte der Apostelen ende hare leerjongheren, veranderen ende te niete doen.

Oock sien wy merckelijck, dat hoe wel S. Paulus [(1)] hadde door ingheven des heylighen Gheestes gheboden, dat een yeghelijck die sich niet en conde onthouden, soude sich tot den houwelijcken staet begheven, midts dat het beter ware te houwelijcken, dan te barnen; ende by namen hadde hy het selve met uytghedruckte woorden den Bisschoppen ende Dienaren des woordts bevolen, als dat sy souden een huysvrouwe hebben, ende hare kinderen in de vreese Gods opbrengen: ende daerenboven oock gheseyt, dat den houwelijcken staet heylich is, ende eerlijck in alle menschen. Jae, hadde oock het verbodt des Houwelijcx ghescholden voor een leere der Duyvelen;

Dit alles niet teghenstaende, heeft onse heylighe Moeder de Roomsche Kercke, de sake dieper inghesien, ende om vele ongheschicktheyts te vermijden, heeft uytdruckelijck ende wel scherpelijck verboden [(2)]:

Dat de Priesteren, Bisschoppen, ende alle gheestelijcke persoonen sich in den houwelijcken staet gheensins en souden begheven: leerende wel duydelijck, teghen 't ghene des voorseyt is, dat den houwelijcken staet anders niet en is, dan enckele oncuyscheydt;, onreynicheyt ende schande, jae, eene

(1) 1. Cor. 7.9. ende 2. - 1. Tim. 3.4. - Heb. 13.4. - 1. Tim. 4.3.

(2) Dit staet met uytgedructe woorden verclaert in de Decreten der Pausen, in't cap. Proposuisti, in de 82. dist. ende int cap. Decrevimus. de 22. dist ende int cap. Tenere. de 31. dist. T'staet ooc in't boec der Senten. in de 17. dist. int 4. cap. ende inden 4. brief des Paus Siricij, in't eerste boeck der Concilien, fol. 422. col. 1.

besmettinge der vleeschelijcker vermenginghe: soo dat de ghene die sich daer in begheven, Gode niet en connen behaghen, midts daer gheschreven staet (1): *wie nae den vleesche leeft, en can Gode niet behaghen. Ende derhalven heeft besloten, dat het onbehoorlijck is, dat een heylighe Priester, welck is een tempel des heylighen Gheestes, soude een slave der byslapingen ende der vleeschelijcker besmettinghen wesen, ghelijck als in de Ordonnantien ende Decreten der Pausen merckelijck wordt uytghedruckt*.

Jae, uyt dit selve punct wordt oock in de selve Decreten besloten, dat de leere der heyligher Kercke nu volmaeckter is, dan de leere des Soons Gods Iesu, oft sijner Apostelen, in de voorighe tijden gheweest is. Want aldus luydt den Text:

Al vooren eer het Evangelium vermaert oft verbreydt was, soo werdender vele dinghen toeghelaten, welcke naderhandt, als den tijdt der volmaeckter leere aenghecomen is, gantschelijck uytgheroeyt zijn gheweest: als namelijck, hoe wel het houwelijck den Pristeren, noch by de wet, noch by het Evangelium, noch oock by der Apostelen leere verboden was, nochtans soo heeft het de heylighe Kercke gantschelijcken verboden. (2).

Oock sien wy wel opentlijck, dat Iesus Christus alle afscheydt des houwelijcken verbondts heeft duydelijck verboden, ende merckelijck verclaert (3), dat alle de ghene die van hare huysvrouwen scheyden (behalven uyt oorsake van hoerderije) ende eene andere trouwen, zijn overspeelders ende echtbrekers. Voorwaer, soo onse heylighe Moeder de Catholijcxsche Kercke, gheene volcomene macht en hadde boven dat woort Gods, ende boven het uytgedruckte ghebodt Christi, sy en soude dit nemmermeer hebben onderstaen te veranderen, ende te niete te maken. Doch sien wy nu, dat die heylighe ende eerweerdighe Pausen Iulius, Innocentius, ende Celestinus, zijnde wel statelijck ende wettelijck in den heylighen Gheest

(1) Rom. 8.8.
(2) Dit staet also van woorde te woorde int boec der Decreten int cap. *Sors non est, causa* 16. *quest*. 2
(3) Matt. 5.32.19.7. - Marc. 10.4. - Luce, 16.18. - 1. Cor. 7.10.

vergadert, met eenen grooten hoop Bisschoppen ende Prelaten, tot Romen, in S. Peters kercke, hebben besloten, ghewesen ende ghevonnist, dat niet tegenstaende al wat Christus daer van gheseyt hadde:

By also verre als de gene die inden houwelijcken staet te samen ghegheven zijn, hare eyghen kinderen over de vunte gehouden hadden, sy sullen moeten scheyden, ende de vrouwen hare bruylofts-tocht weder nemen, ende binnen een jaer daer nae, sal sy eenen anderen man, ende de man een ander wijf trouwen.

Ghelijckerwijs als daer opentlijck ghetuyght de heylighe Vader ende Paus van Roomen Deusdedit, in eenen Brief, welcke tot een eeuwighe memorie in 't boeck der Concilien, van woorde te woorde is opgheschreven, ende voorts gheslelt in 't register der pauselijcker Decreten ende Ordonnantien [(1)]. Daerenboven heeft de heylige Kercke noch besloten, dat soo een Nonne oft Bagijne eenen man ghetrout hadde, de Bisschop der plaetse daer sy woonen, soudese moeten scheyden, ende de Nonne wederom tot hare belofte der suyverheyt doen keeren, ghelijck als het in 't Concilio Triburino, ende by de pauselijcke rechten bevolen ende besloten is. Wt dese selve macht, heeft de voorseyde heylighe Kercke oock besloten, *dat de ghene die nae haers eersten geselschaps aflijvinghe wederom houwelijcken, zijn enckel hoereerders;* gheen acht nemende op 't ghene dat S. Paulus te sijnen tijden gantsch contrarie gheschreven hadde [(2)]: jae, hadde oock den jonghen weduwen wel scherpelijck bevolen [(3)], dat sy souden eenen man nemen, soo sy sich niet en conden onthouden.

Daer nae, en heeft Paulus, jae de gheest Gods door Pauli mondt, niet uytdruckelijck verboden, dat men in de kercken ende vergaderinghen die tot den dienst Gods gheschieden, gheene onbekende [*] sprakeghebruycken sal [die den gemeynen

(1) *In capitulo Pervenit. Causa* 30. *Quest.* 1. - *Con. Trib.* int 6. cap ende in de Decreten, int cap. *Impudie*, ende int cap. *Si quis sacro causa*. 27. *Quest.* 1.
(2) Rom. 7.2.3.
(3) 1. Cor. 7.9.28. - 1. Tim. 5.14.
* VAR. Het woordt *onbekende* ontbreekt inde tweede redaktie.

volcke onbekent sy], noch int bidden, noch int dancken, noch int singhen, noch int propheteren? Jae, heeft de Corinthen swaerlijck ghestraft, dat sy in hare vergaderingen alsulcx deden (1). Ende nochtans men siet merckelijck, dat de heylighe Kercke hare missen, hare ghetijden, ghebeden ende ghesanck, alle in Latijn doet, vermenghende somwijlen Griecxsche ende Hebreeusche woordekens daer onder: soo dat het niet alleenlijck het ghemeyn volck, maer oock de Papen selve ende de Bisschoppen niet en verstaen.

Sy wilt nochtans, dat men het also doen sal, ende straft de ghene die het anders souden willen doen, als verdoemde Ketters, * ghelijck als uyt Eckio, Phigio, Hosio (2), ende ander Catholijcxsche schrijvers is blijckelijck ende openbaer. Hier volcht dan nootsakelijck uyt, dat de Kercke een volle macht heeft boven het uytghedruckte woordt Gods, boven het bevel ende instellinghe Jesu Christi, ende boven alle de schriften der Propheten ende Apostelen. Maer wat ist van noode vele bysondere exempelen by een te rapen, om alsucks te beweeren? daer wy doch sien, dat sy in alle hare devotien, Godsdiensten ende ceremonien, het uytghedruckte woordt in de Schriftueren vervaet, openbaerlijck ende moetwillichlijck overtreedt, niet anders, dan oft sy het de Bybelsche Schriften, tot spijt ende leedt dede?

Want in de h. Schriften is opentlijc ende op sware straffen ernstelijck verboden (3), dat men in den dienst Gods, ten eersten, gheene menschen gheboden, instellingen ende goetduncken en sal pleghen noch ghebruycken, dan alleen ende enckelijc op Gods uytgedructe bevel staen, ende daer nae doen, sonder aen de rechte oft slincke handt af te wijcken;

(1) 1. Corint. 14. doorgaens het gantsche cap.

* VAR. De woorden *als verdoemde ketters*, staen in den jongeren text niet.

(2) Eckius in sijn Enchiridio, Phigius in Controvers. Hosius in een boecxken dat hy op desen handel eyghentlijck ghemaeckt heeft.

(3) Deu 4.2.5.32.12.4.8.13.32. - Jere. 11.4.8. - Isa. 1.12.29.15. - Matt. 15.9. - Colos. 2.20.21.22.23.

Ten tweedden [1], dat men gheene beelden oft ghelijckenissen, 't zy ghesneden oft ghemaelt, noch gheenen beelden-dienst en sal ghebruycken, om Gods gheestelijcke wesen ende onbegrijpelijcke Majesteyt, met aerdtsche, snoode, leefloose ende stomme creatueren uyt te drucken, oft af te beelden;

Ten derden, [2] dat men gheen tooverije, besweeringe noch belesinge der creatueren en sal pleghen, om den leef-loosen creatueren eenighe cracht ende weerdicheyt boven den loop der natueren toe te schrijven. Het welcke oock by alle Concilien ende rechten [3], soo der Juristen als der Canonisten, opentlijck ende scherpelijck is verboden.

Hier tegen nochtans, heeft onse l. Moeder de h. Roomsche Kercke haer volle ende onverhinderde macht, authoriteyt ende ghewelt willen bewijsen, ende sonder te passen op't ghene dat voorseyt is, heeft, in den eersten, een Godsdienst opghericht, dat gantsch ende gaer uyt allerley menschen goetduncken, instellingen ende ordonnantien bestaet: want, beneven dat de h. Misse van veel Pausen, Cardinalen ende Bisschoppen op verscheyden tijden ende plaetsen by een gheraept is, ende als een bedelaers mantel met veel verscheyden stucken der menschelijcker fantasien toeghenaeyt, beneven soo menighe menschen insettinghen, die de h. Roomsche Kercke voor eenen rechten Gods-dienst heeft aenghenomen: als daer zijn vigilien, anniversarien, onderscheyt der daghen, der spijsen, der cleedinghen, wyinghe der kercken, der altaren, der keerssen, bedevaerden, letanien, kyrieleys, beelden, processien, heylighe asschen, ghewijede paesch-eyeren ende vlaeyen, palmen ende palm-eselen, alben, casuyfelen, manipelen, choor-rocken, myters, staven, gecks-covelen, schellen ende bellen, peys-kussen, doode beenderen lecken, het

(1) Exod. 20.4.5.22. - Deu. 12.8.9. - Levit. 26.1. - Deut. 1. doorgaens. - Deut. 26.22. - Jesa. 40.41.42. doorgaens. - Jerem. 10. - Abac. 2. - Psalm 115. ende op ander ontallijcke plaetsen meer.

(2) Lev. 19.26. - Deut. 18.10.11.

(3) *Con. Laodic, cap*. 30. *con. Cartag. cap*. 39. *cap. Non oportet, cap. Auguriis, caus*. 26. *quest.* 3. *L. unic.* 3. *con. de Tesauris. lib.* 10. *cap. illos.* 26. *quest.* 2.

Sacrament-huysken omdraghen, een stuck deechs aenbidden, op sekere dagen vasten, voor den ghecruysten block op de knyen cruypen, bullen ende aflaets-brieven coopen, Paternoster * ende Ave Maria voor een stomme beelt op eenen [stomme] kerf-stock mompelen, cruyne ende baerdt scheeren, met twee vingheren de benedictie gheven, ende thien duysent andere dusdanighe pronsselinghen meer;

Noch daerenboven is het van de heylighe Kercke, als tot spijt Godts ende sijns woordts, verordent, dat een yeghelijck die Catholijck is, sal moghen op sijn eyghen handt eenen Sandt ende Patroon verkiesen, een nieu beeldt oprichten, een nieu capelle ende bysonder altaer optimmeren, een bysondere Religie aennemen, een bysonder aerdt van cleederen, van spijsen ende van ceremonien ghebruycken, ende in somma alles doen, wat hem zijn goede intentie ende devotie voorhoudt.

Ten tweedden, soo en wilt noch en can onse l. Moeder gheenen dienst Godts uytrichten, ** oft sy moet noodtsakelijck daer toe hebben alderley beelden, ghemaelt, [ghehouwen] ghesneden, [gegoten (1); ende dat, in allerley soorten ende ghedaente, als te weten, Godt met drie hoofden oft, met drie aensichten, eenen Godt met een grijsen baert, eenen Godt met uytghereckten vingheren, eenen Godt ghecleet ende ghecroont op zijn Paus van Roomen, eenen Godt van deernissen, eenen Godt aen 't cruyce ghenagelt, eenen Godt rijdende op eenen esel, eenen anderen rijdende op eenen arent naden Hemel, eenen anderen die de Engelen opwaerts voeren, eenen *Salvator mundi*, een cleyn naeckt bagijne Jesuken al lacchende, ende ghevende de benedictie, een ander aen de borst suyghende, een ander liggende inde wieghe of in de cribbe, een ander spelende met kerssen of appelen, ende voorts van alle Santen ende Santinnen, seer wel toegherust, een yeder met zijn wapenen, ende gheweer: de een met een stock, de ander met een sweert, de ander met een sleutel, de ander met een hellebaert,

* VAR. De woorden: ende aflaets-brieven coopen, Paternoster, komt men in de tweede redaktie niet voor.

** VAR. Pleghen.

(1) Joan. 6.35.

de ander met een bijle, de ander met een saghe, een spiesse, een mes, een boge, een jagers hoorn, de ander met vyer, met slangen, met schorftheyt ende melaetsheyt, ende voorts een yegelijck met sijn beste, als met ossen, schapen, lammeren, eselen, peerden, swijnen, draken, wilde swijnen, zijnde oock verselschapt met allerley soorten van schoone vrouwen, rustich ende cierlijck toeghemaeckt: als daer zijn de lieve vrouwe van vreuchden, de bedruckte lieve vrouwe, de lieve vrouwe met de seven sleutelen, de ghekroonde lieve vrouwe, de lieve vrouw inde kramen, de lieve vrouw inde sonne, de lieve vrouwe inde mane, de lieve vrouwe inde sterren, mitsgaders een grooten hoop van joffrouwen, daer van de eene heel naeckt staen, de ander seer costelijck becleet ende toegemaeckt, met gout, silver, peerlen, ende ghesteenten; de sommighe het hayr hebbende hanghen totter aerden toe, de andere zijn vol hayrs vanden hoofde tot aen de voeten, de andere toonen hare borsten bloot, de andere hare armen, de andere de knien, ende zijn alle wel fraey toegerust, vergult, versilvert, verasuert, ende met allerley constelijcke cierlijcheyt toeghemaeckt, de welcke wordt om hooge opgericht, om] de selven [te] vereeren [ende vriendelijck te feesteren], met voetvallinghe ende aenbiddinghe, met kussen, met lecken, met keerssen, [met bloemen, met kranskens, met gulde ketenen, met schoone kleederen, met wieroocken, met gheloften], met bevaerden, ende andere dierghelijcke devotien; ende de selve oprichten by * alle weghen, op alle straten, in alle hoecken, als tot een openbare verclaringhe ende protestatie, dat sy aen Gods verbodt, in de h. Schrift voorghehouden, gheensins en denckt, noch en wil verbonden zijn.

Ten derden, soo bestaet oock alle haren Gods-dienst, alle hare ceremonien ende devotien, ende alle hare heylicheyt: in besweeringhen ende belesinghen der creatueren, ende vereeringhe der selver, ende in openbare tooverijen, waer in sy de stomme creatueren aenspreken, als oft sy so veel verstandts

* VAR. De selve stellen sy by alle wegen, enz.

hadden, als de Papen selve; ende voorts den heylighen name Gods ende de texten der Schrift, opentlijck ende onvermijdelijck misbruycken.

Het water wordt van haer besworen of gheexorciseert met dese woorden [1]: *Ick besweere dy du creatuere des waters, in den name des Vaders, des Soons, ende des h. Gheests, op dat du wordest een uytghesworen water, tot verdrijvinghe aller vyanden macht, op dat du moghest uytroeden ende uytwortelen den vyandt selve, met alle sijne afvallighe Enghelen, etc*.

De olye ende het balsem wordt besworen ende belesen met vele mompelinghen, met veel blasens beademt, met drie mael te roepen: *Weest ghegroet h. olye, drie mael weest ghegroet h. smeersel, ende drie mael weest ghegroet h. balsem;* ende dan wordt het tot grooten heylichdom in een monstrantie bewaert, ende lancx de straten met groote devotie ende eerbiedinghe van de Papen ghedraghen.

Het sout wordt aldus besworen: *Ick besweere dy du creatuere des souts, by den levenden Godt, by den waren Godt, by den heylighen Godt, ende by den selven Godt, die Heliseo bevolen hadde dy in dat water te werpen, om de onvruchtbaerheydt des waters te benemen: op dat du wordest een uytgesworen sout tot salicheyt der gheloovenden, ende wordest de gesontheyt beyde des ziels ende des lichaems, allen den ghenen die dy nutten: ende op dat alle ghespuys, spokerije ende listicheyt des vyandts ende aller booser gheesten daer van wijcke, daer du ghestroyt wordest*. Ende daer nae wort dit sout met het voorsz. water vermengt, om te wesen de rechte reyniginghe ende heylichmakinghe der menschen, waer door dat aller Duyvelen macht ende listicheyt gheweert wordt, ende de daghelijcxsche zonden fijn * afghewasschen.

Daerenboven soo besweert ende beleest sy oock sekere cruyden, op sekere daghen, tot ghesontheyt der ziels ende des

(1) Dese besweeringhen vindt ghy alle van woorde te woorde inde Mis-boecken.

* VAR. Zijn.

lichaems, ende alle verdorventheyt, alle duyvelsche spokerije, alle pestilentie ende onghesontheyt oft fenijnicheyt des lochts te weeren *. Sy besweert ende beleest de keerssen, het was ende het ruet, tot verdrijvinghe des donders ende des blixems.

Item, sy beleest ende besweert de Paternosteren van hout, van steen, van corael, ende van allerley materie, welcke daer door seer groote cracht crijghen teghen zonde, Duyvel ende Helle. Ende dat meer is, sy en laetse niet alleen van den Paus oft van de Papen belesen, maer de Paus mach oock eenen yegelijcken, 't zy man oft wijf, de selve macht gunnen ende verleenenn, soo wanneert hem ghelieft. Gelijck als men merckelijck mach afnemen uyt het exempel ** van een treffelijcke vrouwe in Spangien, genaemt *Seignora Maria Osorio*, welcke vercreghe *** van den Paus Paulo de derde, oorlof ende macht, om te moghen alsulcke Paternosters belesen ende heylich maken, voor haer selven ende voor twaelf uyt haren gheslachte; ende dese Paternosters waren van sulcker cracht, dat, so men daer over een Paternoster sprac, al wast schoon dat men daer gheen devotie noch bedencken in en hadde, soo vercreghe men de verghevinghe van 't derde deel sijner zonden; ende daerom worden oock de clootkens van dese paternosters elck bysonder in cooper beslaghen, ende in de kercken gheset, aldaer hare cracht oock stonde met uytgedruckte woorden beschreven, met alle hare eyghendom ende natuere, soo voorseyt is: alsoo ment noch heden ten daghe opentlijck sien mach, midts het ghemeyn volck hare Paternosters daer voor comt lesen, houdende de handt op dese clootkens, om verghevinghe der zonden daer door te vercrijghen.

Noch daerenboven [en] worden de clocken niet alleen belesen ende besworen, maer oock ghedoopt, ende men stelt haer ghevaders die de coorde moeten houden, daer sy aen ghebonden

* VAR. Verdrijven.

** VAR. Gelijck als men merckelijck in Spangien sien mach, daer sulcx daghelijcx ghepleecht wort, ende is nu onlancx gheschiedt by een treffelijcke, enz.

*** VAR. Vercreghen heeft.

staen, ende antwoorden Amen op het ghene dat de suffragaen oft de stadthouder des Bisschops de clocke vraecht, ende tot haer spreect: ende dan becleedt men de clocke met eenen nieuwen rock, ende men beleestse tot verdrijvinghe aller Duyvelen macht, listicheydt ende spokeryen, tot nutticheyt ende welvaren der zielen der verstorven menschen, insonderheyt soo sy rijc zijn ende den coster wel betalen connen, ende tot andere dierghelijcke dinghen meer. So dat de clocken so heylich zijn, datmense niet luyden en mach, soo lange als een kercke oft een volck in den ban is, gelijc als de Paus Bonifacius VIII. ende Gregorius IX [(1)]. uytdruckelijck verordent heeft. Hoe wel dat het noch uyt ghenade toeghelaten worde, het Ave-Maria te luyden, gelijck als Joannes Calderinus fijn gheschreven heeft [(2)].

Ende dit en is voorwaer gheen cleyne sake, want Doctor Albertus de Rosate vermeldt [(3)], dat de Monicken te Romen eenen swaren ende langduerighen strijdt ghehadt hebben, ende groote processen daeromme ghevoert hebben, te weten, welcke Orden des morghens aldereerst het Ave-Maria luyden soude, tot dat het eyndelijcken alsoo gewesen ende besloten werde, dat de gene die eerst op zijn souden, die souden de eerste luyden, na het ghemeyn ghebruyck * der koyen, welcke laten de eerste altijdt voorgaen, ende de laetste naevolgen. Hoe? heeft men niet gesien dat de Spangiaerts, die doch zijn de eerstgheborene ende lieve kinderen der heyligher Roomscher Kercken, hebben nu onlancx comende te Groeningen in Vrieslant, hare vendelen ghekerstent, belesen ende besworen, ende de eene ghenaemt Barbara, de andere Catharina, ende soo voorts? Ic laet staen dat sy den Duyvel besweeren uyt de jonghe kinderkens die men ten doope brenght, effen als

(1) Bonifac. 8. *In C. Alma mater. F. adiicimus, de sent. in sexto*. Ende Greg. 9 *ea permitti in Decreta, de sententia ex communicationis*. - Siet oock Philippum Francum, op de voorsz. *Can Alma mater F. adiicimus num*. 4. ende audere Canonisten.

(2) *Calder. in tract. de interdictis, in I. par. Nu*. 97.

(3) *Alber. de Rosat. in diction. super verbo Campane*.

* VAR. Volgens het oude herkomen ende het loffelijck gebruyck.

zyt de kinderkens (den welcken Christus ghetuyght het rijcke der Hemelen toe te hooren, ende die in Godes verbondt met hare vaderen begrepen zijn, ende met den bloede Christi ghereynicht) van den boosen vyandt beseten waren. De Misse, wat is die doch anders, dan een enckel belesinghe, besweeringhe oft betooveringhe, al waer het Broodt ende de Wijn, die doch sijn leefloose, [ende] stomme creatueren, worden uyt cracht van des Paeps adem ende van de vijf woordekens, verandert in vleesch ende in bloedt? Soo dat het merckelijck blijct, dat alle hare Religie, alle Gods-diensten ende Ceremonien zijn vol van tooverijen, belesinghen ende besweeringhen, vol van afgoderijen, beelden oprichtingen ende aenbiddinghen, ende vol van allerley menschen instellinghen, gheboden, ende eyghen goetduncken, ende in somma, vol van het gene, dat in de heylighe Schriften opentlijck ende uytdruckelijck verboden staet.

Derhalven, soo moeten voorwaer de Ketters wel blint wesen, indien sy niet en mercken, dat der heyligher Roomscher Kercken macht, ghebiedt, ende authoriteyt tusschen de palen der heyligher Schrift niet en wil noch en can besloten noch omtuynt worden: want siet, dit is het ghene dat de vaste pylaer der Lovenscher Theologie, Jodocus Tiletanus (1) selve opentlijck [ende met uytghedruckte woorden] schrijft:

Wy en zijn niet te vreden, seght hy, met het ghene daer de Apostel oft het Evangelio van vermelt: maer wy segghen, datter voor ende nae, noch sommighe andere dingen voor vast ende ghewichtich aengenomen zijn, uyt een leeringhe die in gheene Schriften is uytgedruckt. Want wy zeghenen het water des Doopsels, ende de olie der Salvinge ende daer-enboven oock de gene die ghedoopt wort. Ende uyt wat Schriften hebben wy sulcx gheleert? Hebben wy het niet uyt een ongheschrevene ende verborghene onderrichtinghe? Ende

(1) In sijn boec gheschreven teghen de Confessie der Predicanten van Antwerpen.

voorts, wat Schrift heeft ons geleert met olye te smeeren? Jae oock, van waer comt het hier, dat men een mensche drie mael in 't water steeckt? comt het niet uyt dese verborgene ende ongheopenbaerde leeringhe, welcke onse vaders al swijghende sonder curieusheyt hehben aenghenomen ende behouden? etc.

Maer wat behoeve ick veel te arbeyden, om sulcks te bevestighen? daer doch een generale reghel in de h. Roomsche Kercke is, als dat de Paus vry mach (1) ordonneren ende ghebieden teghen de brieven, leere ende ordonnantien des Apostels Pauli; aenghesien oock insonderheyt, dat (so als (2) Eckius heeft aengheteeckent) Christus sijne Apostelen niet en heeft bevolen te schrijven, maer te prediken. Tis wel waer dat Paulus beweeren wil (3), als dat de heylighe Schrift van Godt ingegeven is, ende orboorlijck tot leeringhe, tot straffinghe, tot verbeteringe * ende onderwijsinge; ja ooc gantsch volcomen ende bequaem, om den mensche wijs te maken ter salicheyt, ende tot alle goede wercken volmaectelijck te onderwijsen; ende dat wie een ander Evangelium leert dan hy gheleert heeft (jae al waert een Enghel uytden Hemel) ** die moet vervloeckt wesen. Maer dat moet verstaen worden van sijne tijden, doe de Kercke noch in hare kindtsheyt was, ende lach noch in de wiege: (4) want sy behoefde doe noch alsulcke melck te drincken, ende en conde noch de stercke ende grove cost van de heylighe Prelaten ende Doctooren der Roomscher Kercke niet verdouwen, midts dat hare maghe noch al te weeck was.

Ende in der daedt, men siet claerlijcken, dat niet teghenstaende dat Paulus seght, (5) dat in Christo Jesu ende in

(1) Dit wordt alsoo verhaelt in *Decisionibus Rote in decisione* 1. *num* 3. *in novis ende Ant. Mariae in addit.* 1. *decisionis Rote novas de Bigamis nu*. 9. ende wort ooc beweerdt van den Jurist Carolo Ruino int Cons. 109. nu. 1. int 3. boeck ende van Sigismondo Neapolitano.
(2) Eckius in *Enchiridio locorum communium, in cap. de Eccles*.
(3) 2. Tim. 3.15.16.17. - 1. Gal. 41.8.9.
* VAR. De woorden, tot straffinghe, tot verbeteringe, staen in den jongeren text niet.
** VAR. Jae al.... Hemel, ontbreekt inde tweede redaktie. cf. bl. 19. lig. 18.
(4) *Capit Sors non est*. 26. *quest*. 2.
(5) Col. 2.2.3.4.5.6.7 8.9.10. ende 20.21.22.

sijne kennisse, alle schatten der wijsheydt ende wetenschap verborghen ligghen, soo dat de gheloovighen gheene menschen leeringen ende aenghevinghen en behooren aen te nemen; nochtans een seer langhe wijle tijdts nae de Apostelen, jae wel seven oft acht hondert jaren nae hare aflijvinge, so heeft onse Moeder de h. Catholijcxsche Kercke, wonderbare ende onuytsprekelijcke nieuwe schatten der wijsheyt ende wetenschap ghevonden, waer door de menschen souden connen gheraken tot volcomene gherechticheyt ende tot een Enghels leven; ende noch daerenboven een goet hoopken verdiensten ende goede wercken in eenen spaerpot vergaderen, om een goet vrient mede te deylen, ende een dozijn zielkens oft twee uyt het Vaghevyer te lossen: als namelijck, de heylighe reghelen der volmaectheyt van S. Franciscus, S. Dominicus, Benedictus, Bernardus, Guilielmus, ende andere dierghelijcke meer, daer men in der Apostelen tijden, niet [een sier] en wiste van te spreken, doe sy sich lieten vernoegen met den redelijcken ende onvervalschten melcke des Goddelijcken woordes, als nieuwe geboren kinderkens, ghelijck als Petrus getuyght [(1)]. Jae dese rijcke schatten en zijn selve Jesu Christo niet gheopenbaert geweest: want hy en leerde anders niet [(2)], dan 't ghene dat hy uyt den schoot des Vaders ontfanghen hadde, ende [(3)] dat selve gaf hy sijnen Apostelen gantsch ende gaer te kennen. Maer hier van en wiste hy niet te spreken: want dit was eene al te costelijcke spijse voor sijnen mondt, ende moeste voor 't laetste gherichte bewaert worden, tegen dat de heylighe vaten der volcomenheyt ende lieve vrienden Gods, Sinte Franciscus, Sinte Dominicus, Sinte Bernardus ende Alanus, (*welcke* [(4)] *ons liefs Vrouwen borsten soo wel ghesoghen*

(1) 1. Pet. 2.2.
(2) Joa. 14.20.
(3) Joa. 15.15. - Dit staet merckelijck geschreven int 5. boec *Sexti decretalium*, in de bulle des Paus Nicolai de IIII beginnende: *Exiit qui seu. Nec his.* 1. *de verborum significatione*.
(4) Dit staet opentlijck in hare legenden, ende int boeck vande cracht des l. vrouwen Rosencrans, dat Alanus uyt openbaringhe ghemaeckt heeft.

hebben als Christus selve, ende hebben met haer ommeghegaen als een bruydegom met sijne bruydt,) souden verschijnen. Want wat wil ick vele verhalen van also menighe heerlijcke openbaringhen, die de h. vrouwe Brigitta gheschiedt zijn? van de treffelijcke mirakelen van de wilde Maria uyt Egypten, welcke lancx de bosschen ende wildernissen, over bergen ende dalen, liep heel moeder naect als een wilde beest? van de schoone ende suyverlijcke regelen van S. Clara, die onse l. Moeder de h. Kercke voor seer costelijcke clenodien heeft met grooter weerdicheydt aenghenomen? Leest den gantschen Bybel over ende weer, ende ic wil een kanne wijns den theologanten van Loven ten besten gheven, so ghy aldaer vinden condt, dat onse Heere of sijne Apostelen oyt hebben weten te seggen, dat de ghene die in een Minnebroers cappe sterven, in't Vaghevyer noch in de Helle niet gaen en sullen: waer uyt nochtans niet alleen Rodolphus Agricola, Albertus Picus, de Prince van Carpi, ende de Paus Martinus, in een sulcken habijt hebben willen sterven ende begraven zijn, maer ooc vele andere Coningen, Vorsten, Graven, ende Baenre-heeren: so als int boeck der Conformitisten S. Francisci vermeldet wordt, ende met Paus-bullen bevesticht. [*Conformita.* 8.] Wat wisten sy oock, dat de ghene die in een Vrouwen-broeders Scapularis sterft, salich werden sal? ghelijck als onse l. Vrouwe Simoni Stock gheopenbaert heeft, segghende: *in hoc moriens salvabitur*, dat is, wie hier in sterft, sal salich worden: soo als in hare kercken over al gheschildert staet. Wal wisten sy, dat Alanus het Roosen Cransken soude maken, het welcke in de stede des Evangeliums moeste ghehouden zijn, gelijck als de Catholijcxsche mannen Tarthemius ende Leander beschreven ende ghetuyght hebben?

Jae, sietmen oock niet opentlijck, dat de h. Roomsche Kercke, [die het lant van Africa gelijck zijnde, altijt vruchtbaer van nieuwe seltsame ende wanschape gedierten] noch heel onlancks wonderlijcke heylicheyt ghevonden heeft, aen de

nieuwe ende te vooren onghehoorde orden der Jesuiten? welcke drijven eenen wegh der volmaecktheydt, die noyt eenighen Propheet noch Apostel voor sijn deure en quam. Want dit is eerst in't jaer onses Heeren M. D. XXXVII. ghevonden gheweest, van eenen Spangiaert uyt Biscayen, ghenaemt *Don Egnatio Loguiola*, die met twaelf ghesellen (welcke hy noemde sijne Apostelen te wesen) nae Romen op tooch, ende van daer, track nae Venegien, om voorts nae Jerusalem te reysen; doch overmidts daer gheen gereedtschap van schepen en was, so keerde hy wederom nae de h. stadt van Romen, alwaer hem dese costelijcke schat wonderlijck werde gheopenbaert. Hoe wel dat een weynich te vooren, namelijck in 't jaer M. D. XXII, de Bisschop van Quiete, genaemt Jan Peter Caraffa (1), het stael oft Patroon daer van aldereerst gevonden hadde, welcke naederhandt selve Paus gheworden zijnde, heeft dese quietijnsche reghel voor de alder volmaeckste ghekent, ende met sijne Bullen bevesticht: soo dat nu de ghene die desen reghel volghen, alle Engelen, van heylicheyts weghen, verre te boven gaen; *ick swijghe de Enghelen: sy gaen jae S. Franciscum te boven, met den welcken doch de Engelen niet te verghelijcken en zijn, soo als de h. Kercke gheoordeelt ende gewesen heeft, nae 't verclaren van sijnen Wijngaert ende gulde Legende, mits dat hy een volmaeckter leven geleydt heeft dan Christus selve, ghelijck als de Decretalen vermelden*.

Ende nochtans in S. Franciscus Orden, en zijn maer drie beloften te doen, namelijc ghehoorsaemheyt, armoede, ende reynicheyt. Maer in dese nieuwe Orden der Jesuiten oft Quietinen, beneven de drie voorghenoemde, doen sy noch de vierde belofte, om alle Monicken verre voor te loopen: namelijck, als dat sy sullen gehouden zijn ende ghereedt, te

(1) Dit staet wel merckelijck gheschreven int 5. boeck. *Sexti. Decretal*. in de Bulle des Paus Nicolai de IIII beginnende *Exiit qui seminat. Nec his quis de verborum significat*, ende het gantsche boeck der Conformiteyten is hier op ghemaeckt.

loopen ende te ketsen van d' een landt in d' ander, als arme quacksalvers ende landtloopers, al waerse de heylighe Vader de Paus van Romen sal willen senden, ja, al waert oock tot in't eynde des weerelts: soo als men sien mach, dat sy tot in Indyen ende Peru gheloopen zijn, om den Hemel aldaer te verdienen.

Noch daerenboven heeft de h. Kercke eenen anderen nieuwen regel der volmaectheyt nu corts ghevonden, daer Christo ende den Apostelen noyt van en droomde, ghenaemt Pauline oft Gastalienne. Ende is eerst ghevonden ontrent het jaer M. D. XXXVII, van een gravinne ghenaemt Ghastalia, tot Mantuen in Italien, uyt raedt ende ingheven des heyligen Monicks broeder Baptista van Cremen, prediker van sijner Orden, welcke was inhoudende een nieuwe maniere van sich selven ende zijn eyghen vleesch te overwinnen; ende ginck aldus in zijn werck: daer was een oudt wijf, ghenaemt Julia, die de jonghe ghesellen ende meyskens (nae dat sy een wijle tijdts in den proefslach ende schermutsinghe waren gheoeffent gheweest), leyde te ghelijck op een bedde, ende op dat sy malcanderen niet en souden bijten, noch van achter uyts laen, soo stelden sy een Crucifix als een baelgie tusschen beyden, ende daer moesten sy voet by steck setten, ende so lange campen, tot dat sy haer vleesch gantsch overwonnen hadden. Ende hoort wat een mirakel datter gheschiede: het begaf sich, datter noch een ander out wijf de Venegien lust hadde om de jonghe ghesellen tot desen krijgh aen te nemen ende op te schrijven, welcke dede een wonder dinck, waer mede sy dese volmaeckte enghelsche heylicheyt grootelijckx bevestichde: want sy nam slechs twee groote boecken van eender formaet ende groote, daer van het een was een Bybel, ende het ander een kistken, van binnen hol, gemaeckt effen ghelijck met sloten als een boeck; dat vulde sy met platte flesschen vol Malveseven, ende met goede leckere Marcepeyn, die sy selve van 't spier van capuynen ende veldthoenderen, met suycker ende amandelen bereyt hadde, als eenen Bagijnen bout: Ende daer

ghinck sy henen met dese twee boecken in een celleken proncken, ende bleef daer alleen in haren devoten contemplatien, wel somwijlen vijf oft ses daghen, biddende voor hare vrome campvechters, ende lesende wel devotelijck, soo langhe tot dat de Bybels heel uyt waren, sonder anders eenen mondt vol te eten oft te drincken. Was dat niet wel gevast? ende was alsulc een wonderlijck mirakel niet ghenoechsaem, om de cracht ende deucht van de nieuwe Religie deser campioenen te bevestighen? Het is wel waer, dat sy noch ten laetsten, doe de sake ontdeckt was, werden uyt Venegien ghebannen; maer dit en gheschiedde niet om haerder heylicheyt wille, dan in sonderheyt, om dat men vele amoureus-brieven over haer ghevonden hadde, daer vele aen gheleghen was. Want anders, wat soude men van hare sware ende verdrietelijcke penitentien vele connen seggen, die sy heden ten dage noch doen? Men sietse somwijlen in Italien lancks de straten gaen, met eenen swaren bast om den hals, als oft sy van de galghe quamen ghedropen. Somwijlen dragen sy oock een saussyse oft eenen verckens-beulinck, in de plaetse oft stede van een silveren oft gulden ketene. Is dat niet ghenoech om den Hemel te verdienen?

Maer soude ick alsoo eyghentlijck elcke Religien oft Ordenen gaen verhalen, die onse Moeder de h. Kercke buyten de Schrift ghevonden heeft, ick hadde wel seven jaer werck, dan hte is onnoodich: want alle goede Catholijcksche menschen weten genoechsaem, dat onse heylighe Vaderen de Roomsche Pausen macht hebben, om nieuwe Religien ende regelen der perfectien in te stellen ende te bevestighen, soo vele alst hen ghelieft, al ist schoon, datter de gantsche Schrift niet met allen van en weet te spreken. Ghelijck als het opentlijck blijckt by soo menige ende menighe verscheydene Ordenen ende Religien, die van hare Heylicheyt opghericht, inghestelt, ende bevesticht zijn gheweest: als daer zijn de Ordenen van de Basilianen, Augustinianen, Benedictinen, Dominicanen of Jacobijnen, Cartuysers, Carmelijten oft Vrouwen-broeders, Servienten oft Dienaers, Minnebroeders, Observatinen,

Conventuellen, Penitenten, Minimen, Capucinen, Armen, Cluniacensen, Camaldulensen, Valembrosinen, Cisterciensen, Bernardijnen, Celestijnen, Gibertijnen, Milicensen, Castellensen, Burfaldensen, Montolivetanen, Cassinensen, Heremitanen, Regulieren, Premonstratensen, Guillelmiten, Lateranensen, Georgianen, Joanniten, Trinitanen, Indianen, Ambrosianen, Magdaleniten, oft Lazarinen, roode Augustinianen, Helenianen, S. Sophianen, Visitensen, Winceslaiten, Gregorianen, Constantinopolitanen, Columbinen, Cruysbroeders, Sterrenbroeders, Sleutelbroeders, Sweertbroeders, Cellebroeders, Broeders van 't heylich graf, Broeders van Josaphays dal, Broeders van S. Joseph, van S. Rufus, ende seven duysent dierghelijcken; waer van de meeste deel hare gaykens hebben in de Vrouwen-Cloosters, onder de welcke de sommighe Bagijnen, de andere Nonnen, de derde Vrouwen, de vierde Canonikessen ghenoemt worden; ende hebben oock hare patronessen, als Sinte Clara, S. Brigida, S. Lucia, S. Agnes, S. Maria Magdalena, S. Vaudrud, ende soo voorts, die alle ghelijck van de heylige Vaderen de Roomsche Pausen, voor goet ende costelijck aenghenomen ende bevesticht worden.

Daerenboven hebben sy oock veel verscheyden Cluysen ende Ordenen der Cluysenaers inghestelt, als van S. Anthonius, van S. Hilarion, S. Macarius, S. Theon, S. Frontimanus, S. Horus, S. Helenus, S. Appellemius, S. Paulus Heremijt, S. Paphontius, S. Martarius, S. Piamontius, S. Castommianus, ende andere dierghelijcke meer. Daer by hebben sy noch de h. Ghilden oft Confrerien ghevoecht, als de Gilden van S. Rochus, van S. Hubrecht, van S. Sebastianus, van S. Coronne, die in 't blauwe ghecleedt gaen, van S. Anthonius int swert, van S. Martinus in het wit, van S. Dominicus int swert, ende so voorts. Ende op dat de heyrtocht sonder ruyters niet wesen en soude, soo hebben sy oock nieuwe Ordenen ende Religien van heylighe Ridders ingestelt, als daer zijn de Ridders van Rhodes oft van Maltha, de Duydtsche Ridders, de Templieren, de Ridders van S. Jacob, onse lieve Vrouwen

Ridders, S. Joris Ridders, Ridders van Jerusalem, [Ridders van 't heylich graf,] Caletravensen, Montesianen, Garterianen, etc., [den welcken sy vele schoone inkomen hebben gegeven]. Maer ick behoefde voorwaer wel hondert tonghen, ende een paer hondert pennen, met een stalen mondt, ende ijseren stemme, soude ick alle de verscheyden soorten ende manieren van Ordenen ende Religien, die onse heylighe Vaderen ende Pausen van Roomen hebben ingestelt, buyten, jae oock opentlijck tegen de h. Schrift, gaen verhalen, sonder noch aen te roeren de Pausen selve, oft haer Cardinalen, de Prelaten, Erdtzbisschoppen, Bisschoppen, Metropolitanen, Suffraganen, Ertzdekenen, Dekenen, Ertzpriesters, [Priesteren, Mansionarisen, Acoluten, Paleysdienaren, Stationarisen, Suboulmentarisen, Majordomisen, Cancelieren of Bibliothecarisen, Camerlinghen, Kistbewaerderen, Sackbewaerderen, Prothoscriniarien, Primicerien ende Secundicernen, soo over de Banghers als over de Raedtsheeren, de Richters ende Notarisen, Wtroepers of Nomenclatoren,] Canonicken, Protonotarisen, Proosten, Abten, Prioren, Gardianen, ende andere sulcke seltsame dieren, daer Propheet noch Apostel noyt van en hoorde.

Jae, ick ben te vreden, dat so de Apostelen het honderste deel van dese nieuwe Religien, Ordenen ende Professien hadden eenmael ghesien oft hooren noemen, sy soudender van verschrickt zijn gheweest. Want indien Paulus niet en heeft connen lijden, dat in de ghemeynte der Corinthen, sommighe sich noemden Petri discipulen, de andere Pauli, de derde Apollos, etc., hoe soude hy hem dan verschrickt oft ontsettet hebben, daer hy soo menighe ontallijcke nieuwe ende verscheyden namen, professien, Religien, Gods-diensten, ende reghelen der perfectien, ghesien oft ghehoort hadde? waer van de sommighe in 't wit, de sommighe in 't swert, de andere in 't grauwe, in 't groene, in 't roodt, in 't blauw, in 't bont, [de eene als koyen, de andere als exteren, de andere als roode vincken, d'ander als blauwe vincken,

d'ander als distelvincken, d'anderals crayen, d'ander pauwen, d'ander als papegayen, sommige als ezels, sommige als wolven, sommige als oliphanten,] ende in allerley verscheyden manieren ghecleedt ende verciert zijn, ende een yeghelijck houdt sijnen reghel voor de alderbeste ende aldervolcomenste. Hy soude ontwijffelijck ghemeynt hebben, dat hy in een nieuwe weerelt geraeckt was. [Ende als hy ghesien hadde, dat dit geslachte over de gantsche werelt, soo wijdt ende breedt, verstroyt ende alsoo vermenichtvuldicht is als sprinckhanen, soude hy niet ghemeynt hebben dat den vyfden Engel der openbaringhe Joannis sijne basuynen gheblasen hadde, ende dat de sterre, uyt den hemel op der aerde ghevallen, den put des afgrondts gheopent hadde, ende alle dese sprinckhanen uyt gelaten? met verduysteringe der sonnen ende der manen om te plaghen ende te berderven alle de ghene, die met den zegel Gods op hare voorhoofden niet geteeckent en zijn.] Daerom is het groote slechticheyt, dat men enckelijck staen wil op het ghene, dat de Apostelen gheleert oft geschreven hebben: dewijle nu doch de weerelt verandert is, ende de h. Kercke nieuwe Religien, nieuwe gheboden, nieuwe artijckelen des gheloofs gevonden ende ingestelt heeft, daer de Apostelen noyt van gheweten en hebben. Want anders, beloy, so daer niet en gholde dan de enckele schrift der Propheten ende Apostelen, soo moesten alle de drecketen ende drecketalen, alle goede heylige ordonnantien der Roomscher Kercke, alle die schoone [statelijcke] Concilien, die door des Paus bevel ghehouden ende besloten zijn, jae alle de voorgemelde Ordenen ende Religien der Monicken ende Nonnen, der Cluysen, Ghilden ende Ridderschappen, verloren gaen *, alle hare verdiensten ende supererogatien en souden alle ghelijck niet een olykoeck weerdt zijn, soo men de h. Schrift alleene begonde voor een ghewisse ende volcomene reghel ende richtsnoer aen te nemen; ende Lutherus

* VAR. Als een roock vergaen.

soude recht hebben gehadt, doe hy de boecken der Decreten ende Decretalen opentlijck liete verbranden.

O neen voorwaer, die moeten wy by namen in eeren houden, jae oock in meerder weerden, dan het woordt Gods selve: want wie teghen Gods woordt gesondicht heeft, dien mach sijne zonde noch vergeven worden: maer wie teghen der Pausen decreten sondicht, die sondicht teghen den heylighen Gheest, ende daerom wordt hem sijne misdaedt ten eeuwighen daghen niet vergheven (1).

Derhalven, soo ist wel een groote mallicheyt, dat men de cracht ende authoriteyt der heyligher Kercke soude willen bepalen oft bemueren met de heylighe Bybelsche Schrift, dewijle sy daer over treden ende springhen mach, met stock oft sonder stock, soo verre ende so lanck alst haer gelieft, T'is wel waer, dat sy sich met de Schrift somwijlen behelpt: want soo daer geen Schrift en ware, hoe soude men connen weten ofter oock een Kercke moeste zijn, oft niet? oft waer aen soude men de rechte Kercke Gods van des Duyvels Synagoge connen onderscheyden? Doch altijdt houdt zy de handt boven, ende gheeft de Schrift een alsulcke uytlegginghe alst haer best ghelegen is; jae, dat meer is, sy is oorsake dat de Schrift gheloof ende aensien heeft, ghelijck als het suyverlijck bewesen wordt van den h. ende eerweerd. Bisschop Wilhel. Blindasino, in sijnen boeck ghenaemt Panoplia: aldaer hy met vaste ende onwedersegghelijcke redenen besluyt, dat men den woorde Gods niet en soude moeten gelooven noch gehoorsaem wesen, ten ware sake, dat het de h. Kercke alsoo gheboden hadde. Want wat meynen wy, dat het woordt Gods uyt sich selven soo crachtich is, dat het sich soude door werckinghe des heylighen Gheests connen openbaren, ten ware dat de Roomsche Kercke haer vonnisse daer over gave? O neen, dat ware een kettersche ghevoelen: want de ketters willen de Kercke Gods onder de Schrift brenghen

(1) Dit staet uytdruckelijc in de Decreten, *Cap. Diolatores, Caus*. 25. *Quest.* 1

ende daerom segghen sy uyt Jeremia [1], dat het woordt Gods is als een vyer, ende als een hamer die de steenen ontstucken maelt, dat het is levendich ende crachtich, ende scherper dan eenich tweesnijdende sweerdt, ende gaet door tot de verscheydinghe der zielen, ende oock des gheests, zenuen ende leden, ende is een onderscheyder der ghedachten ende meyninghen des herten [2]; daerom segghen sy, dat het gheen ghetuyghenisse van eenighe menschen behoeft, gelijck als Christus selve ghesproken heeft [3], maer dat de gene, die de wille des Vaders doen wil, sal lichtelijck kennen of de leere van Gode is, door de salvinge des gheests; item, dat het alle dinghen verlicht, want het is een lampe voor der geloovigen voeten, na de welcke sy wandelen moeten in de duysternisse deser weerelt [4]; ende aller menschen wijsheyt ende verstandt, hoe groot, hoe wijs, hoe heylich sy oock connen ghezijn, segghen sy, is enckele duysternisse daer by. Indien dan dat de duysternisse het licht niet en can verlichten, maer het licht moet selve alle dinghen verlichten, so en can oock voorwaer het gheschrevene woordt Gods, gheene verlichtinghe ontfangen van het goedtduncken oft authoriteyt der menschen, maer het moet selve een licht wesen, waer aen men kennen can, welcke zy de Kercke Gods, ende welcke zy de Synagoge der Huychelaers. Ende daeromme besluyten sy na de woorden Isaie des Propheten [5], dat men nae de wet ende nae de ghetuychenisse, dat is, nae het gheschrevene woort Gods, vraghen moet: ende dat alle, die daer nae niet en wandelen, den dagheraedt niet sien en sullen. Maer, alsoo ick gheseyt hebbe, dat is al enckel ketterije. Want, onse l. Moeder de h. Roomsche Kercke, wilt selve hooghe richter wesen over de Schrift. Soo dat de leere der Propheten ende Apostelen nu niet meer en is het fondement der Kercken, ghelijck het in den tijden Pauli was [6]; maer, ter contrarie, de Kercke, ende de authoriteyt ende traditie der selver, is het eenighe fondament

(1) Jere. 23.29.
(2) Hebr. 4.22.
(3) Joan. 5.34. - Joan. 7.10.
(4) 2. Pet. 2.19. - Ps. 119.105.
(5) Jesa. 8.20.
(6) Ephes. 2.20.

der Schriften: want ghelijckerwijs hier voortijden * de Joden sich enckelijck mochten roemen op het aensien ende authoriteyt der Kercken, beweerende, dat de wet ende ghetuyghenisse, daer de Propheten op wesen, gheen aensien en conden ghehebben, dan voor alsoo vele, als het haer van der Kercken weghen ghegunt was; ende dat men noch wet, noch ghetuyghenisse, noch Gods woort oyt ghekent soude hebben, ten ware dat sy, ende hare voorvaderen ghewesen hadden, wat men voor het woordt Gods moeste aennemen; ende dat de Kercke met haer licht, de wet ende de ghetuyghenissen verlichtet hadde: also seght de Roomsche Kercke nu oock, dat het woordt Gods gheen aensien en heeft, dan voor alsoo vele als het dat selve van der Kercke ontleent. Want anders (so sy seght, ende ghelijck oock alle goede Catholijcxsche schribenten vermelden) hoe souden wy weten, dat de Schrift ware het woordt Gods, ten ware dat het de heylighe Kercke alsoo ghewesen ende ghevonnist hadde? oft waerom souden wy meer ghelooven den Evangelio Matthei oft Marci, dan den Evangelio Nicodemi oft Thome? Want daer staet met uytghedruckte woorden in de decreten gheschreven (1), dat men beyde het Oude ende het Nieuwe Testament niet aen en neemt, hierom oft daerom, noch oock om dat het voor eene onghetwijffelde regel ende richtsnoer ghehouden moet werden, maer alleenlijck om dat het de heylighe Vader Innocentius, de Paus van Romen, alsoo ghewesen ende ghewilt heeft. [Voorwaer onsen Heere is wel in hem gehouden om sijn goede gunst, ende hy heeft den Hemel wel verdient:] want, so men daer uyt wel afnemen kan, God en hadde sijn h. woort niet connen ** bevestighen noch becrachtighen in der menschen herten door de salvinghe sijns Gheests, ghelijc als de Apostel Joannes (2) beweeren wil, ten ware dat hem de

* VAR. In voortijden.

(1) *Capitulo, Si Romanor, parag. quibus ad hoc, dist*. 19.

** VAR. De oudere text luidt aldus: ghewilt heeft. Daerom mach men wel dencken, dat Godt zijn h. woordt niet en hadde connen. enz.

(2) 1. Joan. 2.27

h. Kercke [ende dese goede lieve Vader] hier toe gheholpen hadde [ende het selve woordt goet ghevonden: ghelijk alsmen wel verstaen kan, dat de sonne aen de mensche wel verbonden is, dat sy haer oogen op doen om sijn licht aen te nemen: want soo een yeghelijck sijn oogen toehiel, ende niet en wielde bekennen dat de sonne klaer waer, sy soude moeten duyster wesen.] Desghelijcx, hadden oock de Abten ende Prelaten niet willen ghelooven den woorde Gods, noch het selfde aennemen, of hadden sy * de fabulen van Esopus ende van Ulenspiegel, het Evangelie van de spinrock ende van Fortunatus borse, het Evangelium Nicodemi, of des Mahomets Alcoran, oft oock wel het Evangelie dat de Monicken te Parijs, ontrent het jaer onses Heeren M. CC. IX, ghemaeckt ende opgheworpen hadden, vol alderley grouwelen ende blasphemien, ende noemden het *Evangelium AEternum*, dat is, het eeuwige Evangelium, begeerende het de Paus canonizeren wilde, ende voor het eeuwighe woordt Gods laten uytlesen **, het welcke hen gheweygert werden (1): maer hadden het (segge ick) de Paus ende de h. Kercke alsoo wel willen aennemen, als sy de h. Schrift, met den misboeck, met de seven ghetijden, ende met het *Rosarium Beatae Mariae* hebben aenghenomen, wie soude hen dat belettet hebben? ende dat soude dan het woordt Gods gheweest zijn, ende daer mede hadde Godt patientie moeten hebben. Welaen dan, indien dat men nu der Kercken zeghel ende brief hier in wel ghelooft, waerom en salmense oock in alle andere puncten niet even vele geloofs gheven? Want effen alsoo argumenteert de voorseyde text der decreten, segghende met uytghedruckte woorden (2):

So men het Oude ende Nieuwe Testament aenneemt, om dat het de Paus Innocentius alsoo ghewesen ende ghevonnist heeft,

* VAR. De oudere text heeft: geholpen hadde: soo dat Godt in desen deele aen onse l. Moeder grootelijcks ghehouden is, van weghen harer goetgunsticheyt ende getrouwen dienst, want hadde sy, enz.

** VAR. Uytkondigen.

(1) Dit beschrijvet Matth. Paris, historischrijver in dien tijden.

(2) Int voorsz. Cap. *Si Romanor, Dist.* 19.

daer volght noodtsakelijck uyt, dat de decretale brieven der Roomscher Pausen oock moeten aenghenomen worden, dewijle de Paus Leo oock gheboden heeft, dat soo wie daer teghen comt, dien sal sijn misdaedt nemmermeer vergheven worden.

T'is wel waer, dat uyt dit argument oock volgen soude, dat men der Joden kabalen ende thalmud, ende alle hare droomen, also wel moet aennemen, als de vijf boecken Mosis ende de schriften der Propheten. Want het is gewis, dat effen gelijck als wy van de Christen Kercke ontfangen bebben de boecken des Nieuwen Testaments, alsoo heeft de Christen Kercke, van de Joodtsche Synagogen ontfangen de boecken des Ouden Testaments; ende effen ghelijck als onse Roomsche Kercke de schriften der Apostelen aengenomen ende bondich gewesen hebben, also heeft oock de Joodtsche Kercke de schriften Mosis ende der Propheten bondich ghewesen, ende voor bestendich aenghenomen. Soo men nu dan der Joden brief ende seghel daer in wel gelooft, soo moeste men oock, nae den regel onser Doctoren van Loven, den selven Joden ghelooven in alles wat sy seggen ende leeren, ende daer soude nu de Roomsche Kercke wederom te cort vallen. Maer wy en achten op alsulcke consequentien niet: het is al philosophie, ende de Pausen van Roomen en zijn gheene Joden: daerom heeft het een ander aensien, 't ghene dat sy doen ende ordonneren, dan het ghene dat de Joden gheordineert hebben.

Daerom moet onse voorghemelde argument vast ende onbeweeghlijck blijven: namelijck, nae dien men de Roomsche Kercke in het eene ghelooft, soo moetmense oock in het ander even ghelijck ghelooven. Want voorwaer, dit argument is het alder-edelste ende alder-fijnste stof, daer Joannes Blindasinus * sijne *Panopliam*, dat is te segghen, sijne volle crijchsrustinghe ende harnas, van ghesmeedt heeft: want hier uyt volghet, dat S. Franciscus Wijngaerdt, de gulden Legenden,

* VAR. Joannes Vuicanus (Blindasinus woude ic seggen).

het boeck ghenaemt *Conformitates S. Francisci*, ende de misboecken moeten in ghelijcker weerdicheyt aengenomen worden, als de Bybelsche Schrift. Jae, int boeck ghenaemt *Conformitates S. Francisci*, het welcke Bartolus van Pisen ghemaeckt heeft, ende is voor goet bekendt geweest int Capittel van Assisien, int jaer M. CCC. LXXXIX, staet gheschreven (1), als dat de selve boeck beter is dan het Evangelium, midts dat S. Franciscus in Lucifers stoel, boven alle de Choren der Enghelen, op het hooghste eynde gheseten is.

Item, hier uyt volght, dat men het ghemeyn volck alsoo wel onderrichten sal in de kennisse Gods, met stomme beelden ende vermomde personnagien, als met de predicatie des Evangeliums; dat men de kloeken alsoo wel doopen moet, ende over de vunte kersten maken, als de menschen, die na dat beeldt Gods gheschapen zijn, ende met den bloede Christi Jesu verlost; dat men in den doop alsoo wel spreecksel ende smeersel ghebruycken sal, als water; dat men het heylighe Sacrament also wel langs de straten, met vanen ende pijpen, in de processie omme draghen sal, als men het in de vergaderinghe der gheloovighen sal nemen ende eten, ende vercondighen den doodt des Heeren. In somma, men sal alsoo wel schuldich zijn te doen het ghene, dat de h. Kercke ende de Pausen van Romen ghedroomt, inghestelt ende bevolen hebben, als het ghene dat met uytghedruckte woorden, in het woordt Gods, ende in de schriften der Apostelen ende Propheten gheboden staet. Jae waerom niet? dewijle (soo uyt dat selve argument noodtsakelijck besloten wordt) het woordt Gods, gheen Gods woordt zijn en can, oft het moet van de Kercke daer toe gheschapen * ende ghefatsonneert worden. Want siet, dit wordt met uytghedruckte woorden van onsen *Magister noster* Jodocus Tiletanus gheleert (2), schrijvende aldus:

(1) Int 3. boec in de 37. titel beginnende aldus: *Franciscus Subliniatur*

* VAR. Ghekalfatert.

(2) Jodocus Ravesteyn Tiletanus, in het boec gheschreven tegen de Confessie der predicanten van Antwerpen, gedruct anno 1567.

Dat het woort Gods alleen in de heylighe Schriften des Ouden ende des Nieuwen Testaments begrepen, t'samen met de drie Symbola ofte gheloof-sommen, namelijc der Apostelen, des Concilie van Niceen, ende des Vaders Athanasii, jae oock t'samen met de drie eerste Concilien, niet en zy den reghel ende richtsnoer der waerheyt, blijct merckelijck daer uyt, dat men gheensins en can gheweten, oft het oock is het woordt Gods ofte niet, sonder de kerckelijcke traditie oft aenghevinghe, welcke ons dies halven sonder eenighe Schrift versekert, etc.

In somma, de waerheydt en can gheen waerheydt zijn, noch het licht, licht, jae Godt en can gheen Godt wesen, ten zy dat het der heyligher Roomscher Kercke, dat is te segghen, den heylighen Paus van Romen, met sijne Bisschoppen ende Prelaten alsoo ghelieft. So dat het oock geen wonder en is, dat sy van een stuck broots een Godt ende schepper des hemels ende der aerden hebben connen maken. Want indien sy seyden, dat het smiddaechs duyster nacht ware, soo souden wy dat terstondt moeten aennemen als een artijckel des gheloofs, ende flucks henen nae het bedde loopen. Want men seyt wel in een ghemeyn spreeckwoort: soo alle de weerelt seyde, dat een man (als by exempel, Sonnius oft Blind-asinus) een swijn ware, hy soude ontwijffelijck in den swijnen-stal moeten dantzen, ende enckel draf eten. Hoe veel meer dan, als de h. Kercke, ende dien heerlijcken hoop der Bisschoppen, Abten, Prelaten ende Cardinalen (ghelijck als daer te Trenten vergadert zijn geweest) yet ghebieden, zijn wy schuldich het selve sonder wederspreken aen te nemen, ende van stonden aen, Amen daer op te segghen? Ende hier in can men een wonderlijck mirakel sien, dat ymmers wel het hooft grooter is, dan alle de mirakelen die de Apostelen * oyt ghedaen hebben: namelijck, dat het kindt voor de moeder gheboren wordt, jae, dat de moeder van het kindt hercomt. Want het is

* VAR Die alle de Santen te ghelijck.

jae gewis ende kundbaer, dat het woort Gods is het zaedt, daer de Kercke Gods uyt spruyt ende ghegenereert wordt, ghelijck als de Apostel Petrus betuyght (1): overmidts de Kercke anders niet en is, dan een ghemeynschap der genen, die in den woorde Gods ghelooven, ende sich daer aen onbeweghelijck houden; derhalven sy oock ghenoemt wordt de ghemeynte des levenden Gods, de pilaer ende vasticheyt der waerheyt, soo dat het woordt is de rechte moeder der Kercke. Ende nu siet, hier gaet de heylighe Roomsche Catholijcksche Kercke voor het woordt ende waerheyt Gods, dat is te segghen, het kindt gaet voor de moeder, [jae het kindt treedt de moeder de schoen uyt de voet, al eer het noch geboren is]: jae *, het woordt en can gheen cracht, gheen gheloove, gheen weerdicheyt, jae oock gheen wesen ter weerelt hebben, ten zy dat het van hare Dochter de h. Kercke ghenadichlijck ontleene (2) ghelijck als de voorsz. Blindasinus, Hosius, Sonnius, Phigius, Eckius, ende alle andere Catholijcksche Doctoren, gheweldichlijck besloten, ende onwederroepelijck ghedetermineert hebben: nemende dit voor een ghewis ende ongetwijffelt artijckel des gheloofs, jae voor den voornemelijcksten grondt, daer alle haer schrijven op loopt, als dat men den woorde ende de waerheyt Gods niet ghelooven en mach, anders dan uyt het aensien der heyligher Roomscher Kercke, welcke altijdt behoort voor te treden, ende den dans te leyden, dat is te segghen, dat men nae Loven niet varen en can, oft de waghen moet voor de peerden ghespannen zijn.

Ende daeromme, soo de Kercke yet ordonneert ende ghebiedt, dat teghen de Schrift strijdt (ghelijck als boven verclaert is), men sal de Schrift een eerlijcke paspoort ofte geleydtsbrief gheven, ende vele goede nachten segghen, ende

(1) 1. Pet. 1.23.

* VAR. Want.

(2) Dit heeft oock, onder andere, opentlijc beweert Sylvester Prierias, oppermeester des h. Roomschen paleys, boeck teghen Mart. Lut. gheschreven.

der heyligher Kercke als een clisse aenhanghen: want de Schrift en can sich niet weeren, maer de heylighe Kercke can een man aen een staeck brengen. Ende het en baet niet, dat men [1] Augustinum hier vele wil voortbrenghen, welcke gheschreven heeft in vele plaetsen, dat men de h. Schrift alleen behoort sonder wederspreken te ghelooven, ende alle andere schriften ende aenghevinghen, hoedanighe dat sy oock wesen connen, jae alle Concilien, decreten ende ordonnantien, op de Schrift, als op de eenighe, rechte, ende onvervalschte toetsteen te beproeven, ende vrijelijck verwerpen al wat daer mede niet wel overeen en comt: want dat luytert al.

Ende dat hy voorts meer seght [2], *dat soo de Kercke nae yemandts stemme anders hoordt, dan nae de enckele stemme haers bruydegoms, soo is sy hoerisch ende overspelisch gheworden; jae, dat sy alle ghelijck vervloeckt moeten zijn, die de bruyt Christi van haren bruydegom af brenghen tot menschen leeringhen ende aengevingen*, is een enckele kettersche leere: want, waer dat alsoo, men soude alle voorghemelde reghelen, ordonnantien ende decreten der heyliger Roomscher Kercken, moeten met voeten treden [*]: jae, daer soude uyt volghen, dat de heylighe Paus vervloeckt is, ende een rechte coppeldraeyer, die van de heylighe Roomsche Catholijcxsche Kercke een onschamele vuyle hoere gemaeckt heeft. Foey, foey, dat zy verre van ons! laet veel eer Augustinum een Ketter wesen, ende alle de ghene die met hem ghevoelt

(1) Augustinus, in den 119. brief aen Januarium, in den boeck van den doop, tegen de Donatisten, int 3. Cap. ende wordt verhaelt, *Cap.* 95. *Quis nesciat. Dist.* 9. - Item int boec van de eenicheyt der Kercken, int 3. cap. - Item int boec genaemt *De Genesi ad literam, lib.* 2. *cap.* 1. - Item int boeck, *De Peccatorum meritis, lib.* 1. *Cap.* 22. - Int boeck *de natura et gratia, cap. si*. ende in den 19. brief aen Jeron. ende wordt verhaelt *cap. Ego solis, dist*. 19. - Item tegen *Cresconium Grammaticum, lib.* 2. *cap.* 32. In den 3. brief aen den Bisschop Fortunatianum, ende in den 112. brief aen Paulinum. Item int 3. boeck tegen Maximenum int 3. capittel, ende in veel ander plaetsen meer

(2) Augustinus op dese woorden Joannis: Wie de bruydt heeft, etc.

* VAR. Onder de voet moeten treden.

hebben, als Athanasius [1], Origenes, Hilarius, Ireneus, Tertullianus, Cyprianus, Chrisostomus ende Hieronymus, datmense liever alle ghelijck op eenen hoop verbrande.

Hoe wel dat het lichtelijcken te vermoeden is, dat, soo sy nu ter tijdt leefden, sy souden alsulcke grove stucken uyt haren mont noch uyt hare penne niet laten gaen, oft sy moesten, beloy, al mede nae het vyer dantzen. Ende Ambrosius soude wel wederomme door sijnen hals moeten halen ofte met sout op eten, het ghene dat hy opentlijck geschreven heeft [2], dat het vol grouwelijckheyts ende schelmerijen is, al wat de Apostelen selve niet en hebben gheleert.

Daeromme en batet niet, dat men met hare schriften voort comt, ende meynt onse lieve Moeder de heylighe Roomsche Kercke daer mede te verpochen. Het is seker al een jonck wolf *, die noyt gheruchte en hoorde: sy en maket daer niet meer wercks van, dan oft het te Cuelen ghedondert hadde: want sy wil de handt altijdt boven houden, hoe dat men het keere of wende.

(1) Athanasius in den aenvanc des boecx tegen de Heydenen. - Origenes in de 7. homilie oft sermoen, op den propheet Ezech. ende op Esaiam homilie 7. - Hilarius op Matth. - Ireneus int 2. boec, cap. 56. teghen Valentinum, etc., ende in de 72. brief. - Tertullianus int boec *de Praescriptionib. Hereticorum*. - Cyprianus in de predike van den doop Christi, ende in den 3. brief aen Cecilium, ende wordt verhaelt *cap. Si solus. distinct.* 8. waer mede ook stemt *cap. Si frustra. eadem distinct.* - Chrysostomus in in de 49. predike, op 't 24. cap. Matthei. Item op den 95. Psalm. Jeronimus op Mattheum, cap. 52. ende op Esaiam, cap. *Vino. dist.* 37. ende cap. *non adferamus* 24. *quest.* 1.

(2) Ambrosius op het 4. cap. des 1. briefs tot den Corinthen.

* VAR. Geen jonck wolf.

Dat III. cappittel.

In 't welcke bewesen wordt, dat de Roomsche Kercke oock macht ende authoriteyt heeft boven alle oude Vaderen, ende mach de selve aennemen, verwerpen, uytlegghen ende dwinghen, soo sy wil.

Ende hier uyt blijckt oock in sonderheyt *, dat de h. Roomsche Kercke de overhandt ende heerschappije voert niet alleenlijck ** over de Bybelsche Schriften des Ouden ende Nieuwen Testaments: [ende dit is een yegelijck schuldich te ghelooven op zijne zielen salicheydt; maer dat en is niet genoech, want men moet oock gelooveu daerenboven, dat hare macht ende authoriteyt niet alleene over de Schriftuere is streckende,] maer ooc over alle de schriften ende leeringhe der oude Vaderen, als daer is Ireneus, Tertullianus, Basilius, Gregorius Nazianzenus, Origenes, Cyprianus, Albinus, Eusebius, Arnobius, Ambrosius, Lactantius, Cyrillus, Epiphanus, Theodoretus, Vigilantius, Apollinarius, Hieronymus, Chrysostomus, Augustinus, Sedulius, Possidonius, Prosper, Sidonius, Gelasius, Gregorius, Alcuinus, Haymo, Bertramus, [Barnardus,] ende andere dierghelijcke meer. Want de eene neemt sy voor goet ende

* VAR. Het is dan grootelijcx te bemercken, dat enz.
** VAR. Niet alleenlijck, ontbreekt in den jongeren text.

voor Catholijcks aen, de andere verwerpt sy als een ketter; de eene ontfanght sy met sekere glosen ende apostillen, de andere laet sy in een yeghelijcks oordeel staen; den eenen heeft sy vreemde boecken ende schriften toeghekent * ende gheeygent, die wel vier oft vijf hondert jaren nae hare doot eerst gheschreven zijn gheweest, ende den anderen heeft sy van hare eygen schriften ende pluymen gantschelijck berooft ende bloot ghemaeckt. In summa, sy keertse ende wendtse soo sy wil, sy dwingtse soo cort als een clouwen garens. Jae waerom niet? want sy mochtse alle te samen voor ketters verbannen hebben, hadde sy ghewilt, ende in hare steden hebben aengenomen de schriften ende leeringhen van Nicolaus, van Ebion, van Apelles, Severus, Montanus, Sabellius, Paulus Samosatenus, Manes, Meletius, Arius, Marcellus, Macedonius, Eunomius, Eutyches, Nestorius, Donatus, Pelagius, ende andere sulcke voghels. Ende nu heeft sy haer de eere ghegunt, dat sy voor Catholijcksche leeraers worden aenghenomen, ende dese laetste heeft sy voor grouwelijcke ketters ende valsche leeraers verwesen ende verbannen: niet daerom, dat de eene den woorde Gods ghelijckmatich gheschreven hadde, ende de andere gants daer tegen (want alsoo soude sy wederom onder het gheschreven woordt sich moeten buyghen), maer om dattet haer alsoo ghelieft heeft.

Derhalven en ist gheen recht, dat de gene die sy de eere gegunt heeft, souden haer over het hooft willen wassen, ende soudense met hare schriften willen dwinghen, even als oft sy daer onder staen moesten. Neen, neen, sy moeten selve den neck buyghen, hoe gheleert ende godtsalich dat sy oock gheweest zijn, ende de heylighe Kercke moet altijdts de overhandt houden. Want, soo als in de decreten gheschreven staet (1):

Alle 't gene dat de andere leeraers gheschreven ende ghemaeckt hebben, dat wordt aenghenomen oft verworpen, nae

* VAR. Toegewesen.

(1) *Cap. Si Romanorum. Dist.* 9.

dat ghelieven ende goetduncken des Apostolischen Roomschen Stoels, ende de Paus is een meester ende heere, over al 't ghene dat men schrijven oft leeren can.

Daeromme, soo mach de heylighe Kercke uyt de schriften ende boecken der oude Vaderen, kiesen ende uytlesen het ghene dat tot haren voordeel is; ende wat tot haren naedeel mochte wesen, dat mach sy fijn met een schrabbe doortrecken, ende voor quaet alloy houden: als by maniere van exempel: soo wanneer de oude Vaderen de weerdicheyt der Sacramenten, met verbloemde reden ende figuerlijcke wijse van spreken, hooghe verheffen, daer sal sy hare Transsubstantiatie uytbacken. Soo sy het Sacrament een heylighe Offerhande oft Sacrificie noemen, daer sal sy hare missen ende al hare misghewaedt uyt rapen. Soo daer oock yet van hen * gheschreven is tot lof ende prijs der ghetrouwer predicanten ende dienaren des godtlijcken woordts, daer maeckt sy een papen coninckrijck ende pauselijcke (1) monarchie van. Soo sy de verstorven Heylighen ende Martelaers hooghlijck prijsen, daer comt de aenroepinghe der Sancten op de bane. Soo sy de goede wercken ende heylicheyt des levens ernstlijck vorderen, ende hooge drijven, daer can sy van stonden aen, het lustelijcke paleys der vrijen wille op timmeren, ende dan heeft sy het voor den windt. Dan zijn de oude Vaderen in alles nae te volgen; jae men hoort achter ende voor, anders niet, dan de Vaderen, de Vaderen.

Maer daerentegen, als Augustinus (2) heele boecken schrijft van de predestinatie der Heylighen, van de enckele onverdiende ghenade Gods door Christum Jesum, van de rechtveerdichmakinge des geloofs, van de kranckheyt ende swackheyt, jae van de verdorventheyt des menschelijcken

* VAR. By hen.

(1) Monarchie is te seggen een rijck oft regeeringhe, daer een man alleen alle het regiment heeft.

(2) Augustinus int boec *De predestinatione sanctorum*, int boeck *de bona perseverantia, de natura et gratia, de fide et operibus, de perfectione justitie* doorgaens. - Item in sijne retractatien. - Item op den 70. Psalm, ende op den 31. Psalm, ende in vele andere plaetsen meer.

willens, ende van de nieticheyt onser verdiensten, dat is al ketterije, ende dwalinge. Als Ambrosius ende Chrysostomus [1] leeren, dat men geene menschen noch verstorvene creatueren tot advocaten nemen sal, dan Christum alleen, om Godt aen te roepen; ende dat Augustinus seyt [2], dat men gheene Heylighen sal aenroepen, noch altaren ende capellen toeeygenen, noch haer graven aenbidden; als de selve [3] Augustinus ende Leo claerlijck getuygen, dat gheen doot noch verdienste der Heyligen ons connen ghehelpen tot vergevinge onser zonden, buyten alleen de verdiensten ende de doot Christi Jesu; als Epiphanius [4] voor een schandelijcke ketterije ende grouwelijcke Gods-laster scheldet, dat men Maria, de Moeder Gods, oft eenighe andere Heyligen aenroept; dat moet met een blauwe glose, als met een mantel overtoghen worden. Als de selve Epiphanius [5] de beelden Christi ende der Heylighen uyt de kercke weert ende in stucken breect, verbiedende uytdruckelijck, dat men alsulcken grouwel niet begaen en sal; als Ambrosius, Augustinus, Lactantius, Origenes, Athanasius, Clemens Alexandrinus ende andere meer [6], opentlijck leeren, dat Godt met gheenen beelden, noch ghemaelde oft ghesnedene figueren wil aengebeden werden, daer maeckt de heylighe Kercke den dooverick,

(1) Ambrosius op den Sendbrief tot den Romeynen, ende in het boeck van Isaac ende der zielen. - Chrysostomus in de predike van het toenemen des h. Evangelii, op de woorden Pauli tot den Philip. aent eerste: Wat ist? Evenwel hoe dat het toegaet, soo wort Christus doch ghepredickt. Ende in de 4. homelie oft predike van de boete oft penitentie. - Augustinus in het boeck van der ware Religie. Ende int boeck ghenaemt *Confessiones*, des 10. boecks, 42. capitel. - Item int 4. boeck aen Bonifacium int 4. capitel.

(2) Augustinus int 1. boeck van de zeden ende gebruycken der h. kercken int 34. cap. ende in den 44. brief aen Maxinium gheschreven.

(3) Augustinus op Joannem int 84. tractaet. - Leo in de 81. brief tot de Palestijnen. - Epiphanius int derde deel des derden boecks van de ketterijen, in de 51. ketterije.

(4) Epiphanius tegen het aenbidden der heyligen ende der beelden.

(5) Dit verhaelt Epiphanius in den brief gheschreven aen Joannem bisschop van Jerusalem. Ende is dese brief van S. Jeronymo overgheset, also men int derde stuck sijner boecken sien mach.

(6) Ambrosius op den brief tot den Romeynen, op het 1. capit. van de doot des keysers Theodosii. int 3. stuck sijner boecken. - Augustinus in de 49. brief *ad Deo gratias Presbiterum*, ende op den 113. Psalm, ende doorgaens int boeck van de Stadt Gods. - Lactantius doorgaens in sijne boecken: ende merckelijck int 2. cap. des tweeden boecks, ende in het 5. boeck van Godes gherechticheyt, int 8. capitel. - Origenes int 4. boeck teghen Celssun. - Athanasius int boeck teghen de Heydenen. - Clemens int seste boeck *Stromaton*, ende int boeck ghenaemt *Procrepticos*. - Hieronimus in de wtlegginghe des 65. capit. des propheten Esaie. - Chrysostomus int 4. sermoen, op dat 8. ende 11. cap. tot den Hebreen. - Chrysostomus int 2. sermoen van Lazaro. - Augustinus in de 54. brief aen Macedonium, ende in het 66. sermoen van den tijdt, ende Hypognost. libr. 5. teghen Pelagium. - Theophilactus op dat 25. capittel Matthei.

ende en wilt het niet verstaen; als Cyprianus, Hieronymus, Chrisostomus ende Augustinus beweeren, datter nae dit leven gheen plaetse noch tijdt meer en is, om voor de zonden te voldoen, oft ghenade aen Godt te verwerven, daer treckt sy haer in hare schulpen, ende laet het haren capruyn hooren. Als de selve Cyprianus ende Hieronymus (1) wel duydelijck leeren, dat alle de dienaren des Woorts even gelijcke macht hebben, in wat plaetsen dat sy bedienen, het zy te Romen oft te Naples, oft in Indien ende Tartarien, dat is al Hebreeusch ghesproken voor onse l. Moeder de h. Kercke.

[Als (2) Chrysostomus beweert, dat het groote ketterije, bygheloove ende superstitie is, dat een man voor den anderen soude willen de Sacramenten ghenieten, oft meynen dat den Doop, Nachtmael, oft Misse van den eenen ghenuttet, soude eenen anderen te bate moghen comen; dat is malle kallingh ende oude wijfs droom. Want de Missen en souden niet konnen ghelden, soo waerachtigh ware. Ende den heylighe Benedictus soude een ketter gheweest zijn, doe hy een doode Nonne het Sacrament aen den mont liet steken, ende gaf het daer na eenen anderen te eten, alsoo in sijne Legende geschreven staet.]

[Desghelijcken] als Gregorius (3) opentlijck schrijft, ende

(1) Cyprianus in *tractatu de simplicitate praelatorum*, ende wort verhaelt cap. *Loquitur Dominus* 42. *quest.* 1. - Hieronymus op den brief aen Titum, 1. cap.

(2) Chrysostomus in 1. epist ad Corint. Chrys. homil. 35. op Math. cap. 20. ende staet. *cap. ultim. dist.* 40.

(3) Gregorius in den brief aen Eulogium, Patriarch van Alexandrien, ende in den 35. brief aen Joannem Constan. Episcop. ende int 6. boeck der brieven aen Mauritium, cap. 94 - Pelagius, *cap. Nullus. distinct* 99. Gregorius int 4. boeck der brieven, cap. 80. col. 2. tegen den bisschop van Constant. Waer mede oock Augustinus over een comt int 3. boeck teghen Donatum, int 3. cap. seggende dat niemant sich vermete, een bisschop der bisschoppen te wesen.

meer reysen verhaelt, dat hy is een voorbode des Antichrist, ende een sone des verderfs, die sich noemt een generale Bisschop, ofte een hooft ende overste der Bisschoppen, midts dat noch hy selve, noch yemandt anders ter werelt, can een generale Bisschop genoemt werden, sonder groote vercleyninghe der kerckelijcken dienst, dat moet met een exceptie verstaen worden, uytgenomen altijdt de Paus van Romen.

Als Tertullianus, Augustinus, Theodoretus, ende veel andere meer [(1)], dese woorden des Sacraments: *Dit is mijn lichaem*, sacramentischer wijse uytleggen, ende segghen dat het is een figuere, teecken ende zegel des lichaems Christi, dat voor ons gegeven ende gebroken is, dan ist, Godt help u, daer en is niemant t'huys. Als sy alle gelijck eendrachtelijck leeren, ende sterckelijc beweeren, dat men het Sacrement des Nachtmaels onder twee gestaltenissen eenen yegelijcken bedienen moet, dat is al van 't vercken, de koe is op. Als Ireneus [(2)], die ontrent hondert jaren na den Apostel Joannem gheschreven heeft, het getal der beeste, daer Joannes in sijne Openbaringe van meldet, met dit woordeken *Lateinos* [(3)] verclaert, om te toonen, dat het de Roomsche oft Latijnsche Kercke ende regiment bedieden wil; ende dat Tertullianus ende Hieronymus de beeste met seven hoofden, op de stadt van Romen uytlegghen: dat is al crackeel.

In summa, soo wanneer sy yet leeren, dat onse l. Moeder de h. Kercke niet wel in de ooren en clinckt, sy latet onghemerckt

(1) Tertullianus int 4. boeck tegen Marcionem. - Augustinus teghen Adamantium, int 1. boeck. cap. 13. Cyprianus in den tweeden Sendbrief aen Corn. den Paus. - Augustinus int boeck *sententiarum prosperi*, ende wordt verhaelt *cap. dum frangitur, de consecrat, dist.* 2. ende op Joannem int 26. Tract. - Hieronymus int 3. cap. op Sophoniam. Gelasius, *cap. Comperimus, de consecrat. dist.* 2. ende vele andere mesr.

(2) Ireneus int. 5. boeck tegen de ketterijen, welcke is van Aretas ende Andreas, bisschop van Cesarien, hier in naeghevolght gheweest. - Tertullianus int boeck teghen de Joden, ende int 3. boeck teghen Marcionem. - Hieronimus in den Sendbrief aen Marcellum.

(3) Dit woordeken *Lateinos*, wort int Griecx also geschreven, λχτεινος, waer van elcke letter een getal bediet: λ 20. α 1. τ 300. ε 3. ι 10. ν 30. ο 7. ς 200. Dit maeckt t'samen in de somme effen 666. Welcke ghetal Joannes de Apostel verklaert te wesen het getal der beeste of des Antichrists.

henen gaen, of sy straftse oock wel, als die sy menschen gheweest zijn, ende hebben mogen feylen. Waerom? want sy en is der Vaderen schriften niet onderworpen, ende hare macht en can onder der Vaderen oordeel niet staen; maer, soo als gheseyt is, sy is boven de Vaderen, ende regeertse, keertse, wendtse ende dwingtse nae haer beste goetduncken; ende al wat van hen gheschreven is, dat moet sy door haren teempst siften, ende de edelste bloeme daer uyt lesen. Want anders, dewijle de oude Vaderen dickmael de een tegen den anderen strijden, somwijlen ooc haer selfst eygene schriften contrarie vallen, ende bynae altijt tegen het gevoelen ende ghebruyck der heyligher Roomscher Kercke geschreven hebben, hoe soude men doch daer uyt goet garen connen spinnen, ten waer dat de heylighe Roomsche Kercke haer oordeel ende vonnisse daer over streke, om ons de pap voor te knouwen, ende als met eenen trefter in te gieten het ghene dat wy voor goet moeten aennemen, ende werpen voort wech achter de banck, al wat haer niet wel en mondet. Summa summarum, men mach op de schriften der Vaderen gheen fondament des gheloofs maken, het en zy dat sy onder de handen der heyligher Catholijckscher Roomscher Kercken gheweest zijn, [ende als beschuyt wel te deghe in den oven der theologanten herbacken zijn.] Want de Roomsche Kercke mach doch daer over, nae haer believen ende goetduncken meesteren alsoo sy wil *.

* VAR. De oudere text luidt: gheweest zijn, dewijle sy daer over nae haer believen ende goetduncken meesteren mach.

Dat IV. capittel.

Bewijsende dat de Roomsche Kercke aen gheene Concilien verbonden is, maer mach de Concilien aennemen oft verwerpen, soo haer best gheleghen is, ende dit met veel exempelen ende redenen bevesticht.

Maer nu zijnder sommighe plompe menschen, welcke siende, dat de Kercke boven de Schrift is, ende boven aller oude Vaderen leeringhen ende wtlegginghen, soo meynen sy nochtans, dat men hare macht ende authoriteyt soude moghen met den Concilien omtuynen ende bepalen: soo dat men niet en mochte aennemen voor een ghebodt der Kercken, oft het moeste juyst in een Concilie besloten wesen; ende al wat daer besloten ware, daer en soude de heylighe Roomsche Kercke, noch de Paus van Romen, geen seggen meer over hebben. Ba ja doch, dese lieden comen seker wel by, sy hadden beter te huys ghebleven. Want siet, soo alle de Propheten ende Apostelen, ende oock alle oude Vaders te samen, jae oock Christus Jesus de Sone ende de waerheyt Gods selve, niet en hebben connen de heylighe Kercke snoeren noch binden, dat sy op haer schrijven ende op haer leeringhe soude enckelijck comen te staen; hoe nae meynt dit volck, dat de Concilien meerder macht sullen hebben, om haer in hare perck ende palen te

dwinghen? die doch, jae menichmael, ghedwaelt hebben, ende van de waerheyt afghetreden zijn. Wy weten ymmers, dat de Concilien Ariminense, Sirmiense ende Seleucense, in de tijden Constantini des grooten, hebben de Arriaensche ketterije met hare decreten bevesticht. Het tweede Concilie van Ephesen, is den ketter Eutycheti toeghevallen, ende heeft de naturen Christi godslasterlijck vermenget ende verwerret. Het Concilie van Carthago in de tijden Cypriani, al voor het eerste Concilie van Niceen ghehouden, heeft besloten, dat men de ketters behoort te wederdoopen. Maer wat wil ick vele segghen? Is onse Heere Christus Jesus in een volle Concilie niet verdoemt ende verwesen gheweest te Jerusalem, die doch die uytvercoren stadt Gods was? Ende dat de Concilien menichmael ghedwaelt hebben, ende oock lichtelijck connen dwalen, blijckt ghenoechsaem uyt de ghetuygenisse Gregorii Nazianzeni, welcke plach te segghen, dat hy noyt Concilie ghesien hadde, dat tot goeden eynde ghedijet was. Jae, sien wy oock niet, datter soo vele Concilien gheweest zijn, die reghelrecht teghen de leere ende het voorgheven onser Moeder der h. Kercken ghestreden hebben, ende hebben het met de h. Schrift willen houden? Maer wat goetjaer souden de Concilien connen ghelden teghen de h. Roomsche Kercke, daer doch de Concilien gheen macht ter weerelt en hebben, anders dan die haer van den heyligen Vader de Paus ghegunt wordt, hoe soude dat doch focken, dat sy nochtans souden niet alleenlijck boven den Paus, maer oock boven de gantsche Kercke, op 't hoogh eynde sitten? [soude dan een kapuyn beter willen wesen dan sijn vader is?] Staet daer niet gheschreven, int boeck der Decretalen [(1)], dat gheene Concilien en connen de Roomsche Kercke ghebieden, of wetten voorschrijven? ghemerckt dat alle Concilien gemaeckt zijn, ende alle hare cracht ontfanghen hebben, van wegen ende uyt authoriteyt der selver, ende dat in alle statuten, ordonnantien ende decreten der

(1) *Cap. significasti. ff. aiunt et de electione et electi potestate.*

Concilien, wordt altijdt uytgenomen ende buyten ghesloten de authoriteyt des Paus van Romen? Sien wy ooc niet, dat int Concilie van Lateran besloten is, ende alsoo achtervolgt in het laetste Concilie van Trenten (1), dat de Paus van Romen boven alle Concilien staet, ende is te niete ghedaen het statuyt ende ordonnantie des Concilie te Basel voortijdts gehouden, daer het contrarie in besloten was; niet teghenstaende datter de Paus Nicolaus de vijfste in verwillicht hadde? Derhalven, soo is het seer wijsselijck bedacht gheweest van de h. Vaderen, int voorseyde Concilie van Trenten vergadert, dat, eer sy eenich artijckel wilden besluyten, soo sonden sy hare gereetschap in * eenen sack oft in een pacxken nae Romen, om een bulle der bevestinghe van den Paus daer over te vercrijgen: want daer uyt ontstonde eene wonderlijcke, schoone ende lieflijcke melodije, overmidts dat de h. Vader de Paus speelde de personnagie van God de Vader, ende het h. Concilium der gheestelijcker Vaderen aldaer vergadert, waren de weergaey des h. Gheestes: soo dat de gemeyne man plach te seggen, dat de h. Gheest in een maelken gesloten was, soo wannecr sy haer ghereedtschap nae Romen sonden. Ghelijckerwijs als de poëte Homerus vertelt, dat hier voortijden Eolus, de coninck der winden, soude Ulyssi sijnen goeden vriendt, een maelken gheschoncken hebben, daer alle de winden in gesloten ende ghepackt waren, uytghenomen alleen den westen windt, die hy behoefde, om na huys te keeren. Alsoo ginck het hier oock toe, met den heylighen gheest ende windt der Vaderen van Trenten.

Ende nu, als de Vader met den Gheest over een ghedraghen was, ende dat hy de bullen beseghelt hadde, soo schickten syse voorts henen nae de lieve sonen de Coninghen van Vranckrijck ende van Spaengien, ende begeerden van hen, dat sy met een Spaensche Inquisitie oft tyrannicheyt, de selve bullen

(1) Int Concil. van Lateran, te Romen ghehouden anno 1519. ende 20, int eynde van de 2. sessie: ende 1. Concilie van Trenten in twee decreten der 4. Sessie.

* VAR. Soo sonden sy al den bras, enz.

ende decreten souden doen in haer landt onderhouden. Soo dat de Vader, de Sone, ende de h. Geest maer een hert ende een ziele gheweest zijn, ende al de decreten des Conciliums ghelijcker handt hebben bevesticht ende aenghenomen. Maer hoe soude het doch anders hebben connen toe gaen, dewijle de Bisschoppen ende Cardinalen, die doch zijn creatueren ende schepselen des heylighen Vaders des Paus, ende zijn hem met eenen swaren eedt verplicht ende verbonden, niet en mogen besluyten sonder voorgaende raedt ende verwillinghe haers scheppers? ghelijck als het wel uytdruckelijck gheseyt ende besloten is van den h. Paus Calixtus de tweede, schrijvende dat het den Bisschoppen gheensins gheorloeft is, sich teghen de Roomsche Kercke te stellen, oft yet daer teghen te doen [(1)]: *Jae, ghelijckerwijs* (*seyt hy*) *als de Sone ghecomen was om den wille sijns Vaders te volbrengen, alsoo zijn alle Christenen schuldich, haers liefs Moeders wille nae te comen ende te volbrengen, namelijck der Roomscher Kercke, waer van de Paus ontwijffelick het hooft is*. Ende dit is de reden ende oorsake, waerom de e. Cardinael Reginaldus Polus, een van de dry stadthouderen des Paus, in dat selve Concilie, met groote billickheyt gheschreven heeft, [(2)] dat het gantsche volck te hoop vergadert, oft de gheheele ghemeynte te samen, en heeft gheen macht ter weerelt om yet te besluyten oft te wijsen in de saken, die den Concilio werden voorghedragen; maer dat comt den Paus alleene toe, welcke is alleen de stadthouder Gods, ende de eenighe herder der verstroyde schapen; ende op dese meyninghe alleene (seyt hy) wordt een Concilie ghenoemt vry ende algemeyn oft generael, ende niet daerom, dat het eenen yeghelijcken int ghemeyne, vry zy ende gheoorloft, sijn ghevoelen aldaer voor te houden, oft yet te wijsen ende te besluyten: want dat is int Concilie van Constantien met uytgedruckte woorden verboden gheweest:

(1) *Cap. Non decet. Dist.* 12.
(2) Int boeck van het Concilie, in de que. 14.15.16.

Dat niemandt, van wat standt ende conditie hy zijn mach, jae al waer hy Keyser, Coninck, Bisschop, oft Cardinael, sich soude vervorderen te spreken oft te disputeren teghen het ghene, dat de heylighe Vaders uyt de inghevinghe des heylighen Gheests aldaer wilden besluyten: ende dit op straffe van gheexcommuniceert ende verbannen, jae in een gat gheworpen te zijn [*te water ende te broode*.]

Ende daerom werde Joannes Hus ende Hieronymus van Praga ooc verbrant, om dat sy uyt de Schrift wilden argueren, teghen 't gene dat de h. Vaders op handen hadden om te besluyten: men segt gemeynlijck, dat hy hem sacht spiegelt, die hem aen eenen anderen spieghelt; ende nochtans, dit exempel van Joannes Hus niet tegenstaende, so wasser int leste Concilie van Trenten een Bisschop so vermeten, dat hy wel dorste seggen, *dat men den Paus niet en behoorde te noemen de alderheylichste Vader, dan slechts, de h. Vader: aenghesien dat Christus Godt sijnen hemelschen Vader anders niet ghenoemt en heeft dan h. Vader* (1); *ende dat de Paus niet en conde grooter wesen dan Godt, wiens stadthouder hy sich roemde te wesen*.

Maer hadde de selve Bisschop sijnen mondt niet balde * toeghestopt, dat woordt hadde hem wel suer opgecomen: want men wilde hem van stonden aen, in een gat wijsen, daer hy des Paus macht wel beter hadde leeren bedencken. Diesgelijcks oock, hadde sich de Bisschop Petrus Paulus Vergerius, met sommighe andere kijverkens, niet in tijts wech gepackt, men soude met hen al even ghelijck ommegespronghen hebben, als men met Joanne Hus te Constantien ghedaen hadde: want al was hy een Bisschop, jae hadde oock te vooren een legaet ende stadthouder des Paus gheweest, nochtans soo moeste hy weten, dat de Bisschoppen, Prelaten ende Cardinalen aldaer niet gheroepen en waren, om haren h. Vader (2) (3)

(1) Int Concilie van Constantien, in de 15. sessie.

* VAR. Haest.

(2) Joan. 17.

(3) Leest hier van Petrum Paul. Verg. welcke in dat Concilie selve lange tijt gheweest is.

ende schepper de Paus van Romen te controleren, ende vele min om uyt de brieven Pauli, Magnificat te willen corrigeren, dan slechts om met *Inclinato capite* [1], te segghen *Placet* [2], op 'tghene dat haer van der h. Vaderen weghen mochte voorghedragen werden, ende voorts het broodt uyt de schimmel te helpen eten, ghelijck als over langhe een poëte van hen gheprophetеert heeft, segghende:

Nos numerus sumus et fruges consumere nati: etc.

Dat is te segghen:

Wy meerderen 't ghetal, ende connen niet vermeten,
Anders dan dat wy 't broot uyt't schimmel helpen eten.

Nu dan, soo de Bisschoppen ende Prelaten anders gheene stemme int Capittel en hebben, maer worden slechs voor cijphers gherekent, om den hoop groot te maken, hoe vele min sal den leeken alsulcks ghegunt worden, die doch aldaer noch int brouhuys noch int backhuys gesien en zijn? In summa, het Concilium en wordt niet generael oft *aecumenicum* ghenoemt, om dat een yeghelijck sijnen snater soude daer in comen steken. Waerom dan? Om dat het ons afbeeldt, ende als een batement ofte schouspel voor ooghen stelt ende representeert de alghemeyne ende generale Kercke Gods, die gants ende gaer nae de stemme haers herders, namelijck des Paus van Romen, staet: ghelijck als van den voorseyden Cardinael Polus wel ghemerckt ende aengheteeckent is. Ende het wordt oock opentlijck verclaert in de bullen des voorseyden Conciliums van Trenlen [3], als dat het is ende wort te rechte ghenoemt een generale oft alghemeyne Concilium, uyt dier oorsaken, dat alle Christenen int ghemeyne schuldich zijn dat selve Concilie te houden, ende te celebreren met devote gebeden. Ende tot dien eynde worden

(1) Dat is, met geneychden hoofde.
(2) Dat is, het staet ons wel aen.
(3) In de Bulle der Indictie des Conciliums, welcke begint aldus: *Quum Prophete vox*. ende is uytghegaen anno 1549. den 6. decembr. uyt den naem des Paus Pauli de derde.

sy ernstelijc van den Paus vermaent, *dat sy sullen te biechten gaen, ende voorts des woensdaeghs, vrydaeghs ende saterdaeghs vasten, ende dan des sondaeghs hoochtijdt houden, in de processien gaen proncken, ende hare aelmissen gheven: oft ymmers ten minsten vijf Paternosters ende vijf Avemarien lesen, ende daer door ontfanghen een volcomen aflaet van alle zonden, etc.* [Is dat niet al de wereldt genoegh?] Wat souden sy meer connen ghewenschen? Want aengaende te sitten int Capittel, ende aldaer *Sententiam sub verbo Placet proferre*, dat is, *Amen te segghen, ende toenicken op 't gene datter voorgehouden wordt* [1], dat is alleen den ghenen gheoorloeft, dien het van rechts weghen toecomt, oft uyt een sonderlinge privilegie ende voordeel gegunt wordt, als namelijck, den eerweerdighen broederen des Paus, te weten, den Bisschoppen ende Eertzbisschoppen, ende sijne geliefde sonen, den Abten, ende andere dierghelijcken, soo als hy het selve uytleght (in de bulle Indictionis). Daeromme hadden voorwaer de Duytsche Vorsten ende Protestanten groot onrecht, als sy seyden, dat het gheen vry ende generael oft alghemeyn Concilium was. Want een schaep soude dat wel met een ooghe mercken, dat het hen, noch niemant ter weerelt, verboden en was, tot Trenten te comen, om haer geldeken aldaer te verteeren, ende het Concilium selve te houden ende te celebreren, met missen te hooren, met vasten, ende met vijf Paternosters ende vijf Avemarien te lesen; ja, den vollen aflaet werde hen also wel gegunt, als eenige Bisschoppen ende Prelaten die daer waren. Maer het en was daer niet, daer de mosschelen laghen: sy souden gheerne stemmen int Capittel ghehadt hebben, ende niet alleen met dat woordeken *Placet* hare meyninge verclaert hebben, maer ooc vryelijck ghedisputeert, ende schriften byghebracht hebben; jae sy wilden goetrondt, dat de Paus het hooft ende President des Conciliums niet zijn en soude, maer dat men alle dingen uyt het

(1) Dit zijn de woorden der Bulle der Indictien.

woordt Gods soude besluyten. Maer, beloy, de h. Vaders ende de Paus waren noch soo geck niet: sy saghen het al dieper in. Want hadden sy dat gareel eens om den hals ghetoghen, soo waren alle hare spillen t'samen in de asschen ghevallen, ende alle de Roomsche Kercke en soude niet eenen verrotten appel meer ghegolden hebben. Neen, neen, sy sullent hen wel wachten: want dit punct sal men haer uyt den handen niet rucken, als dat alle Concilien lam, creupel ende blindt, ja gants machteloos zijn, soo verre als de h. Paus van Romen daer over niet en presideert, ende het selve nae sijn goetduncken stuert ende regeert. Want hy [de] ist ooge ende vijf sinnen van alle Concilien; daerom ist int voorsz. Concilie van Lateran (1) wel voorsichtelijck besloten gheweest, dat, jae oock alle Cardinalen, Bisschoppen en Prelaten, jae al waren sy alle ghelijck als heringen op een ghepackt, en connen gheen Concilie, sonder de authoriteyt, verwillinghe ende bevel des Paus houden, ende soo sy het doen, sy zijn enckel, ketters ende godloose menschen, ja worden by Core, Dathan, ende Abiron vergheleken. Het selve was oock te vooren alsoo bestemt ende ghesloten van den h. Vader Pelagio de tweede, opentlijck verclarende, dat alle Concilien, die sonder des Paus verwillinghe ende bevel worden ghehouden, zijn voor gheene Concilien te achten, maer voor Conciliabulen, dat is te segghen, voor rotterijen ende onbehoorlijcke vergaderinghen (2).

Ende dat is het selve, dat de Pausen Marcellus, Julius, Damasus, Gregorius, Symmachus, ende meer andere, oock hebben eendrachtelijck verordonneert ende ghewesen: ghelijck als men int boeck der Decreten, in de 17. distinctie claerlijc sien mach (3); daer het oock met der Schrift bevesticht wordt, dewijle datter geschreven staet: *Ick hebbe gheseyt, ghy zijt Goden*. (Psalm. 81.), item, *al wat ghy op de aerden*

(1) Siet de Bulle des Conciliums van Lateran, uytghegaen anno 1512. in den naem des Paus Julii de tweede.

(2) Dit staet in de boecken der Concilien int 2. boeck, ende in de decreten, cap. *Multis de uno. dist.* 17.

(3) Cap. *Synodum.* in de 17. Dist.

bindt, dat is in den Hemel ghebonden, etc., ende staet noch met goede stercke redenen ghegrendelt. Want de eerweerdighe broeder Thomas Vio heeft in het voorseyde Concilie van Lateran opentlijck verclaert [(1)], dat de ghene die den Paus onder de Concilien willen dwinghen, doen effen ghelijck als de ghene die de Vader sijnen kinderen, het hooft den voeten, de veltheer sijnen lantsknechten, ende de schaepherder sijnen schapen wil onderworpen. Soo dat nu Christus in de Concilien niet meer ghesien en wordt, noch sijn woordt yet meer gelden mach: maer de Paus alleen heeft alle het bevel ende heerschappije. [Gelijck als men in de tapisserijen van de goede Catholijcksche Roomsche Amsterdammers, die sy in haer kercken hanghen, wel claerlijck sien mach: daer Christus in S. Peeters schip, boven inde meerse als een putger geseten is: maer den Paus van Romen stiert alleen het roer, ende die Cardinalen ende Bisschoppen dienen hem voor boodtghesellen.] Hy is alleene [*] de werveldraeyer, ende hy beschicket al. Ende daer uyt werdt [in 't voorsz. Concilie van Lateran seer aerdichlijck] ghewesen, dat het Concilie van Pisen, vergadert sonder des Paus verwillinghe, en was geen vergaderinghe van Jerusalem, maer den torren van Babel, dat is te segghen, een verwerringhe ende confusie. In summa, het blijckt claerlijck, dat alle Concilien ende ordonnantien ter weerelt, niets en vermoghen teghen het gheweldt des Paus, ende teghen de authoriteyt der Kercken: want sy is de roede al ontwassen, sy en vraeght nae geen Schriften noch Concilien: sy heeft den heylighen Gheest al in de mouwe stekende, ende mach doen al wat haer ghelieft.

Ende daerom ist, dat soo wanneer de Paus van Romen eenighe bullen laet uytgaen, soo hanght hy daer ghemeynlijck dese clausula oft dese slot-reden by:

(1) Siet 't voorseyde Concilie van Lateran, in de 2. Sessie.

* VAR. Alsoo dat de Paus van Roomen in alle Concilien alleene de werveldraeyer is, ende alles na syn hooft beschickt

Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis, caeterisque contrariis quibuscunque.

Dat is te segghen:

Niet teghenstaende alle ordonnantien, instellinghen ende gheboden der Apostelen, noch eenige andere dinghen ter weerelt, die daer teghen souden moghen strijden.

Ghelijck als het merckelijck blijcken can, uyt de bulle des Paus Pauli de derde, uytgegeven int Concilie van Trenten, int jaer M. D. XLIII. den 23. februarii. So en geeft hy dan alle den Apostelen, ende alle heylighe Vaderen, noch alle Concilien, niet een goet woordt; ja hy geeft hen al te samen het lavuyt, ende gaet met het sijne voort: want anders oock, soo dit niet en ware, * ick en gave niet een soone voor alle de macht ende authoriteyt der heyligher Roomscher Kercken.

Want, in den eersten, souden haer de ketters met het Concilie van Mantuen voor het hooft slaen, het welcke gehouden is gheweest onder den Paus Alexander de tweede, in teghenwoordicheyt des Keysers Henrici de vierde; daer het besloten werde: *dat alle die met Simonye, dat is te segghen, met gelt ofte gunste, tot eenighe gheestelijcken ampt ende officie ghecomen zijn, moeten afgheset worden*. Ende, o schoone Moeder Gods, waer is heden te dage Capellaen oft Beneficiant, Bisschop oft Cardinael, die sonder gelt ende sonder gunste wort aenghenomen?

Ten tweeden, souden sy ons met dat Concilie van Romen willen plaghen, dat in de tijden des Keysers Phocas ghehouden werdt, ende onwederroepelijck verordende, *dat alle de ghene, die met ghiften ofte gaven, ofte met eenighe gonsticheyt, tot een Bisschops mijter gheraeckt zijn, souden werden verbannen ende gheexcommuniceert*. Jae liever jae, dat de Concilien den ramp hebben moeten, eer dan dat de h. Kercke daer onder soude moeten staen.

* VAR. Souden de Concilien yets konnen gelden tegen de macht der Paus, ick.

Daer nae, mochten sy ons het Concilium Triburinum voor de neuse stellen, welck verbiedt, *dat men gheen gelt ontfanghen en sal voor de begraeffenisse*. Wat goet jaer, wie soude van dien cost willen eten?

Daer by souden sy voeghen het Concilie van Basel [(1)], daer uytdruckelijck ende wel scherpelijck verboden wordt: *dat het Roomsche Hof gheen gelt met allen sal moghen eysschen voor eenighe bestedinghen, collatien, dispensatien, electien, postulatien, presenteringhen, noch voor eenighe andere kerck-ampten, proven, beneficien, wyinghen, benedijdingen, noch selve voor het pallium oft bisschopsmantel: jae oock niet onder het decksel van bullen, zeghelen, oft annaten te betalen, met wat voorwendinghe oft verwe sulcks oock gheschieden mochte*. Ey liever: wat een eclypsis soude dat in der Paus borse maken?

Sy souden oock met het Concilie van Mentz willen voortcomen, het welcke ghehouden werdt in de tijden Caroli Magni; ende daer werdt gheboden, *dat men soude wedergheven ende restitutie doen van alle de goederen, die den Kercken ende gheestelijckheyt by testamenten naeghelaten zijn, met eenighe naedeel ende vercortinghe der erfghenamen*. Gans muysenesten, dat ware voorwaer een al te bitteren pilleken.

Voorts souden sy ons bestormen met het Concilie van Lateran, daer het van den Paus Nicolaus de tweede, ende veerthien Bisschoppen, seer statelijck ende onwederroepelijck besloten is, *dat de Paus van Romen sal moeten vercoren worden door het kuerstemmen des gantschen volcks int ghemeyne vergadert, t'samen met de gheestelijckheyt ende Cardinalen; ende soo daer bevonden wordt, dat hy door eenighe gunsticheyt, giften oft gaven, oft met eenighe andere onbehoorlijcke practijcken daer toe ghecomen is, soo sal hy niet allen verbannen wesen, maer oock voor een eerloos ketter, ende voor een afghevallen ende apostaet gehouden worden, so dat men hem*

(1) Basiliensis, in de 21 sessie.

sal mogen met gheweldt uyt sijnen stoel drijven, etc. Ghesellen, hoe soude dat toegaen? Hiermede mochten sy wel de gantsche heylighe Roomsche Kercke [met den neuse in d'asschen stooten, ende] uyt den gronde verderven. [Jae van de Roomsche Apostolische Kerck souden sy de apostatische Kercke maken.]

Daerenboven souden sy noch willen bewijsen, dat de Paus Eugenius is van het Baselsche Concilie wettelijck verwesen gheweest voor een verdoemt ketter, ende eerloos boeve, ende voor een misdadighe boose schelm, ende van sijnen stoel afghesettet; welcke nochtans naderhandt met lieflijcke consten ende practijcken der simonije, ende met gheweldt wederomme in sijnen stoel geholpen is geweest; ende van hem zijn voort alle de Bisschoppen, Cardinalen ende Pausen, jae alle papen te ghelijck, die noch tot onsen tijden zijn, als een hoop bigghen uyt een vruchtbare seughe uytgesproten; welcke souden alle te hoop [te] verbannen zijn, ende voor ketters ende godloose boeven gehouden moeten worden, soo de Concilien yets conden gelden, teghen de authoriteyt ende weerdicheyt des Roomschen stoels, ende onser Moeder der h. Kercken; dat soude voorwaer al te afgrijselijck wesen. Ende daerom moeten wy van noodts weghen besluyten, dat de Concilien de h. Kercke niet en connen meesteren, noch met hare ordonnantien ende gheboden eenichsins dwingen, niet meer dan een spinnewebbe soude connen een exter oft craey bedwinghen ende bestricken. Maer alle Concilien moeten de h. Kercke onderworpen wesen, ghelijck een gehoorsaem kindt sijne moeder onderworpen is, ende moeten altijdt na hare pijpen danssen.

Daerom als dese ketters ende Hugenosen vele Concilien over hoop brenghen, om haer leere teghen de Roomsche Kercke te bevestighen, sy breken voorwaer haer hooft * te vergheefs. Sy moghen vast praten, dat het Concilie van Eliberium in

* VAR. Sy breken haer selven den kop, enz.

Spaengien [1], gehouden ontrent het jaer 300, in de tijden van Constantinus de Groote, heeft uytdruckelijck verboden, *dat men gheen beelden in de kercken en soude hebben, noch oock eenichsins schilderen oft afmalen 't ghene dat men aenbidt* [*]. Waer in het twaelfde Concilie van Toledo, twee Concilien van Constantinopolen, namelijck, het een onder Constantino de vijfde, ende het anderde onder Constantino de seste, ende oock een Concilie in Vranckrijck [**] onder Carolo Magno, gantschelijcken overeen stemmen. Maer wy en hooren aen die oore niet. Sy moghen oock vast voorgheven, dat het Concilium Aurasitanum [2] de vrye wille des menschen ende de rechtveerdichmakinghe der wercken gantschelijck omgestooten heeft, leerende dat alle onse salicheyt, alle goede wercken die wy doen connen, ende alle onse vermoghen, de enckele loutere ende onverdiende ghenade Gods behoort toegheschreven te zijn; ende dat het in onse natuerlijcke cracht niet en is, ons selven tot de genade te bereyden, maer dat wy het alles uyt milde gave des gheests moeten bedelaersche wijse ontfangen. Sy doen verloren moeyte, ende is effen soo veel, als oft sy de locht ontween sloegen: want wy en achtent doch niet.

Daer nae moghen sy vast tot ghetuygen nemen de Concilien Africanum [3] ende Milevitanum [4], in de welcke de heylighe Augustinus sich heeft laten vinden, om alle de verdiensten der Heylighen te schande te maken: mits aldaer met duydelijcke schriften beweert ende besloten is geweest, datter geen mensche op aerden soo heylich is, noch oyt gheweest is, behalven Christum alleen, die niet selve met zonden besmet en zy gheweest, ende behoeftich om stedes voor verghevinghe sijner eyghener misdaden te bidden; soo vele schilt het, dat

(1) Int 36. cap. des concil. Eliberii.
* VAR. Bidt.
** VAR. Van Vranckrijck.
(2) Int eerste boeck der concilien. *solid*. 6. 27. *cano*. 3. 4. 5. 6. 7. 8 9. 10. ende alle navolghende, tot 25. toe.
(3) *Concilium African. can*. 81. 82. 83.
(4) *Milevitan, canon*. 3. 4. 5. ende in de decreten, *can. placuit ut quicunque, can. quisquis dixerit gratiam. De consecr. dist.* 4.

den Heylighen eenigen roem der verdiensten soude overgebleven zijn. Maer het is om niet, wy en willen haer ghetuygenisse doch niet aennemen.

Ende voorts, dat sy ons vele nae roepen, dat het eerste Concilie van Niceen (1) het ghebruyck der wettelijcker huysvrouwen den priesteren heeft toeghelaten; ende dat het Concilium Gangrense (2) heeft swaerlijck vervloeckt ende verbannen alle de ghene, die onder het decksel van een clooster, religie oft priesterlijcken ampt, hare huysvrouwen verlaten, oft den houwelijcken staet versmaden; waer mede het Concilium ghenaemt *Sexta Synodus* (3) over een comende, noch daerenboven besloten heeft, dat men van gheen priesteren de belofte der reynicheyt soude vorderen, soo sy uyt haer selven daer toe niet ghewillich en waren: dat is altesamen voor een doofs mans deure gheclopt.

Dat sy ons oock uyt het selve Concilie Gangrensi (4), ende uyt het Concilie Ancyrano (5), bynae op de tijden des Concilii Niceni ghehouden, willen wijs maken, dat men de ghene niet straffen noch verdoemen en mach, die vleesch eten op eenen vrijdach oft in de vasten; jae, dat men in saken van houwelijcken ende van spijsen (6), de conscientien met gheene nieuwe wetten verbinden mach, is al van Heermans droomen. Wy en willent doch niet wijs worden.

Ende dat sy vele pocchen op de eerste Concilien van Niceen (7) ende van Constantinopolen (8), om dat sy geordonneert hebben dat de Roomsche Bisschoppen over sijne palen (namelijck het landt dat ontrent Romen gheleghen is), gheen gebiedt

(1) Siet de kerckelijcke historie Socratis int 11. cap. des 1. boecks, ende Sozomeni int 23. cap. des 1. boecx, ende de decreten, cap. *Nicena Synod, dist.* 31.
(2) Concil. Gangrense, can. 1. 4. 9. 10. 14. ende in de decreten, *cap. Si quis discernit. Dist.* 28. *cap. si quis nuplias. cap. si quis vel virginitatem. cap. si quis propter deum dist.* 30. ende *cap. si quis vituperat. dist.* 31.
(3) Siet de decreten, *cap. quoniam in Rom. dist.* 31.
(4) Concil. Gangrense. cano. 2. ende staet in de decreten, *cap. si quis carnem. dist.* 30.
(5) Concil. Ancyr. cap. 23.
(6) Concil. Gangrense, in de conclusie des Conciliums.
(7) Concil. Nicenum, int 6. canon: soo alst Ruffinus verhaelt in sijn historie.
(8) Concil. Constantinopol. can. 2. beginnende aldus: *Qui ultra quamque diocesim sunt Epis., etc*.

noch jurisdictie hebben en sal; ende voorts op het Concilie van Afriken [1], aldaer de valscheyt der Roomscher Pausen Sozimi, Bonifacii ende Celestini gheopenbaert is gheweest (die met valsche voorwendinghe des Conciliums van Niceen, hare heerschappije sochten te beweeren), ende is verboden, dat men te Romen, noch over de zee, eenighe twistighe sake soude betrecken noch appelleren, het welcke in het Concilio Milevitano [2] oock is bevestighet gheweest; wy hebben al te langhe voor de honden gheloopen, om daer van verschrickt te zijn. Daerom moghen sy de kinderen gaen verveeren, met het ghene * dat sy uyt het derde Concilie van Carthago [3], ende het Concilie van Afriken [4] oock voorthalen: als dat niemandt sich soude mogen een overste der Bisschoppen laten noemen, noch de opperste Bisschop oft hooghe priester. Jae liever jae, wy hebben onse antwoordt al ghereedt, als dat men gheene Concilien ter weerelt mach aennemen, jae, al waren sy schoon met schriften des Bybels, ende met ghetuyghenissen der oude Vaderen rondtom bemuert, ten zy [5] dat sy met de h. Roomsche Kercke wel over een sluyten. Want sy heeft een volle macht, om alle Concilien te veranderen, bondeloos, nietich, ende van geender weerden te maken, als haer goetduncket, ende om de selve uyt te leggen nae hare beste gheleghentheyt, jae over aers over bol te doen tuymelen, soo het haer te passe comt. Ende daerom dat men vele wil teghenwerpen de ordonnantien der Pausen Gelasii [6] ende Hilarii [7], welcke segghen dat de Roomsche stoel den Concilien meer dan yemandt anders onderworpen is, oft het

(1) Siet het Concilie van Afriken, int eerste boeck der Concilien, daer hebdy dese ordonnantien, can. 92. ende int eynde des Conciliums staen de brieven des Conciliums aen de Pausen Bonifacium ende Celestinum.
(2) Concil. Milevitanum, cap. 22. Siet oock *Cau. presbyteri*, 11. *quest.* 4. ende *ca. placuit ut presbyteri*, 2. *quest.* 6.
* VAR. Midtsgaders oock het gene dat sy..... Afriken voorthalen.
(3) Concil. Carthaginen. 3. cap. 26.
(4) Concil. Africanum, cap. 6. ende in de decreten, cap. *prime sedis. dist.* 99.
(5) Cap. *Constitutiones, distinct*. 10. cap. *Nulli fas est. dist.* 19.
(6) Cap. *Confidimus*. 25. *quest.* 1.
(7) Cap. *Nulli*, 25, *quest.* 1.

Concilie te Basel, daer besloten werde, dat het Concilium is boven den Paus, jae mach den Paus afsetten, dat en can al niet maken. Want alle de bullen * die men op dit dack werpen can, worden met een half woordt lichtelijck afghekaetset, namelijck:

Salvo in omnibus jure Romanae Ecclesiae:

Dat is te segghen:

Behoudens in alle dinghen het recht ende de nutticheyt der Roomscher Kercken.

Want dit is de steert van alle Concilien, waer syse mede dwinght, ende als met eenen wervel ommedraeyt, al waer syse hebben wil.

* VAR. Alle de ballen.

Dat V. capittel.

Bewijsende dat de canones ende decreten der Pausen, de Roomsche Kercke oock niet en verbinden; maer dat sy boven alle decreten is, ende mach de selve breken ende te niete maken, so het haer goetdunct.

Het selve moet men ooc verstaen van alle de voorighe decreten ende canones der overleden Pausen: want al ist schoon dat sy sijn instellinghen des h. Gheestes [(1)], die niemant en mach wederspreken, soo dat wiese overtreedt, die is buyten het Catholijcksche ende Apostolische gheloove, nochtans en connen sy daerom de macht der Kercken gheensins bepalen noch besluyten. Waerom? Want daer is een ghemeyne reghel, van de h. Kercke voor een ongetwijffelt artijckel des geloofs aenghenomen [(2)], als dat de Roomsche Kercke is de gene die den pauselijcken decreten alle hare macht ende authoriteyt verleent, behoudelijck altijdt, dat sy selve daer aen gheensins verbonden noch verplicht en is, overmits sy macht heeft, alsulcke decreten ende ordonnantien te maken, alst haer gelieft,

(1) Cap. *Violatores*. 25. *quest.* 1. - Cap. *Nemini*, 17. *quest.* 4. - Cap. *de libelis. distin*. 20. - Cap. *Nulli fas est. dist.* 19.

(2) Dit staet met uytghedructe woorden int cap. *Ideo permittente. ff, his ita*. 25. *quest.* 1. - Siet oock cap. *preceptis. dist.* 12. ende cap. *Si quis* 17. *quest.* 4.

als wesende het hooft over alle Kercken, van het welcke niemandt en mach discorderen: derhalven, soo gunt sy ende geeft den decreten volle macht ende authoriteyt, met dit bespreck, dat sy selve daer onder niet buygen en sal, maer sal moghen daer teghen doen, soo wanneer het haer goet duncket. Effen gelijckerwijs als Jesus Christus het volck onderwese, als hebbende macht, authoriteyt ende aensien uyt hem selven, ende niet als de schriftgeleerden oft phariseen *, die daer niet [met allen] en dorsten toe noch af doen. Want alsoo gaet het oock met den Pausen toe: sy geven den decreten hare macht, nochtans mogen sy als meesters ende wetgevers, tegen hare eygene wet ende decreten selve doen, als sy willen. Ende daerom besluyten de decreten oft canones niet met allen, anders dan met desen aenhanc, dat de Roomsche Kercke altijt sal mogen het selve uytleggen nae hare goetduncken; ende hier uyt comt het, dat men in alle decreten een van dese steertkens byset: *behoudens het recht der Roomscher Kercken; oft, ten ware dat het de Roomsche Kercke anders gheviel, etc*. Want, ghelijck als de hooghberoemde jurist Philippus Decius (1) gheschreven heeft, *alle decreten ende canones zijn den Paus van Romen van Gods weghen onderworpen*. T'is wel waer, dat de h. Vaderen ende Pausen Gelasius, Felix, Sozimus, Urbanus ende Leo de vierde (2), hebben besloten, dat alle pauselijcke decreten ende ordonnantien, strijdende tegen de oude decreten ende voorighe canones, sullen bondeloos ende van geender weerden wesen; ende dat Gregorius oock diesghelijcks geordonneert heeft, dat soo een Paus wilde dat men sijne drecketen soude onderhouden, soo moeste hy oock wederom der voorgaender Pause drecketen. Maer hier op seydt de glose: *Hoc non credo* (3), dat is, ick en gheloove dat

* VAR. Ende phariseen.

(1) Philip. Decius int cap. 1. num. 49. *de constitu.*

(2) Cap. *Confidimus*, 25. *quest.*. 1. cap. *constitutiones, dist.* 10. cap. *contra statuta*. cap. *sunt quidam*, 25. *quest.* 1. cap. *ideo permittente*. 25. *quest.* 1. cap. *justitie*. 25. *quest.* 1.

(3) Op het voorschreven cap. *constitutiones, dist.* 16.

niet. Is dat niet met goet bescheyt geantwoordt? Derhalven soo moghen wy vry besluyten, dat de heylighe Kercke met gheene drecketen wil ghebonden oft verstrickt zijn. Sy slacht de katten, sy en can niet bedwonghen zijn. Want anders mochten de ketters ende Hugenoosen de heylighe Kercke met hare eygene decreten verworgen: want sy souden voortbrenghen den canon, [1] *Utquid. Canon: Prima quidem. Canon: Non hoc corpus*, ende andere dierghelijcken, om te bewijsen, datter slechts maer eene gheestelijcke spijse voorhanden is in het Sacrament, welcke wordt met den gheloove, ende niet met de tanden ghenut ende ghegheten.

Voorts, souden sy voort-comen met het decreet in capit. *Legimus. ff. quid enim. Dist.* 93, om te toonen, dat alle Bisschoppen eene even ghelijcke macht hebben, in wat plaetse dat sy zijn moghen, te Romen oft te Eugubien, ende daer door soude alle de macht des Paus lam ende creupel worden, 't welck waer een groot verdriet. Sy souden met het decreet int capittel *Ubinam. Dist.* 96. willen bewijsen, dat sy oock in de Concilien behooren te comen, ende stemme int Capittel te hebben, soo wel als de ghesmeerde Papen, het welcke mochte een groote confusie inbringhen. Sy souden willen met het decreet des Paus Gelasii beweeren [2], dat men den leecken oock den kelck des Sacraments behoort uyt te deylen, nae het bevel Christi: midts dien Gelasius voor grouwelijcke godslasteraers ende kerckendieven scheldet de gene, die het uytgedructe gebodt Christi van dies wegen niet nae en comen. Sy souden met 't decreet int cap. *Placuit. de consecra. Dist.* 4. de vrije wille om den hals brengen. Sy souden de oorbiechte van cante helpen [3]; het verbodt des houwelijcks [4]

(1) *De consecrat. dist.* 2.
(2) Cap. *Conperimus. de consecra. dist.* 2.
(3) Dat den leeken den kelc behoort, cap. *Petrus*. cap. *Lachryme*. cap. *sacrificium*. cap. *dici* cap. *Magna Pietas*. cap. *Facilius*. ca. *Se indite*. ca. *Convertimini* ende andere meer, *de Penitent. dist.* 2.
(4) Ca. *Si quis docuerit*. cap. *Si quis discernit, dist.* 28. ende cap. *Si quis nuptias. dist.* 30. cap. *Nicena*. cap. *si quis vituperat. dist.* 31.

den priesteren gedaen, crachteloos ende te niete maken; het onderscheydt der spijsen wech nemen [1]; jae de vastelavondt ende de graef van half vasten van boven neder uyt de venster werpen, ende den neck breken.

Daeren boven souden sy alle de Bisschoppen ende Prelaten, alle Apten, Monicken ende Canonicken [2], van hare rijckdommen, wellusten, ende goede dagen berooven, ende soudender arme sackbedelaers van maken, om datter met uytghedruckte woorden in de decreten verboden staet, dat de gheestelijcke lieden geene rijckdommen mogen besitten. Ende alsoo souden sy den h. Vader den Paus van alle het patrimonium oft erfgoederen, daer hem S. Peter by sijn testament met groote overvloedt in beervet heeft, anders niet laten houden, dan sijne devijse oft spreeckwoort:

Aurum et argentum non est mecum.

Dat is te segghen:

Ick en hebbe goudt noch silver by my.

Ende in stede dat hy nu eenen rijcken Godt is, souden sy van hem eenen armen duyvel maken. Voorts souden sy alle de Papen ende Capellanen, alle Monicken ende Bagijnen, in hare capellen, prochien ende cloosteren drijven, ghelijck als men eenen hoop swijnen in eenen stal drijft, uyt de cracht van het decreet, *Cap. Clerici caus.* 14. *Quest.*. 4. ende *Cap. Pervenit. Distinct*. 86, ende andere dierghelijcken meer, die in de 86. distinctie gheschreven staen.

Ende dat noch het alderarghste is, sy souden willen beweeren, dat alle de Papen, Monicken ende Canonicken, ende alle den helschen gheschoren ende gesmeerden hoop, zijn verbannen eerloose ketters, ende meyneedighe afvallighe dieven; ende dat alle Cardinalen, Bisschoppen ende Pausen, hare

(1) Ca. *Delitie*. ca. *Quisquis*. ca. *Quod dicit. dist.*. 41. cap. *Si quis carnem*. ende cap. *Si quis Presbyter. distinct*. 30.

(2) Cap. *Clericos*. cap. *Pastor.* ca. *Viduas.* 1. *quest.* 2. cap. *gloria Episcopi*. cap. *concesso*. 12. *quest*. 2. ende cap. *duo sunt genera*. cap. *Cleric.* 13. *quest.* 1.

officien, ampten ende prebenden, dadelijck * ende *Ipso facto* verbeurt hebben, navolghens de decreten, in het capittel: *Si quis. Dist.* 69. *Cap. Nullus. Cap. Baptizando*. 1. *Quest.* 1. *Cap. Quicquid. Cap. Placuit*, ende andere ontallijcke, die al te langh waren te verhalen. Daer uyt soude onse Moeder de heylighe Kercke gantsch beroyt werden, ende berooft van alle hare schoone schatten, rijckdommen, eerlijckheyt ende weerdicheyt, ende soude haer gheloove heel verliesen, ende banckeroet moeten spelen, om ten laetsten erghens in een gasthuys hare jammerlijcke ende ellendighe daghen over te brenghen.

Daerom, een yeghelijck, die een goet ende ghetrouwe ondersaet der heyligher Kercken wil wesen, die sie wel toe, dat hy om gheenen waerom, de decreten soo hooghe verheffe, datter de heylighe Kercke onder soude moeten buyghen; maer late altijdt sijn lieve Moeder onbedwonghen ende onverhindert blijven, ende vrijen oorlof hebben, om van alle decreten, canones, schriften ende ordonnantien, te moghen dispenseren, ordonneren, sententieren, disposeren ende reserveren, ende in summa, den duyvel op een kussen binden: want sy en wil doch niet bedwongen wesen, ende slacht dese oude vossen, daer gheen touwe aen te belegghen en is; sy weet over alle tuynen ende haghen, over alle sloten ende grachten, over alle palen ende percken fijn te springen, ende en heeft anders gheenen reghel, dan haer eyghen goetduncken, haer devotie, hare goede intentie, ende in summa, haer beste nut ende profijt.

* VAR. Doodelijck.

Dat VI. capittel.

Aldaer besloten wordt uyt de voorgaende, dat de nutticheyt ende het profijt der Roomscher Kercken, is de eenighe reghel ende richtsnoer van alle schriften, decreten ende Concilien.

Daerom moghen wy vry besluyten, ende van alle 't ghene * dat voorseyt is, eenen ghewissen ende onfeylijcken generalen reghel uyt maken, dat noch de heylighe Schrift des Ouden ende des Nieuwen Testaments, noch de uytlegginghe ende leeringhen der oude Vaderen, noch Concilien, noch decreten, noch eenige schriften of ordonnantien ter weerelt, moghen enckelijck ghehouden werden voor den sekeren reghel des gheloofs, daer de kercke aen soude verbonden wesen, noch oock voor de traditien oft aenghevingen der h. Kercken, die alle Catholijcksche menschen op straffe der verdoemenisse schuldich zijn te ghelooven. Maer de nutticheyt ende profijt der heyliger Roomscher Kercke, is de eenighe, opperste ende aldersekerste reghel ende richtsnoer, daer men alle Schriften, Concilien, ordonnantien ende decreten, nae richten ende passen moet; jae het is de schietpinne, het wit ende de doel, daer alle goede Catholijcksche kersten menschen alle hare pijlen na

* VAR. Ende uyt alle 't gene.

ramen moeten, ende haer ooghmerck stellen. Daeromme, so de heylighe Schrift onse lieve Moeder de Roomsche Kercke te passe comt, sy machse ghebruycken; soo de Concilien haer dienstich vallen, sy mach sich daer op beroepen; soo de Vaderen wat seggen dat hare sake vorderen can, dat mach sy aengrijpen, ende het ander * laten varen; item, soo de decreten haer vorderlijck zijn, sy machse oock in weerden houden, ende in gelijcker graedt stellen met het woordt Gods. Maer soo de Schrift haer teghen valt, sy salder een glose op vinden, oft een allegorie, ende alsoo de sake met een blauwe huycke omhangen; soo de Vaderen haer te onpasse schrijven, soo wijst sy haer de deure, ende laetse loopen; soo de Concilien tot haren nut niet ghesloten en zijn, sy mach daer andere Concilien tegen stellen, ende alsoo d'eenen donder met den anderen verdrijven; so de decreten haer oock eenichsins hinderlijck vallen, tot onderhoudinghe van haren heerlijcken staet, sy machse vry uytmonsteren, ende stellender een brandtteecken op, dat sy noemt *Palea*, dat is te seggen, kaf oft stroy; oft ymmers, sy sal daer eene groene sause op maken, ende een glose van Accursius, oft Panormitanus, oft Joannes Andreas op passen, die de sake te rechte brenghen can.

Ghelijck, tot een exempel, als Godt de Heere in sijn woordt verbiedt, dat men geene beelden noch eenige gelijckenissen maken en sal, (1) dat is alleenlijck voor den Joden gesproken. [Als Christus seyt van den kelck des Nachtsmaels: *drincket alle daer uyt*, sprekende de selven aen dien hy te voren hadde het broodt heeten eten, dat sal men op alle de Papen verstaen.] Als het Concilium van Afriken (eygentlijcken om de eergiericheyt der Pausen van Romen, die alle twistige saken tot hare kennisse ende ghericht wilden trecken) (2) verbiedt dat

* VAR. Ende de reste.

(1) Dit is also in 2. Concilie van Niceen uytgelegt, in Actione 4. ende wort ooc van Eckio in sijn hantboecken also verclaert.

(2) Dit verbodt staet int 1. boeck der Concilien, *Concil. Afric. canon.* 92. ende brieven der Pausen, die versocht hadden, dat men alle saken tot Romen soude appelleren, volghen int eynde des Conciliums.

men gheen sake over de zee betrecken noch appelleren en sal, daer sal haren [1] Gratianus seer gracieuselijcken op gloseren, wtgenomen slechts, so men tot Romen appelleert. Als de Paus [2] Gelasius gebiedt, dat een yeghelijck die het Sacrament Gods niet en wil schendichlijck scheuren, sal het Nachtmael houden onder de twee gestalten, namelijc des broodts ende des wijns, dat sal men alleene verstaen op een yeghelijck pape; [ende] soo voorts in allen anderen.

Ende wanneer sy gheene goede glose vinden en can, om de sake te bewimpelen, soo ist ghenoech te segghen: [3] *Non credo, ick en gheloofs niet*; oft, [4] *Hoc antiquum est, dat is oudt, ende gebeurt; In illo tempore, in dien tijdt, etc.*; in somma, sy sal eenichsins maken, dat het haer te passe come. Alsoo sien wy dan, dat sy den honichbyen ghelijck is, die gaen op alderley bloemen sitten, ende nemen uyt elck eene, het ghene dat haer nuttich is, om haren Byencorf met lieflijcken honich ne stofferen; ende al wat haer niet en dient, dat laten sy staen. Daeromme het fondament der h. Roomscher Kercken mach te recht eenen Byencorf ghenoemt werden, als wesende een vat om alderley lieflijckheyt in te setten.

(1) Cap. *Placuit. ut presbyteri* 2. 4. 6.
(2) Cap. *Comperimus de consecrat. dist.* 2. ende de Glose aldaer op het woordeken *Aut integra*.
(3) Alsoo antwoordt de glose op't decreet in cap. *Constitutionis. dist.* 10. daer gheseyt wordt, dat gheene decreten en connen ghelden, die teghen de goede zeden strijden.
(4) Dese uytvlucht brenght de glose op't decreet, dat een yeghelijck sal des Heeren Avondtmael houden soo haest als de Consecratie gedaen is. cap. *Peracta de consecratio. distinct*. 2.

Dat VII. capittel.

Waer in bewesen wordt, dat de Roomsche Kercke haer oock behelpen can met de opinien ende leeringhen der oude ketters, om de selve nae te volghen, alst haer gheleghen is ende te passe comt.

Want soo vele schilt het, dat onse lieve Moeder de heylighe Kercke niet en soude derven overschricken de palen der h. Schriften, oft der Vaderen, ende der Concilien of decreten, dat sy haer oock menichmael gaet verlusten in de beemden ende grasduynen der oude ketters, die der h. Schrift ende den Vaderen gants vyandt ende partijdich zijn gheweest, ende van haer ontleent sy seer vele schoone juweelen, om hare ghebousel ende Byencorf op te helpen ende te vercieren. Want het is wel kennelijck ende openbaer, dat sy van den ketter Pelagio gheleert heeft (1), dat wy nae den val Ade *, noch even wel onse vrye wille behouden, ende macht hebben om ons selven salich te maken, ende de gheboden Gods te volbrengen, soo wy ymmers willen; ende dat de genade Gods alleen in onse salicheyt niet en werckt, ghelijck als Paulus leert (2), maer dat

(1) Siet August, int boeck van de ketterijen, ende daer hy teghen de Pelagianen schrijft.
* VAR. Van den val Adams.
(2) Ephes. 2.8.9. - Philip. 2.13. - Rom 3.24.9.10.11.6.

sy slechs daer toe helpt, nae dat wy ons uyt ons * selven eerst bereydt hebben; item (1) dat Christus slechs met sijne doot voor de erfzonde heeft voldaen, ende dat wy voorts voor alle andere dadelijcke ** zonden, moeten selve ghenoech doen ende volcomentlijck betalen. Van den Messalianen oft Euchiten, ende oock van den Pelagianen (2), heeft sy ghescheppet, dat de Doop ons geene volle Christenen en maeckt, maer is slechs nuttich om de voorgaende zonden af te wasschen, ende ons uyt onse eerste schipbrekinge te helpen; maer soo wy daer nae (3) meer vallen ende schipbrekinge lijden, soo behooren wy een ander plancke te soecken, om ons wederom op een nieu uyt den noodt te helpen. Sy heeft oock van den selven Missalianen ghesogen (4), dat sy haer ghetijden, seven psalmen, ende Paternosteren met getal, ende als op eenen kerfstock met bernende keerssen uytmompelen sal, meynende daer mede veel aflaets te verdienen, ende Gode eenen grooten dienst te doen; item, dat sy het speecksel in den Doop gebruyckt, nae dat de Duyvel besworen is, heeft sy daer uyt, dat de Messalianen leerden, dat men den Duyvel met speecsel conde verjagen. Van den Saturnilianen, Ebioniten, Tatianen ende Encratiten (5) heeft sy geleert, dat de houwelijcke staet onreyn ende bevleckt is, ende dat de ghene die Gode behagen willen, ende volmaeckt wesen, sich daer van moeten onthouden; item, datter groote heylicheyt gelegen is, in het onthouden oft abstinentie van vleesch te eten, ende sekere andere spijsen te ghebruycken. Hoewel dat sy dese dingen met

* VAR. De woorden *uyt ons* ontbreeken in den tweeden text.

(1) Int Concilie van Trenten, in de 7. sessie, can. 10. ende in de 14. sessie, can. 8.

** VAR. Doodelijcke.

(2) Theodoretus int 4. boeck van de ketters.

(3) Ca. *Omnes fideles. de consecrat. distinct*. 5. cap. *Secunda de penitentia. dist.* 1. ende int 4. boeck der Sentinien, in de 14. dist. 1. cap.

(4) Theodoretus int 4. boeck van de ketters, ende Epiphanius tegen de ketterijen, int 2. deel des 3. boecks, in de 68. ketterije.

(5) Epiphanius tegen de ketterijen, int 2. deel des 1. boecks, in de 23. ende 30. ketterije, ende Theodoretus int 1. boeck der ketterijen. cap. *Proposuisti. distinct.* 82. cap. *Decrevimus. distinct.* 22. cap. *Tenero. distinct.* 31. ende in de Sententien, cap. 4.

een ander huycke overtoghen heeft, op dat men niet ghewaer en worde, waer uyt dat sy ghevisschet zijn. Daer nae heeft sy van de Montanisten ontleent [1] vele nieuwe vastendaghen, die sy op groote straffen inghestelt ende gheboden heeft, beneven oock de scheydinghe des houwelijcx. In der Collyridianen schole [2] heeft sy gheleert, de heylighe Maget Maria aen te bidden, ende haer offerhande op te offeren; van Marcus de toovenaer ende ketter [3], te ghebruycken sommighe Hebreeusche ende andere onbekende namen in haren dienst ende sacrificien; van de Antrophomorphiten, te schilderen Godt de Vader in een ghedaente eens menschen met een grauwe baert; ende voort van de Gnostiken ende Carpocratiennen, Christi ende der Heylighen beelden op te richten, ende met reuck-brandt ende andere manieren van devotien te vereeren; ten zy dat men segghen wil (ghelijck als Eusebius [4], beweert) dat dese wijse der beelden-oprichtinghe, van den heydenen her uytgesproten is. Ende ten laetsten heeft sy van Simone den toovenaer ende vader aller ketteren, gheleert de bisdommen ende beneficien, de misse ende alle Sacramenten om ghelt te gheven, sonder nochtans te vercoopen: want het is slechts een contract, dat de juristen noemen *Do ut des*, dat is, *ick gheve om wat te hebben*; ghelijck als Simon sijn gelt gaf om den h. Gheest te ontfangen. Soo dat het claer ende blijckelijck is, dat sy sich oock met der ketteren leere ende opinien seer wel behelpen can, ende daer uyt suyghen 't gene dat haer beste dunct, om in haren Byencorf te voeren. Jae sy comt in vele stucken over een met den Alcoran van Mahomet, ende met de Turcksche religie: als namelijck, in vele bedevaerden, in de aenroepinghe der verstorven Heylighen, in de onderhoudinge der vasten, in verscheyden

(1) Apollonius int boeck teghen de Montanisten, alsoo Eusebius verhaelt int 5. boeck, cap. 18.
(2) Theodoretus int derde boeck. - Epiphanius int 2. deel des derden boecx, in de 51. kett.
(3) Theodoretus int eerste boeck - Ireneus int 1. boeck teghen de ketterijen, int 24. cap.
(4) Eusebius int. 7. boeck syner historien, int 18. cap. - Act. 8.10.

manieren van Monicken, ende in sonderheyt in de leere des vrijen willes, ende der rechtveerdichmakinghe der goeder wercken. Of sy nu het selve van Mahomet ontleent heeft, of datse Mahomet van haer ontfangen heeft, midts dat hy eenen devoten Monick, ghenaemt Sergius, hadde tot sijnen hulper ende medegeselle, dit late ick int oordeel der doctoren van Loven staen. Soo vele ist ymmers, dat men lichtelick mercken can, dat het al maer een *Par dominus* en is, ende met een sop overgoten; ende dat sy de goede spinsterssen slacht, die uyt alle vlas goet garen connen ghespinnen.

Dat VIII. capittel.

Aenwijsende dat de Roomsche Kercke oock van den Joden vele dinghen ontleent heeft, die sy als artijckelen des gheloofs drijft ende voorhoudt.

Want aengaende de Joden, die heeft sy in sonderheyt niet vergheten nae te volghen; ende dat blijckt genoech uyt het gene dat onse meester Gentianus in desen teghen woordighen handel verhaelt. Want hy wil beweeren, dat de Transsubstantiatie oft wesentlijcke veranderinghe des broodts in dat ware lichaem Christi, ende des wijns in sijn ware bloedt, can bevesticht worden uyt de getuygenissen der Joodtscher rabbijnen oft meesters. Ende dat is onghetwijffelt: want een van hare rabbijnen, ghenaemt Rabbi Moses Hasardan, schrijvende op den C. XXXVI. Psalm, daer de Prophete seyt: *O Heere, ghy gheeft allen vleesche sijne spijse*, segt aldus: dese text comt gantsch over een met het ghene dat in den XXXIIII. Psalm geseyt wordt: *Smaeckt ende siet, hoe soet dat de Heere is*: want het broodt oft spijse dat hy eenen yeghelijcken geeft, is sijn vleesch, ende met het smaken oft met het eten, wordt het verandert in vleesch. Hier uyt heeft een goede Monick ende Catholijcsche schrijver willen besluyten [(1)],

(1) Petrus Galatinus int boeck ghenaemt van de Verborghentheden der Catholijckscher waerheyt, int 6. cap. des thienden boecks.

dat dese Joodtsche Rabbi van de Transsubstantiatie wel wiste te spreken; het welcke hy noch voorts bevesticht uyt een ander, ghenaemt Rabbi Cahana, welcke brenght seer wonderlijcke speculatien op den text Mosis, daer Jacob sijnen sone Juda, eene uytnemende groote overvloedicheyt van wijn ende melck, is met dese woorden toesegghende [2]: *Hy sal sijn veulen aen den wijnstock binden, ende sijne ezelinne aen de edele wijnrancken. Hy sal sijn cleedt in wijn wasschen, ende sijnen mantel in wijnsap oft in wijndruyven vloedt. Sijne tanden zijn witter dan melck, etc*. Want uyt dese woorden Jacobs besluyt de voorsz. Rabbi, dat de ezel Messiam hier beteeckent, in wiens lichaem ende bloedt de wijn veranderen sal. Siet, is dit niet een sterck ende onbewegelijck fondament, daer de poorten der Hellen niet teghen en vermoghen? Want dat sluyt effen alsoo wel, als een vuyst in Gentiani ooghe.

Daeren boven wordt oock uyt den rabijnen bevesticht het voorburch der Hellen, ende bewesen, dat alle heylige voorvaderen aldaer zijn gheherberght gheweest teghen de toecomste Messie. Want dat connen de rabbijnen [3] fijn visschen uyt 't ghene dat int boeck Ecclesiasticis geschreven staet: *Het zijn sommighe rechtveerdighe, die ommeghebracht worden in hare rechtveerdicheyt*. Comt dat niet wel fijn ter snee?

Voorts oock wordt uyt den Thalmud bevesticht, dat Maria, de moeder onses Heeren, sonder erfzonde is ontfangen gheweest: want alsoo speculeert een van hare rabbijnen, ghenaemt Rabbi Judas, Simones sone [4], als dat de materie, daer de moeder Messie van ghegenereert moeste werden, is gheschapen geweest al eer Adam ghevallen was, ende is alsoo van gheslachte tot gheslachte sonder eenighe besmettinghe bewaert gheweest; ende dit bewijst hy uyt den Psalm daer gheschreven

(2) Genes. 49.11.12.
(3) Dit vindt ghy in een van hare boecken, ghenaemt *Midras Cochelet*, dat is te segghen, de wtlegginge op den Ecclesiastes oft prediker Salomonis. Eccles. 7.15.
(4) Int boeck ghenaemt *Gale razeya*, dat is te seggen, de wtleggher der Verborgentheden.

staet [1]: *O Heere, wilt doch versoecken de plantinge die dijne rechte handt gheplantet heeft*. Is dat niet wonderlijck wel ghetroffen, ende den spijker op het hooft gheslaghen? Het mochte voorwaer wel gaen met dat andere, dat sy oock leeren, als dat Godt in den beginne twee walvisschen schiep, manneken ende wijfken, ende vreesende dat sy mochten generatie crijghen, soo sloech hy den eenen doot, ende leyde hem in de pekel, teghen dat Messias comen sal [2]; ende dan sal hy den anderen oock dooden, soo sullen de Joden daer van bancketeren, ende de borst smeeren: want den eenen walvisch sullen sy versch eten, ende den anderen gesouten; [ende sullen van den wijn drincken die Noach geplantet heeft.] My gheeft vreemdt, oft sy onse l. Moeder de heylighe Roomsche Kercke niet mede en sullen nooden tot hare bancket. Maer daerinne moghen sy met malcanderen verdraghen. Het is ons ghenoech dat wy weten, dat sy oock het fondament haers gheloofs ende haerder leere, op den Talmud der Joden ghevestighet heeft, welck is een byster groot boeck, daer sy alle hare cabalen, dat is te segghen, alle de leeringhen ende aenghevinghen haerder rabijnen, alle hare droomen ende ghesichten, ende alle hare grondeloose diepe speculatien ende vreemde grillen, als op eenen mesthoop ghetast hebben. Want op dat ick alle stucken int bysonder niet en verhale, het is wel ghewis, dat de natie ende de kabala der Joden, is de beste fondateresse, ende voornemelijckste fonteyn-ader ende springhende bornput aller ceremonien der heyliger Roomscher Kercke. Want dat staet in het boeck der Decreten merckelijck uytghedruckt [3], aldaer gheseyt wordt, dat sy hare quatertemperen van de Joden ontleent heeft, der welcker Joden maniere ende ghebruyck (segt de text) is de rechte fonteyne ende dat originael daer de h. Kercke sich aen houden moet. Ja, wie is doch so plomp ende onverstandich, die van selfs niet wel mercken en can,

(1) Psal. 80.16.
(2) Siet Munsterum in sijne Hebreeusche t'samensprekinghe van Messia.
(3) Ca. *Jejunio. distinct*. 76.

dat de Joden haer ghedaen hebben de stael of patroon, daer sy alsoo menighe schoone lieflijcke ordonnantien, statuten ende ceremonien na heeft geconterfeyt? daer sy alle haer zijde laken, vergulde ende geborduerde cappen, casuyfelen, covelen ende mijters, als met een constige naelde heeft nagesteken? ende alle de costelijcke vaten, pronckende juweelen, altaren, candelaers, keerssen, ende tortsen, int corte, alle de fraeyicheyt die men in de kercken siet, heeft nae ghewrocht? Ende hare *Sancta Sanctorum*, dat is te segghen, het heylighe der heylighen, of de alderheylichste plaetse die op aerden zy, die sy te Romen, in een capelle tot S. Jans te Lateran, in eenen hoeck gepackt heeft, van waer is het herghecomen, anders dan van den Joden, in der welcken tempel tot Jerusalem het binnenste ende alderverborgenste, daer Godt sich veropenbaerde, genoemt werde op hare sprake, *Kodes Kidaschim*, dat is te segghen, *het heylich der heylighen*. Want, in de stede * dat sy aldaer hadden de arcke des verbondts, met het decksel ghenaemt de ghenaden-stoel, of *Propitiatorium*, waer in besloten was een fiole met manna, ende de bloeyende roede Mosis, welcke dinghen onse l. Moeder de h. Roomsche Kercke niet en can becomen, soo heeft sy een ander kasse met heylichdom daer in ghevoeght, aldaer sy de voorhuydt oft de besnijdinghe onses heeren Jesu Christi, met sijne pantoffelen, ende de peserick des navels, seer devotelijck in bewaert: ghelijck als men merckelijck sien mach uyt de veerskens die voor de selve plaetse gheschreven staen, luydende aldus.

Circuncisa caro Christi, sandalia clara,
Ac umbilici viget hic praecisio chara.

Dat is te segghen:

Christi besneden huydt ende pantoffelen seer schoone **,
Met sijn lief peserick ***, *staen hier binnen ten toone*.

Daer nae hebben wy van de Joden, onsen h. Vader de Paus,

* VAR. Want in stede.
** VAR. Met sijn pantoffelen schoone.
*** VAR. En 't lieve peserick.

ende alle onse priesteren ende leviten, jae alle onse tempelen, kercken, offerhanden ende sacrificien niet ontleent? Soo moesten dan door haren hals lieghen alle de h. Vaders ende Pausen, die ghelijckerhandt het boeck der Decreten by een geraept hebben (1)? Soo moeste Durandus, ick swijghe Durandus, jae alle vrome Catholijcksche doctoren, ons wel het lavuyt gheven, als sy ons willen wijs maken, dat sy het van de Joden hebben ontleent *? Maer wat ist? wy hebben ymmers in hare phariseische synagogen ende scholen geleert, dat men moet hangen de ghene die des Keysers placaet overtreden, ende willen Jesu Christo meer aenhangen dan der ordonnantien der Kercken? Hebben de doctoren van Loven ooc van haer niet ontleent den naem van Rabbotenu oft Rabbini, dat is te segghen, *Magistri nostri*, ende in onse sprake soo veel als, onse meesters: derhalven men oock niet segghen en mach, *nostri Magistri*, want dat waer ketterije; maer men moet het op der Joden maniere prononcieren, ende setten *nostri* achter: gelijck als oft men by ons seyde, meesters onse, ende niet, onse meesters? Item, datmense op het hooghe eynde aen de tafel setten sal? Dat men de Propheten ende Martelaers dooden sal, ende daer na hare graven eerlijck vercieren? want daerom ist dat sy de kassen der Martelaers in sulcke eerbiedinghe houden, om te toonen (ghelijck als Christus (2) selve uytleght) dat sy afcomstich zijn van de ghene, die de Propheten Gods, ende Martelaers oft ghetuyghen Christi Jesu, vermoordt hebben, ende willen noch de mate haerder voorvaders vervullen. Maer het en is niet noodich, dat ick alle stucken alsoo bysonder vertelle, aenghesien dat de h. Kercke een generale reghel hier van stelt int boeck der Decreten. Want in den selven text daer geseyt wort, dat sy de wijse van

(1) Siet de decreten doorgaens, in de 1. disti. *de consecrat*. ende insonderheyt het 2. capit. - Item de dist. 21. 23. ende 77. doorgaens, ende vele andere meer. - Item het boec *Durandi* doorgaens, ende insonderheyt daer hy van de sacrificien ende altaren spreeckt. - Siet hier van de heylige schrift, Joan. 12.12. Matt. 23.7.

* VAR. Gheleerdt.

(2) Matt. 27.6.29.31.32.

hare altaren te besmeeren * ende metalderley properheyt te vercieren, heeft van de Joden ontfangen, wort aldus geargueert (1): *Soo de Joden, welcke slechs maer den schaduwen ende duystere afbeeldinghen waren dienende, alsulcx nochtans wel gedaen hebben, veel meer zijn wy schuldich ende verplicht het selve te doen, den welcken de waerheyt is veropenbaert*. Waer uyt men merckelijck afnemen mach, dat het de h. Kercke wel geoorloft is, ja ooc van plichts wegen toestaet, alles te doen wat de Joden hier voortijts gedaen hebben. Derhalven het gheen wonder is, dat sy soo vele nieuwe ceremonien ende sacrificien op haer eygen handt opgerichtet heeft, vele patronen ende Baalim (2) opgheworpen, altaren ende capellen op alle hooge plaetsen ende op alle wegen opgerichtet, ende dat sy de Propheten noch dagelijcx ommebrengt, ende Christum wederom in sijne lidtmaten aen de galge helpt. Want dewijle de Joden alsoo gedaen hebben, veel meer is sy het schuldich te doen. Ende hier op is de glose des voorgheallegeerden texts wel claer ende duydelijck, segghende aldus (3): *Hier uyt mercket, dat men goede argumenten ende bewijsredenen mach fonderen ende slaen op het exempel der ongeloovighen*.

[Maer wat ist van noode vele besonderde exempelen by te brenghen, daer doch de gantsche leere der h. Roomscher Kercken na der Joodtsche wijse gerichtet is. Want, gelijckerwijs als, onder de Joodtsche leeraers, de Talmudisten ende Cabalisten den letterlijcken sin der heylige Schrift, die met haer fabelen niet seer wel over een komt, niet vele en achten, by den allegorischen sin ende figuerlijcke uytlegginge, die sy tot hare meyninge beste konnen drayen, ende noemen derhalven den letterlijcken sin *debarcaton*, dat is, *het kleyne woort*, ende vergelijcken hem by een kleyn keersken, datmen om een oortjen

* VAR. Te smeeren.

(1) Cap. *consecrat. ff. qualiter ergo. de consecrat. dist.* 1.

(2) *Baal* is by den Hebreen soo vele te segghen, als een voorstander, beschermheer, meester, oft diergelijcken: ende daerom noemen sy de verstorven menschen ende andere creatueren, die men tot patronen of beschermheeren ende advocaten verkiest, Baalim.

(3) Glose op den voorsz. text. cap. *consecrationem*

koopen mach; maer den gheestelijcken sin noemen sy *debargadol*, dat is, *het groote woordt*, ofte *borijah scheltorah*, dat is, *de sekerheyt ende suyverheydt der wet*, ende makense een schoon blinckende peerle ghelijck, die inde duysternisse by de keersse gevonden wordt: soo dat de Rabbi Moses beweert, dat den sleutel der verstandenisse der h. Schrift is enckelijcken de allegorien ende parabolen te verstaen; even alsoo doen onse hooch ende diepgrondige meesters der sotheyt oock, ende verwerpen, oft immers achten seer kleen, den letterlijcken sin der Schrift, om dat hy haren diepen speculatien niet vele te bate en komt; maer wendent al op den gheestelijcken ende allegorischen oft anagogischen sin, daer mede sy den text fijn drayen konnen, ende wenden soo sy willen.] In somma, het blijckt merckelijck, dat onse l. Moeder van den Jooden den meestendeel van hare wijsheydt ontfanghen ende gheleert heeft. Ende daeromme moeten wy noodtsakelijck besluyten, dat sy aen geenen Bybel * noch woordt Godts, vele min aen eenige Concilien oft Pausen drecketen verbonden is, maer mach met allerley drec haren acker mesten, ende haren Byencorf smeeren.

* VAR. De vroegere text luidt aldus: *der ongeloovighen*. Het welcke ons grootelijcx dienen can tot verclaringhe onses tegenwoordigen handels, dewijle hier uyt blijckt het ghene, dat wy onder handen hebben: namelijck dat, dat onse l. Moeder de h. Kercke aen geenen Bybel, enz.

Dat IX. capittel.

Waer in bewesen wordt, dat de h. Roomsche Kercke oock vele dinghen ghetoghen heeft uyt de leeringhen ende exempelen der heydenen, die sy tot haren nut ende profijt ghekeert heeft.

Jae, hier can oock uyt blijcken, dat sy niet * alleenlijck met der Joden, maer met allerley ongheloovighen leere, religie ende exempel sich behelpen can. Soo als men oock sien mach, dat sy de wijse ende religie der goddelooser heydenen, soo Romeynen als anderen, heeft naeghevolght, al waer het haer eenichsins gheleghen was. Want uyt den ronden tempel, die men te Romen noemt *La Ritonda*, ende was hier voortijden van den heydenen ghewijt in den name aller Goden, ende werde derhalven met een Griecx woordt ghenoemt *Pantheon*; daer van heeft sy nae der heydenen voorschrift, onser Vrouwen ende aller Heylighen tempel ghemaeckt.

Maer ick soude wel geck wesen, so ick op een bysonder exempel staen wilde om een sake te bewijsen, daer alle de boecken ende de gantsche theologie der Catholijckscher mannen, tot den crop toe, vol van is. Want, jae selve de grondt van alle hare leere ende theologie, staet veel meer ende grondelijcker

* VAR. Want het is openbaer, dat sy niet, enz.

op Aristotelem gebouwet, dan op eenich Propheet oft Apostel; ten selven lickteecken, dat sy noch hedensdaeghs een doctoors capproen, ofte het Caputium onser theologanten, noemen te Loven, Aristotelis boeck.

Jae, dat meer is, de meeste hoop van alle onse Schotisten, Thomisten, Albertisten, Occanisten, Realisten, Nominalisten, ende andere doctoren, zijn van Aristoteles, van Plato, van Porphyrius, Averroes, Abenpace, ende van andere diergelijcke Santen, alle gelijck als uyt haren rechten oorspronck ende fonteyn-ader hergesproten. Derhalven oock de doctoren ende theologanten van Cuelen seer wijsselijck besloten hebben, *dat Aristoteles is gheweest Praecursor Dei in naturalibus, sicut Joannes Baptista in Divinis:* dat is te segghen, *de voorlooper Gods in de natuerlijcke saken ende kunsten, effen ghelijck als Joannes de dooper, in de godlijcke sijne voorlooper is gheweest* (1). Ende om deser oorsaken halven heeft de heylighe Kercke Martinum Lutherum, onder andere artijckelen, hierom oock verdoemt, als dat hy de leere Aristotelis, (welcke is de rechte moeder der Lovensche, Sorbonische, ende Cuelsche theologie) voor niet met allen gheacht en hadde. Daer nae getuyght de e. Bisschop Durandus oock (2): *dat de heylighe Kercke van den coninck Nabuchodonozor gheleert heeft, de kercken ende de altaren te wijen, ghelijck als hy het gulden beeldt liet wijen ende consacreren, het welcke hy van alle volcken ende natien wilde hebben aenghebeden*.

Derhalven het oock niemandt vreemdt gheven en moet, dat de heylighe Kercke nae sijn exempel oock de ketters laet verbranden, die hare beelden niet en willen aenbidden, dewijle hy die dry Hebreeusche jonghelinghen, Sadrach, Mesach ende Abednego, in den vyerighen oven liet werpen, om dat sy sijn ghewijdde beeldt weygherden aen te bidden. Maer

(1) Dit ghetuyghet *F. Bernardus de Lutzenburgo*, int boeck ghenaemt *Catalogus Hereticorum*.
(2) Durandus int boeck ghenaemt *Rationale divinorum officiorum*, int 1. boeck in de rubrica, *de dedicatione Ecclesiae*.

wat behoeve ick vele hier op te segghen? De ghebuerkinderen op de straten weten ghenoech, dat een groot deel der ceremonien der h. Roomscher Kercken, is uytgesproten van de ordonnantien ende godsdiensten Nume Pompilii, des Roomschen Conincx. Want de decreten (1) ende het sentenci-boeck (2) vermelden wel claerlijck, dat het daer uyt ghecomen is, dat men noch hedensdaeghs de h. Vader de Paus noemt int Latijn *PONTIFEX*, om dat Numa Pompilius met alsulcken * name sijnen hooghenpriester liet noemen; ende dat daer uyt oock het onderscheydt der Papen hergecomen is: want ghelijckerwijs als Numa hadde sijne *Flamines, Archiflamines* ende *Protoflamines* inghestelt, alsoo heeft nu de h. Kercke hare *Sacerdotes*, dat is priesteren, hare *Archipresbyteros*, dat is hooghepriesteren, ende hare *Protonotarios*, soo alsmen met uytghedruckte woorden mach sien aengeteeckent in het boeck der Decreten: derhalven het met grooten rechte is, dat Eberardus de Bisschop van Saltzburg (3) voor 200 jaren, voor eene gantsche rijcx versamelinghe, de Roomsche Papen ghenoemt heeft, *Flamines Babyloniae*, dat is de Babelsche Papen. Hoe? heeft onse l. Moeder de h. Kercke den vierdach van S. Petrus banden (4) niet inghestelt, in stede van een heylichdach, die de heydenen ter selver tijt vierden, ter eeren des Keysers Augusti? Desghelijcken, de andere S. Peters dach, die men noemt S. Peters Stoel (5), is die niet ghecomen in de plaetse van een andere vierdach, die de heydenen oock op den selven tijdt hielden? Ende de Lichtmis, wat is dat anders dan een kindt van der heydenen Lichtmis, die sy met fackelen ende keerssen, op den selven tijt des

(1) Dit leest ghy int boec der Decreten, ca. *Clericos, ff. Pontifex. dist*. 21.
(2) Int 4. boec der Sententien Petri Lombardi, cap. 10.
* VAR. Met sulcker.
(3) Int 7. boec der Cronijcken oft Annalium, gedruct te Ingristadt, anno 54. cap. 2. dist. 21.
(4) *Petrus de natalib. liv.* 7. *cap.* 3. - *Durand. Rational. divin. offic. libr.* 7. *rub. de festo.* 5. *petr.* - *Joan de voragine. in hist. Lombard. ca.* 105. *Bapt. Mant. fast.* 7.
(5) *Durand. Rational. Divin. Offic. Lib.* 7. *Rub. de Cathedra.* - *Petrus de Cathali, Lib.* 3. *Capi.* 104. - *Bapt. Mant. fast.* 414.2.

jaers vierden, ter eeren van Ceres, Proserpina ende Flora? Van wien hebben sy voorts gheleert, dat men Godt dienen moet, een yeghelijck nae de wijse ende maniere sijns vaderlandts ende sijner voorvaderen, anders dan van Pythagoras (1) ende van Plato (2)? teghen het uytghedruckt bevel Gods, welcke door sijnen Propheet Ezechielem seght (3): Ghy en sult nae uwer vaderen gheboden niet leven, ende hare rechten niet houden, ende u aen hare afgoden niet verontreynighen: want ick ben de Heere uwe Godt, nae mijne gheboden sult ghy leven, ende mijne rechten sult ghy houden, ende daer nae doen. Waer hebben sy doch S. Margrieten legende uyt ghevischt, anders dan uyt de fabel van Andromeda, oft van Hesione * de dochter Laomedontis? Ende wat is hare S. Joris, anders, dan een vermomde Perseus oft een Hercules te peerde? ende hare Christophorus, een nieuwe Polyphemus oft Nessus? Ende hare seven Slapers, zijn die niet van het gheslachte Endymionis? Daer nae, wat heeft het te beduyden, dat sy uytdruckelijck bevolen hebben, dat alle de altaren souden oostwaerts ghekeert wesen, anders dan dat sy het voorbeeldt der heydenen hier in hebben trouwelijck willen navolghen? welcke ter eeren de sonne, die sy noemden Apollo, sich ooc in alle hare ghebeden ende offeranden, oostwaert moesten wenden, aenghesien in sonderheyt dat Godt om der selver oorsake den Joden verboden hadde, dat sy den heydenen hier in niet en souden ghelijck wesen, om hare aensichten na den oosten te keeren. Maer de h. Kercke is in desen deele al wijser geweest dan Godt (4), want sy heeft willen te kennen gheven, dat Christus is de opganck oft de spruyte uyt der hooghde, ende dat, nae Aristotelis ende andere philosophen leere, het oosten is aen de rechte zijde des Hemels, daer Christus in het jonghste

(1) Pythagoras int eerste veersken der gulde veersen, oft *aureorum carminum*.
(2) Plato int boeck, ghenaemt *Timeus*, welcken vele andere Griecken ende Latijnen hier in ghevolght hebben.
(3) Ezech. 20.18.19.
* VAR. Ende wat is lieve S. Joris.
(4) Dit schrijft *Guide de monte Rocherii* in het boeck, ghenaemt *Enchiridion Sacerdotum*, dat is, het hantboecxken der priesteren, in tit. *de Sacramento Eucharistiae*.

gherichte sijne wtvercorene stellen sal. Is dat niet wel diep ghespeculeert? Wie soude oyt ghemeynt hebben, dat alsulcke loose plompaerts eene soo groote subtijlheyt souden hebben gevonden, die Godt selve in den sin niet ghevallen en was.

Dat X. capittel.

Besluytende, dat de Roomsche Kercke alle de voorgenoemde stucken by een gevoeght heeft, ende daer uyt geraept het ghene dat haer beste [*ende bequaemste*] *dunckt, het welcke genoemt wort* Traditiones Romanae Ecclesiae, *dat is, de aenghevinghen der Roomscher Kercken, ende het fondament des gheloofs*.

Maer soude ick alsoo alle dinghen in het bysondere verhalen, om te toonen, dat onse l. Moeder de philosophien ende poëterijen der heydenen, onder hare godsdienst ende religie seer aerdich ende scherpsinnichlijck vermenghet heeft, ick soude seven jaren werck hebben. Daerom is het ons hier mede ghenoech, datmen hier uyt claerlijck sien mach, dat sy hare heylicheyt ende ceremonien, soo wel van de heydenen, als van de Joden ende oude ketteren ghescheppet heeft; ende dat al te samen alsoo constich onder een ghebrouwen, dat het een seer lieflijcke dranck is, om in te swelghen sonder knouwen. Soo dat wy op de voorghestelde vraghe nu vryelijck moghen besluyten, wat het voor een beest is, 't gene dat men noemt *Traditiones Ecclesiae*, dewijle wy nu claerlijck sien, dat hare grondt ende fondament niet en staet op de Schriften der Propheten ende Apostelen, ghelijck als Paulus in sijne tijden

heeft willen beweeren [1], ende noch vele min op de Concilien, Vaderen ende decreten. Maer het is eensdeels ghescheppet uyt der h. Schrift, wel ghegloseert ende ghesophistikeert, eensdeels uyt het seever der oude Vaderen, eensdeels uyt * het schuym der Concilien ende decreten, eensdeels oock uyt de edelste bloeme der ouder ketteren, ende eensdeels uyt de cabala der Joodtscher rabijnen, ende ten laetsten oock eensdeels uyt de theologie Nume Pompilii, philosophie Aristotelis, ende uyt de exempelen der heydenen.

Dit altesamen te hoop gheraept, ende in eenen koeck gheslaghen, wordt ghenoemt, *Traditiones sanctae Romanae Ecclesiae*, dat is, *de aenghevinghen, instellinghen oft gheboden der h. Roomscher Kercke, welcke men op de verdoemenisse der zielen, ende straffe des vyers nae den lichame, nootsakelijck moet gelooven, ende in alsulcke weerden houden, als het woordt Gods selve, dat in de h. Schrift vervatet is* [2].

Daerom ist dat de boecken der h. Catholijckscher ondersaten der Kercken, namelick, Eckii, Phigii, Hosii, Bunderii, Asoti, Ruarde, Tappard, Joannis Latomi, Joannis a Lovanio, Francisci Sonnii, Guilielmi Blindasini, Judoci Ravesteyn a Tileto, ende van andere dierghelijcke meer, alsoo fijn gheschockiert zijn, ende met pluymen van alderley coleuren ende verwen lustich ende rustich, op de Indiaensche wyse verciert [3], ende met alderhande costelijcke ware behanghen, als sinte Jacob met [sijn] schelpen. Somtijdts trecken sy een ghetuyghenisse uyt der Schrift by den hals, somwijlen uyt de Vaderen; dan halen sy u een Concilium erghens uyt den hoeck, dan een decreet van eenen Paus oft eenen Bisschop; by wijlen brengen sy een exempel der Joden voort, ende eene Talmudische allegorie

(1) Ephes. 2. 10.

* VAR. Ende eensdeels uyt, enz.

(2) Dit is alsoo int leste Concilie van Trenten besloten, in de derde sessie, aldaer de aengevingen der Kercken in eenen gelijcken graedt met der Schrift ghestelt worden.

(3) De Indianen hebben op seker plaetsen des landts, een maniere van cleedinghen, ghemaeckt van papegaeyen vederen, van alderhande verwe: ende hoe meer geschockiert dat hare cleedinge is, hoe cierlijcker sy 'tselve achten.

ende grille; by wijlen een reghel oft een sillogismus uyt Aristoteles oft Porphyrius oft oock een veersken uyt Virgilius oft Ovidius, ende andere dierghelijcken; ende springhen alsoo als mercolven, van d'eene tack op d'ander, ende behelpen sich met handen, met tanden, ende met alle hare leden, doch altijdt soo voorsichtelijc, dat sy nochtans aen dit fondament blijven hanghen, als een dief aen den bast: namelijck, dat de heylighe Kercke niet missen en can, noch eenichsins feylen. Want soo langhe als sy dit eynde vast hebben, soo en can haer de draet niet ontgaen; ende het is al verloren ghekalt, de ketters moeten met den hoofde in't net: want soo sy misschien aen een gaetken uytloopen, sy werden terstont in een ander verstrickt.

Daer naer brouwen sy u een costelijck ende suyverlijck bier, smijtende over hoop de oude Vaderen met de nieuwe, de oprechte met de vervalschte. Ende nae dat sy eenen Augustinum ofte Ambrosium by den necke ghegrepen hebben, soo sullen sy daer nae een lieflijck verhael maken van de fijne brieven Clementis ende Anacletis, die een droncken Monick ende ongeleert buffel erghens op een S. Mertens avondt uytghegubbelt heeft, ende vermengen daer mede de lieve fabulen van eenen Dionysio, die sy noemen Areopagitam, die erghens een van de seven droomers achter een kiste ghevonden heeft; ende dan voorts werpen sy eenen Thomam de Aquino, of eenen Scotum op de bane, ende gheven hem eenen Bricot, oft een Holcot, oft een Petrum de Broda voor sijn gheselschap; ende ten laetsten tot een sausse legghen sy u daer by hare gulde legenden, ende haren *Dormi secure*, ende maken u daer van eene compost, oft, soo men het te Loven noemt, een Brodium, dat den ketteren het herte breken moeste, soo syder slechs een lepelken vol van ingheslorpt hadden. Ende dit is de onoverwinnelijcke Panoplia of krijschrustinge des eerweerdigen Bisschops Guilielmi Blindasini; dit is het *Verbum non scriptum*, dat is, het ongeschreven woort Godes, daer alle Catholijcke schrijvers sich altijdt op beroepen; dit is *Consuetudo sanctae*

Romanae Ecclesiae, dat is te segghen, het gebruyck ende oude hercomen der Roomsche Kercke, daer sy vele hoogher op roemt dan eenige stadt op hare privilegien; dit is *Traditiones Patrum*, de aenghevingen der Vaders, daer de kinderen vrijelijck op snorcken ende pocchen. In somma, dit is de grondt ende fondament des helschen Catholijckschen Roomschen gheloofs, daer onse hert-lieve Moeder de heylige Kercke soo vast op ghebouwet staet, datse alle de Duyvelen van der Hellen met alle hare blaesbalcken * qualijck souden connen daer af blasen.

* VAR. Met hare blaesbalcken.

Dat XI. capittel.

Leerende dat de ketters op dit voorseyde fondament gheexamineert worden, ende de vraghen die men haer in de inquisitie voorhouden moet.

Daerom dan, soo en is nu de wijse ende maniere (van teghen de ketters te disputeren) niet meer, dat men vele schriften of Concilien by brenghen sal, want daer in souden sy al te cloecke veghers wesen; maer men moet slechts het goetduncken ende de ordonnantien oft instellinghe der h. Kercke voorwenden; ende is ghenoech dat men dat selve bewijse met eene van alle de voorgehaelde stucken: want soo men een alleen by brenghen can, het zy dan uyt de Vaderen, oft Concilien oft Decreten, oft uyt Aristoteles, oft Vergilius, soo is onsen haen de Coninck, ende de strijdt is ghewonnen. Maer daerenteghen, als de ketters eenich artijckel des geloofs, van de h. Kercke inghestelt, willen omme stooten, soo en ist niet ghenoech dat sy bewijsen, dat het teghen de h. Schrift strijdt, want dat en is noch maer een, ende men seght in een spreeckwoordt: een ghetuyghe, gheen ghetuyghe; maer sy moeten toonen, dat het teghen alle dese voorghemelde eendrachtelijck is strijdende, oft anders blijven sy in de sack, [ende uyt den sack salmense in 't vyer schudden,] op dat wy alsoo *

* VAR. In den ouderen text: in de sack. Ende alsoo sullen wy ghewisselijck. enz.

ghewisselijck de victorie ende overhandt crijghen over alle onse vyanden. Want op dit fondament worden alle de Lutherianen ende Hugenoosen verwesen, verbannen ende vervloeckt; op dit fondament worden sy den weereltlijcken richter als boose ketters overgheven; op dit fondament worden sy ten laetsten jammerlijck vermoort ende verbrant. Waerom? want dit is jae de voet, daer op men voor ketters verwijst alle de ghene, die niet en willen ghelooven alles wat de Kercke ghelooft, het en baet niet uyt wat grondt dat sy het ghevisschet hebben, het zy uyt S. Franciscus Wijngaert, oft uyt de gulden legende ende *Vitas patrum*, oft uyt de drecketen ende drecketalen; dat comt al op een uyt, by dien slechts dat het diene tot nut ende stichtinge * der h. Roomscher Kercke: want, ghelijck als vooren bewesen is, dat is alleen het fondament des heyligen Catholijckschen Roomschen kersten gheloofs: daerom al wat daer op loopt **, dat moet nootsakelijck voor een hooftartijckel des gheloofs werden aenghenomen; ende die het niet en willen aennemen, die zijn verdoemt ende verloren sonder ghenade; jae, al hadden sy noch thienmael Paulum ende Petrum [ende alle de Propheten, Apostelen ende Evangelisten] voor hare advocaten, ende noch thien dosijnen Bybels aen hare zijde, ten can al niet maken. Want men sal hen niet vraghen oft sy de Schrift ende den Bybel ghelooven, oft sy Pauli brieven houden voor het woordt Gods, of sy niet en bekennen dat sy arme verloren ende verdoemde menschen waren in Adam, ende kinderen des toorns ende der verdoemenisse, ende datse Godt uyt enckele loutere ende onverdiende genade ende barmhertigheyt heeft verlosset ende salich gemaect: want dat is al crackeel. Men salse oock niet vraghen of sy niet ghewisselijck en vertrouwen ***, dat sy door de eenighe offerhande des lichaems ende des bloedts Christi Jesu, aen 't hout des cruyces eenmael ghedaen, zijn gherechtveerdicht gheworden voor dat aenschijn ende gherichte Godes: want dat

* VAR. Tot nut ende huyshoudinghe.
** VAR. Daerom al wat daer mede in de keucken dient, dat moet, enz.
*** VAR. Gewisselijck vertrouwen.

en is gheenen orboor. Vele min sal men hen vragen of sy den eenigen ende levendigen Godt alleene aenroepen in haren noodt, door dat middel ende voorbiddinghe des eenighen middelaers Jesu Christi: want dat is al gheluytert. Wat ist dan dat men hen vraeght?

Ten eersten ende voor allen, oft sy niet en ghelooven, dat de h. Roomsche Kercke is de meestersse ende vorstinne over alle Kercken, ende dat de Paus van Romen is het hooft der selver; ende of sy niet en ghelooven al wat dese Kercke gelooft. Daer nae, of sy niet en ghelooven in de h. Misse, in het Vagevyer, in de mirakelen der Santen ende Santinnen; item wat sy van de heylighe Reliquien houden: als by exempel, of sy niet en gelooven in dat besneden voorhuyt onses liefs Heeren, dat tot Antwerpen is; ende in dat ander dat te Romen is, ende noch een andere te Bezanson, ende noch een vierde, dat een enghel van Jerusalem tot in de stadt van Aken eenmael ghevoert heeft, ende ten laetsten in het ghene dat in een Abdije tot Poytiers in Vranckrijck ghesien ende aengebeden wordt; item of sy niet en ghelooven in de cribbe die te Romen is, in onse Liefvrouwen Kercken, ende in de schoenen ons heeren, die oock te Romes ligghen, in het heylichdom ghenaemt *Sancta Sanctorum*; item in de teerlinghen, daer men op sijne rock mede speelde, welcke zijn een deel te Triers, ende een deel tot S. Salvadors in Spaengien; in de spongie, daer men hem te drincken mede gaf, welcke is te Romen tot S. Jans te Lateran; ende in de ezel-steert, daer hy op rede [na Jerusalem,] welcke met grooter devotie ghetoont wordt in de stadt van Genuen in Italien; ende voorts wat sy houden van de drije Coninghen die te Ceulen ligghen, ende zijn nochtans evenwel te Milanen in Italien, van S. Jans hooft dat te Ghent ghewesen wordt, niet teghenstaende dat die van Amiens beweeren dat sy het hebben; item wat sy houden van S. Josephs broecke die te Aken is, met onser liefs Vrouwen hemde; ende voorts van onser Liefvrouwen naelden, garen ende naeycorfken, dat in hare silvere kasse ligt te Halle, daer soo vele schoone miraculen

gheschiet zijn, ende van haren gordel die daer oock ligt, daer soo vele vroukens door bevrucht zijn gheworden, ende van hare melck dat in alle plaetsen alsoo vermenichvuldicht is, dat de seven beste Hollandtsche koeyen so vele melcks binnen thien jaren niet souden connen geven; van 't heylige bloet te Brugge, van 't h. Sacrament van mirakel te Bruessel, tot S. Goelen, het welcke is een cleyn rondeelken van enckel been oft yvoor ghemaeckt, ende nochtans ghelooft onse lieve Moeder, dat het is warachtich vleesch ende bloet. Daer nae sal men hen vraghen, wat sy gelooven van alle die glorieuse Santen, als S. Lieven, S. Gommer, S. Rombolt, S. Goele, S. Job te Wesemale, S. Joost in Vlaenderen, daer men de kinderen maeckt, [S. Fiacre, S. Milion, S. Cilene, S. Eutrope, S. Barbel, S. Nitouche, S. Mesmes van Chinon, S. Clouane,] ende andere diergelijcke Santen ende patroonen der h. Kercken meer, die so vele mirakelen gedaen hebben, datmense in der waerheyt niet en soude connen vertellen. Ende soo sy dit alles niet en ghelooven, soo is de sake al claer, sy hebben het spec wech. Waerom? want sy en gelooven niet al wat de h. Kercke gelooft, ende derhalven en connen sy gheene Christenen wesen. Daerom is meester Gentianus wel weerdt, dat men hem in gout beslae, ende op een autaer sette, dewijle hy alsoo met corte woorden onwederlegghelijck bewesen heeft de rechte maniere, hoe men dese ketters overwinnen sal, ende in de sack steken, namelijcken, dat alle de ghene, die niet en ghelooven wat de Kercke ghelooft, die zijn alle ongheloovighe, verdoemde ketters.

Dat XII. capittel.

Dat de Lutherianen met dit voorschreven fondament alsoo dapperlijck van alle canten aenghevochten worden, dat sy geensins en connen ontloopen, ende wat het laetste argument is, dat men haer tegenwerpt; ende dit werdt met het exempel der Transsubstantiatie bewesen ende bevesticht.

Wat wonder ist dan, dat een arm geselle, die hy noemt broer Ligier, niet en heeft teghen Gentianum derven disputeren? Want wie soude eenen alsulcken vromen Goliath derven onder d'oogen sien, ick swijge wederspreken? Oock en soude ick het den Hughenoosen niet willen raden, dat sy sulcx onderstonden te doen. Want soo sy dencken, met den hoecksteen des woordts Gods desen reuse int voorhooft te slingheren ende neder te vellen, soo moeten sy noch weten, dat het daer mede niet al uytghericht en is. Want daer sal, in stede van een, terstont opstaen een groote, ontallijcke menichte van vrome, dappere helden, diese van alle canten sullen bestormen. Want beneven alle de h. Vaderen, de Pausen van Romen, beneven alle de hooghgeborene ende e. Cardinalen, alle gemijterde Bisschoppen, alle vette Apten ende Prelaten, salder noch een groote schare voortcomen, daer Gentianus sich hier op beroept, van Santen ende Santinnen, van alle de glorieuse Martelaers,

treffelijcke confessoren, ende excellente doctoren van der Kercken, die de Paus selve gecanoniseert heeft, ende in den Hemel plaetse ghegunt. Dese voorwaer (om de weldaedt die sy van hem hebben ontfanghen) sullen gheerne tot verdedinghe sijner leere, cap ende covel waghen, voort sullender oock so vele schoone heerlijcke mirakelen voortcomen, die doch also bondich ende onwedersprekelijck in de gulde legenden ingeregistreert zijn, dat de ketters sich van stonden aen sullen wech moeten packen, soo sy willen wijs ende wel geraden zijn. Want indien dit dan noch niet helpen en can, so comen de doctoren van Loven, met hare groote toten ende doctoors hoeyen, met hare Aristotelis broecke op't hooft ende Liripipium om den hals, ende die sullen alle hare *Syllogismus*, hare *Sortes currit* [1], hare *Quidditates* [2], *Realitates, Formalitates, Ecceitates, Identitates, Secundas intentiones, Instantias*, ende meer andere dierghelijcke, soo dapper in de locht henen schieten, dat sy de sonne met de menichte haerder pijlen sullen verduysteren ende ten laetsten sullen sy uyt haren coker langen een also stercken ende dapperen bout oft argument, die de Pedagogisten noemen *Argumentum a fasciculis* [3], dat noch Bybel noch Testament, noch Petrus noch Paulus de ketters sal connen helpen, oft sy sullen alle gelijck na 't vyer moeten danssen, ende tot asschen verbrant worden. Dit is ymmers claer ende blijckelijck, ende behoeft geen bewijs. Nochtans, dewijle Gentianus selve, om sijne vromicheyt ende stoutmoedicheyt te kennen te gheven, een exempel voorwerpt, als een proefslach ende scharmutsinghe, soo willen wy dat selvighe aennemen ende breeder verclaren, op dat een yeghelijck sie, met wat stercke wapenen onse lieve

(1) *Sortes currit*, is so vele te seggen als seker argumenten; ende worden also genoemt, omdat Petrus Hispanus ende andere schrijvers der toovenscher Sophisterije, in hare dialectica meestendeel dit exempel gebruycken, ende eeuwelijck in de mondt hebben *Sortes currit*.

(2) Dit zijn al versierde namen, die de theologanten dagelijcx ghebruycken in haer subtijle disputatien, op dat sy niet verstaen en worden dan van hare leerjongheren.

(3) Dat is een argument oft bewijsreden met mutsaerden.

Moeder ende alle hare ruyters ende knechten toegerustet zijn. So segt dan meester Gentianus hier, dat de Lutherianen ende Hugenoosen sich niet en connen voor gheloovighe uytgheven, dewijle sy niet en ghelooven, dat het broodt ende de wijn int heylich Sacrament des Autaers(soo haest alsser de wijf * woorden op ghesproken zijn) geen broodt noch wijn meer en blijven (1), maer worden van stonden aen verandert in het wesentlijcke ende warachtige lichaem ende bloedt Christi Jesu, soo lanck ende soo breedt als het aen't houte des cruyces was hanghende. Nu dan, wie soude daer teghen derren kicken? oft hoe souden de ketters hier noch teghen willen worstelen, daer het ten eersten de gantsche heylighe Catholijcksche, Apostolijcksche, Pauselijcke, Roomsche Kercke, met, haren pauselijcken stoel ende croonen, met alle hare Cardinaels hoeyen, Bisschops mijteren, aptstaven, papencruynen, monicxkappen ende doctoors covelen, alsoo niet alleenlijck selve ghelooft, maer ghebiedt wel uytdruckelijck, ende wilt goetrondt hebben, dat het een yeghelijck op straffe van dootzonde oock ghelooven sal? Het is dan een beseghelt laken, daer en valt gheen segghen meer op: *want Joannes Scotus* (2) *heeft selve onwederroepelijck besloten, dat soo men de vijf woorden op een marct, oft in een backers huys seyde, daer vele broodts op een banck laghe, oft oock in een kelder vol wijns, van stonden aen soude dat broodt verscheppet worden in vleesch, ende de wijn in bloedt*.

Jae, dit is oock met vele wonderbaerlijcke teeckenen bevesticht geweest, als men sien ende hooren mach te Bruessel, tot S. Goelen, daer de Joden gheschildert staen, die dit heylighe Sacrament met poenjaerden hebben doorsteken, ende daer is root bloedt uyt ghecomen, want men sieter noch roode

* VAR. Vijf.

(1) *Thomas de Aquino in* 3. *parte Summae*. - Item int 4. boeck der Sententien, ende in de extravaganten *in titulo de cons. missarum* doorgaens, ende cap. *Ego Berengarius*, ende doorgaens de *cons. dist.* 2. ende in de *Clementinen de reliq. et veneratione sanctorum*, ende by alle Catholijcke doctoren.

(2) Joannes Scotus int 4. boeck der Sententien.

plecksken op gheschildert. Ende te Paduen in Italien, in S. Anthonis Kercke, daer staet op een autaert ghemaelt S. Anthonis van Padua, met dit Sacrament over de strate gaende, ende soo daer sommighe Joden * mede gecken ende en willen niet knielen, soo comter van stonden aen een ezel aenghetreden, welcke siende dat het warachtich vleesch ende bloedt is, valt seer devotelijck op sijne knyen, ende speert ** de muyl soo wijdt op, dat het hem Sinte Anthonis van Padua, tot een groote mirakel ende confusie der ketters, met huyt ende met hayr in de keele steeckt, ghelijck als oock in sijne legende [ende in 't boeck der Conformiteyten S. Francisci (1)] vermeldet wordt (2). Is dat niet een schoon ende wonderlijck mirakel? Wat sullen de ketters hierop segghen, als het de ezels wel ghelooven, ende sy en makender geen werck van? Men leest oock van Sinte Gregorius, doe hy sijne Misse dede, ende de vijf woorden ghesproken hadde, soo werde van stonden aen door sijn ghebedt het heylighe Sacrament verandert in een sichtbaerlijcke vleeschelijcke vingher, om eender goeder vrouwen persoons wille, die niet wel en conde ghelooven, dat het vleesch was. Item men vindt gheschreven, datter een goet ende devoot vrouken was, welcke hadde van haren prochipaep de vijf woorden int secreet ghehoort; ende doe sy by hare ghevaderken het deech was kneende om broodt te maken, ende verhaelde haer het secreet van de Misse, dat sy van hem verstaen hadde, soo werde van stonden aen, alle dat deech verandert in vleesch, ende het water, daer sy mede het deech begoten hadden, in enckel bloet: soo dat de arme vroukens heel verschrict werden, ende waren

* VAR. Soo daer eenen ketter was, ghenaemt Bonelus dieder mede geckte, ende en wilde niet knielen, overmidts dat sy sijne ezelinne gewent hadde alsulcke broecxkens in te slicken, sonder daer aen te worghen: Soo presenteert het S. Anthonis eenen ezel die daer opter straten was, welcke siende dat, enz.

** VAR. Doet de muyl.

(1) Int eerste boeck ende achtste vrucht, oft in de conformiteit, ghenaemt *in Provintia Paduana*.

(2) Dit verhaelt Thomas de Aquino, ende de legende Gregorii ende Vincentius Lirinensis, jae alle Catholijcke schrijvers.

soo bebloeyt, als oft sy thien jaer lanck op een vleeschbanck gheleghen hadden. 'T is wel waer dat het met de bedelaers alsoo niet en wilde lucken, welcke dit verstaen hebbende, souden gheerne het selve hebben naeghespeelt, om van de broodtcanten, die sy ghebedelt hadden, een goede vleesch-hutspot te maken, met de vijf woorden daer op te segghen. Maer het en wilde niet wouteren, om dat sy de goede intentie niet en hadden, die de Papen hebben, als sy hare Misse singhen. Welcke intentie prochiepaep, dat goede ghevaderken, in de secrete biechte hadde van achter ontwijffelijck in gheblasen. Hoe? staeter niet duydelijck gheschreven int boeck des h. Monincx Leander Alberti van Bolognien (1), dat op het meyr, genaemt *Lago di Bolsena*, doe een Pape sijne Misse songe, dat heylighe auwelken oft ablate vele druppelen bloedts drupte op het autaer ende op de witten doeck, genaemt het corporal? ende daer na schotet uyt des Paus handen, ende ginck henen over de gantsche kercke vlieghende als een voghelken, ende druppende droppelen bloedts op marbersteenen, die men noch hedensdaeghs toont? Men vindt noch hondert duysent alsulcke mirakelen gheschreven, in vele schoone loflijcke historien ende gulde legenden, ende oock in sonderheyt in de historie des hooghgheleerden, wijsen ende discreten mans Lipomani, die doch niet geerne lieghen en soude, als hy de waerheyt conde getreffen. Alle dese mirakelen dan, ende alle de voorgenoemde Santen ende vrome rotghesellen souden de ketters eendrachtelijcken op den hals vallen. Daer nae souden ooc de Joodtsche rabbijnen met hare cabala ende met haren Talmud int veldt treden, ende onse Transsubstantiatie vromelijc beweeren. De heydensche poeten, ende in sonderheyt Ovidius, souden oock voorts comen om ons te helpen, want sy en souden niet willen lijden dat men hare conste (daer door sy hare Hecate ende haren Jupiter Elicius oock met seker woorden uyt

(1) Dit schrijft hy in sijn boeck ghenaemt de beschrijvinge van Italien int 184. bladt der copije ghedruckt anno 1550. ende dit boeck is geprivilegieert van den Paus van Romen.

den Hemel, spijt hare kinnebacken, deden comen in hare sacrificien) uyt den handen ruckede, ende souden daerenboven oock hare *Metamorphoses*, dat is te segghen, transubstantiatien ende wesentlijcke veranderinghen, met ons ghelijckerhandt willen beweeren. Ende achter haren steert souden sy een rot ende heyrcracht van 113. Bisschoppen na sleypen, die alle gelijck in een Concilie te Romen besloten hebben, dat het also wesen moet, *ja dat het eygen vleesche Christi, niet alleene sacramentischer wijse, maer ooc warachtelijc, ende, so sy spreken, sensualiter* (*dat is te seggen*) *so dat men het voelen ende tasten mach, wort gebroken met handen, ende met tanden gemorselt ende verteert* [(1)]. Ende hebben daer op vervloect allen die het alsoo niet en ghelooven. Ende met haer souden gecoppelt wesen alle de groote, wijse ende diepsinnige doctoren ende sentencyschrijvers, als namelijck, Paschasius, Lanfrancus, Thomas de Aquino, Scotus, Innocentius, Comestor, Amarcanus, Gerson, Gabriel Biel, Durandus, Alexander de Ales, Occan, Petrus Hispanus, Albertus magnus, Raymundus Lullus, Petrus Lombardus, Petrus de Alliaco, Petrus de Bella pertica, Rabanus, Panormitanus, Bricot ende Holcot. Ende dese souden voorts mede sleypen alle de goede Catholijcksche mannen, die in onse tijden gheweest zijn. Ende in sonderheyt souden sich floecx op de beene maken de eerweerdighe Cardinael Thomas Caietanus, Reginaldus Polus, Stanislaus Hosius, ende de hooghe doctoren, meester Sylvester Prierias, Thomas Radinus, Ambrosius Catharinus, Jacobus Hooghstratanus, Joannes Cochleus, Joannes Eckius, Jacobus Latomus, *Magister noster* de Quercu, Joannes a Lovanio, Jodocus Tiletanus, Ruardus Tappard ab Euchusia.

In somma, alle de doctoren van Parijs, van Leuven, van Ceulen, jae alle de licentiaten ende baccalarisen, souden dese ketters also dapperlijck bevechten van alle canten, dat sy Godt

(1) Cap. *Ego Berenga. de consecrat. dist.* 2.

mochten dancken, so zyder van geraeckten sonder stucken ghelaten te hebben: want sy soudense ontwijffelijck met tanden verscheuren, ende met huyt met hayr in slocken, effen soo sy haren Godt doen. Of, soo sy het te weghe niet wel en conden ghebrengen, overmidts dat dese ketters van swaerder digestie mochten zijn, dan haren Godt in de Misse is, soo soude daer voorts te hulpe comen de heer deken van Ronsen, de Procureur generael, met eenen grooten hoop trawanten ende hangdieven, met stocken ende staven, met vyer ende met sweerdt, met stroy ende met mutsaerden, ende soudender het vyer in steken, ende verbranden d' eenen hoop met den anderen. Ende dan, waer het al uyt gedisputeert, dan waer S. Paulus al in den sack, met alle sijne Propheten ende Apostelen. Ware het dan niet wel gemaect met alle dese ketters ende Lutherianen? Neen, neen, 't is vele beter dat sy met haren Paulo te huys blijven, dan dat sy hen in der Joden handen wederom op een nieu leveren. In somma, onse meester Gentianus heeft groot recht, dat hy als een sterck ende onoverwinnelijck Goliath hier alsoo snorckt, ende vrijelijck verpocht alle den hoop der Calvinisten, Zwinglianen ende Hugenoosen, so trotselijck dat sy nemmermeer en sullen derven hem onder de ooghen comen, om teghen de mutsaerden te disputeren. Derhalven soo blijft dan sijne conclusie ende slotreden vast ende onbeweghelijck, als namelijck, dat sy zijn ongeloovighe ketters, dewijle sy niet en ghelooven al wat de h. Kercke gelooft, ende volgens versaken de twaelf artijckelen des gheloofs.

Nu volgt de wtlegginghe op het tweede stuck des sendtbriefs Gentiani Hervet:
waer in ghehandelt wordt van de cracht ende ghenoechsaemheyt der Schriften, ende insonderheyt van de uytlegginghe der selver. Ende voort worden alle puncten des Roomschen gheloofs met der Schrift bewesen.

Voorrede, daer in desen handel in tween stucken ghedeylt wordt.

Nu volght voort het tweede stuck deses Sendbriefs, het welcke meester Gentianus noemt een fastidieus scrupule te wesen, dat is te segghen, een brocxken dat hy niet wel inswelghen can sonder knouwen, als namelijck, dat de ketters willen beweeren, dat men niet met allen en behoort aen te nemen buyten het naeckte woordt Gods, in de heylighe Schrift vervaet. Maer hier en valt nu gheen swaricheyt meer op: want wy hebben hem int voorgaende artijckel een alsucke pilleken bereydt,

dat hy dit wel lichtelijck daer mede in slicken sal, na dat hy een wijdt keelgat heeft. Want wy hebben dit al vast besloten ende onwederlegghelijck bewesen, dat de Schrift onse lieve Moeder de h. Kercke niet en mach vermeesteren, noch in hare palen dwinghen. Derhalven en willen wy hier over onse hooft niet meer breken, maer sullen het int oordeel onser meesteren van Loven laten staen, ende nu voortaen handelen van het verstandt ende uytlegginghe der Schrift; waer in wy twee voornemelijckste stucken hebben te verclaren.

Namelijck het eerste, dat wy bewijsen, welcke sy de macht ende authoriteyt der h. Roomscher Kercke, in de Schrift uyt te leggen, ende tot haren voordeel te buygen.

Ende het andere, dat wy met clare exempelen bewijsen ende waer maken, dat sy dese macht ende authoriteyt fijn bewesen heeft, in de bevestinge aller haerder leere, geboden, ceremonien ende allerley devotien: soo dat sy gheen dinck groot of cleyn in haren dienst is plegende, of sy en weet daer toe, uyt den claren text der Schrift, een paer mouwen fijn aen te setten, ende de sake soo claer daer uyt te bevestigen, dat men het soo wel int duyster sien mach als sonder keersse.

Dese twee puncten willen wy eenen yegelijck voor ooghen stellen, met hulp ende bystandt van de soete l. Vrouwe van Halle, ende van de lieve Santen ende Santinnen, welcker reliquien tot Antwerpen op den hooghen altaer zijn ligghende. Ende daer toe willen wy de cracht ende hulpe des heyligen Gheestes, met een Ave Maria devotelijck aenroepen. *Oremus. Ave Maria, etc.*

Dat I. capittel.

Dat de h. Roomsche Kercke alleene macht heeft om de Schrift nae haren wil ende sin uyt te leggen, ende van de sleutelen ende riemsnoer die sy tot dien eynde ontfangen heeft, ende dat een yegelijck met hare uytlegginghe sich moet laten verghenoeghen.

Nu dan, aengaende het eerste stuck, soo leeren onse hooghberoemde doctoren ende licentiaten van Leuven ende van Parijs eendrachtelijck, *dat de h. Schrift is een stomme leeraer, een twist-boeck, doncker, onseker, twijffelachtich, een doode letter, een wassen neuse, ende een loode richtsnoer; dat is te segghen, datmense trecken, buygen ende wenden mach daermense hebben wil, ende daerom besluyten sy* [(1)]: *ergo*, soo en is de grondt ende letter der Schrift geen scheydrichter, maer alleenlijck de sin ende inwendich verstandt; het welcke uyt te legghen comt onse l. Moeder de h. Roomsche Kercke alleene toe, ende willen daer toe goetrondt hebben, dat een yeghelijck met hare uytlegginghe sal te vreden zijn, sonder sich voorder te becommeren met het ghene datter gheschreven staet; jae sy verbieden den ghemeynen man ende den leecken de Schrift in hare moeder-sprake te lesen: want siet, dit hebben

(1) Dit hebben de Catholische doctoren opentlijck voorgegeven in de t'samensprekinghe te Worms gehouden, anno 1577.

sy met der daedt ende ervarentheyt alsoo bevonden, dat de ketters ende Hughenoosen, de Schrift eeuwelijck in den mondt hebben, ende willen met clare ende uytghedruckte texten beweeren ende verdedighen, alles wat sy segghen ende ghelooven. Ende voorts en vraghen sy niet een sier, nae alle de verborgene ende diepverstandige uytlegginghen, die de h. Roomsche Kercke daer op gevonden ende fijn gepasset heeft. Dat spijt hen boven maten seer, want hoe soude sy doch alsulcks connen dulden? Ende alst al gheseyt is, wat ramp comt dese ketters over, dat sy dencken wijser te zijn, dan alle de h. Vaders, de Pausen van Romen, met alsoo menige doorluchtige Cardinalen ende eerweerdighe Bisschoppen, ende met eenen soo grooten hoop gheleerder clercken van Loven ende van Parijs? Oft so sy ymmers niets en passen op alle hare mijteren, staven, hoeyen cruynen, covelen, cappucia ende liripipia, soo moesten sy ymmers bedencken, dat de h. Paus Pius de vierde, nu lestmael overleden, heeft in de belijdenisse des geloofs, welcke hy heeft laten uytgaen, met ghemeyne verwillinghe des gantschen Conciliums van Trenten, als tot een lose ende merckteecken, waer aen men de goede Catholijcksche menschen van de ketters soude weten te onderscheyden, also met uytgedruckte woorden geschreven. Ten eersten: *Ic bekenne de heylige Catholijcsche, Apostolische Roomsche Kercke te wesen de rechte Moeder van alle Kercken ende ghemeynten*. Ende daer na: *Ick gheloove de h. Schrift nae den sin ende uytlegginge, die onse Moeder de h. Kercke altijdt voor goet gehouden heeft, ende noch is houdende, der welcker alleene van rechts wegen toebehoort, de h. Schrift hare rechte sin ende uytlegginge te geven; ende belove derhalven, dat ickse nemmermeer anders en sal verstaen noch uytleggen, dan na de gemeyne uytlegginge der Vaderen*. Dit selve hebben de heylighe Vaderen te Trenten onwederroepelijck besloten, verbiedende dat men de Schrift anders niet verstaen noch uytleggen en sal, dan gelijck alsse onse Moeder de heylighe Kercke verstaen heeft, ende noch

verstaet. Siet, hier hebt ghy een volle decisie ende onwederroepelijck vonnis op onse questie, daer gheen betreck noch appellatie meer op en valt. Want hier hoort ghy, in den eersten, dat het woordt Gods niet so vele weerdt is, dat men het enckelijck soude ghelooven, soo het niet verciert ende becleedt en ware met de glosen ende uytlegginghe der heylighe Roomsche Vaderen: soo dat men hier uyt mach afnemen, ghelijck als oock alle Catholijcksche doctoren gheschreven hebben, als dat de Schrift ende het woordt Gods is duyster, ongestadich, onseker, oneffen, rou, onvolcomen ende onbequaem; maer de glosen ende uytleggingen der heyligher Vaderen van Romen ende der clercken van Loven, zijn claer, vast, seker, ghewis, slecht, effen, volcomen, ende in alle hare stucken seer bequaem ende bescheyden. Het is wel waer dat Christi ende der Apostelen voornemen gantschelijck geweest is, dat sy hare leere, soo vele ymmers als het de salicheyt der menschen aengaet, soude in alle claerheyt ende bescheydelijckheyt, sonder eenighe bewimpelinge oft duysternisse, eenen yeghelijcken voorhouden. Want tot dien eynde heeft Christus slechte visschers ende andere een voudighe leecken tot Apostelen ende Evangelisten vercoren, ende heeft oock sijnen hemelschen Vader van dieshalven ghedancket, dat hy dese hemelsche wijsheyt den cleynen ende eenvoudighen gheopenbaert hadde, ende niet den scherpsinnighe ende hooghgheleerde philosophen deser weerelt [(1)]. Desghelijcken oock, Paulus heeft in alle eenvoudicheyt ende claerheyt sijne leere den slechte menschen voorghehouden [(2)], jae oock sich in sijne slechticheyt beroemt: *waer uyt de voornemelijckste onder de oude Vaderen veroorsaket zijn geweest, den leecken hoogelijck te vermanen, dat sy de h. Schrift met alle vliet ende neersticheyt souden ondersoecken, ende niet dencken dat sy alleene den gheleerden soude toecomen* [(3)]. Doch evenwel

(1) Mat. 11.25.
(2) 2. Cor. 4.2.3. - 1. Cor. 1.17. ende 2.1.2.3.4. etc.
(3) Chrysostomus in de 4. homilie van Lazarus, ende op de voorrede des Evangeliums Matthei. - Augustinus in de 2. ende 3 brief aen Volusianum.

moet men nu seggen, oft, dat hare meyninghe ende voornemen qualijck ghedijet is, of ymmers, dat de kansse nu verandert is. Want men siet nu, dat den leecken de h. Schrift ontoghen wordt, als wesende duyster ende sonder vasten gront, ende daerentegen worden haer in de handt gesteken de glosen ende uytleggingen, de decisien ende determinatien der heyligher Kercken, [als een spijse die haren magen veel nutter, bequamer ende verdouwelijcker zy.] Soo dat het daer uyt merckelijck af te nemen is, dat de Schrift niet alleene duyster, maer oock rou, oneffen ende steenachtich is, so dat de Catholijcke kinderen der Roomscher Kercken sich daer aen lichtelijck souden mogen stooten, ende de schenen breken, oft oock wel van het rechte Catholijcksche gheloove afghebracht werden; maer de voorseyde decisien ende glosen zijn effen, slicht ende gelijck, als de clippen op S. Godards bergh. Jae sy zijn de schave daer de rouwicheyt der Bybelscher Schriften mede afgheschavet wordt, soo dat sy tot alderley handtwerck ghebruyckt moghen worden, tot opbouwinghe ende verscheuringhe * des Catholijckschen gheloofs: daerom sal men, boven alle dinghen, sich aen de glosen ende uytlegginghen houden, sonder vele aen te mercken wat de bloote ende clare text der Schrift mede brenght. Dit is het eerste punct, dat ghy uyt de voorghemelde reghel hebt af te mercken. Ten tweeden, cont ghy hier uyt oock rapen, dat niemandt ter weerelt macht heeft de Schrift anders uyt te legghen, dan ghelijck als sy tot noch toe van de h. Pausen ende Bisschoppen, ende van de theologanten oft bacchanten van Loven is uytgheleght gheweest. Want anders, waer toe soude het dienen dat men groote oncosten doet, ende den *Magistris nostris* leckere maeltijden te vooren gheeft, om baccalaris oft licenciaet te worden, ten ware dat men daer door vrijen oorlof ende licentie creghe, om de texten der Schrift met sophistische consten te buyghen ende te drayen so men wil; daer uyt mogen wy dan merckelijck

* VAR. Vercieringhe.

sien, dat die gheene baccalarisen, licentiaten noch doctoren en zijn, maer willen de Schrift uytlegghen nae de letter, dat is te segghen, nae de enckele ende eenvoudighe grondt des claren textes, ende treckense also tot naedeel der h. Roomscher Kercken, zijn alle ghelijck ketters door haren hals, dewijle sy de h. Roomsche Kercke van hare macht ende authoriteyt willen berooven, het welcke gheensins te lijden en is [om den lesten man]: want het is ymmers waer ende ongetwijffelt, jae alsoo waer als het heylighe Evangelie van den spinrock, ghelijck als men het uyt de boecken der Catholijcksche leeraers claerlijck afnemen can, dat, doe onse Heere Jesus Christus der heyligher Roomscher Kercke de sleutelen des coninckrijcks der Hemelen in de handen leverde, soo schanck hy haer noch daerenboven een ander coppel met ses sleutelen, waer mede dat sy soude alle de schrappraeyen der Schrift op ende toe sluyten, soo het haer beste gheleghen ware. Ende soo daer de eene sleutel niet op en paste, sy mochtse eene andere versoecken * ende, somma summarum, soo vele maken dat sy het slot op creghe.

[Want dat de Pausen seven sleutelen ontfanghen hebben, is meer dan blijckelijck, niet alleen uyt het gheene dat alle de Catholijcke doctoren daer van gheschreven hebben, maer ooc uyt het exempel des Paus Paschalis de II, welcke tot Paus ghecoren wesende, trock eenen rooden purpuren mantel aen, ende met de pauselijcke kroone op 't hooft, reedt op een witte telle na S. Jans te Lateran, ende zijnde aldaer op sijnen pausstoel een tijdt lanck gheseten ende gherust gheweest, inde galerije genaemt *ton porticus Constantinianae*, stont op, ende ginck na de sale, aldaer sijne heylicheyt met eenen breeden riem gegordet werde, daer seven sleutelen aen hingen, op dat een yegelijc duydelijc mochte verstaen, dat hy is het dier daer Joannes in sijne openbaringe van vermelt, dwelck vander aerden op klom, ende hadde twee hoornen, den hoornen des

* VAR. Sy mochtet met eene andere versoecken.

lams gelijck, ende sprack als den draeck: want, gelijc als het lam alleen de macht ende de weerdicheyt ontfanghen hadde, van den genen die op den throon geseten was, de seven zegelen des boecx op te doen, ende hadde der halven seven hoornen ende seven ooghen, welcke zijn de seven gheesten Godts, alsoo heeft dit dier oock de macht ende weerdicheydt van den draeck, ende van het ghedierte met seven hoofden ende thien hoornen ontfangen, om de seven sleutelen te draghen, ende met den selven het *Mysterium*, dat is de verborgentheyt van de hoere van Babylon die op het gedierte geseten was, den menschen te openen, ende te mogen alleene het *Charagma*, dat is het zeghel ende merckteken, oft het character des beestes, den lieden op hare voorhoofden ende op hare rechte handen drucken, also men siet dat de Paus alleene decreten ende geboden maeckt, ende de Papen alleene het priesterlijcke character gheeft ende op hare hoofden ende handen indruckt; soo dat niemandt hare kramerije koopen noch verkopen en mach, dan de gene die dit character ofte desen zeghel ende merckteecken voeren. Daeromme hebben dese seven sleutelen uytnemende groote macht ende weerdicheyt, ende behoeven wel wat breeder ende klaerder uytgeleyt te worden.

Soo is dan de eerste sleutel, de groote oneyndelijcke macht, die den Paus van Roomen ontfanghen heeft in Petro (alsoo hy seydt) om den Hemel ende de Helle te openen ende te sluyten also het hem gelieft, om van enckele boeven, heylige Santen te maken, ende die te doen aenbidden, ghelijck als Joannes seyt, dat hy den draek ende het beeste doet aenbidden, ende dooden de ghene die het weygeren te doen; item om blasphemien te spreken, even als den draeck, dat is den Duyvel selve: want gelijck als den Duyvel seyde tegen Christo, dat hy hem soude alle koninckrijcken op aerden geven, want sy hem toebehoorden ende hy schanckse den genen die 't hem geliefde, alsoo seydt de Paus dat (mits de kracht van dese sleutel) alle conincrijcken op aerden hem toehooren, ende hy schencktse den ghenen die 't hem belieft. Ja hy noemt hem selven een God

op aerden, ende een stadthouder Gods, die al doet wat hem gelieft, ende is niemands straffe noch gerichte onderworpen; dat is van de eerste ende voornemelijckste sleutel.] De andere vier navolgende * worden ghenoemt keyserinnen, om dat sy alle de sloten int huys connen op doen.

De eerste is ghenaemt *Expositio Literalis*, dat is, de uytlegginghe nae de letter. Maer dese heeft onse lieve Moeder de heylighe Kercke alderminste gebruyckt, jae, sy heeftse een langhe wijle tijdts achter de kist laten ligghen, soo dat sy heel verroest ende verdorven was. Ende de Lutherianen, [die alomme gingen snuffelen,] hebbenseten laetsten in handen ghecreghen, ende nae laten maken **: soo dat sy alle de sloten opgedaen hebben, ende de secreten der heyligher Kercken daer mede int licht gebracht; ende hebbense selve onderstaen de Schrift te allegeren op hare eyghen handt, ende tot achterdeel der heyligher Kercken. Soo dat sy dese sleutel nu quijt gheworden is.

De andere sleutel wordt ghenoemt *Expositio Moralis*, dat is, de wettelijcke oft zedelijcke uytlegginghe: met welcke sleutel sy alle de kisten ende schatten der ghenadighe rechtveer-dichmakinghe door den gheloove in Christo Jesu, heeft opghesloten, ende daerentegen ontsloten ende opghedaen de vervloeckinghen ende verschrickinghe der wet Mosis [ende der werckheyligheyt.]

De derde is ghenaemt *Expositio Tropologica* oft *Allegorica*, dat is te segghen, de verborghene ende allegorische sin oft uytlegginghe: met welcke sleutel sy lichtelijck buyght alle de Schriften, die de ketters haer connen teghenwerpen, midts sy daer van stonden aen eene figuere oft allegorije op vindt, daer sy de sake als met een blauwe huycke seer fijn omhanght ende becleedt. Voorts oock met dese sleutel heeft sy de meesten hoop der Schriften op de bane gheworpen, waer mede sy alle hare kerckelijcke ceremonien, schoone pronckerijen ende

* VAR. De oudere text luidt: ... het slot op creghe. De vier voornemelijckste van dese sleutelen worden ghenoemt, enz.

** VAR. In den jongeren text ontbreken de woorden: ende nae laten maken.

lieflijcke ordonnantien sterck bevesticht heeft, ghelijck als wy noch van stuck tot stuck sullen bewijsen.

De vierde is desen seer ghelijcke, maer heeft noch meerder cracht, ghenaemt *Expositio Anagogica*, dat is te segghen, eene uytlegginge die de Schrift met den halse treckt, daermense hebben wil. Ende dit is de beste ende aldernuttichste sleutel, die de h. Kercke tot haren voordeel is ghebruyckende, want hier mede maeckt sy van de Schrift een weerhaen, die met alle winden omwaeyt, ende een wassen neuse, die sy aen alle canten buygen can, soo als men uyt de navolgende exempelen merckelijck sal moghen sien.

Nu daerenboven heeft sy noch twee andere sleutelen, die gheene rechte keyserinnen en zijn, maer dienen slechs eyghentlijck elcke op sijne besondere slot, daer van de eene ghenaemt wordt *Typica*, de andere *Physica*, dat is te seggen, figuerlijck ende natuerlijck: want dese twee sleutelen ghebruyckt sy aldermeest in de scholen ende cloosteren, ende haelt daer mede wonderlijcke scherpsinnighe philosophien ende speculatien uyt den hoeck, daer sy voort mede henen in de locht soo hooge vlieght, dat sy noch hemel noch aerde en raeckt. Ende met dese heeft sy aldermeest de scappraeyen van de cabala ende Thalmud der Joden opgedaen, ende alderhande cost ende lieflijckheyt daer uyt ghehaelt, gelijck als daer ontwijffelijck wonderlijcke grillen ende mysterien in ghesloten waren.

Alle dese sleutelen (uytghenomen de eerste, die achter de kiste lach, ende die de ketters nu onderhanden hebben) heeft sy te samen aen eenen riemsnoer ghecoppelt, die sy noemt *Sophistica*, dat is te segghen, sophisterije oft kakelrije; waer aen sy alsoo vast ghebonden zijn, dat sy sonder dien riemsnoer gheensins en souden connen aen een blijven, noch de Roomsche Kercke dienstich wesen, maer souden van stonden aen van een vallen ende verloren gaen. Want dit snoerken is seer constich, ende van sterck buffels leir onder een ghevlochten, met veel subtijle stricken ende onbindelijcke knoopen, die de meesters van der conste noemen *Syllogismos* ende *Quotlibeta*,

ende staen also dicht ende vast aen malcanderen, datter vele groote meesters van stricken ende knoopen te vlechten, soo te Leuven als te Parijs, hebben alle hare vijf sinnen daer toe gheleyt, om dese knoopen te ontdoen, ten eynde dat sy souden de sleutelen nae haren wille moghen ghebruycken, maer het en heeft noyt willen ghelucken. Want de h. Roomsche Kercke, vreesende dat de ketters haer noch mochten eenige andere sleutelen ontnemen, soo als sy eenmael ghedaen hebben, doet noch daer toe dagelijcx nieuwe stricken ende knoopen aen maken. Jae, sy geeft den meesters van der conste groote besoldinghe; want diese alderbest can ghevlechten, die crijcht voor sijnen loon een doctoors covel, oft een vette prove, ende somwijlen oock een Bisschops mijter oft een Cardinaels hoet. Derhalven soo is het groote mallicheyt van dese Hughenoosen ende Lutherianen, dat sy met hare eenighe sleutel meynen alle dinck claer te hebben, ende willen daer mede de Schrift uytlegghen, sonder op alle de andere sleutelen eens te passen. Jae sy en vraghen selve nae desen riemsnoer niet met allen, maer willen alle dinghen nae de letter verstaen, soo als sy in de Schrift uytgedruckt zijn, ende nae de ghelijckformicheyt des gheloofs, ghelijck alsse Paulus heeft verstaen. Daer nochtans opentlijck gheschreven staet van den selven Paulo, dat de letter doodt, ende de gheest maeckt levendich [(1)], 't is wel waer, dat sy dese getuygenisse Pauli oock tegen ons brengen, segghende, dat Paulus aldaer by de letter anders niet verstaen en heeft, dan de wet ende de vervloeckinghe der wet, ende by den gheest, anders niet dan de levendichmakende ghenade Gods, door den gheloove in Christum Jesum. Welcke in den Evangelio werde van Paulo ende van alle ghetrouwe dienaren des woordts, claerlijck ende sonder eenige duyster verstandt of verborghene allegorie, eenen yegelijcken voorghehouden ende ghepredickt, ghelijck als Paulus selve claerlijck te kennen gheeft, seggende [(2)], dat hy van Godt bequaem gemaeckt

(1) 1. Cor. 3.6.
(2) 2. Cor. 3.6.

was om een dienaer des Nieuwen Testaments, namelijck des geestes, ende niet der letter te wesen, ende dat de bedieninge Mosis was een bedieninghe des doodts ende der letter, maer sijne bedieninghe was een enckele bedieninge des levens, ende des gheestes. Maer daer en passen wy niet op. Want de h. Kercke wilt het anders verstaen hebben, als namelijck, dat de letter is te segghen de enckele bloote ende clare text der Schrift, ghelijck als het in den natuerlijcken grondt ende uytghedruckte letterlijcke verstandt, nae de gelijckformicheyt des geloofs, is luydende, ende van de Lutherianen ende Hugenoosen tegen ons ghealligeert wordt. Want dese letter is doodende, ghelijck als men merckelijck sien mach, dat de ghene die de Schrift alsoo willen verstaen ende uytleggen, worden gedoodt. Maer de gheest, dat is te seggen, de geestelijcke, verborgene ende scherpsinnighe uytlegginghe die onse l. Moeder de h. Kercke daer op ghevonden heeft (sy zy dan allegorische oft anagogissche, of soo sy wesen mach) die is alleene crachtich ende levendichmakende, midts dat alleene met den sin der h. Roomscher Kercken over een comt, ende alle diese ghetrouwelijck nae volghen, die laet men leven in alle weelde ende voorspoet, jae of sy schoon niet en geloofden datter eenen Godt zy. Daerom wie dese uytlegginghe der h. Kercken niet en wilt aennemen, ende de Schrift gheestelijcker wijse verstaen, so alsse de geestelijckheyt verstaet ende uytleght, die is een verdoemt ketter, ende sijn proces is al claer. Al hadde hy schoon alle de texten der Schrift ende des gantschen Bybels aen zijner sijde, de text en can hem niet gehelpen, sonder de glosen; hy is een doot man, ja al hadde hy noch duysent levenden in de kist liggende. Soo verre ymmers als hy in der h. Inquisitien handen comt, hy moeter aenstaen, het is verloren ghecalt.

Derhalven gheeft het my seer vreemdt *, dat onse goede m. Gentianus sijn hooft hier over gaet breken, om te toonen

* VAR. Het my vreemdt.

dat de Schrift alleene onse Moeder der h. Kercke niet ghenoech en doet, als of het niet claer ende blijckelijck ghenoech en ware, dewijle men het daghelijcks sien ende tasten mach. Ende nochtans comt hy hier met sijne diepe speculatien voort, so dat hy daer selve bynae in verdoolt. Ick en can anders niet dencken, oft de vyerighe ijver die hy tot het welvaert sijns lieve Moeders der h. Kercke heeft, moet hem alsoo geweldelijck hol over bol dwersveldts ghedreven hebben, dat hy niet wel en sach wat hy seyde. Hy slacht dese koeyen, die van een brem oft peerdts-vlieghe ghesteken ende gejaecht zijn: sy loopen slechs lancks haren neuse als dulle beesten, ende sien stock noch staeck aen. Want het schijnt hier dat hy 't niet rechte vast onder sijn slaepmutse en heeft. Want, aengaende dat hy segt, dat men de leere der h. Dryvuldicheyt niet en soude uyt der Schrift connen beweeren, is doch al te plomp. Oft anders moest men de vier eerste Concilien van valscheyt straffen, die doch alsulcks uyt der Schrift seer sterck ende onwederlegghelijck hebben besloten. Ende och of wy alsoo wel conden de Misse met uytghedruckte texten der Schrift beweeren, als men de Dryvuldicheyt wel soude doen, voorwaer menighe Papen en souden alsoo maghere soppen niet insticken, als sy nu wel doen. 't Is wel waer, dat dit eyghen woordeken Dryvuldicheyt, noch oock dit woordeken Consubstantialis, dat is te segghen, evenghelijck in het wesen ende substantie, in de Schrift niet uytghedruckt en staet. Maer de Hughenoosen segghen vast, dat sy over de woorden gheenen twist en willen maken, maer slechts na den rechten grondt, sin ende substantie der Schriftueren staen. Ende nu stater opentlijck, *datter dry zijn in den Hemel, die getuygenisse geven, namelijc de Vader, het Woordt, ende de h. Gheest, ende dat dese dry een zijn*. Daer staet oock, *datter maer een Doop en is, ende een Godt; doch evenwel wort ons bevolen, dat wy ons laten doopen in den name des Vaders, des Soons, ende des heylighen Gheestes* [(1)]. So dat men

(1) 1. Joan. 5.7. - Mat. 28.19. - Ephes. 4.5.

merckelijc sien can, dat de leere der Dryvuldicheyt uyt des Paus duym niet en is gesogen, gelijck als het Vagevyer ende de h. Misse, maer wort uytdruckelijck in de Schrift, nae de letter voorghehouden. Het selve is oock met de twee Sacramenten, des Doops ende des Nachtmaels. Want al ist sake, dat dit woordeken *Sacrament* in de Schrift niet ghevonden en wordt, nochtans de substantie, het wesen ende de grondt der leere wordt uyt de Schrift, nae de letter ende clare text der woorden, onwederleggelijck besloten. Want, de besnijdenisse ende het Paeschlam worden opentlijck genoemt het Verbondt Gods, ende teeckenen des godlijcken Verbondts, inghestelt tot ghedachtenisse sijner ghenade, ende tot seghelen der gherechticheyt des gheloofs (1). Ende nu leert Paulus (2), dat onse besnijdenisse in den Doop bestaet, ende dat het Sacrament des Nachtmaels is van Christo oock ingestelt, tot ghedachtenisse des lijdens Christi, ende wordt genoemt (3) het nieuwe Verbont in den bloede Christi, ende voorgedragen in de stede des Paeschlams. Soo dat de ketters daer uyt met der Schrift bewijsen, dat de Doop ende 't Nachtmael zijn eyghentlijck Sacramenten, dat is h. teeckenen ende segelen des Verbondts Gods, gemaeckt in dat bloet ende in dat lijden Christi Jesu. Het welcke wy niet en connen geseggen van dat h. Olysel, noch van het Vormsel, ende andere Sacramenten, die onse l. Moeder de h. Kercke uyt sonderlinge groote devotie heeft ingestelt, ende tot die twee eerste als een toe-maetken byghevoecht; jae selve oock besloten ende beweert, *dat het Vormsel, van haer ingestelt, vele weerdiger is dan de Doop die Christus selve geboden heeft, overmidts dat het van gheene slechte ghemeyne Papen en mach bedient worden, gelijc als de Doop, dan alleenlijc van de suffraganen ende Bisschoppen, ende dat het volcomene Christenen maect, ende den h. Gheest in meerder volcomenheyt gheeft dan de Doop, die van Christo*

(1) Sen. 17.10.11.13. - Exod. 12.13.27. - Rom. 4.11. - Cal. 2.11.12.
(2) 1. Cor. 21.25.20.
(3) 1. Cor. 5.7.

ingestelt is: so als in hare decreten ende sentenciboeck met uytgedructe woorden geschreven staet [1].

Daerenboven seggen de ketters oock, dat wy uyt de Schrift niet en souden connen bewijsen een enckel woordeken van de Misse, noch van de salvinghe der Papen, van hare soenofferen ende priesterampt, van de aflaten ende bullen des Paus, noch oock van den Paus selve; noch van de aenbiddinghe der Santen ende beelden, van onse l. Vrouwe, ende van alle de Heyligen die so schoone mirakelen doen; noch van 't Vagevyer, noch van de Oorbiechte, noch van de hoerische reynicheyt onser Papen, Monicken ende Bagijnen. In somma, sy willen segghen, dat het alle souden zijn enckele ghedichtselen der menschen, ende duyvelsche listen, die de Papen verdacht hebben, om geldeken te hoop te brengen, ende haer muylken te smeeren met goede vette soppen. Is dat niet een spijtich dinck? Ende nochtans onse m. Gentianus laet dat onghemerckt henen gaen, daer hy behoorde ghetoont te hebben, dat alle dese stucken uyt de Schrift alsoo wel besloten zijn, als de twaelf articulen des geloofs. Hy seyt wel, dat Jeremias voorseyt hadde [2], als dat de nieuwe wet des Evangeliums soude in der menschen herten gheschreven staen; ende wilt daer uyt besluyten, datmense in de Schrift niet en behoort te soecken, maer int hooft ende herte des Roomschen Paus ende der h. Prelaten, midts de Paus alle rechten, beyde godlijcke ende menschelijcke in sijnen boesem ende borst besloten heeft, soo als wy hier onder sullen bewijsen. Maer dit en can teghen de ketters niet maken: want sy zijn soo listich, dat sy m. Gentianus hier over wel beschaemt souden maken, soo hy noch eenighe schaemte in sijn lijf hadde, het welcke ick van alsulcken grooten doctoor niet en vermoede, die doch sijnen schaemschoen overlanck heeft uytghedaen ende afgheleyt. Maer evenwel souden sy uyt Paulo bewijsen, dat dese nieuwe wet des

(1) Cap. *Novissime. de consecrat. dist.* cap. *de his vero de consecr. dist.* 5. int 4. boec der Sententien, in de 7. dist. int 1. ende 2. cap.

(2) Jere. 31.33.

Evangeliums, daer Jeremias van spreeckt [1], is anders niet dan de bedieninghe des Evangeliums [2] welcke Paulus bedient heeft in sijne predicatien [3], ende in sijne schriften volcomelijck vervaet, ende blijft in eeuwicheyt duerende; ende dat Paulus opentlijck ghetuycht [4], dat hy niet met allen vergheten noch versweghen en heeft, van al het gene dat tot der salicheyt conde gedienen, oft hy en heeft het den ghemeynten Christi t'samen al verclaert ende trouwelijck voorghehouden, soo dat hy voor de heylige Pausen, die nae der handt ghecomen zijn, niet een tittelken soude hebben naeghelaten. Waer uyt soude willen volgen, dat de wet des Evangeliums, welcke de Paus in sijnen boesem draeght, is al een ander Evangelium, seer verscheyden van de wet des Evangeliums, die Paulus ghepredickt heeft, of daer Jeremias van is meldende; ende also soude de Paus moeten vervloeckt wesen, navolgende 't gene dat Paulus seght tot den Galaten [5]: *soo wie een ander Evangelium predickt, dan ick u ghepredickt hebbe, die sy vervloeckt, jae al waer hy een Enghel uyt den Hemel*, hoewel dat sich de Paus van Roomen dit niet aen en treckt, midts hy al wat meer is dan een Enghel uyt den Hemel, soo als wy te sijner tijdt sullen bewijsen. 't Ghene dat hy voorts uyt Joanne brenght, als dat Christus seyt, dat het de Apostelen niet al en conden ghedragen, ende datse de h. Gheest soude comen voorder onderwijsen, heeft wat meer schijns [6]. Maer noch is hy altijdt al even nae. Want hy en can hier mede den ketters de mondt niet stoppen: overmits sy altijdt seggen sullen, dat dit ghesproken is geweest, eer de Apostelen den h. Geest ontfangen hadden. Maer, nae dat sy hem hebben ontfangen, so hebben sy alle de onderwijsinghe ende vermaningen des h. Geests int gheschrift ghestelt, op dat men door 't ghene dat gheschreven is, soude moghen salich

(1) Jere. 31.33.
(2) Hebr. 10.17.
(3) 2. Cor. 3.3.8.9.11.
(4) Act. 20.26.27. - Ephes. 3.3.4.8.9.10. - Coloss. 1.25. - Gal. 1.9.10.11.12. - 2. Tit. 2.2. ende 3.14.15.10.17.
(5) Gal. 1.8.9.
(6) Joan. 16.12.13. - Joan. 14.16.17.26. ende 15.26.

worden, door den gheloove in Christum Jesum (ghelijc als in den selven Joanne [1] merckelijc geschreven staet) sonder dat sy souden nae des Paus bullen oft nae de zielmissen langher behoeven te wachten. Maer 't is alsoo ick segghe, onse meester Gentianus is also geweldelijc met den gheest des ijvers ghedreven gheweest, dat hy niet wel en sach wat hy seyde. Want hy is wel een man die tonnen vol sinnen heeft, maer de bodem isser uyt. Ende daerom willen wy hem wederom uyt den droom helpen, ende latende alsulcke onnutte kakelingen varen, sullen voor het tweede stuck deses teghenwoordighen handels bewijsen, dat alle 't ghene dat onse Moeder de h. Kercke verdacht oft gevonden heeft na de tijt der Apostelen, is al t' samen alsoo vast ghegrondeert, getimmert, gemetselt, ende ghemuert op den claren text der Schrift (by alsoo datmense nae de uytlegginge onser Moeder der h. Kercken gheestelijcker wijse verstae) dat men gheen torren en soude connen vaster bouwen op den hooghsten sandt-duyn, die in Hollandt is. Ende dit sal voorwaer een schoon stuck wercks wesen, daer ick seer vele sal mede verdienen, ende deelachtich worden aen menighe schoone aflaten ende karenen. Ende sal oock daer en boven seer nut ende dienstich wesen tot vertroostinghe onser bedruckte Moeder der h. Kercke, ende tot extirpatie oft uytroedinghe aller nieuwe secten ende ketterijen, welcke sich laten duncken dat de h. Schrift aen hare zijde staet. Maer sy sullen wel eene langhe neuse crijghen, als sy sien sullen, dat de gantsche Schrift, met de uytlegginghe der h. Vaderen, op onse leere ten minsten also wel sluyt, als een tanghe op een vercken.

(1) Joan. 20.31.

Dat II. capittel.

Bewijsende, dat het soenoffer der Missen ende de ordeninge ende ampt der priesteren ende mispapen, uyt de Schrift genomen is, soomense recht verstaet, nae de uytlegginghe der Roomscher Kercken.

Ten eersten dan, soo willen wy het heylige soenoffer der Missen uyt de Schrift graven, ende toonen dat sy een diep ende vast fondament daer op heeft. Siet, daer staet opentlijck geschreven [(1)], dat, doe Christus het broot ghebroken hadde, ende sijnen discipulen gegeven, soo sprack hy ende seyde: neemt, eet, dit is mijn lichaem dat voor u ghebroken wordt, doet dit tot mijner ghedachtenisse. Siet ghy wel, o arme ketters, dat Christus hier beveelt Misse te singhen? Want dat woordeken *doet dit*, is effen soo vele te seggen, als *offert mijn lichaem in de Misse Gode mijnen Vader, voor de levende ende voor de dooden*. [Want dat is de uytlegginge van onse Moeder de h. Roomsche Kercke, diemen aennemen moet voor een artijckel

(1) Mat. 26.26. - 2. Cor. 11.2. ende dit wort van alle Catholijcke schrijvers op desen propooste voortgebracht, als men sien mach int Concilie van Sens, tegen Lutherum ghehouden. Int 11. decreet. int Interim des keysers Caroli, *in titul. de sacrificio Misse*, ende generalijck by alle doctoren van Loven, van Cuelen, ende van Parijs, als Eckius, Phygius, Bunderius, Ruardus Tappardi, ende andere meer.

des geloofs]. Ende dat wordt ten eersten, sterckelijc bewesen uyt den poëte Virgilius, welcke aldus segt: *cum faciam vitula*, dat is te seggen, *als ick het met een kalf doen sal*. Siet, hier en verstaet hy, by dit woordeken *doen*, anders niet, dan een sacrificie ende soenoffer te doen; ergo soo volght daer uyt nootsakelijck, dat het Christus oock alsoo verstaen heeft, gelijck als de e. Catholijcksche doctoren tot Loven ende te Parijs seer wel verclaert ende onwederleggelijck besloten hebben; want onse Moeder de h. Kercke heeft hare verclaringe voor een artijckel des geloofs aenghenomen ende crachtelijck bevesticht. Soo dat het blijckt dat de Misse seer oudt is, dewijle sy in Virgilii tijden alreede int ghebruyck was, behalven slechts dat sy kalfs-vleesch oft ossen-vleesch offerden, daer onse Papen nu hare Misse met menschen vleesch ende bloedt uytrechten. Ende hier meucht ghy noch daerenboven mercken, dat dit woordeken, *doet dit tot mijner ghedachtenisse*, een seer groote cracht heeft. Want uyt de grondt van dese woorden, heeft de h. Catholijcksche Kercke ghevischt, dat de Apostelen Papen zijn gheweest, oft priesteren met gheschorene cruynen, ende hebben Misse ghesonghen. Want daer uyt ist, dat alle onse Papen her gecomen zijn. Want *doet dit*, is soo vele op hare sprake te seggen, als *weest Papen, ende hebt uwe vingeren met heylighe olye gesmeert, op dat ghy devotelijc meucht Misse doen*.

Ende derhalven heeft de h. Kercke verboden, dat de leecken niet en souden de kelck ghenieten, dewijle onse Heere gheene leecken hier en heeft aenghesproken, ghelijck als Paulus te sijne tijden meynde, doe hy de gantsche ghemeynte der Corinthen vermaende te doen, soo als Christus ghedaen hadde. Maer hy heeft slechs de ghene ghemeynt, die bequaem waren om Misse te singhen, ghelijck als onse Papen zijn, die alleene uyt den kelck moghen drincken, ghelijck als ghy breeder meucht besien by de schrijvers op den boeck der Sentencien, ende by de voorghenoemde doctoren van Loven.

Daer nae connen wy de offerhande der Missen uyt den Prophete

Malachias sterckelijck bevestighen [1], welcke seyt aldus: van de opganck der sonnen tot aen den nederganck, is mijnen naem heerlijck onder de heydenen, ende in alle plaetsen wordt mijnen name ghewieroockbrandt, ende een suyvere offerhande opgheoffert: dat is te segghen, de offerhande ende wieroockbrandt der heyligher Missen. Want dat en can niet missen, dewijle dat het onse lieve Moeder de heylighe Kercke aldus verstaen wilt hebben. Ende, of het schoon de Apostel Petrus anders heeft uytgheleght, seggende dat alle gheloovighe zijn dat heylige priesterdom, om gheestelijcke offerhanden op te offeren, die Gode behaghen door Jesum Christum [2], jae zijn oock het uytvercoren geslachte, het coninclijcke priesterdom, ende het heylich ende vercreghen volck, om te vercondighen de deuchden des genen diese uyt de duysternissen gheroepen heeft tot sijnen wonderlijcken lichte; waer mede de Apostel Joannes oock over een stemt [3], seggende dat Christus Jesus heeft alle geloovighe Christenen tot coninghen ende priesteren ghemaeckt Gode sijnen Vader, ende legt dese reuckbrandt op hare ghebeden ende lofsangen uyt; oft schoon oock de Apostel tot den Hebreen seyt [4], dat wy Gode stedes sullen opofferen de offerhanden des lofsangs, dat is, de vrucht der lippen; nochtans de heylighe Kercke en houdt het daer mede niet, om dat daer uyt groote ongheschicktheden mochten volgen, midts datter gheene Papen meer wesen souden, die Misse connen gedoen. Daerom heeft sy vast besloten, dat men de prophetie van Malachias niet anders verstaen en mach, dan soo als sy in het tweede Concilie van Niceen, ende int Concilie van Constancien, ende ooc van Trenten, ende voorts by alle de Catholische mannen, als Thomas de Aquino, Scotus, Durandus, ende alle doctoren van Loven is verstaen ende uytgheleght gheweest; ontwijffelijck vermoeyende dat alle

(1) Mala. 1. 11. siet 't provincionale Concil. Senonense, int 11. decreet, daer dese schrift op dit propoost verhaelt wordt. Siet ooc Eckium, Bunder, Phigium Latonium, Ruardum Tap. ende andere dierghelijcke.
(2) 1. Pet. 2.5.9.
(3) Apoc. 1.6. - Apoc. 8.4.
(4) Hebr. 13.15.

dese hooghgheleerde doctoren op eenen hoop, vele wijser ende gheleerder zijn gheweest, ende Malachiam beter verstaen hebben, dan Petrus oft Joannes, die maer slechte visschers en waren, ende hadden noyt in de loflijcke Universiteyt van Loven ter scholen gheleghen. Ende op dat nochtans Petrus te vreden ware, so heeft de h. Kercke hem wijs ghemaeckt, dat sijne voorghemelde reden, oock alleenlijck op de Papen, ende niet op de gantsche ghemeynte Christi Jesu, moeten verstaen ende uytghelegt worden (1). Ende noch daerenboven heeft sy oock de woorden Pauli (2) (daer hy spreeckt, dat wy onse lichamen Gode begheven tot een levende, heylige ende welbehaghelijcke offerhande, welcke is onse redelijcke Godsdienst) op de heylige misse ende op de offerhande der Papen, met gheweldt ghebuyght, bevelende dat men de selve woorden soude in den canon den Missen daghelijcx lesen, ende op elck woordeken een cruysken maken, op dat sy door de cracht der cruycen, hare natuerlijcke beduydinghe mochten quantsuys veranderen, ende op de heylige Misse passen. Want, soomense in hare natuerlijck verstant, nae de letter wilde nemen, als dat de Christenen hare lichamen Gode in alle heylicheyt moeten opofferen, daer soude uyt volghen, dat Paulus Malachiam anders verstaen hadde, dan hem de h. Kercke verstaet; ende alsoo soude S. Peter qualijck hebben ghedaen, doe hy te Romen sijn eerste Misse songh, op den altaer die daer noch ghetoont wordt in het heylichdom, tot S. Jans te Lateran. Ende nu heeft onse Heere geseyt: o Petre, ic hebbe voor dy gebeden, op dat dijn gheloove niet en ontbreke. Derhalven soo en can Petrus niet misdaen hebben, doe hy misdede *. Ende daer uyt wordt besloten, dat de Misse op de Schrift ** ghefondeert staet.

Wyder sien wy oock, datter twee ordenen ende instellingen des priesterdoms in de Schrift vermeldet worden. De eene is de orden van Melchisedech, ende de ander is de orden van

(1) Int 4. boeck der Sententien, inde 24. dist. cap. 1
(2) Rom. 10.33.
* VAR. Mis dede.
** VAR. Op de Misse.

Aaron, die uyt de stamme Levi geboren was. Nu hebben beyde dese ordenen te gelijck een figure van onse priesteren geweest [1]. Het welcke daer uyt blijckt*, dat, als onse Papen in hare Misse, door de cracht der vijf woorden, het broot in dat lichaem Christi Jesu verandert hebben, soo gaen sy hem Gode den Vader opofferen, ende bidden hem, dat hy op de offerhande des lichaems sijns eengheboren ende lieven Soons Christi Jesu, met een ghenadich ende vrolijck aenschijn sien wil, ende de selve aenghenaem hebben* [2], *effen gelijck als hy aengename heeft gehadt de offerhanden Abels, ende het sacrificium Abrahams, ende des hooghen priesters Melchisedechs*.

Wie soude dan noch meer willen twijffelen, of sy en zijn de rechte priesteren, in Melchisedechs ende Aarons plaetse ghetreden, jae gaen Melchisedech ende Aaron verre te boven? dewijle sy voor den Sone Gods selve bidden, ende sijn middelaers niet alleen tusschen Godt ende de menschen, maer oock tusschen Godt den Vader ende Christum Jesum sijnen Sone, welcken sy stellen in eenen evenghelijcken graedt by de schapen ende lammeren. So dat het hier uyt blijct, dat onser Moeder der h. Kercke verstandt is, als dat Christus niet meer en is geweest, dan als de schapen die Melchisedech opofferden; maer de Papen zijn de rechte Melchisedech, die Christum opofferen, ende voor hem bidden. Want, alst al gheseyt is, wat heeft Melchisedech doch anders voorghedragen, dan de figuere des h. Paus van Romen welcke is de opperste priester, [3] de groote *PONTIFEX*, die alle priesteren ende Leviten maeckt, ende alle geestelijcke ordenen instelt, bevelende eenen yeghelijcken wat hy doen moet. Soo is hy dan [4] de rechte Melchisedech,

(1) Int voors. Concilie Senonensi, decret. 11. ende int interim des Keysers, ende in de somma des Christelijcken gheloofs. door t' bevel des conincx Philippi uytgegaen, ende voort by alle Catholijcke doctoren, die alle ghelijck dese beyde priesterampten op de papen uytlegghen.
(2) Dit zijn bynae de eyghene woorden die men in de Misse bruyckt, nae dat de consecratie ghedaen is.
(3) Cap; *Cleros. ff. Pontifex, dist.* 21. ende int 4. boeck der Sententien, *distinct.* 24.
(4) *Ex. de usu Pallii ad honorem*.

wiens priesterdom met de ander priesteren niet en mach worden vergheleken. Want dit staet aldus met uytghedruckte woorden int boeck der Decreten; ende Durandus heeft het selve ooc int langhe ende breede verhaelt, in sijn boeck ghenaemt *Rationale Divinorum Offic*. (1) Daerom 't ghene dat de Apostel tot den Hebreen segghen wil (2), als dat Melchisedech soude een figuere Christi gheweest zijn, ende, ghelijckerwijs als Melchisedech gheen naevolgher noch stadthouder gehadt en heeft, dat oock alsoo Christus navolgher noch stadthouder [en] soude hebben, maer soude selve in persoone sijn onverganckelijck priester-ampt in der eeuwicheyt pleghen, zijnde eenmael inghetreden in dat hemelsche heylichdom, uyt cracht des eenigen offerhandes, namelijck sijns lichaems ende sijns bloedts: de welcke offerhande eenmael volcomentlijck ghedaen, tot verghevinghe onser zonden, en soude nemmermeer moghen verhaelt noch vernieut werden; dat en can al t'samen op onse matery niet dienen: want soo dat waerachtich ware, de Misse en soude niet meer connen ghelden, ende de Papen souden met ijdele croppen moeten gaen, ende int eynde noch ergens in een gasthuys door het bedstroy druypen, oft ymmers haren cost met sueren arbeyt winnen. Het welcke soude eene jammerlijcke sake wesen, dewijle sy tot geenen arbeydt ghewoone en zijn, dan slechs Missen te doen, ende vesperen te singhen, ende hare ghetijden te lesen, ende daer mede alhier den cost, ende hier namaels den Hemel voor hen, ende voor hare jonge maechden ende jonge baestaerdekens, te verdienen. Daerom so besluyt onse Moeder de h. Kercke, dat de Apostel tot den Hebreen niet wel gesien heeft, waer dat de mosschelen lagen. Want anders, so hy geweten hadde dat Melchisedech broot ende wijn opgheoffert hadde, hy soude ontwijffelijck met de Roomsche Kercke daer uyt besloten hebben, datter Papen moeten wesen die Misse singen, ende Christum Jesum, onder de ghedaente des broodts ende des wijns,

(1) *Rubric. de ministerio et ordine Ecclesiae*.
(2) Hebr. 7.14.17. - Hebr. 8.4. ende Hebr. 9.25.26.27. ende Hebr. 10.1.2.12.13.14.15.16. 17.

Gode den Vader opofferen. Want soo dit niet en ware, segghen de bottooren * van Loven, soo en soude de offerhande Christi Jesu in der eeuwicheyt niet connen dueren nae de ordeninge Melchisedech (1), ghelijck als onse meester Gentianus hier seer scherpsinnichlijck ghemerckt heeft. Siet doch, soo Christus gheen vicarius oft stadthouder en hadde, gelijck als de voors. Apostel beweeren wil, hoe soude hy een eeuwich priester connen gezijn, ende sijn ampt in de persoone des alderheylichsten Paus van Romen in eeuwicheyt voeren? Hoe soude hy daghelijcks sijn lichaem op een nieu, in der Missen connen opofferen? Daerom mach hy den Papen grooten danck weten, dat sy, nae sijnen afscheydt, in sijne plaetse getreden zijn; ende, dewijle sijne offerhande den menschen niet en conde uyt sich selyen nuttich wesen, soo hebben sy een ander soenoffer der Missen gevonden, waer door sy den menschen sijne offerhande als met een plaester appliceren ende toevoegen. Derhalven sy het niet alleenlijck noemen, *Sacrificium propitiatorium*, dat is, *een offer der versoeninghe*; maer oock *Sacrificium applicatorium*, dat is, *een offer der toevoeginghe oft toeplaesteringhe*. Was dat niet grootelijcks versuymt van onsen Heere, dat hy so vele geleden hadde, ende dat alle sijn lijden ons niet en hadde connen ghebaten, soo de Papen ons dat selve door hare missoffer niet en hadden willen toeeygenen? Daerom moet de Apostel tot den Hebreen seer verdwaelt zijn geweest, doe hy so sterck beweerde (2), dat Christus gheen stadthouder en behoeft, ende dat sijne offerhande niet en mach vernieut noch verhaelt worden; maer dat sy ons door het middel des gheloofs wordt toegevoecht ende toegeeygent. Oft hy mocht misschien so vele met de Hebreen ende Joden te

* VAR. Doctoren.

(1) Siet 't voors. Concilie Senonensi, int 11. decreet, het interim des Keysers, het Concil. van Trenten, ende alle Catholijcke boecken, die alle ghelijck beweeren dat het priesterampt in der eeuwicheyt niet en souden dueren, ten ware dat de papen in sijn ampt treden, ende sijn lichaem den Vader in de Misse opofferen

(2) Hebr. int 7.8.9. ende 10. capittel doorgaens. Siet cap. 7.24. ende 27. cap. 4.8. ende cap. 9.25.26.27.28. ende cap. 10.1.2.12.13.14.15.16. etc.

doen hebben, dat hem van onse h. Misse niet eens en droomde, ende en hadde de moeyte niet om de boecken der Catholijckscher doctoren van Loven, ende der h. Roomscher Vaderen ordonnantien te overlesen. Want hadde hy die ghelesen, hy soude wel wat anders gheleert hebben: als namelijck, dat het voornemelijckste punct des priesterdoms van Melchisedech, bestonde in het broodt ende in de wijn, welcke hy Abraham ende sijnen crijchslieden uytlangende, om haren honger ende dorst daer mede te stelpen: want van dit broodt ende van dese wijn, heeft onse l. Moeder de heylige Kercke een sacrificie gemaeckt, ende daer uyt besloten, dat de Papen ooc moeten broodt ende wijn hebben, om dat te veranderen in vleesch ende bloet, ende also op te offeren. Maer de Apostel hadde sulcke nieumaren noyt gehoort: derhalven so ist hem te vergeven; maer dese ketters die sulcx wel gelesen hebben by onse doctoren, ja hare oude schoenen wetent wel, ende sy geckender noch mede, die zijn voorwaer weerdt datmense over de neuse sie, ende het hooft tusschen twee ooren sette.

Aengaende nu voorts de orden van Aaron, die is ontwijffelijck oock een figuere, niet op Christum, maer op onse priesteren gheweest; want daer staet in de decreten [(1)] ende int boeck der Sententien [(2)] gheschreven, als dat de hooge priesters ende de cleyne paepkens zijn door de handt Mosis inghestelt, doe hy uyt Gods bevel Aaron tot een hooghe priester makede, ende sijne kinderen tot cleyne priesteren salvede. Oock heeft het Concilie van Aken opentlijck besloten, uyt Isiodoro, *dat der Papen orden haren oorspronck van Aarons kinderen heeft; ende dat de ghene die men in den Ouden Testamente noemde offer-priesteren, zijn de selve die men hedensdaeghs noemt mispapen; ende die te dier tijdt hooghe priesteren ghenoemt waren, zijn nu onse Bisschoppen. Soo dat het goet te mercken is, dat sy alle ghelijck van Caiphas gheslachte zijn*.

(1) Distinc. 21. cap. 1.
(2) *In lib.* 7. *distinct.* 14. *cap.* 8. int 2. capit. der Concilien.

Want aengaende dat de Apostel tot den Hebreen segghen wil [1], als dat de orden Levi soude te niete ghedaen wesen met de toecomste Christi, dat en can niet waer zijn; aenghesien dat de h. Kercke noch op desen dach hare Leviten heeft, ghelijck als het uyt dat 7. capittel des voorseyden Conciliums, ende uyt het 2. capittel der 21. distinctie in de decreten claerlijck blijcken can [2]: aldaer geseyt wordt, dat de Leviten int Griecx ghenoemt worden *Diacones*, ende int Latijn *Ministri*, ende die zijn quansuys onse Diakenen. Ende daerom isser ooc int 3. Concilie Bracarensi besloten, int 5. capittel des Conciliums, *dat alleene de Leviten, ende niet de Papen, mogen cas-boeven zijn, ende de reliquien van S. Anthonis vercken, ende andere dierghelijcken, op hare schouderen draghen, zijnde met hare albe, dat is, met een lanck hemde, op den rock behangen, gelijck als het den Leviten alleene gheoorloeft was, in den Ouden Testamente, de arcke des verbondts te vervoeren* [3]. Is dat niet goet bescheyt, comt t'avondt t'huys? Ende nochtans, dat de andere priesteren van de ordene Levi oock afcomstich zijn, is uyt het ghene dat vooren gheseyt is, ghenoech blijckelijck.

Daerom heeft de Apostel tot den Hebreen groot onghelijck, als hy beweeren wil dat der Leviten ampt ende successie soude gantschelijck verdwenen ende te niete geworden zijn. Oft ymmers, men moet hem alsoo verstaen, als dat de orden Levi niet en is afgheset, anders dan dat, in stede der Joodtscher Leviten, zijn gecomen de Papen ende casboeven, ende in de plaetse van hare sacrificie, is de Misse inghetreden. Want siet, het ghene dat hy in sijn 5. ende 8. capittel schrijft [4] van de levitische priesteren, seggende dat een yegelijck hoogepriester wordt gestelt, om gaven ende slachtoffer te offeren, willende daer uyt beweeren, dat Christus dan oock wat moeste hebben om te offeren, dat heeft de heylighe Roomsche Kercke

(1) Hebr. 7.11. ende 8.7.
(2) Dit selve blijck oock int boeck der Sententien, dist. 24. cap. 1.
(3) Distinct. 21. cap. 1.
(4) Hebr. 5.1.8.3.

op haren Papen verstaen, als oft de Apostel hadde quansuys willen seggen, dat de Roomsche Papen gestelt zijn om gaven ende slachtoffer te offeren, ende derhalven hebben de Catholijcksche doctoren desen text eeuwichlijck in den mondt, tot verdedinge haerder paperije (1). Soo dat het blijckelijck is, dat de levitische priesteren wederom opgestaen zijn in onse Papen. Ende oft schoon de ketters met alsulcke allegatie gecken, seggende dat dien text ons gantschelijck tegen valt, midts dat de Apostel aldaer beweeren wil, dat, met de offerhande ende priester-ampt Christi Jesu, alle andere offerhanden ende priesterdommen afgheset ende te niete ghedaen zijn, ghemerckt dat Christus gheen priester en soude connen zijn, soo daer noch eenighe andere priesteren waren, die hem representeerden ende afbeeldeden, jae al ware hy oock hier op der aerden, daer en gheven wy niet om. Want wy sullen haer van stonden aen den claren text der decreten teghen werpen, uyt het Concilie, ghenaemt *Sexta Synodus*, aldaer geseyt wordt, dat Jacobus, de broeder des Heeren nae den vleesche, ende Basilius, de Bisschop der stadt Cesaria, souden ghelijckerhandt de Misse hebben inghestelt, ende by de h. Schrift toeghevoeght. Voorwaer, heeft Jacobus, de broeder des Heeren, de Misse inghestelt (2), soo blijckt het ghenoech dat sy van de Apostelen is herghecomen, ende derhalven en behoeven wy gheene ghetuyghenisse noch schriften meer: want aengaende * dat de ketters dit oock willen verwerpen, segghende dat het een openbare, tastelijcke leughen is, ghemerckt dat Basilius, de Bisschop der stadt Cesaria, wel ontrent 300. jaren nae den voorseyden Jacobum gheweest is, soo dat hy met Jacobo niet en can de Misse inghestelt hebben, daer op antwoorden wy, dat sy al te neuswijs zijn: onse lieve Moeder de h. Kercke en neemt het soo nauwe niet. Het en steeckt ** aen gheen dry oft 400. jaren meer oft min, alst haer anders wel te passe comt. Hoewel

(1) Siet t'voorschreven Concil. Senonense, decret. 11. het Interim des keysers. Item, siet Eckium, Latonnan, ende andere Catholijcksche schrijvers. - Hebr. 8.4.
(2) In canon, Iacob, frater domini de consecrat. distinct. 1.
* VAR. Schriftueren meer: aengaende, enz.
** VAR. Streckt.

nochtans, dat sy daer op tweederleye wijse antwoorden can. Want sy mach segghen, datter een groot mirakel gheschiet is, als dat Jacobus, de Apostel ende broeder des Heeren, is van de dooden opghestaen, nae dat hy by de 300. jaren begraven was gheweest, om Basilium te comen helpen Misse singhen. Oft sy mach oock segghen, dat Jacobus in sijne tijden de Misse hadde inghestelt. Maer midts dat men geene altaren en conde ghecrijghen, uyt dien datter noch geene reliquien der Sancten en waren, die mirakel ghedaen hadden, ende dat men jae sonder ghewisse ende sekere reliquien geene altaren en mach oprichten om Misse te doen (1), soo mach men de Misse erghens in een procureurs sack, aen een nagel ghehanghen hebben, teghen dat Basilius ontrent 300. jaren daer nae soude comen; ghelijck als men de processen te Mechelen aen een naghel hanght, voor een hondert oft twee hondert jaren. In somma, het zy soo het wesen wil, evenwel besluyten wy daer uyt, dat de Misse van den Apostel Jacobo is inghestelt gheweest. Ende is wel te vermoeden, dat het Jacobus hadde gheleert van Clemente, den Paus van Romen, welcke hem twee suyverlijcke brieven gheschreven heeft (2), daer hy insonderheyt handelt van den stoel des Roomschen Paus, ende dat Petrus door sijne verdiensten soude gheworden zijn het fondament der Kercken; ende voorts verclaert int lange ende int breede, hoe datmen de Misse devotelijc doen sal, wat cleederen, wat ghewaet ende * wat gereetschap dat men daer toe ghebruycken sal; in wat doecken dat men het Sacrament legghen sal, op dat het van de muysekeutelkens bewaert mach worden, ende datter gheen wormen noch motten aen en comen, ghelijck als men int eerste stuck der Concilien, in den tweeden brief Clementis, met uytgedructe woorden lesen mach. Waer uyt men oock mercken can, wat groote sware becommernissen dat dese goede Clemens hadde, ende wat voor een Prophete

(1) Cap *Placuit ut Altaria. de consecr. dist.* 1.
(2) Dese brieven staen van woorde te woorde int 1, boeck der Concilien in het beginsel des boecks.
* VAR. In den jongeren text ontbreken de woorden *wat cleederen, wat gewaet, ende*.

hy wesen moeste, dewijle hy aldaer beschrijft alle de ceremonien der h. Kercken, die noch binnen seven oft acht hondert jaren nae den tijt Clementis, niet ghevonden en zijn gheweest. Ende daerom ist oock, dat onse lieve Moeder de h. Kercke alsoo grooten heylighen dach maect van dese decretale-brieven Clementis, ende van andere sijne medegesellen, dat sy uyt de selve bevesticht een goet deel van alle hare ordonnantien ende h. ceremonien. In somma, het is claer ende openbaer, dat de h. Misse hare fondament ende grondtslach buyten de Schrift heeft.

Dat III. capittel.

Dat de naem ende de ceremonien der Missen oock uyt de Schrift gevisschet zijn.

Soo vele als het de naem der Missen aengaet, die heeft oock ontwijffelijck sijnen oorspronck buyten de h. Schrift, hoewel datter seer verscheyden ghevoelen van zijn. Want het en is niet seer langhe gheleden, dat sekere hooghe doctoren in de Sorbonische Schole te Parijs besloten hebben, uyt 't ghene dat int eynde der brieven-Pauli altijdt staet, van waer dat de brief ghesonden is, het welcke in de Latijnsche sprake aldus luydt: *Missa est*, etc. *als dat Paulus daer mede te kennen geeft, waer men des sondaechs de hooge Misse soude gaen hooren*.

Ende daerenboven wasser noch een *Magister noster*, welcke seyde dat de Apostel Andreas een misboeck gehadt hadde, ende van de Misse ghesproken: want Joannes vertelt [(1)], dat Andreas tot Petrum sijnen broeder seyde, dat hy den Messiam oft den ghesalfden Christum ghevonden hadde, daer Mosis van getuygt. Ende dit luydt in de ghemeyne Latijnsche oversettinghe aldus: *Invenimus Messiam quod dicitur Christus*. Dit leyde desen wijsen doctoor aldus uyt: *wy hebben de Misse gevonden, die Christus gedaen heeft*. Is dat niet wel gheniest? Godt zeghent

(1) Joan. 1.42.

u. Wie soude nu voortaen meer derven seggen, dat de Misse in de Schrift niet en staet? Maer nochtans, om dat de ketters alsoo neuswijs willen zijn, ende willen alle spraken verstaen, soo dat sy hier mede spotten, segghende dat *Messiam* gheen *Misse*, maer den Messiam, dat is te seggen, den ghesalfden, beteeckent, soo stelt Petrus Lombardus (1), de schrijver der Sententien, een ander ghevoelen voor, ende seght dat dese naem *Missa*, soo veel te segghen is, als seyndinghe, ende wordt alsoo genaemt, om datter alleganghe een enghel uyt den Hemel gesonden wordt, om het *Corpus Domini* te consacreren, door wiens handen de Paep sijnen geconsacreerden Godt voort nae den Hemel seyndt, soo wanneer hy dese woorden in de Misse gebruyckt: *Omnipotens Deus, jube haec perferri per manus sancti angeli tui, in sublime altare tuum, etc.*

Dat is te segghen:

O almachtighe Godt, wilt doch ghebieden, dat dit, door de handen dijns heyligen Enghels, ghedragen worde tot aen dijnen hooghen altaer, etc.

Ende daeruyt besluyt hy voort, dat alwaer de Engel niet en comt, daer en can men ['t] niet segghen datter een Misse zy. Maer datmoet voorwaer jock wesen: want, ware dat alsoo, dat men nae den Engel wachten moeste, men soude in de gantsche weerelt niet een Misse vinden, daer nochtans alle godlijcke daghen Missen met hoopen gesongen worden. Daerom heeft onse l. Moeder de h. Kercke hier toe noch een ander gat gheboort, ende besloten, int Concilie Senonense, dat *Missa* is een Hebreeus woordeken; wat het nu te beduyden heeft, is onseker. Want hoewel dat het selve Concilium seyt, dat het eene reyne offerhande beteeckent, soo en comt dat nochtans met de Hebreeusche sprake niet wel over een, ten zy datmense wilde noemen, *Nisset. Maer het schijnt veel eer, dat het ghecomen is van Massa, welck in Hebreeus beteeckent een last ende*

(1) Petrus Lombard, int 4. boeck der Sentent. dist. 13. cap. 1. ende dist. 24. cap. 3

vervloeckinge, oft van een ander Massa, dat versoeckinghe te segghen is, om dat de Papen met vijf woordekens Godt versoecken, oft hy oock in dat broodt comen wil, effen ghelijck als de kinderen van Israel Godt versochten in de woestijne Raphidim [(1)], om te weten oft hy oock by hen was of niet, uyt welcker oorsaken de plaetse ghenoemt werde *Massa*, dat is, versoeckinghe. Hoewel dat men het vele stercker uyt Daniele can bevestighen, welcke sprekende van het Roomsche rijck, seght dat sy eenen nieuwen Godt [(2)] Maosim hebben sullen, die sy sullen aenbidden, ende met goudt, silver, ende costelijcke ghesteenten vereeren: het welcke is te segghen, een Godt der sterckheyt ende des gheweldts. Waer in hy ontwijffelijck van den Godt der Missen is sprekende, die een alsoo gheweldighe Godt is, dat hy alle de gene die hem niet en willen eeren, met vyer laet verbranden. In somma, het blijckt dat den naem der Missen, uyt de Schrift ghevisschet is.

Dat men nu voorts de Misse [(3)] niet en mach singhen, anders dan op een viercantige steen, met cruyskens wel bewaert, ende met heylige woorden belesen, dat wort oock uyt der Schrift bevesticht. Want Paulus, sprekende tot den Corinthen, als dat sy sich om der Sacramenten wille niet en behoorden te verheffen, ghemerckt dat het volck van Israel (die nochtans door de straffe Godes jammerlijck vergaen waren) oock evenghelijcke Sacramenten in den grondt ghehadt hadden, ende waren oock gedoopt gheweest, ende hadden oock de gheestelijcke spijse, namelijck het Manna ghenut, ende den gheestelijcken dranck ghedroncken, welcke was uyt de steen vloeyende, seght daer met uytghedruckte woorden [(4)]: *ende de steen was Christus; dat is te segghen, nae de gheestelijcke uytlegginghe der heyligher Kercken, dat men de Misse op eenen steen singhen moet*.

Item Christus wordt oock eenen hoecksteen genoemt [(5)];

(1) Exod. 17.7.
(2) Dan. 11.38.
(3) Cap. *Altaria si non fuerint de consecrat. distinct.* 1.
(4) 1. Cor. 10.4.
(5) Ps. 114.22. - Esai. 28.19. - Mat. 21.42. - Marc. 12.10. - Luce, 20.17. - Actor. 4.11. - Rom. 9.33. - 1. Pet.2.6.8.

ende dat meer is, sijn graf was uyt een steen ghehouwen, soo als Marcus ghetuyght [(1)]. Ergo, soo volght daer noodtsakelijck uyt, dat men sonder steen gheen Misse singen mach [(2)]. Oock, om dat hy in witte doecken gewonden werdt, soo moet men in de Misse witte doecken hebben.

Ende voorts, aengaende elcke ceremonie, die in de Misse gebruyckt worden, daer over meucht ghy lesen den boeck Durandi, oft Innocentium *De Officio Missae*, oft het boeck Guidonius de monte Rocherii, ghenaemt *Enchiridion Sacerdotum*, dat is, het handtboecxken der priesteren. Want daer sult ghy merckelijck bevinden, dat alle hare stucken fijn bevesticht ende gegrondeert zijn op de Schrift. Ende, ten eersten, vindt ghy van den tijdt der Missen, datmense doen moet te dry uren, om datter gheschreven staet, dat de Joden te dry uren riepen, cruycight hem, cruycight hem; oft te ses uren, om dat sy hem te ses uren cruycigden; oft te neghen, om dat hy alsdan sijnen gheest gaf. Want al ist schoon, dat de Joden te dier tijdt hare uren anders rekenden dan wy doen, soo dat dry uren by hen waren, ghelijck als by ons de acht oft neghen voor middach, ende hare ses uren waren ghelijck de onse twaelve te middach, ende hare neghen vielen ontrent onse dry uren nae middach; nochtans onse l. Moeder de h. Kercke en past hare rekeninge soo op het scherpste niet: het is slechts ghenoech dat de namen op een uyt comen, ende dan laet sy het voort henen loopen soo het wil.

Daer nae, aengaende de cleedinghe ende het misghewaedt, ghy vindt hare albe oft langhe witte cleedt in de Schrift, namelijcken daer gheschreven staet: wie tot den eynde toe volherdt, die sal salich wesen [(3)]: want dat langhe cleedt beduydt langduerighe standtvasticheyt; den gordel, daer gheschreven is: wie Godt vreest, die sal sijn herte bereyden, etc. [(4)]:

(1) Mar. 15.46.
(2) Dit wordt also besloten ende bevesticht van de glose op de decret. int cap. *Altaria si non de consecr. dist.* 1. ende int boeck ghenaemt *Enchiridion Sacerdotum*, van Guido de monte Rocherij.
(3) Mat. 10.22.24.13.
(4) Eccles. 2.20.

want by den gordel, die de cleederen opschorst, wordt verstaen de vreese Gods. Item de armbanden oft manipelen zijn gevischt uyt 't ghene dat in den Psalm staet: die met tranen saeyen, sullen met vreughden maeyen, ende brenghen met vreuchden hare garven, etc. [(1)]: want de garven worden int Latijn oock ghenoemt *Manipuli*, soo dat David van des Paeps manipelen daer ghesproken heeft; ende de stole om den hals, uyt het ghene dat Paulus segt [(2)]: draeght de afstervinge Jesu Christi in uwen lichame; *ende ten laesten de casuyfel, uyt het ghene dat Petrus seyt* [(3)]: *zijnde dan op de liefde gewortelt, laet ons rechtveerdelijck leven*; *dat is te segghen, nae de uytlegginghe der h. Kercken: laet ons een casuyfel draghen als wy Misse singhen*.

Daer nae sult ghy noch bevinden, dat de meeste hoop van 't gene dat in de Misse ghelesen wort, is hier ende daer uyt de Psalmen ende andere heylighe schriften, met stucken ende lappen, by een gheraept, ende soo aerdichlijck te samen op een hoop ghevoeght, als oft men van vele schoone gouden stucken, van ducaten, croonen, rosenoblen ende portugalosen met dreck by een ghelijmt, een schoone deure voor een verckens-cot wilde maken. Het is wel waer, dat elck stucxken bysonder sijnen bysonderen Paus heeft, die het heeft aenghelapt ende by een ghenaeyt, soo dat het al te samen een rechte bedelaers mantel is, gelijck het eenen yegelijcken kennelijck is, ende uyt de decreten ende Catholijcke historien genoechsaem bevesticht can worden. Doch evenwel en isser niet so groot noch soo cleyn, oft sy en wetender u een Schrift fijn op te passen, ghelijck als wy uyt de voorgenoemde scribenten lichtelijck souden connen bewijsen, soo 't noodich ware: maer wy hebben liever, dat de ghene die nae alsulcken cost hongheren, gaen selve int vleesch-huys halen wat haer ghelieft, ende latent voorts in de taverne oft kabaretten coken, ghelijck sy het hebben willen. Ons is ghenoech dat wy slechts aenghewesen hebben,

(1) Psa. 126.5.6.
(2) Cor. 4.10.
(3) 1. Petr. 4.

die met sulcke vleesch weten omme te gaen, ende voorts nae de gelegentheyt onser matery claerlijcken bewesen, dat de Misse boven op de Schrift gantschelijcken ghefondeert is.

Dat IV. capittel.

Bewijsende dat de Transubstantiatie oft veranderinge des broodts int waere lichaem Christi, ende des wijns in sijn bloedt op de Schrift ghefondeert is, nae de uytlegginghe der Roomscher Kercken.

Aengaende de Transsubstantiatie, dat is te segghen, de wesentlijcke veeranderinge des broots in het ware lichaem Christi, hoewel sy van de heylige Vader ende Paus Innocentius de derde, ontrent het jaer onses Heeren 1198, is voor een artijckel des gheloofs eerst opgheworpen, als het by de decretalen is blijckende, nochtans soo hebben wy seer clare bewijs in de Schrift daer van. Want in den eersten seyt Christus, Joannes int seste [(1)], aldus: mijn vleesch is warachtelijck een spijse, ende mijn bloet is warachtelick een dranck: dat is te segghen, nae de uytlegginghe onses l. Moeders de heyligher Kercken, mijn vleesch wordt warachtelijck, wesentlijck ende lichamelijck ghenomen ende ghegeten onder de gedaente des broodts, ende mijn bloedt wordt warachtelijck genuttet oft gedroncken onder de ghedaente oft accidenten des wijns. Want oft het schoon Christus anders uytlegt, leerende dat dit eten ende drincken, is soo veel als tot hem te comen, ende in hem te gheloven [(1)]

(1) Joan. 6.55.
(1) Joan. 6.35.

(Ick ben, seyt hy, dat broodt des levens: wie tot my comt, die en sal niet hongeren, ende wie in my ghelooft, die en sal nemmermeer dorsten; item, het is de gheest die levendich maeckt, het vleesch is niet nut: de woorden die ick tot u spreke, zijn geest ende leven). Nochtans, dewijle het de h. Roomsche Kercke op hare Transsubstantiatie wil verstaen hebben, gelijck als het Silvester Prieras, de oppermeester des h. Roomschen paleys, merckelijck heeft aengheteeckent in sijne gulden roose, aldaer hy alle de lieflijcke bloemkens ende rooskens de Catholijcke wtlegghers by een hoopken heeft, ende dat de h. Kercke doch niet feylen en can, soo moet Christus [onrecht hebben ende] swijghen, ende de Transsubstantiatie stadt grijpen. Maer wy hebben noch al een claerder text, namelick daer Christus selve seyt: dit is mijn lichaem: want daer by verstaet de heylighe Kercke anders niet, dan dat het ghene welck te vooren broodt was, nu geen broodt meer en is, al waert schoon dat het Paulus noch duysentmael broodt noemde, maer wordt verandert in dat waere lijf Christi Jesu, alsoo lanck ende alsoo breedt als het aen het hout des cruyces was hanghende. Daerom isset dat sy verwerpt alle de uytleggingen ende interpretatien, welcke Basilius, Tertullianus, Theodoretus, Augustinus, ende andere h. Vaderen hier op brengen, segghende dat men de voorseyde woorden behoort figuerlijcker ende sacramentischer wijse te nemen, gelijck als Christus gheseyt heeft: ick ben de wijnstock; oft als Paulus seyt: de steen was Christus; ende als Godt tot Abraham spreect, segghende: dit is mijn verbondt, besnijdt alles wat manlijck is, etc. Dat is te seggen, dat het broodt niet en soude sijn wesen veranderen, noch het lichaem Christi selve wesentlijck worden, maer slechts dat het soude zijn een ghewisse heylich teecken, sacrament, lose, onderpandt, ende als een zeghel ende vesthalm, waer door ons versekert ende versegelt wordt, dat Christus ons sijn lichaem ende sijn bloedt tot onser salicheyt

heeft gheschoncken, ende dierhalven noemen sy het figueren, teeckenen, ende int Griecx *Typous* ende *Antitypa*, dat is te segghen, *wtghedruckte merckteeckenen*. Alsulcke uytlegginghe, segghe ick, en wilt de heylige Roomsche Kercke geensins aennemen, ten zy dan datmense verstaen wil ghelijck alsse Damascenus uytleyt, ende als oock int tweede Concilie tot Niceen van den Vaderen besloten is: namelijck, dat het broodt soude een alsulck zegel, onderpandt, figuere ende h. teecken wesen, al eer het gheconsacreert is; dat is te seggen, het soude een Sacrament zijn, eer het een Sacrament gheworden is

Want, dat dit zy hare sin ende verstandt, blijct merckelick daer uyt, dat sy dat broot ende dien wijn, al langhe te vooren eer het gheconsacreert is, ende eer het een Sacrament gheworden is, Gode nochtans laet opofferen tot verghevinghe der zonden der levender ende der dooden. Want in den canon der Missen [(1)], al noch eer het broodt in vleesch verandert is, oft [eer het] de h. vijf woorden ghehoort heeft, soo bidt de Pape, dat Godt de offerhande des broodts wil aennemen, ende hen daer door van de eeuwighe doot verlossen; ende voorts, dat hy de selve offerhande des broodts in alle dingen wil segenen, ende makense heylich, bondich, redelijck ende aenghenaem, op dat sy werde het lichaem ende het bloedt Christi Jesu. Ja, al eer hy noch de wijn in de kelck gegoten heeft, recht na het offertorium, spreect hy aldus: *O heylighe Vader, almachtighe, eeuwighe Godt, neemt ende ontfanget dese onbevleckte offerhande, die ick, dijne onweerdige dienaer, dy opoffere voor mijne zonden ende ontallijcke misdaden, ende voor mijne versuymelheyt, jae oock voor alle de ghene die hier teghenwoordich zijn, ende voor alle gheloovige Christenen, beyde levende ende doode, op dat sy my ende hen nuttich mach wesen ter salicheyt, tot den eeuwighen leven. Amen*.

Ende in eene van de secreten, die men op den 24. sondach

(1) Siet 't Misboeck, ende den Canon der Missen.

nae Trinitatis leest, seght hy aldus: *Neemt ende ontfanght, o heere, ghenadichlijck dese offerhanden, door de welcke du hebst willen versoent ende te vreden ghestelt wesen, ende hebst ons de salicheyt weder ghegheven door dijne machtighe ontfermhertichеyt, etc*.

Siet, hier schrijft onse lieve Moeder de h. Kercke desen broode alle dingen toe, die men Christo Jesu den eeuwighen ende eenigen sone Gods soude connen toeschrijven: als namelijc, dat Godt ons om dies broots wille ghenadich is geworden, ende onse zonden vergheven heeft, al eer noch het broodt gheconsacreert is, oft eenichsins verandert. Wat wonder ist dan, dat sy daer een Godt van maeckt, na dat de vijf woorden daer op ghesproken zijn, ende maeckt daer een Sacrament van, eer dat het noch een Sacrament wesen can? Want soo sy van een stuck broodts Godt selve maken can, ende van yet, niet, waerom soude sy oock niet connen maken, dat gheen Sacrament een Sacrament zy, ende een Sacrament gheen Sacrament? Dat is te segghen, dat een enckel stuck broodts soude wesen een h. teecken ende zegel des bloedts * Christi, eer het noch gheheylicht ende gheconsacreert is, ende daerenteghen, dat het Sacrament des lichaems Christi, gheen Sacrament noch teecken meer zijn en soude, maer enckel vleesch; ** [dat het ghene dat rondt, wit ende kleyn is als broodt, soude niet rondt noch wit ofte kleyn wesen, maer een rechte ghestaltenisse des menschelijcken lichaems hebben. Voorwaer ten is gheen jock, de macht van onse lieve Moeder de h. Kercke is grooter dan men meent.] Derhalven soo moet men dan alle de h. Vaders alsoo verstaen, soo wanneer sy seggen dat dit Sacrament is maer een teecken, zegel ende onderpandt, namelijck eer het een Sacrament geworden is. Want, nae dat het een Sacrament is, soo wil onse l. Moeder goet rondt hebben, dat het vleesch ende bloet zijn sal, ende gheen broodt noch

* VAR. Vleesches.

** VAR. De oudere text luidt: gheen Sacrament noch teecken meer zijn en soude, maer het wesentlijcke lichaem selve. Derhalven, enz.

wijn meer, om het vleesch ende bloet te beteeckenen. Ende daerom en past sy niet een hayr op de uytlegginghe Christi Jesu selve, welcke, na dat hy van het broodt geseyt hadde, dit is mijn lichaem, soo segt hy voort van den kelck: dese kelck is het nieuwe verbondt oft nieuwe testament in mijnen bloede [(1)]; om te toonen dat die woorden, dit is mijn lichaem, oock effen alsoo verstaen moeten wesen, als oft hy gheseyt hadde: dit broodt is het nieuwe verbondt in mijnen lichame, dat voor u gebroken wordt. Want daer uyt soude volghen, dat het broodt oock nae de consecratie, ende nae dat de vijf woorden daer op gesproken zijn, noch evenwel broodt soude blijven, ende slechts maer een Sacrament ende waerteecken des lichaems Christi wesen, [alsoo het S. Paulus heeft willen beweeren segghende: het broodt dat wy breecken is de ghemeynschap des lichaems Christi], als draghende ons voor het verbondt Gods, gemaeckt in den gebroken lichame ende in het vergoten bloet Christi Jesu; effen gelijck als van de besnijdinghe ghesproken wordt: dit is mijn verbondt dat ick met u make, namelijck, om dat de besnijdinghe is een gewis heylich teecken, onderpandt ende zegel, door het welcke dat verbont Gods den gheloovighen crachtichlijck wordt voorgedragen. Neen, neen, voorwaer, dat en staet de heylighe Roomsche Kercke geensins aen. Sy wilt haer aen de eerste woorden Christi houden, ende nae gheene uytlegginghen noch glosen vragen, hoedanich sy oock connen gezijn: [sy souder te groote deugt in hebben.] Daerom en sal Paulus oock gheen *Audivit* hebben, als hy met sijne uytlegginghe voort comt, ende seght, dat het broodt welck wy breken, is de gemeynschap des lichaems Christi. Want hier uyt soude volghen, dat het noch broodt is nae de consecratie, ende dat het is niet het lichaem selve, maer een gemeynschap des lichaems, het welcke de heylige Kercke, noch om leven noch om sterven, gheensins en wil toelaten. Maer in sonderheyt wilt sy de naevolgende verclaringhe niet aennemen, daer Paulus,

(1) Luc. 22.26. - 1. Cor. 11.25.

voorts vervolghende, hoe ende waerom dat het broot is de gemeynschap des lichaems Christi, stelt dese reden daer by: *Want wy alle die van eenen broode eten, worden tot eenen lichame*. Voorwaer, dat en clinckt niet: want wy en worden alle ghelijck niet een lichaem in 't wesen, ghelijck als de heylighe Kercke wilt dat het broodt sy wesentlijck het lichaem Christi. Maer de ghelijckenisse die hy noch daer nae brenght, gaet doch al te verre buyten de schreve. Want hy seght, dat de ghene die van den altaer eten, zijn deelachtich des altaers, ende die den afgoden opofferen, zijn deelachtich der Duyvelen, willende een teghenstellinge maken van de tafel des Heeren, ende de tafel der Duyvelen; als oft de Papen dat lichaem Christi anders niet en conden eten, dan ghelijck als de afgoden-dienaers de Duyvelen eten, ende als oft dese woorden, *eten dat lichaem Christi*, anders niet en beduydden, dan door de cracht des h. Geestes met Christi lichaem vereenicht te worden tot eenen lichame, ghelijck als de godloose afgoden-dienaers door de cracht des boosen gheestes, met den Duyvel vereenicht worden. Dat is een al te groote ketterije: daerom en mach men op dese ghelijckenisse niet staen, want sy strijdt reghelrecht teghen onse Transsubstantiatie. Maer soo men eene bequame ghelijckenisse hebben wil, die moet men in Scote ende Thoma de Aquino, oft Panormitano, ende andere dierghelijcke gaen soecken. Want sy brenghen hier op een fraeye ghelijckenisse, van een taverne oft herberge, daer men wijn tapt: want, ghelijck als daer ghemeynlijcken een canne oft groene crans uythangt, beduydende dat dat huys een taverne is, ende voorts de taverne beduydt datter wijn veyl is, alsoo siet men hier de uyterlijcke accidenten des broodts, als namelijck de rondicheyt ende de witticheyt, welcke beteeckenen, dat het waere lichaem Christi daer onder is, welck is by de taverne vergheleken; ende daer nae, dit lichaem Christi beduydt voort de h. Roomsche Kercke, die met dat lichaem vereenicht is, welcke sy noemen *Misticum Corpus Christi*, dat is te segghen, het gheestelijcke oft verborghene lichaem Christi;

ende dit is de soete wijn, die de Papen in de herberghe oft taverne drincken. Daer nae ghebruycken sy oock de ghelijckenisse van het water, dat in Cana van Galileen wesentlijck verandert worde in wijn: welcke ghelijckenisse hier alsoo wonderlijck wel dient, als het vijfste radt in de waghen. Maer het is jammer dat de Papen gheen ander vijf woorden en weten, om dat oock nae te doen. Want alsoo soude haer de ghelijckenisse noch vele beter dienen, midts sy telckens mochten het water in goeden wijn veranderen, om haer verdrooghde keelgat beter te laven ende te verversschen, nae dat sy heel heesch gheworden zijn, met hare Misse oft Vesperen te singhen. Het is wel waer, dat sy hier toe ooc haer beste doen: want des saterdaeghs op den Paeschavondt, bidden sy onser Godt, dat hy doch haer bier alsoo veranderen wil, segghende [(1)]: *O Heere, h. Vader, almachtighe, eeuwige Godt, die dit hemel ende aerde gheschapen hebst, ende alles watter in begrepen is, ick bidde dy, ende begeere, in den name Jesu Christi, dijns eengheboren Soons, dat du doch willest dit bier heylighen ende seghenen, ghelijck als du de maeltijdt Abrahams ende Isaacs gheseghent hebst, ende ghelijck als du die ses cruycken hebst gheseghent in Cana van Galileen, soo dat sy van water in goeden wijn verandert zijn gheworden: alsoo wilt oock dijnen knechten, die in het Catholijcksche gheloove zijn gheloovende, dese matery des biers in soeticheyt ende vrolijckheyt veranderen, door den selven, etc*.

Maer eylacen, wat can dat helpen, alsser niet nae en volght, want dese conste en is haer niet ghegunt; daerom moeten sy gheduldt hebben, ende drincken vast bloedt op het rouwe vleesch. Want men mach al seggen dat men wil, ende Paulus, jae Christus selve, moghen alsulcke uytlegginghen by brenghen alst haer lust, maer de h. Kercke wil by de eerste woorden blijven, *dit is mijn lichaem*; daer wilt sy by leven ende

(1) Dit is van woorde te woorde 't gekedt der Papen over 't bier, soo het staet int Misboeck nae 't ghebruyck van Munster.

sterven: de text is haer claer ghenoech, sy en behoeft gheene glosen noch wtlegginghen. Derhalven, op alle de wtlegginghen die dese ketters voortbrenghen, 't zy uyt der Schrift oft uyt de heylighe Vaderen, sullen wy altijdt antwoorden, *dit is mijn lichaem*, ende daer by blijven als eenen koeckoeck by sijnen sanck.

Dat V. capittel.

Handelende van den grooten twist ende verscheydenheyt der ghevoelen, die tusschen de Roomsche doctoren is, aengaende de woorden des Sacraments; ende nochtans dat sy alle ghelijck op de Transsubstantiatie vast blijven staende. Hier worden noch sommighe texten der Schrift verhaelt, daer de Transsubstantiatie uyt bevestight wordt.

Het is wel waer, dat onse Catholijcsche doctoren ende subtijle meesters in der Godtheyt, selve gheenen wegh en weten met dese woorden, ende en connense op hare Transsubstantiatie soo effen niet passen, oft daer valt altijdt groote swaricheyt ende ongeschicktheyt in; de hoecken steken aen allen canten uyt, ghelijck van een haspel in een sack. Soo dat sy selve onder malcanderen hier over kijven, als honden ende catten [(1)]; jae soo menich hooft, soo menighen sin. Doch evenwel roepen sy alle even ghelijck: dit is mijn lichaem; de text is claer, hy en behoeft gheene glosen. Jae sy blijven alle ghelijck aen de Transsubstantiatie hanghen als slijck aen het radt, hoewel dat sy aen desen claren text gheene mouwen en weten te setten. Want in den eersten, [aengaende de instellinge des Sacraments, disputeren sy wanneer ende uyt welcker cracht het

(1) Siet Silvestrum Prieriam in sijne gulden Roose, in tract. 2. die Parascenes

soude inghestelt gheweest zijn; dewijle sommighe meynen [1] dat het in den nachtmael des Heeren volcomelijck gheschiet, gelijck als Lombardus besloten heeft in 't boeck der Sententien; de andere daer teghen willen beweeren, dat de gestaltenisse in den nachtmael wel is gegeven gheweest, maer de kracht sy opgeschorst geweest tot na Paesschen, ghelijckmen de clocken opgeschorst in de goede weke tot op Paesch-avondt; ende willen segghen, dat die woorden geene kracht en hebben ghehadt, dan na de verrijsenisse, dewijle alle hare kracht ende deucht uyt de verrijsenisse ende opklimminghe her spruyt. Daer na] versaken sy alle ghelijck wel opentlijck, het ghene dat in het voorseyde Concilie van Romen besloten is geweest, als dat het waere lichaem Christi soude *Sensualiter*, dat is ooghsichtelijck ende handtgrijpelijck, ghegeten worden, ende met den tanden gheteert ende ghemorselt. Sy segghen daer alle plat neen toe, ende dat het valschelijck gelogen is, hoewel dat het in de decreten wel duydelijck gheschreven staet: want (segghen sy) het lichaem Christi en can niet meer verbeten noch verteert worden; hy en can nu niet meer sterven noch lijden, noch ghebroken worden, hy leeft in der eeuwicheyt. Ende tot dien selven lickteecken soo singht onse lieve Moeder de heylighe Kercke alle jaren, op den Sacraments-dach, dese naevolghende woorden in hare gewoonlijcke hymnus oft Sacraments-liedeken:

Sub diversis speciebus,
Signis tantum et non rebus,
Latent res eximiae:
Caro cibus, Sanguis potus,
Manet homo Christus totus,
Sub utraque specie:
A sumente non concisus,
Non confractus nec divisus,
Integer accipitur.

(1) Siet de additie van Henricus de Urimar.

Sumit unus, sumunt mille,
Quantum isti, tantum ille,
Nec sumptus absumitur, etc.

Dat is te segghen:

Onder verscheyden ghedaenten fijn,
Die doch niet anders dan teeckens zijn,
Schuylen seer hooghe dinghen;
De spijs is vleesch, bloedt is de wijn,
Maer Christus onder beyder schijn
Blijft heel sonder verminghen.
Hy en wordt ghemorselt noch ghescheurt,
Ghedeylt, ghesneden, noch gheleurt,
Maer wordt gheheel ontfanghen.
Duysent beuren dat eene beurt,
Sy nutten hem al onversteurt:
Hy teert niet int uytlanghen.

Siet, alsoo steken sy hare Concilien ende hare decreten selve de ooghen uyt, ende belieghen opentlijcken alle de h. Vaderen des Conciliums van Romen. Daer nae soo comen Scotus ende Innocentius voort, ende willen beweeren, dat het aen de vijf woorden niet gheleghen en is, als dat die souden de cat de bel aenhanghen, maer dat het veel eer door de benedictie te doen is, die daer voor gaet; als dat de Transsubstantiatie ende wesentlijcke veranderinghe soude gheschieden, niet met dese woorden *Hoc est Corpus meum*, maer uyt cracht van de benedictie die voorghegaen is.

Ende Petrus van Aliaco [(1)] segt oock wel opentlijck, dat soo de consecratie uyt cracht van dese vijf woorden gheschiede (gelijck als de h. Roomsche Kercke houdt ende gelooft) *soo en soude Jesus Christus de waerheyt niet hebben ghesproken, doe hy seyde: dit is mijn lichaem; dewijle het sijn lichaem noch niet en was, maer moeste noch eerst sijn lichaem worden*.

(1) Petrus de Aliaco, op 't 4. boeck der Sententien, quest. 5.

De ander zijn hier dapper teghen; doch Armacanus [1] soude gheerne beyde de partijen verdraghen, segghende dat sy beyde ghelijck hebben: dat is te segghen, dat onse Heere de waerheyt niet en soude hebben ghesproken, ende nochtans dat het alsoo wesen soude, gelijck als hy gheseyt ende ghesproken heeft. Occam, in sijne Quotlibetische vraghen, heeft wonderlijcke scherpsinnicheden ghevonden, die een blindt man niet en soude lichtelijck connen sien hebben sonder bril. Want hy seyt, dat, doe onse Heere sprack, *dit is mijn lichaem*, soo verstonde hy dat van sijnen lichame te spreken; maer nochtans op sekere voorwaerde ende bespreck, namelijcken, dat de Paep die sulcx hem soude naesegghen, soo haest als hy het eerste woordeken *dit* ghesproken hadde, soo soude hy van stonden aen op eenen lick, twee dinghen te samen dencken; te weten, het eerste, dit lichaem welcke sich te hants onder de gedaente des broots verberghen sal, sal mijn eyghen lichaem wesen in den toecomenden tijdt; ende het andere, namelijck, dit lichaem, dwelck nu onder de ghedaente des broodts verborghen is, dat is mijn lichaem in den tegenwoordighen tijdt. Ende dit laetste soude slechts waer worden, nae dat hy beyde dese redenen oft propositien te samen overdacht hadde. Ende het schijnt oock dat Armacanus van der selver meyninghe gheweest zy. Petrus de Aliaco, nae dat hy seer subtijlijck daer van gheratelt heeft, soo valt hy noch ten laetsten van de karre, ende straft het ghevoelen Scoti, ende blijft vast daer by, dat het de vijf woorden zijn die het spel coken, ende het broodt transsubstantieren; *doch, segt hy, ist eene rede die niet warachtich en is, ende en is nochtans oock niet gheloghen, maer en is noch visch noch vleesch*. In somma, het is soo veel te segghen als, gheeft de duyven te drincken. Thomas de Aquino seght [2], dat onse Heere, met dat eerste woordeken *Hoc*, dat is te segghen *dit*, niet sekers aen en wijst, maer wilt slechts int grof segghen: het ghene dat hier onder

(1) Armacanus int 9. boeck, cap. 5.
(2) *Thomas. part. quest.* 73. *artic.* 5.

de gedaente des broodts is, het zy dan wat het zijn wil, is mijn lichaem. Ende soo men hier teghen werpt, dat het selve anders niet en is dan broodt, soo langhe tot dat het verandert zy, daer op antwoordt hy, neen. Want dese rede (segt hy) en is niet volmaeckt, tot dat de laetste syllabe oft boeckstake, namelijck *um*, uytghesproken zy. Ende daeromme en can men van hare waerheyt oft valscheyt niet oordeelen, eer dat de vijf woordekens gheheel uyt de monde zijn. Want dan is de sake eerst claer, ende het broodt is heel verandert in het lichaem. [Ende tot dien propooste, gebruyckt hy de additie op de Sententie Petri Lombardi dese woorden (1): *Quando est totum dictum, totum est factum*, dat is, *Nae dat het al uytgheseydt is, soo ist al claer*, hoe wel dat de selve additie teghen haer selven strijdich is, vallende nu op het eene, nu op het andere; doch ten lesten besluyt hy voor het beste, dat de Paep als hy spreeckt, dit is mijn lichaem, gheensins en verstaet te spreken van 't ghene dat hy in sijn handen houdt, want anders soude hy moeten lieghen, dewijle dat hy noch niet anders dan broodt in en heeft; maer hy wijst op het lichaem Christi (seydt hy) het welcke aldaer wesen sal op eenen lijck, soo haest als hy de leste sillabe uyt sal hebben gesprooken.] Alsoo seydt oock (2) Richardus de sancto Victore *, dat dese woorden *dit is mijn lichaem*, effen soo vele bedieden als, het ghene daer dit in veranderen sal, is mijn lichaem. De andere willen beweeren, dat Christus met het woordeken *dit*, gheen broodt ghemeynt en heeft, maer slechts de accidenten oft eygendommen des broodts, namelijck, de witticheyt, de dickte, ende de rondicheyt; ende dat de woorden, *dat is mijn lichaem*, beteeckenen soo vele als, mijn lichaem is daer, in de eyghendommen des broodts verborghen. De e. Bisschop Durandus is van een ander ghevoelen (3), als dat Jesus Christus eenmael gheconsacreert soude hebben door sijne verborghene cracht die

(1) Siet de Sent. Lombardi int. 4. boeck, dist. 2. cap. 8.
(2) Int boeck van de Dryvuldicheyt.
* VAR. ... lichaem. Richardus de sancto Victore segt, dat, enz
(3) Durandus, siet 19. cap. des tweeden stucks.

ons verborghen ende onbekent is, ende niet door de cracht deser woorden; maer daer nae soude hy evenwel, met dese vijf woorden, uytghedruckt hebben de forme ende maniere die men soude moeten ghebruycken, om de Transsubstantiatie hem nae te spelen; soo dat de Papen nu door een andere cracht souden consacreren, dan onse Heere ghedaen heeft. Comestor daerentegen is van meyninge, dat Christus met de selve woorden geconsacreert heeft, maer dat hyse eerst heymelijck tusschen de tanden mompelde, ende alsoo 't broot veranderde in sijn lichaem, ende de wijn in sijn bloedt, ende daer nae soude de selve woorden met luyder stemmen tot sijne Apostelen hebben uytgesproken.

Nu brout daer goet bier uyt, ende stelt alle dese wijse coppen te samen, om te sien wie de wijste van allen is, ende wie de papegay heeft afgheschoten. Voorwaer, ick dencke niet een van allen. [Want selve Lombardus, haren sentency-raper, daer sy seer opstaen in hare scholen, en weeter gheen ooren aen te setten, maer scheyter met eenen stanck uyt, ende na vele verscheyden opinien, laet den leeser soo wijs wegh gaen, als hy gekomen was.] Daerom hebben de Catholijcksche * doctoren van onse tijden, weder op een nieu moeten andere nieuwe spitsinnicheden ende vremde grillen uyt den hoeck halen, om de sake teghen de ketters te houden staende, ende zijnt noch op deser uren niet eens, jae en weten noch niet op wat voet sy staen moeten. Want de goede Gardinerus, een Goliath der Catholijckscher mannen, heeft een groot boeck op desen handel gheschreven, ende een wonderlijcke scherpsinnicheyt ghevonden, seggende dat onse Heere, doe hy dese woorden uytsprack, hadde het op een dinck gheladen, dat nerghens en is, ende hy noemt het *Individuum vagum*, dat is te segghen, *een cleyn onbegrijpelijck veseken of zierken, dat in de locht henen vlieght*. In summa, het is soo vele als een schoone niet, hangende aen een zijden draeyken; ende seydt

* VAR. In den ouderen text ... niet een van allen. Want de Catholijcksche, enz.

dat dit woordeken *Hoc* moet verstaen worden van alsulck een *Individuo vago, of vlieghende veseken*. Ick dencke dat hy dit gheschept moet hebben uyt den put Democriti, welcke seyde dat de waerheyt in een diepe put begraven lach; ende daerentusschen leerde voor de ghewisse waerheyt, als datter vele cleyne vesekens eeuwelijck in de locht sweven ende vlieghen, die hy noemde *Atomos*, (dwelck soo veel te segghen is int Griecx, als *Individuum* int Latijn) ende uyt dese vlieghende oft wilde vesekens, soude de weerelt by ghevalle van selfs ghemaeckt ende te samen gevoeght zijn gheweest: welcke fantasije de goede man Epicurus ende alle Epicuristen oock hebben naeghevolght, ende trotselijck beweert. Effen gelijck wilt oock onse Gardinerus beweeren, dat dese lieve broodtgodt soude van een *Individuo vago* gemaect zijn, ende dat Christus daer van soude hebben verstaen te spreken. Hoewel dat de backers hier teghen mochten protesteren, ende segghen dat sy het van goet terwen-meel, jae van de beste bloeme, met honde-smeer ghemaeckt hebben, ende niet van een wildt veseken, dat nerghens te vinden en is. Maer Joannes de Lovanio, die eerweerdige ende hooghgheleerde *Magister noster*, die de wijsheyt van Loven alleene in sijnen cop soo langhe bewaerde, tot dat hem de cop kranck werde ende sinloos, die segt in sijn boeck, dwelck hy op dese materie gheschreven heeft, dat hier een wonderlijck mirakel gheschiedt, als dat het broodt gheen broodt meer en is, maer daer blijven slechts de eyghendommen des broodts in de locht hanghende sonder grondt oft bodem, ghelijck als of een koe op eenen kerseboom * hinghe; ende datter nochtans evenwel onder dese eyghendommen een wesentlijcke ghestaltenisse des broodts overblijft, *soo dat het noch broodt is, ende en is nochtans gheen broodt*. In somma, men haelter soo vele appelen als peeren: jae is neen, ende neen is jae. De kieckens eten hoy, ende peerdestront zijn goede vijghen by hem.

* VAR. In eenen kerseboom.

Daer zijn noch veel andere dierghelijcke hooghe ende leeghe speculatien onder onse doctoren, die doch arbeyden als muylezels om desen knoop te ontdoen, ende en wetender gheenen wech mede. Want hoe dieper dat sy daer in comen, hoe meer dat sy daer in verwerren ende verstricken. Want sy sien wel dat het niet wel wouteren en wil, als dat het broodt soude het wesentlijcke lichaem Christi zijn; midts dat daer uyt nootsakelijck soude volgen, dat het broodt voor ons ghestorven ware, ende dat een leefloose creatuere onse Godt ende Salichmaker ware. Ende nochtans souden sy gheerne de sake te rechtebrenghen, om te segghen dat sy by de woorden Christi blijven, ende evenwel hare Transsubstantiatie met eenen, oock staende houden: [want 't is sy die 't water ter mole doet comen.] Sy mercken wel, dat sy de woorden niet en connen bewaerheyden, ten zy dat syse sacramentischer ende figuerlijcker wijse uytlegghen, ghelijck als de ketters doen, die derhalven niet vele begaen en zijn met alle dese spitssinnighe questien. Maer daer en willen sy niet aen bijten; liever willen sy huyt ende hayr waghen, dan dat sy haer souden opgheven. Het ware ooc eene eeuwige schandt-vlecke voor onse l. Moeder de h. Kercke, jae, sy souder in al te groote schade door moeten comen *. Want de Transsubstantiatie is wel het beste vispaen, dat sy in hare keucken heeft. Daerom wil sy die met handen ende tanden beweeren, ende om gheene waerom uyt de vuyst laten rucken. Derhalven ist gheen wonder, dat onse doctoren veel liever hebben nieuwe mirakelen, d'een over d'ander te verdichten, ende nieuwe vremde ende onghehoorde glosen te maken, jae over aers over bol te tuymelen, ende noch hemel noch aerde te raken, ende d'een teghen d'ander te kijven, ende te knabbelen als hoeren ende boeven, dan dat sy souden hare hertlieve Moeder dit leet ende ongheluck ** doen als dat sy met de ketters hare doot-vyanden souden t' samen spannen om uyt Paulo oft uyt de oude Vaderen eene sacramentische uytlegginghe

* VAR. Door comen.
** VAR. Ongelijck.

te nemen, ende de lieve Transsubstantiatie daer mede te vercorten.

Sy zijn noch daerenboven in vele andere sware questien (1), dese materie beclevende, seer twistich. Want sy en connen niet versinnen, waer op dat de eyghendommen des broodts ghefondeert oft ghegrondet staen, dewijle dat het doch gheen broodt meer en is, ende dat men niet segghen en can, dat het lichaem Christi selve soude rondt, wit, van smake, van reucke ende gewichte wesen als broodt, of dan dese smaeck, dit ghewichte, dese rondicheyt ende verwe in de locht blijven hanghende sonder onderstandt, of dat sy gantschelijck vergaen, [ende dat het ghene dat wy sien, anders niet dan een bedrieghelijcken schijn en zy,] oft waer dat sy blijven? Item, als men het auwelken breect, wat daer ghebroken wordt, of de accidenten ende eygendommen des broodts, of het ware lichaem Christi selve? Item, waer dat dit getranssubstancieerde lichaem soo rasch henen loopt, alsser een muys oft een ratte aen comt knaghen, oft datter de motten ende wormen in bestaen te nestelen? Sy disputeren vast, oft het wesen des broodts dan wederom in sijne accidenten oft eygendommen t' huys keert, of dat de ratten ende muysen anders niet en knaghen dan enckele accidenten ende eygendommen, sonder aen het broodt te naken. Het is wel waer, dat de m. der Sententien hier van seer lichtelijck scheydet: want dit zijn sijne woorden:

Men mach oock voorwaer wel segghen, dat de onredelijcke ghedierten het lichaem Christi niet en eten, al schijnt het wel alsoo. Maer wat ist dan 't ghene dat een muys ontfanght, of wat eet sy? Dat is Godt bekent (2).

[Siet is dat niet goet bescheyt? Is dat niet hoys ghenoech om eenen doctoors capruyn te vullen?] Doch evenwel * de andere

(1) Dese questien vindt ghy by de Sentency-schrijvers op het 1. ende 2. cap. der 12. dist. ende op het 1. cap. der 13. dist. int 4. boeck der Sententien.

(2) Int boeck der Sententien, int 1. capittel der 13. dist.

* VAR. Nochtans zijn de andere doctoren, enz.

doctoren, die op den boeck der Sententien gheschreven hebben, en zijn daer mede niet te vreden, maer willen noch breeder bescheydt daer van weten; in sonderheyt, ghemerckt dat de glose [of additie] op den voorschreven text Henrici de Urimaria hier op seght *, *dat de mondt van een muys niet soo onreyn en is, als de mondteens sondaers*. Ende [nu] sy leeren alle ghelijck, [of immers den meesten deel,] *dat de sondaers hetwarachtelijcke lichaem Christi ontwijffelijc eten*. (1) Ergo gluck. Daerenboven connen sy oock niet over een comen, om te weten oft alle de woorden, die sy uyt hare eyghen hooft daer toe gevoeght hebben, ende zijn van de Evangelisten niet beschreven, oock noodtsakelijck dienen tot de Transsubstantiatie oft niet? Want Thomas de Aquino wil goetrondt beweeren, dat syder gants noodich toe zijn, ende dat men sonder de selve, de taerte niet backen en can. Bonaventura daerenteghen, ende m. Henricus de Gandavo, met meer andere, schrijvende op het vierde boeck der Sententien, segghen dat sy slechts dienen tot fraeyicheyt ofte vercieringhe, ende om het welstaens wille daer by ghevoeght zijn. Maer Scotus derf daer sijn ghevoelen niet op segghen, dewijle dat men niet ghewisselijck weten en can, of sy daer gants noodich toe zijn ofte niet. Doch evenwel besluyt hy, datmense schuldich is te segghen, noch min noch meer, dan oft sy tot het wesen der Transsubstantiatie gantschelijck waren dienende. Ende Guido de Monte Rocherii bekent plat uyt, dat hy daer gheen mouwen aen en weet te setten.

Voorts twisten sy oock, of het water, dat sy met den wijn in den kelck vermenghen, eerst in wijn ghetranssubstantieert wordt, ende daer nae in bloet, so datter twee Transsubstantiatien teffens souden wesen, of dat het van stonden aen bloedt wordt, soo wel als de wijn; ende indien het bloedt wort, ghelijck als het schijnt uyt het exempel van de twee ghevaderkens, dat wy boven verhaelt hebben, uyt wat cracht dat sulcx gheschieden can, dewijle dat Christus van gheen water gemeldet

* VAR. .... aldus seydt: de mondt van, enz.

(1) Int 1. cap. der 9. dist. in het werde boeck der Sententien.

heeft, ende de Evangelisten daer van niet en schrijven; item, soo men daer meer waters in dede dan wijns, dwelck de Papen doch niet gheerne en hebben, oft dan oock de Transsubstantiatie voortganck soude connen hebben, of dat sy soude achter blijven, vreesende in het water te verdrincken; item, soo men by ongheval, nae dat de wijn geconsacreert is, ende in bloedt verandert, noch eens soo veel wijns daer in gote, of dan de eerste wijn soude gheen bloedt meer wesen, maer wijn wederom worden, of dat het bloedt onder de wijn vermenght soude wesen, of dat de gheheele hoop in bloedt soude veranderen; item, of men wel soude mogen Misse doen met edick of verjuys, of met most, of ooc wel met bier; ende of het bier nae de woorden ende nae de pijpe der Transsubstantiatie soo wel soude connen danssen, ende van d'een substantie in d'ander springhen als de wijn [(1)]; item, ofter derthien oft veerthien ablaten oft auwelkens op den altaer lagen, ende dat de Paep niet wel en conde cijfferen, ende en hadder maer twaelf ghetelt, ende op alsulcke meyninghe de vijf woorden uytgesproken, meynende datter maer twaelf en waren, te weten, of sy alle derthien souden gheconsacreert ende ghetranssubstancieert wesen [(2)], dewijle doch de intentie ende meyninghe des Paeps tot de Transsubstantiatie gantschelijck noodich is: of datter niet een en soude ghetranssubstantieert wesen, ghemerckt dat sy al even veel voordeels souden moeten hebben, ende de eene niet meer bastaert wesen dan de ander, dewijle sy alle ghelijck even wel de woorden der Transsubstantiatie souden gehoort ende verstaen hebben, d'een soo wel als d'andere.

Daer zijn noch veel meer andere dierghelijcke swaricheden, die de devote Catholijcke menschen wel souden doen twijffelen, over het voorgemelde artijckel der Transsubstantiatie. Want sy maken wel onsen m. van Loven de cop kranck, ende

(1) Dese questien vindt ghy by de schrijvers der sententien, op het 5. cap. der 11. dist. int 4. boeck.

(2) Siet het boeck ghenaemt *Enchiridion Sacerdotum*, int 3. cap. *De Sacramento Eucharistae*.

zijn dickmael oorsake, dat sy een canne wijns twee oft dry te meer moeten drincken, ende alsoo droncken worden, dat sy van de bancke vallen, ende een roode neuse crijgen; jae dat sy somwijlen d'een den anderen het hayr van thooft disputeren, door den grooten ijver daer sy mede ontsteken zijn, die haer menichmael een kelder-cortse op den hals jaeght, ende bywijlen oock een poplesie, soo dat syder oock wel van sterven, ende de Kercke wordt alsoo hare beste pilaren quijt. Doch evenwel, aengaende het voornemelijcke hooftstuck ende artijckel der Transsubstantiatie, daer blasen sy alle in een gat, ende zijnt soo wel eens, als Herodes ende Pilatus. Ende voor de reste laten sy onser Godt sorgen: want, nae dat sy vele constige trecken ende diepsinnighe speculatien op de bane geworpen hebben, ende langhe daer over gekeven, ende *in ulramque partem*, dat is *pro et contra*, aen beyde zijden seer *Magistraliter* ghedisputeert, ten lesten maken sy dese conclusie: *sed quomodo hoc fit, nescio, Deus scit* (1), dat is te segghen, *ick en weter gheenen wech mede, ick en verstae niet hoe dat sulcx gheschieden can, Godt macht weten*. Ende evenwel besluyten sy het altijdt voor een artijckel des gheloofs, daer niemandt over en mach twijffelen. Want onse lieve Moeder de h. Kercke wilt het alsoo hebben. Nochtans daerentusschen, op dat sy die devote conscientien souden moghen te vreden stellen, ende dese groote swaricheden eenichsins slichten, soo hebben sy nieuwe ghereedtschap eendrachtelijck ghevonden, om hare ghemeyne bousel der Transsubstantiatie te ondersetten, als namelijck eenen grooten balck, die sy noemen concomitantie; ende voorts een langhe ribbe oft latte, ghenoemt de vaste intentie der heyligher Kercken, daer mede sy dit huys alsoo vast ondersetten, dat niet alleen het lichaem Christi, maer oock de gheheele Godtheyt daer op staen can sonder vallen. Ende of schoon de Paep droomde, ende met sijne Misse niet veel becommert ware, nochtans weten sy raedt daer toe. Want de

(1) Int 4. boec der Sentent. in de voorghemelde dist.

intentie der heyliger Kercken is alsoo vast ende onbewegelijck, datter de intentie des priesters niet veel te doen en heeft, ende mach haer wel wat gaen vertreden, ende sien ofter oock een warme keucken is, ende of het jonckwijf het huys wel bewaert. Het welck is een seer schoone sake. Want anders, als een Paep noch half droncken ware van de avondtsche chiere, oft dat hem sijne dienstmaecht de sinnen wat verstoort hadde, oft dat hem slechs een vlieghe voorby de neuse vloghe, hy mochte misschien de goede intentie laten loopen, als hy de heylighe woorden uyt spreeckt, ende alsoo en soude dat broodt geene Godt werden, dwelck ware een eysselijck dink, want de arme lieden souden een stuck broodts aenbidden, in de stede van haren Godt ende Schepper. Daerom comt de h. Kercke hier te hulpe, ende verclaert voor een gewis artijckel des gheloofs, dat, ghelijckerwijs het genoech is, dat men ghelooft al wat de heylighe Kercke ghelooft, al ist dat men niet en weet wat het zy, insghelijcks ist oock ghenoech, dat de heylighe Kercke een generale vaste intentie ende voornemen hebbe, dat al waer men Misse doet, daer wort het broot in Godt verandert, al ist oock schoon dat de Paep op sijne dienstmaecht oft op de keucken is denckende. In somma, daer en is gheen gat, of de helsche Kercke weter een naghel toe. Sy can alle dinghen ten besten keeren, soo datter gheene swaricheyt meer en is: of schoon de doctoren ende de licentiaten wat kijven ende hayrplucken onder malcanderen, daer en is gheen groot verlanghen aen. Wy behooren slechs alle dese sware questien int oordeel der h. Kercken te stellen, ende moeten simpelijck ende eenvoudelijck gelooven, dat, soo haest als die vijf woorden ghesproken zijn, soo wordt het ghene dat de Paep in de handen houdt, verandert in Godt, het zy dan wat het zijn wil, of wesentlijck broot, of de eyghendommen des broodts, oft een *Individuum vagum*, dat is een wildt veseken. Ons en is niet een platte mispel daer aen ghelegen, by dien dat wy weten dat het onse Godt is, die wy in de Misse moeten aenbidden. Want de text is claer: *dit is mijn lichaem*, daer en

valt gheen glose op, ['t is een ronde O] Ende of hem schoon alle de doctoren van Loven, van Cuelen ende van Parijs niet en connen verstaen, nochtans is het ons ghenoech, dat wy onse Transsubstantiatie daer uyt ghevisschet hebben, ende onwederlegghelijck bewesen. Hoewel dat wy noch veel meer andere clare texten hebben, daer wyse uyt connen beweeren, welcke seer rijckelijck verhaelt worden van den e. Eckius, ende andere pilaren der h. Catholijckscher Kercken: als namelijck, datter in Jeremia gheschreven staet, dat, doe de godloose Joodtsche Papen ende valsche Propheten Jeremiam wilden om den hals bringhen, om dat hy hare godloose wesen ernstelijck straffede, soo seyden sy onder malcanderen: *laet ons sijn broot met hout verderven, oft laet ons de vrucht t' samen met den boom verderven, ende hem uyt dat aerdtrijck der levendighen uytroeden*. Want dit heeft onse lieve Moeder de heylige Kercke ten besten ghekeert op onse Mispapen, als of sy desen raedtslach ghehouden hadden ende gheseyt [(1)]: *Mittamus lignum in panem ejus*, dat is te segghen, *laet ons hout in sijn broodt werpen*, verstaende daer by, dat sy het lijden ende sterven Jesu Christi aen dat hout des cruyces, met een stuck broots willen in de Misse nae spelen. Ende derhalven laet sy de selve woorden alle jaren singhen in de Passie. Waer uyt sy onwederlegghelijck besloten heeft, dat het broodt verandert wordt in het ware lichaem Christi Jesu, soo als men in den voorseyden boeck Eckii, ende andere vrome helden sien mach; jae oock dat dese Transsubstantiatie niet soo wonderlijck ende onnatuerlijck en zy, als de ketters wel hooghe roepen. Dat bewijst Eckius uyt de Schrift, daer de Duyvel teghen onsen Heere seght [(2)]: soo du bist de Sone Gods, maeckt ons hier dat dese steenen broodt werden. Siet, is dat niet een claer bewijs, ende daer gheen antwoordt op en valt? Ende daer uyt is het wel te vermoeden, dat de Duyvel gheerne soude in de woestijne een Misken gheknapt hebben, hadde het hem slechs

(1) Jere. 11.19.
(2) Matt. 4.3.

aen het broot niet ghefeylt. Ende dit is mogelijck de oorsake, waerom dat onse Moeder de h. Kercke, op alle altaren, ende in alle boecken daer dese historie afghemaelt is, heeft de Duyvel met een Monicks-cappe becleedt, om dat men soude weten dat hy een gheestelijck heremijt oft cluysenaer was, die in de woestijne seer devotelijck Misse dede, ende daerom sieter hy oock so misselijck uyt. Maer dewijle hem het broodt ontbrack, soo versochte hy aen onsen Heere, of hy soude willen een nieuwe Transsubstantiatie aenrichten. Ende om dat dese versoeckinghe des Duyvels int Hebreeus Massa gheheeten wordt, als boven gheseyt is, soo mochte men oock niet onbillicks vermoeden, dat onse Misse daer van haren naem heeft ontleent. *Want in de stede dat Sathan seyde: ghebiedt dat dese steenen broot werden; soo segghen de Papen in de Misse: ghebiedt dat dit broodt een lichaem of vleesch werde*.

Waer in de Papen wat leckerder zijn dan haren meester was, midts sy met drooch broodt niet en willen te vreden zijn. Maer dat heeft sijn bescheyt. Soo vele ist in somma, dat onse lieve Moeder de h. Kercke uyt dese Massa oft versoeckinghe des Duyvels, hare Transsubstantiatie sterckelijck bevesticht heeft.

Dat VI. capittel.

Bevestighende de nuttinghe des Sacraments, onder de ghestaltenisse des broodts alleene.

Wy hebben hier vooren vermeldet, dat de heylighe Roomsche Kercke uytdruckelijck tegen het gebodt Christi Jesu, teghen het ghebruyck der Apostelen, ende tegen de gheduerige gewoonte der eerste Kercke heeft verboden, dat de leecken het Sacrament des Nachtmaels niet en souden gebruycken, dan alleen onder een gestaltenisse, namelijck des broots, gelijck als het merckelijck uytgedruckt staet in het decreet des Concilii van Constancien, hier boven verhaelt. Maer nu, op dat het niet en schijne dat sy seer beladen is, met een schrift of twee by den hals te trecken ende tot haren voordeel te buygen, soo brengt sy hier oock uytghedruckte texten by, daer mede sy alle dinghen net ende fijn op sijn viercant stellet.

Ten eersten stater geschreven, Joan. 6: dit is het broodt dat uyt den Hemel neder ghedaelt is, op dat de gene die daer van etet niet en sterve. Het warachtighe broodt is het ghene dat uyt den Hemel afghecomen is, ende gheeft de weerelt het leven. Ick ben het broodt des levens, die van den Hemel afgedaelt ben. Ende het broodt dat ick gheven sal, is mijn vleesch, dwelck ick voor het leven des weerelts geven sal, etc.

Siet, hier maeckt hy alleene meldinghe des broodts (segt Eckius) [(1)]: ergo, soo en behoeven de leecken gheenen wijn; [ende hoe wel dat S. Joannes in 't selve capittel, wel soo dickmael schier meldingh maeckt van den bloede als van den vleesche, nochtans, dewijle die tot onses lieven Moeders propooste niet en dient, sy latet haer kappe hooren ende vaert vast voort met hare conclusie.] Dat clinckt effen alsoo wel als oft yemandt aldus argumenteerde [*]: Christus seyt, Joan. 15 [(2)]: ick ben de ware wijnstock, ghy zijt de rancken, etc. Hier maeckt hy alleene meldinghe des wijnstocx, ende niet des broodts: ergo, soo en behoeven de leecken het Sacrament niet te ontfangen onder de gestaltenisse des broots, dan slechs onder de ghestaltenisse van een wijnstock. Is dat niet wel ghedisputeert, om de ketters in de sack te crijghen? Daer nae lesen wy [(3)], dat Christus in Emaus van twee discipulen bekent is gheworden uyt de brekinghe des broodts; ende daer en staet van gheen drincken: ergo, soo en mogen de leecken uyt de kelck niet drincken. Want dat Christus daer geen Sacrament en soude hebben aenghericht, gelijck de ketters willen segghen, moet ghelogen zijn: want onse lieve Moeder de heylige Kercke heeft anders ghedecideert, verclarende dat hy tweemael het Sacrament heeft uytgedeylt, eens te Jerusalem voor de Papen, int leste nachtmael, ende eens te Emaus voor de leecken, nae sijne opstandinghe. 't Is wel waer [**], dat dese twee discipulen waren Cardinalen, ende gheen leecken, ghelijck als Eckius ymmers op een plaetse fijnkens beweert [(4)]. Maer wat schaedt dat? heeft men noyt Cardinalen ghesien die gheene Papen en waren? dat en is niet nieus: men vindter nu wel die noch jonghe kinderen zijn, ende eerst uyt den

(1) Dit wordt also van Eckio in sijn hantboecxken gheallegeert int 6. cap. Joan. ende al watter tusschen beyden staet van den dranck sijns bloets, is in de penne gebleven.

* VAR. Conclusie; even als of yemandt aldus argueerde.

(2) Joan. 15.1.5.

(3) Luc. 24.30.31.

** VAR. 't Is wel waer dat Eckius elders beweeren wil dat dese ..... leecken, maer wat, enz.

(4) In sijn handtboeck oft *Enchiridio locorum Communium*, int cap. van de Cardinalen, daer segt hy dat de LXXII. discipelen Christi waren alle Cardinalen.

doyer gecropen; ende, alst al geseyt is, daer en staet nerghens gheschreven, dat dese twee discipulen een cruyne op 't hooft hadden, of het priesterlijcke character: ergo, soo moesten sy dan leecken wesen. Ten derden, bidden wy in de *Pater noster*, gheeft ons heden onse daghelijcx broodt, ende wy en spreken van gheenen wijn (1): waerom souden dan de leecken wijn willen drincken in het Nachtmael? Want al ist schoon dat de Papen selve dese woorden in hare Misse singen, ende zijn even wel met gheen droogh broodt te vreden, nochtans dat en can niet maken: want de Papen moeten wat voordeels hebben, om dat sy zijn de lieve [witte broots] kinderkens onser Moeder der heyligher Kercken. Ten vierden, schrijft Lucas in de handelinghe der Apostelen (2), dat de gheloovigen bleven bestandich in de leere der Apostelen, ende in de bedeylinghe, ende in de brekinghe des broodts ende ghebeden, het welcke hy terstont daer nae breeder uytlegt, seggende: sy vercochten hare goeden ende haven, ende deylden die onder allen, nae dat eenen yegelijcken van nooden was, ende dagelijcx eendrachtelijck bestandich blijvende in den tempel, ende te huys broodt brekende, aten sy te samen, met verheuginghe ende eenvoudicheyt des herten. Daer uyt besluyt onse lieve Moeder de heylighe Kercke, dat men den leecken de kelck des Nachtmaels niet en behoort te gunnen, overmidts hier van gheenen wijn, dan alleenlijck van broot vermeldet wort. [Effen gelijck als Jesaias, als hy beveelt datmen den hongherighen sijn broodt breken sal, daer mede verstaet te verbieden, datmen hun niet te drincken en sal geven, dewijle hy doch van geen drincken en vermeldt, maer alleen van broodt.] Want, hoe wel in menighe andere plaetsen der Schrift, onder den naem des broots, ende des etens, allerley spijse ende dranck verstaen wordt, dat en can nochtans hier geen plaetse grijpen, dewijle het onse lieve Moeder de h. Kercke anders heeft uytgheleght. Ende Paulus heeft duydelijck

(1) Siet Eckium int voorgemelde boeck, ende de andere Catholijcken, die dit argument gebruycken.
(2) Actor. 2.42.

gheschreven [1], dat men de Apostelen ende predicanten achten sal als dienaers Christi, ende wtreyckers der verborghentheden Gods. Want hier uyt bewijst onse lieve Moeder de h. Kercke, dat de Papen by Godt vergeleken worden, ende zijn middelaers tusschen Godt ende het volck, ende derhalven mogen de wijse der Sacramenten vry veranderen ende versetten, nae dat hen goet dunckt [2]. Is dat niet wel met de Schrift omgesprongen? Wat willen dan dese ketters segghen, dat wy gheene schriften en hebben, om dese onse instellinghe te beweeren, daer wy doch sacken vol schriften by brenghen, ghelijck als alle man sien can?

Ende aengaende voorts, dat sy ons met onse eyghene roede willen slaen, segghende dat de Kercke selve 't allen tijden anders gedaen heeft, soo het uyt alle oude Vaderen, Concilien ende Canones blijcken can, daer en achten wy niet op. Wy binden het aen onse knye, want dat is nu al uyt, het is nu een ander sake dan het in dien tijden was. Want doe waren sy meest al ghereedt om haer bloedt te vergieten voor het Christen geloove, ende daerom moesten sy oock het bloedt Christi drincken, ghelijck als de Catholijcke doctoren geschreven hebben [3], naevolghens 't ghene dat Cyprianus leert [4], segghende: hoe sullen sy hare eygen bloet voor Christo vergieten, soo sy het bloedt Christi niet en drincken? Maer nu en is daer gheene tijdinghe meer van: want de h. Roomsche Kercke en wil niet een enckel druppel van haer bloedt missen. Sy heeft ghenoech te doen, dat sy tot verdedinghe des h. Catholijckschen geloofs, het bloet der Lutherianen ende Calvinisten vergiet, als water op de strate [5]. Ende daerom en ist nu niet meer noodich, dat de Catholijcken het bloedt Christi uyt den kelck, onder de gedaente des wijns drincken. Sy moghent

(1) 1. Cor. 4.1.
(2) Dit wordt van broeder Bernaert van Lutzenborch tot desen propooste verhaelt, met de naevolgende argumenten int register der ketters, int 12. stuck des 4. boecks.
(3) Dit schrijft de voorghemelde Bernardus, professeur der Theologien, in de voorgemelde plaetse.
(4) Cyprianus in de derden Sendt-brief des 2. boecx, aen Cecilium gheschreven.
(5) Psal. 72.1.

seer wel rou, ghelijck het uyt de lidtmaten Christi Jesu vergoten wordt. Doch even wel, de Papen hebben dat voordeel, dat sy Christi bloedt op beyde de manieren moghen drincken. Hoewel nochtans dat men den leecken het bloedt Christi oock in het Sacrament niet gantschelijck en beneemt. Want als sy het gheheele lichaem met vleesch ende beenen eten, het is ghewis dat sy het bloet mede in crijghen. Want selve Bonaventura verhaelt een mirakel [(1)], van eenen die niet en wilde ghelooven datter bloedt mede was, in de ablaten oft wafelkoecxkens der heyligher Missen, ende van stonden aen quam daer bloedt uyt ghevloten. Ende Alexander de Ales vertelt [(2)], dat doe het volc eenmael wilde beyde de ghestalten des Sacraments ghenieten, soo verscheen daer seer subtijlijck een schotelken vol bloedts, daer van de goede devote lieden grootelijck verschrickt wesende, waren noch blijde toe, dat sy sich met het eene te vreden stelden. Doch, dat het bloedt ontwijffelijck onder het lichaem zy, hebben wy, by veel andere mirakelen hier boven verhaelt, ghenoechsaem bewesen. Daerom en hebben sich de leecken niet te beclaghen, als oft men hen het bloedt Christi wilde ontnemen; want selve de Papen [(3)] zijn wel met een ghedaente te vreden op den goeden vrydach, nae de witten donderdach, als sy wel ghesopt hebben in goeden bastart oft rommenije. Want des anderen daeghs, doen sy een drooghe Misse, ende houden [alsdan] een muysen maeltijdt, soo wel als de leecken te Paesschen doen. Hier voortijden oock in der Joden Kercke soo en ghenieteden de leecken niet met allen van den dranckofferen, dan alleen de priesteren. *Want al ist dat Chrysostomus hier op segt* [(4)], *dat dit nu verandert is, ende dat het ghemeyne volck in dit Sacrament de selve spijse ende dranck gheniet als de priesteren, soo dat nu de eene buyten d'ander geen voordeel en heeft, ghelijck als het in de oude wet wel gheschiedde, nochtans het segghen Chrysostomus*

(1) Distinct. 4.11 quest. 2.
(2) Eckius in het handtboecxken, oft *Enchiridio locorum communium*.
(3) Eckius ende Bernardus in de voorghemelde plaetsen.
(4) In de 28. homelie oft predike op den 2. brief tot den Corinthen.

en can hier niet ghelden. Want tegen Chrysostomum stellen wy broeder Bernard van Lutzenborg, professeur der h. Theologie, Joannem Geckium *, ende alle Catholijcke schrijvers van onsen tijden, die dit anders hebben gewesen ende gedetermineert. Ende op het gene dat de Hugenoosen uyt Paulo, jae uyt Jesu Christo selve tegenwerpen, seggende dat Paulus den Christenen bevolen heeft te doen nae de instellinge Christi, ende dat Christus geseyt heeft: drincket hier alle uyt, antwoorden wy, [met die voorghenoemde doctoren,] dat dit maer een slechte toelatinghe en is gheweest, ende gheen ghebodt (1), ghelijck als hy op een ander plaetse segt: verderft desen tempel, soo wil ich hem wederom binnen dry dagen op maken. Want dat en is gheen ghebodt, maer slechs een toelatinghe, als of hy seyde: soo ghy den tempel mijns lichaems ymmers verderven wilt, dat wil ick u niet verbieden, dan ick wil hem wederom op maken, etc. In ghelijcken oock seght onse Moeder de h. Kercke, dat dese woorden, drinckt hier alle uyt, ende, soo dickmael als ghy hier uyt drincket, sult ghy de doot des Heeren vercondighen, alsoo te verstaen zijn, als oft hy gheseyt hadde : ick en ghebiede u niet ghy leecken sulcx te doen, maer alleen den Papen; nochtans soo ghy het ooc doen wilt, ende dat het u de Papen wel gunnen, daer en wil ick niet tegen staen. Ende siet, alsoo is dan dese bal afghekaetst. Nu op een ander.

* VAR. Eckium.

(1) Dit is de antwoorde van den voorschrev en Bernardo hier op gebrocht.

Dat VII. capittel.

Handelende van de voldoeninghe voor de zonden, van de verdiensten der goeder wercken; item, van de verdiensten des doodts Christi, ende van de rechtveerdichmakinghe, ende van het onderscheydt der doot-zonden ende verghevelijcke zonden, ende van de versekertheyt der salicheyt.

Dewijle wy dan van de Misse ende het Sacrament des Altaers ghenoechsaem ghesproken hebben, ende dat onse Moeder de heylige Kercke voor een artijckel des gheloofs leert, dat wy uyt het verdienst-werck van een Misse te hooren, ende het Sacrament te ontfangen, voor onse zonden connen betalen ende ghenoech doen, soo ist nu billick, dat wy van de voldoeninghe oft satisfactie der zonden, ende van de verdiensten der goeder wercken, oock een weynich spreken; dewijle ons doch de ketters, aengaende dit stuck, het spel met hare schriften heel verbakert maken *, ende het spit met alle het ghebraden in d' asschen ghewendt, soo dat wy het schaep gheheel quijt zijn, indien wy ons dit uyt de vuyst laten rucken. Daeromme wil ick de goede Catholijcke hertekens vermaent hebben, dat sy den ketters in dit stuck gheen ghehoor en gheven, van vreese dat sy mochten vervoert worden, ende van de ghehoorsaemheyt

* VAR. Verbakert hebben.

der heyliger Roomscher Kercken, door de aenlockinghe haerder schoone redenen, ende menichte der schriftueren, eenichsins afghebracht. Ende op dat een yegelijck ghewaerschout zy, ende uyt onwetenheyt niet onversiens ghevanghen worden, soo sal ick hare meyninge, aengaende dit punct, wat breeder ende grondelijcker verhalen, op dat men sien mach, oft onse lieve Moeder de heylighe Kercke groot onrecht heeft, dat sy hare leere alsoo grouwelijcken vervloect ende verbant.

In den eersten dan, soo willen sy uyt der Schrift beweeren, dat alle zonden dootlijck zijd, overmidts dat zonde is eene overtredinghe der wet Godes, ghelijck als Joannes seght [(1)], ende dat vervloeckt is [(2)] een yeghelijck die niet en blijft staende in alles wat Godt in sijne wet gheboden heeft. Want, soo als Jacobus betuyghet [(3)], die in een punct overtreedt, die is in de gantsche wet schuldich; gemerckt dat de selve Godt die het eene gheboden heeft, heeft oock het ander gheboden. Soo dat alle de ghene die zonde doen, zijnde door de zonde van het leven (welck in Godt is) vervreemdet [(4)], moeten in de doot vallen [(5)], dewijle dat de besoldinghe der zonde is de doot, nae Pauli ghetuyghenisse [(6)]; waer uyt alle menschen sonder eenighe uytneminghe, in de zonde stekende [(7)], oock met eenen in de eeuwige vloeck, doot ende verdoemenisse zijn moeten; dewijle sy alle te hoope ghesondicht hebben, ende zijn van Gods eerlijckheyt in sijnen toorn afgevallen, ende worden derhalven kinderen des toorens [(8)], des vloecks [(9)], ende des doodts [(10)], sonder Godt [(11)], jae vyanden Gods [(12)] te rechte ghenoemt. Hier uyt besluyten sy, datter gheen middel noch raedt eenigher betalinghe, voldoeninghe oft satisfactie in de wijde weerelt te vinden is, dan [(13)] dat men tot den laetsten penninck

(1) 1. Joan. 3.4.
(2) Deut. 27.26. - Galat. 2.10.
(3) Jac. 2.10.11.
(4) Eph. 4.18. - Coloss. 1.21.
(5) Rom. 5.12. - 1 Cor. 15.56.
(6) Rom. 6.23.
(7) Rom. 3.9.10.11.12.22. - Rom. 5.2. - Galat. 5.22.
(8) Ephes. 2.3.
(9) Galat.
(10) Ephes. 1.5.
(11) Ephe. 2.12.
(12) Col. 1.21. - Rom. 5.10. ende 8.7. - Ephes. 5.10.
(13) Gal. 5.3.4. - Gal. 3.10.12.

toe betale: dat is te segghen, dat men de eeuwige toorne Godes, de eeuwige vloeck ende verdoemenisse draghe, dewijle Gods vonnisse eenmael uyt gesproken, in der eeuwicheyt dueren moet; ende de mensche doot wesende, ende van het leven eenmael afgesondert zijnde, sich in het leven nemmermeer in eeuwicheyt en can weder brengen. Soo is dan, seggen sy alle mondt gestopt, ende alle vleesch schuldich voor Godt [1]. Maer Gods barmherticheyt is daer in gheopenbaert, dat op Christum Jesum, dat onbevleckte lam Godes [2], de straffe onser zonden ghelegt is gheweest [3], dat hy onse smerten ghedragen, ende onse zonden gheladen heeft [4], dat hy mensche gheworden zijnde, ende onse natuere hebbende aenghenomen [5], heeft [6] desen vloeck, desen toorne Gods, dese doot ende dese Helle op sich genomen, ende door sijne [7] eeuwighe goddelijcke cracht (overmidts hy oock een, eeuwighe Sone Godes [8], jae Godt selve [9], ende de rechte oorspronck ende fonteyne des eeuwighen levens [10] was) overwonnen ende te niete ghedaen, ende den menschen die in hem ghelooven [11], het leven ende de gherechticheyt [12] om niet [13], ende uyt enckele genade geschoncken [14]. Soo dat sy nu in de persoon Christi Jesu, als lidtmaten sijns lichaems, voor Godes oogen connen in alle vrijmoedicheyt bestaen [15], wetende ghewisselijck dat Godt haer een goetgunstighe lieve Vader is [16], ende hen hare zonden niet meer toe en rekent [17], maer vergheeftse hen ghenadichlijck [18], nae schuldt ende nae straffe [19], niet om eenighe haerder voldoeninge wille [20], maer uyt cracht der voldoeninghe [21] ende betalinghe

(1) Rom. 5.19.
(2) Joan. 1.29. - 1. Petr. 1.19.
(3) Esaie. 53.5.
(4) Pet. 2.24. - Es. 53.4.4.6.7.
(5) Galat. 4.4.
(6) Gal. 3.17. - 2. Cor. 5.21. - Actor. 2.24.
(7) 1. Pet. 3.18.
(8) Col. 1.15.16.
(9) Joan. 1.1.2.
(10) Joan. 1.4.
(11) Joan. 3.15.16.18.36.4.14.5.24.6.35.40.7.38.
(12) Rom. 3.22.26.22.30.4.5.24.5.1. - Gal. 2.16.17.20.3. voorgaens. 5.6. - Philip. 3.9. - Col. 1.22.23.
(13) Rom. 3.24. - Ephes. 2.8.9.
(14) Rom. 4.4. - 2. Tim. 1.9. - Tit. 3.5.
(15) Ephe. 3.12. - Rom. 5.1.8.1.32.33.34. - Hebr. 10.22.
(16) Rom. 8.16. - Gal. 4.6.7. - 1. Joan. 4.19. - Esaie. 49.15.
(17) Rom. 4.7.8. - 2. Cor. 5.19.
(18) Rom. 3.25.4.7. - Luce. 1.77. - Coloss. 1.14. - Hebr. 8.12. - Esaie. 43.25. - Ezech. 36.22.
(19) Psal. 103.12. - Jerem. 31.34.
(20) Esai. 43.23. - Ezec. 36.12.
(21) 1. Joan. 2.2. - 1. Pet. 1.19.

Christi Jesu, welcke heeft betaelt het ghene dat hy niet gherooft en hadde [1], ende heeft niet alleenlijck onse schuldt, maer oock onse straffe op sich ghenomen [2], ende in sijnen persoone volvoert; derhalven hy te rechte ghenoemt wordt onse rantsoen-gelt [3] onse versoeninghe [4], onse volle betalinghe [5], ende de duere-prijs onser salicheyt, buyten den welcken geen salicheyt, geene rantsoeninge noch verlossinghe ter weerelt en is [6]; ende derhalven, seggen sy, dat de ghene die wederom op een nieu met Godt wilt bestaen te rekenen, om hem te betalen (het zy int gheheele oft eensdeels) 't ghene dat sy hem schuldich zijn, die vallen van de genade af, maken sich selven schuldich in de gantsche wet, ende maken Christum, voor soo vele alst hen aengaet, gantschelijc onnut ende te niete [7]: dewijle doch in het gherechte oordeel Gods, de zonde soo grouwelijck is, dat sy met geene dinghen ter weerelt can geboetet oft betalet worden, dan enckelijck ende alleenlijck met de eeuwige doot ende verdoemenisse, oft ymmers met de heylige ende welrieckende offerhande des lijfs ende des bloedts Christi Jesu, welcke voor Godt den Vader verschijnet [8], tot volcomene verghevinge der zonden aller der ghenen die hare vertrouwen ende geloove daer op stellen. Wel staen sy bekent, dat Godt daerentusschen sijne kinderen op dese weerelt oeffent, ende hare geloove beproeft met velerley bedruckinghe, cruys ende lijden [9], eensdeels op dat sy hare jammer ende ellende te rechte leeren bekennen, ende dies te vlijtiger haren toevlucht nemen tot sijne genade [10], eensdeels, op dat sy daer door, haer hooft Christo Jesu gelijckformich worden, ende met hem de zonden afsterven, om in eene nieuwicheyt des levens op te staen, ende hier namaels met hem in alle eeuwicheyt te leven ende te regneren [11].

(1) Psal. 99.5.
(2) Esaie. 53.5.
(3) 1. Tim. 2.5.
(4) 1. Joan. 2.2.
(5) 1. Cor. 6.10. - Rom. 8.38.
(6) Act. 4.12. - Colos. 2.10.
(7) Gal. 5.2.3.4.
(8) Rom. 8.33. - Hebr. 9.24. ende 10.12.
(9) 1. Pet. 1.7.
(10) 1. Pet. 5.6. ende 4.12. - Hebr. 12.5.6.7.8. - Psal. 30.7.8.119.67. - 1. Cor. 11.32. - Rom. 5.3.4.
(11) 1. Pet. 4.13. ende 3.18. - Hebr. 12.2. - Coloss. 1.24. - Rom. 8.17.27.28. - 2. Tim. 1.8. - Mat. 22.37. - Marc. 22.29.30.

Maer gheensins en willen sy toestaen, dat dese bedruckinge, cruys ende lijden, souden eenichsins connen wesen de betalinge oft het rantsoen-gelt, jae oock niet voor de minste zonde die men soude connen verdencken. Oock versaken sy ons plat af, dat alle de goede wercken die een mensche soude connen gedoen sijn leefdaghe lanck, souden eenichsins tot betalinghe van de minste zonde connen gedienen; dewijle de mensche doch schuldich is Gode een eeuwighe ghehoorsaemheyt te bewijsen, hebbende hem lief van gantscher herten, uyt alle sijne cracht, uyt alle sijne verstant, ziele, ghedachten, ende uyterste vermoghen, ende sijnen naesten gelijck als hem selven: alsoo dat oft hy dit alles volcomentlijcken volbracht hadde, (dwelck van gheenen mensche geschieden can [1], midts wy alle int Adam verdorven zijn [2], ende dat alle het gedichsel der menschen herten [3], ende alle het voornemen sijns vernufts is enckele boosheyt ende vyandtschap tegen Godt van der jeucht op) soude hy noch evenwel een onnut knecht blijven [4], ende soude niet meer ghedaen hebben, dan hy van plichts weghen schuldich was te doen; soo verre ist dat hy daer mede soude connen Gode voldoen ende betalen voor eenighe overtredinge, die hy soude van te vooren begaen hebben. Want, als het aen een rekenen der wercken quame, soo moest men te deghe rekenen, ende niet ten halven, segghen sy, oft anders het werck en ware gheen werck [5]; maer soo de mensche daerenteghen ghenade versocht ende gheen recht, soo moeste hy alle sijne wercken, alle sijne gherechticheyt ende heylicheyt, ende alles wat hy oyt ghedaen hadde met Paulo versaken [6], ende voor schade, jae voor dreck rekenen, om de gherechticheyt des gheloofs uyt ghenade deelachtich te worden, oft anders ghenade en ware gheen ghenade [7]. Ende van hier trecken sy noch al voorts, ende besluyten aldus: *soo nu Godt gheene gherechticheyt der wercken* [8],

(1) Gal. 2.10. - 1. Cor. 8.46. - Rom. 3.9.10.11.19.22.
(2) Rom. 5.12.17.19.
(3) Luc. 17.10.
(4) Rom. 8.7. - Gen. 6.5.8.21. - Joan. 3.6.
(5) Rom. 4.4.11.6.
(6) Phil. 3.7.8. - Galat. 5.16.
(7) Rom. 11.6.
(8) Gal. 2.16.3.11.12. - Rom. 10.5.

die hy in sijne wet selve gheboden heeft, soude willen aenveerden tot betalinghe der schuldt, hoe veel te min (1) *soude hy willen ontfanghen de wercken, die de menschen selve uyt hare eyghen cop verdicht ende ghevonden hebben, daer hy noyt woordt van bevolen en heeft? Als namelijck, Missen te hooren, van d'een kercke in d'ander te loopen, van d'een altaer aen d'ander te rinckelroyen, bedevaerden te doen, een hayren cleedt aen te trecken, sich selven te geesselen, een Monicx-kappe over het hooft te trecken, beloften te doen die Godt noyt ghevordert en heeft, ende andere dierghelijcke wercken, die de h. Kercke voor seer verdienstlijck acht, ende noemtse* Opera supererogationis, *dat is te segghen, overtollighe oft overbodige wercken, om datse Godt niet gheboden en heeft; ende derhalven can men hier door noch meer doen, dan men schuldich is te doen: dese, segghen sy, en sullen niet alleenlijck van Godt niet aengenomen worden voor goede betalinghe, maer sullen oock voor quaet alloy, jae voor Godslasterige grouwelen gheachtet ende gherekent worden* (2), *ende voor opentlijcke versakinge ende vertredinghe* * *des vergoten bloedts Christi Jesu*.

Help l. Vrouwe van seven Eycken, help S. Lieven, S. Rombolt, S. Goele, S. Jacob van Compostellen, met alle uwe schelpen ende pelgrims staven, help alle lieve Santen ende Santinnen, wiens reliquien van onse l. Moeder de heylighe Kercke devotelijck worden aenghebeden. Hoe soude onse l. Moeder doch alsoo verseylt wesen? Souden dan alle Catholijcke devote menschen alsoo sonder haren weerdt rekenen, ende tot noch toe altijdt gherekent hebben? Souden alle onse voorvaderen anders niet verdient noch ghevordert hebben, met hare clooster-stichtinghen, kerck-aelmissen, ende andere dusdanighe devotien? Soude dat alle verloren gaen? O neen, dat zy verre! liever souden wy de gantsche Schrift, met Petro ende

(1) Esai. 1.12.58.5. - Jere. 7.12.13.14; 9.13.14.10.8.18.22.
(2) Es 1.1.12. etc. als vooren.
* VAR. In den jongeren text ontbreken de woorden: ende vertredinghe.

Paulo, ende alle den hoop versaken, dan datter een alsulcke *Scandalum* soude onstaen in de heylige Catholijcksche, Apostolische, Roomsche, Pauselijcke Kercke. Want soo dat waer ware, soo moesten alle onse drecketen ende drecketalen, alle sententien ende sententiarien, alle ordonnantien, instellingen, ghebruycken, usantien, privilegien ende oude hercomen der heyliger Kercken, alle Missen ende misgewaedt, alle Papen ende paperijen, ende d'een Duyvel met den anderen te niete gaen; soo moesten de Lutherianen, Zwinglianen ende Calvinisten wederom het landt innemen, ende alle de h. gheschoren hoop, met alle de sophisten ende theologanten van Loven, met alle de nieuwe Bisschoppen, Abten, Monicken ende Prelaten het veldt ruymen. Waer toe soude ons dan dienen, dat duc d' Alba ende sijne Spaengiaerts eene soo lange ende verdrietelijcke wegh hebben aenghenomen, om der Bisschoppen ende Papen trawanten ende hanghdieven te wesen, ende de vervallene Roomsche Kercke wederom op hare voeten te helpen? O neen, neen, wy willen ons dit in eeuwicheyt niet laten wijs maken, dat de Schrift alsulcx soude leeren. Want anders moeste de Schrift kettersch wesen, ende de h. Roomsche Kercke gantsch teghen vallen, ende alsoo soude de Schrift also wel het bernen verdient hebben, als de Hughenoosen ende Calvinisten. Voorwaer onse doctoren van Loven hebben ooc de Schrift versocht, ende onse nieuwe Bisschoppen lesen oock daghelijcx hare ghetijden ende misboeck, ymmers als sy den tijdt hebben; maer sy en vinden dit alles daer in niet gheschreven: daerom moet men segghen, oft dat de ketters andere Evangelien ende Epistelen hebben, dan die in onse misboeck staen, ende in de Kercke ghelesen worden, oft datter al wat anders in de meulen is, dan men ons segghen wilt. Want al ist sake dat onse Moeder de heylighe Kercke den ketters dit wel toegheeft, dat Christus is onse rechte salichmaker, ende heeft voor onse zonden ghenoech voldaen, op dat het niet en schijne dat sy Christum Jesum gantschelijck verschoven heeft, ende uyt sijnen stoel verdreven, nochtans, dat en is alsoo niet

te verstaen, als oft hy daerom moeste voor onse volle betalinghe ende rantsoen-gelt enckelijck ghehouden worden, oft dat hy alsoo soude onse vrede met Godt den Vader, door de offerhande sijns lichaems ende sijns bloedts, hebben uytghericht, dat wy nu, uyt cracht sijner voldoeninghe, souden voor rechtveerdich ende kinderen Gods gheachtet worden, ende eene ghewisse gheloove ende versekeringhe hebben, dat Godt ons om sijnent wille onse zonden vergheven heeft, ende is ons eene goetgunstige Vader, ghelijck als de ketters uyt haren Bybel willen beweeren. O neen, het en wilt alsoo saecht niet toegaen. Wy moetender al anders aen: wy moeten selve met onse eyghene penninghen onse schuldt lossen, ende Gode voor onse zonden genoech doen, oft anders soude het spel niet deughen.*Want het en betaemt Gods barmhertigheyt niet* (*segt het Concilium van Trenten*) [1] *dat hy ons soude onse schuldt om niet vergheven, sonder voorgaende voldoeninghe*.

Ende al ist sake dat Paulus wil beweeren, dat Abraham van gheene voorbereydinghe noch voorgaende wercken sich voor Godt roemen can [2], jae, dat den ghenen die niet en werckt, maer ghelooft in hem die den ongodtlijcken rechtveerdicht, desen wordt sijn gheloove tot rechtveerdicheyt gherekent, ghelijck oock David spreeckt van de salichmakinghe des menschen, dien Godt de rechtveerdicheyt toerekent sonder wercken, segghende; salich zijn sy, wiens ongherechticheden vergheven zijn, ende wiens zonden bedeckt zijn, salich is de man, welcken Godt gheene zonde toerekent; nochtans soo heeft de h. Gheest des Conciliums van Trenten het contrarie besloten, segghende aldus: *Soo wie beweeren wil, dat de ongodlijcke gerechtveerdicht wordt alleen door het gheloove, soo dat van sijnent weghen niet en soude noodtsakelijck mede wercken, om dese ghenade Godes te ontfanghen, die zy vervloeckt* [3].

(1) In de 14. sessie, *de satisfactionis necessitate et fructu. cap*. 8.
(2) Dit zijn de eygen woorden Pauli tot den Romeynen, int 4. cap. 2.5.6.7.
(3) Dit zijn de eygen woorden des Conciliums van Trenten, in de 6. sessie.*De institutione. Cano*.

Ende de doctoren van Loven hebben eens voor allen ghekent ende ghewesen, dat Godt niet en mach yemanden uyt den gheloove rechtveerdicheyt toerekenen, die selve niet rechtveerdich en is. Want siet, dit is het slot des e. ende hooghgheleerden *Magistri nostri* Joos Ravesteyn van Thielt, in het boeck dat hy nu onlanghes gheschreven heeft teghens de confessie der Lutherianen van Antwerpen [(1)]: *Dese toegherekende rechtveerdicheyt, seght hy, strijdt, in den eersten, teghen het natuerlijck vernuft: want het en can met gheene natuerlijcke reden bestaen, dat een die in sich selven geene wijsheyt en hadde, soude nochtans wijs ghenoemt worden; oft rechtveerdich, die selve gheene inwendighe rechtveerdicheyt binnen sich en hadde*.

Ten tweeden, is sy lasterlijck teghen den h. Gheest, welcke heeft velen mannen ghetuyghenisse in de Schrift ghegheven, dat sy voor Gode rechtveerdich zijn geweest; ende alsoo soude de h. Gheest in eene valsche ghetuyghenisse betraept worden.

Ten derden, strijdt sy oock teghen de leere der Catholijcken Vaderen, etc.

Siet, hier hebben wy een clare vonnis ende onwederroepelijcke sententie, ende het moet daerop blijven, als dat Paulus qualijck ghesegt heeft, dat Godt den ongoddelijcken rechtveerdicheyt toerekent sonder de wercken. Want wat is met dese toerekeninghe te doen? Onse vernuftighe *Magistri nostri* van Loven en connen dit met hare natuerlijcke reden, ende met alle hare *Syllogismis*, Quotlibeten, ende andere diepgrondighe speculatien niet begrijpen; noch en willen oock niet lijden, dat Godt soude rechtveerdicheyt toerekenen, oft de [onrechtveerdicheyt ende de] zonden [des menschen] bedecken om der verdiensten Christi wille, eenen die selve dadelijck niet

(1) Int boeck ghenaemt *Confessionis sive doctrinae, qua nuper edita est a ministris, qui in Ecclesiam Antwer. irrepserunt, et Augustanae confessioni se assentiri confitentur, conjuratio*, ghedruckt te Loven, by Petrum Zangrium, 1567. ende dit staet int 24. fol.

rechtveerdich en ware, ende voor sijne zonden niet selve hadde ghenoech ghedaen; soo dat Godt niet gheoorloft en is, te noemen dinghen die niet en zijn, als of sy waren, ghelijck als Paulus hem nae gheeft [(1)]; oft ons te becleeden met een gherechticheyt ende ghehoorsaemheyt, die wy selve niet ghepleghet en hebben. Onse lieve Moeder de h. Kercke houdt het voor een dwaesheyt, ongeschicktheyt ende Gods-lasteringhe, dat Christus soude enckelijck wesen onse wijsheyt [(2)], onse rechtveerdicheyt, onse heylicheyt, ende onse eenighe verlossinghe. Sy wilt dat wy in ons selven ende by ons selven, onse eyghene wijsheyt, rechtveerdicheyt, heylicheyt ende verlossinghe sullen hebben, ende in het gherichte Godes bysetten, so wy ymmers voor rechtveerdich ende wijs willen gheachtet worden. Sy houdt het voor een dwase ende heyloose vertrouwen, dat men op eens anderen gherechticheyt soude vertrouwen. Sy wilt, dateen yeghelijck met sijne eygene gherechticheyt ende met sijne eyghene verdiensten by comen * sal, ende daer mede vergelden ende betalen alle de zonden ende overtredinghen, door de welcke hy soude eenichsins in het gherichte schuldich mogen wesen. Het is wel waer, dat de erfzonde wat voordeels heeft, ende en moet alsoo op den uytersten draedt niet ondertastet worden. Want hoewel de erfzonde is de ghene die [(3)] ons maeckt kinderen des toorns, ende in de doot brenghet, nochtans onse Moeder de heylighe Kercke wilt hier Godes strengicheyt een weynich matighen ende bepalen, ende tusschen beyden ten besten spreken, segghende [(4)], *dat het Godes gherechticheyt niet en soude* [*moghen*] *betamen, dat hy op de selve wijse handelen soude met de ghene die voor den Doop onwetende in zonde vervallen zijn, als met de ghene die nae den Doop willens ende wetens den tempel Gods verontreynighet* ** *hebben, ende den heylighen Gheest bedroevet*.

(1) Rom. 4.17.
(2) 1. Cor. 1.30.
* VAR. Toe comen.
(3) Rom. 5.12.17.18. - 1. Cor. 15.21. - Ephes. 2.3.
(4) Dit zijn de woorden des Concilie van Trenten, in de 7. Sessie, *titul. de Satisfactionis necessitate et fructu, cap*. 8.
** VAR. Ontreynicht.

Sy bekent wel, dat sy de doot verdient hebben, ende in Gods eeuwighe vloeck ende toorne van de eerste ure haerder gheboorte aen vervallen zijn; doch evenwel wilt sy de sake middelen tusschen de partijen, ende de boter slachten, die alle dinghen verbetert. Daerom wilt sy, dat Godt in de erfzonde met de afwasschinghe des Doops sal te vreden zijn, sonder eenighe andere betalinghe oft rantsoen-gelt daer voor te eysschen of te ontfanghen; derhalven sy oock den Doop ghenoemt heeft de eerste plancke, die ons uyt onse schipbrekinghe helpet. Maer beloy, aengaende de andere zonden, soo singht sy ons al een ander liedeken (1), namelijck: *Si quis dixerit peccata omnia quae post baptismum fiunt, sola recordatione et fide suscepti baptismi, vel dimitti, vel venalia fieri, anathema sit:*

Dat is te segghen:

Soo wie beweeren wil, dat alle de zonden die men nae den Doop doet, souden vergheven, oft ymmers verghevelijck worden, alleen door het gheloove ende gheheughenisse des Doopsels, die sy vervloeckt.

[Dat is wel eenen anderen donder.] Siet ghy wel, dat dese plancke al te swac is, om ons uyt dit water te helpen, soo dat de Doop gheensins en is het badt der wedergheboorte (2), waer in dat Christus sijne bruydt soude hebben afghewasschen, om te wesen sonder vlecke oft rimpel, ghelijck als Paulus segghen wil (3), dan slechs voor alsoo vele als het de eerste aengheborene vlecke belanghet, ende niet voorder? Het en is oock niet meer een Doop der bekeeringhe oft penitentie, ghelijck als het in der Apostelen [ende Christi Jesu onses Heeren] tijden was (4). Want de heylighe Vaders, in het Concilie van Trenten (5), hebben vervloeckt alle de ghene die het souden willen noemen een badt ende Sacrament der bekeeringhe. Ende daerom hebben sy ons van een ander plancke voorsien, daer mede wy uyt dit water souden

(1) In de 7. sessie des Concilie van Trenten, *de Bapt. Can*. 10.
(2) Tit. 3.5.
(3) Ephe. 5.26.
(4) Mat. 3.11. - Marci. 1.4. - Luc. 3.3. - Act. 13.24.19.4. - Rom. 6.3.
(5) In de 14. sessie. *Can.* 2. *De Sacramento Poenitentiae*.

connen (als met een paer verckens blasen) rustich swemmen, als namelijck, den boom der penitentie, met dry tacken, te weten, *Confessio*, dat is de biechte, *Contritio*, dat is herteleet, ende *Satisfactio*, dat is voldoeninghe ende volcomene betalinghe [(1)]. Want dit is de S. Christoffel die ons uyt dit meyr helpen can; ende hier door sullen wy het cleedt der onnooselheyt, in den Doop eenmael ontfangen, ende naederhant met zonden bevlecket, wederom afwasschen ende te rechte brengen. Daerom mocht men wel eenichsins segghen, nae het gevoelen onser l. Moeder de heylige Kercke, ghelijck als veel Catholijcke helden ghesegt ende geschreven hebben, dat Christus voor de erfzonde betaelt ende voldaen heeft, ende heeft ons gheaest doe wy noch vlugghe waren; maer als nu onse vederen ghewassen zijn, soo moeten wy voorts uyt het nest vlieghen, ende ons selven helpen; dat is te seggen, wy moeten selve voortaen voor alle andere zonden uyt onsen eyghen buydel betalen ende genoech doen. Want dit is de meyninghe van vele Catholijcke helden ende pilaren der h. Roomscher Kercken, soo als het uyt de voorschreven ghelijckenisse der twee plancken openbaer is. Maer nochtans, als het al wel overlegt is, soo en is dit noch de rechte toon noch de lul niet, die de heylighe Kercke in desen dans ghemeynlijck houdt; want daer uyt soude noch volghen, dat Godt gherechticheyt toerekent den ghenen die in haer selven niet gerechtich en zijn, ende soude om Christi Jesu wille de zonden vergeven sonder betalinge. Siet, onse Moeder de h. Kercke en wilt met dese toegherekende rechtveerdicheyt niet te schaffen hebben; sy en wilt Gode niet schuldich blijven, maer wilt de kerfstock fijn ende net afkerven. Daeromme heeft sy dit een weynich verketelbuetet, ende besloten dat men oock voor de erfzonden al wat betalen sal, ende Gode de handt vullen, op dat hy naemaels niet en segghe, dat hy het te vergheefs ende om niet gheschoncken heeft, om Christi Jesu wille. Want siet, dit is

(1) Int 4. Cano. der selver sessie, ende int boeck der Sententien, *lib*. 3. *dist*. 4.

de eyndelijcke determinatie ende besluyt onser meesters der sententien, dat, hoewel het lijden Christi is de voornemelijckste verdienste waer door ons de ghenade, de heerlijckheyt ende de openinghe des Hemelrijcx vergunnet wordt, nochtans soo en is het nemmermeer de eenighe noch de heel volcomene oorsake des verdienens [1]: Het welcke wordt daer uyt openbaer, dat eeuwelijck met den verdienste Christi moet mede-loopen oft mede-wercken eenighe daedt ende werckinghe des ghenen die de ghenade ende eerlijckheyt ontfangt, het zy voor sich selven, indien hy volwassen is, oft voor een andere, die noch tot de jaren des verstandts niet ghecomen en ware; het welcke wordt genoemt, *Meritum de congruo vel condigno*, dat is te segghen, *een verdienst uyt behoorlijcke billickheyt, oft een medeweerdich verdienst, etc*.

Siet, alsoo moet dan oock in de erfzonde eenighe verdienstwerck ende betalinghe mede in het spel comen, namelijcken, het verdienst des Sacraments, het welcke (soo als onse l. Moeder de heylige Kercke spreeckt) gheeft den menschen de ghenade *ex opere operato*, dat is te segghen, *uyt de eyghene weerdicheyt ende verdienstelijckheyt des werckes*.

Want soo wie daerteghen beweeren wilde, dat de Sacramenten niet en souden *ex opere operato*, oft uyt hare weerdicheyt, de ghenade gheven ende aenbrenghen, maer dat het gheloove der beloften Gods soude tot vercrijginghe der ghenade genoechsaem wesen, (ghelijck als Paulus segt [2] dat Abraham de belofte Gods met gheloove heeft aengenomen, ende is daer door gherechtveerdicht geworden, ende heeft dan eerstgancks het Sacrament der besnijdinghe ontfanghen, tot een zeghel deser gheschonckene rechtveerdicheyt) die is in het Concilie van Trenten vervloeckt ende gheexcommuniceert [3]. Ende, op dat het niet en schijne, dat dit Sacrament des Doopsels al te slecht is om de verghevinghe der zonden *ex opere operato* te verdienen,

(1) Dit zijn de eygen woorden der scolasticksche schrijvers, soo als sy by Gabrielem staen, int 3. boeck der Sententien, dist. 20. in de 5. conclusie.
(2) Rom. 4.8.12.
(3) *Concilium Tridentin. Sess*. 7. *de Sacramentis, Canon.* 8.

dewijle doch het ghedoopte kindt daer niet en wercket, waer door het yet soude connen verdienen, daerom seght onse lieve Moeder de heylighe Kercke, dat het de peters voor hem verdienen; ende, op dat sy dese verdienste te vrijer mochten by setten teghen de aenclaginghe des Duyvels, ende dat het duerder soude moghen ghelden in den rekenboeck Godes, soo heeft het onse M. de heylighe Kercke fraeykens verciert, ende met vele costelijcke ware behangen, [(in sulcker voeghen, dat soo onse Heere, oft Johannes de dooper, oft yemant van de Apostelen weder inde wereldt quame, sy het niet meer en souden konnen kennen:)] als namelijck, met de crachtighe belesinghe ende besweeringhe des Duyvels, waer door hy terstont ruymen moet, ende den heyligen Gheest plaetse gheven; item, met veel h. cruyskens, die de Paep over het voorhooft, over de oogen, de ooren, de neuse, mondt, borst ende schouderen des ghedoopten kindekens maket, door welcke cracht de Duyvel met de erfzonde seven mijlen van daer gejaecht wordt, soo dat sijne verclaginghe niet een duyt ghelden en can. Daer nae wordt het kindt met Papen seever ende speecksel op de neuse ende ooren besmeert, het welcke speecksel een wonderlijcke groote cracht mede brenght, soo men wel dencken can, ende is Gode seer aenghenaem. Daerenboven wordt het oock met h. olye tweemael bestreken, soo dat het daer door noodtsakelijck de ghenade Gods ontfanghen moet. Ten laetsten gheeft men het een wit cleedt, oft een huyve, ende een bernende wassen keersse, welcke de peters in sijnen name ontfanghen, die ontwijffelijck Gode seer lief ende willecom is, ghelijck als de h. Kercke op den Paesch-avont alle jaer betuyget, [op dat hy 't niet en vergete,] singhende van de wassen keersse, die de Papen te dier tijdt wijen:

Talia igitur, Domine, digna sacris altaribus tuis munera offeruntur, quibus te laetari Religio Christiana non ambigit (1).

(1) Dit staet in den Misboec, *in oratione ad benedicendum ignem sabbatho sanctae Paschae*.

Dat is te segghen:

Soo offeren wy dan dy, o Heere, alsulcke gaven ende geschencken op dijnen altaer, over de welcke du dy (*ghelijck als het Christelijcke gheloove gheensins en twijffelt*) *grootelijcx verblijdest, etc*.

Hoe moet hy sich dan hier verblijden, als hy alle dese schoone geschencken ende fraeye ceremonien by een siet, waer mede de devote menschen de instellinghen sijns Soons Christi Jesu grootelijcx verbetert ende properkens verciert hebben? Soude hy niet billijcx de erfzonde met de gantsche schuldt quijt schelden, daer men hem soo eerlijck betaelt met wasch, met smout, met seever ende met speecksel? So en vergeeft hy 't dan niet om niet, noch oock eyghentlijck om der verdiensten Christi Jesu wille, ghelijck als de ketters willen segghen, maer hy wordt met ghereede penninghen betaelt. Ende, soo hy daer mede noch niet te vreden en is, soo steect men hem voorts een hoop verdiensten der lieve Santen ende Santinnen in de vuyst, om der welcken wille hy ontwijffelijck de heele schuldt vergheven moet, jae al waer sy noch eens so groot, soo datter niet een druppel meer over en blijft, [niet meer dan in heer-ooms kelck, als hy de Misse gesongen heeft.]

Maer hoe nu, mach een devote Catholijcksche herte dencken, is Christus dan by onse l. Moeder de heylige Kercke nergens ghesien noch gheachtet? O jae wel, want in sonderheyt ghebruyckt sy hem om alle de gaten te stoppen. Want, indien dat noch onse munte ende voldoeningen, noch die verdiensten der Santen niet ghenoech connen ghedoen, om de schuldt heel te betalen, ende datter eenighe somme blijft resterende, die leght men voort op sijnen rugghe. Maer, soo wy selve eenen ruymen buydel hebben, om alle de reliqua gantschelijck te voldoen, oft dat wy by eene van de Santen, daer wy goede devotie toe hebben, een goede borghe connen crijghen, die voor ons betale, soo en behoeven wy Christum niet vele te moeyen. Wy connen sijns wel derven, dan slechts alleene, als wy onse uyterste beste ghedaen hebben om selve

te betalen, oft een ghenoechsame borghe te vinden; ende dat het dan niet hotten en wil, soo seght onse lieve Moeder de h. Kercke, dat Christus voort comen moet, *ut suppleat nostros defectus*, dat is, om onse ghebreken te helpen, ende de gaten te stoppen. Maer om dat dit al wat te ongheschickt schijnt te wesen, ende dat Christus dit qualijck mochte nemen, ende soude ons moghen van hem heel afwijsen, ende wederomme verseynden tot onse Baalim ende patroonen, daer wy onse hope eerst aen gesocht hadden, ghelijck als hy sich by sijne Propheten dickmael heeft laten verluyden (1), soo dat wy dan tusschen twee stoelen in d'asschen souden sitten, ende aen alle canten verstooten worden, daerom hebben de Catholijcke doctoren het rabat een weynich verstelt, ende de koecke op een ander maniere ghebacken, ghelijck het uyt den boeck der voorseyde Jodoci Ravesteyn blijcken can, daer hy aldus schrijft (2):

Dat men ons opleght, als dat wy souden leeren dat Christus alleenlijck voor de erfzonde oft andere zonden al voor den Doop begaen, soude ghenoech hebben gedaen, ende dat de Missen souden voorts voldoen voor de andere zonden, en is onse meyninghe alsoo niet; ende soo daer eenighe zijn die alsulcke ghevoelen hebben ghehadt, wy verwerpen gantschelijck hare leeren.

Ende oock voorwaer, hare sonderlinghe meyninghe en behoort der Catholijcksche leere van der Misse tot gheenen vooroordeel * ghetrocken te worden; want selve het ghevoelen des heyligen Thomas de Aquino en is noyt alsulcks gheweest, het welcke blijckt uyt het ghene dat hy schrijft, in het derde stuck, op de eerste questie, int vierde artijckel, aldus:

Het is ghewis, dat Christus op dese werelt gecomen is, niet alleenlijck om die zonde te vernietighen, die oorspronckelijck

(1) Jer. 11.11.12.

(2) Int 80. blat des voorsz. boecx Jodoci Ravesteyn, tegen de Confessionisten van Antwerpen gheschreven.

* VAR. Tot eenen voordeel.

den naecomelinghen Adams is aengeboren, maer oock tot afwasschinghe aller zonden.

Ende in de 49. questie des voorseyden 3. stucx: *Christus* (*segt hy*) *heeft ons van alle zonden verlost* Causaliter, *dat is, voor soo vele als het de oorsake aengaet, namelijck, uyt dien dat hy de oorsake onser verlossinghe heeft aengericht, door de welcke ons allerleye zonden connen vergheven worden, het zy voorleden, teghenwoordighe, of toecomende*. Ende wederom: *Om dat het lijden Christi is een sekere generale oft algemeyne oorsake der verghevinghe der zonden, soo ist ymmers noodich, dat het tot afwasschinghe der eyghene zonden worde aenghevoeghet, het welcke gheschiet door den Doop ende Penitentie, ende andere Sacramenten, welcke hebben cracht uyt dat lijden Christi, etc*.

In somma, dit is hare meyninghe, als dat de zonden voor den Doope gheschiedt, gheen voordeel en hebben buyten de andere, maer moeten alle gelijck gheboetet worden, door penitentie ende Sacramenten; welcke zijn de rechte voldoeninghe ende het rechte rantsoen-ghelt, waer door Godt met ons versoent wordt, ende ons onse zonden vergheeft. Doch sy hebben dese cracht ghecreghen, niet eyghentlijck uyt haer selven, maer uyt dier oorsake, dat Christus alsulcx verdient heeft met sijn lijden: soo dat Christus nu oock sijn deel over al mede heeft, dewijle in alle verdiensten der Missen, der satisfactien, ende andere goede wercken, hy altijdt mede gheroepen wordt van onse lieve Moeder de h. Kercke, ende hem wort dit ampt bevolen, dat hy met de verdiensten der goede wercken ende satisfactie altijt als een dienstbode alomme sal mede loopen, ende maken dat sy in hare volle weerdicheyt ende eeren mogen blijven. Ende daerom ist, dat in alle benedictien, wyinghen, consecratien, besweeringhen ende belesinghen, in alle collecten, secreten, completen, ende alle ceremonien der h. Kercke, daer sy Godt bidt voor de verghevinghe der zonden, voor de eeuwighe salicheyt, ende alle andere gaven, 't zy gheestelijck oft lichamelijck, dat begheert sy uyt aensien ende door de

cracht van hare aelmissen, vasten ende abstinentien, door de verdiensten der h. daghen, door de cracht ende weerdicheydt des ghewijeden waters, souts, keerssen, palmen, cruyden, olysel, smeersel, der reliquien, der heylighe cleederen; item, door de cracht der Sacramenten, der Missen, ende door verdiensten der h. ende andere diergelijcke dinghen; doch altijdt int leste hangt sy dit slot daer by: *Per Christum Dominum nostrum*, dat is te segghen, door Christum onsen Heere, als oft sy wilde segghen, dat de ceremonien ende creatueren die sy Gode offeren, zijn de rechte bruydt daer men om danst, maer dat Christus haer den sleyp draghen moet; oft dat sy zijn de rechte munte daer mede sy Godt betalen, ende voor hare schulden genoech doen, ende dat Christus is de gene die de penningen gangbaer ende van weerdden maeckt. Want dat dit het verstandt der h. Roomscher Kercken zy, blijckt merckelijck uyt het decreet des Concilie van Trenten [(1)], *in het welcke vervloeckt ende verbannen worden alle de ghene die beweeren willen, dat Christi ghehoorsaemheydt ende verdiensten souden wesen* formaliter, *dat is te seggen, wesentlijck, eygentlijck ende in sich selven, onse gherechticheyt, soo dat wy souden eygentlijck voor Godt gerechtveerdicht wesen, ende voor kinderen Gods gehouden uyt cracht der ghehoorsaemheyt ende verdiensten Christi:* want dit schrijven sy onse eyghene rechtveerdicheydt, die ons van Godt inghestort wordt, als wy ons daer toe bereydet hebben, dat is, onse eyghene wercken, verdiensten ende voldoeninghen, eyghentlijck toe, ende segghen dat wy dit uyt Christi verdiensten alleen ghewonnen hebben, dat dese onse gherechticheyt der verdiensten, penitentie, satisfactie, ende andere goede wercken die wy doen, worden van Godt aenghenomen, ende in het rekenboeck Godes voor goede ware ende ganckbaer betalinge gepasseert. Waer mede de voorschreven Jodocus Tiletanus effen over een comt, schrijvende aldus [(2)]:

(1) In de 6. Sessie, *cap.* 10. *de justificatione.*
(2) Int voorschreven boeck tegen de Confessie der dienaren van Antwerpen, int 21. bladt.

Wy versaken dat de gherechticheyt ende ghehoorsaemheyt Christi soude de oorsake wesen, door de welcke wy formaliter, *dat is te segghen wesentlijck ende grondelijck, souden gherechtveerdicht worden; maer, ghelijckerwijs als de eerste Adam door sijne ongerechticheyt ende onghehoorsaemheyt, is alleenlijck de oorsake geweest, waer door wy, die van hem afcomstich zijn, een yegelijck sijne eygene zonde in sich heeft, door de welcke hy eygentlijck ende wesentlijck een sondaer ende ongerechtige is, alsoo moet men oock verstaen, dat de gerechticheyt ende ghehoorsaemheyt Christi is alleenlijck een verdienstelijcke oorsake, waer door dat de ghene die door den gheloove ende Sacramenten des gheloofs uyt Christo herboren zijn, ontfangen nu selve een gherechticheyt van den Vader, namelijck, een yeder sijne eyghene ende inwendighe gherechticheyt, door de welcke hy eyghentlijck gherechtich is, ende de gherechticheyt der wet ghehoorsaemlijck vollenbrenght, etc*.

Waer uyt men merckelijck verstaen can, in den eersten, dat Christus onse gherechticheyt niet en is, noch dat wy oock onse eygene gherechticheyt moeten versaken (ghelijck als Paulus (1) beweert) om de gherechticheyt des gheloofs, welcke in Christo is, deelachtich te worden; maer ter contrarien, wy moeten onse eyghene gherechticheyt oprichten, gelijck als de Joden voortijden gedaen hebben, ende op ons ende in ons selven onse salicheyt soecken, gelijck wy op ons ende in ons van te vooren de zonde ende de verdoemenisse hadden. Ten anderen, verstaen wy hier uyt, dat wy niet eyghentlijcken door Christum, maer door den geloove ende Sacramenten uyt Christo herboren worden, dat is te seggen, dat Christus alleene oorsake is, dat onse wercken, onse voldoeninghen ende satisfactien, welcke [op sijn Rooms Catholijcx verstandt] begrepen worden onder dit woordeken Sacramenten, ons nochtans uyt hare eygen cracht, ende soo gesegt is, *ex opere operato* connen wederbaren ende salich maken: want dit is de

(1) 1. Cor. 1.50. - Jere. 23.6.33.16. - Phil. 3.8.9. - Rom. 10.3.

eygentlijcke ende natuerlijcke beschrijvinge der Sacramenten, by onse l. Moeder de h. Kercke, dat een Sacrament (1) eyghentlijck ghenoemt wordt het gene dat niet alleen een teecken is der genade Gods, maer oock *forma*, dat is, de wesentlijcke gestaltenisse der onsichtbare ghenade, soo dat het de selve afbeeldet, ende ooc de selve veroorsaket; derhalven de Sacramenten niet alleen de heylichmakinge en beteeckenen, maer ooc selve heerlijck maken, ende, gelijck als de glose merckelijck aenteeckent (2), ons rechtveerdich maken *ex opere operato*, dat is, uyt de weerdicheyt des wercx in sich selven: so dat de Sacramenten begrijpende onder sich onse devotien ende onse eygen wercken, zijn de eyghentlijcke natuerlijcke ende wesentlijcke oorsaken onser salicheyt, ende maken ons *formaliter* rechtveerdich, maer Christus alleen *causaliter*, dat is, om dat hy daer mede comt als een generale ende wijdt-verscheydene oorsake. Sy zijn de croon in de camer, sy hebben het roer in de handt, ende stueren het schip; maer Christus mach slechs mede helpen roeyen als een boodtsgheselle; doch men doet hem daerentusschen dese eere, dat hy ooc mede van den raet is, om te raden hoe men het schip best stueren sal, jae, men gheeft hem oock derhalven nae, dat hy mede een van de voornemelijckste oorsaken is, dat het schip wel vaert, daer het anders mochte aen een strandt oft teghen een clippe ontwee breken. Derhalven als een goet ende devoot Catholijcks mensche op sijn sterf-bedde light, men sal hem sijn hooft met Christo niet vele breken, noch met het vertrouwen (dwelck by op Christi doot ende lijden hebben moet) vele quellen; maer insonderheyt sal men hem vermanen van biechten, Godt in te nemen, ende ghesmeert te worden, ende dan voorts van een wasse keersse by hem te hebben *, met een Crucifix in de handt, ende van een capelle oft een clooster te stichten, van een hoop zielmissen te verordenen, van vigilien ende anniversarien te

(1) De m. der Sentent. int 4. boeck, 1. distinct. 1. cap.
(2) Henricus Urimaria, op de selve distinctie.
* VAR. Te nemen.

ghebieden, ende andere dierghelijcke. Ende soo dan Christus by ongeluck daer mede vermeldet wordt, dat geschiet aldermeest, om de voorseyde Missen, vigilien, anniversarien ende den anderen bras beter te stueren ende op de beenen te helpen, want hy alleene en wordter doch niet gheacht. In somma, Christus is der h. Roomsche Kercke enckelijck daer toe nut ende voorderlijck, om van quaet alloy goede munte te maken. Want ware Christus niet ghestorven, Godt soude ontwijffelijck ghewilt hebben, dat men sijne wet in allen stucken volcomelijck hadde onderhouden. Hy soude alle dinghen nae sijn woordt ende sijne wet hebben willen richten, sonder op onse devotien ende h. verdichte wercken, oft op S. Franciscus ende S. Dominicus reghel eenichsins te achten; ende hy soude ten laetsten oock alle overtredinghe sijner wet hebben willen straffen, met de eeuwige vloeck, doot ende verdoemenisse, sonder op onse satisfactien ende voldoeningen eenmael te willen sien. Maer nu, als Christus ghestorven is, soo mach hem de Roomsche Kercke vast een capruyn met hoy vullen, sy mach sijne gheboden vry te rugghe stellen, ende hare eyghene gheboden, goetdunckent ende devotien in de stede dringen, ende mach hem vast met speecksel ende water, met asschen ende stof, met sout ende smout, met ruet ende wasch, vyer ende roock, cruycen ende vanen, met schellen ende bellen, met loopen ende rennen, springhen ende danssen, genoech doen ende betalen. Hy moet het al in danck nemen, by dien slechts dat men dit liedeken daer by voeghe, *Per Christum Dominum nostrum:* want dit is de boter die het al verbetert, ende hier mede wordt hy van stonden aen ghepaeyt ende te vreden ghestelt. Hebben de Catholijcken dan niet een goede ende saechtmoedighe Godt, die hem alsoo met mosselschelpen laet betalen? Maer het en is gheen wonder, dewijle hy hem wel laet op eten, nae dat men ghenoech met hem ghespeelt, heeft, als de catte met de muys doet.

Nochtans, op dat hy sich niet en beclaghe, als oft men met hem spottede, om dat men de overtredinghe sijner wet soo

licht achtet, soo hebben sy hem sijne lesse voor ghespelt, ende seer neerstelijck * ghedetermineert ende ghewesen, dat alle zonden niet dootlijck en zijn, maer datter slechs seven dootzonden zijn, die met hare tacken ende vruchten den doot verdient hebben; de andere zijn al te hoop lichte, daghelijcksche ende vergevelijcke zonden, die hy met geene doot, maer slechs met een kinder-roede sal mogen straffen. Ende hier op heeft sy voorts alle hare verdiensten ende satisfactien gewerdeert, een yeghelijck nae sijnen prijs, op de uyterste pennincks-weerde, ende heeft S. Michiel de weeghschale bevolen, met opene last ende commissie, dat hy alle de zonden der Catholijcke menschen soude rechtveerdelijck wegen, teghen de straffen die hen Godt toeseyndet, ende ooc tegen hare deuchden ende verdiensten, met bespreck ende voorwaerde, dat soo de deuchden ende straffingen maer een aes twee oft dry, oft een half loot, oft ymmers een cleyn gewichte te licht waren, soo soude Christus dat met het verdienste sijns lijdens ende sijns doodts mogen voort op legghen. Maer soo het geschilgroot ware, ende de pijne weerdt datmender op lettede, soo souden sy tot een remedie of teghenghewichte de schale voort vullen met cloosterstichtingen,[Munnick-devotien] met Missen, bedevaerden, Pater nosteren ende Ave marien, met wasse keerssen, met asschen, met speecksel, met wywater, met Paus bullen ende aflaets-brieven, met Monicx-cappen, minnebroeders gordelen, mosselschelpen, ende andere dierghelijcke tuych meer, tot dat het tot een effen ghewichte ghecomen ware. Maer soo de deuchden ende verdiensten overwegeden, soo soude hen het overghewichte noch te bate comen teghen den toecomenden tijdt, oft ymmers om eenen goeden vriendt mede te deylen, oft een zielken uyt het Vaghevyer te rantsoneren. [Ende siet wat een schoone saecke dat het zy, datmen desen S. Michiel tot een goede vriendt hebbe; want alsmen de wercken des Keysers Henrici, des eersten Otthonis broeders soone, die hen seer devoot was gheweest, soude in

* VAR. Meesterlijck.

de schale weghen, ende dat de schale niet al te rechte en ginck, hy nam fraeykens eenen gouden kelck, ende worp hem in de schale, om de goede wercken te doen overweghen; waerom den armen Duyvel soo ghestoort worde, dat hy des kelcx boet uyt spijt in stucken brack. Ende op datmen niet en twijffele of dit is al waer, de h. Kercke heeft den selven kelck tot oorconden der waerheydt, noch etlijcke hondert jaren, tot aen onse tijden toe, bewaert, in de stadt van Meerspurg, voor een heylige reliquie.] Ende daerom heeft onse Moeder de h. Kercke groote afbrekinghe ghehadt, om tot eene effene verwaerderinghe der misdaden ende der straffen te comen, het welcke sy met clare schriften sterckelijck bevesticht heeft, namelijck, daer Joannes de Dooper segt: *Facite fructus dignos poenitentiae*, dat is te seggen, *Doet vruchten, welcke bequame zijn oft weerdich tot de bekeeringhe* (1). Want hier uyt heeft sy besloten, dat de ghelegentheyt ende grootheyt der straffe ende pijne moet effen ghelijck vallen, nae de ghelegentheyt ende grootheyt der schuldt: ghemerckt dat de vruchten der goeder wercken en behoeven niet even groot te wesen, in eenen die weynich ghesondighet heeft, als in eenen die vele ghesondighet heeft, etc. Ende daerom, so Godt eenen hier op deser weerelt toeschickede armoede, kranckheyt, honger ende commer, oft eenich andere cruys, soo moeste dit oock ghewaerdeert worden teghen sijne zonden ende misdaden; ende soo daer bevonden werde, dat het cruys ende de straffe meerder ware dan de zonde, ghelijck als onse Moeder de h. Kercke sich laet duncken, dat sulcx lichtelijck gheschieden can, soo sal dat afgecort ende wederom vergolden worden met eenige goede belooninghe; oft soo het te groot ende te vele ware, dan dat het soude van Godt connen beloont werden, soo sal het in de aflaets-kiste bewaert worden voor de ghene die het sullen ghebreck hebben: want hen sal dit met een bulle toegheplaestert worden, ende sy sullender noch de vingheren nae

(1) De meester der Sentent. int 4. boeck. 16. dist. int 1. capit.

lecken. Ghelijck als onse lieve Moeder de h. Kercke fijn uyt de Schrift besloten heeft, ghebruyckende daertoe eenen uytgedruckten text uyt Job, welcke seght [1]: Och! of mijne last ende bangicheyt mochte gheweghen worden, ende mijne smerten opgheheven in een weechschale, sy souden swaerder bevonden worden, dan het zandt van der zee; daerom ist dat mijne woorden my ontgaen zijn. Siet, hier uyt heeft onse l. Moeder besloten, dat Job met Godt in rekeninghe treden wil, ende wegen sijn cruys ende lijden tegen sijne zonden; ende dewijle sijn cruys meerder is gheweest (soo sy achtet) dan sijne schuldt, soo wilt sy dat dit overghewicht in des Paus kiste ghelegt worde, om een goedt gheselle daer mede te gherieven om een cleyne penninck, ende uyt de schulden te helpen. Ende, op dat hier namaels gheenen twist noch processen en souden vallen, om te weten welcke zijn lichte ende verghevelijcke zonden, ende welcke zijn sware doodtzonden, ende hoe dat men elcke zonde waerderen sal, soo heeft sy met hare sleutel, ghenaemt *Allegorica expositio*, een fijne schrift uyt de kiste ghelanget, om dit volcomentlijck te verclaren, segghende [2]:

Dat, ghelijck voortijden in 't Paradijs de slanghe bekalde eerst de vrouwe tot de zonde, ende sy voorts de man daer toe beweghende, alsoo hebben wy nu oock de sinnelijckheyt binnen ons, welcke is de slanghe, ende daer nae de wijsheyt of het voornemelijckste des vernufts, welcke is de man, ende ten laetsten, de wetenschap oft het slechtste des vernufts, welcke is de vrouwe. Ende dat is de selve man, welcke, na des Apostels getuygenisse, ghenoemt wort, het beelt ende de eerlijckheyt Gods; ende is de selve vrouwe, die van den voorschreven Apostel ghenoemt wordt, de eerlijckheyt des mans.

Is dit niet wel diep ende scherpsinnich ghephilosopheert van onse Moeder de heylighe Kercke? Ik dencke voorwaer,

(1) Job. 6.2; ende wordt op desen propooste verhaelt van *Tilmanno in Enchiridio Eckii, in titulo de Indulgentiis.*

(2) Siet het 1. cap. des 2. stucks. - De meester der Sententien, int 2. boeck, 24. dist. 9. cap.

dat de meester der sententien, erghens in een diepe kelder wesen moeste, doe hy dit speculeerde. Want het ware anders niet moghelijck, dat hy dese diepe verborghentheyt uyt sijn hooft ghegraven hadde. Maer [zwijght stil,] laet het ons noch voort uyt hooren.

Nu isser (segt hy) (1) een gheestelijck houwelijck ende natuerlijcke verdrach tusschen desen man ende vrouwe, ende daer uyt connen wy ghemercken, wat een dootzonde ende wat een vergheeflijcke zonde zy. Want, ghelijckerwijs als de slanghe aldaer de vrouwe overredet heeft, ende de vrouwe haren man, alsoo gaet het oock met ons toe, als dat de sinnelijckheyt is de slanghe, welcke ontfanght de verlockinghen der zonden, ende blaestse der vrouwe, dat is de wetenschap oft het slechtste des vernufts, in; ende, als dese redelijckheyt sich verwillighet tot de verlockinghe, soo gheschiet het, dat de vrouwe de verboden vrucht eet, ende daer nae langht sy den man oock van het selve, soo wanneer sy der wijsheyt, oft het voornemelijckste des vernufts, sulcks inblaest; ende, soo dese daer oock in verwillighet, soo heeft de man mede van de verboden vrucht ghegheten. Indien dat de aenlockinghe blijft stekende in de sinnelijckheyt, ende niet voort en gaet, soo ist een seer lichte ende verghevelijcke zonde; maer soo het slechtste vernuft daer in verwillicht, namelijck de lust der ghedachten, sonder voort een voornemen te hebben van het selve te volbrengen, soo heeft de vrouwe alleene ghegheten, ende niet de man, welcke met sijne authoriteyt de wille bedwingt, dat sy tot het werck niet voort en gaet; ende dan ist somwijlen een dootzonde, somwijlen een verghevelijcke zonde, nae dat het langhe duert. Maer soo daer een volcomene begeerte des volbrengens by comt, soo heeft de man oock ghegheten, midts het voornemelijckste vernuft in de verlockinghe heeft verwillighet, ende dan is het een verdoemelijcke sware zonde, etc.

(1) De m. der Sentent. int selfde.

Voorwaer S. Michiel sal hier wel te studeren hebben, soo hy desen reghel nae comen moet int ghewichte ende waerderingen der zonden, so hy in de Universiteyt van Loven, oft in de Sorbone van Parijs niet een wijle tijts wil comen blocken, om de glosen ende wtleggingen der sentency-schrijvers hier op te lesen *, ende te leeren verstaen. Ick en weet hem geenen raet, ten zy dat hy erghens eenen subtijlen bottoor in de theologie te vriende crijght, die hem hier uyt helpet. Doch niet te min can men wel de hooftsomme deser speculatien by een brenghen, als namelijc, dat wy niet schuldich en zijn God lief te hebben van gantscher herten, uyt aller zielen, ende uyt alle cracht, gelijck als hy in sijne wet geboden heeft, dewijle onse ziele van hem wel afwijcken can, ende haer tot de zonde begeven, sonder nochtans sich swaerlijck te vergrijpen, oft in den toorne Godes te vallen. Jae, men verdienter ooc groote belooninge mede, so wanneer men tot de zonde ende afvallinghe van Godt geporret wordt door de sinnelijcheyt, ende datmender tegen staet, soo dat de slanghe alleen van de verboden vrucht etet, ghelijckerwijs als de m. der sententien elders geschreven heeft.

[Ende het kan merckelijck blijcken by de legende van den h. Vader S. Franciscus (1), welcke hem vindende becoren van sijn vleeschelijcke sinlijckheyt, ginck hem selven heel moeder naect in 't sneeu wentelen, troetelende daer een schoone witte vrouwe, die hy van sneeu gemaeckt hadde, om sijne lusten alsoo te boeten ende neder te legghen. Ende de goede broeder S. Alanus, ginc hy niet tot een schoon beeldeken van onse lieve Vrouwe, die haer bloote borsten inde handt hebbende, hem de mammekens scheen te bieden, ende hy badtdse aen met dese woorden: *Fluat stilla de mamilla Virginis quae extinguat ardorem libidinis*, dat is, *Laet doch den drop uyt des Maechts borst vlieten, die den brandt mijnes lusts vercoele*; alsoo men noch hedendaeghs tot een eeuwighe memorie

* VAR. Uyt te lesen.

(1) Int 4. cap. der selver distin. op 't leste des capit. S. Francisci.

siet gheschildert op een muer tot 's Hertoghenbosch. Ende in alle die andere goede ende eerwerdighe Vaderen, daer de legenden van crilen als een minnebroers aessac van broodtkanten. Hebben zy niet alle hare verdiensten te samen gehoopt, overmidts hare tentatien ende menigerley vleeschelijcke becoringen, die sy in de wildernissen versocht hebben? Verkeerende met de Duyvelen, verwandelt zijnde in schone vrouwen oft jonge vryers, ende met de onvernuftighe beesten? Daeromme ist, als de wet beveelt, dat alle de deelen van onse zielen vernuft ende verstant, sullen Godes ghehoorsaemheyt ende liefde toe-eygent ende gheheylicht wesen; men moet dat slechts by maniere van eenen raedt ende niet voor een ghebodt nemen;] ende ghelijckerwijs als men oock verstaen moet het genedat in 't 5.cap Matthei gheschreven staet *, van sijne vyanden lief te hebben, gheen quaet met quaet te vergelden, gheene andere mans vrouwen te begeeren, ende ander dierghelijcke; dat heeft onse Moeder de h. Kercke [altesamen] op de Pharizeische wijse alsoo uyt ghelegt, dattet maer enckele raedt, ende geen ghebodt soude zijn, ende dat derhalven niemandt daer in verbonden is, dan die de professie der volcomenheyt doet, als de Monicken ende cluysenaers, ende andere dierghelijcke. Waer uyt het blijckelijck is, oft dat Godt den gheest ende het herte des menschen niet gantschelijck gheschapen heeft, [maer alleen het edelste deel des vernufts, het welcke alleen hem volcomene liefde ende gehoorsaemheydt schuldich is,] oft ymmers, dat sijne wet niet heel gheestelijck en is, dewijle hy ** van den heelen gheest gheene volle ghehoorsaemheyt en vordert, by dien slechts, dat de redelijckheyt sich tot zonden niet en begheve. In somma, men mach de zonde alsoo niet nemen, als of alle afwijckinghe van Godes wet ware een dootzonde, ende en conde met gheene satisfactie betalet wordon; maer men moet alle zonden weghen in de weeghschale

* VAR. De oudere text luidt aldus: elders geschreven heeft. Ende daerom ist dat het gene dat Christus, Mat. 5, verhaelt, van sijne vyanden enz.

** VAR. Dewijle sy.

onser Moeder de heylige Kercke, welcke segt [1], dat men voor alle daghelijcksche ende lichte zonden genoech doen ende volcomelijck betalen can, met een *Pater noster* ende *Ave Maria*, met op de borst te slaen, ende te segghen *Peccavi*, met wywater, ende in sonderheyt met een misken te knappen; maer voor de dootzonden moet men dit oock wel doen, doch vele strengher ende nauwer. Somma sommarum, de satisfactie is noodich tot alle zonden, nae mate ende gheleghentheyt der selver. Ende oft men sich schoon tot Godt bekeerde, dat en can niet baten, ten zy dat men volcomentlijck betale. Want dat de ketters segghen, dat Godt den sondaer sijne zonden vergheeft, soo wanneer hy sich tot hem bekeert [2], jae dat Godt der menschen zonden gantschelijck vergheet [3], ende worptse van sich [4], soo verre als het Oosten van Westen verscheyden is [5], ende versincktse in den afgrondt der zee [6], jae doetse te niete, als een roock of een wolcke, soo datter gheene gheheuchnisse der selver meer en is [7], effen ghelijck als hy oock vergheet alle de vrome daden der ghenen die sich int eynde tot boosheyt begeven, dat rieckt al na de mutsaerts: want onse Moeder de h. Kercke heeft merckelijck besloten, dat Godt gheene zonden en vergheeft, ten zy dat men hem, tot den laetsten penninck toe, daer van ghenoech doe, ende volcomentlijck betale. Sy wilt wel dat hy de schuldt vergheve, maer niet de straffe, ende daerom moet hy evenwel betaelt worden, ende doen effen alsoo, als oft ick mijnen schuldenaer quijt scholde alle sijne schuldt, ende den schuldlbrief in stucken scheurde, doch daerentusschen liete hem by den halse grijpen, ende in den kercker werpen, tot dat hy tot den laetsten helder toe belaelt hadde. Ware dat niet een groote genade, ende ware dat niet wel quijt ghescholden? Alsoo wilt oock onse lieve Moeder de h. Kercke, dat men de ghenadighe quijt-scheldinghe, die wy door het vergoten bloedt Christi Jesu

(1) Int. 4. boeck der Sentent. int 4. cap. der 16. dist.
(2) Ezech. 18.21.
(3) Jer. 33.34. - Hebr. 8.12.10.17.
(4) Ps. 103.12.
(5) Mich. 7.19.
(6) Esa. 44.22.
(7) Jer. 50.20. - Ezech. 18.24.

verworven hebben, oock sal verstaen. *Want Christi bloedt heeft de schuldt afgewasschen, segt sy; maer het wywater, de Misse, ende andere diergelijcke satisfactien, bevrijen ons voort van de straffe. Oft vele eer, het bloedt Christi Jesu heeft den* * *padt gestroyt, waer door nu de Missen, bedevaerden, wywateren, ende andere voldoeningen te poste moghen loopen na onser Godt, om hem te manen, op dat hy ons voort de straffe der zonden* ** *quijt schelde; ende so sy niet rasch ghenoech en connen gheloopen, so zijn de verdiensten der Sancten ende Sanctinnen ooc vroech op, om het slot van de rekeninge effen te maken*.

Want dat Godt de Heere de straffe der zonden nemmermeer quijt en scheldt, om dat vergoten bloedt Christi wille, sonder voorgaende voldoeninghe, dat wordt van onse Moeder de h. Kercke met uytgedructe texten der Schriften bewesen. Want alle de schriften ende exempelen, die de Lutherianen ende Hughenoosen by brenghen, om te toonen dat Godt sijne kinderen met cruys ende lijden oeffent, om hen tot een rechte verootmoedinghe ende bekentenisse haerder ellende te brenghen, oft om haer geloove te beproeven, oft oock wel, op dat hyse van de boose verkeertheyt deser weerelt afbrenghe, de selve ghebruyckt onse l. Moeder de h. Kercke, om te bewijsen dat Godt haer de schuldt alleene vergheven heeft, ende niet de straffe, [nademael dat hyse noch kastijdt.] Ghelijck als het exempel van Adam uytwijst, welcke, oft hy schoon nae sijne overtredinge, van Godt wederom vertroostinghe ontfanghen hadde, is nochtans evenwel ghestraffet gheweest met de lichamelijcke doot ende met alderleye cruys ende ellende, daer mede hy sijne schuldt betaelt heeft; item, het exempel van David, welcke hebbende teghen Godt swaerlijck gesondicht, ende wederom bekeert wesende, heeft wel vergevinghe sijner zonden ontfanghen, ende is dies niet te min noch naderhandt swaerlijck ghestraft gheweest; met vele andere dierghelijcke

* VAR. *Een padt.*
** VAR. *Onser zonden*.

exempelen meer. Want onse Moeder de h. Kercke en wilt gheensins toestaen, datse Godt enckelijck soude ghestraft hebben, op dat sy onder sijne gheweldighe handt sich verootmoedigende, souden voortaen in ghehoorsaemheyt ende vreese wandelen, ende hare groote swackheyt bekennende, dies te vlijtigher sijne hulpe leeren aenroepen, [(gelijck als David menichmael selve getuyght) ende dat de gheheele Schrift, te recht wesende uytgeleyt, na den sin des letters wel klaerlijck mede brengt:] want dat is al calvinisterije. * [(Daerom onse lieve oude Moederken, die geenen nieuwen kost en mach, en vint daer geenen smaeck in;)] maer sy wilt gantschelijck hebben, dat dese straffinghen souden gheweest zijn als een randtsoen-geldt ende betalinghe, waer mede sy Godt souden ghepaeyt ofte te vreden ghestelt hebben, ende voor hare overtredinghe ghenoech ghedaen, jae oock verdient, dat de ghene diese nu aenroepen, souden van hare straffe verlost worden. Ten baet oft helpt dan niet, al wat dese ketters uyt de Schrift voorwerpen, om te bewijsen, dat soo Godt met den mensche wilde in het gherichte treden, gheen vleesch en soude moghen voor hem bestaen (1); item dat de mensche (2) niet een van duysent soude connen beantwoorden (3); item (4) dat hy alle daghe, jae alle oogheblick, soo vele zonden doet die hem verborghen zijn, beneven de ghene die hem sijne conscientie overtuyghet, dat so Godt eenmael begonde nae de grootheyt oft menichte der zonden te straffen, daer soude noch mate noch eynde wesen; ja dat (5) alle gherechticheden der heylighen anders niet en zijn dan een bevleckt laken, soo dat (6) hare wercken geensins en connen in het gherichte Godes bestaen in haer selven, soo vele schillet dat sy souden voor betalingen connen aengenomen worden; item dat Godt ons straffet (7), niet nae de weerdicheyt ende verdienste onser

* VAR. In den ouderen text: ghelijck als de letterlijcke grondt der Schrift mede brengt: want dat is al calvinisterije: maer sy wilt, enz.

(1) Psal. 143.2. - Psal. 130.3.
(2) Job. 9.3.
(3) Psal. 19.13.
(4) Job. 15.16.14.4. - Psal. 40.13.38.5. - 1. Cor. 8.46.
(5) Esa. 64.6.
(6) Psal. 143.2. - Rom. 3.20. - Galat. 2.16.
(7) Ps. 103.10.

zonden, ende om voor de selve betaelt te wesen, maer ghelijck als een vader sijn kindt straffet [1], namelijcken tot waerschouwinghe ende verbeteringhe; ende andere dierghelijcke meer, die al te lanck waren te verhalen: want dat zijn alle letterlijcke allegatien, ende daeromme en connen sy tot onsen propooste niet dienen.

Ende voorts dat sy by brenghen van den moordenaer aen het cruyce, den welcken Christus van gheene voldoeninghe noch betalinghe [en] vermeldet; item van Paulo, ende van soo menighe ende menighe andere, die uyt enckele barmherticheyt ende genade Gods, hebben om Christi Jesu wille vergevinge haerder zonden, soo wel aengaende de straffe, als aengaende de schuldt, vercreghen, dewijle Christus niet alleen onse schuldt, maer oock onse straffe op sich ghenomen hadde, daer en gheven wy niet een cruys om: want het zijn alle particuliere ende sonderlinghe exempelen ende previlegien, daer wy gheenen reghel van maken en willen. Want dese reghel van het Concilie van Trenten moet ymmers in eeuwicheyt vast ende onbeweeght blijven, als dat Godt geene zonde ten vollen en vergeeft, ten zy dat men ghenoech ghedaen hebbe, ende de verdiende straffe ghedraghen. Ende dat willen wy met een onwederlegghelijck argument wonderlijcken bewijsen: hoortslechts toe, ende merct, want hier sal een oye lammen: de ketters moeten ons toestaen, willen sy oft en willen [sy niet], dat niemanden sijne zonde vergheven wordt sonder penitentie: ende nu en is penitentie doch anders niet, dan een straffinghe der zonden. Want siet, aldus schrijft de meester der sententien [2]: *Poenitentia dicitur à puniendo, qua quis punit illicita quae commisit*, dat is te segghen, *Penitentie wordt alsoo genoemt van pijningen oft straffen, waer mede de mensche straft ende pijnicht het quaet dat hy gedaen heeft*. Ergo, so is de sake al claer, ende de ketters zijn in de knip. Want dat zy

(1) Psa. 103.13. - Hebr. 12.6.7. - Job. 5.17.
(2) Int 4. boec der Sentent. int 1. cap. dist.

willen hier uyt worstelen, segghende dat dit een groote leughen ende ezelsche plompicheyt is, dewijle dit woordeken *Penitentia* anders niet en beteeckent in goet Latijn, dan *een berouwen*, ende wordt alsoo genoemt, niet van het woordt *punire, straffen*, maer van het woordt *poenitere*, dat is te segghen *sich berouwen, oft een leetwesen hebben*, dat en can niet maken. Want wy antwoorden daer op, dat onse l. Moeder de h. Kercke met het nieuwe ketters Latijn niet te doen en heeft. Sy heeft een Latijn op haer eyghen handt, het welcke ghenoemt wordt Monicks Latijn, oft keucken Latijn; van het welcke een Spaenschen Cappellaen des Keysers Caroli des vijfden, binnen de stadt van Ausborch, tot eenen Duytschen seyde: *Latinum nostrum non est sicut vostrum: Onse Latijn is niet als uwe Latijn*. Ende daerom ist ons ghenoech, dat *Poenitentia* op onse Latijn alsulcx beduyden wil, ende het moet daer by blijven, al soude craey gheen voghel zijn. Ergo, soo is dit [een ronde O,] ghewis ende onghetwijffelt; ghelijck als het int Concilie van Trenten besloten is [(1)], dat soo wie seggen wil, dat de gheheele straffe te samen met de schuldt vergheven wordt, ende dat de satisfactie of voldoeninghe anders niet wesen en soude dan het gheloove, waer door men ghewisselijck ghelooft, dat Christus voor ons soude voldaen hebben, die is vervloeckt ende verbannen; soo dat geene zonden vergheven en worden sonder satisfactie oft voldoeninghe. Ende nu, dewijle wy nemmermeer wel versekert en zijn, soo langhe als wy hier op der aerden leven, oft onse betalinge oock ten vollen aenghenomen wordt van onser Godt, dewijle het wel mochte geschieden, dat de ontfangers ende rentmeesters souden de selve onder de hant moghen houden, oft dat onse penninghen niet [soo] wel gangbaer en souden wesen in den Hemel, [als sy tot Romen zijn,] oft yet sulcx, waer mede onse kerfstock van Godes weghen niet wel en soude gepast [*]

(1) In de 14. Sessie. *Canone* 12. *de Sacramento poenitentiae*.

* VAR. Een nieuwe.

worden, soo heeft onse l. Moeder de h. Kercke hier over besloten ende geresolveert, dat niemandt en mach ghewisselijck weten noch segghen, dat hem sijne zonden vergeven zijn, oft dat hy soude voor Godes aenschijn sonder eenich twijffel gherechtveerdicht zijn, ofte Godes ghenade vercregen hebben. Want dit is het slot ende determinatie der h. Vaderen van Trenten:

Soo yemandt seght, dat het allen menschen tot verghevinghe der zonden noodich zy, ghewisselijck te ghelooven dat hem sijne zonden vergeven zijn, sonder eenighe wanckelbaerheyt, van weghen sijner eyghener swackheyt ende onbequaemheyt, te hebben, die zy vervloeckt.

Want, al ist schoon dat Godt de Heere ons dit selve ontwijffelijc belovet heeft, ende sijn verbondt daer mede bevesticht (1), als dat hy om Christi wille onse ghenadighe Godt ende Vader wesen wil, ende onser zonden niet meer ghedachtich zijn, ende wil de selve om sijnen naem, ende niet om eenighe onse verdiensten, gantschelijck vergheven ende afwasschen, nochtans en moghen wy hem sulcks niet gantschelijck toe vertrouwen: want oft hy schoon seght, dat hy op ons ende onse zonden niet sien en wil, om ons nae de selve te oordeelen, nochtans wilt de heylighe Kercke evenwel, dat wy altijdt een achterdencken sullen hebben, oft het misschien anders quame; ende daerom sullen wy goede voorraedt ende provisie maken van verdiensten ende overtollighe wercken, om hem die selve in de handt te steken, ende daer mede te paeyen, als men een kindt met een poppe oft met een cleuter-spaenken paeyt. Derhalven al wat Paulus seght (2), dat alle kinderen Gods den gheest Godes hebben, die hen warachtelijcken ende wisselijcken ghetuyght dat sy kinderen Gods zijn, ende derhalven roepen sy, Abba O Vader, ende dat de ghene die desen gheest niet en hebben, Christo niet toe en behooren; dewijle alle de ghene die in Christo zijn, ende hem ghelooven,

(1) Jere. 31.34. Hebr. 8. etc. als hier vooren.
(2) Rom. 8.14.15. - Gal. 3.26.4 6. - Rom. 8.9. - Ephes. 3.22. - Ephe. 2.4.5.6.8.

oock met eenen de vrijmoedicheyt ende den toeganck met een volle vertrouwen door het gheloove aen hem hebben; ende dat Godt, die rijck is in barmherticheyt, heeft ons door sijne groote liefde, daer mede hy ons lief ghehadt heeft, oock doe wy doodt waren door de misdaden, levendich ghemaeckt in Christo, door wiens ghenaede wy zijn salich gheworden, ende heeft ons mede opgheweckt, ende ghesettet in de Hemelen in Christo Jesu, makende ons salich uyt ghenade door het gheloove; ende dat niet uyt ons, het is Gods gave; niet uyt de wercken, op dat niemandt en roeme; soo dat niemandt van nu voort aen de wtvercorene Gods beschuldighen can [(1)]: want Godt ist diese rechtveerdich maeckt, ende niemandt en canse oock verdoemen, dewijle Christus voor haer ghestorven is, soo dat sy versekert zijn, dat noch doot, noch leven, noch enghelen, noch overheden, noch machten, noch teghenwoordighe, noch toecomende dinghen, noch hoochte, noch diepte, noch eenighe andere creatueren, salse connen scheyden van de liefde Godes, welcke bestaet in Christo Jesu onsen Heere, met meer andere dusdanighe dinghen die Paulus seght, en connen alle niets ghelden: want dat verstaet onse h. Moeder de Roomsche Kercke alleen op de ghene die uyt eenighe sonderlinghe openbaringhe sulckes versekert zijn, ende niet op de ghene die op Gods woordt ende beloften enckelijck betrouwen [(2)]: want sy heeft eens voor allen besloten, dat een alsoodanich vertrouwen, soude een vermetene opgheblasentheyt wesen; maer als men op sijne eyghene verdiensten, goede wercken, ende satisfactien vertrouwet, soo is men ghewis, dat men in de rekeninghe effen uyt comen sal; oft immers, soo hier op dese weerelt noch niet ghenoech ghedaen en is, dat sal men voorts hier naemaels in het andere leven tot den laetsten penninck toe betalen, soo dat men Gode niet een mijte en sal schuldich blijven. Want daer toe heeft sy het salighe

(1) Rom. 8.33.34.39.
(2) Trident. Sess. 6. cap. 9. decret. *De Justificatione*. Int Interim des keysers Caroli int 8. ca.

Vaghevyer verordent. Van het welcke wy nu voorts spreken willen, ende bewijsen dat het in de Schriften soo wel ghegrondet staet, als de satisfactien ende voldoeninghen, daer wy nu van ghesproken hebben.

Dat VIII. capittel.

Waer in het Vaghevyer soo met texten der Schriften, als met der ervarentheyt, bevesticht wordt, ende ghehandelt van de remedien ende hulpmiddelen, daer mede de zielkens uyt het Vaghevyer ghelosset worden.

Het Vaghevyer dan heeft oock sijnen grondt op de h. Schrift. Want soo alle de Missen op de Schrift ghefondeert zijn, ghelijck als wy bewesen hebben, voorwaer de Misse van *Requiem* en mach gheen bastaert wesen. Ende, is nu de Misse van *Requiem* op de Schrift ghefondeert, soo isser ontwijffelijck een Vaghevyer. Maer laet ons uytghedruckte texten by brenghen, [om de ketters te beschamen]. Siet, daer staet in den eersten, by Paulum tot den Corinthen [(1)]: Dat niemant een ander fondament der leere legghen en mach, dan Jesum Christum. Ende soo wie op dit fondament bouwet gout, silver, costelijcke ghesteenten, hout, hoy, stoppelen, eens yeghelijcx werck sal openbaer worden; want de dach salt openbaren. Want het sal door het vyer gheopenbaert worden; ende hoedanich een yegelijck werck zy, sal het vyer beproeven, etc. Dit heeft onse lieve Moeder de heylighe Kercke op het Vaghevyer uytghelegt. Ende, hoe wel hier uyt soude volghen, dat alle menschen

(1) 1 Cor. 3.11.12.13. - Dese text wordt int 4. boeck der Sententien, cap. 1. dist. 21, jae by alle Catholijcke schrijvers verhaelt.

sonder uytneminghe, soo wel die Sancten ende Sanctinnen, die de heylige Vader de Paus ghecanoniseert heeft, jae oock de Pausen selve, soo wel als henneken alle man, souden in het Vaghevyer moeten dansen; nochtans, dewijle dat sulcx met het gheloove der heyligher Kercke niet overeen en comt, van weghen der overbodighe verdiensten, die de Sancten voor haer ende voor hare goede vrienden ghedaen hebben, boven het ghene dat sy schuldich waren te doen, soo heeft sy slecht ende recht daer uyt besloten, dat alleenlijck de zielkens der genen die sonder dootzonde uyt dese weerelt scheyden, eer sy voor hare daghelijcksche zonden genoechsame penitentie ghedaen hebben, sullen int Vaghevyer een wijle tijdts ghebraden oft ghesoden worden, soo langhe tot datmense met zielmissen ende aflaets-brieven, als met een crauwel uyt den ketel hale [(1)]. Het welcke is grootelijcx te bemercken, overmidts daer uyt fijn besloten wordt: ten eersten, dat alle zonden, soo hier vooren bewesen is [(2)], niet doodtlijck en zijn, ende de eeuwighe verdoemenisse niet en verdienen. Ten anderen, oock siet men hier uyt het gene dat wy nu corts vermeldt hebben, als dat de doot ende dat lijden Christi slechts maer de erfzonde afgewasschen heeft, ende niet de dagelijcksche zonden, daer wy selve voor ghenoech moeten doen [(3)]. Ende belanghende dat de ketters segghen, als dat Paulus, in den voorghehaelden text van gheen Vagevyer en spreeckt, maer verstaet alleenlijck te spreken, gelijck als het de text selve mede brenght, ende vele oude Vaderen hebben uytgeleght [(4)], van het vyer des h. Geestes, het welcke metter tijdt allerley leeren openbaert, die op het fondament, namelic Jesum Christum, ghebouwet zijn; ende segt dat de goede stichtelijcke leeren blijven staende in dese beproevinge; maer de onnutte menschen

(1) Siet het boeck, ghenaemt *Compendium Theologicum, lib.* 7. *cap.* 1. Bernardus de Bustis, int Rosaria, int 2. sermoen, int 1. stuck.
(2) Int 7. cap. des 2. stucks.
(3) Int Concilie van Trenten, in de 7. Sessie, can. 10. ende 14. Sess. cap. 8.
(4) Epiphanius, int boeck ghenaemt *Ancyrotus*, sprekende van de leere der h. Dryvuldicheyt, seght dat is een eenich fondament: ende brenght desen ext Pauli tot sijnen propooste.

ghedichtselen moeten vergaen als hoy ende stoppelen voor het vyer, daer en hebben wy niet mede te doen; want dat en is maer een uytlegginghe van de letter *, ende niet nae den gheest oft *Allegorie*; het is ons slechts genoech, dat de h. Roomsche Kercke Paulum anders verstaen heeft, ende sijnen text op het Vaghevyer uytgheleght. Ghelijckerwijs sy oock uytghelegt heeft de ghetuyghenisse des Evangelists, vermeldende als dat het een gebruyck onder de Joden was, over de doode te weenen (1). Want daer uyt heeft sy besloten, dat de Joden het Vagevyer geloofden, mits het (haers dunckens) een groote mallicheyt soude gheweest zijn, soo sy de dooden beweent hadden, sonder een Vaghevyer te ghelooven. Soo dat het lichtelijck te vermoeden is, dat de gene die Stephanum also seer beweenden, alst ons verhaelt wort in de handelinghen der Apostelen (2), ooc niet beter en wisten of hy en was int Vagevyer gevaren, niet tegenstaende dat hy Jesum aen de rechterhant Gods des Vaders gesien hadde, ende sijne getuyghenisse met den bloede verseghelt. Ten derden, wort het Vaghevier claerlijck bewesen uyt den uytghedruckten text Pauli (3), welcke seght, dat in den name Jesu alle knyen buyghen, der ghener die in den Hemel zijn, op der aerden, ende onder der aerden. Voorwaer, dit en willen wy van de Duyvelen niet verstaen hebben; ergo, soo volght daer uyt, dat het op de zielkens ghesproken is, die int Vaghevyer geroostet ** worden. Want op dit selve propoost segt oock Joannes in sijne Openbaringhe (4): Ick hebbe gehoort dat alle creatueren den Heere loveden, in den Hemel, op der aerden, ende onder der aerden, ende in de zee, segghende: hem die sit op den throon, ende den lamme, zy lof, eere, ende heerlijckheyt, ende cracht, van eeuwicheyt tot eeuwicheyt. Alwaer hy ontwijffelijck het Vaghevyer verstaet, naede uyt legginge ons l. Moeders de h. Kercke. Ende hier uyt mach men afnemen, dat Pythagoras niet seer

* VAR. Na de letter.
(1) Siet Eckium ende andere schrijvers hier op. - Mat. 9.23. - Luce. 8.52.
(2) Act. 8.8.
(3) Phil. 2.20.
** VAR. Ghetroostet.
(4) Apoc. 5.13.

verscheyden en was van het gheloove der h. Roomscher Kercken, doe hy seyde dat der menschen zielkens in de beesten verhuysen; dewijle hier Joannes, ende elders oock David, ghetuyghen, dat de creatueren onder de wateren, jae de visschen selve Godt loven ende prijsen, ende dat hel selve op de zielkens die int Vaghevyer zijn, van de h. Roomsche Kercke wordt verstaen (1), soo dat sy niet onbillijcx besloten heeft, datter oock een Vaghevyer is in de grondt der zee; waer uyt het schijnt, dat de zielkens der verstorvene menschen binnen in de visschen huys gaen houden. Ende het mach zijn, dat de voorseyde Pythagoras uyt dien aensien veroorsaeckt is gheweest, sijnen jongheren te verbieden dat sy gheenen visch en souden eten; aenghesien insonderheyt, dat S. Patricius Vaghevyer by de zee ligt in Yrlandt, ontrent een gheberghte, ghenaemt Hecla, aldaer onse lieve Moeder de h. Kercke vastelijck ghelooft, dat de arme zielkens in het ys soo wel ghepijnicht worden als in het vyer. Soo dat men te rechte hadde moghen op den voorghehaelden text Pauli by voeghen, als dat de beproevinghe oft openbaringhe der ghenen die op het fondament Christum bouwen, niet alleen door het vyer en gheschiet, maer oock door het water ende door het ys. Want alsoo verstaet de heylighe Kercke het gene datter geschreven staet: wy zijn door vyer ende water gegaen (2). Ende Vergilius, de wijse poëte, die van het soenoffer der Missen soo goet bescheyt ende onderrichtinghe hadde, als boven ghesien is, heeft oock het Vaghevyer ghestelt by een meyr of een groot water, ghenaemt *Lacus Avernus* (3), het welcke staet niet seer verre van Romen, int landt van Naples, aldaer hy den inganck ende het voorgheborcht der Hellen stelt, ende beschrijft voorts het Vaghevyer, ende alle de pijnen ende tormenten der zielkens alsoo rustich ende aerdich, dat het recht schijnt dat onse lieve Moeder de h. Kercke hare Vaghevyer met sijne tanghen ende blaesbalcken

(1) Siet Eckium in sijn Enchiridio.
(2) Psal. 66.12. - Siet Eckium ende andere Catholijcke schrijvers, ende insonderheyt de boecken der Sententien.
(3) Int 6. boec *AEneidos*.

heeft opghestoockt, soo dat het de Catholijcksche doctoren niet qualijck voor en hebben, die hare Vaghevyer met de ghetuygenisse Vergilii bevestigen (1). Maer oft daer schoon geen schrift en ware die het Vaghevyer uytwese, nochtans de ervarentheyt leert ons ghenoech, datter een Vaghevyer is. Derhalven soo en ist van gheenen noode, dat wy onse hooft vele breken over de ghetuygenisse des boecks der Machabeen, om ons den ketters tot eenen spot te maken. Want sy seggen dat het soo vele schilt, dat dat boeck voor een boeck der heyligher Schrift ghehouden moet worden, dat de schrijver ende autheur selve begeert datment hem vergeven ofte verthyen wil, soo hy niet bequamelijcken ghenoech gheschreven en heeft (2). Ende voorts mach men sien wat van sijne schriften te houden is, dewijle hy hooghelijck prijst eenen ghenaemt Rasis (3), die sich selven deerlijck om den hals brochte, ende sijne eyghene inghewanden stortede, op dat hy in der vyanden handen niet en soude comen; het welcke voorwaer is een grouwelijck stuck, ende teghen Godes wet opentlijck strijdende. Sy bewijsen oock, dat hy van Christo ende van sijne Apostelen, jae oock van de gantsche ghemeynte, tot ontrent dry oft vier hondert jaren daer nae, nemmermeer en is aenghenomen gheweest dan voor *Apocrypho*, dat is, voor een eygen menschelijcke schrift, ende niet voor het onghetwijffelde woordt Gods (4). Ende daerenboven segghen sy oock, of sy schoon dat boeck wilden aennemen, dat daer nochtans van 't Vaghevyer niet vermeldet en wordt, dan slechts van de verbiddinge der genen die gestorven zijn, uyt aensien der verrij senisse *, ende niet uyt eenighe aensien der voldoeninge des Vagevyers. Daerom willen wy onse hooft hier over niet vele breken, maer willen onse Vaghevyer met de ervarentheyt **

(1) Dantes int boeck ghenaemt 't Vagevyer, ende Margarita Phiosophica.
(2) 2. Mach. 15.39.40.
(3) 2. Mach. 14.43.46.
(4) Siet wat Eusebius van Melitone schrijft int 4. boeck sijner historien, cap. 26. ende leest Augustinum int 2. boeck tegen Gaudentium 23. cap. ende Jeronymum in sijn voorrede op het boeck der Machabeen.

* VAR. Verdernisse.

** VAR. Met ervarentheyt, enz.

sterckelijck bevestigen. Op dat ick dan onverhaelt late, dat der Papen borse is een suyver teerende Vaghevyer, ghelijck als een yeghelijck met ooghen sien mach ende met handen tasten, noch vinden wy by ghewisse ghetuygenissen onser voorvaderen, datter soo menige zielkens verschenen zijn, ende merckelijck gheseyt hebben, dat sy int Vagevyer seer swaerlijck gepijnicht werden, ende begeerden vriendelijck, datmense daer uyt soude willen helpen, met Missen, aelmissen ende aflaets-brieven, ghelijck als men van den Paus Benedictus de achtste selve schrijft (1). De legenden ende andere Catholijcksche boecken, zijn vol van alsoodanige exempelen, soo datter gheen twijffel meer aen wesen en can.

Voorts vinden wy sekere ende ghewisse historien van Odilionis Vaghevyer, int Coninckrijck van Sicilien, op het geberghte ghenaemt *AEthna*, het welcke eeuwelijck is bernende, ende daer worden de arme zielkens alsoo deerlijck gheherst ende gheroost, als oft het drooghe haringhen waren, oft van die Westphalische hespen, die seven jaren lanck in den roock ghehanghen hebben. Ende dit is de oorsake, waerom de Paus Joannes de XVIII, uyt grooter medelijden dat hy met de zielkens hadde, ende by goeden ende rijpen raedt van den voorsz. Odilio, welcke was een heylich Vader ende Monick tot Cluny, heeft bevolen, dat men stracx nae aller heyligen feest ende merctdach, soude devotelijck voeren een merctdach van alle geloovige zielkens; het welcke wordt van onse l. Moeder de h. Kercke seer vlijtichlijck achtervolght, ende veel jaren aflaets ghegunt den genen die de paepcramen ende miswinckelen op dien merctdach gaen versoecken, ende hare geldeken uyt den buydel schudden, om sich een vierhoop oft een sester zielmissen ende vigilien, ende een sack seven-psalmen oft twee, met een dry oft vier mudden Paternosteren ende Avemarien, met een strijckstock laten afmeten, om den zielkens int Vaghevyer een present daer van te

(1) *Fascic. temporum*, ende andere historien.

schencken. Want dat is recht speck voor haren beck; ende sy zijn met dien cost alsoo wel vermaeckt, als oft sy met een natte sack om hare ooren ghesmeten waren. Ende noch daerenboven heeft de h. Kercke alle middelen ter weerelt ghesocht, om de arme zielkens, die in de groote hitte des Vaghevyers nae haren adem staen gapen, als een carper nae het water, eenichsins te laven ende te vercoelen, ende hare pijnen te minderen; welcke middelen sy alle uyt de Schrift ghegraven heeft [1].

Want, in den eersten, heeft sy bernende keersen inghestelt, die men tot hare verlichtinghe in de duysternisse des Vaghevyers soude ontsteken; om datter gheschreven staet, dat Christus is het ware licht, ende wie hem naevolght, die en wandelt in de duysternisse niet. Daeromme heeft sy oock gepracktiseert, dat men aen de vier hoecken van de dootkiste vier keerssen soude setten, op dat den dooden man vierderley zonden vergeven worden, namelijck die hy begaen heeft met dencken, met spreken, met doen, ende met laten.

Ten tweeden, comt sy den zielkens te hulpe met wieroockbrandt; want daer mede worden sy verlicht van den grooten stanck des Vaghevyers.

Ten derden, met wywater, het welcke men op hare graven met een quispelsteert devotelijck werpen moet, op dat sy daer door vercoelt ende ghelaeft moghen worden van de groote hitte des vyers. Want daer staet gheschreven: *Asperges me, Domine, hysopo*.

O Heere, du salt my met hysop besprenghen, dat is te segghen, *dat mijn heere de prochiaen sal met een wywaterquispel, mijn graf begieten. Want men mach wel dencken, doe David dit sprack, hy was al begraven, ende sijn ziele lach al int Vaghevyer. Anders en soude het onse l. Moeder in*

(1) Alle dese 15. remedien ende hulpmiddelen, soo sy hier beschreven zijn, vindt ghy int boeck, ghenaemt *Sermones discipuli de tempore et de Sanctis cum promptuario exemplorum*.

den persoone der zielkens der verstorvenen niet daghelijcx singhen.

Daerom moet haer dit wywater alsoo wel te baten comen als twee cackhielen. Het welcke blijckt opentlijc uyt der Schrift; want in Luca staet gheschreven, dat de rijcke vrecke, doe hy in de Helle lach blakende, begeerde slechts maer een druppelken waters om sijne tonge te laven. Soo nu dan een druppel waters de zielen helpen can, die in de Helle ligghen, hoe vele meer sal dat heylighe wywater de zielkens int Vagevyer vercoelen, daer het soo overvloedelijck met een groote quispelorium ghegoten wordt over hare graven?

Ten vierden, worden sy gheholpen met broot ende wijn te offeren; want door cracht van alsoodanighe offerhande werden de zielkens van Godt ghespijst ende ghelaeft.

Ten vijfden, met vigilien van dry, van ses ende neghen lessen, met *De profundis*, met *Requiescant in pace*, ende met andere dierghelijcke soete liedekens, die Job ende David songhen, doe sy int Vagevyer lagen. Want onse l. Moeder de h. Kercke heeftse al t' samen op het Vaghevyer uytghelegt.

Ten sesten, met vette offerhanden; midts dat de zielkens wonderlijck seer verblijdt zijn, als de Papen veel offerhanden beuren, ende het is oock rechte sausse nae haren mondt.

Ten sevenden, met aenroepinghe der Santen ende Santinnen, ende met letanien ende kyriellen te singhen; want daer veel aflaten op ghegheven zijn.

Ten achtsten, met vasten ende de knyen te buygen; want daer staet een uytgedructe text in de decreten, *dat het vasten der levenden, is de troost der dooden* (1).

Ten neghenden, als men hare naeghelatene schuldt betaelt.

Ten thienden, als men wercken der barmherticheyt, ende in sonderheyt den Papen ende Monicken, doet.

Ten XI, als men hare testamenten nae comt, in sonderheyt soo sy den cloosteren ende cluysen eenich ghelt ende goet hebben achter ghelaten.

(1) Cap. *Animae*. 23. *quaest*.

Ten XII, als men de penitentien, die sy van hare biechte noch schuldich ghebleven zijn, in haren naem volbrenght.

Ten XIII, als men de beloften die sy in hare leven ghedaen moghen hebben, achtervolgt.

Ten XIIII, als men haer vergeeft het gene dat sy in hare leven mogen misdaen hebben.

Ten laetsten, ende ten alderbesten, als men Misse voor haer doen laet; want dat gaet alle andere remedien verre te boven, midts dat de Misse is een wonderlijcke treckplaetster, die niet alleen de zielkens uyt het Vaghevyer, maer oock het gelt uyt den buydel trecken can. Ende [oock] dat *Requiem aeternam*, in de Misse drymael ghesongen, is een soo crachtighen slaepdranck, dat het de zielkens alle hare pijnen ende smerten op een ooghenblick versuet ende verdrijft, ende doetse slapen als ratten, soo dat sy gheene pijne in de maghe noch in de lendenen meer en voelen; jae al hadden sy de blase also vercronckelt ghehadt, dat sy gheene boonen en hadden connen ghepissen, noch souden sy op eenen lick van stonden aen soo ghesont werden, als een verrotten appel.

Maer noch beneven alle dese goede ende heylsame hulpmiddelen, soo hebben de lieve ende devote susterkens tot Leyden in Hollandt, ende in alle Regularissen cloosters noch wat gevonden, dat seer aerdich is; want tusschen Bamis ende aller Heyligen dach, na dat de vigilien van IX. lessen seer devotelijck gesongen zijn, soo gaet hare Mater in een duyster kelderken met een roede in de handt, ende daer comen de susterkens, d'een voor, de ander nae, met den aers bloots hoofts, jae sommige oock wel heel moedernaeckt voor haer liggen, ende ontfangen de salige discipline voor de zielkens int Vagevyer; want soo menige thien slagen als sy ontfangen, so menighe zielkens vlieghender knap henen nae den Hemel. Is dat niet een costelijc dinc? Ic achte voorwaer dat het de andere nonnen, bagijnen ende susterkens * haer ooc moeten naespelen, al waert maer alleen om het welstaens wille, ende dat het de Pater menich mael doen moet, by ghebreck van de Mater.

* VAR. Gesusters.

Maer noch daerenboven schrijft Durandus ooc, dat de zielkens alle sondage heylich avondt ende speeldach hebben. Want dewijle Godt bevolen heeft, dat men op den Sabbath-dach rusten sal, soo ist daer uyt goet af te nemen, dat de zielkens ooc rusten van hare pijnen. Ende daerom ist een seer devote sake, dat onse lieve Moeder de h. Kercke soo veel ledighe dagen, beneven den sondach, heeft ingestelt ende geboden, op dat de zielkens dickmael mochten rusten ende spelen gaen, midts dat het goet te dencken is, dat sy de gheboden der h. Kercken alsoo wel onderhouden, als de gheboden Gods; want anders waren sy Lutherianen, ende nu weten wy dat gheene Lutherianen int Vaghevyer comen. Want het Vaghevyer is alleen voor de goede Catholijcksche ondersaten der Roomscher Kercken ghemaeckt. Soo dat het wel te gelooven is, dat de lieve zielkens met soo veel leghe daghen soo wel gheholpen zijn, als met een vuyst in d'ooghe. Wel ghenomen nochtans ende verstaen, dat men op de sondaghen ende andere speeldaghen alsoo wel voor haer bidden mach, als op de andere dagen, als sy int Vaghevyer liggen bernende; want dit heeft onse lieve Moeder de h. Kercke uytdruckelijck bevolen, zijnde daer toe beweeght door het exempel van een goede vetten Abt, welcke (soo als Durandus [1] vertelt) om dat hy sijne Monicken verboden hadde, dat sy op de sondaghen niet en souden moghen bidden voor de zielkens, dan slechts alleenlijck op de werckdaghen, werde op eenmael van haer wel dapperlijck geclopt ende swaerlijck ghewondt, ende midtsdien gedwongen sijn verbodt te wederroepen ende te niete te maken. Ende het is wel recht ende billick, want oft sy schoon somwijlen speeldach hebben, nochtans moeten sy dat op andere daghen suer becoopen. Want de pijnen die sy te lijden hebben zijn alsoo uytnemende swaer, dat onse doctoren voor ghewis gheschreven hebben [2], dat soo daer een ziele dertich jaren lanck int

(1) Int 7. boec in den tijtel *De officio mortuorum. Num*. 2.

(2) Dit is byna van woorde te woorde afgheschreven uyt den boeck ghenaemt *Sermones discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum*, int 160. sermoen van de zielen.

Vaghevyer gheleghen hadde, ende datter een Enghel uyt den Hemel quame, die haer de keur gave, oft sy noch liever hadde eene corten winterdach daer te ligghen bernen, oft wederom op de weerelt te comen, ende aldaer eene alsoo sware penitentie te doen, dat sy soude hondert jaer lanck op scherpe ijsere naghelen treden, anders niet eten dan swart broodt, ende drincken bittere galle met sueren edick vermenght, ende draghen altijdt een cleedt van kemels hayr, ende eene harde steen tot hare hooftpeul hebben, noch soude dat zielken veel liever kiesen alsulcke sware ende hondertjarighe penitentie op der aerden, dan eenen dach int Vaghevyer langer te blijven. Siet, sulcke dinck is mostaert; want, soo als in de decreten staet, daer en is geene tijdtlijcke pijne noch marter, die met de pijne des Vaghevyers eenichsins te verghelijcken zy. Jae, de h. Thomas de Aquino segt (1), dat het vyer der Hellen ende het Vagevyer maer een vyer en is, soo veel als het de pijne aengaet, ende verschillen alleen daer in, dat het eene is tijdtlijck, ende het andere eeuwich. Soo dat het niet sonder oorsake en is, dat Vergilius (2) een afschutsel tusschen beyden ghestelt heeft, van ijser ende metael gemaeckt; hoewel dat sommighe meynen, dat het maer met waghenschot plach afgepaelt te zijn, ende dat het waghenschot nu over langhe verbrandt is gheweest, soo dat nu de Helle ende het Vagevyer al maer een gat ende een vyer en maken. Waer uyt sommighe vermoedt hebben, dat het Vaghevyer moeste uytghepist wesen [van Martin Luther; maer die propositie is seer schandaleus, quetsende de goede Catholijcke ooren, ende rieckende na de mutsaerden. Wt welker oorsaeke de Bisschop Lindanus, een van den nieuwen huspot, meynde op eenmael eenen schilder in den Haghe te doen verbranden, om dat hy het oordeel des joncxsten dagh hebbende geschildert, eenen Monick gemaeckt hadde, pissende in't Vagevyer. Voorwaer den Bisschop soude hem wel hebben leeren pissen, in een goedt vyer dat met

(1) Cap. *Qui in aliud, dist*. 25.
(2) *AEneid. libro*. 6.

geen pissen en soude uytgegaen hebben, hadde hy hem niet wel weten te verantwoorden, segghende dat sijne meyninge niet en was met den Monick Martinum Luther te kennen tegheven; maer gheneralijcken de Catholijcke leere der geestelijcke, ende insonderheydt de Monicken af te beelden, die het Vagevyer uytpissen voor den jonghsten dagh, om dat sy leeren dat alsdan gheen Vagevyer meer wesen sal, midts dat alle de zielen hare lichamen wederomme sullen aennemen, so dat hy genoech bewees dathy een goedt Catholijck was, ende geloofde dat het Vagevyer noch niet uytghepist en was, maer soude eerst ten jongsten daghe uytgepist worden]. Hoewel datter andere gheleerde lieden zijn, die een andere oorsake bybrenghen, waerom dat het Vaghevyer nu met de Helle onverscheydentlijck soude vermenght wesen.

Want men vindt in de historien geschreven (1), datter een goet h. Paus was, die geerne goet bescheyt gheweten hadde van sijnen secretaris (welcke was een dapper gheleert man) of hy oock wel macht hadde, met eenmael te ghelijck een volcomen aflaet te gheven, int ghemeyne voor alle de gheloovighe zielkens, die te dier tijdt * int Vaghevyer waren, ende oock met eenen, voor alle de andere, die in de toecomende tijden aldaer noch hadden moghen comen, soo datter gheen Vagevyer meer van doen en ware gheweest. Waer op hem de secretarius weder vraeghde, by dien dat het nu alsoo ware, dat hy alsulcke macht hadde, of hy dan niet ghewisselijck en gheloofde, dat alle de voorleden Pausen sijne voorsaten, oock de selve ende even ghelijcke macht souden hebben ghehadt? Ende de Paus antwoordde: jae gewisselijck, dewijle doch alle sijne macht van hen was her afghecomen. Soo vraeghde de Secretaris wederom, oft dan van soo menighe Pausen ende h. Vaderen, die voor hem op den Roomschen Stoel gheseten hadden, niet eene alsoo barmhertich ende den gheloovige zielkens soo goetgunstich ware ghevonden gheweest, die het

(1) Dit staet in de Apologie Bernardini Ochini.

* VAR. Die dier tydt, enz.

selve hadde onderstaen te doen, soo verre als hy de macht hadde ghehadt. Hierop seyde de Paus, dat hy daer van niet en hadde vernomen. Waerop hem de secretaris volle bescheyt gaf, segghende: ick hebber seer wel van vernomen; want onse Heere Jesus Christus, de opperste Bisschop der Bisschoppen ende Paus over alle Pausen, heeft de macht wel ghehadt om alsulcks te doen, midts hy almachtich was; ende heeft oock de wille ghehadt, midts hy uytnemende barmhertich was, ende den menschen eene onuytsprekelijcke liefde ende gunsticheydt toedraghende. Derhalven soo heeft hy dese sake gantsch volcomentlijck uytghevoert, so dat sich niemandt daerover meer en behoeft te becommeren. Want hy heeft met het offerhande sijns lichaems een aflaet by Godt den Vader verworven, ende de selve met sijnen bloede in der eewicheyt beseghelt, tot ghenietinghe aller gheloovighe zielen, voorleden ende toecomende. Soo dat sy nu niet meer gerichtet worden, ende de doot noch de pijne der Hellen niet meer en behoeven te smaken, maer treden van dese tijdtlijcke doodt in dat eeuwighe leven, ghelijck als hy selve by den Evangelist Joannes claerlijck is betuyghende [1].

Siet, hier uyt willen sommighe nu beweeren, dat sichtent * desen grooten ende generalen aflaet, het Vaghevyer gantsch verwoest is geworden, soo datter de Duyvels in zijn comen woonen, ende hebben van de Helle ende van het Vagevyer al een keucken ghemaeckt, daer sy hare zielkens in koken ende smooren nae haren wille. Derhalven ooc de Catholijcksche leeraer, Bernardinus de Bustis [2], beweert met de ghetuyghenisse Gregorii, dat het al met een stoken doorgaet, segghende: *Nam* (*ut inquit Gregorius*) *sub eodem igne electus purgatur, et damnatus crematur*, dat is, *Want* (*soo als Gregorius seght*) *met eenerley vyer ende berninghe wordt de wtvercorene afghevaeght, ende de verdoemde ghebrandt*.

(1) Joan. 3.18. - Joan. 5.24.

* VAR. Sich ten.

(2) In sijn boeck ghenaemt *Rosarium*, int 3. deel der 2. Serm.

Ende daerom ist oock dat onse l. Moeder de h. Kercke in het ghebedt, ghenaemt *Offertorium*, d'welck sy op aller zielkens jaermerckt ende op de anniversarien oft jaer-ghetijden seght, gheen onderscheydt en maeckt tusschen de Helle ende het Vaghevyer. Want dit zijn de woorden die sy ghebruyckt:

Domine Jesu Christe, Rex gloriae, libera animas omnium fidelium defunctorum de manu Inferni, et de profundo lacu; libera eas de ore leonis, ne absorbeat eas tartarus: sed signifer S. Michaël repraesentet eas in lucem sanctam, etc.

Dat is te segghen:

O Heere Jesu Christe, Coninck der heerlijckheyt, wilt doch aller gheloovighen zielkens uyt de cracht der Hellen verlossen, ende uyt den diepen poel, ende uyt des leeuwen muyl, op dat sy in de Helle niet verslonden en werden, maer datse de vaendragher Sinte Michiel in dat heylighe licht brenghe.

Alwaer sy merckelijck het Vaghevyer de Helle noemt. Ende in een ander *Collecta*, die sy op den selven dach oock singht, noemt sy het selve *Regiones tenebrarum*, dat is te segghen, *de landtschappen oft de plaetsen der duysternissen*, biddende Godt, dat S. Michiel sich vereerweerdighen wille, de selve daer uyt te lossen. In somma, sy maeckter al een gat ende eenen poel van. Hoe nu dat by gecomen zy, of dat het schutbert verbrandt is, of dat het Vaghevyer uytghepist is, dat is een al te hooghe questie voor ons, ende daerom laten wy de doctoren van Loven daer van disputeren: sy mogen daer een ame wijns of twee over drincken. Ons is ghenoech, dat wy het Vaghevyer, niet alleen met clare texten der Schrift, maer oock met de ervarenheyt hebben bewesen, ende onwederlegghelijck bevesticht.

Dat IX. capittel.

Handelende van de indulgentien ende aflaten, ende bevestighende de selve uyt de Schrift.

Nu volghen dan de aflaten ende indulgentien, welcke moeten noodtsakelijck uyt het fondament des Vaghevyers voortcomen, in sonderheyt, soo men daer een clistery van percamen, loot ende wasch in stoot; want dat can eene wonderlijcke operatie doen, ende maken onse lieve Moeder de h. Roomsche Kercke wederom frisch ende fraey, of sy schoon den loop des buydels ghecreghen hadde, hoewel dat sy nu soo oudt ende coudt gheworden is, dat haer gheene clysterien meer veel connen ghehelpen. Doch evenwel, dewijle de ketters eeuwelijc na schriften gapen, ende en willen niet ghelooven, of ten staet juyst in haren Bybel, soo willen wyse verseynden aen den brief Pauli tot den Collossensen, daer sullen sy vinden dat Paulus segt: Dat hy in sijnen vleesche vervult het overblijfsel der verdruckinghen Christi, voor sijnen lichame, namelijck de ghemeynte [(1)]. Bespreken nochtans, dat sy desen text na hare wijse of nae de letter niet en sullen verstaen, als of Paulus anders niet en wilde segghen, dan dat hy als een lidtmaet des

(1) Colloss. 1.24.

lichaems Christi, sijnen hoofde Christo Jesu doorlijden gelijckformich wort, tot stichtinge ende onderwijsinghe der ghemeynten. Want dese uytlegginghe is kettersch, ende en comt met het gheloove onses l. Moeders der heyliger Kercken niet wel over een. Maer sy moeten weten dat Paulus aldaer seggen wil, als dat het lijden Christi niet genoechsaem en is, om voor alle zonden te voldoen, die wy nae der handt * ghedaen hebben, die ** moet een yeghelijck uyt sijn eyghen buydel met verdiensten ende goede wercken, ende met aflaten oft Paus bullen betalen. Want daer toe dienen de verdiensten der Santen ende Santinnen, die van den Paus ghecanoniseert zijn gheweest, t' samen met alle het bloedt der martelaren, die voor de Roomsche Kercke ghestorven zijn, ende voort alle de wercken der volmaecktheyt, die S. Franciscus, Dominicus, Benedictus, ende andere h. Vaderen voor een toemaetken opgheleyt hebben, boven 't ghene dat sy schuldich waren te doen (1). Want alle dese verdiensten ende goede wercken op eenen hoopghesmeten, t' samen met alle onse verdiensten ende wercken der supererogatie, dat is te seggen, de goede wercken, die ons noch tot een toeworp overblijven, nae dat onse mate fijn met eene strekel is afghemeten, worden alle ghelijck in een kiste ghesloten, ende onse h. Vader de Paus van Romen heeft de sleutel daer van te bewaren, ende deylt eenen yegelijcken daer uyt, nae dat hem gelieft, dat is, na dat een yeghelijck hem de handt met heylige gulden olye best smeeren can. Want dese gulden olye is soo crachtich, datter gheen misdaedt, zonde noch schelm-stuck in de werelt soo groot en gheschiet, of het wordt met dese olye fijn gesuyvert ende geteert, gelijck als men merckelijck sien mach in de *Taxa poenitentiariae Apostolicae*, dat is, *in het rekenboeck oft taxregister, daer de boete ende aflaet aller zonden ende misdaden op sekere gelt gheset ende ghetaxeert wordt, in de pausche oft apostolische penitency-camer* (1):

* VAR. Na den doop.

** VAR. Want die, enz.

(1) *Petrus Asores in Catholica assertione de lege*.

(1) Siet hier van in de extravag. des Paus Clement de 6. rubrica. *De poenitentia et remis. cap. unigenitus Dei filius*. - Item de beschrijvinghe der kercken schat, genomen uyt de compilatie van m. Joan. de *Fabrica super relaxatione*. - Item de glose op 't cap. *Antiquorum ext. de poenit. et remis.* ende alle Catholijcksche doctoren.

Maer in sonderheyt deylt hy van desen schat den ghenen wel overvloedelijck mede, die int jaer genaemt *Jubileus*, nae Romen trecken, ende S. Peters ende S. Pauwels graven devotelijck besoecken; want sy crijghen volcomen aflaet van alle hare zonden. Ende dit verblijdt de lieve Apostelen wonderlijcken seer, midts dat S. Peter hier uyt wel mercken can, dat het ghebedt Christi voor hem ghedaen (doe hy seyde: ick heb voor dy ghebeden dat dijn geloove niet en vergae) nu sijne volle cracht ghecreghen heeft, als hy siet dat het volck soo devoot is om sijn graf te gaen besoecken. Ende hier mede wordt oock vervult het gene dat wy te hants uyt Paulo hebben verhaelt, soo dat sy beyde groote vreuchde hebben, als sy alsulcke devocie mercken, ende lachen als of sy den tantsweer hadden [(2)].

De h. Kercke brenght hier noch andere texten voort, tot bevestinghe der indulgentien als namelijck, daer onse Heere tot Petrum segt: ick sal dy gheven de sleutelen des hemelschen Coninckrijcx [(3)]; dat zijn de sleutelen van desen rijcken schat, die in de voors. kiste opgesloten is, ende en can nemmermeer uytgeput worden. Want [(4)] of schoon alle menschen, die in de weerelt zijn, tot Romen ginghen int jaer *Jubilei*, om den vollen aflaet te verdienen, nochtans soude die kiste daer door niet alsoo vele vermindert worden, als de Noordtsche zee minderen soude, soo daer yemandt een cleyn druppelken waters uyt scheppede; oft S. Godards bergh, soo daer yemandt een cleyn zandeken uyt wech name, ghelijck als dat clipperveersken claerlijck is ghetuyghende:

Mille licet sumant, deperit inde nihil.

Dat is te segghen:

(2) Dit staet uytdruckelijck de glos. op cap. *Antiq. ext. de poen. et remis*.
(3) Mat. 16.19.
(4) Dit staet ooc uytdruckelijck in de voorschreven glose, ende wort van alle de doctoren achtervolghet.

Of schoon van desen schat duysent en duysent deylen,
Hy blijft al even groot, men sieter niet aen feylen.

Ende hoe nut ende profijtelijc dat dit onse lieve Moeder de heylige Roomsche Kercke zy, blijckt merckelijck daer uyt, dat alleen de aflaet ende ghenade-brieven, met de *Reservationes pectorales, mentales, regressus generales, et speciales accessus*, met andere dierghelijcke, grillen meer, bedraghen den Paus van Romen alleen in Vranckrijck over de tweemael hondert duysent croonen jaerlijcx, soo dat het selve over de gantsche Christenheyt meer dan thien milioenen, dat is twee hondert tonnen goldts is beloopende (1).

Maer wat wil ick van den Paus seggen; men heeft onlancx ghesien, dat een slecht minnebroeder, ghenaemt Samson van Milan, zijnde van den Paus Leo de thiende onder meer andere verordent om het ghelt der bullen ende indulgentien te versamelen, hadde in een weynich tijdts soo veel gelts by een vergadert, dat hy bode hondert ende twintich duysent ducaten ghereedt ghelt te gheven, soo men hem Paus wilde maken. In somma, alle de indulgentien, aflaten, carenen jubileen ende bullen des Paus, connen lichtelijck uyt de Schrift bewesen worden, soomense recht verstaen wil, na onse l. Moeders der h. Kercken uytlegginghe.

(1) Int boeck ghenaemt *Defensio Parisien. curiae pro libertate Eccle. Gal. Ludovico II. oblatae, Ar.* 77.

Dat X. capittel.

Van de opperste macht des Paus, ende bevestinghe des selfs met schriften ende exempelen.

Want soo vele als het de macht des Paus aengaet, die wordt met alsoo vele clare ende dappere ghetuyghenissen uyt de Schrift bewesen, dat ick nauwelijcx wete van waer ick eerst beginnen sal. Dan ick mach den alderbekensten text nemen, daer Christus seght: Ick segghe dy dat du Petrus bist, ende op dese Petra, dat is, op dese steen of steenrotse, sal ick mijne ghemeynte timmeren, ende de poorten der Hellen en sullense niet overweldighen, etc. (1) Want in dese corte woorden wordt, ten eersten, ghetoont(nae de gheestelijcke uytlegginghe der h. Kercken) (2) dat Petrus is het vaste fondament der Kercken, (want van Christo en weet sy geene tijdingen), ghelijck als Clemens in sijnen sendbrief aen Jacobum de broeder des Heeren seer heerlijck heeft aenghewesen. Ten anderen, so en wordt hier by Petrum niet verstaen de persoone Petri des Apostels, maer in den naem Petri worden de h. Pausen als met een natte vingher aengewesen. Want dat de ketters

(1) Mat. 16.18.
(2) Cap. *Ita Dominus, dist.* 19.-Ca. *Omnes, dist.* 22.-Cap. *Non turbatur* 24. *quest.* 1. ende in de 1. decr. brief Clement. in den beginne.

willen segghen, dat Petrus noyt en soude te Romen gheweest zijn, is gheloghen. Siet doch, sijn ghebeente ende sijn hooft ligter noch heden ten daghe in een vergulde kasse. Ende daerenboven niet alleen sijne legende, maer oock de salighe bloet * Lipomanus, ende dat boeck ghenaemt *Speculum Historiale*, dat is, de spieghel der historien van Vincentius Lirinensis, vermelden wel duydelijck, dat hem Christus Jesus buyten de stadtpoorten van Romen te gemoete quam, ende zijnde van S. Peter gevraeght waer hy henen wilde, antwoordde segghende: ick gae nae Romen, om my wederom te laten cruycigen. Ende een weynich daer nae werde Petrus selve ghecruycicht, namelijck, op den selven dach, op de selve plaetse, ende onder den selven tyran, daer Paulus een jaer te vooren onder ghedoodt was geweest. Jae selve nae dat hy eerst 25. jaren lanck te vooren dat Pausdom gheregeert hadde (1). Ten selven litteecken, datter sijnen stoel uyt een porphyrsteen ghesneden, ende de casuyfel daer hy sijne eerste Misse mede sangh, noch daer voor een testament gelaten zijn. Ende al ist dat Lucas getuygt (2), dat hy seer langhe te Jerusalem geweestis, jae oock op den selven tijdt doe hy te Romen zijn moeste, nae de rekeninghe ende calculatie van onse lieve Moeder de h. Kercke, ende dat Paulus hier mede overeen stemmende, schrijft, dat doe hy te Romen ghevanghen lach, soo en wasser niemant in de stadt van den gheloovighen, die hem eenich bystandt dede, ick swijghe datter Petrus Paus soude gheweest zijn, nochtans, dat en mach ons t' samen niet beweghen. Want wy moghen daerop altijdt antwoorden, als dat Lucas op gheenen ** kerfstock gesproken heeft, ende hy en hadde sijne arithmeticam niet wel vast; of men mach oock seggen, gelijc als vele onder de Lutherianen selve bekennen, dat een lichaem wel op

* VAR. Het salighe bloot.

(1) Cap. *Quamvis*, 21. *dist.* - Cap. *Sacrosanct. dist.* 22. - Cap *Beati*, 2. *quoest*. 7. - Cap. *Fundamenta, De electione ut Electi potestate*

(2) Siet de handelingen der Apostelen, daer gessproken wordt van Cornelis den Hooftman van 't Concilie te Jerusalem, van Petri ghevanckenis, ende op veel andere plaetsen meer. - 2. Tim. 4.16.

** VAR. Eenen.

twee, jae op meer plaetsen op eenen selven tijdt wesen can. Ende aengaende Paulum, hy mochte by avontueren vergheten hebben, dat Petrus te Romen Paus was; alsoo het wel blijckt uyt het ghene dat hy tot den Galaten schrijft [1], seggende dat Petrus was ghestelt tot een Apostel der Joden, ende hy der heydenen. Oft men mach oock daer op wel antwoorden, als dat het Petro niet wel en betaemde, die doch een vorst ende prince was over alle Apostelen, een arm gheselle als Paulus te gaen besoecken in sijne ghevanckenisse; [oft misschien dat sijnen muyl noch niet wel behanghen ende verciert was op sijn Paus van Romen; ofte hy mochte wel vreesen dat, indien hy daer gekomen ware, Paulus en soude hem de voeten niet hebben willen kussen, nademael hy geschreven heeft, dat sijne Apostelschap so weerdich was als het Apostelschap Petri; ende dat soude hebben moghen reycken tot nadeele van sijne pauselijcke weerdigheydt.] Doch soude de Paus Gregorius de sevende *, eene van sijne naevolgheren, ontrent het jaer duysent ende vierentseventich, den seer machtighen Keyser Henricum de vierde (doe hy met een seer slechte cleedinghe, bloodts hoofts ende bervoets int midden van eenen seer scherpen winter tot hem quam, in de stadt van Camisen, ootmoedelijck versoeckende, toeganck tot sijne Heylicheyt te moghen hebben) nochtans liet over de dry gheheele daghen voor de stadtspoorten staen, sonder hem eenmael te willen aensien [2], ick swijghe versoecken of te ghemoete gaen, dewijle dat hy sich daerentusschen verlustede met sijne lieve cortisanen ende met de Gravinne Matildis, die noch ten lesten voor den Keyser verbadt; waerom soude men oock niet wel moghen ghelooven, dat Petrus sijne stemmicheyt ende graviteyt statelijck ghehouden heeft, sonder Paulum in sijne ghevanckenisse veel te gaen besoecken? In sonderheyt, daer hy doch soo veel te doen hadde, met nieuwe prelaten

(1) Gal. 2.7.8.

* VAR. In sijne gevanckenisse. Want soo de paus Gregorius de sevende, etc.

(2) Dit beschrijft Platina, Benno Cardinalis, ende andere historischrijvers.

over al in te stellen; of hy mochte misschien oock wel swackelijck wesen [(1)]. [Want op dat ghy het weten meucht, de Pausen van Romen, al zijnse geen slechte menschen, maer Goden op der aerden, worden nochtans somwijlen wel kranck ende swack, ja oock van de pocken ende andere leemten.] Maer dat heeft nu sijn bescheyt. Doch evenwel blijft dit altijt vast, als dat Petrus 25. jaren lanck te Romen geseten heeft, ende aldaer eenen yegelijck het landtschap uytghedeylt nae sijn goetduncken, oock Prelaten, Bisschoppen ende Ertzbisschoppen over de gantsche weerelt ingestelt, ende de heydensche overheyt die te dier tijdt regeerde, van haren rechtstoel afgeset, ende andere in hare stede inghestelt, die hy noemde primates, op dat men voor haer soude int recht staen [(2)], ghelijck als in den brief Anacleti ende int boeck der Decreten wel rijckelijck gestoffeert wordt. Ende dat dit alles op de Schrift gefondeert zy, blijct uyt de woorden des selven Anacleti, welcke brengt den claren text der Psalmen by, tot bevestinghe sijns segghens [(3)], namelijck: Mosis ende Aaron onder sijne priesteren. Want daer uyt wordt gheweldelijck besloten (alsoo hy segt) dat de Roomsche Paus is het hooft der Kercken. Is dat niet wel geniest? Godt zegent u. Item de h. Apostelen (segt hy) hebbent onder malcanderen bestemt ende verordent (hoenae sal dit geschiet zijn, doe sy met malcanderen twisteden wie de grootste soude wesen in het Rijcke der Hemelen?) dat de Bisschoppen van elcke natie souden weten, wie de eerste onder hen was; want al ist schoon dat sy alle twaelf te gelijck Apostelen waren, nochtans soo heeft onse Heere dat voordeel Petro ghegunt, als dat hy soude boven de

(1) Dit schrijven alle de Catholijcksche doctoren, ende vele oude historien, die nochtans met haer selven niet over een en comen, soo dat het schijnt dat ter valschz in moet wesen.

(2) Dit wordt verhaelt in de 1. decret. brief Anacleti, gheschreven van de ordeninge der Ertzbisschoppen ende Bisschoppen. Int eerste boeck der Concilien, ende cap. *Provintic. dist.* 99.

(3) Dese getuygenisse Davids uyt den 98. Psalm, wordt byghebracht in den derden brief Anacleti, meldende van de Patriarchen, etc. Ende in de decreten, cap. *Sacrosanct. dist.* 20. - Matt. 18.1. - Marci. 9.3. - Luce. 9.46.3.

andere Apostelen wesen, ende houden het Cephas, dat is te seggen, het hooft ende het vorstendom des Apostelschaps [1]. Siet, dat is de uytlegginghe ons liefs Moeders der h. Kercken op dese woorden Christi: du bist Cephas. Het is wel waer dat Cephas is een Chaldeeusch woordeken, ende beteeckent gheen hooft, maer een steen, ghelijck als Petra int Griecx ende int Latijn, want alsoo legt het Joannes de Evangelist selve uyt. Doch evenwel, nae dien dat het onse lieve Moeder de h. Kercke ghelieft heeft alsoo te verduytschen, overmidts dit woordeken *Ceph* oft *Cepha*, waer mede de Chaldeen eenen steen noemen, bynae effen alsoo luyt, als het woordeken daer men int Griecx ende int Fransoys een hooft mede beteeckent, namelijck *Cephali* oft *Chef*, soo ist wel recht, dat men de uytlegginghe Joannes als letterlijck late varen, ende blijve op de uytlegginghe der h. Kercken, die doch alleene volcomen macht heeft de Schriftuere uyt te legghen nae den gheest ende allegorien. Derhalven soo moet by dit woordeken *Cephas*, een hooft ende niet een steen verstaen worden, gelijc als men in de glose der decretalen opentlijck lesen mach. Ende hier op hebben wy twee aerdighe puncten te bemercken [2].

Het eerste, als dat de h. Kercke eene alsulcke volle macht heeft, dat sy niet alleenlijck het broodt in vleesch can veranderen, maer oock van eenen steen een hooft maken, ende de woorden also wel transsubstantieren, als het broodt. Het anderde, als dat men een goede ende vaste bewijs-rede mach slaen op de ghelijckformicheyt der namen, die bynae op eenen thoon ende gheluydt uytgaen. Ghelijck als de h. Kercke hier uyt besloten heeft, dat S. Clara de duystere ooghen claer maken can, S. Quinten can de quinten int hooft meesteren, ende S. Valentijn gheneest de vallende sieckte, ende S. Etropius de hydropisie, dat is de watersucht, om dat hare namen daer

(1) Hoe dat Christus sijnen Apostelen heeft bevolen heerschappije te voeren de een over den anderen, vindt ghy Luce int 22.25.26. - Matth. 20.25.26. - Marci. 10.42.43. - Cephay. - Joan. 1.42.

(2) *Glos. in capi. Antiquorum. est de poeniten. et remissionibus*.

mede over een comen. Doch evenwel, dit en can altijdt niet bestaen. Want anders mochten de ketters hier uyt oock besluyten, dat de Papen zijn pronckende apen, ende de gheestelijckheydt is maer een beestelijckheydt; dat de Bisschoppen zijn rechte bijtschapen, ende meester Gentianus so vele is als in Fransois *un genti asne*, dat is, een hupsch ezelken, ende Blindanus oft Lindanus, een blinde ezel, oft een schoon ezel op zijn Spaens; dwelck doch niet bestaen en can, gemerckt dat de ezels geene boecken en pleghen te schrijven, soo als dese ghedaen hebben. Derhalven soo moetmen dit int oordeel der h. Kercken laten staen, namelijck wanneer men een argument ende bewijs-rede uyt de ghelijckformicheydt der namen trecken mach, ende wanneer niet.

Wijder ghebruyckt onse lieve Moeder de h. Kercke noch meer andere schoone ende clare schriften, om den stoel des Roomschen Paus wel vast te ondersetten, als namelijck datter gheschreven staet, dat Christus ghecomen was om den wille sijns Vaders te doen [(1)]. Want daer uyt volght noodtsakelijck, dat alle goede Christen menschen schuldich zijn de wille haers Moeders der Roomscher Kercken te volbrenghen, van welcke Kercke de Paus ontwijffelijck het hooft is. Ende by den Propheet Esaiam spreeckt de Heere [(2)]: Sal sich oock een byle verheffen teghen den ghenen diese ghebruyckt? oft een sage sich roemen teghen den genen die daer mede saeght? Ghevende daermede te kennen, dat de Coninck van Assyrien niets en vermochte teghen de almogentheyt Gods, die hem als een bijle oft saghe gebruycken wilde, om sijn volck daermede te straffen ende te tuchtighen. Hier uyt heeft onse Moeder de heylige Kercke besloten, ende (soo sy seght) claerder dan de sonneschijn bewesen, datter gheene macht ter weerelt en is, die de stoel des Roomschen Paus mach richten oft straffen. Dit selve bevesticht zy noch stercker met de woorden Pauli,

(1) Joan. 4.34.5.30.

(2) Esai. 10.15. Welcke ghetuyghenisse wordt van den Paus Nicolao op dil propoost verhaelt: in eenen Sendbrief aen den Bisschop van Constantinopolen; ende staet oock in de decreten, cap. *Inferior. sedes. dist.* 21.

welcke segt, dat de natuerlijcke mensche en can Gods saken niet begrijpen noch verstaen; maer de gheestelijcke mensche onderscheyt ende recht alle dinghen, ende wort van niemant ghericht. Want dit legt sy uit op den Paus van Romen, als dat hy so geestelijck soude zijn, dat hem niemant en mochte oordeelen noch straffen [(1)]. Voorts wordt sijne macht bevesticht uyt het eerste boeck Mosis, ghenaemt Genesis, daer geschreven staet, dat Godt in den beginne schiep hemel ende aerde. Want dat is soo veel te segghen (ghelijck als het de h. Roomsche Kercke uytleght) als dat de Paus is het begin van alle dingen, dewijle datter maer van een begin ghemeldet wordt, ende niet gheseyt [(2)]: in den beginselen, int ghetal van velen; ende derhalven die de Keyser by de Paus soude willen verghelijcken, is een boose ketter [(rieckende thien mijlen in 't ronde na de mutsaerden)] ende van der Manicheische secte, welcke voorgaf datter meer dan een begin aller dinghen was. Wat dunckt u daer van? Is dat niet wel ghepepen? oft men daer een pavane op danssede? Maer toeft wat, daer staet oock gheschreven, dat Godt twee groote lichten gheschapen heeft, het groote ende het cleyne, dat is te seggen, nae de uytlegginghe der heyligher Kercken, dat de Paus van Romen is boven alle overheyt, ende boven den Keyser. Want hy is de sonne, ende de Keyser is de mane. Waer uyt men claerlijcken sien mach, dat Moses van des Paus staet heeft weten te spreken. Ende Job heeft daer oock al eenighe tijdinghen van ghehoort. Want Godt de Heere spreeckt aldus tot hem [(3)]: Weetstu oock hoe den Hemel gheregeert wordt? oft canstu hem meesteren op aerden? Dat is te segghen, nae de uytlegginghe der heyligher Roomscher Kercken [(4)]:

Dat, ghelijckerwijs als in den Hemel een eenich Godt alle

(1) Bonifac. 8. in de Extravaganten, *De majoritate et obedientia. ff. quod etiam*. Genes. 1.1.
(2) Dit schrijft de Paus Bonif. de 8. in de extravaganten, *tractatu. majoritate et obedientia. ff. In hac ejusdem*.
(3) Job. 38.33.
(4) Dese uytlegginge met de twee naevolghende, staen duydelijck gheschreven in de glose der decretalen op het cap. *Antiquorum ext. de poenitent. de remissionib*.

dinghen regeert [*], *ende de heylighe Drijvuldicheyt tot een enckele eenicheyt ghebracht wordt, alsoo moet het oock hier op der aerden toegaen, als dat de eenighe Paus over alle staten, over alle vorstendommen ende coninckrijcken heerschappije voeren sal, dewijle hy de eenighe richtsnoer ende reghel oft compas van alle andere menschen is*.

Ende hier op verstaet sy de prophetie Pauli [(1)]: als de volheyt der heydenen incomen sal, dan sal het gheheele Israel salich worden; t'samen met het ghene dat Christus seght [(2)], als datter maer een schaepskoye ende een eenich herder wesen sal, namelijck, als alle natien op der aerden den Paus van Romen onderworpen sullen wesen. Ghelijck als men nu op onse tijden een goet begin daer van ghesien heeft, ende noch daghelijcx den voortganck met ooghen sien mach. Want dat de Paus niet alleen een gheestelijck regiment, als Bisschop, maer oock een weereltlijck als Coninck voeren moet, wordt met helle clare ghetuygenissen der h. Schrift van onse l. Moeder de heylighe Kercke bevesticht. Want daer is ymmers een uytghedruckte text, als dat de Apostelen seyden: siet, hier zijn twee sweerden. Waer op de Heere antwoorde, niet dat het te vele was, maer dat het genoech was. Nu dan, hier uyt besluyt onse l. Moeder, dat de Paus van Roomen twee sweerden voeren moet, te weten, het gheestelijck ende het tijdtlijck [(3)]. Ho ho! hoe clinckt dat in der ketteren ooren?

Maer in sonderheyt moeten sy hier op weten, datter een goet man in Spaengien onlancx gheweest is, die dit alsoo niet en conde verstaen, segghende dat dese Schrift te dien propooste niet met allen en diende; ende van stonden aen so heeft [**] *hem de h. Inquisitie, de alderliefste voestersse ende bewaerstersse van onse h. Moeder de R. Kercke, aen een staeck verbrandt, als grootelijcx gheblasphemeert hebbende, overmits daer uyt wilde volgen, dat de h. Kercke geen volle macht*

* VAR. Gheregeert.
(1) Rom. 11.25.26.
(2) Joan. 10.16.
(3) Dit vindt ghy in den voorghealligeerden text der decretalen. *ff. in hac ext. De majoritate et obedientia*.
** VAR. Van stonden aen heeft, enz.

en heeft, om de Schrift uyt te leggen soo sy wil, het welcke is jae een grouwelijcke lasteringhe.

Daerom moeten dese ketters wel toesien dat sy den mondt toehouden, ende noch ander ghetuygenisse hooren. Want noch daerenboven seght oock onse Heere tot Petrum: steeckt dijn mes in de schee. Daer uyt blijct merckelijck (spreect de h. Vader Bonifacius de 8.) (1) dat de twee sweerden, soo wel het tijdtlijck als het gheestelijck, zijn in de macht der Kercken. Ende is jae noodich, dat het eene sweerdt zy onder het andere; dat is te segghen, dat de tijdtlijcke jurisdictie ende ghebiedt der overheyt, zy onderworpen de gheestelijcke ende kerckelijcke macht. Want na dien dat S. Paulus segt: daer en is gheene macht, welcke niet en zy van God ingestelt; voorwaer daer en soude gheene goede ordeninghe wesen (segt hy) soo het een sweerdt het andere niet en ware onderworpen, ende dat het onderste werde ghebracht tot aen 't opperste, door eenighe tusschen-middel. Siet, die is de eygentlijcke, natuerlijcke ende grondelijcke uytlegginge der voorghealligeerde texten der h. Schrift, soo als onse l. Moeder de heylighe Kercke de selve van woorde te woorde heeft uytgheleyt. Is dien papegay dan niet fijn afgheschoten? Laetse nu loopen de Hugenoosen ende Lutherianen, die altijdt roepen, dat wy met geene schriften de macht des Paus connen bevestighen; nu sien sy ymmers wel, dat wy schriften ghenoech hebben, om daer mede ter merct te comen.

Maer noch willen wy uyt der Schrift bewijsen, dat de Paus alleene macht heeft, de kercken te wijen, ende de altaren te ghebenedijen. Siet, dit wordt opentlijck in de Psalmen aenghewesen, daer gheschreven staet (2): ten zy dat de Heere het huys bouwe, te vergheefs arbeyden de ghene die daer aen timmeren. Want dit is de selve text, die de heylighe Vaderen int Concilie van Carthago vergadert, sonderlinghe bewesen *

(1) In de *Extravag. De majorita. et obed*. Ende dit is alsoo besloten int Concilie van Arles.
(2) Psal. 127.1.
* VAR. Dit is.

heeft * (1), dat sy souden scherpelijcken verbieden, als dat gheen slecht priester noch Paep sich soude vervorderen alsulcx te doen; was dat niet een saeck om daer op te letten? Daerenboven stater oock gheschreven (2); ick ben de wijnstock, ghy zijt de wijnrancken; wie in my blijft, ende ic in hem, die sal vele vruchts voortbrengen. Het welcke de h. Kercke verstaende op den Paus van Romen, heeft onwederroepelijck besloten, dat niemandt en soude mogen de kercken wijen, anders dan hy alleen; hadde sy daer toe gheen groote, reden [uyt de landtwijse van Rothomus]? Ende daerom is sy ontwijffelijck wel recht ghefondeert, ende billicx veroorsaeckt gheweest, om uyt dese ende oock uyt alle de andere voorghehaelde texten te besluyten, te wijsen, ende te determineren (3), *als dat de Paus gheen enckel mensche is, maer een stadthouder Gods, jae Godt selve op aerden; uyt welcker oorsake hy oock sijnen naem* (4) *verandert, soo wanneer hy tot den pauselijcken Stoel verheven wordt, namelijck om dat hy ooc van natueren verandert, ende van een enckel mensche wordt een halve Godt*.

Derhalven moeten sijne geboden onderhouden worden als gheboden Gods (5); jae men mach over sijn gherichte ende goetduncken niet eens twijffelen noch argueren (6). Want hy mach een nieuwe Godsdienst ende religie vestighen ende bondich maken, nae dat het hem int hooft schiet (7); ende men moet sijn bevel van noots weghen nae comen, hoe swaer ende onverdraghelijck dat het oock wesen mach (8). Want hy (9) can van een

* VAR. Bewoghen heeft.

(1) Durandus int boec genaemt *Rationale Divin, Offic. Lib.* 1. *Rub.* 7. *De dedicat. Ecclesiae*.

(2) Joan. 15. 1.

(3) Glos. in de extravaganten. *De verborum signific.* ende int cap. *ad Apostolicae ff. Nos. lib.* 6. *de senten, et re judicata*. - Item siet hier op de uytgedruckten text in de decretalen, ca. *quanto personam de translatione Episcopi*, ende de glos. in 6. decret. lib. 1. *De Electione, etc electi potestate*, ende alligeert daer op cap. *Quos Deus*, 3. *quaest*. 2.

(4) Glos. op de voorrede der decretalen, int 6. boeck.

(5) Cap. *sic omnes distinct.* 19.

(6) Cap. *si quis suadente*. 17. *quaest*. 4.

(7) Cap. *praeceptis distinct.* 12.

(8) Cap. *in memoriam, distinct.* 19.

(9) Cap. *fuit semper.* 9. *quaest.* 3. ende cap. *Euphemium*. 11. *quaest*. 3.

eerloos boeve, een man van eeren maken, ende en mach van niemanden geoordeelt noch ghestraft worden [1], jae al liep hy voor duysent Duyvelen, ende sleypte met sich een grooten hoop volcx nae der Hellen, dewijle hy doch alle menschen oordeelen sal. Jae hem is een volle macht ende bevel in Hemel ende op der aerden ghegheven [2], ende moet van een yeghelijck voor heylich ghehouden worden, al ware hy schoon oock een naeckte stucke boefs [3], ende niemandt en mach hem seggen: mijn Heer, waerom doet ghy dit aldus? Ende derhalven soo verclaert, segt ende pronuncieert de h. Kercke [4], dat het allen Christenen noodich is tot der salicheyt, den Paus van Romen onderworpen te wesen, soo alsser gheschreven staet, Joannis int eerste [5]: van sijne volheyt moeten wy alle ghelijck scheppen, ende ghenade voor ghenade. Het welcke nae de letter wel mach van Christo gesproken zijn; maer nae den gheest, dat is, nae de uytlegginge der h. Kercken ende der gheestelijcke Papen [6], is het op den Paus van Romen ontwijffelijcken te verstaen. Daerom segt Esaias [7]: Als de dach der versoeckinghe comen sal, waer sult ghy dan henen loopen om u te verberghen, ende den toorne Godes te ontgaen; ende wien sult ghy uwen roem ende uwe eerlijcheyt laten [8]? Dat is te seggen, nae de selve uytlegginghe der h. Kercken [9], *dat de Paus van Romen is alle onse roem ende heerlijcheyt. Want hoe soude men dat anders connen verstaen? Dewijle dat hy macht heeft, een man oft een vrouwe* [10] *die hem aenghedragen*

(1) Cap. *Si Papa et ibi glossa dist.* 40. cap. *paret*. cap. *nemo indicabit*. cap. *Aliorum*. cap. *facta*. cap. *cuncta per mundum*, met de andere naestvolghende capittelen. 9. *caus. q*. 3.
(2) Cap. *omnes dist.* 22.
(3) Cap. *non nos, dist.* 40. ende de glos. in extravag. cap. 1. *de Religiosis ordinibus. Papa Symmachus* ende Andre. Barbarus glos. in extravag. *ad Apostolatus de pe. dist.* 3. *ff. persona*.
(4) *Ext. de majoritate et obedientia. Paragrap, porro*. Leest oock van alle dese dingen Hostiensem, een vermaert Canonist, in sijne *somma tit. de Officio legati ff. quod pertinet ad Officium. Num.* 3. ende wordt oock verhaelt van Nicolaus Goerius, in den handel *de Potest. Legati a latere. Num. 23*. ende 24.
(5) Joan. 1.18.
(6) *Ext. de usu pallii ad honorem*.
(7) Esai. 10.4.
(8) Cap. *aliorum hominum, can.* 9. *quaest*. 3.
(9) Troilus Malvitius in de handelinghe. *De Canonizatione Sanctorum in* 3. *dubio*
(10) Dit staet bynae yan woorde te woorde verhaelt int boeck ghenaemt *Ceremoniale* S. *Romanae Eccles.* int 2. cap. des 1. boecx.

wordt, uyt den name Godes, ende uyt sijn eygen name, jae oock sonder consent ende verwillinghe der Cardinalen, te verclaren, te bestemmen ende te vonnissen, Heylich te wesen, ende setten hem in den calendier ende int registerboeck der Sancten, ende gunnen hem een plaetse in de Dionysische hierarchie (1), *het zy onder de Enghelen of Ertzenghelen, martelaers oft confessoren, soo 't hem best gheleghen is, ghebiedende ende bevelende, dat hem in alle kercken eenen heylighen dach sal gehouden worden, ende een heylighe ende devote dienst ghedaen, ghelijck als men eenen Sanct behoort te doen*. Jae oock verclarende ende ghevende allen den ghenen die penitentie doende, ende ter biechten gaende, alle jaren eenmael sullen het graf des nieuwen Sancts ofte Sanctinnen, met bedevaerden vereeren, aflaet haerder zonden voor een jaer ende veertich daghen. *Jae hy mach oock selve de Sancten die langhe tijdt aenghebeden zijn gheweest, uytmonsteren, ende haren naem uyt den almanack schrabben*; ghelijck als het gebleken is by Bonifacium de achtste, die S. Herman van Ferrarien (nae dat hy over de twintich jaren voor een Sanct ghehouden was geweest) heeft doen uytgraven ende verbranden. Ende dat noch meer is, men vindt dat Clemens de vijfde, ontrent het jaer onses Heeren 1309, heeft den Engelen uyt pauselijcke macht ende authoriteyt bevolen ende belast, dat sy souden de zielkens der ghenen die in bedevaerden nae Romen treckende, over wegh ghestorven zijn, van stonden aen sonder eenich vertreck of uytstel, in den Hemel voeren, sonder eens het Vagevyer te laten riecken, soo als men sien mach by het inhoudt sijner bullen

(1) Hierarchie is te segghen ende heylich regiment, ende wort genoemt Dionisische, van eenen genaemt Dionisius, die de h. kercke segt den Areopage geweest te zijn daer Lucas van vermeldt in de handelingen der Apostelen; de andere seggen dat het S. Denijs van Parijs geweest is; de andere meynen dat het een versierden naem is, ende vervalschten boeck, die onder synen naem is uytgegaen, daer hy de hemelsche hierarchie, dat is het hemelsche regiment met alle de choren der engelen, met alle de stoelen ende bancken, also eygentlijck beschrijft, als of hy daer thien jaren lanck in gewoont hadde. Of men mach ooc verstaen by dese Dionisische hierarchie, het heylich regiment, dat Dionisius gesellen, dat is Bacchus gesellen, houden op de heylige dagen der Sancten, die de Paus gecanoniseert heeft, als op dry Conincx avont, ende S. Martens avont, ende andere diergelijcke.

daer op ghemaeckt; waer van noch hedensdaeghs bondige copijen liggen tot Viennen, tot Limoges ende Poictiers, steden in Vranckrijck, in der stadt privilegie kisten. Waerom soude hy dan niet billicx onse roem ende onse heerlijcheyt wesen, dewijle hy Sancten ende Sanctinnen canoniseren, maken ende ontmaken can, ende bevel heeft over * de Engelen des Hemels (1)? Ic swijge, dat hy als Paep wesende, Godt can maken, ende den schepper aller dinghen selve scheppen, soo als beschre ven wordt int boeck ghenaemt *Stella Clericorum*, dat is te seggen, de sterren der clercken oft priesteren; daer alle de Papen ghenoemt worden *Creatores Creatoris* (2). Ende nu maeckt hy selve alle de Papen, soo dat hy te rechte ghenoemt mach worden, *Creator Creatorum Creatoris*, dat is te segghen, *de schepper der ghenen die den schepper aller dingen selve geschapen ende gemaeckt hebben*. So dat het niet te onrechte en is, dat Paulus, in den brief tot den Thessalonicensen (3), sprekende van den Paus van Romen, segt, dat hy sich verheffen sal boven alles wat genoemt wordt Godt ofte Godsdienst, ende sal sitten in den tempel Gods, ghelijck als of hy Godt selve ware, hem selven uytghevende voor Godt. Het welcke ooc te vooren alsoo geseyt was van den Propheet Daniel (4), als dat hy sich soude verheffen boven alle Godheyt, ende wonderlijcke dingen spreken tegen Godt, ende na sijnen lust alles doen: verheffende sich boven alle dingen ter werelt, ende uytdeylende de landtschappen ende coninckrijcken, nae sijnen lust ende wille. Want naevolgende dese prophetien, soo heeft onse lieve Moeder de h. Kercke geordonneert ende besloten, dat hy een volmachtich gewelt heeft om alles te doen

* VAR Onder.

(1) Siet het 1 cap. des 2. stucks.

(2) Dat is te segghen, de scheppers des scheppers aller dinghen.

(3) 2. Thes. 2.4.

(4) Dan. 11.36. Dese prophetien Danielis ende Pauli, heeft de heer Everardus Ertzbisschop van Saltzbourg alsoo uytgelegt, ende op den Paus van Romen verstaen. Ghelijck als men sien mach in het boeck, genaemt *Annales AEventini, lib.* 7. Alsoo heeft oock de Keyser Fridericus de 2. de selve plaetse uytgelegt, als men in de voorgehaelde plaetse lesen mach. Ende Arnoldus bisschop van Orliens heeft het selve int Concilie van Reims ooc gedaen.

wat hem gelieft, ende te mogen dispenseren over het Oude ende Nieuwe Testament, over den eedt, ende over alle beloften [1].

In somma, over alle godlijcke ende menschelijcke rechten, van niet yet te maken [*], van het recht crom, ende van het crom recht, geschapene dinghen ende substantien te transsubstantieren, dat is wesentlijc te veranderen, nae dat hem in den cop schiet. Want hem zijn alle wetten ende rechten onderworpen [2], ende men mach sijn hoocheyt geene wet stellen, midts hy is de levendige fonteyne der gerechticheyt [3], die in de saken des geloofs geensins feylen noch missen en can [4], ende derhalven mach alles bestellen ende besluyten wat den geloove aengaet, ende de h. Schrift uytlegghen nae sijn goetduncken: hy is alleene het doen ende het laten. So dat, oft schoon de gantsche weerelt tegen des Paus gevoelen ware [5], nochtans moeste men het met hem houden. Int corte, hem en is niemant ghelijck dan God alleen [6], ende daeromme can hy alles doen wat Godt doet [7]. Want al wat Godt in den Hemel doet, dat doet de Paus op der aerden. Wat wil ick veel seggen? Sijne hoocheyt ende weerdicheyt is soo uytnemende groot, datmense met geene tonge soude connen uytspreken, noch met geen menschelick verstant begrijpen, gelijck als Zodericus Zamorensis ende Bartholus Chassaneus, jae de gantsche R. Kercke besloten ende gedetermineert hebben [8], want

(1) Leest hier over cap. *Lector*. met de Glos. aldaer, *dist.* 34. ende de *dist.* 17. ende wordt oock bevesticht van Sigismundo Neapolitano. Leest ooc de Glos. op den 1. boeck der decretalen Gregorij *titul. De translatione Episcopi.* cap. *Quanto personam*. aldaer vindt ghy dese stucken verhaelt, ende met getuygenissen der decreten bevesticht. Item de Glos. der decreten, *causa*, 15. *Quaest.* 1. Ende op de Extravaganten, Joan 22. *titul.* 14. *Cum inter*. Ende Panorm. schrijvende op de selve. plaetsen.

* VAR. Van yet niet te maken.

(2) *Fortunius Gartia in lib.* 1. *in Prin.* 4 *Col. de Pactis*.

(3) *Curtius Senior ex Baldo. in Conc*. 20. *in sive*.

(4) *Joan. de turrecremata*.

(5) *Catalditius in tracta. de Potestate Papae*.

(6) *August. Beronis in Rubr. de Off. de leg. num.* 10.

(7) *Bero in cap. cum tit. num.* 1. *De usuris*. Decius op veel plaetsen, ende wordt van Ludovici Gomesio hier in naeghevolght.

(8) *Zodericus Zamorensis in speculo humanae vitae, lib.* 2. *Cap.* 1. - *Bart. Chassaneus in Catalogo, gloriae mundi, in* 4. *Parte, in* 7. *considerat*.

soo als Antonius Florentinus ghetuyght [1], hy is boven alle creatueren, ende sijne macht ende geweldt streckt sich over hemelsche, aerdtsche ende helsche saken, midts hy is de oorsake der oorsaken [2], ende de hcere der heeren, de bruydegrom ende het hooft der gantscher Kercken [3], jae het hooft des geheelen weerelts [4]: hy is het licht, de claerheyt ende 't fondament des gheloofs [5], ende als een sonne ende glantz derwaerheyt: hy is het alderhooghste tsop * van den trap [6], ende alles wat men meer seggen oft dencken can. Want aengaende de coninckrijcken, vorstendommen ende landen uyt te deylen, ende te gheven eenen yeghelijcken, soo 't hem te passe comt, die const heeft hy heel vast op sijn duymken, ende practiseertse noch dagelijcx. Gelijckerwijs als men duydelijck verstaen mach uyt dat gemeyne clippelveersken:

Petra dedit Petro, Petrus diadema Rodolpho.

Dat is te segghen:

Christus de vaste steen schanck Petro dese croone,
Daer ick uyt Petri naem Rodolphum met beloone.

Het welcke veersken de voorghenoemde Paus Gregorius de sevende, die te vooren Hildebrandus ghenaemt was (nae dat hy den Keyser Henricum de vierde in den ban geworpen hadde, ende vervloeckt alle de gene die hem aenhanck deden) sonde aen Rodolphum, Hertoghe van Swabenlandt, met een keyserlijcke croone; gevende hem daer mede duydelijc te kennen, dat hy volle macht hadde, de keyserlijcke croone met het rijck te schencken den ghenen diet hem gheliefde; waer op hy oock fijn propheteerde, nae des hooghen priesters ende Joodtschen Paus Caiphas wijse, segghende [7], dat hy niet en wilde

(1) *Antonius Florentinus* in sijne *Summa*.
(2) Dit betuyght Felinus op veel plaetsen.
(3) Ca. *Quoniam. De immunitate Eccles.* 6.
(4) *Ioannes de turre cremata*, in vele plaetsen.
(5) *Antonius de Rosello.*
* VAR. Top.
(6) *Corsecus Siculus in tract. de Regia Potestate*.
(7) Siet Benno de cardinael. Joannes Matius, *Marc Historiarum, Chronic, Sigeberti*. - Platina ende andere historischrijvers meer.

voor een Paus bekent worden, soo dat selve jaer voor Pincxterdach, niet en storve een valsche oft onrechte Coninck. Want het gheschiedde effen aldus; niet dat de Keyser Henricus, op den welcken hy het geladen hadde, dat jaer overleedt, maer de kans viel op den Rodolphum, dien hy de keyserlijcke croone gheschoncken hadde, welcke worde dat selve jaer jammerlijck verslaghen, zijnde hem de handt eerst afghehouwen, ende beclaghende seer hooghlijck voor de Bisschoppen, dat hy door het ingheven des Paus, ende door hare opstoken, hadde sijn handt meyneedich ghemaeckt, ende teghen sijnen eyghen heere ende overheyt opghesteken.

Een weynich daer nae volghde de Paus Paschalis de tweede, welcke excommuniceerde den Keyser wederom op een nieu, ende beval den Grave van Vlaenderen, genaemt Robrecht, dat hy soude de stichten van Luyck ende Camerijck met vyer ende sweerdt vernielen [(1)], uyt oorsake dat sy haren natuerlijcken Keyser ende heere Henrico wilden ghetrouwe blijven. Jae, hy gaf de keyserlijcke croone met alle de rijcx juweelen, Henrico de vijfde, den sone des Keysers Henrici de vierde; ende maeckte soo vele, dat de sone teghen sijn eyghen heere rebelleerde, ende vervolghde sijn eyghen vader met alsulcken grouwelijcken ende onnatuerlijcken haet, dat hy hem in den kercker in de stadt van Luyck jammerlijck liete sterven, int jaer XI. C. ende acht, ende en wilde die van Luyck in ghenade niet opnemen, tot der tijt toe dat sy het doode lichaem sijns vaders (dwelck by hen begraven lach) hadden onmenschelijck opgegraven, ende als een hont buyten der stadt op het veldt henen geworpen; want daer door werden sy oock van den Paus Paschalis uyt den ban gheset [(2)].

Men mach het selve oock merckelijck afnemen uyt het exempel des Keysers Friderich Barbarossa, welcke nae vele

(1) Den brief des Paus, aen Robrecht den Grave van Vlaenderen, vindt men int 2. boeck der Concilien fol. 810.

(2) Siet Robertum Barm. *Chron. Euseb.* ende *Nauclerum*.

excommunicatien ende vervloeckinghen, werde ten laetsten in de stadt van Venegien, op de groote merckt, ghenaemt S. Marcus plaetse, recht boven op de trappen van de groote kercke, oft van het palays, met voeten op sijnen neck ghetreden van den Paus Alexander de derde (1), welcke tot bevestinghe alsulcker macht [allegeerde de h. Schrift seggende *], voor alle het volck: daer staet gheschreven: du salt wandelen op de adderen ende basilisken, ende sult met voeten vertreden de leeuwen ende de draken (2).

Desghelijcx werde de Hertoghe van Venegien, ghenaemt Franciscus Dandalius, van den Paus Clemens de vijfde verbannen, ende tot penitentie verwesen, dat hy soude in des Paus sale op handen ende voeten gaen lancx der aerden, cruypende met een halsbandt om den hals als een hondt. Soo dat het blijckelijck is, dat de Paus van Romen heeft volle macht ende bevel over alle Coninghen ende Vorsten (3). Ende daerom mach hy hen ghebieden als sijne leenlieden ende landtsaten, ende machse af ende op setten, als hem ghelieft. Het welcke alsoo verre streckt, dat hy oock heeft volle ghebiedt, macht ende jurisdictie over de Coninghen ende Keyseren der Turcken, ende andere ongheloovighe Heydenen, soo dat men vry mach van alle Coningen ter weerelt een sake aen sijner heylicheyt beroepen ende betrecken. In somma, hy heeft alle coninckIijcke, keyserlijcke ende priesterlijcke rechten, want hy wordt als een priester ghewijt, ende als een Coninck ghecroont (4). Ende derhalven is hy de Coninck der Coninghen, ende de Heere der Heeren, [ende de rechte meester moets.].

Want aengaende dat de ketters hier teghen werpen dat Christus gheseght heeft (5): ghevet den Keyser wat des ** Keysers

(1) Siet Joannem Carionem in sijne cronijcke, ende andere cronijckschrijvers.
* VAR. In den ouderen text: Alsulcker macht, seyde, enz.
(2) Psal. 91.
(3) *Quaest*. 40. doorgaens. - *Quaest*. 45. oock doorgaens.
(4) Augustinus de Ancona in somma de *Ecclesiastica potestate, Quaest.* 1. *Articulo* 7. ende andere canonisten meer. Jacobus de Terano, camerlinck des Paus Urbani de seste, schrijft dit in *tractatu Monarchiali, qui incipit: Reddite quoe sunt Coesaris Caesari.*
(5) Matt. 22.21. - Marc. 12.17. - Luc. 20.25.
** VAR. Dat des.

is, ende Gode wat Gode toecomt, dat (seght onse Moeder de h. Kercke) en is gheen eeuwighe reghel, maer heeft slechts een wijle tijdts standt ghegrepen, namelijck eer Christus noch geleden hadde, ende na den Hemel was opghevaren. Want daerenteghen als hy seght: nae dat ick van der aerden opgheheven sal zijn, soo sal ick alles met my optrecken, dat verstaet sy alsoo, dat Christus zijnde nae den Hemel opgheclommen, sal alle coninckrijcken ende vorstendommen uyt der Coninghen ende Vorsten handen nemen, door het middel sijnder landtsknechten, namelijck de Apostelen [ofte Pausen] van Romen (1). Ende aengaende dat hy elders sijnen Apostelen verbiedt goudt oft silver te besitten, dat moet oock verstaen worden, niet langher dan tot dat sy alle coninck-rijcken sich sullen hebben onderworpen, om de selve den Pausen van Romen, hare naevolghers, by testament nae te laten, want dan is het met de reghel uyt. Ende daeruyt ist, dat de Pausen hebben met opghesetten wille daer toe ghearbeydet, dat sy het Roomsche rijck (het welcke doe ter tijdt sich over oosten ende westen streckede, ende hadde Grieckenlant, ende bynae de gantsche weerelt sich onderworpen) mochten ontween splijtten ende van een scheuren. Ghelijckerwijs als de Paus Alexander de derde, den ambassaten des Grieckschen Keysers Emanuelis opentlijck bekent heeft, verclarende wel duydelijck, dat hy het Griecxsche rijck met het Roomsche gheensins en wilde wederom vereenicht hebben, namelijck, op dat hy dies te beter mochte de handt boven houden (2).

Daer uyt ist oock, dat de Pausen Gregorius de ix. ende Innocentius de IIII. hebben den Keyser Fredericum den tweeden afgheset, ende sijne ondersaten van haren eedt ontslaghen, jae de gene die hem wilden getrouwe blijven, gheexcommuniceert ende verbannen, oock daerenteghen groote aflaten gegeven den genen die tegen haer souden opstaen ende rebelleren. Ende dat meer is, na dat hy sich selven uyt de excommunicatie

(1) Matt. 10.9. - Marc. 6.8. - Luc. 3.9.12.33.
(2) Dit getuyghet Platina int boeck van de Pausen, daer hy beschrijft het leven Alexandri de derde.

des Paus Gregorii, met hondert twintich duysent marcken gouts geholpen ende gelost hadde, soo werde hy niet te min op een ander mael wederom vervloeckt, ende inden ban geworpen. So datmen Henricum de Lantgrave van Thuringhen tot Keyser vercore; ende nae sijne doot (welcke seer schielijck was [midts hy van den peerde viel, ende den hals brack]) werde den Grave van Hollandt Wilhelmo de keyserlijcke croone geschoncken; welcke ooc seer corts daer nae van de Vriesen [diemen hedensdaegs Noorthollanders noemt] werde omghebracht. Nae den welcken het keyserrijck seventhien jaren langh sonder hooft oft Keyser ledich ghestaen heeft *.

[Ja het en heeft sichtent dien tijdt noyt wederom op sijne rechte voeten mogen ghebracht worden, als het te vooren was, beneven dat in dien oproer, de Saracenen het heylich landt (het welcke de Keyser vijfthien jaer langh in ghehadt hadde) wederom hebben ingenomen, ende de Christenen tot op desen dach toe gantschelijck daer uyt verdreven. Dies moeten wy der helscher Roomscher Vaderen danck weten. Maer wat ist dan?] Lesen wy niet ** by alle waerachtighe historien, dat de Paus Urbanus de 4, ontrent het jaer 1264, beroofde Conradinum, Conradi des Keysers sone, van het coninckrijcke van Cicilien, dwelck hem met alle rechten aen ghestorven was, ende schanck het Carolo, den Grave van Angjou ende Provincen, Lodowijcx des Conincks van Vranckrijcks broeder? Ende dat sijnen naevolgher Clemens de 4. hem de croone op 't hooft settede, met sulcker voorwaerde, dat hy den Roomschen Stoel jaerlijcks soude betalen de somme van veertich duysent gouden croonen. Daerenteghen Nicolaus de derde, ontrent het jaer 1268, om Carolo dat selve te benemen, [midts hy vreesde dat de Fransoysen in Italien hem te machtig mochten werden,] dede Petrum, Coninck van Aragonien, die des voorschreven Conradini nichte ghetrout hadde, in Italien afcomen, ende

* VAR. Sonder hooft oft Keyser gestaen heeft.

** VAR. In den ouderen text: Hoe doch? lesen wy niet, enz.

bracht hem daer toe, dat hy het coninckrijc van Sicilien wederom innam, hebbende met groote behendicheyt beschickt, dat alle de Fransoysen die int gantsche eylandt van Sicilien waren, beyde mans ende vrouwen, oude ende jonge, te ghelijck op eenen avondt [des Paeschdaeghs] van de Sicilianen jammerlijk vermoordt werden. Waer van noch heden ten daghe de Siciliaensche Vesperen in een ghemeyne spreeckwoordt verluydt ende vernaemt worden. Doch daernae wederom ter contrarien sijnen naevolgher Martinus de 4. verbande ende vervloeckte desen Petrum, ende stelde niet alleenlijck het coninckrijck van Cicilien in Robrechts des Graven van Artoys beschuttinghe, uyt name van des voorschreven Caroli sone, die in sijner vyanden handen gevangen was, maer beroofde hem ooc van sijne erfconinckrijck van Arragonien, ende schanck het Carolo, Grave van Valois, Philippi des Conincks van Vranckrijcks sone.

Desgelijcx de Paus Bonifacius de achtste heeft hy Philippum den Coninc van Vrancrijck niet verbannen, ende sijn coninckrijck den Keyser Alberto (van wegen der heylige Roomsche Kercke) toeghewesen, om dat hy den Paus van Romen niet en wilde hulden, ende voor sijnen overheer bekennen [(1)]? Soo dat de Coninck van noodts wegen bedwonghen werde, ontrent twee oft drije hondert peerden, onder het bevel van Sara Colomna heymelijck uyt te schicken, die den Paus te Anagnia (daer hy was residerende) by nachte vinghen, ende tot Romen ghevanclijck brochten; aldaer hy nae XXIIII. daghen sterf als een hondt, ghelijck als het spreecwoordt (daer wy hier beneden van segghen sullen) is luydende [(2)].

Oock hebben wy onlancks ghesien, dat de Paus Alexander de sevende heeft Ferdinando, den Coninck van Castilien, des Keysers Caroli des vijfden groot-vader, ten besten ghegheven ende mildelijck gheschoncken alle de landen van de nieuwe Indien die nae westen ligghen, streckende van Spaengien af

(1) Siet de cronijcke van Vranckrijck ende Carion.
(2) Van dit spreecwoort wordt ghemeldet achter int leste stuck.

in de Grootezee, ende dat, ghelijck als de bulle daer over luydt, *Motu proprio*, dat is te segghen, uyt eygene beweeghnisse, ende niet om dat hy sulcks versocht was; maer veel eer, *de mera liberalitate, et ex certa scientia, ac de apostolicae potestatis plenitudine*, dat is te segghen, *wt enckele loutere mildicheyt, ende sekere ghewissicheyt, ende uyt volle apostolische macht* (1).

Soo dat de Coninck van Peru, genaemt Atabaliba, welcke van de Spaengiaerts in eenen slach overwonnen werde, seyde met grooten onrecht, dat hy van den Paus niet en hiel, dewijle hy eenen anderen gaf, het ghene dat hem niet toe en hoorde. Want de Monick Vincentius Valverda hadde hem uyt sijnen breviaris oft getijdenboec duydelijck bericht, dat Christus de Sone Gods, scheydende hier uyt dese weerelt *, hadde den Paus van Romen tot sijnen stathouder ghelaten, om alle coninckrijcken uyt te moghen deylen nae sijne goedtduncken, ende dat de Paus van Romen hadde den Coninc van Spaengien alle sijne landen van Peru ende van nieuwe Indien gheschoncken (2).

Oock wilde Leo de I, int jaer 1515, Francisco, den Coninck van Vranckrijck, die te Bolonien opghetoghen was, om een verdrach met hem te maken, het keyserrijck van Constantinopolen gheven. Maer de Coninc dancte hem seer hoogelijck, ende wilde de ghifte niet aenveerden, ten ware dat sy hem ghelevert werde, [seggende, dat hy geen cantoir bequaem en hadde om sulck een geschenk op te steken; maer den goeden helschen Vader en wist van geen leveren: want het soude hem al wat duerder gekomen te staen hebben, dan sijn bezegelde bullen; maer hy dede als een van sijn voorgangers, welcke na datmen Sanchio, des Conincx van Spaengien broeder,

(1) Dit zijn de woorden, verhaelt in de bulle des Paus Alexandri hier overghegheven int jaer 1493, den 4. May: welcke bulle staet van woorde te woorde verhaelt by Francisco Lopez de Gomara, in sijne Indische hist.

* VAR. Scheydende uyt den weereld.

(2) Dese histo. vindt ghy beschreven by den voorsz. Francisco Lopez de Gomara in de historie van Indien, in het 113. cap.

verklaert hadde het hooft des aenslachs datmen tegen de Saracijnen aen nam, den Paus schanck hem het coninckrijck van Egypten al sonder eens te leveren, ende liet hem in 't volle consistorie uytroepen Coninck van Egypten: het welcke Sanchius verstaen hebbende ende niet willende ondanckbaer wesen: wel, seyt hy, nademael my den Paus gemaeckt heeft Coninck van Egypten, soo maeck ick hem Calyphe van Baldac, dat is te segghen, Paus oft hoogepriester van Baldac oft Babylonien in Egypten.] Het welcke te doen, de h. Vader gheensins ghesinnet en was: [want het soude hem ondoenlijck, ja onmogelijck gheweest hebben te bekomen; doch hy wil evenwel daer over gehuldet worden, al ist dat het hem niet een penninck gekost en heeft.] *

Ende niet langhe te vooren, ontrent het jaer 1466, soo hadde de Paus Paulus de tweede, het conincrijck van Bemen Georgio der natuerlijcken Coninck afghewesen, ende den Vorsten van Duytschlandt gheschoncken; doch alsoo, dat sy het met haren eygen oncost souden gaen innemen; daer toe sy wel ruym hondert duysent, soo ruyters als knechten, verloren hebben, sonder nochtans veel uyt te richten. Want alsulcke giften zijn van den aert der bisdommen, die hy den eenen ende den anderen uyt schenct over Jerusalem ende andere steden in Turckien, daer de Bisschoppen anders niet van en genieten dan [een paer hoornen ende een paer hantschoen, met] den blooten titel, die haer in een bulle van een schaepsvel wel beseghelt ende bewaret is. Ende zijn sy daer mede niet te vreden, sy moghen voorts met haren eygen oncost ende perijckel de reste gaen halen. Doch wilt hy evenwel daer over ghehuldet worden, al ist dat het hem niet een penninck ghecost en heeft **. Daer uyt sien wy noch dagelijcx, dat de Coningen van Naples ende van Sicilien hem alle jare op S. Peters dach moeten

* VAR. In den vroegeren text leest men: Ghesinnet en was, midts het hem al duyrder soude hebben ghestaen, dan sijne heseghelde bullen. Ende, enz.

** VAR. De woorden: Doch wilt hy evenwel..... ghecost en heeft, staen in den jongeren text niet. Vgl. 18 regels hoogerop.

hulden, ende voor haren leenheere bekennen; ende tot een teecken alsulcker bekentenisse, schencken sy hem een witte hackeneye of telle, seer rijckelijck behanghen, met noch etlijcke duysent ducaten. Ja oock het coninckrijck van Enghelandt heeft langen tijt van den Roomschen Paus te leene ontfangen gheweest. Want de voorghenoemde Paus Alexander de 3. (1) hadde den Coninck Henricum daer toe ghebracht, ontrent het jaer 1181, onder het decksel dat Thomas van Cantorbien met des Conincx verwillinghe vermoordt was gheweest. Beneven dat langhe te vooren, in het jaer 740, een Coninck Juas genaemt, het gantsche eylandt den Paus van Romen tribuyt-plichtich hadde gemaeckt; soo dat de Pausen, hare ontfanghers ende rentmeesters altijt in Engelandt hadden, om S. Peters penninghen te versamelen, tot dat Henricus de I. het selve verbode.

Maer waer toe noeme ick alsoo bysonder de Coningen van Engelant ende van Napels, daer doch alle Coningen ende Keyseren over de wijde weerelt schuldich zijn, den Paus van Romen sijne h. voeten te cussen? Is dat niet wel teeckens ghenoech, dat hy over haer volle macht ende gheweldt heeft? Ende het is oock recht. Want door hem regneren de Coningen, ende door hem voeren de wetghevers het gericht, soo als van Salomone gheschreven staet, Prov. int achtste. Want het gene dat hy aldaer van de eeuwige wijsheyt Godes meldet, dat heeft onse lieve Moeder de Catholijcksche Kercke op den Paus van Romen uytgheleght, als by de glose op de Clementinen ende by Panormitanum ghenoechsaem blijcken can (2).

Ende daerom soo mijn Heer de Paus te peerde wil rijden, soo moet de Keyser of de Coninck die daer by is, de steghelreep houden, ende daer nae voorts het peerdt met den toom een wijle tijdts in de handt leyden. Ende soo de Paus

(1) Platin. int leven Alexand. de 3.

(2) Glos. ende Panormit. op de Clementinen *Lib*. 5. *tit. ad nostram*. Dit staet uytdruckelijck ende int breede verhaelt int boeck genaemt *Ceremon. Rom. Eccl.* in den 2. tit. des 1. boecx, *in ff. Ordo process*. ende voorts in den 3. *tit. ff. de prima lotione manuum*.

op eenen stoel gevoert wesen wil, daer is de Keyser oft de Coninck, wie hy oock zy, van plichts weghen schuldich, sijnen neck te buyghen, ende den stoel op sijne schouderen te laden. Ende voorts, als de Paus ter maeltijdt gaet [(*want de Pausen eten oock als andere menschen, al zijn sy halve Goden van 't geslachte van de Satyren*)], *is hy schuldich het water te schencken, om sijne heylighe handen te wasschen. Ende voorts moet hy het eerste gherichte op de tafel setten*.

Summa sommarum, hy moet mijn Heer de Paus dienen, als een knaep sijn meester dient. Jae waerom niet? Dewijle hy den Paus van Romen den eedt der ghetrouwicheyt ende der ghehoorsaemheyt pleghet, soo als merckelijck in de pauselijcke rechten wordt uytgedruckt (1). Daerentegen de Paus en is hem noch yemandt ter weerelt schuldich eenighe eerbiedinghe te bewijsen, ten zy dat hy somwijlen uyt sonderlinghe voordeel sijnen h. aers oplichten wil, om den Keyser te cussen (2). Anders zijn alle menschen op der aerden schuldich, soo haest als sy hem onder de ooghen comen, drymael de knyen te buygen, ende sijne voeten te cussen. Ende daer hy voorby gaet, moeten sy op de knyen vallen, ende hem aenbidden, ten zy dat sy stocvisch eten willen, dat des Paus travanten al ghereet hebben sonder boter. Ende daerom roepen sy, *Abasso, Abasso*, dat is te segghen, *Valt neder op uwe knyen* (3). Dwelck voorwaer seer billick is, ende wordt met clare schriften bevesticht, midts dat in den 8. Psalm gheschreven staet: du hebst alle dinghen hem onder de voeten onderworpen, schapen ende runderen, ende dat vee des veldes, dat is te segghen, de Christenen, de Joden ende de Heydenen, jae ooc de vogelen des lochts, dat is, de verstorven heyligen, ende de visschen in der zee, dat is de zielkens die int Vaghevyer wandelen. In somma, daer en is niet, of het is hem alles

(1) *Clem. Unica de jure jurando, vers. Postquam ibi*, ende in *ff. Certum*. Ende dit verhaelt oock *Restaurus Castaldus in Tract. de Imperatore quest*. 36. Ende de forme des eedts wort verhaelt in cap. *Tibi Domino, dist*. 63.

(2) Dit hebdy int voorsz. boec genaemt *Ceremoniale, etc.* in den tit. des 3. boecx.

(3) Dit leght Barbazia een Catholijcx doct. alsoo uyt, ende wort van de canonisten also verstaen.

evenghelijck onderworpen. Want hy is de Heere over de gantsche weerelt [1]. Ende de weerelt hoort hem toe, nae den uytgedruckten text in den 24. Psalm: den Heere hoort het aerdtrijck met alle haer volheyt toe. Soo als onse Moeder de h. Kercke uytgheleght ende besloten heeft [2]. Ende daerom (als Anthonius de Rosellis [3] ghetuyght) mach hy den eenen sijn goet ende have benemen, ende gheven het eenen anderen, diet hem ghelieft. Ende dit is dat de Cardinael Polus, stadthouder des Paus, int Concilie van Trenten oock beweert, ende met Christi woorden bevesticht, welck gheseyt heeft, dat hy van Petro een visscher der menschen soude maken. Dat is met hem soo veel te segghen, als dat hy soude alle Keyseren ende Coninghen, jae alle menschen in des Roomschen Paus vischnet stooten, op dat hyse mochte sieden ende braden, oft in de panne fryten, soo het hem best smaecktede.

Ende al ist sake dat Paulus van een ander vermeldt [4], welck soude wesen, de Godt deser weerelt, ende dat Christus den selven oock noemt, de Vorst deser weerelt, namelijck, de ghene die tot hem seyde: ick sal dy alle dese coninckrijcken ende haer macht ende heerlijckheyt schencken, soo du my wilst te voete vallen ende aenbidden, want sy is my overgegeven, ende ick machse schencken den genen diet my gelieft [5]; nochtans dat en strijdt hier teghen niet met allen, want sy zijnt beyde seer wel eens, sy verstaen malcanderen wel, ende verdraghent als twee hoofden in een capruyn, soo datter gheene jeloersheyt vallen en wil. Want, ghelijck als de Schrift betuyght [6]: de drake heeft de beeste die op seven bergen sit ende regeert, alle sijn gheweldt, sijnen stoel, ende sijne groote macht overghegheven. [Want siende moontjens-peck dat hy by Christo niet en hadde

(1) Cap. *Cuncta per mundum* 2. *quoest*. 3. ende glos. op het cap. *ad Apostolicae. De sententia et re judic. in* 6. ende doorgaens in de quest. 23. 32. 45. 46.
(2) Anthonius de Rosellis in *Tractat. de Conciliis*.
(3) Reginaldus Polus int boeck dat hy op 't Concilie van Trenten gheschreven heeft.
(4) 2. Cor. 4.4. - Joan. 12.31.14.30.16.11. - Ephes. 2.2.
(5) Matt. 4.9. - Luc. 4.6.
(6) Apoc. 13.2.

konnen gevorderen, dewijle hy sijn aengebodene geschenck niet en hadde willen ontfangen, hy keerde hem tot den Paus van Romen, die sich noemde Christi stadthouder ofte vicarius te wesen, welcke hebbende de presentatie gehoort, greep hem terstont by 't woort, ende van dien tijdt aen heeft hy sich in sijne tijtelen altijt genoemt den Coninck ende Heere der werelt, ende een God op der aerden, also hier boven is gesien geweest; doch wat daer van zy, gedrage my aen hare ordonnantien ende decreten, die sy daer over met malkanderen ghemaeckt hebben] *. Sy sullen op hare rekeninge wel comen. Soo vele isser van, in somma, dat in den Paus van Romen alles vervult is, wat Daniel ende Paulus in de voorgehaelde schriften gepropheteert hebben, midtsgaders ooc het gene dat Joannes in sijne Openbaringe segt (1): als dat de stadt op seven berghen ghebouwet (welck is ontwijffelijck de stadt van Romen, so als het Tertullianus, Lactantius, Jeronymus, ende alle oude Vaderen hebben uytgelegt, ende de gelegentheyt der stadt selve ghenoech uytwijst) sal een wonderlijcke macht ontfanghen (namelijck van den selven, die Paulus de Godt deser weerelt, ende Christus de Vorst des weerelts, ende Joannes den draeck noemen) soo dat hem alle Coningen ende Vorsten der aerden sullen aenbidden, ende sal met goudt, silver, peerlen, ende alderley costelijcke ghesteenten verciert ende toegemaeckt wesen, ghelijck als men ooghsichtelijck can mercken in onsen h. Vader den Paus van Romen, met alle sijne Cardinalen, die als peerle-poppen met alderley costelijckheyt behanghen zijn, ende sal eenen mondt ontfangen, sprekende groote ende wonderlijcke dingen. Soo dat een yeghelijck segghen sal: wie is haers gelijck? Effen alsoo, als wy sien

* VAR. In den ouderen text staet: Overghegeven. Doch wat verdrach dat sy met malcanderen ghemaeckt hebben, daer laet ickse voor sorghen. Sy sullen op hare, enz.

(1) Apoc. 17.9. ende dit wordt van Tertuli. verstaen op de stadt van Romen, int boeck tegen de Joden, ende int 3. boeck tegen Marcionem. - Lactantius, Jerom. in den sendtbrief aen Marcel. Siet oock *epist. Leodiensium adversus Paschalem* 2. int 2. boeck des Concil. fol. 809.

dat de Paus wonderlijcke dinghen van sich selven uytgheeft, ende schrijft sich selven toe een macht boven alle Coninger ende Vorsten, boven de Enghelen des Hemels, jae boven den eenighen Sone Gods ende Godt selve. Soo dat onse l. Moeder de h. Kercke besloten heeft, dat hy dieshalven *Papa* ghenoemt wordt, ghelijck als of men wilde segghen, *Pape*, het welck soo veel in Latijn beduydt, als by ons eenen groolen Jou. Want het is een woordeken van grooter verwonderinghe, overmidts dat hy is een wonderlijck ende seldtsaem dier. Soo dat hy ghenoemt wordt van eenen fijnen poëte: *Papa stupor mundi*, dat is te segghen, *de verwonderinghe ende den Jow van der weerelt*, effen gelijck of men seyde: *Jow, wie is sijns gelijc?* Soo dat het merckelijck blijckt, dat hem Joannes, in sijne Openbaringe, als met een natte vinger aenghewesen heeft, ende dat hem Paulus ende Daniel, ende de gantsche Schrift fijn met alle sijne vederen hebben afghemaelt (1). Derhalven soo hebben de ketters dan groot onghelijck, als sy willen beweeren dat de heylighe Schrift van den Paus van Romen niet en weet te spreken, dewijle wy alle sijne macht uyt der Schrift onwederlegghelijck bewesen hebben.

(1) Glos. op de voorrede der Clementinen op het cap. *quoniam*, op het woordeken *Papa*, ende allegeert hier een poëte, die hy noemt *Angelicum*, dat is te seghen, een Enghel oft Enghelsche poëte.

Dat XI. capittel.

Bewijsende met schriften, dat alle Papen ende gheestelijckheyt ontslaghen zijn van de jurisdictie, ghebiedt ende macht der overheyt.

Soo veel nu als het de andere Papen ende het gheestelijcke hof aengaet, welcke is behanghen ende verciert met hare officialen, dekenen, vicarisen, inquisiteuren, travanten, bancken ende gherichten, stocken ende blocken, en is der weereltscher overheyt, ghebiedt ende gherichte gheensins onderworpen, jae sy en moghen oock onder gheene weereltsche richters hare saken drijven noch pleyten, by so verre als sy een cruyne op het hooft draghen, welcke is het merckteecken ende character der stadt met seven bergen, daer Joannes van spreeckt. Dit wort oock alles met uytghedruckte clare texten, uyt der h. Schrift bevesticht [(1)].

Ten 1, staetter gheschreven, dat doe Loth het moetwillich ende schendich ghewelt der Sodomyten wilde keeren, so sprac het volck der Sodomyten tot hem, segghende: du bist hier ghecomen als een vremdelinck, wat hebstu ons te straffen of te oordeelen? Hier uyt heeft onse l. Moeder de h. Kercke onwederleggelijck

(1) Van het merckteecken of het priesterlijcke character siet Thomam de Aquino, Scotum, ende andere scholasticken, ende brenght daer mede over ende het gene dat Joannes in sijne Openbaringe van dat selve character vermeldet.

besloten, dat de Papen niet en mogen van der overheyt gestraft worden, verstaende ontwijffelijck dat de Papen rechte Sodomyten zijn, ende ingheboren borghers ende heeren der weerelt midts sy van den Paus (dien doch de weerelt toebehoort) zijn gheschapen ende ghemaeckt [(1)]; ende dat de weereltsche overheyt maer slechts vremdelingen zijn, die des weerelts regeeringhe van de Papen ende den Paus te leene houden, ende derhalven en moghen sy de ingheborene borghers van Sodoma ende Gomorra, dat is te segghen, de h. geestelijcke Papen, niet straffen. Want also hevet de Paus Anacletus in sijnen decretalen-brief selve uytghelegt [(2)], welcke uytlegginghe is van der heyliger Kercken voor goet aenghenomen gheweest, ende voor een artijckel des gheloofs in haren decreetboeck in gheregistreert.

Ten tweeden wordt dit oock bewesen met een uytghedruckte text des Evangeliums, daer gheschreven staet, dat Christus de coopers ende vercoopers met een sweep uyt den tempel ghedreven heeft. Want daer uyt blijckt dat de Papen ende de gheestelijckheyt van gheene menschen en moghen ghestraft worden [dan van Jesus Christus alleene], soo als het de voorseyde Anacletus ende de h. Kercke besloten hebben [(3)], verstaende dat de Papen in de Kercke anders niet en zijn dan rechte wisselaers ende vercoopers, die hare cremerijen wel soo duyr vercoopen, dat het gesichte somwijlen duyrder comt te staen, dan de beste ware der cremers van Parijs oft van Lyons. Ende al ist sake dat de andere wisselaers ende woeckenaers die selve privilegie alsoo wel ghenietet hebben als de Papen, namelijck, dat sy oock met een geessel werden uyt den tempel ghejaeght, jae dat men den

(1) Cap. *Nullus Clericus*, 11. *quoest*. 1.
(2) Anaclet. in sijne 1. brief van de verdruckinghe der Bisschoppen, ende van haerder verschuldinge oft verclaginge, int boeck der Decret. cap. *Leget Ecclesiarum Cau.* 3. *Qu.* 6.
(3) Dit vindt ghy in den 2. brief Anacleti, van de instellinghe der Biss. ende Ertzbiss. ende staet oock in de decr. cap. *Accusatio quoque Cau.* 2. *Qu.* 7. ende in de decreten *Inonis*, int 4. boeck.

honden wel dickmael dit voordeel gunt, nochtans om dat de Papen wittebroodts-kinderen zijn, ende moeten wat voordeels hebben, ghemerckt dat hare cremerije costelijcker is dan eenighe andere, ende haren wieroock van beteren reuck, dan het wieroock dal de honden in de kercke gheven, soo heeft de h. Kercke dit alleen op de Papen willen verstaen, ende derhalven ghewesen, dat sy van gheene menschen ghestraft moghen werden, midts dat hen Christus de eere gunt, dat hyse met sweepen uyt der kercken ghedreven heeft. Het selve heeft sy noch stercker bevestight met den claren text van den Prophete David, daer gheschreven staet: Godt heeft ghestaen int midden van den Goden, dat is te segghen, van den priesteren ende Papen: item: ick hebbe ghesproken, ghy alle zijl Goden [(1)]. 't Is wel waer, dat den gheheelen Psalm van de Coninghen ende richteren deser weerelt nae de letter is sprekende, maer evenwel soo heeft het onse l. Moeder de heylighe Kercke op de Papen ende gheestelijckheyt nae den gheest verstaen, ende dat uyt ses treffelijcke ende ghewichtighe oorsaken: namelijck de eerste, om dat de gheheele text op de Papen alsoo wel, jae veel beter past, dan op de andere richters, want daer wordt gheseyt, dat sy niets en willen verstaen noch weten, maer wandelen in de duysternissen, ende stellen de gantsche weerelt over eynde, 'twelck op de Papen ende Bisschoppen soo wel sluyt, als ofter toe ghesneden ware [(2)].

Ten 2, soo zijn de Papen veel weerdigher ende beter, dan alle Coninghen ende Princen, soo veel als het goudt beter is dan loot [(3)], ende daerom moeten de Coninghen haren neck buyghen onder de knyen der Papen, soo alsser met uytghedruckte woorden geschreven is van den h. Paus Gelasio aen den Keyser Anastasium, ende in de decreten ghestelt. Jae sy zijn het licht der weerelt, aller menschen Vaders ende meesters,

(1) Psal. 82.1.6. - Dit volght voort in de voorgehaelde plaetse der brieven Anacleti.
(2) Int 5. versken desselven Psalms.
(3) Dit staet met uytghedructe woorden int cap. *Duo sunt, distinct*. 69, ende cap. *Sacerdot. distinct*. 95. ende cap. *Quis dubitet, dist.* 96.

soo dat sy veel eer behooren Goden ghenaemt te werden, dan eenighe Coninghen ende richters.

Ten 3, zijn de Papen oock veel weerdiger dan de Enghelen [(1)]. Want, soo als onse Moeder de h. Kercke seer wel besloten heeft, een Enghel en mach gheen Misse doen, om dat hy den priesterlijcken character, dat is te segghen, het merckteecken ende naedruck niet en heeft. Ende daer staet uytdruckelijck gheschreven, dat niemandt coopen noch vercoopen en mach, of hy en voert den character ende het merckteecken, oft ymmers den naem des beestes [(2)].

Ten 4, zijn de Papen mitghesellen des h. Vaders des Paus, die jae doch gheen enckel mensche, maer Godt op der aerden is; derhalven soo moeten sy ooc van maechschaps wegen sijner Godtheyt mede deelachtich worden, ghelijck alsser geschreven staet, dat men den ghenen ghelijck wordt daer men mede verkeert, ende wie met peck omme gaet, die moet bepeckt worden. Daerom die oock met Godt op der aerden omme gaet, moet oock vergodet worden.

Ten 5, is het wel recht dat sy Goden ghenaemt worden, aengesien dat sy selve Godt connen maken; ende so als wy bewesen hebben, sy zijn scheppers der schepper. Ende nu isser een eeuwighe ende onfeylijcke * reghel onder de doctoren van Loven, die niet missen en can, midts dat sy uyt haren schoolmeester Aristotele gescheppet is, namelijck: *Propter quod unumquodque tale est, illud ipsum magis est tale*, dat is te segghen: *Soo een dinck eenighe weerdicheyt crijcht uyt cracht ende gonste van een andere, dat selve daer het sijne weerdicheyt van ontleent, moet veel meer alsulcke weerdicheyt in sich hebben* [(3)].

Dewijle dan dat een stucxken broodts Godt can worden, uyt cracht ende gunsticheyt der Papen, hoe veel meer moeten de Papen selve dan Goden wesen? Want in de Schrift staet

(1) *Guido de mon. Roche. in Enchir. Sacerdotum, rub. de Sacra. Euch. ca.* 2.
(2) Apoc. 13.17.
* VAR. Onfeylbare.
(3) *Stella Clericorum.* Siet het 10. cap. des 2. stucks.

opentlijck, dat gheene menschen ter werelt souden Goden connen maken [1]. Ergo soo moeten dan de Papen meer dan menschen wesen, dewijle sy daghelijcx Godt selve maken.

Ten sesten, soo luydt de gemeyne Latijnsche text, die in de heylige Roomsche Kercke gebruyckelijck is, ende van het Concilie van Trenten voor goet ende gheloofweerdich aenghenomen, als dat Godt in de Synagoghe der Goden ghestaen heeft. Het welcke op de Papen wonderlijck wel past, midts sy oock hare Synagoghen hebben, ghelijck als de Joden hier voortijdts hadden. Ende voorts is het wel ghewis, dat onse Heere in het midden van de Papen ende Priesteren gestaen heeft, doe Annas ende Cayphas hem beschuldichden, ende ghetuyghenissen tegen hem sochten, om hem ter doot te brenghen. Het welcke onse Papen in de heylige Roomsche Kercke noch daghelijcx seer fijn nae spelen. Soo dat men te rechte mach verstaen, dat sy de Goden zijn in de Synagoghe, in de welcker de Heere ghestaen heeft, ende noch daghelijcx staet in sijne lidtmaten, om ter doot veroordeelt te worden. Soo dat onse l. Moeder de H. Kercke desen text seer bequamelijc op hen uytgelegt heeft ende besloten, dat soo sy dan Goden zijn, soo en connen sy onder het gerichte der menschen niet staen.

Wijder brengt sy noch andere ghetuyghenissen met hoopen, die alle uyt clare duydelijcke schriften ghetogen zijn; als namelijck, dat Lucas schrijft, dat Godt wrake doen sal over den ghenen, die sijne dienaers ende kinderen verdrucken [2]. Ende datter in de Psalmen gheschreven staet: De Heere de Godt der wraken, de Godt der wraken is verschenen [3]. Item de Apostel Paulus segt: Wie bistu, die du des anderen knecht richten wilst [4]? Ende op de selve plaetse: Wilt malcanderen niet oordeelen, maer veel eer oordeelt alsoo, dat ghy uwe broederen gheen erghernisse en geeft. Ende de Heere spreeckt by den Propheet Zachariam: Die u aenroert, die roert mijnen oogh-appel aen [5]. Zijn dit niet heerlijcke schoone

(1) Jere. 16.20.
(2) Luc. 18.
(3) Psal. 94.1.
(4) Rom. 14.14. - Rom. 14.13.
(5) Zach. 2.8.

ende gheweldighe ghetuygenissen, die niet en connen nedergheleyt worden? ende bewijsen wel duydelijck, dat de Papen der overheyt gerichte niet en zijn onderworpen? Ymmers, by soo verre als men de ghesonde gave ende uytlegginghe der h. Kercken aenhanght, sonder te passen op t' ghene dat de ketters voortbrenghen; want sy souden wel alle dese ghetuygenissen tot grooten nadeele ende vercortinghe der gheestelijckheyt willen uytleggen. Maer in sonderheyt isser noch eene clare text voor handen, daer niet op en valt te segghen, namelijck, daer onse Heere seght (1): De vossen hebben hare holen, ende de voghelen des lochts hebben hare nesten; maer de Sone des menschen en heeft niet waer hy sijn hooft op rusten mach. Hier moghen de ketters hare ooren wel te weycke leggen. Want hier uyt besluyt onse l. Moeder seer gheweldelijck, dat de ghene die de Papen willen verclaghen of beschuldighen, zijn de vossen daer onse Heere van spreeckt. [Daerom ist dat de bottricken van Parijs gemeenlijck roepen: De vos, de vos, als sy een hugenois ergens ontmoeten.] Ende tot bevestinghe des selfs, soo brenght sy den text Salomonis voort, segghende: Die de gracht ghegraven heeft, sal selve daer in vallen. Item: Een steen is swaer, ende het zandt * ghewichtich, maer der dwasen toorne gaetse noch beyde te boven. Siet, comt dat niet wonderlijck over een? het schijnt dat het met een pinceel naeghetrocken is. In somma, alle hare decreten ende ordonnantien steken vol alsulcke bequame schriften, die sy wonderlijck seer fijn buygen ende passen can tot harer materie; soo datter niet een draet op en scheelt. Want als de Schrift van Brugghe spreeckt, soo verstaet sy dat op Ghendt; ende meldt de Schrift van een catte, dat legt sy op een eyndtvoghel uyt. Somma sommarum, sy maeckt van een koe een windtmeulen; ende daerom en can sy niet missen, oft sy en vindt altijdt ghetuyghenissen ghenoech uyt der Schrift, om hare dinghen claer te maken.

(1) Mat. 8.20. - Luc. 9.58.
* VAR. Landt.

Dat XII. capittel.

Dat de Papen ende gheestelijckheyt behooren rijck te wesen, bevesticht met der Schrift.

Want dat de Papen ende de gheestelijckheyt, tsamen met de h. Vader de Paus, behooren wel rijck ende weeldich te zijn, dat vindt sy daer in oock al gheschreven. Want de eerweerdighe ende hoochgheborene cardinael Polus, wijlen stadthouder ende legaet des Paus int Concilie van Trenten, heeft daer toe doen dienen den voorghealligeerden text Luce, daer onse Heere seght: Ghy vanght nu visschen, maer van nu voortaen sult ghy menschen vanghen (1). Want dat is met hem een Prophetie, welcke ten tijden der Apostelen noch niet volbracht en was, doe Paulus seyde, datter weynige rijcke ende weynighe groote hanssen in de ghemeynte Christi waren; maer sy is eerst volbracht geweest (seght hy) ontrent drij hondert jaren daer nae, namelijck, doe de Keyser Constantinus (2) (soo men seght) den Paus Sylvestro een groot deel des Roomschen Rijcks mildelijck schanc, oft veel eer (so hy segt) weder gaf ende restitueerde; ghelijck als het noch blijct by de copye

(1) In 't boecxken dat hy ghemaeckt heeft van 't Concilie van Trenten. - Luc. 15.10.
(2) Cap. *Constantinus*.

des briefs, welcke staet van woorde te woorde int boeck der decreten.

Tis wel waer, dat Laurentius Valla, ende vele andere gheleerde lieden, met desen brief ghegeckt hebben, ende uyt alle de historien, jae oock uyt den inhoudt des selven briefs onwedersprekelijck bewesen, dat het een valsche brief is, ende alsoo plompelijck gheconterfeyt, dat het een calf met een ooge mercken soude. Maer dat staet onder de doctoren van Loven; sy mogen daer van disputeren, als sy onder de roose sitten, met een canne goeden rijnschen wijns; want den Landonium en moghen sy doch niet. Aengaende ons, ist loghen, ist waer, Godt gheve ons een goedt coren jaer. Soo veel isser immers van, dat de Roomsche Kercke is in de possessie ende besit der erffenissen, die S. Pieter in sijn Testament heeft nae gelaten. Ende hiet dies halven *Patrimonium S. Petri*, dat is, *S. Pieters Vader-erve*. Sy is oock in de possessie der costelijcke juweelen ende clenodien des h. Roomschen Stoels, ende der costelijcker drijdobbelder croonen, ende andere schoone costelijcke stucken; want alle de Bisschoppen moeten sweeren, dat sy de selve juweelen ende dat *Patrimonium* sullen na alle hare vermogen helpen, bewaren ende vermeerderen [(1)]. Maer wat ist? Paulus seght selve, dat een Bisschop behoort gastvry ende herbergich te wesen. Het is dan wel recht, dat hare borsse wel ghestoffeert zy, om Coninghen ende Princen te gaste te nooden, ende goet chier met hen te maken [(2)]. Want anders, hoe souden sy koecken backen, hadden sy vyer noch vet? Voorwaer, sy en souden hare bisdommen soo duer niet willen coopen, noch en souden voor een *Pallium* gheen dertich duysent ducaten gheven, soo sy daer nae met Petro moesten segghen: *Aurum et argentum non est mecum; ick en hebbe goudt noch silver*. Maer dat is al verandert, ende de cantse is ghekeert; daerom moeten nu de Papen rijck zijn,

(1) In den Eedt die sy doen, eer sy tot Bisschoppen worden aenghenomen.
(2) Dit is het Argument Eckii in sijn Enchiridio.

ende het goedt der weerelt besitten, aenghesien dat haren vader ende schepper de Paus, is de Heere der gantscher weerelt; soo als wy hier vooren ghenoech hebben aenghewesen [1].

(1) Int 11. ende 12. cap. deses stucks.

Dat XIII. capittel.

Daer de aenbiddinghe der beelden met schriften bevestight wordt.

Nu willen wy van de aenbiddinghe der beelden wat spreken ende sien met wat schriften dat die ondersettet is. Want het h. tweedde Concilie van Niceen steeckt ontwijffelijck vol bequame schriften, die daer soo wel te passe ghebracht werden, als roosen in een verckens-kot [(1)]. Maer wy willen slechts de beste ende de bequaemste uytkiesen, op dat men daer uyt van alle andere oordeelen mach. Soo hebben sy dan uyt den Ouden Testamente by ghebracht, dat Godt den mensche nae sijnen beelde geschapen heeft, ende daer uyt besloten, dat men wel beelden mach hebben. Item, Godt heeft het licht van de duysternisse ghescheyden. Daerom (seght Agapius, de alderheylichste Bisschop der stadt Cesarea) neme ick de beelden gheerne aen, ende vervloecke alle de ghene die anders ghevoelen. Ho ho ghesellen, hoe loopt dat voort? Daer nae wordt de brief des Roomschen Paus Adriani ghelesen [(2)]; daer seght hy, dat Jacob heeft den stock Josephs aenghebeden, oft Joseph selve. Waerom souden wy dan de beelden niet

(1) Siet fol. 4. ende cap. 1. des 4. stucx.
(2) In den brief des Paus Adriani, gelesen ende aengenomen int Concilie van Niceen, ac. 2. Siet het 2. boeck der Concilien, fol. 482. a. b. ac. 2. pa. 486.

moghen aenbidden? Want al ist dat de ketters sich op den Hebreeuschen text hier beroepen, welcke seght dat hy Godt aen badt, zijnde geleunt op zijn bedde oft op een stock (want men mach het op beyde de manieren nemen); nochtans het is ons ghenoech, dat het onse lieve Moeder anders verstaen heeft, ende alle de h. ghehoornde Bisschoppen, die te Niceen vergadert waren, hebben dat anders uytgheleght [(1)]. *Want sy en conden niet feylen, dewijle sy door den heylighen Gheest der Keyserrinne Irene vergadert ende geregeert waren, welcke Irenis gheest also yverich was in de sake der beelden, dat sy haren eygen sone, den rechten ende natuerlijcken Keyser, de ooghen uyt crabbede ende stack hem in een gat op dat sy soude alleene regeeren, ende de beelden nae hare goetduncken moghen oprichten*. Waerom souden wy dan desen h. Geest niet gelooven? daer hy door de mondt der Bisschoppen verclaert heeft, dat op Josephs stoc een manneken gesneden stonde, ghelijck men sien mach op de stocken daer de gecken ende de kinderen op rijden, ende dit manneken werde van Jacob aenghebeden.

Voorts hebben sy oock dese texten ghealligiert [(2)]: De zielen der gherechtighen zijn in de handen des Heeren. Item: Godt is wonderbaer in sijne Heylighen. Want by dese Heylighen, en verstaen sy anders niet, dan de stomme Sancten die in de kercke staen, overmidts dat op een ander plaetse gheschreven staet: De heylighen die op der aerden zijn. Item: Noë heeft Gode een altaer opghericht, ende Abraham desghelijcks, met vele andere meer. Ende is wel te vermoeden, dat sy gheene altaren op en richteden sonder schoone beeldekens van onse lief-Vrouwe, van S. Christoffel, oft van S. Anthonis vercken, oft eenich ander dierghelijck daer op te stellen. Want een altaer sonder Sancten, is soo vele als een koe sonder steert, oft een taerte sonder suycker.

Item [(3)], Moses heeft het *Propitiatorium*, dat is de soenkiste,

(1) *Act.* 2. *Synodi Nicenae, pag.* 480. *c.*
(2) *Actione Sinodi Nicenae, pag.* 498.
(3) *Actio.* 4. *pagin.* 504.

van enckel goudt ghemaeckt, ende twee Cherubinen daer op ghestelt uyt bevel Gods. Waerom en souden wy dan oock niet wel beelden op onse altaren setten, nae den bevele der h. Kercken? Want, aengaende dat de ketters willen segghen, dat dese Cherubinen ende gulden Arcke verborghen ende bedeckt waren, soo datse niemandt conde sien, vele min aenbidden, daer op antwoordt onse l. Moeder de h. Kercke, dat sy dat oock wel can nae doen. Want de gheheele vasten door, soo kijcken hare beelden achter een blauwe huycke, ende daer nae spelen sy: Pijpt, oft ick en soecke u niet; teghen dat Paesschen aencomt. Ende dan comen de Papen die spelen voort: Coppen, comt uyt den hoecke

Soo dat de ketters gheen oorsake en hebben te kijven, dat onse beelden nemmermeer verborghen en staen.

Ten anderen soo seght sy, dat hoewel de Cherubinen verborghen waren, datse niemandt en conde ghesien, ghemerckt dat niemandt in dat heylichdom mochte treden, anders dan de hooghepriester eenmael des jaers; nochtans soo en lieten de Joden daerom de selve niet aen te bidden. Want dit hebben de Vaders in 't voorseyde Concilie uyt haer eyghen hooft alsoo besloten [(1)].

Ende ten derden seght sy, dat soo men de beelden mach hebben in 't verborghen, waeromme soudese men in 't openbaer niet vele meer moeten hebben, om de selve aen te bidden? Want al ist [schoon] dat het Godt verboden heeft, men moet hem anders wijs maken. Want hy en wiste noch niet, dat de beelden waren de boecken der leecken, eer de Paus Gregorius ghecomen was, die sulcks gheleerdt heeft. Ende nu weet een yegelijck wel, dat men de boecken op een lessenaer stellen moet, op datter een yeder in lese, en de niet achter de bancke en worpe. Want daer staet opentlijck gheschreven, dat men een keersse onder de mudde niet en steldt, maer op den candelaer, op dat sy eenen yegelijcken lichte [(2)]. Het welcke de

(1) Actio. 3. Synod. Nicene. pagin. 498. a.
(2) In den brief Adriani, aen het synodum. Act. 2. fol. 481. b.

voorseyde h. Vaderen oock op de beelden verstaen hebben, als dat sy op de altaren moeten staen proncken, ende van henneken alleman devotelijck aenghebeden worden.

Daerenboven hebben sy noch voortghehaelt, dat Moses in de woestijne uyt Gods bevel, een metalen slange heeft opghericht, op dat de ghene die het souden aenschouwen, mochten van de beten der fenijnigher slanghen gheheylt worden. Want hier op spreken sy aldus: Wat een dolheyt ende rasernije soude het dan wesen van ons, dat wy noch souden willen twijffelen, oft oock alle de ghene die de beelden van Christus, van onse Liefvrouwe, ende van alle andere lieve Sancten aensien, sullen oock salich worden, ende van alle hare kranckheden ghenesen? Ende dit wordt haer oock van den h. Vader ende Paus Adriano ghewisselijcken versekert met seghel ende brief [(1)], soo datter gheen twijffel meer op en valt. Hoewel datmen het selve oock merckelijcken sien mach te Halle, daer soo vele crucken van creupele menschen, ende soo menighe tafereelkens hangen der gener die van hare krancheden ende ghebreken zijn alsoo fijn ghenesen gheweest, dat de meeste hoop der ghenen diese daer ghehanghen hebben, gheene pijne noch weedom in 't hooft noch in de blase meer en ghevoelen. Ick swijghe soo vele vroukens, die bevrucht zijn gheworden, na dat sy ons liefs Vrouwen gordel eenmael hadden aenghedaen ghehadt. Ende noch onlancks ist in Hollandt ghebuert, datter een arm vrouken met eenen grooten buldt seer devotelijck quam versoecken onse Liefvrouwe van Heukelem, ende nae dat sy hare offerhande ghedaen hadde, so keerde sy wederom t'huys, ende liet haren bult achter. Jae, te S. Jobs te Wesemale quam een blindt edelman uyt Vranckrijck te bedevaerde, om sijn ghesichte dat hy van S. Jobs kranckheyt verloren hadde, weder te crijghen; ende doe hy sijne dinghen fijn beschickt hadde, soo riep hy tot sijne knechten int Fransoys, *Je voy*. Het welck verstaen werde van de Lovensche

(1) In den voorseyden sendbrief aen de vaderen des Conciliums ghesonden.

doctooren, niet dat hy wech wilde, maer dat hy siende was, soo dat men het selve voor een groot mirakel in den tempel opgheschreven heeft (1). Ende is ontwijffelijck te ghelooven, by verlies sijner zielen salicheyt, dat hy alsoo wel sonder bril sach als by de keersse. Ick swijghe van de groote ende machtige Liefvrouwen, die in Italien te Loretto, ende in Spaengien te Monserrato, mirakel doen, van S. Jacob tot Compostellen van S. Catharina van Senen, ende andere dusdanige groote Sancten ende Sanctinnen: want dat en is geen sause voor allemans mondt. Wy moeten ons met slechten cost lijden, ende onsen mondt van alsulcke lcckernijen afwisschen. Soo daer nochtans een plompe Hollander ware, oft een malle Brabander, oft oock een botte Vlaminck, die lust hadde om alsulcken heeren-cost te smaken, ende een bedevaerde wilde gaen doen, onder een weddinghe dat hy binnen dry jaren soude weder comen, dat mocht hy doen, ende sijnen lust gaen versaden ende versoecken wat de Liefvrouwen van Italien oft van Spaengien voor mirakel connen ghedoen.

Hy mochte effen also varen, als de goede man van Parijs, die geene kinderen en conde van sijn huysvrouwe gecrijghen, ende nam dierhalven aen vele devote bedevaerden te doen: want hy ginck eerst nae Compostellen, S. Jacob besoecken, ende van daer reysde hy nae Romen, om de h. Apostelen S. Peter ende S. Paulus aen te spreken, ende voorts trock hy na onse l. Vrouwe van Loretto, ende van daer na Jerusalem, ende ten laetsten na S. Catharina van Senen. Somma sommarum, hy bleef ontrent dry jaren uyt, ende doe hy wederomme te huys quam, soo vant hy dat sijn wijf drije kinderkens gecreghen hadde, by hulpe van de goede Sancten, die hy so devotelijc versocht hadde. Is dat niet een groot mirakel? Daeromme soo wie oock lust heeft van huys te trecken, om de Sancten alsoo te gaen besoecken, die mach hem te reysen stellen, de waghen staet al ghereet.

(1) Int tafereel van S. Jobs mirakelen.

Wy sullen daerentusschen op onse materije wederkeeren, ende den ketters te ghemoete gaen, die met de heylighe Vaders des voorseyden Conciliums spotten, om dat sy het exempel des metalen slanghes, tot bevestinghe haerder beelden bybrenghen, segghende dat het was een oude testamentische figuere op Christum wijsende, ende opghericht door een uytghedruckte bevel Gods: want daer op willen wy hen antwoorden, dat sy moeten bot ghegheten hebben, ende en verstaen niet wat scherpsinnich is. Want anders, sien sy niet dat onse beelden oock zijn figueren, soo van Christus, als van sijne lieve Moeder ende grootmoeder, ende andere lieve Sancten ende Sanctinnen? ende zijn met uytghedruckte bevel des Paus ende der h. Kercken opghericht? Maer sy gaen evenwel noch voort, ende segghen dat de h. Coninck Ezechias dese metalen slanghe ommegheworpen heeft, ende tot pulver verbrandt [(1)], soo haest als hy sach dat men het begonde te bewieroocken ende te vereeren, ghelijck als de h. Kercke hare lieve Sancten eert; ende willen daer uyt besluyten, dat men alle onse beelden oock moeste alsoo verbranden. Maer wy segghen neen daer toe, want dat was een ander dinck, ghemerckt dat onse Sancten gheen slanghen en zijn, ghelijck als dat was. 't Is wel waer dat men S. Margrieten ende S. Joris draken, ende S. Anthonis vercken alsoo wel aenbidt ende bewieroockt, als de Sancten selve, al zijn sy niet vele beter dan slanghen. Maer dat heeft oock een ander aensien: want het gheschiedt ter eeren, niet van de draken, maer van de Sancten daer sy bystaen, gelijck als een doctoor te Loven seer wel bescheyde, welcke hebbende sijn bonnet afghedaen voor Pilatus beeldt, soo als hy uyt het portael der Minnebroeders kercke te Loven ginck, keerde van stonden aen wederom, ende riep met luyder stemmen: *Non tibi Pilate, sed Christo*. Effen als of hy hadde willen segghen: *Du Pilate, du bist maer een benghel; wat laetstu dy duncken? Ick hebbe mijn bonet voor dy niet afgedaen,*

(1) 2. Reg. 18.4.

maer voor dien Christo, die du daer onder handen hebbest.

Siet, alsoo gaet het oock met onse draken ende met S. Anthonis vercken toe. Sy crijghen menighe offerhanden ende menighe wasse keerskens, ende worden menichmael ghecust van ghebuerschaps weghen, om der l. Sancten wille daer sy by staen; maer sy en treckent haer niet meer aen dan een stomme block. Daeromme blijft dese rede der heylighe Vaderen des voorseyden Conciliums altijdt vast ende onbeweeght, als dat de h. Kercke beelden hebben moet, dewijle dat de Joden een metalen slanghe hebben ghehadt. Dit behanghen zy noch voort met vele andere fraeye ghetuyghenissen, als namelijck met het ghene dat David seght: daer is lof ende eerlickheyt voor sijn aenghesichte (1). Item: ick hebbe de stede dijns huys lief (2). Want daer uyt volght, dat men de Kercken met schoone beeldekens behanghen moet. Item: ick soecke, o Heere, dijn aenghesicht (3). Item: de rijcken sullen dijn aenghesicht aenbidden. Item: laet schijnen over ons het licht dijns aenschijns (4). Want hier uyt besluyten sy, dat men ons liefs Heeren aensicht behoort fraey gheschildert te hebben, ende aen te bidden. Ende daer uyt ist dat te Romen alle jare, op den goeden vrydach, so wordt de h. Veronica, dat is een oudt versleten sletken, daer men seght dat ons Heeren aenschijn op gheschildert staet, met grooter devotie aenghebeden, ende het volck roept met luyder kelen, *Misericordia, Misericordia*, dat is, *Barmhertichеyt, Barmhertichеyt*, ghelijck alsmen oock tot Besanson in Bourgongien ende in vele andere plaetsen meer doet. Want dit lieve aenschijn van Veronica, is op den goeden acker gheplant gheweest, ende is alsoo wel ghewasschen ende vermenichvuldicht, dat mender met hoopen vindt, die alle mirakel connen ghedoen.

Daerenboven brenghen sy noch dese ghetuyghenisse voort, als dat het gheloove niet alleene en comt uyt het ghehoor,

(1) Psal. 69.
(2) Psal. 29.8.
(3) Psal. 27.8.
(4) Psal. 4.7.

maer oock uyt het ghesicht, om dat Joannes seght: soo als wy ghehoort hebben, alsoo hebben wy oock ghesien [1]. Item, dat de Joden breede boorden aen hare rocken droegen [2]: ergo, soo moet men oock beelden in de kercken hebben met vele andere dierghelijcken, die alle soo wel sluyten, als een haspel op eenen vleeschpot. Doch so yemandt lust heeft om dese schoone ghetuygenissen te sien, die mach lesen den gantschen handel des voorschreven Conciliums van Niceen, soo als hy verhaeldt wordt in het 2. boeck der Concilien, oft hy mach lesen een boecxken, dat te dier selver tijdt uytghegaen is in den naem Caroli Magni des Keysers, van het selve Concilie; daer sal hy sijn hertken wat moghen vermaken, met alle de schoone, rijcke ende aerdighe allegatien der h. Vaderen, tot desen propooste voortghebracht, ende met de droomen Constantini, die om sijn melaetsheyt te ghenesen, hadde jonghe kinderkens bloedt ghestort, ende werde daerom van Petro ende Paulo in sijnen droom getroost [3]. Daer sal hy oock vele heerlijcke schoone mirakelen der beelden vinden, gheraept uyt het boeck Cosme ende Damiani, ende uyt het boeck Sophronii, van de mirakelen der Heylighen, ende andere dusdanighe loflijcke boecken, die de h. Vaderen aldaer hebben hooren lesen, ende met hare vonnissen bevestighet, ende voor goet aengenomen. Soo datter niet meer twijfels op vallen en can, dan op de gulde legende die in de misboecken geautentiqueert is. Ende op datmense te liever lese, soo wil ick daer een exempel uyt verhalen, dienende grootelijcks tot onser materije, op dat men uyt den nest sien mach, wat voghel datter in is.

Het was een dapper heylich Monick, die eeuwelijck van den Duyvel tot sijnen uytersten ouderdom gequelt werde; ende doe het hem ten laetsten begonde te verdrieten, so badt

(1) 1. Joan. 1.1.
(2) Num. 15.38. - Deut. 6.8. - Matt 23.4.
(3) Siet t' Concilium van Niceen. act. 4. fol. 521. daer vertelt de Monick Theodosius dese lieflijcke historie van den droom Constantini ende 'twassen beelt Cosme ende Damiani.

hy den Duyvel seer vriendelijck, dat hy hem wilde met vreden laten. Daer op de Duyvel hem antwoordde: soo hy wilde sweeren te doen ende secreet te houden het gene dat hy hem soude seggen, soo soude hy ophouden van hem langer te quellen. De Monick beloefde het hem met eenen swaren eedt. Doe seyde de Duyvel: soo du wilst dat ick dy niet meer en quelle soo en machstu dat beeldt niet meer aenbidden, ende wees op onse Liefvrouwen beeldeken, dat hare kindeken in den arm hielt. Maer de Monick was looser dan de Duyvel, want hy ginck het des anderen daeghs sijnen Abt biechten, ende de Abt ontsloech hem van sijnen eedt, by dien dat hy altijdt soude blijven aenbiddende dat heylige beeldt (1).

Is dat niet een lieflijcke ende heerlijcke getuygenisse van den Duyvel ontleent, daer de h. Vaderen int voorsz. Concilie de aenbiddinghe der beelden mede hebben bevesticht? Sy is voorwaer weerdt datmense op de balcken schrijve, op datse de kalveren niet af en lecken. Ende onse meester Gentianus behoort wel de standaert te draghen, ende met een drijvoet ghecroont te wesen, dewijle hy soo stoutelijck de weerdicheyt deses Conciliums legghen derf in de weeghschale teghen het tweede ghebodt Godes, het welck aller beelden vereeringhe ende aenbiddinge scherpelijck verbiedt; ende oock teghen het Concilie van Eliberum, ghehouden over 1200. jaren in Spaengien, den woorde Gods ghelijckformich.

(1) Dese schoone clucht wort int Concilie van Niceen ghelesen van den Monick Stephano uyt den boeck Sophro. Siet het 2. boeck der Concilien, int 2. Concilie van Niceen, act. 4. folio 520. c. d.

Dat XIV. capittel.

Handelende van sommighe sekere beelden ende schilderijen, die de Roomsche Kercke ghebruyckt, ende bevestinghe der selver uyt de Schrift.

Maer om dat het de ketters op sommige sonderlinge beeldekens gheladen hebben, die de h. Kercke is met grooter devotien ghebruyckende, daer sy haren spot mede drijven, soo salt goet wesen, dat wy de selve uyt der h. Schrift oock bevestighen. Dat sy dan ten eersten de h. Drijevuldicheydt met drije aensichten schildert in hare Mis-boecken ende kercken, en is niet te verwonderen: want onse Moeder de h. Kercke heeft dat te Romen gheleerdt, dat men plach Janum met twee aensichten af te malen. Ende voorts stater in Joanne gheschreven, datter drije zijn in den Hemel die ghetuygenisse gheven, de Vader, dat Woordt, ende de h. Gheest, ende dese drije zijn een, etc. Soo moet mense dan nootsakelijc met drije hoofden, oft met drij aengesichten aen eenen hals maken. Want dat de ketters segghen, dat het uytdruckelijck verboden is, Gods wesen eenichsins af te malen, dewijle dat Godt segt: Du hebst de stemme uyt den vyere gehoort, maer gheene ghelijckenisse ghesien [(1)]: daerom wacht dy wel, dat du my gheene afbeeldinghc

(1) Deut. 4.12.

en makest; dat is alleen voor de Joden ghesproken, ende is nu verandert door de loflijcke ghewoonte ons liefs Moeders der heyligher Kercken [1].

Ende dat sy voort vercoren heeft de ghelijckenisse eens ouden mans, met een grauwen baerdt, om den Vader uyt te drucken, ende eens ghecruycichden, om den Sone af te beelden, ende eender duyven, om den h. Gheest, te kennen te gheven, dat comt uyt hare vrye wille. Want sy hadde wel moghen een haeghbosch, oft een vlamme vyers, ofte een wolcke, oft een kiste, [oft den donder met twee cherubinen in de kamer van de bondkiste] maken, om den Vader uyt te drucken: dewijle hy in alle dese ghedaenten also wel verschenen is, als in de ghedaente eens menschen. Ende sy hadde wel een kindeken in de wieghe * moghen nemen, oft een man die het volck onderwijst, om Christum te kennen te gheven, ende desghelijcx een tonghe oft een vlamme vyers, om den h. Gheest uyt te drucken, so wel als sy eenen ghecruycichden man ende een duyve ghenomen heeft; maer daer in ghebruyct sy hare vrijheyt: want dat heeft sijn bescheyt in de ghemeyne reghel, *want ons alsoo ghelieft*. Oft in het ghene dat de poëte Horatius seght:

Pictoribus atque Poëtis
Quid-libet audendi semper fuit aequa potestas.

Dat is te segghen:

Schilders met haer pinceel, ende poëten met dichten,
Moghen vast allerley vremde grillen aenrichten.

Ten tweedden, dat men de Enghelen met vleughelen afmaelt, is uyt Esaia ende Ezechiele ghenomen, welcke segghen, dat hen de Cherubinen met vleughelen in een ghesichte ghetoont zijn. Dat men oock S. Michiel met een weeghschale afmaeldt [1],

(1) Dit slaen also de Vaders van 't Concilie van Niceen af: ende Eckius oock, seggende dat de Joden tot de afgoderije gheneyghet waren.

* VAR. Kribbe.

(1) Siet oock fol. 221.

dat is om dat hy de zielkens weghen moet, oft hare verdiensten ende goede wercken swaerder in 'tghewichte zijn dan hare ondeucht. Want, so als boven ghesegt is, de h. Kercke heeft hem dit ampt bevolen, midts dat sy voor een ghewisse artijckel houdt, dat men niet salich en can worden uyt den geloove in de verdiensten ende in dat vergoten bloedt Christi Jesu, ghelijck als Paulus wil segghen (2), maer een yeghelijck moet uyt de ghewichticheyt ende verdiensten sijner goeder wercken, ende met volle betalinghe oft voldoeninghe salich worden (3).

Daernae, dat men Mosen met hoornen afschildert, is uyt dier oorsaken, om dat het ghene dat gheschreven is, als dat het aenschijn Mosis blinckende was (ghelijck als het (4) Paulus oock selve uytleght) dat heeft de ghemeyne oversettinghe der h. Roomsche Kercken alsoo uytgheleght, als dat Moses hoornen hadde, om dat hy den Bisschoppen, die doch oock twee hoornen draghen, in desen deele soude ghelijck vallen (5).

Ende dat sy voort van de drije wijsen uyt den Oosten, drije Coninghen ghemaect heeft, ende den eenen peck-swart als een Moriaen, is uyt de prophecie Davids oft Salomonis gevisschet (6), segghende dat de Coningen uyt Moorenlandt sullen comen Christum aenbidden. Want dit heeft sy alsoo * uytgheleght, als dat het van de drije wijsen gesproken is. Ende hoewel dat Moorenlandt den Joden vele eer in 't Westen gheleghen is dan in 't Oosten, daer de wijsen van ghecomen waren, nochtans de h. Kercke can de gelegentheyt van de landen wel veranderen, ende van het Westen het Oosten maken.

Item, dat sy een os ende een ezel aen de kribbe van hare cleyne Jesuken ghestellet heeft, die hem met haren adem verwermen, dat is op den claren text Esaie (7) ghefondeert, segghende:

(2) Rom. 3.4. - Galaten, 4. - Ephes. 2.
(3) *Antonin. parte* 3. *tit.* 14. *cap.* 20. *et par.* 4. *tit.* 9. *cap.* 7. *Bonaventura in Sent. lib.* 4 *dist.* 15. *Barnardinus Roserus, sermone* 20. *Petrus Sotus in assertione catholic. de bonis operib*. ende andere Catholijcke schrijvers.
(4) 2. Cor. 3.7.
(5) Exod. 34.30.35.
(6) Psal. 72.10.
* VAR. Aldus.
(7) Esaie, 1.3.

een os kent sijnen meester wel, ende een ezel de kribbe sijns Heeren, maer het volck van Israel en wilt niet met allen verstaen, etc. Ende men mochte oock wel seggen, dat by den os, de Bisschoppen, Apten, ende Prelaten verstaen worden, welcke oock hoornen draghen als een os, ende connen teghen de ketters seer wel pleyten, in stede van het woordt Gods te prediken; ende by den esel de Minnebroeders, die oock grau zijn als ezels, t' samen met alle de andere Monicken ende slechte Papen, die niet vele meer en weten dan ezels, ende sien onsen Heere voor een kindeken aen, dat noch in de kribbe light, willen hem derhalven met schoone beeldekens ende popkens, met bellekens ende claterspaenkens, met pijpen ende morisken-dants, ende met ander kinderlijcke ceremonien paepen ende te vreden stellen.

Item, dat men S. Longinum schildert, die met een lancie de zijde Christi opghesteken hebbende, werdt siende, van het bloet dat in sijne ooghen springht, dat is oock uyt duydelijcke schriften ghetoghen. Want de Evangelist Joannes [(1)], segghende datter een krijchsknecht met een lancie de zijde Christi op stack, noemt dese lancie in sijne Griecxsche sprake *Longi*; daer van heeft de h. Kercke eenen Sanct ghemaect, ende heeft hem *Longinum* ghenoemt. Ende midts dat de selve Joannes seght [(2)], dat sulcks gheschiedt is, op dat de Schrift vervuldt soude worden, segghende: sy sullen sien wien sy doorsteken hebben; daer uyt heeft sy de legende van S. Longinus ghevischt, als dat hy blindt was, ende meynende nae een craeye te steken, stack in de zijde Christi Jesu, ende daer spranck bloedt uyt tot in sijne ooghen, waer door hy siende werdt, [ende sach den ghenen die hy doorsteken hadde], ende is van den Paus daer nae gecanoniseert, ende in den almanach ghestelt.

In somma, alle hare schilderijen, ende alle die stomme personagien, die in de Kercke staen, als de Apostelen met een

(1) Joan. 19.34.
(2) Joan. 15.37. - Zach. 12.18.

telgioer achter 't hooft, ende elck sijn wapen in de handt, onse Liefvrouwe met ghecroldt hayr, met schoone vergulde cleederen, met hare lampers ende doecken, ende met alle haer cieraetsel toegherust als een weereldtsche princesse, ende Sinte Catharina, ende Sinte Barbara met hare bloote borstkens, met hare borduerselen ende stickselen, alsoo fraey toeghemaect ende geblanckettet, als de cortisanen van Romen ofte van Venegien, dit can sy alles fijn uyt de Schrift halen, ende op elcke naelde weet sy eenen draet. So dat de ketters hier op niet te segghen en hebben; want alles wat tot goede intentie ende tot vercieringhe onses liefs Moeders der h. Kercken geschiedt, dat moet Godt ontwijffelijck aenghenaem wesen, ende hy moet het in sijnen reken-boeck laten doorgaen, oft anders mossel en ware gheen visch.

Somma sommarum, wy moeten beelden hebben, ende schoone blinckende schilderijen in de kercken, jae al waert anders niet, dan datter de jonghe ghesellen ende meyskens dies te liever comen; waer door het menichmael geschiet dat sy alleen meynen de beelden ende schilderijen ende de schoone aensichten te comen besien, ende crijgen daerentusschen devotie om een misken te knappen, of een *salve* te hooren; waer door sy half tegen haren danck aflaet crijgen van hare sonden [ende misdaden]. Daerom en passen wy niet op alle het ghene dat de ketters hier op segghen, ende willen onse oude devotien ende manieren onverbrekelijc onderhouden.

Dat XV. capittel.

Van het onderscheydt des spijsen.

Aengaende voort het verbodt der spijsen, dat is oock op uytgedruckte texten ghefondeert. Ten eersten, daer staet gheschreven dat Godt tot Adam seyde: du en salt niet eten van den boom des wetenschaps (1). Daer uyt heeft de heylighe Kercke besloten, dat men gheen vleesch op de vasteldagen * en mach eten. Item, nae dat Adam gesondicht hadde, soo heeft Godt de aerde vervloeckt. Ende nu weten wy ymmers wel, dat alle het vleesch dat men eten mach, is van der aerden hercomende. Daerom soo heeft onse lieve Moeder de h. Kercke, op de alderheylichste daghen, als men voor sijne zonden penitentie doen moet, scherpelijck verboden, dat men geen vleesch en soude eten, om der vervloeckinghe der aerden niet deelachtich te worden, ghelijck als het de h. Bisschop Durandus seer fijn heeft uytghelegt (2). Waer uyt men claerlijck afnemen mach, dat het koren, daer het broodt van gemaelt wordt, ende de druyven, daer de wijn uyt gepersset wordt, geene vruchten der aerden zijn, maer der zee, ghelijck als de visschen; want anders moesten sy oock vervloect wesen, ende verboden op de

(1) In de Decreten, ca. *Sexto die, dist.* 35.

* VAR. Vasten.

(2) Durandus int boeck ghenaemt *Rationale divin. Officiorum lib.* 6. *Rubr. de aliis jejuniis. num.* 22.

vasteldagen. Of men mach oock segghen, dat de h. Kercke hier in ghedispenseert heeft, om dat de visch [de heylige Prelaten] niet wel ghesmaeckt en soude hebben sonder broodt ende wijn, [dewijle sy insonderheyt door het langhduerich sitten in de kercke, als sy singhen ende bidden, den aers flegmatijck hebben, dat met goeden wijn geholpen moet worden]. Ende daerom heeft sy alleen het vleesch verboden als onreyn ende vervloect, [alst gekoockt is; want aengaende het rouwe vleesch, dat moghen de Prelaten soo wel in de vasten als op den hoogen Paeschdach, het smaeckt hen altijdt even wel.] Maer de gene die gekoockt vleesch * oft eyeren nutten op de vischdaghen, [moeten] verbannen ende uytgheroeyt worden als eerloose ketters, ende aen een staeck verbrant [(ick versta de gene die de dispensatie met gelt niet af en kopen)]. Want. dat het vleesch ende eyeren (niet teghenstaende alles wat men uyt Paulo of uyt de h. Schrift daer teghen brenghen mach) onreyn, onheylich ende vervloect zijn, blijct genoechsaem uyt het groot mirakel dat in Italien noch geschiet, op den berg, genaemt *Il monte della Vergine*, dat is, *ons liefs Vrouwen bergh* (1). *Want soo wie op dien bergh vleesch oft eyeren brenght, oft oock melck, van stonden aen worden sy vol wormen; om dat onse Liefvrouwe niet lyden en wil dat men op haren bergh eenich vleesch oft eenighe onreyn spijse eet, dan alleenlijck visch ende fruyt, oft boomvruchten*.

Maer wat ist? Alware het vleesch niet vervloeckt noch onreyn, nochtans soo heeft onse l. Moeder de h. Kercke groot recht, het selve te verbieden, op dat sy immers een onderscheydt der spijsen soude hebben, ende in desen deele den figuren ende schaduwen des Ouden Testaments eenichsins ghelijck vallen, waer in den volcke van Israel sekere spijsen verboden waren als onreyn. Hoewel dat onse l. Moeder wel so discreet ende verstandich is, dat sy het vleesch niet voor

* VAR. In den ouderen text: ende vervloect. Soo dat de ghene die vleesch, enz.

(1) Dit vindt ghy in 't boec des Monicx Leandri Alberti van Bologien, genaemt de beschrijvinge van Italien, int 242. blat.

heel onreyn en houdt in sich selven. Want anders, onse h. Vader de Paus met sijne Cardinalen ende Bisschoppen en souden het soo wel niet moghen, dat sy oock in de vasten, jae op den Goeden Vrijdach hare vingheren daer nae souden lecken [so wel gaer als rou]. Maer sy en wil hare Prelaten daer in niet seer verbinden, dan slechts harer ondersaten goede ghehoorsaemheydt beproeven (1), ghelijck als Godt oock in den Ouden Testament sekere spijsen verboden hadde (2), meer om sijn volk in onderdanicheyt te houden [ende te leeren eenen gruwel ende schrick te hebben van hare nabueren der Egyptenaers ende andere afgoderyen,] dan dat sy aen haer selven onreyn waren (want het gene dat Godt geschapen heeft, is van den aenbeginne (3) goet ende reyn gheweest). Maer de heylighe Kercke heeft noch een ander aensien hier in ghehadt, als dat sy achtede dat het vleesch onreyn was, niet aen sich selven, maer aen den ghenen die gheene bullen van den Paus en hebben gecocht, om het selve te moghen met goede conscientie ghenutten. Want ghelijck als in de tijden Pauli de spijse gheheylicht werde, ende ghereynicht met danckseggingh e ende met het gebedt (4), alsoo wordt nu de spijse met des Paus bullen gheheylicht; want wie die heeft, die mach vry van alles eten sonder achterdencken, ende met goeder conscientie segghen: *Omnia munda mundis*, dat is te segghen, *den reynen is alle dinck reyn*. Maer die gheene bullen en heeft, al hadde hy noch thien mael sijn ghebedt daer over ghedaen, ende Godt ghedanckt voor sijne goede gaven, dat en can hem al niet helpen, hy moet vervloeckt ende verbannen wesen, ende uyt het getal der goede Catholijcksche ondersaten der h. Kercken uytgeroeyt, jae aen een staeck verbrandt worden, als een onreyn ende boos ketter.

Ende daerom ist dat de h. Prelaten, Cardinalen ende Bisschoppen, ende alle goede ondersaten des Roomschen Stoels, vergheten wel dickmael hare danckseggingh e ende ghebedt

(1) Dit schrijft Eckius in sijn handtboeck.
(2) Levi. 11. - Deut. 14.
(3) Gen. 1.25. - 1. Tim. 4.4.
(4) 1. Tim. 4.5.

over de spijse te segghen, [ja den meesten deel soude hem schamen sulcx te doen]; ende soo syse by eenich ongeluck noch seggen (het welcke selden gheschiet) dat doen sy in een sprake die sy selve, ende den meesten hoop der gener die aen de tafel gheseten zijn, niet en connen verstaen, achtende dat sulcx tot de reynicheyt der spijsen niet veel [en] gheeft noch en neemt, by dien dat sy wel leckerlijbk ghecoockt zijn. Daerenteghen souden sy op de heylighe vasteldaghen vleesch eten, daer sullen sy hare bullen moeten hebben wel beseghelt ende behanghen, jae die sy oock selve connen lesen ende verstaen, oft anders waert al quaet werck.

Soo is dan het vleesch onreyn, den genen die gheene bullen en hebben. Het welcke men daer uyt afnemen mach, dat in Spaengien, daer de h. Inquisitie het jae veyl heeft, nochtans soo wie een bulle om een reael crijghen can, die mach den gheheelen vasten door, allerley pensen ende dermen, ende al watter in steeckt, met den gheheelen afval eten, sonder swaricheyt der conscientie. Ende daerom ist dat de eerweerdighe doctoor Eckius [(1)], willende dit verbodt der spijsen uyt der Schrift beweeren, brenght den text voort uyt de Handelinghen der Apostelen: ziet dat ghy u onthoudt van de spijsen die den afgoden opgheoffert zijn. Want soo als Paulus seght: het ghene dat den afgoden opgheoffert was, dat was den Duyvel opgheoffert, ende derhalven onreyn ende vervloeckt den genen die het met alsulcker conscientie nutteden; alsoo, wil hy segghen, gaet het oock met [het] vleesch toe, in de verboden daghen, soo wanneer dat hare onreynicheyt ende vervloectkheyt met des Paus bullen niet en werdt afghestreken; maer anders en heeft het gheenen noodt, soo als vooren ghenoechsaem bewesen is.

(1) In sijn Enchiridio.

Dat XVI. capittel.

Waer in de vasten uyt der Schrift bevesticht wordt; ende voorts gewesen, dat de Roomsche Kercke Christum in alles conterfeyten moet; ende ten laetsten, van de cracht der feestdaghen, ende instellinghe der selven.

Ende soo veel als het de vasten aengaet, die wordt van onse lieve Moeder de h. Kercke wel sterck bevesticht uyt der Schrift [1]. Want daer staet geschreven, dat wy schuldich zijn de thienden onser goederen Gode op te offeren. Ende nu (segt de h. Kercke) is de vasten het thiende deel van het jaer, daerom soo moeten wy nootsakelijck den heelen vasten onderhouden, ende en moghen geen vleesch met allen eten, aenghesien (soo boven [2] gheseyt is) dat het vleesch uyt de vervloeckte aerde hercomt. *Want voor de thienden van dry hondert vijfensestich daghen, moeten wy sesendertich daghen vasten. Ende nu blyvender noch vijf daghen ende ses uren over; van dese vijf dagen vasten wy de vier, maer niet om der thienden wille, dan uyt een ander aensien, namelijck, dat de kerfstock des heylighen ghetals vol mach worden. Soo*

(1) Van de vasten, siet de Decr. cap. *Statuimus*, met de twee navolgende, *dist*. 76. ende cap. *Solent, de Consecrat. dist.* 1. ende in sonderheyt, ca. *quadrag. de consecrat. dist.* 5. daer dit argument verhaelt wort.

(2) Int voorgaende capittel.

blijfter dan noch een dach ende ses uren, dat maeckt effen dertich uren, die niet ghethient en worden; maer voor dese thiende moeten wy spade gaen eten [(1)].

Siet, is dat niet wel effen ghepast? Laet onse Heere nu vry comen rekennige hooren, als hy wil. Hy sal vinden dat de h. Roomsche Kercke hem niet een cruys schuldich en is, jae heeft hem meer betaelt dan hem toequam. Want dese rekeninghe vindt ghy alsoo effen ghepast ende ghecalculeert in het rekenboeck der Decreten. Soo Godt dat boeck aenneemt (als hy ontwijffelijck doen sal, ghemerckt dat het sijne stadthouders de h. Pausen ghemaeckt hebben) soo is onse haen de Coninck. De Catholijcken moeten in den Hemel, al souden sy met coussen ende schoenen daer in varen. Het is verloren ghepraet, de Hemel hoort hen toe, soo syder gheraken connen, by dien slechts dat sy de vasten wel onderhouden.

Voorts vinden wy noch van den vasten gheschreven, dat Christus Jesus veertich dagen in de woestijne ghevastet heeft. Ergo soo moeten wy het dan oock nae doen, volghens de ghemeyne reghel: *Omnis Christi actio nostra est instructio*, dat is te segghen, nae de uytlegginge onses Moeders der heyligher Kercken [(2)]: *al wat Christus ghedaen heeft, dat moeten wy hem nae botsen*. Want al ist schoon dat dit een mirakel was, om sijne leere te bevestighen, ghelijck als Moses ende Helias gedaen hadden, het welcke wy hem niet en connen nae doen, nochtans soo moeten wy doen het ghene dat wy connen, ende slachten dese apen ende meyrcatten, die de mensche niet en connen naevolgen in de sprake ende in het verstandt ofte redelijckheyt, daerom conterfeyten sy hem in alles dat hem eenichsins moghelijck is. Want dit heeft onse l. Moeder de h. Kercke alsoo besloten ende gheordineert, niet alleen in dit stuck, maer oock in alle andere die Christus ghedaen heeft.

(1) Hier volgen nu de eygene woorden der glose op de decret. *Can. Quadrages. De consec. dist.* 5.

(2) Int boeck der Decret. cap. *significasti. De electione*, cap. *Deus omnipo*. 2. *quaest.* 1. ende de glos. op de voorrede des 6 boecks der decretalen.

Want ghelijck als hy speecksel in des blinden mans ooghen streeck, ende seyde in de Syrische sprake, *Epphatach*, dat is te segghen, *gaet open*, alsoo strijcken de Papen oock speecksel over de kinderen [oogen], ooren ende neuse, ende segghen oock *Epphatach*, al ist schoon dat de neusgaten ende de ooren open staen.

Ghelijck als hy te Jerusalem quam op een ezel inghereden, alsoo moeten de Cardinalen oock op muylen rijden, die met root scharlaken tot aen der aerden toe behanghen zijn, ende alsoo moet men op den Palmsondach een houten ezel omme trecken, met de Phariseen ende Papen rondtom loopende.

Ghelijck als hy sijner Apostelen voeten gewasschen heeft, alsoo moet de Paus oock der armen, ende de Abten haerder Monicken voeten met groote ceremonien ende met vele pronckerijen wasschen op den Witten Donderdach.

Ghelijck als hy een doorne croone ghedraghen heeft, alsoo moet de Paus oock een drijdobbelde croone, met costelijcke gesteenten verciert, op sijn hooft draghen, beneven de andere twee die men hem voordraeght, vol rubijnen ende diamanten, soo wanneer hy in sijn *Pontificalibus* als een blocksant ghedraghen wordt.

Item, ghelijck als Christus sijn cruyce gheladen heeft gehadt, alsoo moet de Paus oock een cruyce van enckel goudt op sijn cappe draghen, vol schoone blinckende ghesteenten ende peerlen.

Ghelijck als hy sijn bloet vergoten heeft, alsoo moeten de Cardinalen oock bloedtverwighe mantels ende hoeden draghen, Want dat de ketters segghen dat hare cleederen alsoo bloetverwich zijn, van het bloet der martelaren, dat sy vergoten hebben, oft ymmers, om dat hare cleederen schaemroot zijn, over het schendighe leven dat hare meesters voeren, en can niet waer wesen, dewijle dat het Durandus ende Innocentius, ende alle Catholijcksche mannen anders hebben uytgheleght.

Item, om dat Christus met ronde penningen verraden ende vercocht is gheweest, daerom moet de h. ablate in de Misse

rondt als een penninck wesen, ghelijck als Durandus uytleght [1]; aenghesien in sonderheyt, dat sy hem aldaer oock willen met ghereede penninghen vercoopen, ghelijck als in de *Stella Clericorum* gheschreven is, dat de Papen die Misse singhen om gelt, doen effen alsoo vele, als of sy met Judas seyden: wat wilt ghy my gheven, dat ick u de man levere?

[Hoe wel dat onse h. Moeder de Roomsche Kercke seer voorsichtelijck toe gesien heeft, dat men hem niet te dier en soude verkoopen, hebbende gheordineert datmen hem altijdt leveren sal voor dertich fransche penningen, dat is een carolus, al ist dat Judas hem leverde voor dertich silvere penningen; maer de h. Kercke gheeft hem beteren koop, ende is te vreden het ghetal van Judas te houden, sonder aensien de weerde van de penningen.]

Item, om dat Herodes Christum een witte cleedt aenghetoghen heeft, daerom moeten de Papen een lanck wit cleedt als een hemde boven haren rock trecken, soo wanneer sy hare personagie in de Misse willen spelen. Ende om dat de Joden hem wederom een purpuren cleedt aen deden, daerom trecken sy een casuyfel daer over.

Om dat hy gebonden was, daerom draghen sy hare stolen om den hals, ende maniplen om de handen, ende schorssen haer hemde met een gordel op [2].

Voorts om dat hy aent cruyce met uytghereckte armen ghenaghelt is gheweest, daerom recken sy hare armen in de Misse oock uyt, effen als of sy wilden ghecruycicht werden (3).

Om dat hy in de witte doecken begraven werdt, daerom legghen sy haren Godt op eenen witten doeck neffens den kelck.

Ende om dat de krijchsknechten Christi cleederen in stucken gehouwen hebben, ende onder hen tot roof ghedeylt, daerom ist [4] dat de Papen op de Goede Vrijdach haren altaer

(1) Durandus *Rational. Divin. offi. lib.* 4. *Rubr. de rer. num.* 1.
(2) Siet hier over de uytlegginghe Durand. *Innocentii, de offic. Miss.* ende Guidonis de Monte Rocher. die dit alles soo fijn hebben uytghelegt.
(4) In de misboeck.

met een enckel laken bedecken, ende legghen twee ander cleyne lakens oft doecken aen de hoecken des altaers, ende soo haest als sy dese woorden singen: *Partiti sunt vestimenta mea*, dat is, *sy hebben mijn cleederen onder sich ghedeylt*, soo moet men oock van stonden aen de twee voorghemelde doecken van den altaer rooven ende wech nemen.

Ende om dat Christus nae sijne verrijsenisse sijnen Apostelen den heylighen Gheest gaf, ende over haer blies, daerom ist dat de Bisschoppen ende suffraganen, soo wanneer sy eenige Paep maken, over haer moeten blasen, want met desen windt worden de Papen soo vol des h. Gheestes, als een koe vol welrieckende muscaten.

In somma, Christus en heeft in al sijn lijden ende sterven niets ghedaen, oft sy en spelent hem soo aerdich ende soo rustich nae, datter geen guychelaer noch camer-speelder en is, die het beter soude connen nae conterfeyten.

Jae sien wy niet oock, dat sy op den Goeden Vrijdach een crucifix van hout oft van steen hebben, dat sy op der aerden sachtkens nederlegghen, op dat hem een yegelijck al cruypende de voeten come cussen, als men de Paus van Romen doet? Ende daer nae steken sy hem int graf, tot dat het Paesschen worde, ende dan nemen sy hem weder op, ende singen [met luyder keulen]: *Resurrexit, non est hic, Alleluya. De man is opgestaen, hy en is hier niet meer, God danc.* Jae in sommighe plaetsen stellen sy het graf in de kercke op een hooghe plaetse, daer men met vele trappen op gaet, die met swart laken van boven tot beneden becleedt zijn, ende op elcken trap staet een silvere kandelaer met een bernende keersse; ende daer gaen de crijchsknechten int harnasch, soo blanck als een mol, ende bewaren het graf, tot dat de Papen hem comen uytnemen; ende dan comter een glants, daer sy quantsuys mede verslagen worden; ende den man staet op, ende daer singht men *Alleluya* met hoopen, ende dan slaet de clock elve.

Daer nae op den Hemelvaerts dach trecken sy de man met coorden om hoogh, boven op het ghewelfte in der kerckuylen

Hemel, als oft sy hem nae de galge op trocken; ende daer staen de arme Papen, ende sien soo onnooselijck op haren Godt, als een hondt op een siecke koe.

Daer nae op den Pincxterdach spelen sy wederom een nieuwe batementken; want sy seynden een duyve uyt haren wlen-hemel, na dat sy eerst bernende stoppelen ende buscruyt daer uyt gheworpen hebben om de kinderen te vervaren, ende dat is quantsuys de h. Gheest, die met den donder ende blixem neder daelt.

In somma, men geeft dickmael een oortken oft een halve stuyver om een camerspel oft een guychelmerckt te sien, daer het de helft niet soo wel aen besteedt en is, als aen dese apen, dese Papen wil ick segghen, die doch alles connen nae spelen, soo aerdich dat het een lust is.

Ick swijge van de processien ende ommeganghen, daer sy hare crucifixen lancks de straten omme voeren, ende spelen u die gantsche Passie soo rustich nae, met alle seven weedommen onses liefs Vrouwen, als of het anders niet gheweest en ware, dan een enckel batementspel, om de kinderkens te doen lachen, ende de bedroefde herten wat te vermaken. Want dit gheschiet alleen op kermisdaghen, als de goede Catholijcksche herten vrolijck willen zijn, ende sich soo droncken drincken, dat sy van de bancke vallen, gelijck als men aen onse meesters van Loven alle jaren in de kermissen, ende insonderheyt op den sevenjarighen ommeganck der seven ween sien mach. [De Brabanders, Vlamingen, die van Artoys ende Piccardien, die doender oock komen haren Rosbeyaert, daer de vier Hemskinderen op saten, ende een reuse, ende een draeck, ende andere sulcke fraeye prondelingen.] Somma sommarum, al wat Christus ghedaen heeft, dat moet nae ghebotst wesen.

Alsoo gaet het oock met de vasten toe, want dewijle hy veertich dagen lanck ghevastet heeft, daerom sal onse l. Moeder de h. Kercke oock veertich daghen lanck haren buyck met alderley visch vullen, sonder eens vleesch te smaken, nae den uytghedruckten text Pauli, welcke seght: etet niet, smaket

niet, handelet niet [1]. Ende voorts heeft Moses oock veertich daghen ghevast, tot bevestinghe des godtlijcken wets, die hy den volcke voordroech. Ende nu soo de Bisschoppen ende Prelaten hoornen draghen, ghelijck als Moses ghedaen heeft, waerom souden sy oock diesghelijcx niet wel vasten, ghelijck als hy ghedaen heeft? Ende indien dat de Bisschoppen vasten veel meer behooren het de leecken te doen, die alsulcke mach niet en hebben om dispensatien ende bullen van den h. Vader den Paus te moghen crijghen.

Daerom soo besluyten wy dan onwederlegghelijck, dat de h. Vasten in de Schrift soo fijn ghefondeert is, als alle andere artijckelen des gheloofs, die onse lieve Moeder de h. Roomsche Kercke verdichtet heeft. Ende daerom ist recht ende billick, dat de h. Roomsche Kercke hare vasten ende vischeten soo hooghe achtet ende houdet, niet alleenlijck voor een goet ende heylich werck aen sich selven, maer oock voor een verdienstelijck werck, waer mede wy den Hemel ende de ghenade Gods connen verdienen, sijnen toorne stillen, ende voor onse zonden ghenoechsaemlijck betalen ende ghenoech doen. Soo dat sy hare vasten bynae weerdigher achtet, dan de verdiensten des vergoten bloedts Christi Jesu, daer de ketters sich alleene op willen beroemen. Want siet, dit seght sy [2] in een van hare Secreten, op den woonsdach der Quatertemperen in den Advent, ende op den vrijdach der Quatertemperen nae Pinxter *, ende op den dincxdach nae de Passie sondach:

O Heere wy bidden dy, dat onse vasten dy aengenaem zy, ende dat het ons suyvere ende reynige, ende make ons weerdich dijner ghenaden, ende brenghe ons tot de hulpe der eeuwigher salicheyt, etc.

Wat soude men meer connen ghewenschen? Joannes de Apostel schijnt wat sonderlincx voort te halen, als hy seght, dat het bloedt Christi Jesu ons van onse zonden reynighet, ende maeckt ons aenghenaem Godt den Vader; maer dit wast

(1) Col. 2.21.
(2) In de misboeck.
* VAR. Sinxen.

ons nu hier door al op onse eyghen erve, want met onse vasten connen wy dat selve wel vercrijgen, dat hy den bloede Christi toeschrijft.

Want wat wil ick veel van de vierdagen ende onderhoudinghe der feesten segghen? van de welcke onse l. Moeder de h. Kercke so veel feestes maect, dat sy Godt jaerlijcx bidden, dat hare feestdaghen haer verleenen ende gheven de hulpmiddelen des teghenwoordighen levens, ende de besoldinge der eeuwigher salicheyt, ende dat sy door de onderhoudinghe der selver verdiene te besitten de eeuwighe vreuchde [(1)]. Ende van de heyliginghe des Paesch-avondts seght sy merckelijck:

Hujus igitur sanctificatio noctis fugat scelera, culpas lavat, et reddit innocentiam lapsis, moestis laetitiam, fugat odia, concordiam parat, et curvat imperia [(2)].

Dat is te segghen:

De heyliginghe of vieringhe van deser nacht verdrijft de zonden, wasschet de schulden af, ende geeft den ghevallen hare onnooselheyt weder, ende den droevigen hare blijschap. Sy verjaeght alle haet ende nijdt, sy maeckt eendrachticheyt, ende buyght de coninckrijcken, etc.

Siet wat een groote cracht dat dese onderhoudinghe der feestdaghen heeft. Wat comt dan dese ketteren over, dat sy ons schelden ende lasteren, om dat wy onderscheydt maken tusschen de daghen? Sy roepen ons nae [(3)], dat dewijle Christus Jesus met sijn bloedt te niete ghedaen heeft ende uytghewisschet het handtschrift welcke ons teghen was, ende bestondt in alsulcke ceremonien ende gheboden der wet, ende heeft de selve aen het cruyce gehechtet; soo en mach ons nu niemandt voortaen meer oordeelen, [noch] om het eten oft om het drincken, noch om eenighe onderscheydinghe van feestdaghen van nieuwe maenden ende sabbathen. Sy breken ons altijdt het hooft met het ghene dat Paulus tot den Galaten schrijft, segghende [(4)]: *Nae dien dat ghy Godt ghekent hebt, oft veel*

(1) Dit singhtmen in de 1. collecte, in de Quatertemperen der Adventen.
(2) Dit singtmen den naest volgenden saterdach.
(3) Col. 2.14.16.
(4) Gal. 4.9.10.

eer van Godt ghekent zijt gheweest, hoe gaet ghy u nu wederom keeren tot onderhoudinghe der krancke elementen, dien ghy wederom van aenbeginne dienen wilt? Ghy onderhoudt de daghen, de maenden, de tijden ende jaren. Ick vreese van uwent halven, dat ick te vergheefs onder u sal ghearbeydet hebben.

Maer wat hebben wy daer mede te doen? daer onse Moeder de h. Kercke der onderhoudinge der dagen ymmers soo veel cracht toeschrijft, als den bloede Christi selve? Ende daerom hebben onse Catholijcke doctoren recht, als sy bewijsen dat het onderscheydt der dagen, van den Joden hier voortijden onderhouden, door het lijden ende doot Christi gheensins en is afghestellet, ghelijckerwijs als Paulus beweeren wil, behalven slechts dat de daghen wat verandert zijn, ghelijck als Geckius fijn bewesen heeft [(1)]. Want in stede des Paesschen der wet, hebben wy onse Paesschen, in stede des Pinxterdaeghs der wet, hebben wy een nieuwe Pinxterdach op onse eyghen handt, in stede der nieumaents feeste, hebben wy onses liefs Vrouwen heylighe daghen, in stede der basuynen feest, hebben wy der Apostelen heylichdaghen, in stede der Tabernakelen feestdach, hebben wy onse kermissen, ende soo voorts, als men in den voorsz. Eckio merckelijck sien mach: soo dat de Duyvel slechts maer in een andere cappe vercappet is. Ende daerom alle de schriften des Ouden Testaments, daer in eenighe feestdaghen bevolen worden, ghebruyckt onse l. Moeder de h. Kercke tot bevestinghe van hare feestdaghen ende kermissen. Soo dat de ketters sich in desen deele niet te beclaghen en hebben, als dat wy gheene schrift en souden connen bybrenghen, dewijle het Oude Testament doch van alsulcke ghetuyghenissen vol is, ghelijck als sy selve wel weten.

(1) In sijn Enchiridion:

Dat XVII. capittel.

Van het verbodt des houwelijcx den priesteren ghedaen, ende van de ghemeynschap der vrouwen, die in de h. Roomsche Kercke gheboden is, ende vlijtichlijck achtervolghet wordt.

Aengaende voort het verbodt des houwelijcx, den Papen, Monicken, ende allen gheestelijcken ghedaen, dat en connen wy alsoo uyt het Oude Testament niet beweeren, dewijle alle priesteren in het Oude Testament ghehilickt zijn geweest; maer in desen deele hebben wy met het Oude Testament niet te schaffen, dewijle het ons teghen is, ende segghen dat het verandert is door het Nieuwe, ghelijck als wy met uytghedruckte texten hier boven hebben bewesen, als namelijck daer geschreven staet (1): alle die nae den vleesche leven, en connen Gode niet behaghen. Item: weest heylich, gelijck als ick heylich ben; ende andere diergelijcke meer, die wy hier boven verhaelt hebben, ende met het decreten-boeck onwederleggelijck bevestight. Daer is oock merckelijck van Paulo gheprophetеert gheweest (2), als dat men in de laetste daghen sal verbieden te houwelijcken, ende te genieten de spijsen die God te dien eynde geschapen heeft, datmense

(1) Rom. 8.8. - Levit. 10.18.11.25.
(2) 1. Tim. 4.5.

soude met danckseggingh ghebruycken. Soo dat gheen wonder is, dat het int Oude Testament niet verboden en was, noch oock int beginsel des Nieuwen Testaments, [als de volkomene volmaecktheyt des h. Roomsche Stoels, daer wy hier boven van gemelt hebben, noch niet voor handen en was]. Want dese laetste daghen, daer Paulus van vermeldt, en waren noch niet gecomen, ende, gelijck als een wijse doctoor ende heylich Paep tot Groeninghen seyde, de Paus en regeerde doe noch niet; maer nu, nae dat de laetste dagen verschenen zijn, ende dat de Paus sich het regiment der Kercken heeft aenghenomen *, [ende dat het dier der boosheyt in den tempel Gods geseten is, noemende sich God op der aerden, ende verheffende sich boven al 't gene datmen Godt noemt,] soo heeft de Kercke opentlijck verclaert ende onwederroepelijck besloten, dat men in den houwelijcken slaet Gode niet en can behagen noch heylich wesen, midts dat het enckele onreynicheyt ende vleeschelijcke besmettinghe is, ghelijck als wy hier boven met uytghedruckte texten der decreten hebben bewesen (1). *Ende daerom heeft sy besloten ende ghewesen, dat het veel beter is dat een Paep eens anderen mans huysvrouwe gheniete, dan dat hy een eygen wijf soude nemen, nae dat hy onse lieve Moeder de h. Kercke voor sijne echte vrouwe eenmael ghetrout heeft, ghelijck als Phigius, Eckius, Joachimus Perionius, ende andere dierghelijcke pilaren der h. R. Kercken in hare schriften fijn bewesen hebben*.

Jae wy bevinden met de daghelijcksche ervarentheyt, dat de h. Roomsche Kercke veel liever ghedooghen wil, dat de heylighe lieve susterkens in de cloosteren, als nonnen ende bagijnen, met drancken ende medecijnen hare vrucht verderven, eer het gheboren is, oft ooc wreedelijck vernielen, nae dat het int licht ghebracht is, dan dat sy nae Pauli raet eenen man souden trouwen.

* VAR. De woorden: ende dat de Paus..... aenghenomen, ontbreken in den jongeren text.

(1) Hier boven int 49. ende 50. bladt.

Het welck opentlijck ghebleken is in de ondersoeckinghe der cloosteren, die de Coninck van Enghelandt, Henricus de achtste heeft laten doen over sijn gansche landt, daer men veel clooster-privaten vol heeft ghevonden van doode kinderkens ghebeenten, met veel andere grouwelijcke stucken, die al te eysselijck waren te verhalen [(1)].

Ende Jovianus Pontanus, een goet Catholijcx ende wel geleert man, ghetuyght oock, dat het der heylige geestelicke susterkens dagelijcsche neeringe is alsulcx te doen.

[Het selve ghetuygen oock menighe degelijcke Catholijcksche predicanten, als namelijck Olivier Maile, Menno Bacelis, ende andere, makende daer af dickmaels meldinge].

Jae men vindt by oude lofweerdighe schrijvers, dat S. Gregorius, Bisschop van Romen, nae dat hy eerst een scherp verbodt des houwelijcken standts over de gheestelijcken hadde laten uytgaen, heeft het selve naederhandt ernstelijck wederroepen, ende met een hertgrondelijck berouwen ende leedtwesen beclaeght, uyt dier oorsake, dat doe hy op een mael nae sijnen vijver gesonden hadde om visch te crijghen, soo werden hem daer uyt gebracht meer dan ses duysent jonghe kinderkens hoofden, de welcke hy van stonden aen met suchten ende kermen bekende alsoo vermoordt te zijn, uyt oorsake sijns verbodts [(2)].

Maer onse l. Moeder de h. Kercke, die sich om een cleynken niet en laet beweghen, hoe wel sy alsulcx ghenoech weet, ende daghelijcx voor hare ooghen siet, jae isser oock menichmael van vermaent gheweest, heeft nochtans veel liever het selve heymelijck ende behendich toe te staen, dan dat sy soude de heylighe maeghdekens die eenmael gheprofessijt zijn, den houwelijcken standt toelaten [(3)]. Ick swijge dat sy jae ooc

(1) Dese ondersoeckinge, ende 't ghene dat daer gevonden is, wort beschreven van Joanne Baleo Engelsch, in de voorrede sijns boecks van der Pausen leven ende handelingen. - Jovianus Pontanus int boeck van de wreedtheyt, oft *De immanitate, cap*. 6.

(2) Dit beschrijft Huldricus, Bisschop van Augsborgh, in den brief die hy op desen handel aen den Paus Nicolaum de 1, ontrent het jaer 865, ghesonden heeft.

(3) Siet het 11. cap. des 2. stucx.

veel eer door de vingheren wilt sien over de grouwelijcke Sodomitische oncuysheyt der Monicken ende Papen, dan dat sy haer heylich verbodt soude willen wederroepen, niet tegenstaende, dat selve de Paus Pius de tweede menichmael bekent heeft, dat oft schoon het houwelijck uyt billijcke oorsaken den priesteren ware verboden gheweest, soo moeste men het nochtans nu om andere oorsaken, die vele ghewichtigher zijn, wederomme toelaten. Want dit is hare eerste regel ende A B C dat sy leeren, soo haest als sy in de Paperije of Monickerije gheprofessijt zijn, ende daer na eeuwelijck in de mondt hebben: *Si non castè, saltem cautè*, dat is te segghen, *Soo sy ymmers sich niet reynichlijck en houden, ten minsten ymmers dat sy het behendich aenleggen, op dat men het niet lichtelijck ghewaer en worde*.

Ende daer nae, om eenichsins daer in te voorsien, dat het de heylige mannen niet al te bont en maken, soo heeft onse l. Moeder de h. Kercke een ordonantie voorgheworpen, als dat sy andere liedens echte wijven vry mogen ghebruycken, ende dat alle vrouwen behooren ghemeyne te wesen; waer uyt men speuren can, dat sy van dese zeloersche wijven niet en is, die niet en connen ghelijden dat hare mans een andere vrouwe eens onder de huycke sien: want sy is wel te vreden, dat hare lieve mans, namelijck de Papen ende Monicken, alle vrouwen int ghemeyne ghebruycken. Jae sy beweert dat het alsoo wesen moet, ende bevesticht het met clare texten uyt der Schrift, beneven de heerlijcke ghetuyghenissen die sy van de heydensche philosophen hier op ontleent. Want siet, dit zijn de eyghene woorden van den h. Vader de Paus Clemens, welcke de Kercke houdt een naevolgher Petri gheweest te zijn, ende daerom heeft sy dese fijne woorden (die doch weerdt zijn datmense tot een eeuwighe memorie voor alle cloosteren ende Papen-huysen schrijve) in hare decreten, als een clabbeeckschen diamant, in eenen coperen vergulden rinck inghevoeght, daer hy segt [(1)]:

(1) Dit staet alsoo van woorde te woorde inde decret. cap. *Dilectissimis. caus*. 12. *qu.* 1. Ende in den 4. brief Clementis, int 1. stuc der Concilien.

Lieve broeders, het leven int ghemeyn is allen menschen seer noodich, maer in sonderheyt den ghenen die onder Gods vendel onberispelijck willen strijden, ende conterfeyten het exempel der Apostelen ende haerder discipulen. Want selve nae der natuere, soo behoorde billicx het ghebruyck aller dinghen in de weerelt gemeyne te wesen; maer der menschen boosheyt is oorsake gheweest, dat de eene heeft bestaen te seggen, dit is mijne, ende de andere, dit hoort my toe: ende daer door is de scheydinghe aller dinghen inghereten. Int corten, een seer wijs man onder de Griecken heeft uytnemende wel gesproken, seggende: alle dinghen zijn gemeyn onder goede vrienden. Nu ist ymmers ongetwijffelt, dat onder 't getal van alle dinghen, oock worden begrepen de huysvrouwen. Want gelijckerwijs als de locht ende het licht der sonnen, niet en connen ghescheyden noch ghedeylt worden, alsoo en can oock niets ghedeylt worden, van al het ghene dat ghegheven is om int gemeyne te gebruycken; *maer het behoort in den gemeynen hoop ten besten ghegheven te zijn. Daer van ist dat onse Heere oock spreect* (*merckt hier lieve leser uytghedruckte texten der Schrift*) *door sijnen Propheet, segghende: och wat een lustich ende lieflijck dinck ist, dat de broeders by malcanderen woonen* [(1)]. *Ende zijnde dit gebruyck van den Apostelen onderhouden, soo hebben sy te samen met ons ende met u een leven int ghemeyne gheleydt, ghelijck alsser gheschreven is: de menichte der gheloovighen was een hert ende een ziele, etc.* [(2)].

Siet, dit is van woorde te woorde het besluyt ende determinatie ven onse l. Moeder de h. Kercke, die sy soo gheweldelijck uyt de Schriftueren besluyt, dat de ketters, die doch op de Schriften altijdt willen staen, sich niet meer en behoeven te beclaghen, soo de Papen ende Monicken somwijlen hare wijfkens uyt enckele liefde willen ontleenen, om dese heylige Clementische ghemeynschap met malcanderen te onderhouden.

(1) Psal. 133.1.
(2) Actor. 4.32.

Ende al ist dat de glose daer op seght, dat dese ghemeynschap der vrouwen niet en moet verstaen worden nae het ghebruyck des vleesches, dan slechts nae het ghebruyck des ghewillighen dienstes ende der liefden, nochtans soo brenght het de text selve claer ghenoech mede, segghende datmender mede moet leven, als met de locht ende met de sonneschijn, die doch een yeder ghebruyckt die wil. Ende 't selve wordt bevesticht met de leere Pithagore ende Platonis, welcke hebben merckelijck ghewilt, dat de vrouwen souden ghemeyne wesen, [soo wel na het gebruyck des vleesches, als na alle andere ghedienstigheyt]. Ende het daghelijcksche ghebruyck wijst het genoech uyt: want de Papen en mogen doch gheene eyghene huysvrouwen hebben, maer ghebruycken de vrouwen int ghemeyn die sy crijghen connen, daer sy nochtans dese ghemeynschap in hare goederen alsoo scherp niet en onderhouden, midts dat een yeder sijn eyghen goet wilt hebben, maer niet sijn eyghen wijf, soo dat het meer om de wijven ghedaen is, dan om yet anders.

Ende dit mach oock wel de oorsake wesen, waeromme dat de Roomsche Kercke, die doch maer een bysonderde oft particuliere Kercke en can ghemaken, midts dat Romen maer eene bysonderde stadt en is, wort nochtans genoemt de Catholijcsche, dat is te seggen, de algemeyne ende generale Kercke, [*ende hare devote kinderkens worden te rechte ghenoemt Catholijcke kinderen*,] *namelijc, om dat sy alsulcke lieflijcke gemeynschap van vrouwen ende kinderen ingestelt heeft, ende over alle de hoecken* * *des weerelts haer geslachte vermenichvuldicht, ende den aerdtbodem also vol van jonge Paepkens ende Monicxkens gemaeckt* [*hebben*], *als de sonne vol muggen*: *derhalven sy ooc te rechte genoemt wort, Ecclesia oecumenica, dat is te segghen, de Kercke die over den gantschen aerdtbodem als sprinckhanen verstroyt ende verbreydt is*.

* VAR. In den jongeren text staat: gemeynschap van vrouwen ende kinderen met de Papen onderhouden, die doch over alle de hoecken, enz.

Dat XVIII. capittel.

Daer de seven orden des priesterdoms uyt der Schrift ende uyt het exempel Christi bewesen worden.

Maer dewijle wy nu op den heylichdom van onse Papen geraeckt zijn, soo willen wy rechtevoort alle de seven h. ordenen des weerdighen priesterdoms uyt der Schrift bevestighen (1). Soo bewijst dan onse lieve Moeder de h. Kercke wel claerlijck, dat onse Heere Jesus Christus selve door alle dese ordenen heeft moeten monsteren, eer hy conde een mispaep worden. Siet, sulcke dinck is peperkoeck. Ende dan en houden onse ketters niet met allen van de h. Misse, daer Christus nochtans soo qualijck conde toe gheraken.

Want hy moeste eerst doorwaerder wesen, als doe hy de wisselaers ende de vercoopers uyt den tempel dreef, ende sprack door den mondt Davids (2): verheft uwe deuren, ghy princen, ende ghy eeuwighe poorten wordt verhooght (3). Item, als hy seyde: ick ben de deure des schaepstals (4).

Daer nae werdc hy leser, want hy las Esaias in den tempel (5).

(1) Siet ooc hier voor cap. 2. des 2. stucx.
(2) Alle dese schoone uytlegginghen vindt ghy by den e. Biss. Durandum, int boeck ghenaemt *Rationale Divinorum Officior*. int 1. boeck, *Rub. De Ministorio et ordine Ecclesiae*. Ende int 4. boeck der Sententien.
(3) Ps. 24.7.9.
(4) Joan. 10. Ende wort tot desen proposte ghealligeert int 4. boeck der Sent. cap. 2.
(5) Int 4. boec der Sententien. cap. 3.

Voorts werde hy exorcist oft besweerder, doe hy seven Duyvelen uyt Maria Magdalena uytjoegh, ende doe hy met speecksel den mondt ende ooren des stommen ende dooven aenroerde, segghende: *Epphatach* (1).

Ende daer na *Acoluthus*, oft page, ende *Ceroferarius*, dat is te segghen, keersdragher, doe hy seyde (2): ick ben het licht des weerelts: wie my naevolght, die en sal in gheen duysternisse wandelen (3).

Hy was onderdiaken, doe hy sijner jongheren voeten afwiesch (4).

Diaken, doe hy haer het Sacrament sijns lichaems uytdeylde, ende vermaendese tot waken ende bidden, in het hofken des berghs Oliveti (5).

Ten laetsten werdt hy priester, doe hy het broodt ende de wijn consacreerde, ende aen de tafel Misse songh (6).

Ende eyndelijck oock Bisschop, doe hy sijnen discipulen de handen op het hooft leyde, ende sandtse wech om het Evangelium te prediken.

Dit mach men al te samen int lanck ende int breede sien verclaert int voorghemelde boeck Durandi, int boeck der Sententien (7), ende in de Concilien van Toledo ende Carthago het vierde, ende oock in de decreten. Soo dat het blijckelijck is, dat alle de h. ordenen uyt de grondt der Schrift ghevisschet zijn, ende hebben hare fondament op het exempel Christi, al ist nu schoon dat de Papen wat meer voordeels hebben, soo dat sy wel connen al op eenen tijdt door dese seven ordenen monsteren, oft oock wel de vier oft de vijf overschricken (8). Want by dien dat sy slechs een cruyne op 't hooft draghen, dat is de character, merckteecken ende naedruck des weerdighen priesterdoms: soo moghen sy voorts

(1) Int 4. boec der Sententien. cap. 4
(2) *Acoluthus* int Griecx, is met ons soo veel te seggen, als een naevolgher, die men ghemeynlijck een Pape noemt op 't Fransoys.
(3) Joon. 8. Ende wordt verhaelt int 4. boeck der Sententien, *c*ap. 5.
(4) 4. dist. cap. 6.
(5) 4. dist. cap. 7.
(6) In de 4. dist. cap. 8. Ende siet de selve allegatien by Durandum.
(7) In de 23. ende 77. dist.
(8) Siet het 11. cap. des 2. stucks.

niet alleen Papen worden, maer oock Bisschoppen ende Cardinalen, ende sacken met beneficien crijghen, [volgende den text van den Apocalypsis, dat de gene die het merckteecken ofte character der beeste dragen, die mogen vry handelen, koopen, verkoopen, ende binden den Duyvel op een kussen.] Want onse h. Vader de Paus mach daer over vry dispenseren alst hem ghelieft. Maer dat heeft sijn bescheydt in des Paus fondament, dat wy hier boven onwederleggelijck bewesen hebben soo sterck te zijn, dat de Duyvelen der Hellen daer niets teghen en vermoghen. Op dit pas willen wy alleenlijck bewijsen, dat soo wanneer het der h. Kercke ghelieft de seven ordenen ordentlijck te ghebruycken, die can sy alle te hoop uyt der Schrift aerdich ende fijn bevestighen.

Dat XIX. capittel.

Besluytende dat alle de ceremonien der h. R. Kercken op de Schrift ghefondeert staen, soomense verstaet nae hare uytlegginge, welcke alleene voor goet ghehouden moet zijn, ende wat voordeel de gene hebben die op dese uytlegginge blijven staende. Ende wort ooc van de Misse ende van het boec Durandi gesproken.

Jae sy en doet ter weerelt niets so groot noch soo cleyn, oft het en is al t'samen op de Schrift soo fijn ghefondeert als daer en toe. Ende dat mach hier uyt blijcken, dat sy jae oock de vergulde pantoffelen ende de costelijcke broeck des alderheylichsten Vaders des Paus daer uyt heeft gheraept. Want daer staet gheschreven: och hoe schoon ende lieflijck zijn de voeten der ghener die den vrede vercondighen, die het goede vercondighen [(1)]. Dat is soo veel te segghen, nae hare uytlegginghe, *als dat de voeten ende de beenen des Paus van Romen, moeten met schoone vergulden pantoffelen ende met een costelijcke broeck verciert ende behanghen zijn* [(2)], gelijck als het de e. doctoor ende Bisschop Durandus heeft aengeteeckent.

(1) Esai. 52.7. - Rom. 10.15.
(2) Deze uytlegginge vindt ghy by Durandum, int *Rational. Divinor. Offic. cap.* 7. *Num*, 8.

Ende daer uyt ist, dat de Paus sijne voeten den Keyseren ende Coningen te cussen geeft, jae heefter oock op des Keysers Friderici neck (so als boven gheseyt is) mede getreden [(1)], namelijck, om dat sy soo uytnemende schoon, lieflijck, ende welrieckende zijn, insonderheyt nae dat hy twee oft dry daghen ghestorven is, want dan comen alle devote Catholijcke menschen, ende cussense heel bloot, waer van sy oock groote indulgentien ende aflaten vercrijghen. [Want ghy moet weten, dat de Pausen oock sterven als andere menschen, al zijn sy Goden in haer leven.]

Maer soo yemandt begeert int lanck ende int breedt te verstaen, hoe aerdich dat dit alles op de Schrift ghefondeert zy, ende hooren voorts eygentlijck de reden ende oorsaken van alle andere ceremonien der heyligher Kercken, ende sien hoe rustich dat sy uyt den alderdiepsten grondt der h. Schrift ghevisschet zijn, die mach lesen dat boeck Durandi, dwelck hy uyt deser oorsake ghenoemt heeft, *Rationale Divinorum Officiorum S. Romanae Ecclesiae*, dat is te segghen, *De rekeninghe ende reden oft oorsake der ceremonien ende Godsdienst der h. Roomscher Kercken*. Daer sal hy wonderlijcke verborgentheden ende seer propere juweelen in vinden; jae, al ware de gantsche bybelsche Schrift verloren, men soude uyt desen boeck wel lichtelijck eenen nieuwen Bybel connen maken, die met der h. Kercken ordonantien veel beter souden passen, dan de brieven Pauli, daer de ketters ende Hughenoosen soo veel feestes van maken. Hy heeft u die texten soo vast, als een handt vol vlieghen. Ende daer en gheschiet in de heylighe Misse niet met allen, oft hy en weet daer een aerdighe reden ende rustighen text op te brenghen. Daer en is niet een gat, oft hy weter eenen naghel toe. Daer verhaelt hy u seer lustich alle de redenen, waerom dat de Paep, als hy sijn personagie wil gaen spelen, sich alsoo selsaem vermomt; waerom dat hy eerst een bagijne op't hooft set, ende een lanck vrouwen

(1) Siet het 10. cap. des 2. stucks.

hembde over sijnen rock aentrect, ende daerenboven noch een kasack sonder mouwen, daer hy door 't gaetken boven uytkijct, effen als een schildtpadde uyt hare schelpe, oft een exter uyt hare gayole; waerom dat hy met een coorde om het lijf ghebonden is, als een dief die men ter galghen voert; waerom dat hy den lieden somwijlen den eers keert, somwijlen de borst, dat hy nu aen d'een zijde van de tafel, nu aen d'andere trippelt, als of hy een katerbrande dranssede; waerom dat hy somwijlen de keele opsteeckt, als een schouvagher sonder leeder, ende is terstont wederom soo stil, als ofter een muys in de craem laghe. Somwijlen voudt hy de handen te samen toe, als een bedruckte Magdalena, somwijlen reckt hyse aen alle canten uyt, als oft hy S. Luyaers boghe wilde afschieten; ende van stonden aen keert hyse wederom, ende draeytse van het cene op het ander, als oft hy vlieghen vinghe, oft blinde schermslaghen wilde slaen.

Daer nae vertelt hy oock seer bescheydelijck ende particulierlijck alle de reden ende oorsaken, waerom dat men heer Jans tafel so vroech dect, ende den croes met de cannekens ende het saucierken daer op soo degelijck stelt; ende waerom dat heer Jan aen de tafel somwijlen slaept, somwijlen heel schielijck uyt sijnen droom ontspringht; item, wat het te beduyden heeft, dat hy sijne secreten den broode ende den wijn in de oore luystert, ende dat hem sijne metgesellen sommighe met een opene keele toehuylen, als wolven in een wout, oft als verckens die men kelen wil, sommighe met orgelen ende clocken toepijpen, als ofter een boeren-kermis op handen ware; ende daerentusschen dat men tortsen aensteeckt, oft men de bruyt te bedde wilde leyden, ende mijn heer de Paep sijne slippen van achter op heft, als oft men sijnen almanack wilde bekijcken, om hem een clisterie van achter in te geven. Daer sult ghy oock vinden, soo ghy ymmers wel soeckt *, waerom dat Domine met het langh hembde, een wafelkoecxken ende

* VAR. Soo ghy ymmers niet blindt en zijt.

een croes met wijn, seer triumphantelijck om hooge steeckt, ende dat een yegelijck op de knyen gaet ligghen, ende de borst met vuysten slaet; ende waerom dat de Paep dan soo deerlijck begint te sien, als een kalf dat in sijn vonnis ligt, ende begint het wafelstucxken jammerlijck te beclaghen, ende met verckens tranen te beweenen, ende ten laetsten, als hy 't lange ghenoech om ende om gerolt heeft, soo gaet hyder mede decken, met een snau nae de kele, ende swelght het op sonder knouwen; ende daer nae laet hy sich noch eenmael vol schencken, ende lapt dat mede in de bierleerse. Noch sult ghy daer uyt verstaen, waerom dat hy den kelck soo vriendelijck leckt, als een aep sijne jongheskens doet.

Ende daerenboven sult ghy voorts wonder hooren van alle andere h. ceremonien der Kercken, die men ter tijt der Mettenen, Noenen, Vesperen, Completen, ende op ander getijden met grooter devotie pleget, t' samen met alle de grillen ende kirimirien die daer op loopen: wiese al gevonden heeft, ende wat sy te beduyden hebben. Hy weet voorts alle de feesten ende dobbel feesten, alle vigilien, quatertemperen ende vasteldaghen, alle vischdaghen ende eyerdagen, alle processien, ommegangen, kermissen, batementspelen, ende alle de guychelmerckten des gantschen jaers fijn op sijn duymken te vertellen, ende eenen yegelijcken sijnen eygen text uyt der Schrift seer constich toe te sonderen. Het is voorwaer een lust die 't hooren can. Daerenboven hebt ghy daer beschreven alle de staticheyt, prael ende pronckerije der h. Bisschoppen ende Prelaten, ende in sonderheyt des alderhelschten Vaders des Paus van Romen, van den welcken doch niet een sierken vergeten en is. Jae ick geloove, dat hy zijnde op sijnen heyligen kackstoel geseten, met oorlof sijner heylicheyt, niet eens en soude connen grijnsen, oft een grilleken maken, oft dese diepsinnige doctoor ende wijse Bisschop weet daer terstont een verborgene sin ende diep verstandt uyt te locken, ende een schrift so aerdich daer op te passen, als een zijden huyve op een verckens hooft. Wat wil ick vele seggen? Hy is

doch een wonderlijck apteker, hy can van een koolstronck wonder koken.

Derhalven ooc onse l. Moeder de h. Kercke desen fijnen boec [(1)] alsoo duyr achtet, dat sy hem om geen goet ter weerelt en soude willen missen: want het is doch haer beste schat, daer al haer heylichdom in besloten is. Waer willen nu dan blijven alle dese ketters [*], Lutherianen, Hugenoosen, Zwinglianen ende Calvinisten, d'een hoop met den anderen, die sich so hooge roemen op het woort Gods? Dat sy slechts desen boec Durandi eens in de hant nemen, sy sullen daer bevinden, dat alle de ceremonien der heyligher Kercken, alle hare pronckerijen ende vremde grillen, op de Schrift fijn ghepast zijn, soo datter niet aen en ontbreect, ende dat de Schrift gantsch met ons is, soomense recht verstaen wil, nae de meyninghe ende uytlegginghe onser Moeder der h. Kercken, dat is te segghen, soo men de doodende letter ende den uytghedruckten text laet varen, ende hangt aen den gheest der speculatien onser doctoren van Loven ende van Parijs, die alleen levendich maeckt, soo als gheseyt is.

Daeromme, alle de gene die willen goede ende Catholijcksche ondersaten des heylighen Roomschen Stoels wesen, die houden sich vast aen dese uytlegginghe, ende mogen daer van geensins afwijcken, maer gelooven alles wat de h. Kercke ghelooft, sonder eenmael te ondervragen, oft te willen weten wat het zy. Hen is slechts ghenoech, dat sy weten dat de Roomsche Kercke niet feylen [noch dwalen] en can, soo langhe als sy in het Paus fondament blijft stekende. Sy zijn indachtich het ghene dat [den Coninck] Salomon seght: ghy en sult de landtpalen niet versetten die uwe vaderen gheleght hebben [(2)]; dat is te segghen: ghy en sult niet met allen aenroeren van alle het ghene dat onse l. Moeder de h. Roomsche Kercke heeft inghestelt ende gheordoneert [(3)]. Daerom sullen sy de lieve kinderen wesen, ende

(1) Het boeck Durandi.
* VAR. Alle ketters, enz.
(2) Prov. 22.28.
(3) Also legt het Eckius, jae alle Catholijcksche uyt.

goede daghen hebben. Sy sullen de goederen der aerden besitten, Bisschoppen ende Cardinalen worden, op hengsten * ende muylen nae des Paus ende der coninghen hof rijden, de schoonste cortisanen van Romen tot haren besten hebben.

In somma, het sal met hen zijn: herteken wat u lust **? Daerenteghen de andere die soo neuswijs zijn, dat sy alle dinghen willen weten, ende niets ghelooven, of het moet juyst in de Schrift ende in haren Bybel met uytgedruckte woorden staen, jae sy spotten noch met onse l. Moeder, ende met de uytlegginghen die sy op de Schrift brengt, dat zijn voorwaer ketters tot in den vierden graedt, soo als de doctoren in de medecijne spreken, dat is te seggen, tot aen den hooghsten trap. Want ghelijck als hier meester Gentianus fijn besloten heeft, sy en ghelooven de h. Kercke niet, sy en ghelooven de twaelf artijckelen niet; jae sy en ghelooven de h. Schrift niet, dewijle sy de uytlegginge der Schrift niet en willen aenveerden, die de h. Kercke voor goet aensiet. Ende derhalven soo moeten sy verbannen, vervloeckt ende gheexcommuniceert wesen, jae tot asschen ende pulver verbrandt, soo sy [hen] niet en bekeeren. Want dit is het vaste voornemen ende absolute determinatie der h. Roomscher Kercken, daer dan geene appellatie noch betreck op en valt, als dat syse nu voortaen niet meer lijden en wil, noch lijden en sal. Ende hier mede willen wy dit tweede stuck gheeyndich, ende desen spinrock afghesponnen hebben, ende met meester Gentiano op de andere stucken voortgaen.

* VAR. De Bisschoppen ende Cardinalen sullen op hengeten, enz.

** VAR. Herteken wat begeert ghy, mondeken wat lust u?

[Tweede deel]

Nu volgt de uytlegginghe op het derde stuck des sendtbriefs Gentiani Hervet:
Daer in gehandelt wordt van de Oorbiechte, ende van de Sacramenten des Houwelijcx, des Vormsels, ende des heyligen Olysels.

Dat eerste capittel.

Van de Oorbiechte ende hare nutticheyt, ende bevestinghe des selfs uyt de Schrift.

Nu volght dan het derde stuck des Briefs meester Gentiani: aldaer hy seer verwondert is, dat dese nieuwe evangelische predicanten willen de Oorbiechte af setten. Gans muysenesten, hoe soude dat toe gaen?

Daer onse h. Moeder soo scherpelijck bevolen heeft, op straffe van de eeuwighe verdoemenisse, dat een yeghelijck die van beyde natueren is, (*dat is, die half manneken, half wijfken is*) *soo haest als hy tot jaren der discretie* * *ghecomen is, sal ten minsten eenmael int jaer, alle sijne zonden aen sijnen*

* VAR Van discretie.

eyghen priester biechten. Verstaende dat nochtans alleen op de dootzonden, soo als den glose op den text uytleght: midts dat de dagelijcksche oft verghevelijcke zonden met een Pater noster, *oft met een quispel wywaters reyn afghevaeght worden* [(1)].

Hoe souden doch dese Ketters [*] hier teghen willen spreken? Ware dat niet effen alsoo [**] veel, als oft sy onse Moeder de h. Kercke beyde de oogen uyt het hooft wilden steken? Want dese Oorbiechte is haer ontwijffelick een paer ooghen weerdt: namelijck de eene, daer mede sy alle de secreten ende verborgen aenslaghen aller coninghen ende vorsten des weerelts can sien ende verstaen: waer door sy gheraeckt is tot een vredelijck posses ende besittinghe van het regiment aller landtschappen ende coninckrijcken; ende de andere, daer mede sy tot in den diepsten boesem der jonge meyskens ende bedruckte vroukens sien ende tasten can, om hare secreten te verstaen: ende haer alsulcke lieve penitentien op te legghen, dat hare benaude conscientien vertroostet werden, ende hare herten grootelijcx verlichtet. Och hoe menichmael hebben de h. Papen ende Monicken den bedroefde onvruchtbare vroukens goeden raedt ghegheven in de Oorbiechten, waer door sy blijde moeders gheworden zijn, ende hebben nae dier tijdt hare heylighe biechtvaderen eene inwendighe liefde toeghedraghen, als of het hare eyghen mans gheweest waren.

Jae daer is noch op desen dach een goet heylich graubroeder te Brugge, met naem B. [***] Cornelis de geesselaer, die door 't middel van dese heylige Oorbiechte, eenen grooten hoop vroukens hare vleesch alsoo plach leeren af te sterven ende te verootmoedigen, *dat sy om hare opgeleyde penitentie te voldoen, ende absolutie haerder zonden van hem te ontfanghen, heel moedernaeckt op der aerden met handen* [*en*] *met voeten*

(1) Dit zijn de eyghene woorden des Paus Innocentii des 3. in een generael concilie besloten, ende ghestelt in de decreten, cap. *Omnis utriusque sexus. De penitentiis et remissionibus*.

* VAR. De ketters.

** VAR. Soo.

*** VAR. Broeder.

voor den heylighen biechtvader seer ghewillichlijk ginghen cruypende: ende soo hy merckte dat het vleesch niet wel afghestorven en was, soo hadde hy een roede in de handt, ende cappitteldese van achter, tot dat sy volcomene penitentie ghedaen hadden.

Derhalven hy noch op deser uren wordt ghenoemt, broer Cornelis de geesselaer; [ende al ist dat hy om de selve oorsake van der overheyt eenmael uyt de stadt ghebannen is gheweest, nochtans heeftmen hem weder-roepen], ende is seer geacht in de stadt van Brugge, daer de vroukens seer devoot zijn tot alsulcke penitentien. Siet doch, so de h. Oorbiechte afghestelt ware gheweest, hoe soude hy de vroukens tot alsulcke devotie ende afstervinghe hebben connen brenghen? [Hoe souden oock de andere orderen van monnicken konnen het exempel van S. Dominicus navolghen, sonder de gelegentheydt van de Oorbiechte?] Hoe soude oock onse lieve Moeder de h. Kercke connen die schoone lieffelijcke gemeynschap der vrouwen, die de Paus Clemens bevolen heeft, te weghe brenghen, sonder dese Oorbiechte? Derhalven soo hadde Nectarius de Bisschop van Constantinopolen voorwaer groot onrecht, dat hy de biechte ginck afsetten, alleen om datter een Diaken was die een vrouwe onder de cleederen ghebiecht hadde [(1)]. Was dat niet een groote sake? Hy moeste gants muysenesten een Lutheriaen oft Hughenoos wesen, dewijle hy sijns l. Moeders der h. Kercken instellinghen niet meer en achtede. Het gaet nu voorwaer wel anders toe. Wat soude hy dan ghedaen hebben, soo hy broer Cornelis de gheesselaer ende andere diergelijcke gasten ghesien hadde? Hy soude voorwaer de biechte met alle den bras onder de galghe ghejaeght hebben, nae dat hy met eene soo gheringhe sake alsoo balde ontsettet werde. Maer wy willen hem het goetjaer laten hebben. Ende of schoon Chrysostomus van het selve ghevoelen is gheweest, ende de heymelijcke biechte gants verworpen heeft [(2)], wy en hebben daer mede

(1) Int Jaer 395. Dit beschrijvet de hist. tripartita, int 9. boeck, cap. 35.
(2) Chrysostom. op den 51. Ps. ende in de 3. Homel, op 't 12, cap. Hebr. ende in de Homel. vande penitentie, etc.

niet [met] te doen, wy willen onse Oorbiechte behouden, jae, al souden alle de Doctoren der Kercken uyt hare Spiritus moeten gaen. Want alst al geseyt is, het ware bynae soo goet dat de Misse afgestelt ende in der eeuwicheyt begraven ware, als datter gheene Oorbiechte meer en soude wesen. Daer sal sich onse lieve Moeder de h. Kercke wel van wachten, dat sy soude eene soo nutte ende bequame sake afsetten, om deser Ketters wille: in sonderheyt, daer sy soo wel uyt der Schrift can beweert worden, als eenich ander der voorghemelder stucken: ghelijck als men oock hier uyt meester Gentiani bewijs claerlijck sien mach.

Staet daer niet gheschreven (segt hy): wiens zonden ghy vergheeft, dien sullense vergheven blijven (1)? Nu en can men ymmers niet vergheven, ten zy dat men kennisse van de sake draeght; ende de sake en can tot gheender kennisse comen sonder biechte, het zy int openbaer oft int heymelijck. Ende nu is ontwijffelijck (segt hy) de heymelijcke oorbiechte ghevoeghelijcker dan de openbare biechte.

Siet, lieve leser, hier is de sake soo claer, dat se een blindt man soo wel int duyster sien soude, als sonder keersse. Want al ist sake dat onse Heere aldaer spreeckt van de bedieninghe ende predicatie des Evangeliums, waer door dat de verghevinghe der zonden vercondicht wordt den ghenen die het ghelooven: ghelijck als hy het selve uytleght, segghende dat Paulus (2) de oogen der blinden op doen sal, op dat sy haer van de duysternisse bekeeren tot het licht, ende van de macht des Duyvels tot Godt, ten eynde dat sy verghevinghe der zonden ontfangen, ende deel onder de ghene die door den gheloove in Christo gheheylicht zijn; waer op Paulus claerlijck seght, dat hy dit * ghebodt naeghecomen heeft, niet met de vroukens in de oore te biechten, maer met het Evangelium ende de verghevinghe der zonden te prediken ende te vercondighen: ende dat het Chrysostomus, jae alle oude Vaderen also hebben uytghelegt (1);

(1) Joan. 20.23.
(2) Act. 26.18.
* VAR. Het.
(1) Chrysostom. op 't 23. cap. Matth. in sijn 44. Homil.

nochtans, sichtent dat de heylighe Kercke de Bisschoppen, ende Priesteren oft ouderlinghen ende opsienders der Kercken van den last des predikens * ontslagen heeft, ende heeft het den stommen heelden ende blocksanten bevolen, dat sy souden der leecken boecken ende Predicanten wesen, soo is de tijdt al seer verandert, ende de Papen hebben in de heymelijcke biechte begonnen smaeck te vinden, sy hebben dese verghevinghe der zonden in de ooren gheblasen, sy hebben de absolutie met een cruys ghegheven, ende op sulcken verstandt de voorseyde woorden Christi Jesu uytghelegt. Derhalven het gheen wonder is, dat onse Gentianus op desen text alsoo snorckt, ende wil daer mede de oorbiechte claerlijck bewijsen. Hoe wel nochtans dat de heylighe Kercke noch veel andere clare schriften heeft, om de selve sterck te bevestighen.

Als by exempel, dat de Heere Jesus Christus tot den melaetschen man seght, nae dat hy hem heeft ghesont ghemaeckt (2): Gaet henen, ende vertoont dy den priesteren, ende offert dijne offerhande, soo als Moses bevolen heeft. Want dat en is anders niet te segghen dan: gaet henen ende biecht dy aen dijnen eyghen Pape, ende doet de penitentie die hy dy oplegghen sal (3). Ende diesghelijcx als Jacobus seght: biecht malcanderen uwe zonden (4); daer mede en heeft hy anders niet willen segghen dan: Soeckt ergens een Monick of een Paep, dien ghy uwe saken verclaert, ende van stuck tot stuck alle uwe vrome feyten vertelt: hy sal u wel haest absolutie gheven, by dien slechts, dat ghy hem een stuck gelts sien laet. Want malcanderen, is soo vele te segghen by onse l. Moeder de heylige Kercke, als de Papen ende Monicken alleen. Ende daerom als Jacobus op de selve plaetse terstont daer by voeght: ende bidt voor malcanderen; soo moghen

* VAR. Prekens.

(2) Matth. 8.4. - Marc. 1.44 - Luc. 5.14.

(3) Dese getuygenisse wort van Eckio, jae van alle catholijcksche schrijvers op desen handel voortghebracht.

(4) Jac. 5.26.

wy dat oock also verstaen, als of hy segghen wilde: Bidt alleen voor de Monicken ende Papen, dat de weerelt daer van gesuyvert mach werden, ende het Vaghevyer vervult.

Daer zijn noch alsoodanighe schriften meer, daer de Oorbiechte door bevesticht wordt: [als daer gheschreven is, dat Joannes de Dooper doopte de gene die hare sonden bekenden: (want men moet dencken dat hy op een stoel ginck sitten, ende hoorde in d'oore wat de vroukens hem vertelden van hare mans, enz.)] maer die mach men gaen soecken by Eckium, of Ruardum Tappaert, of andere dierghelijcke veghers. Wy willen ons met de voorghehaelde laten verghenoeghen, op dat wy het niet al te bondt en maken, soo dat het ten laetsten niet met allen en deughe.

Dat II. capittel.

Van het Sacrament der seven Ordenen, des Houwelijcx ende des heylighen Olysels: ende van het ghetal der seven Sacramenten.

Daer nae comt m. Gentianus op de andere Sacramenten, ende seght aldus: Aengaende de seven Ordenen, is daer niet een uytgedruckt woordt van in mijn heer S. Paulus, daer hy seght (1): Versuymt de gave niet die in dy is, welcke dy ghegheven is door de Prophetie, met oplegginghe der handen des priesterschaps? Want dat is effen alsoo veel te segghen, als (2): Siet wel toe dat ghy geen priester en wordt om Misse te singhen, eer ghy deurwaerder, keersdragher, sangher, of *Acolutus*, onderdiaken ende diaken gheweest zijt. Want dat dit alles voor gaen moet, soo het ander volghen sal, hebben wy hier boven uyt der Schrift verclaert.

Voorts bewijst hy, dat het Houwelijck oock een Sacrament is, om datter geschreven staet: Dit is een groote verborghentheyt, ick segghe in Christo Jesu ende in de ghemeynte (3). Maer hier mochte ick wel lijden dat hy sijnen beck toe ghehouden hadde, ende alsulcx nemmermeer gheschreven. Het is wel waer, dat onse l. Moeder hier voortijdts dese ghetuyghenisse plach te ghebruycken, doe de ghemeyne man de [heylighe]

(1) Tim. 4.14.
(2) Siet het 18. capitt. des 2. stucks.
(3) Ephes. 5.32.

Schrift noch niet ghelesen en hadde; maer nu en ist gheene tijdt meer, dat men het volck britten voor turven telle, ende wijs make dat de catten gansen eyeren legghen. Want een yeghelijck wilt nu selve weten watter in de weerelt omme gaet: daerom hadde hy hier beter ghesweghen. Want ten eersten soude een schaep mercken, dat Paulus aldaer van het houwelick niet en spreect, maer van de vereeninge die daer is tusschen Christum ende sijne ghemeynte: welcke [hebbende vergeleken by den bandt die daer is tusschen man ende wijf] hy noemt een groote oft diepe verborghentheyt te wesen, die aller menschen verstandt verre te boven gaet. Daer nae sullen de ketters m. Gentiano noch een paer ooren willen aen naeyen, dewijle hy niet ghemerckt en heeft, dat hy hier tegen sich selven ende teghen onse l. Moeder de heylige Kercke spreeckt, welcke heeft opentlijck besloten, dat het Houwelijck is een vleeschelijcke onreynicheyt ende ontheyliginghe: ende derhalven heeft sy het den Papen verboden [(1)]: soo dat het gheen h. Sacrament wesen [en] can, of men moeste segghen dat de Papen niet weerdichen zijn een soo heyligen Sacrament te ghenieten. Daerenboven sullen sy hem een bril op de neuse willen setten, op dat hy sien, ende mercken mach, dat so de houwelijcke staet een Sacrament is, veel meer sal dan de maechdenstaet een h. Sacrament moeten zijn, welcken onse l. Moeder veel heyliger ende weerdiger achtet: ende soo sullender acht Sacramenten wesen; jae der weduwen staet sal oock een Sacrament willen zijn: ende so sal men noch ten laetsten alle staten ende beroepinghen der menschen, int register der Sacramenten moeten opschrijven. Waer uyt sal volghen, dat onse l. Moeder de h. Kercke gedwaelt heeft, seggende, datter maer seven Sacramenten en zijn, ten ware by avonturen, dat sy het ghetal van seven, voor een oneyndelijcke ghetal wilde ghenomen hebben. Ghelijck als het oock schijnt uyt Gentiani reden: want nae dat hy argueert, soo

(1) Siet het 17. cap. des 2. stucks.

souder uyt volghen moeten, dat al waer de Schrift dit woordeken *Mysterium*, dat is te segghen, een verborghentheyt of gheheymenisse, is ghebruyckende, dat moeste van stonden aen voor een Sacrament gheachtet worden: ende alsoo souden het rijck des Antichrists ende de Beeste met seven hoofden oock moeten Sacramenten wesen: ende ten laetsten souden wy soo veel Sacramenten hebben, datmender gheenen wegh mede en soude weten, oft men moestese met wannen in de sonne gaen draghen, of met een hollandtsche hulcke in Noorweghen seynden: het welcke ware ontwijffelijck seer ongheschickt, ende mochte de schamelheyt onses Moeders der h. Roomscher Kercke voor alle de weerelt ontdecken, dewijle sy doch onwederroepelijck besloten heeft, datter maer seven Sacramenten en moghen zijn. Dwelck sy oock met hare allegorische oft anagogische sleutel uyt de schappraye der Schriften ghelanghet heeft (1). Want daer zijn seven dootzonden (seght sy) ergo soo moetender ooc seven Sacramenten zijn, die dese zonden verdrijven ende overwinnen. Item, daer is oock van seven segelen ghesproken, daer het boeck des Ouden Testaments mede verseghelt is gheweest. Item, daer zijn seven pilaren, daer de Kercke mede ondersettet wordt: hoenae sullen dit de seven voornemelijckste nieuwe Bisschoppen zijn in de Nederlanden? Namelijck de Cardinael Granvella, de President Viglius, Franciscus Sonnius, Petrus Curtius, Joannes Lindanus de Castro, ende Pater Knijf, die doch de h. Roomsche Kercke als vaste pilaren ende stijlen ophouden, datse niet in d'asschen en valle.

Daer nae wordter oock van seven afwasschingen vermeldt (2) daer Naaman mede van sijne melaetsheyt ghereyniget is geworden; item, van seven basuynen, die de Sone des menschen in sijne rechte handt hiel; van VII. brooden, daer Christus de scharen mede spijsde; van seven ommeganghen, door de welcken de stadt van Jericho ommeviel; van seven ooghen

(1) Siet het 1. cap. des 2. stucx.
(2) Henricus de Urimaria, op den 4. boeck der Sententien, dist. 1.

op eenen steen; ende ten laetsten, van seven keerssen, die op de kandelaer des Tabernakels ghestelt werden. Want door alle dese dingen, segt onse lieve Moeder de h. Kercke, dat het afghebeeldet ende ghefigureert is, als dat de seven doctoren der Roomscher Kercken, namelijck de vier hoofden der scholastische theologie, Thomas de Aquino, Joannes Scotus, Albertus Magnus, ende Occan, met de twee diepsinnighe uytleghers der Missen, namelijck Rabanus ende Durandus, ende de meester der Sententien, ghenaemt Petrus Lombardus, die effen seven maken, souden oock seven Sacramenten in de Roomsche Kercke oprichten.

Men mochte noch wel andere veel figueren bybrenghen, om het ghetal der seven Sacramenten te bevestighen: als namelijck de seven Psalmen, die de zielkens int Vaghevyer voor seven Sacramenten dienen; item, de seven Duyvelen die het huys comen besitten als het ledich staet [1]; de seven vrije consten; item de seven vijf sinnen van onse Doctoren van Loven, daer mede sy alle de scherpsinnicheyt der Apostelen ende Propheten verre voorby seylen, ende andere diergelijcke dinghen meer. Maer de h. R. Kercke is met de voorghehaelde exempelen ende figueren te vreden. Hoewel dat ick achten soude (nochtans onder correctie ende verbeteringe van onse Meesters van Loven) dat dit getal der VII. Sacramenten noch opt alderduydelijckste wordt afghebeeldet in de Openbaringhe Joannis met de [2] Beest met seven hoofden: want, soo als hier vooren geseyt is, Ireneus selve heeft dese Beeste op de Roomsche Kercke uytgheleght; ende het ghetal van zes hondert sessentsestich [3] welck is het ghetal der Beeste, comt seer wel overeen met dese Griecsche woorden [4]: EKKLHZIA ITALIKA, ECCLESIA ITALICA, dat is te segghen, de *Italiaensche of Roomsche Kercke*. Ende daer wordt oock merckelijk uytghedruckt [5] van het character oft merckteecken

(1) Matth. 12. - Luc. 11.
(2) Apoc. 13.1.
(3) Apoc. 13.18.
(4) Want elcke letter int Griecx maect een ghetal. E 5, K 20, K 20, L 30, H 8, Z 200, I 10. A 1, I 10, T 30, A 1, L 30, I 10, K 20, A 1. Dit maeckt t'samen 666.
(5) Apo. 13.17.

des Beestes: ende nu seght onse l. Moeder de h. Kercke [(behalven dat de calculatie ende het getal des tijdts seer wel mede accordeert)] datter oock een character of merckteecken in de Sacramenten is. Ende ten laetsten wordt daer duydelijck ghesegt (1), dattet is een *Mysterium*, namelijck de groote Babylon; ende nu wil onse Moeder de h. Kercke besluyten, soo als ghesien is, dat het Houwelijck is een Sacrament, om datter dit woordeken *Mysterium* uytgedruckt staet: soo volgt daer dan noodtsakelijck uyt, dat hier oock van Sacramenten vermeldet moet worden, dewijle dit woordeken hier oock ghesettet is, ende soo sal de Beeste met seven hoofden, de Roomsche Kercke met hare seven Sacramenten, ende met hare character ontwijffelijck bedieden, ende merckelijck afbeelden. Soo dat meester Gentianus hier niet te straffen * en is, dat hy dit argument ghebruyckt heeft van den naem *Mysterium*, om te bewijsen dat het Houwelijck een Sacrament is, dewijle onse Moeder de h. Kercke dat selve tot hare sterckste bolwerck gebruyckt, ende altijt in den mont heeft. Maer hier mochte evenwel noch groote swaricheyt ontstaen, namelijck: Hoe comt het dat men maer seven Sacramenten en telt, daer nochtans onse l. Moeder de h. Kercke noch by de LXXVII. Sacramenten inghestelt heeft, die onder dese ** seven niet begrepen en staen? Want op den Paesch avondt, als men de Paesch-keersse ghebenedijdt, soo offert de heylighe Kercke dat vyer Gode den Vader voor een groot gheschenck ende heylich Sacrament, segghende aldus:

Te in tuis operibus invocantes in hac sacratissima noctis vigilia de donis tuae suppliciter offerimus Majestati non adipe carnis pollutum, non prophana unctione viciatum, non sacrilego igne contactum, sed cera atque stuppa constructum, in tui nominis honorem succensum ignem, obsequio religiosae devotionis offerimus. Magnum igitur Mysterium, et noctis

(1) Apoc. 17.5.
* VAR. Bestraffen.
** VAR. De.

hujus mirabile Sacramentum, dignis necesse est laudibus cumulari.

Dat is te segghen:

Wy offeren dijne Majesteyt van dese gaven seer ootmoedelijck, ende met een ghedienstichеyt der h. devotie, aenroepende dy in dese h. nacht, namelijck een vyer, het welcke met gheene vetticheyt van vleesch besmettet is, noch met eenighe onreyne salvinghe verdorven, noch met godloose vyer aengheroert: maer slechts van wasch ende werck opghestockt, ende aenghesteken tot dyns Naems eere ende lof. Derhalven soo ist wel noodich, dat wy dit groote Mysterium oft verborghentheyt, ende het wonderlijcke Sacrament deser nacht, met weerdighe lofsanghen prijsen ende groot maken, etc.

Siet, hier wordt dit h. vyer, oft ymmers de nacht selve niet alleen een mysteriurn, maer oock een * wonderlijck Sacrament ghenoemt, ende Gode opgheoffert voor een groot present, daer mede hy sich (soo het ten laetsten besloten wordt), grootelijcx verheught.

Item de figure des Cruyces wordt oock een Sacrament ghenoemt. Want op den dach ghenaemt *Inventio sanctae Crucis*, wordt alsoo van onse Moeder de h. Kercke in een sequentie ghesonghen:

Non sunt nova Sacramenta, nec recenter est inventa Crucis haec Religio. Ista dulces aquas fecit: Per hanc Silex aquas jecit Moysi officio. Nulla salus est in domo, nisi Cruce munit homo superliminaria.

Dat is te segghen:

Ten is gheen nieuwe Sacrament
Dat nu maer onlancx is bekent:
Maer tis van d'oude tyden:

* VAR. Maer een.

't Cruys is desen dienst al ghewent
Van aen dat Oude Testament:
Dat moet men doch belijden.
't Cruys maeckte t'bitter water soet:
Wt den steen gaft in overvloet
Water door Mosis handen.
Ten baet gheluck, heyl noch voorspoet
Soo doch een Cruys niet en behoet
Het Huys van schade end' schanden, etc.

Soo is dan het teecken des Cruyces oock ontwijffelijck een h. Sacrament. [Ja oock sulcks datmen sonder 't selve niet en kan salig zijn noch bewaert werden.]

Desghelijcken oock als men het Wywater maeckt, soo wordter alsoo ghebeden:

Deus qui ad salutem humani generis maxima quaeque Sacramenta in aquarum substantia condidisti, adesto propitius invocationibus nostris et elemento huic multimodis purificationibus praeparato virtutem tuae benedictionis † infunde: ut creatura Mysterii tui tibi serviens ad abjiciendos daemones morbosque pellendos divinae gratiae sumat effectum, etc.

Dat is te segghen:

*O Godt die du allerley groote Sacramenten heeft in de substantie der wateren gheschapen, wilt onse ghebeden bystaen, ende desen elemente, welck met velerley reyningen * toebereydet is, de cracht dijner benedictie † instorten: op dat de creatuere dijns Sacraments oft Mysterie, dy dienende, een ghenadighe cracht ontfanght, tot verjaginge der duyvelen, ende verdrijvinge der kranckheyden, etc.*

Hier wordt het water oock ghenoemt *Creatura mysterii:* [ende wort geseyt dat Godt in 't water velerley Sacramenten tot des menschen saligheyt geschapen heeft:] (1) soo dat het

* VAR. Veelderley reynigingen.

(1) De meester der Sententien int 1. cap. der 1. dist. Int 4. boeck.

ontwijffelijck een Sacrament moet wesen, dewijle doch een Sacrament anders niet en is, dan een heylich teecken van eenich heylich dinck, of een sichtbare gedaente ende gestaltenisse van eenighe onsichtbare ghenade. Soo dat men te recht segghen mach: *Accedat verbum ad elementum, et fiet Sacramentum*; dat is te segghen: *Soo het woordt by het element comt, soo wordt het een Sacrament*. Ende nu is hier ontwijffelijck een element, namelijck het water; ende daer op comen de woorden der Papen, waer door het een ghenadige cracht ontfanght, om een onsichtbare gave den menschen mede te deylen, soo wel als het h. Olysel, oft eenighe andere Sacrament der * h. Kercke. Ergo, soo ist oock een Sacrament. Ende hier uyt volght voorts, dat oock de heylighe asschen, item der Papen seever, item de palmen, de wassen keerssen, ende alle andere elementen, die onse l. Moeder de h. Kercke oock zeghent ende ghebenedijdt, om eenighe inwendige cracht den mensche te verleenen, oock alle ghelijck Sacramenten sullen wesen (1). Rekent dan toe, oft wy niet een grooten hoop Sacramenten sullen hebben. Want dat sommighe hier op willen seggen, als datter een onderscheydt soude zijn tusschen dese ende de seven Sacramenten, voor alsoo veel als de seven Sacramenten niet alleenlijck beteeckenen, maer oock selve gheven de ghenade, ende de andere gheene ghenade uyt haer selven en connen gheven noch veroorsaken, is opentlijck gheblasphemeert teghen de h. Kercke: also men merckelijck sien mach uyt alle de belesinghen (2) ende conjuratien die sy over de selve elementen doet. Waer door sy ten minsten eene alsulcke cracht crijghen, als eenich der seven Sacramenten, soo als men in het Misboeck ghenoechsaem sien can. Of anders moeste men segghen, dat alle hare belesinghen ende besweeringen onnut, crachteloos ende te vergeefs souden wesen: dwelck is een blasphematie. Ende dat men oock seggen

* VAR. Inde.

(1) Henricus de Urimaria, op den voorschreven text der Sententien.

(2) Siet de 12. 13. ende 14 bladeren van desen.

wil, dat alle dese cleyne Sacramentkens begrepen zijn onder het Sacrament der Penitentie, dewijle onder de Penitentie wordt begrepen de satisfactie oft voldoeninghe, ende dat dit alle te hoop, zijn dinghen daer men voor de zonde mede ghenoech doen ende betalen can, so dat sy onder de satisfactie vervaet zijn, en can oock niet wel hotten: want altijdt soude men hier teghen mogen werpen, dat de Doop, ende het h. Olysel, ende het Vormsel, met alle de andere Sacramenten, oock alsoo onder de Penitentie vervatet worden, dewijle sy alle ghelijck, soo hier boven ghesegt is, den mensche rechtveerdich maken *ex opere operato*, oft uyt de verdienste des wercks, ende voor goede betalinghe ende satisfactie gherekent worden. Daerom moeten wy hier op besluyten, dat dit enckelijck bestaet in de wille ende goetduncken onser Moeder der h. Kercken: soo dat sy soo veel Sacramenten mach oprichten als haer int hooft schiet, ende daerentusschen ons wijs maken, datter maer seven en zijn. Ende also soude men niet qualijck seggen, dat het ghetal van seven, wordt hier voor een oneyndelijck ghetal genomen, soo als hier vooren vermeldet is.

Soo veel alst h. Olysel belangt daer men de krancken mede smeert, als sy veegh beginnen te zijn, Gentianus bevesticht, het seer rustich uyt de Schrift, als namelijck, daer Jacobus seyt: Is yemandt onder u kranck, dat hy de ouderlingen der gemeynte ontbiede, ende dat sy over hem bidden ende hem salven met olye in den naem des Heeren; ende 't ghebedt des gheloofs sal de siecke helpen, ende de Heere sal hem op helpen: ende ist dat hy ghesondight heeft, het sal hem vergheven worden. Daer onse h. Moeder by verstaet, dat so yemant veeg is, daer gheen hope des levens meer aen en is, de Papen sullen hem met ghewijde olye smeeren, met cruyskens wel seghenen, ende met sekere woorden belesen, soo en can die man in de Helle niet comen: want alle de Duyvels sullen voor de cruyskens wech loopen, als een hondt voor een broodtkorf: ende derhalven sal hy int voorborch der Hellen of int Vaghevyer moeten herbergen, aldaer hy de huyshuere ende

de berninge om niet sal hebben, tot der tijdt toe dat hy met zielmissen ende aflaets-bullen in den Hemel erghens een leeghe werf coope, om een huys der verdiensten ende goede wercken daer op te timmeren. Ende dese olye is soo crachtich, dat ons alle onse zonden daer door vergheven worden, naevolgens 't gene datter de Papen van mompelen, segghende [1]: *Per istam sanctam unctionem et piissimam suam misericordiam indulgeat tibi Deus, quidquid peccasti per visum, per auditum, odoratum, tactum et gustum, etc.*

Dat is te segghen:

Door dese h. Salvinghe, ende door sijne barmhertighe ghenade, wil dy Godt vergheven alle dijne zonden, die du met dijne vijf sinnen gesondicht hebst: als namelijck, met sien, met hooren, riecken, tasten ende smaken, enz.

Siet, wat souden wy meer connen verwachten van dat vergoten bloedt Christi Jesu des Soons Gods, dan het ghene dat ons hier de papen uyt cracht van hare olye voorhouden? De Ketters moghen sich dan aen de offerhande des lichaems ende des bloedts Christi houden soo sy willen: maer de goede catholijcksche ondersaten der h. Kercken willen dese h. Olye gheensins derven. Wy hebben liever Christum selve orlof te geven, dan dat wy een alsoo schoone sake ons souden uyt den handen laten rucken. Het is wel waer, dat de Ketters hier met onse l. Moeder de h. Kercke wederom spotten, seggende dat de papen rechte apen zijn, die alle dinghen willen nae doen, daer sy verstandt noch bescheyt van en hebben. Ende dit bewijsen sy daer uyt, om dat Marcus ghetuyght [2] dat de Apostelen een gave des h. Gheestes ontfangen hadden, als dat sy de krancken conden ghesont maken met het ghebedt, ende met salvinghe, oft met oplegginghe der handen, oft eenigh ander uytwendigh teecken. [Welcke kracht heeft noch daer na een lange tijdt gheduert in de eerste gemeynte der Christenen,

(1) In de Misboeck.
(2) Marc. 6.13.

tot bevestinge des Evangelii onder de heydenen.] So het oock uyt Paulo blijcken can [(1)], welcke onder andere sichtbaerlijcke gaven des h. Gheestes, vermeldt ooc dese gave der gesontmakinge: ende heeft selve over de dooden een uytwendich teecken ghebruyckt [(2)], vallende op het doode lichaem, ende omhelsende het: ghelijckerwijs als wy lesen van Elizeo de Propheet [(3)], dat hy sich over het doode kindt met handen ende met voeten streckede, ende sijne mondt op des dooden mondt, ende sijne ooghen op des dooden oogen voeghde: ende alsoo met dit uytwendighe teecken, t' samen met het crachtighe ghebedt, weckede hy dat doode lichaem op. Maer nu, dewijle datter alsulcke gaven in de ghemeynte niet meer en zijn (midts nu de predikinghe des Evangeliums gheene nieuwe bevestinghe der teeckenen ende mirakelen meer is behoevende) soo willen dese ketters segghen, dat het enckel aperije is, dat men de uytwendighe teeckenen wil ghebruycken daer men de inwendige cracht niet en heeft, die met dat teecken aenghewesen wordt. Of anders moesten de Papen oock aller blinde liedens ooghen met slijck ende speecksel besmeeren, ende over alle doode lichamen sich uytstrecken: het welcke ware enckele mallicheyt, naedemael sy de cracht niet en hebben om de blinden siende te maken, noch de dooden te verwecken. Alsoo connen sy oock met hare olye geene krancken gesont maken, ende derhalven behoorden sy de olye in hare lampen te bernen, [om haer selven te lichten in de diepe duysternissen daer sy in wandelen;] of hare leersen daer mede te smeeren, [om haer ergens te gaen bergen,] liever dan dat sy alsoo met Godt ende met Gods woordt souden guychelen ende spotten. Dit segghen de ketters vast als sy by malcanderen zijn: maer wy en passen niet een hayr daer op. Want soo wy yemandt vinden die sijne schoenen met dit h. Olysel smeeren wil, jae die het niet en wilt aenbidden, ende met voetvallinge vereeren, als oft Godt selve ware, die

(1) 1. Cor. 12.28.
(2) Act. 20.10.
(3) 2. Reg. 4.34.

branden wy in stede van olye, ende makender goet vyer van. Want wy houden ons aen de woorden Jacobi, ende het exempel der Apostelen, oft wy schoon de cracht der ghesontmakinghe hebben oft niet, wy gaender mede deur: effen ghelijck als wy de kinderkens oock met speecksel ende slijck smeeren, al hebben wy schoon gheene cracht om de blinde siende te maken, jae al en zijn de kinderkens ooc niet blindt. Het is slechts al ghenoech, dat het onse lieve Moeder de heylighe Kercke aldus gheordoneert heeft. Hoewel dat hier oock grootelijcx te bemercken is, dat Gentianus sijne verontschuldinghe hier op ghedaen heeft, segghende dat hy dit maer by maniere van exempel, ende ghelijck de kinderen pleghen te seggen, al kackemick voortgebracht en heeft: want anders, soo het in ernsten ware, hy soude wel andere pijlen uyt sijnen koker halen, ende soude wel soo vele connen segghen, dat hy de ketters de mondt balde gestopt soude hebben. Ghelijck als men lichtelijck vermoeden mach uyt sijne welsprekentheyt ende hooghgheleertheyt, die hem aen allen canten uytbreeckt.

Nu volght de verclaringhe op het vierde stuck des sendbriefs Gentiani Hervet:
Handelende van de Aenbiddinghe der Beelden, soo als sy in de Roomsche Kercke ghehouden ende gheordonneert wort; item, van den naem *Idololatrae*; van de Afgoderije der Heydenen; van de aenbiddinghe der Sancten ende Sanctinnen, ende des Sacraments, ende andere diergelijcke stucken.

Dat eerste capittel.

Van den naem Idololatrae, *ende dat men de beelden aenbidden moet, met de selve aenbiddinghe die den afghebeelden dinghen toecomt; ende van het goet verdrach ende overeencominghe die de Joden met de Roomsche Kercke hebben; ende van de ghewijde* Agnus Dei.

Het vierde stuck (1) is een seer sware sake, die meester Gentiano een ongheruste becommernisse * des herten aenjaeght, soo als hy seght: als namelijck, dat dese ketters sich niet en

(1) Van de aenbiddinge der Beelden. Siet voor het 23. bladt ende cap. 13. des 2. stucx.
* VAR. Bekommeringhe.

ontsien de oude ende devote catholijcksche mannen voor afgoden-bidders ende beelden-dienaers te schelden, ende noemense *idololatras*. Eylacen, is dat niet een groot verdriet? Ende hebben sy niet [een] groot onrecht? Daer onse Moeder de heylighe Kercke desen naem ende tittel doch gheensins lijden noch luchten en can: ende heeft eens voor allen besloten, bevolen ende gheordoneert [(1)], op straffe van verbannen, vervloeckt, gheexcommuniceert ende gheanathematiseert te zijn:

Dat men hare Sancten niet en sal noemen met dat Griecxsche woordeken Idola, *d'welck soo vele te segghen is, als beelden ende ghelijckenissen. Jae heeft plat uyt ghewilt, dat dit woordeken nu voortaen niet meer en soude enckelijck beteeckenen de beelden ende ghelijckenissen die men tot yemandts eere opricht, soo als het t'allen tijden by de Griecken ende Latijnen oyt ende oyt beteeckent heeft, maer soude nu anders niet beduyden, dan slechts der heydenen oft der Joden afgoden, ende de beelden die sy in hare tempelen hier voortijdts hebben opghericht, soo dat de natuerlijcke ende eygentlijcke beduydenisse van dit woordeken, gantschelijck ghetranssubstantieert is, dat is, in een ander ghestaltenisse ende wesen verandert*.

Derhalven soo hebben dese ketters groot onrecht, dat sy onse hertlieve Moeder wederomme op een nieu met dit woordeken *Idola* comen plaghen, ende segghen, dat de goede catholijcksche mannen ende ondersaten der h. Roomsche Kercken, zijn rechte Idololatren, om dat sy de beelden van onse Liefvrouwe, ende van alle de lieve Sancten ende Sanctinnen in grooter eeren ende weerdicheyt houden, de selve cussen ende lecken, met schoone rocken ende juweelen behanghen, met bernende keerskens lichten, dewijle sy sonder keersse doch niet sien en willen, met welrieckende wieroock, brandtofferen, hare lofsanghen devotelijck singhen; dat syse op de schouderen draghen, daer sy doch selve niet gaen en connen; ende vallender op de knyen voor, ende segghen tot haer *onse Vader*

(1) Int 2. concilie van Niceen, in de 1. Sessie, in de 2. Anathematismo.

die du bist * *in de Hemelen*. Sy stellense op altaren, sy gaen tot haer te bedevaerde, om ghesontheyt ende voorspoet te crijghen, ende doen haer alle de eere aen, die de oude Romeynen ende Griecken, oft oock de Israeliten [Egyptenaers ende Assyriers] haren afgoden deden.

De ketters segghen, dat sy daer in seer qualijck doen, ende bewijsen met der daedt, dat sy zijn rechte Idololatren oft afgodendienaers. Maer sy en sien niet dat onse beelden gheene Afgoden en zijn, maer Sancten ende Sanctinnen, die groote ende veel mirakelen connen ghedoen. Sy en willen oock niet verstaen, dat onse l. Moeder de helsche Kercke ons alsoo bevolen heeft te doen. Want alle de h. catholijcksche leeraers, hebben seer lieflijck ende eendrachtelijck besloten, dat men alle beelden moet eeren met de selve eere, daermen mede eeret het gene dat door alsulcke beelden beteeckent wort, ghelijck als de h. Thomas de Hacquino uytdruckelijck heeft gheschreven. Jae om dat hy dese sake soo wel ghetreffet hadde, daeromme heeft een Crucifix tot hem ghesproken in de stadt van Napels, segghende: (1) *Lieve Thomas, du hebst soo wel ende recht van my geschreven, wat loon wilstu doch ontfanghen? Daer op hy antwoorde tot het Crucifix: Ick en begeere anders niet dan dy te hebben*.

Oft nu het Crucifix van gout oft van silver was, dat hy dat boven alle dinghen ter weerelt alsoo vrijde, en weet ick niet. Dat wete ick ymmers, dat hy tot eere ende lof der beelden wonderlijcken wel gheschreven heeft, ende is derhalven oock van den Paus Joanne den 21. ghecanoniseert gheworden. Want hy heeft besloten (2) (waerinne hem onse lieve Moeder de h. Kercke oock naevolght), *dat dewijle Christus wordt*

* VAR. Die daer zijt.

(1) Dese historie wordt beschreven in de gulden Legenden; item int boeck van broeder Leandro Alberti van Bolognien, dat hy ghenoemt heeft *De beschrijvinghe van Italien*, int 164. blat des boecx, ghedruckt int jaer M. D. L; item wordt beschreven van Vincentio Lirinensis; ende voorts van broeder Bernard van Lutzenburg doctoor in de Sotheyt, int 11. stuck dcs 4. boecx, ghenaemt *Catalogus Haereticorum*.

(2) Thomas, *part.* 3. *qu.* 15. *Artic.* 8.

aenghebeden met Latria, *dat is te seggen, nae hare uytlegginghe, in den gheest als Godt, soo sal men oock sijn beeldt dat op een muer ergens met een cole oft met een pinceel afgemaelt is, met* Latria *aenbidden, ende als God selve eeren: by dien slechts dat het met lanck hayr, ende met een ronde telgioer achter 't hooft ende met twee opgesteken vingeren geschildert stae, ende de gecruyste weerelt in de hant hebbe. Want alsulcken ghesel is de rechte* * Salvator mundi.

Dit bevestight oock de eerweerdighe Bonaventura (1). Jae alle de sentencischrijvers hebben dit alsoo ghelijckerhandt besloten ende geordoneert: soo dat het de ketters nu niet meer in twijffel en moghen stellen. 't Is wel waer, dat het Durandus niet en heeft willen aennemen, jae heeft opentlick versaeckt, dat de beelden met de selve eere souden moeten aenghebeden worden, als het ghene dat sy afbeelden. Maer alle de andere hebben hem hier in ghestraft, om dat hy der h. Kercken authoriteyt niet en heeft willen volghen. Ende moghelijck, hadde hy sulcx niet gheschreven, hy ware oock alsoo wel ghecanoniseert gheweest, als Thomas de Hacquino. Hoewel dat hem een Spaengiaert ghenaemt Perez (2), hierin heeft naeghevolght, seggende, *dat de steenen ende blocken niet en mogen met* Latria *aenghebeden ende gheeert worden als Godt, gemerckt dat sy altijts steenen ende blocken blijven, hoe seer oock datmense wijen ende belesen can*.

Maer daer in heeft hy groot onghelijck. Want in den eersten weten wy, dat S. Thomas de Hacquino van S. Peter ende S. Pauwels is onderwesen gheweest (3), soo dat hy niet en heeft connen feylen; ende daer nae heeft onse l. Moeder sijn ghevoelen voor het alderbeste aenghenomen. Ende waeromme niet? Want soo een slecht Pape met vijf woordekens, van een stuck deechs een Godt can ghemaken, waeromme en soude

* VAR. Het woord *rechte* ontbreekt in de tweede redaktie.

(1) *Bonaventura super sentent. Lib.* 3. *Dist.* 9. *Quaestione* 2.

(2) Perezius in het boeck genaemt, *De traditionibus*.

(3) Dit wordt verhaelt van broeder Bernard van Lutzenbourg, ende van Leander Alberti, ende andere meer.

een bisschop oft suffragaen van een schoon vergulden beeldt ooc niet connen een Godt maken? Dat ware voorwaer onse hertlieve Moeder de h. Kercke al te nae ghesproken. Daerom soo moeten wy op de ghemeyne opinie oft gevoelen der h. Roomscher Kercken blijven. Somma sommarum, de ketters hebben groot onrecht, dat sy ons noemen afgodendienaers, ende beeldenbidders, oft *Idololatras*, ghelijck als de Joden doen, die ons oock gheenen eerlijcker naem en weten te gheven. Ende daerom segt hier Gentianus, dat sommighe goede liedens die de sake dieper insien, vermoeden dat dese ketters eenich heymelijck verdrach met den Joden sullen * hebben, jae souden in hare soudije oft besoldinghe zijn, om vriendelijcke ghemeynschap met haer te houden: doch voeght hy daer by, dat hy van sijnent weghen sulcx niet en ghelooft. Waer in het soude moghen schijnen, dat hy hen hier in smeecken wil, ende honich om den mondt smeeren, om haer te ghelieven. Maer het en is alsoo niet. Want hy spreeckt hier van, als een goet, vroom ende catholijcx ondersaet der h. Roomscher Kercken betaemt: daerenteghen soude hy den ketters al te groote eere gedaen hebben, soo hyse in eenen waghen ghespannen hadde met de natie der Joden, welcke (soo als wy hier boven claerlijck bewesen hebben (1)) is jae de beste fondatersse ende voornemelijcste fonteynader ende springhende bornput aller ceremonien ende aenghevinghen der h. Roomscher Kercken.

't Is wel waer, datse onse Moeder verbetert heeft, ende op een schoonder ploye gebracht, overmidts dat hare wijsheyt ende verstandt, dat verstandt Mosis ende Aaronis verre te boven gaet, ende daerom in stede van een tempel Salomonis, heeft zijder meer dan hondert duysent op alle hooghe plaetsen ende heuvelen ghetimmert; in stede van dry oft vier altaren, heeft zijder met alsulcke hoopen opghericht, datmense binnen tseventich jaren niet en soude al connen getellen. Doch

* VAR. Souden.

(1) Fol. 98. int 8, cap. des 1. stucx.

evenwel, soo als boven ghenoech ghewesen is, het stael ende patroon is van den Joden ontleent gheweest: welcker schaduwen ende figueren sy seer neerstelijck naeghevolghet heeft.

Daeromme dat de ketters willen met den Apostel tot den Hebreen beweeren [(1)], dat alle de figueren ende schaduwen des Ouden Testaments, met de toecomste Christi vergaen ende verdwenen zijn, ende moghen niet meer gebruyckt worden, is groote ketterije. Ende voorwaer, sy bewijsen ghenoech daer in, dat sy met den Joden gheen verdrach noch int wit noch int swert en willen hebben. Want de Joden houden dit voor het neghende artijckel ende fondament haers gheloofs, als dat de wet Mosis met alle hare ceremonien ende figueren, nemmermeer en sal te niete ghedaen noch verandert worden, maer sal eeuwelijck in hare wesen [*] blijven, soo als het blijckt by haren leeraer ghenaemt Rabbi Moses Ben Maimon, die een boecxken van de derthien [**] artijckelen haers gheloofs gheschreven heeft.

Dit strijdt doch reghel-recht teghen den Lutherianen ende Zwinglianen leere: welcke willen goetrondt beweeren, dat men gheene ceremonien meer houden en mach, anders dan die Jesus Christus met sijne Apostelen selve heeft inghesteldt. Ende derhalven en willen sy in hare tempelen gheene altaren, gheene vergulden beelden, noch eenighe andere dierghelijcke cieraetselen hebben, maer willen slechts, dat soo wanneer men by een comt, anders niet en sal voortghebracht worden, dan ghelijck als Paulus voorgheeft [(2)] nae dat een yeghelijck heeft eenen psalm, oft leeringhe, oft sprake, oft openbaringhe, oft wtlegghe, ende alles tot stichtinghe; oft ghelijck hy elders seght [(3)]: 't ghene dat wy van den Heere ontfanghen hebben. Ende zijn soo plomp, dat sy niet en mercken, dat sulckx was in *Illo Tempore*, dat is te segghen: In dien tijden, doe de kelcken van hout waren, ende de priesters van goudt; maer

(1) Heb. 9. doorgaens. - Col. 2.17.18. - Gal. 4.9.10. ende voortaen.
* VAR. In wesen.
** VAR. Veerthien.
(2) 1. Cor 14.26.
(3) 1 Cor. 11.2.25.

nu (als de martelaer Bonifacius ende nae hem Durandus gheseght hebben) is het blaeyken omgekeert, *ende de priesters syn van hout, ende de kelcken van gout* (1). Want nu is de eerlijckheyt der Kercken ende de dienst Gods al vele beter gheworden, dan hy in de tijden der Apostelen was. Derhalven heeft sich de h. Kercke met den Joden vele beter connen verdraghen, verbiedende wel uytdruckelijck dat men gheene Misse meer doen en sal in houten kelcken, op dat Godt niet vertoornt en worde in een dinck daer hy behoorde met goudt ende silver in versoent te worden: soo als het in de Concilien Triburensi ende Remensi is besloten, ende in de Decreten ghestelt gheweest (2). Want sy wilt nae der Joden exempel, haren godsdienst met gout ende met silver costelijck vercieren: jae hoe meer dat de religie ende het Evangelium toeneemt, hoe meer sy de Joodtsche ciraetselen ende ceremonien wil ghebruycket hebben (3). Derhalven soo soude M. Gentianus groot ongelijck hebben, soo hy de Hughenoosen ende Calvinisten by de Joden wilde verghelijcken, die met onse l. Moeder de h. Kercke so wel overeen comen, dat sy al * uyt eenen carn boter carnen, ende hebben al in een schole gelegen. Maer dese Hughenoosen willen alle dinck op haer eygen handt nae het Evangelii gereformeert hebben, als het in de tijden der Apostelen was. Daeromme willen wy hen het goetjaer laten hebben, ende houden het met den Joden. Want selve onse h. Vader de Paus heeft de Joden seer liefghetal, ende bewijst hen alle vriendschap daer hy can ende mach. Hy houdtse in sijne stadt van Romen, ende gunt haer een oft twee van de beste straten die daer zijn. Jae hy is te rechte in hare besoldinghe: want van elck een Jode die een synagoghe in sijn huys hebben wil, ontfanght hy voor sijn soldt dertich

(1) Dit staet in de Decreten, cap. *Vasa. De consecr. Distinct*. 2. Ende was het spreeckwoordt Bonifacii des Martelaers ende bisschops.
(2) Siet t'voorseyde cap. *Vasa*. In de Decreten ende de naevolghende ende het Concil. Triburen. Can. 9.
(3) Siet de gheheele eerste dist. *de consecrat.* in de decreten.
* VAR. Als.

ponden tournoys [(1)], seven ducaten, ende ses carlijnen; ende soo sy willen orlof hebben om een nieuwe synagoge int openbaer op te richten, soo is sijne besoldinghe in de Apostolische reken-camer ghetaxeert ende gheset op tsestich ponden tournoys, ende vijfthien ducaten. Siet, wat een grouwelijcke blasphemie soude het dan wesen, dat men segghen wilde, dat de Hughenoosen in der Joden besoldinghe oock waren: want daer uyt moeste volghen, dat sy des h. Vaders des Paus broeders ende metghesellen souden wesen. Neen neen voorwaer, hy comt al veel beter over een met den Joden, jae met den Turcken ende heydenen, dan met dese Hughenoosen, die sijnen h. Stoel willen gaen reformeren nae het Evangelium: hy en canse noch riecken noch luchten, ende soo verre ist, dat hy hen souden willen vergaderinghen ende t'samencomsten gunnen, gelijck als hy den Joden doet om eenen cleynen penninck, dat hyse al te samen verbrant daer hyse crijghen ofte becomen can [*].

't Is wel waer, dat de Joden ons oock noemen afgoden-dienaers ende Idololatren, dat is te segghen, beelden-aenbidders: ende comen hierinne met den Hughenoosen overeen. Maer dat is hen te vergheven. *Want sy hebben het van oudts her uyt haren Bybel also gheleert, ende uyt hare Propheten die noch niet een beet en wisten van de lieve ende helsche ordonantien* (*heylighe wil ick segghen*) *der Pausen van Romen; ende en verstonden niet, dat alle beelden behooren met de selve eere ende aenbiddinghe vereert te wesen, daer men de afghebeelde dinghen mede eert* [**] [*sonder datmen daeromme afgoderye pleget*.]

Want S. Thomas de Aquino, die hemelsche oft enghelsche leeraer, en was noch niet opghestaen om sulcx te leeren. Oock hadde sy noch gheene tijdinghen ghehoort van onse Sancten ende Sanctinnen, ende van alle de mirakelen die sy

(1) Dese taxatie heeft plaetse buyten Italien, maer binnen Italien worden de ponden tournoys in pondengroot verandert.

* VAR. Mach.

** VAR. Vereert.

doen. Ende de lieve Keyserinne Irene hadde haren sone de ooghen noch niet uytghecrabt (1), om den dienst der beelden met hulpe des tweeden Concilii van Niceen op te richten. Ende derhalven en verstonden sy noch het onderscheydt niet datter is tusschen *Latria, Dulia* ende *Hyperdulia*; ende daeromme scholden sy alle de ghene die eenighe beelden aenbaden, voor afgoden-dienaers, sonder eenich onderscheydt te maken tusschen de Catholijcken ende heydenen.

Ende nu, als de Joden dat lesen, sy meynen dat de Propheten op onse l. Moeder de heylighe Kercke soo wel ghesproken hebben, als op hare voorvaderen. Ende het ghene dat Jeremias segt, dat men der Coninginne der Hemelen koecken opoffert (2), dat (meynen zy) is op de ghene ghesproken, die onse l. Vrouwe noemen de Coninginne der Hemelen, ende offeren * haer koecken, vlaeyen ende taerten, ende alderhande lieflijckheyt sonder verdriet. Maer dese ketters weten wel bet, jae hare oude schoenen wetent wel, dat de Propheten hebben den Joden aenghesproken, ende niet ons, want wy noch niet gheboren en waren, ende daerom en mogen wy het ons niet aentrecken: want die niet schorft en is, wat behoeft hy sich te clouwen? Nochtans ghelaten sy sich, oft sy nergens van en wisten, ende houden niet op, ons voor afgoden-dienaers ende Idololatren te schelden. Daerom en moghen sy met den Joden niet vry gaen, ende en is gheensins te vermoeden, dat sy met den Joden eenich heymelijck verdrach souden hebben, ghelijck als het meester Gentianus seer wijsselijck ingesien ende gemerckt heeft. Doch daer in heeft hy sich wat plompelijck vergrepen, dat hy den Joden hare gulden kalf soo spijtich verwijt, segghende, dat onse heylighe Moeder de Roomsche Kercke sich noyt tot alsulcke dwaesheyt en heeft laten verleyden. Indien voorwaer dat dit hem uyt eenen goeden slechten ende catholijckschen ijver niet en ware afghenomen, men

(1) Siet het 13. cap. des 2. stucx.
(2) Jere. 7, 17.
* VAR. Opofferen.

soude het bynae * voor een blasphemie ende ketterije moghen aensien.

Want al ist schoon soo, dat de heylighe Kercke gheen gulden kalf en heeft, nochtans soo en heeft sy daer om niet vergheten, het originael ende de voetstappen der Joden, hare goede schoolmeesters, hier in nae te volghen. Want in stede dat Aaron de hooghepriester het gulden kalf eenmael wijede, heeft sy gheordonneert ende inghestelt, dat de Paus van Romen, welcke is ontwijffelijck in Aarons plaetse inghetreden sal alle jaren wijen ende ghebenedijen een seker ghetal van wasse lammerkens, die hy noemt *Agnus Dei*, dat is te segghen, *het lam Gods*, oft *de Sone Gods*, die de zonden des weerelts wechgenomen heeft, ende zijnde als een lam voor ons gheslachtet, heeft ons van de slayernije des Duyvels verlost, effen ghelijck als Aaron ende de Joden haer kalf noemden: *de Godt diese uyt de slavernije des Egypten-landts verlost hadde*.

Ende al ist schoon, dat een kalf beter is dan een lam, ende het goudt costelijcker dan wasch, nochtans onse heylighe Vader de Paus weet daer toe een alsoo aerdighe conste ende alchimye, dat hy van dese lammerkens wel goede vette ossen in de keucken crijght, ende clompen gouts, die niet veel min weerdt en zijn, dan het gulden kalf der Joden. Want de cracht van dese lammerkens is alsoo groot, dat het niet te segghen en is. Ende dat mach men hooren uyt de Latijnsche clippelveerskens, (1) die de Paus Urbanus eenmael aen den Keyser van Griecken-landt, t'samen met vijf alsulcke *Agnus Dei*, tot een groot gheschenck sonde. Welcke luyden aldus:

Balsamus et munda cera, cum chrismatis unda
Conficiunt Agnum, quod munus do tibi magnum:
Fonte velut natum, per mystica sanctificatum:

* VAR. Men soude het voorwaer voor een.

(1) Int boeck ghenaemt *Ceremoniale Rom. Eccl*.

Fulgura desursum depellit et omne malignum,
Peccatum frangit, ut Christi sanguis et angit,
Praegnans servatur, simul et partus liberatur,
Dona defert dignis, virtutem destruit ignis,
Portatus mundè, de fluctibus eripit undae,

Dat is te segghen:

Balsem ende oly soet, met maeghde-was wel reyn,
Maken dat heylich lam, dat u hier wordt ghesonden:
Belesen end' becruyst, end' claer als een fonteyn.
Ontfangt dit groot geschenc. Hier mede hout ghy gebonden
Der booser gheesten macht; dit breect oock alle zonden,
Effen als Christi bloedt; ende verjaeght seer fijn
Donder ende donderslach; hier door heeft men bevonden
De craemvrouwen verlost van alle smert end'pijn,
End' haer vrucht bewaert; noch wil ick u verconden,
Soo wie dit draeght, die can noch int groot noch int cleyn,
Van water noch van vyer gheensins beschadicht zijn.

Ghesellen, wat is dat voor stercke mostaert? Laet ons sien of het gulden kalf der Joden oock alsulcke cracht ende gheweldt hadde. Dat was verre van huys. [Want het werde korts daer na tot asschen verbrant; ende dese *Agnus Dei* breeckt ende blust alle de hitten des vyers.] Oock en schreven hem de Joden sulcx niet toe; maer dachten slechts, dewijle Moses wech was, soo moesten sy een sichtbare teecken hebben, daer aen sy souden moghen ghedencken der verlossinge Godes, ende derhalven noemden sy het, de Godt diese uyt Egypten-landt geleydt hadde, ghelijck als onse lieve Moeder de heylighe Kercke van eenen ouden verrotten block oock gemeynlijck segt: siet, daer is uwe Godt, die voor u ghecruycet is gheweest; of: daer is onse lieve Vrouwe, die mirakel ghedaen heeft. Soo en was dan hare kalf met onse *Agnus Dei* niet eens te verghelijcken [noch van dienst noch van profijts weghen.] Doch, dewijle dat de Joden dit niet en weten,

noch en verstaen oock niet wat cracht dat hier in gheleghen is, daerom souden sy met recht moghen dencken, dat het al eens moeders kindt ware, hare gulden kalf, ende onse *Agnus Dei*. Derhalven soo hadde meester Gentianus beter gedaen (onder correctie) dat hy hen dit alsoo trotselijck ende schamperich niet en hadde verweten: op dat sy niet en segghen, dat de pot den ketel verwijt dat hy becruyst is.

Dat II. capittel.

Dat het Sacrament des Altaers moet aenghebeden worden, of Christus en ware gheen Godt.

Aengaende nu voorts de slotreden, die meester Gentianus hier by hangt [(1)], die is voorwaer wel aerdich ende spitsinnich, ende is een bewijs-rede die de pedagogisten te Loven noemen *argumentum cornutum*, dat is te segghen, *een argument met hoecken ende met hoornen;* midts dat hy alle de Hughenoosen hier mede alsoo verre omme stoot, als een vriesschen os S. Rombouts toren met de hoornen soude connen omme stooten. Siet, dit is sijn bescheyt: Soo *het heylighe Sacrament des Altaers niet en werde aengebeden, soo en ware Christus gheen Godt. Ende nu is Christus ontwijffelijck Godt. Ergo soo moeten dese Hughenoosen verdoemelijcke Samosatenen zijn, die de Godtheyt Christi verloochenen*.

Dat sluyt ghelijck ses vingheren in een handtschoen. Want [siet, dit neemt M. Gentianus voor een gewis ende ontwijffelijck hooft-punct, datter geene Christus anders en is, dan de gene die hy ende sijns ghelijcken met vijf woorden uyt een stuck deechs gemaeckt hebben. Ende inder waerheyt] de h. Kercke heeft eens voor allen onwederroepelijck besloten, dat het broodt des Sacraments is het rechte wesentlijcke lichaem Christi, so lanck ende soo breedt als het hingh aen de

(1) Siet oock de 4.5. ende 6. cap. des 2. stucx.

galghe des cruyces. Daer volght dan noodtsakelijck uyt, dat soo wie het niet en ghelooft, die en ghelooft oock met eenen niet, dat Christus Godt is: oft anders soude men moeten segghen, dat de Roomsche Kercke ghedwaelt hadde, het welck ware wel also grouwelick, dat het een wildt swijn het hayr te berghe soude doen staen. 't Is wel waer, dat onse Heere niet bevolen en heeft dat men het soude aenbidden, dan heeft slechts geseyt: neemt etet, etc. Ende S. Paulus noch niemandt onder de Apostelen en hebben van gheene aenbiddinghe gheweten. Maer wat is daer mede te doen? Dewijle dat men ghenoechsaem bericht is, dat sy doe de macht noch niet en hadden, om schoone costelijcke ciborien, oft monstrancien ende Sacrament-huyskens te maken, om hem daer in te leggen, ende somwijlen in de processie onder een zijden-laken tabernakel omme te draghen; het vervolgh was doe noch al te groot, sy en hadden de moeyte noch de stade niet. Oock en was die alderliefste ende eerstgheborene dochter ons l. Moeders der heyliger Roomscher Kercken noch niet geboren, namelijc de *Transsubstantiatie* (1). Maer so haest als die edele creatuere op de werelt quam, door het middel ende goede getrouwe hulpe der vroevrouwe ghenaemt *Theologia Sophistica*, ende werdt met de soete melck van hare lieve Moeder ende voester-vrouwe * *Concomitantie* opghevoedt, soo is oock met eenen, de aenbiddinghe des Sacraments in den voorschijn ghecomen; ende men heeft de lieve Godt in de halve mane geherbergt, ende in een schoon vergulden casken ofte ciborie opghesloten, teghen dat hy sich soude in den ommeganck met den rosbayaert gaen vertreden, om zijn hertken wat te vermaken, ende dan soudemen met pijpen ende trommelen de bruydt voor danssen. Daerom soo blijft dese bewijsreden ende argument M. Gentiani soo vast ende onbeweghelijck, als een riedt dat met alle winden ommewaeyt.

(1) Siet het 4. cap. des 2. stucx.

* VAR. Hare lieve minne ende voestersse, vrouwe.

Dat III. capittel.

Van de aenbiddinghe der beelden, ende in sonderheyt des Cruyces, ende van de groote cracht ende voordeel des Cruyces.

Daer nae, van de aenbiddinghe des geschapene Godes (1), valt hy wederom op de aenbiddinge der figueren ende des Cruyces, dat is van den os op den ezel. Doch heeft hy het seer wijsselijck voor, daer hy seght, dat men het Cruyce * gheensins aen en bidt als een creatuere oft schepsel, want daer was noyt mensche op aerden soo dol ende sinneloos, die eenich dinck ter weerelt in de stede Gods wilde aenbidden, als een bloote ende slechte creatuere. Jae de Joden selve (soo wy ghesien hebben) doe sy het gulden calf aenbaden, deden dat niet ter eeren van die gulden creature, als creatuere, maer tot [een] memorie ende ghedachtenisse des ghenen die se uyt Egypten gheleydt hadde: ghelijck als sy selve ghetuyghden, noemende het met den naem des ghenen die sy daer mede wilden afbeelden. Insghelijcx hebben oock alle [de] heydenen ymmermeer ghedaen; ende dieshalven hebben sy hare beelden *Idola* oft *Simulachra* ghenoemt, dat is te segghen, *ghelijckenissen*, oft *afbeeldingen*, om dat sy haer de cracht Gods waren afbeeldende. Ende derhalven aenbaden de Egyptenaers alsoodanige

(1) Hier van siet oock het 1. cap des 2. stucx.

* VAR. Een cruyce.

creatueren, daer sy de cracht Gods ende sijne goede geneghentheyt tot den menschen aldermeest in conden ghespeuren, als ossen ende koeyen, sonne ende mane, ende andere creatueren, daer sy eenighe sonderlinghe hulpe ende bate aen vonden: ghelijck als men sien mach by Justinum, Athenagoram, Arnobium, Augustinum, Lactantium, Eusebium, Orosium ende andere dierghelijcke, die teghen haer gheschreven hebben; ende seer merckelijck uyt Esaia (1), de welcke sprekende teghen de Joden, ende segghende dat Godt door sijne eeuwighe ende onbegrijpelijcke cracht hemel ende aerde gheschapen hadde, vraeght hen ten laetsten: wien wilt ghy dan Godt ghelijck maken, oft waer mede wilt ghy hem afbeelden? Ghevende merckelijck te kennen, dat sy de steenen ende blocken niet aen en baden als enckele creatueren, maer om dat sy door alsulcke ghelijckenissen, dachten eene afbeeldinghe ende derhalven eene vermaninghe Godes te hebben, effen ghelijck als meester Gentianus hier oock voorwerpt; ende is oock aldus besloten gheweest int 2. Concilie van Niceen (2). Want voorwaer, een kalf soude dat wel mercken, dat onse l. Moeder de h. Kercke dese discretie soo wel heeft, als de afgodische Joden ende heydenen gehadt hebben. Het mach wel gheschieden, dat sommighe slechte liedens ende oude devote wijfkens den block of den steen selve (soo als hy daer staet) voor een rechte Godt aensien, in sonderheyt soo wanneer hy hen begint toe te lachen, of bittere tranen te schreyen uyt groote medelijden. Doch dat heeft sijn bescheyt in hare goede intentie ende devote meyninghe, welcke de h. Kercke ten besten duydet. Evenwel en is hare eygentlijcke gront anders niet, dan de gront der voorghenoemde Joden ende heydenen gheweest is. Wtghenomen nochtans ende wel verstaen *, dat het beeldt des Cruyces een sonderlinghe voordeel heeft buyten alle andere beelden ende ghelijckenissen.

(1) Esaie. 40.
(2) Siet het 13. cap. des 2. stucx.
* VAR. Verstaende.

Want sy slacht des costers koe, ende daerom heeft sy twee wittebrooden meer dan een ander, ende wordt van onse l. Moeder met drydobbelde devotie aenghebeden.

Want op dat ick verswijghe het aflaetcruys, dat men in de kercken opricht, soo wanneer daer eenighe nieuwe bullen ende aflaets-brieven van Romen afgecomen zijn: het welcke even alsulcke cracht heeft (soo men des Paus legaten niet en wil tot logenaers maken) als de offerhande des lichaems ende des bloedts Jesu Christi, aen het hout des Cruyces voor onse zonden opgheoffert [(1)]; noch moet men daerenboven alle slechte Crucifixen met *Latria*, dat is te seggen, *met de eere die Godt alleen toecomt, vereeren ende aenbidden*, naevolghens de ghemeyne reghel haerder scholen, hier boven van ons verhaelt [(2)]. Daer nae soo moet men noch het waerachtige hout des Cruyces dat van Jerusalem ghecomen is, ende daer onse Heere aen ghehangen heeft, als een creatuere, uyt hare eygene weerdicheyt eeren ende aenbidden met *Hyperdulia*, dat is, *met de eere die de Maghet Maria toegeschreven is:* aengesien in sonderheyt het groote mirakel dat daer aen gheschiet, als dat het alsoo vermenichvuldight ende ghewassen is, datmender wel seven hulcken soude mede connen gheballasten. Ende ten laetsten ter eeren van dat oprechte h. Cruys, soo moet men noch voort aenbidden alle andere figueren ende teeckenen des Cruyces. Waer in onse lieve Moeder, het heylich Cruyce groot voordeel doet, buyten alle andere reliquien ende costelijckheyden. Want het is wel waer, dat sy seer devotelijck aenbidt een hoop lancien, daer Christus zijde mede doorsteken wert, een dozijne twee of dry van de oprechte nagelen daer onse Heere mede aent Cruyce ghenaghelt is gheweest; jae sy heeft oock eenen heylighen dach inghestelt tot haerder eeren, ende heeft haer een bysonderde Misse toegheeyghent, namelijck *In festo Lanciae et Clavorum Domini*, ende dan groet sy

(1) Joannes Tekel des Paus Legaet, ende daer nae Bisschop van Mentz heeft dit gepredickt tot Francfort, int jaer 1517.

(2) Siet de Sentencyschryvers die aile gelijck alsoo besloten hebben.

de selve seer vriendelick, met een liedeken daer sy aldus seght:

Ave ferrum triumphale, intrans pectus tu vitale, coeli pandis ostia. Foecundata in cruore, foelix hasta nos amore per te fixi saucia, etc., met het ghene datter nae volght; het welck men in onse sprake alsoo mochte verduytschen:

O Yser triumphant, weest nu van ons ghegroet:
Du hebst de heylighe borst des levens soo ontmoet,
Dat men met eenen sach des Hemels deure opbreken,
Doe du gheheel besprenght werdest met Christi bloet.
O lancy vol ghelucx, doorwondt ons herten soet,
Met de liefde desselfs, welcken du hebst doorsteken, etc.

Daer nae * heeft sy oock wel vier oft vijf van de rechte spongien, daer Christus in sijnen dorst met edick mede ghelaeft werde, die sy seer devotelijck leckt ende kust, ende voor een sonderlinge heylichdom bewaert; item, sy heeft oock wel de rechte natuerlijcke steert des ezels daer hy op rede, ende de rechte kribbe daer hy in lach, daer sy veel feestes van maeckt.

Maer wat heeft dat ** al te beduyden, by de eere die sy den h. Cruyce bewijst? Want of sy schoon een, vijf of ses lancien, ende sommighe naghelen aenbidt, nochtans en wil sy daerom niet voort aenbidden alle de lancien die men in de crijch voert, noch alle de naghelen die in de ysersmissen ghesmedet worden, noch oock alle de spongien die op de zee wassen, noch alle de steerten daer de ezels haren aers mede bedecken, noch oock alle de kribben daer de paerden uyt eten (ghelijck als sy alle de cruycen laet aenbidden die men maken can) want dat ware oock die gheck *** al te nae gheschoren. Ende nochtans mochte het yemandt vreemdt geven, of alle de andere reliquien ende heylichdommen tegen de mane gepist hebben, daerom dat sy oock alsulcke voordeel niet en moghen ghenieten.

* VAR. Daer heeft sy.
** VAR. Het.
*** VAR. De geck.

Want alle de roeden mochten het selve privilegie wel van rechts weghen eysschen, ter eeren van de roede daer Christus mede ghegheesselt werde; ende alle de coorden, ter eeren der coorde daer hy mede ghebonden werdt; ende alle de haeghdoornen, ter eeren van de doornen daer hy mede ghecroont werde; [ende alle de Judas-monden, ter eeren van den mondt die hem kussede; ende alle silveren penningen, ter eeren den genen daer hy om verkocht werde.] Maer sy behooren sich met hare portie te vreden te houden, want sy doch wel gedeylt zijn. Ende soo de h. Kercke het Cruyce eenich voordeel gunt, dat comt uyt hare enckele mildicheylt her, ende uyt de sonderlinghe liefde die sy tot het Cruys is draghende. Het welcke sy dieshalven hooger eert dan het lichaem Christi selve, dwelck aen het Cruyce ghehanghen heeft, oft dan sijn bloedt, dat hy aent Cruyce vergoten heeft. Want men siet jae niet, datmen ter eeren van het lichaem Christi, alle lichamen, ende veel min alle afbeeldinghen oft ghelijckenissen eens lichaems aenbidt ende vereert. Ghelijck als men niet alleen alle cruycen, maer oock alle figueren ende afbeeldingen des Cruyces vereert, aenbidt, cust ende lect, ter eeren van dat eenich Cruyce, daer sijn lichaem aen ghehangen heeft. Maer het heeft onse l. Moeder de h. Kercke alsoo ghelieft; doch niet sonder groote, sware, ende ghewichtige oorsaken: want de figuere des Cruyces heeft ontwijffelijck alsulcken cracht, dat het de Duyvel voor een bommelaer of bybetau * aensiet, ende loopter voor wech, effen ghelijck als een hondt voor een stuck specks: soo men claerlijck sien mach in de gulde legende van sinte Christoffel, jae ooc in hondert andere legenden, daer hy bynae t'elckens sijn broeck bedreten heeft, soo balde als men een cruys maecktede. Ende het is oock de stoc daer hy eenmael mede gheclopt is gheweest, soo als men merckelijck sien mach in alle altaren ende processien, daer onse Heere afghebeeldt wordt, cloppende met een cruyce voor de poorte der Hellen,

* VAR. Bitebau.

ende daer loopen alle de duyvels wech, als of sy beseten waren. [Ja selve onse heylighe Vader de Paus van Romen, als hy sijn indulgentien ende aflaten wil uyt deylen, insonderheyt ten tijden van den grooten Jubile, so neemt hy een schoon vergult cruys, ende klopt voor de muer van S. Pieters kercke te Roomen, om aldaer in de Helle te gaen sijn bullen halen; ende de Papen aen d'ander zijde, die de duyvels representeren, maken hem terstont den inganck, slaende met de handen de muer in stucken, ende daer heten sy hem willekom met menighte van Alleluya die sy daer huylen.] Jae het is oock het teecken, daer Godt hemel ende aerde mede geschapen heeft: want soo als men in alle kercken ende altaren sien mach, hy hief dry vingeren op, ende maeckte een cruys, doe hy alle dinghen schiep. Ende dat is 't ghene dat Esaias segghen wil, nae de uytlegginge onser Moeder der h. Kercken [(1)], daer hy segt: Wie is de ghene die de wateren met de vuyst gemeten heeft, ende de hemelen met der handt gecompast? Wie heeft het stof der aerden met een drylingh vervatet, ende de bergen in een knipwage gewogen, ende de heuvelkens in een weeghschale? Dat is te seggen, dat Godt met dry vingheren een cruys ghemaeckt heeft, doe hy hemel ende aerde schiep. Jae de h. Kercke segt ooc, dat Moses met een figuere des cruyces, in de woestijne de bitterheyt der wateren benomen hceft, ende water uyt een steenrotse doen loopen. Want al ist sake dat de Schrift van gheen cruyce en meldet, dan slechts van een roede, daer Moses mede sloech, nochtans onse l. Moeder de h. Kercke heeft dit alsoo uytghelegt, meynende dat Moses den Bisschoppen slachtede, die met haren staf een cruys maken, ende den volcke alsoo de benedictie gheven [met drie ghescheydene vingeren, waer van den eenen met eenen gouden rinck verciert is, ende met eenen kostelijcken steen.] Sy heeft oock versiert, dat de ghene die met het bloedt des Paeschlams hare dorpelen bestreken, ende een figuere des cruyces daer op

(1) *Durandus in Ration.divin.offic.lib*. 5 *Rubr. Quid sit officium.* - Esai. 40.1.

maecten, dat de slaende Enghel om des cruys wille voorby ginck: ghelijck als wy uyt hare Sequentien (die sy op de Cruysdaghen *, genaemt *Inventio sanctae Crucis* (1), singet) hier boven verhaelt hebben. Daer beneven, het ghene dat Ezechiel vermeldt (2) van het Tau (3), dat is te seggen, van het teecken oft zeghel dat op der wtvercorenen voorhooft ghedrucket werde ['t gene nu naderhant S. Joannes in sijn Openbaringe oock getuyget heeft], daer heeft sy oock een cruyce van ghemaeckt. Want al ist dat de letter Tau, de figuere des cruyces niet meer en gelijckt, dan een kat een eyntvoghel, want het eene wordt aldus gheschreven T ende het andere alsoo †, nochtans sy en nemet soo nauwe niet: men moet het de boeren door een horde siften, ende met een groven doorslach henen laten loopen, sy moghent dan backen soo sy willen. Soo veel ist ymmers, dat men alle besweeringen ende belesinghen, alle wyinghen ende ghebenedijdinghen, alle mysterien ende consecratien met cruycen maken moet.

De h. Misse is oock vol cruycen, van d'een eynde tot het andere (4); somwijlen met twee tseffens, om beyde, de ziele ende het lichaem, te bewaren, of oock om beyde, het broodt ende de wijn, te veranderen; somwijlen met dry te ghelijcke, ter eeren des Vaders, des Soons, ende des h. Gheestes; somwijlen met vijf te gader, ter eeren van de vijf wonden Christi Jesu. Het h. wywater wordt met cruycen ghemaeckt. De wassen keerssen, het sout, de h. olye, de palmen, de Agnus Dei, de h. asschen, ende alle de huysraet der Papen worden al met cruycen ter weerelt ghebracht. Jae de Papen selve connen sonder cruycen gheene Papen werden. In alle processien moet het cruyce voorgaen. Op alle ciborien, monstrancien

* VAR. Op hare Cruysdaghen.

(1) Int 2. cap. des 3. stucx.

(2) Ezec. 9.4.

(3) Tau is in Hebreeusch soo veel te segghen, als met ons een teecken: want dat Ezech. een Tau noemt, dat legt Joannes op een zegel uyt. - Apoc. 7.3.

(4) Thom. de Aquin. in de uytlegginge der Missen. - Guido de monte Rocherii, int boeck genaemt *Enchirid. sacerd*. Oft het hantboec der priesteren, in den titel *De Sacrament. Euch. cap.* 10. - Siet oock Durandum ende Innocentium die legghen dese cruycen oock alsoo uyt.

ende sacramenthuyskens moeten cruycen staen, op datter de duyvel sijnen neus niet en come insteken; jae op alle auwelkens ende grouwelkens, op alle torens ende kercken [capellen autaren], ende oock op het ghelt, ende op *Mammona iniquitatis* moeter een cruyce proncken.

Somma sommarum, het cruyce is een rechte Lijsken albedrijf, ende de roervinck in alle de ceremonien der h. Roomscher Kercken. Daer en gheschiet niet, of sy moet over al mede int spel wesen. *Jae een Bagijn en soude nauwelijcx derven vijsten, of sy moeste haer met het heylich cruyce zegenen; ende de Papen ende Monicken en zijnder nemmermeer soo qualijck aen, dan als sy gheen cruycen in hare borse hebben*.

Daerom en ist sonder groote ghewichtighe oorsake niet, dat onse l. Moeder het Cruyce in alsulcker eeren houdt, soo dat sy om harent wille dry oft vier heylige daghen ingestelt ende geboden heeft, als namelijck, *Inventio Crucis, Rogationum, Exaltatio Crucis*, ende andere dierghelijcke. Sy heeft oock een bysonderde Misse, ter eeren van het h. Cruyce, die sy noemt *Missa de sancta Cruce*, ende eenen dienst, ghenaemt *Officium de sancta Cruce* (1), ende daerenboven heeft sy noch gheordonneert ende bevolen, dat men soude op den goeden Vrydach nae den witten Donderdach, het Cruyce devotelijck ende statelijck, al cruypende lancx der aerden, op de bloote knyen aenbidden, ende doen aldaer een goede [deel] vette offerhande ende milde handtreyckinghe, tot profijt ende nutticheyt van de arme Papen, op dat sy oock met cruycen in hare borsen, voor den vyandt moghen bewaert worden. Daer toe heeft sy eenen grooten hoop aflaten geschonken, den ghenen die het wel devotelijck doen. Want sy acht ende gelooft, dat het Cruyce gheen minder cracht en heeft, dan het bloedt Christi Jesu des Soons Godes. Want siet, dit zijn de woorden, daer sy het Cruyce mede laet consacreren oft wijen.

(1) Siet het 16. cap. des 2. stucx.

Oremus te Domine sancte Pater, etc. ut digneris benedicere hoc lignum Crucis tuae, ut sit remedium salutare generi humano, sit soliditas fidei, bonorum operum profectus, et redemptio animarum; sit solamen et protectio, ac tutela contra saeva jacula inimicorum, etc.

Dat is te segghen:

Wy bidden dy, O Heere Godt heylighe Vader, dat du dit hout dijnes Cruyces alsoo zegenen wilt, dat het zy een heylsame hulpe des menschelijcken gheslachtes, een vasticheyt des gheloofs, toeneminge in goede wercken, ende verlossinghe der zielen; dat het zy onse troost, onse schutscherm ende bewaernisse teghen de schadelijcke pijlen der vyanden, etc.

Wat soude men Christo Jesu den Sone Godes meer connen toeschrijven, tot hulpe ende vertroostinghe der menschen, dan onse lieve Moeder de heylige Kercke den Cruyce hier toeschrijft? Jae al wat Christus oyt ghedaen heeft, ende al wat men goets verdencken can, dat heeft sy te gelijck den figuere ende teecken des cruyces toegheeyghent. Want dit zijn hare woorden:

Ista suos fortiores, semper facit et victores, morbos sanat et languores, reprimit daemonia. Dat captivis libertatem, vitae confert novitatem, ad antiquam dignitatem. Crux reduxit omnia. O Crux lignum triumphale, mundi vera salus vale, inter ligna nullum tale, fronde, flore, germine. Medicina Christiana, salva sanos, aegros sana; quod non valet vis humana, sit in tuo nomine, etc.

Dat is te segghen:

Dit Cruys maeckt ons sterck ende fris,
End' overwinners wel ghewis
Van alle die ons quellen.
Het gheneest sieckte end' commernis,
End' het verjaeght (*al waer hy is*)
De Duyvel van der Hellen.

Dit Cruys ghevangnen doet vry gaen,
End' gheeft een leven van nieus aen,
Een leven vol van jeuchde.
Al wat te niete was ghegaen,
Dat stelt het weer van stonden aen
In eeren end' in vreuchde.
O Cruys, O Hout seer triumphant,
Weest wilcom hier in onse landt:
Des weerelts heyl warachtich.
Daer werde noyt sulck hout gheplant,
Van loof end' bloemen soo playsant,
End' van vruchten soo crachtich.
Bewaert ons die wy zijn ghesont,
Gheneest die kranck zijn oft ghewont,
Der Christen medecijne.
Want dat een mensch tot gheener stondt
Soud' connen doen, doet hy terstont
Met een Cruys, sonder pijne, etc.

Siet, hier condt ghy sien dat Christus Jesus van sijnen ampt afgeset is, ende dat het selve een houten cruyce is opgheleght, soo dat het niet sonder oorsake en is, dat de catholijcke kinderen onser Moeder der heyligher Kercken, sich noemen dienaers ende slaven des Cruyces, singhende aldus:

Servi crucis, crucem laudent, qui per crucem sibi gaudent, vitae dari munera. Dicant omnes, dicant singuli: Ave salus totius saeculi, arbor salutifera.

Dat is te segghen:

Dienaers des Cruyces, prijst het Cruys boven al:
Want door het Cruys ontfanght ghy doch het leven.
Een yeder roepe ende singhe met gheschal:
O Boom, du bist des weerelts heyl verheven:
Daerom moet dy de Heer goet gheluck gheven.

Derhalven soo en ist oock geen wonder dat sy het soo devotelijck

aenroept, ende bidt dat het ons van alle teghenspoet wil bewaren, roepende met luyder stemmen: *Ecce lignum crucis, venite adoremus;* dat is te segghen: *Siet, hier is het hout des Cruyces; comt laet het ons aenbidden*. Item, *O crux spes unica, auge piis justitiam, dona reis veniam*.

Dat is te segghen:

O heylich Cruyce, onse eenighe hope ende toeverlaet, vermeerdert doch den godtsalighen hare gherechticheyt, ende gheeft den sondaren ghenade ende verghevinghe haerder schulden.

Ten is oock gheen wonder, dat sy het soo vriendelijck toesmeeckt ende troetele, gelijck [als] een ape hare jongskens troetelt met allerley lieflijckheyt. Jae sy spreect het aen ende prijst het, effen als of het groot verstandt hadde. Want dit is het ghene dat sy seght: *Dulce lignum, dulces clavos, dulcia ferens pondera: Quod solum fuisti dignum, sustinere Regem caelorum et Dominum*.

Dat is te segghen:

O ghy Hout lieflijck ende soet,
Die ghy soo soete naghelen loedt,
End'soeten last vol van ghenaden,
Weest nu van ons vriendelijck ghegroet,
Ghy waert alleen weerdt end'goet
Den hemelschen Coninck te laden.

Met andere liedekens meer, die al op den selven toon gaen, welcke sy in de Cruysdaghen devotelijck singht. Ende op dat sich niemandt dies en verwondere, soo bewijst hier m. Gentianus, dat dit alles op de Schrift gefondeert is. Het welc hy met dese woorden Pauli bevestighet [(1)]: verre zy van my, dat ick elders in roeme, dan alleenlijck in het Cruyce Christi; want by dit Cruyce en verstaet hy niet de versoeninghe ende

(1) Galat. 6.14.

de salicheyt die ons is vercreghen door de doot ende dat lijden onses Heeren Christi Jesu (want dat is een Hugenoosch ende Lutersch verstandt), maer slechs de figuere ende afbeeldinghe des Cruyces, ghelijck als het onse lieve Moeder de heylighe roomsche Kercke heeft uytgheleght, bevelende ende ordonnerende, dat men dese woorden Pauli op den dach ghenaemt *Inventio sanctae Crucis*, met opene kele over de figuere ende afbeeldinghe des Cruyces singhen sal. Ende het is oock wel te vermoeden, dat dit de rechte sin Pauli gheweest zy : want anders, soo hy het verstaen hadde, ghelijck als het dese ketters hebben willen uytlegghen, wat souder doch hebben connen uyt volghen, anders dan allerley verdriet ende droeffenisse, vervolgh ende tribulatie, welck al te samen afghebeeldet wordt met het Cruyce Christi Jesu? Dwelck was een maniere van een schandelijcke ende vervloeckte doot, ghelijck als de galghe met ons is [1]. Voorwaer meester Gentianus, noch de Prelaten der heyligher Kercken en hebben gheen hooveerdije in alsulck een Cruyce: maer sy laten het den ketters ende Hughenoosen geerne over, tegen de welcke sy ghemeynlijck roepen: *Crucifige, crucifige, Hanghen, hanghen*. Maer de figuere ende het heylige teecken des Cruyces in goudt oft in silver beslaghen, is de eenighe hope, troost, ende toeverlaet der heyligher Roomscher Kercken, ende alle hare goede ondersaten. Want het brenght haer goede renten in, ende maeckt altijdt een warme keucken, ende een volle tafel. Daerom moet men Paulum ontwijffelijck alsoo verstaen op dat sijne text met het voorseyde lofsanck der h. Kercken overeen come.

Maer aengaende dat meester Gentianus hier toornich wordt, ende buldert tegen de ketters, segghende, dat het een duivelsche spotterije is, dat de ketters sich niet [en] ontsien te vraghen, of men de vlieghen wil verjagen, soo wanneer men een teecken des cruys met dry vingheren maeckt; daer in en heeft hy,

(1) Gal. 3.13. - Deut. 21.23.

mijns dunckens *, gheen groot recht, om sich alsoo te ontsetten. Want soo men met het teecken des Cruyces de duyvelen wel wech drijft, wat wonder ist, dat men daer mede oock de vlieghen can verjaghen, die doch onghelijck soo boos niet en zijn als de duyvelen? Hoewel dat sy menichmael ** het sacrament-huysken, jae den Godt selve die daer in woont, seer onschamelijck beschijten, ende beletten oock wel dickmael de devotie der Papen, als sy in hare *Memento* ende Secreten staen slapen. Doch dat en heeft by de duyvels niet te ghelijcken; maer de ijver heeft onsen Gentianum alsoo doen spreken. Ende van de vlieghen comt hy wederom op de beelden vallen, die en can hy doch niet vergheten; ende wilse uyt het tweede Concilie van Niceen beweeren. Maer om dat wy daer van hier boven ghenoechsaem ghesproken hebben, soo willen wy den leser hier mede niet meer moeyelijck vallen.

* VAR. Daer in heeft hy by mijns dunckens.
** VAR. Dickmael.

Dat IV. capittel.

Van de aenbiddinghe der Sancten ende Sanctinnen, ende hoe dat hare ampten ende officien ghedeylt zijn, ende in sonderheyt van onse Liefvrouwe van Lorretto, ende voorts van de overeencominghe ende verscheydenheyt welcke is tusschen de Catholijcken ende de heydenen.

Voorts van de beelden, valt hy op de aenbiddinghe der Sancten ende Sanctinnen, dat is, der verstorven heyligen die in den Hemel zijn, ende segt, dat sy van onse l. Moeder de heylighe Kercke niet en worden aenghebeden als Goden; maer men bidtse * slechts, dat sy voor ons willen verbidden. Want al ist sake dat S. Paulus seght, (1) datter maer eene Godt en is, ende maer eene middelaer tusschen Godt ende de menschen, namelijc [de mensche] Jesus Christus; nochtans dat moet verstaen worden van dien tijden, doe de h. Vader de Paus van Romen gheene Sancten noch en hadde ghecanoniseert, noch gheboden, dat men haer soude kercken ende altaren oprichten, Missen ende offerhanden plegen, ende door hare verdiensten om verghevinghe der zonden bidden. Want sichtent dien tijdt heeft de h. Kercke in veel Concilien besloten (2), dat sy oock souden onse middelaers ende tusschensprekers oft advocaten wesen, ende dat wy tot hen souden

* VAR. Bidt.

(1) 1. Tim. 2.5.

(2) Int 2, Concil. van Niceen. - Int Concilie van Trenten. - Petrus Lombard. int 4.boeck der Sentent. dist. 45. - *Bonaventur. dist. eadem. art.* 2.

ocpen om hulpe in alle onsen noodt. Jae sy heeft eenen yegelijck sijn ampt ende officie voorgheschreven, gelijck men op de dry Conincx avondt eenen yeghelijcken sijn ampt ende officie met briefkens uytdeylt. *Onse l. Vrouwe heeft de boone uyt de koeck ghecreghen, ende is de Coninginne der Hemelen, hare hope, hare toeverlaet, de poorte des Hemels, de Coninginne ende Moeder der barmhertigheyt, Moeder der ghenaden, haer leven, hare soeticheyt, ende hare sonderlinghe advocateresse ende middelaresse*.

In somma, daer en is geene andere troost noch hope voor handen, dan sy alleene: ghelijck als sy met uytgedructe woorden in hare lofsangen ende gebeden dagelijcx singen, als namelijck, in hare *Christi virgo dilectissima*, in hare *Ave maris stella, O intemerata, Stabat mater*, ende meer andere schoone lieflijcke praetkens *, die de h. Vaderen ende Pausen van Romen selve gemaeckt hebben, ende met vele aflaten behanghen ende verciert; maer in sonderheyt in hare *Salve Regina*; jae sy biddense in eene van hare ghebeden, die sy noemen *Prosas*, dat sy haren Sone Christo Jesu, den waren ende eeuwigen Godt, [ende sone Gods] van moederlijck rechts weghen ghebieden wil, ende bewijsen met der ** daet, dat sy de moeder is (1). Voorts bidden sy haer oock, dat syse wil ontfangen ende aennemen in de laetste ure haers doodts, ende van hare vyanden verlossen, int ghebedeken genaemt *Maria mater gratiae, etc*. Daer nae, al wat in het hooghe liedt Salomonis ghenaemt *Cantica canticorum*, van Christo den Sone Gods ende van sijne lieve bruydt, namelijck de ghemeynte der gheloovigen ghesproken wordt; oock al wat Esaias gheprophéteert heeft, van de scheute die uyt de stamme Jesse voortcomen moet, ende van de ghene die de oude cromme slanghe morselen sal, dat legghen sy t'samen al op haer uyt; jae selve

* VAR. Schoone praetkens.

** VAR. Metter daet.

(1) Siet het kerckliedeken, beginnende, *Ave praeclara maris stellis*. - Item, siet de misboecken, ende de officien of diensten Marie, hare *Rosarium: Hortulus animae:* de 7. getijden, ende andere Papen boecken, die vol van alsulcke gruwelen steken.

oock de eerste belofte die Godt onsen voorvader Adam dede, segghende dat het zaet der vrouwen soude morselen den cop des serpents, dat heeft onse lieve Moeder de heylighe Kercke op *Mariam* voornemelijck uytgelegt. Ende daerom, in stede datter stondt, *hy sal morselen*, heeft sy geset, *sy sal morselen*, als ghesproken wesende, niet van Christo Jesu den Sone Gods, maer van Maria selve, die het beloefde zaet soude wesen.

In somma, alle de eere die Christo Jesu den eeuwighen sone Gods in de Schrift werdt toegheeyghent, die heeft sy onse Liefvrouwe ghegunt. Ende daerom wil sy, beneven soo veel heylichdagen die tot haerder eere inghestelt ende gheboden zijn, dat men noch den saterdach in haren name sal vyeren ende heylighen, op dat sy ten minsten soo veel voordeels hebbe, als hare sone Jesus Christus, den welcken de sondaghen werden toeghekent * [tot gedenckenisse van sijne opstandinge.] Hoewel nochtans, dat oock op de sondagen dat *Officium beatae Mariae*, dat is, *den dienst die men tot haerder eeren doet*, niet en wordt vergheten.

Ende hier uyt ist, dat eens te Venegien groote swaricheyt ontstonde (1): want doe de Minnebroeders op S. Franciscus dach gepredickt hadden die uytnemende groote aflaten ende verdiensten die men alle jaer conde gewinnen, soo men in hare kercke dien dach quame vyeren, met Misse te hooren ende goede offerhande te offeren, soo dat sy hier door veel gelts te hoop creghen; de Vrou-broeders dit benijdende, bestonden te prediken, dat het niet noodich en was een jaer lanck te toeven na S. Franciscus dach om aflaten te winnen, dewijle mense alle saterdach conde beteren coop ghecrijghen, soo men tot hare patronersse, namelijc onse l. Vrouwe [(van dewelcke sy sich noemen broeders te zijn)], alle weken quame, ende tot haerder eeren, in hare clooster sijne devotie dede. Waer door sy soo veel maeckten, dat het volck S. Franciscum

* VAR. Toe-gerekent.

(1) Dit verhaelt Bernardinus Ochinus in sijne Apologie.

gantschelijck verliet, ende begaf * sich tot onse Liefvrouwe, ende de Vroubroeders begonden hier door heel rijck te worden, ende vette soppen te maken. Maer doe de ** Cruysbroeders dit benijdende, oock wilden prediken dat men den volcomen aflaet, niet alleen van weke tot weke, maer oock van daghe te daghe conde ghewinnen, in alle overvloedicheyt, soo men het Cruyce Christi in hare clooster daghelijcx quame vyeren, dewijle Christus door sijn Cruys ende lijden, eenen sulcken aflaet van alle zonden den menschen verworven hadde, dat men niet en behoefde nae saterdagen, ende veel min nae S. Franciscus dagen te wachten, noch oock eenighe Sancten nae te loopen, daer men uyt de fonteyne selve conde ghescheppen; daer werden alle die Monicken te ghelijck alsoo boos, dat sy van stonden aen verworven by de Signorie van Venegien, dat men dese Cruysbroeders soude muylbanden, ende verbieden alsulcks meer te prediken, als wesende tot grooten naedeel der Sancten ende Sanctinnen, ende in sonderheyt der schoone lieve Moeder Gods, die van de Catholijcken wordt aenghebeden; welcke seer bedroeft was, datmense verliet, om haren Sone na te loopen. Soo dat het niet sonder oorsake en is, dat onse lieve Moeder de heylighe Kercke hier in seer wijsselijc voorsien heeft, schickende dat sy ten minsten also *** veel devotien ende vereeringhe soude beuren, als Jesus Christus selve.

Want dese hare Liefvrouwe is seer eergierich, ende verleckert op alsulcke devotien: het welcke merckelijck blijckt aen hare camerken, daer sy in geboren ende opghetogen is geweest. Want doe de Joden het Mahometische geloove aenveerdden (raedt wanneer dat dit was?) soo beschickte sy, dat de Engelen hare camerken uyt Nazareth van de fondamenten souden afnemen, ende voeren het door de locht henen int landt van Slavonien. Maer doe sy vermerckte datmense aldaer niet genoechsaem en eerde, soo als sy wel begeert hadde, soo

* VAR. Gaf
** VAR. Doe dese.
*** VAR So.

dede sy wel floecx het selve camerken van de Enghelen op eenen bergh voeren, int landt van Recanati, in een bosch, dat eener goede vrouwe toe quam, genaemt Lorretta [(1)]: waer van sy noch heden ten dage genoemt wordt, onse Liefvrouwe van Loretten; hoewel dat sy 't aldaer niet langhe en conde geherden, om datter (overmidts den grooten toeloop des volcx) veel moorden ende rooverijen geschieden: derhalven so verhuysde sy wederom, ende liet haer camerken op eenen anderen bergh voeren, die twee ghebroeders toebehoorde; welcke om dat groot ghewin dat sy daer van creghen, werden twistich onder malcanderen, ende knabbelden als honden ende catten: so dat sy op een nieu wederom wilde verhuysen, ende schene rechtevoort, dat sy de crevel hadde, ende en conde op een plaetse niet blijven. In somma, de Enghelen voerden dit camerken wederom van daer, ende brochten het op een ghemeyne wegh, daert noch op deser uren staet, sonder eenige grontslach oft fondamenten, midts dat de fondamenten te Nazareth ghebleven zijn. Ende nu ist met stercke bolwercken ende mueren rondtsom bewaert, welcke nochtans de h. camer niet en derven naken, uyt groote reverentie ende eerbiedinghe die sy haer toedraghen.

Ende dat dit also waer zy, blijckt ten eersten daer uyt, dat onse Liefvrouwe in eenen droom verschenen is eenen devoten man, ende heeft hem alle dese dinghen gheopenbaert; ende de selve heeft het den borgheren van Recanati aengegheven, welcke daer op van stonden aen hebben XVI. uytghelesene mannen nae Jerusalem ghesonden, om nae de waerheyt te vernemen. Int corten, sy hebben de fondamenten des camers aldaer noch gevonden, soo datter gheen twijffel meer aen [en] is [(2)].

Ten tweeden soo heeft een goet h. cluysenaer (ontrent twee

(1) Dese historie vindt ghy beschreven in de kercke van Loretto ende bevestige: in de Historie van Leander Alberto van Bolong. genaemt *De beschrijvinge van Italien*, daer hy van Recanati is schrijvende.

(2) Dese bewijsinge is oock in de kercke van Loretto beschreven, ende wordt van Leandro Alberto verhaelt.

uren voor den dach) ghesien, datter een groot licht, als een vyer van den Hemel neder afdaelde * op de kercke, ende dit licht was XII. voeten lanck, ende VI. voeten breedt: soo dat het ontwijffelijck onse Liefvrouwe moeste wesen, die hare feeste ende kermis quam besien: want dit gheschiedde op den dach haerder geboorte, den achtsten in septembri **, in dien tijden doe de beesten spraken ende de huysen vloghen. Ende doe craeyde de haen, ende het werde dach.

Ten laetsten, men mach het merckelijck afnemen, uyt soo menige ende menige schoone mirakelen die sy aldaer ghedaen heeft, over den ghenen diese in haren noodt hebben aengeroepen; uyt so veel schoon tafereelen ende andere costelijcke cieraten, die van Keyseren, Coningen ende Vorsten, ende van allerley menschen, in de kercke tot een eeuwige memorie gehangen zijn. Het en is voorwaer geen jock, want de Paus van Romen plach alle jaren by de hondert duysent ducaten hier van te crijgen (hoewel dat nu dese rente *** seer afgeslagen is.) Ende daerom ist dat hy 't soo neerstich laet bewaren, ende so sterc bemueren, ende stelter altijdt een Cardinael toe, tot een beschermheer, ende ontrent vier of vijf dozijnen canonicken ende capellanen, die haren dienst devotelijck pleghen, ende bewarense van de dieven ende roovers, van spinnecoppen, van vliegen, motten, ende andere hare vyanden. Het welcke alsoo waer is, dat soo wie daer over slechs eens twijffelen derf, die wort voor een ketter gheachtet ende aengegeven: ghelijck als het blijckt uyt het exempel Petri Pauli Vergerii, die om dier oorsaken halven, in der Inquisiteuren handen eenmael ghecomen was.

Waer uyt men claerlijck ende ghenoechsaem mercken can, dat dese Liefvrouwe seer eergierich is, ende begeert voor de Coninginne der Hemelen aengesien ende aengeroepen te wesen, ende hebben het voordeel over alle Sancten ende Sanctinnen des Paradijs. Want sy is

* VAR. Neder-daelde.
** VAR. Den achtsten septembri.
*** VAR. De religie.

al van een anderen aert, dan de heylighe Maghet Maria, de Moeder Jesu Christi gheweest is, welcke sich bekende een arme dienaresse Gods te zijn [1], ende wees den ghenen die eenich dincks behoevelijck waren, aen haren Sone Jesum Christum [2]. Maer dese staet met goudt ende met silver behanghen, als een Coninginne, ende wil dat men hare cleederen ende juweelen, hare kercken ende capellen, hare vergulde cassen ende anderen huysraet, sal aenbidden, in stede des eeuwigen ende levendigen Godes. Somma sommarum, de heylighe Kercke heeftse de Coninginne ghemaeckt *.

Daer nae, heeft sy voort alle andere Sancten ghemonstert, ende eenen yeghelijcken sijn ampt ende officie bevolen. Een yeghelijck heeft sijnen heylighen dach, sijne bysonderde collecten, hymnos ende prosen; een yegelijck weet over wat ambacht, over welcke kranckheyt, over welcke stadt ende kercke hy patroon, beschermheer ende baal ghestellet is. De Duytschen staen onder de beschuttinge van S. Joris. De Borgoengnons hulden S. Andries voor haren patroon. De Fransoysen, S. Michiel. De Spaengiaerts, S. Jacob. Ende voorts soo

(1) Luc. 1.48.
(2) Joan. 2.5.

* VAR. Daerom gesellen siet toe, ghelooft het, ende en twijffelt niet, want 't is beter te ghelooven dan te gaen besien. ofte int vyer te danssen; aengaende my, ick en vinde in my selven niet dat daer teghen strijdt. Soo vele ist immers dat dese lieve Vrouwe ghenoech blijcken doet dat sy groote lust heeft van wel ghe-eert te worden, ende weet wel hoo dat sy haren staet houden sal, sy mach wel te kermis gaen, sy sal 't haer wel wachten van yemanden van haer te versenden na Jesum Christum, ghelijck als de h. Maget Maria doet, die ootmoedigh, heyligh, sedigh ende van gebroken herte was. Maer cese is wel een ander kommere, want sy wilt voor de Coninginne der Hemelen bekent ende aengebeden worden, ende den voorgangh hebben voor alle de Santen ende Santinnen op den hoogsten altaer, ende wilt ghebieden over Godt selve: daerom ist dat sy met goudt ende met silver behangen staet, als een Coninginne, ende wilt datmen hare kleederen ende juwelen, hare kercken ende capellen, hare vergulde pantoffelen sal eeren ende aenbidden in plaets des eeuwighen ende levenden Gods. Jae haren vingherhoet, naelde ende garen, dat in een kasse leydt tot onse lieve Vrouwe van Halle: ende onse l. Vrouwe van Meenen, ende alle haer andere kleynen huysraet die sy hier gelaten heeft, doen sy met koussen ende schoenen opwaerttoogh na den Hemel, als alle de Apostelen, die haer quamen soecken in haer sieckbedde, haer sagen optrecken: om welcke oorsaecke de lieve moeder de Roomsche Kercke haer eenen heylighen dagh ingestelt heeft om haren hemelvaert te doen ghedencken. Somma sommarum, de h. Kercke heeft de Coninginne gemaeckt.

zijn S. Peter ende S. Pauwels, in de stede Romuli ende Remi inghetreden ende beschermen de stadt van Romen, met een sleutel ende een sweert. S. Marcus leeuwe is patroon over de stadt van Venegien. S. Joris te peerde, over Genuen. S. Ambrosius met sijnen staf ende sweep in de handt, over Milanen. De dry Coningen zijn over Colen gestelt, Sinte Dionysius bewaert de stadt van Parijs. S. Goele hout te Bruessel de schildtwake. S. Baven ende S. Lieven hebben de stadt van Ghendt lief. S. Rombout hout garnizoen te Mechelen. S. Lambrecht te Luyck, ende soo voorts. Daer nae hebben S. Hubrecht ende S. Eustacius de jagers in hare bewaernisse ghecregen. S. Marten ende S. Urbanus, de goede bierghesellen, wijnsuypers ende dronckaerts. S. Crispinus ende Crispinianus zijn de patroonen der schoemakers. S. Arnoldus is de baal der molenaers. S. Severinus, der wevers. S. Lucas is den schilders [en druckers] toeghedaen. Ende de medecijn-meesters, die hier over hadde moghen claghen, hebben Cosmum ende Damianum tot haren besten ghecreghen. De timmerlieden roemen sich op haren patroon Sinte Eulogium. De snijders, die gheerne goede gesellen zijn, houden sich aen S. Goet-man. De potbackers hebben eenen S. Goar vercoren, die eenen swarten duyvel op de schouderen draeght, met gloeyende ooghen, met een pot in de handt. De hoeren ende lichte vrouwen zijn [oock] met een patroonesse niet te vreden gheweest, maer hebben S. Aphra, welcke mach in Venus stede gheset zijn, die voortijden oock Aphrodite plach te heeten, ende daer beneven noch S. Magdalena, ende soo voorts, ghelijck als men in de ommeganghen ende statelijcke processien in Brabant ende elders sien mach, daer elck gilde haren patroon of baal op een vlieghende vaendel seer statelijck ommevoert. Daerenboven oock, so moet S. Anthonis de verckens hoeden. S. Loy, de peerden ende koeyen. S. Hubrecht, de honden, op dat sy niet rasende en worden. S. Gallus hoede de gansen. S. Wendelinus, de schapen. S. Geertrud regneert over de katten ende muysen.

Jae, dat noch meer is, elcke kranckheyt heeft haren bysonderden

apteker ende doctor. S. Jan ende S. Valentijn ghenesende de vallende siecte, hoe wel dat S. Jan met S. Benedictus oock over alle verghift ghestellet is. S. Anthonis can het vyer meesteren, S. Rochus de pestilentie, hoe wel dat Sinte Sebastianus oock wel wat verstandts daer van heeft. S. Romanus brenght de besetene ende de rasende menschen wederom op den wegh. S. Marcus behoedt de menschen voor een haestige doot. S. Cosmus ende Damianus staen goet voor alle quade sweeren ende geswillen: S. Job voor de pocken: S. Apollonia, voor den tantsweer. S. Clara maect de roode ooghen claer. S. Agatha weet met de sweerende borsten omme te gaen. Sinte Margriete is de vroevrouwe der ghener die in den arbeydt gaen: doch midts dat sy altijt maeght gebleven is, ende derhalven mochte niet wel ervaren wesen in hare ambacht, soo heeft men haer S. Norpurg tot een ghetrouwe medegesellinne toeghevoecht. Sinte Petronella can allerley quade cortsen verdrijven. S. Vincentius ende Sinte Vinden doen alle verloren dinghen weder vinden. Sinte Servatius maeckt dat alle dinghen wel bewaert worden. S. Vitus is de dansers ende springhers leydtsman.

Daer nae heeft een yeder noch sijn voornemelijckste lidtmaet, in des menschen lichaem te regeren, ghelijck als hier voortijden de twaelf teeckenen der sonnen. Sinte Otilia domineert over dat hooft, in stede van het eerste teecken, genaemt *Aries*, hoewel dat sy S. Catherinen de tonghe bevolen heeft, ende Sinte Apollonia de tanden. Sinte Blasius is over den hals gestelt, gelijck als het teecken *Tauri*. S. Laurentius bewaert den rugghe, t'samen met de schouderen, in de stede van *Germini, Cancer* ende *Leo*. Sinte Erasmus regeert den gheheelen buyck met de ingewanten, in de plaetse van *Libra* ende *Scorpius*, hoewel dat S. Apollinaris *Scorpii* regiment oock heeft inghenomen: want hy is president over de schamelheyt. Ende voorts in de stede van *Sagittarius, Capricornus, Aquarius* ende *Pisces*, heeft de heylighe Roomsche Kercke S. Burgart, S. Rochus, S. Quirinus, S. Jan, ende andere

meer vercoren, welcke de dgyen, de knyen, de schenen ende de voeten te regeeren hebben.

In somma, een yeghelijck heeft het sijne. Ende die de alderdevootste is om dese Sancten te eeren, met bernende wassen keerssen, met roose cranskens, met schoone rocken, ende met goede vette offerhanden, die is onser l. Moeder der h. Kercken de alderliefste. Het is voorwaer een groot gerief om cleyn ghelt, dat de arme liedens (wat noodt oft kranckheyt dat sy hebben) weten terstont waer sy eenen goeden apteker ende quacsalver vinden sullen, diese uyt den noodt helpe. Want aengaende dat de ketters ons hier op verwijten, dat wy den godloosen heydenen ende afgoden-dienaers ghelijck zijn, dat en can niet bestaen: overmidts dat de ghene die wy aenroepen (soo als gheseyt is) en zijn gheene afgoden, ghelijck als Jupiter, Mars, Mercurius, Vulcanus, Juno, ende Diana, ende andere dierghelijcke gheweest zijn, maer sy zijn heylige Sancten ende Godes vrienden. [Daerom heeft de heylige Roomsche Kercke alle die afgoden afgedanckt, ende heeft hare plaetse dese goede lieden gegunt, welcke de Paus van Romen selver in sijn rolle opgheschreven ende ghecanonizeert heeft.] Ende daerom behooren wy hen ten minsten alsoo groote eere te bewijsen, als de heydenen haren afgoden bewesen hebben. Wy behoorense in onsen noodt aen te roepen, op hen onse vertrouwen te stellen, hare reghelen te onderhouden als een ghebodt Gods, steden ende landen in hare bescherminge te bevelen, tempelen ende altaren in haren name op te bouwen, cloosteren ende abdijen om harent wille stichten, priesteren, monicken, ende canonicken, nonnen ende bagijnen tot haerder eere wijen ende consacreren. Ende gelijck als de heydenen [hare afgoden eerden ende] hadden hare *Flamines*, dat is priesters, van Jupiter, van Mars, van Ceres, van Bacchus, van Juno ende Diana, ende oock hare nonnen, van Vesta, van Flora, van *Bona Dea*, van Cybele of *Magna Mater*, ende andere diergelijcken; alsoo moet nu oock de Roomsche Kercke hare canonicken van S. Peter, van S. Baven, van S. Lambrecht, ende nonnen van

S. Clara ende S. Brigida hebben. Item, ghelijck als sy hare sacrificien pleghen, ter eeren van Apollo, Diana, Ceres ende Proserpina, also moet sy hare Missen, officien ende diensten doen, ter eeren van S. Anthonis, van S. Hubrecht, van S. Sebastiaen, van S. Rochus, van S. Barbara, ende van alle heyligen. In somma, sy en deden haren afgoden geene eeren och voordeel, oft de h. Kercke en doet hare lieve Sancten ende Sanctinnen noch thienmael meer: want sy schrijft haer veel dingen toe, die de heydenen haren afgoden niet en hadden derven toeschrijven. Want, so als Homerus vertelt, doe * Juno, Pallas, oft Apollo, oft eenighe andere van dat geselschap, yemandt van hare vrienden wilden te hulpe comen, soo moesten sy van den Hemel neder afdalen, ende en conden het ghebedt der menschen van verre niet wel verhooren, midts dat sy hare gedachten niet en wisten, al waren sy al schoon tusschenmiddelaers ende voorsprekers der menschen by den grooten afgodt Jupiter. Jae selve Juno, die sijn suster ende huysvrouwe was, en conde niet gheweten wat hem Thetis voorghehouden hadde (1). Maer onse Sancten blijven in den Hemel sitten, ende daerentusschen connen sy de menschen fijn helpen door hare beelden hier op der aerden, welcke connen lachen ende schreyen, ende allerley mirakel doen; ende sy verhooren van daer boven aller menschen gebeden, so wel als Godt selve. Want, of schoon de Schrift getuygt (2) dat niemandt de gedachten ende het herte der menschen sien ende weten mach, dan Godt alleene, nochtans onse l. Moeder de h. Kercke heeft daer toe eenen fijnen raedt ghevonden, met het aerdighe ghedichtsel van de spieghel der Drijvuldicheyt, seggende dat de h. Drijvuldicheyt is een spiegel, daer de Heyligen alles in connen ghesien, wat hier op aerden gheschiet, jae connen oock de verborgentheden der herten ende der nieren doorgronden. 't Is wel waer dat wy onse Sancten met desen naem, Godt, niet en noemen, ghelijck als de heydenen

* VAR. Dat.
(1) Homerus, int 1. boeck Iliados op het eynde.
(2) 1. Reg. 8.30.

hare gecanoniseerde Sancten pleghen te noemen. Maer wat is aen den naem ghelegen, als men de sake wel verstaet? Hoewel nochtans, dat wyse ooc noemen *Divos*, dwelck effen soo veel is, als Goden, oft vergoddede menschen: ghelijck als sy oock in sonderheyt hare nieu ghecanoniseerde godekens pleghen te noemen, als Herculem Dionysium, Augustum Vespasianum, etc. Ende daer beneven gheven wy hen desen naem Sancten of Heylighen, in den selven sin, als Godt sich noemt, de Heylige Israels, dat is, de beschermheer ende voorstander die Israel heylich maeckt [(1)]. Soo dat onse Sancten, ten alderminsten soo hooghelijck van ons gheeert worden, als hier voortijts eenighe afgoden van den heydenen vereert zijn gheweest, ende als Godt selve van ons can vereeret worden.

(1) Esa. 43.3.14. ende in vele andere plaetsen.

Dat V. capittel.

Van de bedieninghe der woorden, Latria, Dulia *ende* Hyperdulia; *ende hoe dat sy eenen yeghelijcken uytghedeylt worden*.

Want soo veel als het belangt de teghenwerpinghe, die ons de ketters hier doen, als dat Godt bevolen heeft, dat men (1) hem alleene in den noodt sal aenroepen, ende dat hy sulcx meer achtet, dan alle sacrificien ende brandtreucken die men hem doen can, jae dat hy (2) is alleene die ons helpen can: [ende daerom en zal hy niet lijden, datmen sijne heerlijckheyt eenige creature hoedanigh sy oock wesen mach, toeeygene, noch sijnen naem des gesneden ofte gegotene beelden toeschrijve; mits dat hy is een jaloers God, ende wil sijn eere voorstaen, welcke voornementlijck daer in bestaet, dat hy in den noot werde aengeroepen, ende datmen sijn vertrouwen alleenlijck stelle op sijn groondeloose macht, ende oneyndelijcke barmhertigheyt ende goedertierenheyt;] ende dat (3) Abraham ons niet en kent, noch Israel van ons niet en weet, maer dat God alleene ons door * sijne cracht helpen can, dat en heeft niet veel te bedieden. Want dien knoop can onse l. Moeder so rustich ontknoopen, dat wonder is, met de distinctie die meester Gentianus hier by brengt, ende wordt van alle

(1) Psal. 50.15.
(2) Esai. 63.6; 43.11.
(3) Esa. 63.16. ende 64.10.
* VAR. Alleene door.

catholijcksche doctoren, ende ooch in sonderheyt van den eerweerdighen heer Sonnio, voor een stercke blockhuys gheachtet, namelijck, tusschen *Latria, Dulia* ende *Hyperdulia*. Want de h. Kercke heeft hier mede tusschen Godt ende de Sancten een parceel oft cavelinge gemaeckt, daer een yeder mede te vreden moet zijn, als namelijck: *Dat Godt alleene met sijne beelden ende met het heylige Cruyce, sal worden geeert met* Latria; *de Sancten ende hare beelden met* Dulia, *ende onse Liefvrouwe met alle de beelden die haer aengaen, ende t' samen oock met de heilighe reliquien des oprechten Cruyces met* Hyperdulia.

't Is wel waer, dat Godt de quaetste cantse heeft. Want soo men het nae de natuerlicke ende eyghentlijcke bediedinghe der woorden uytlegghen wil, soo en is *Latria* anders niet, dan een verhuerde loon-dienst [(1)]: want *Latron* is een griecsche woordeken, d'welck beteeckent den loon ende besoldinghe, diemen eenen gehuerden bode ende dienstknecht betaelt; ende daer van noemen sy eenen gehuerden knecht *Latres*, ende een loon-maecht, *Latris*. Ende alsoo wordt Godt van de h. Roomsche Kercke slechts om loon ghedient, ghelijck een meester van een ghehuerden bode. Daerenteghen *Dulia*, welck is der Sancten lot ende portie, is soo vele te segghen, als eyghen slavendienst: want *Dulos* in 't griecx, is een slave ende eyghen te segghen. Ende aengaende onse Liefvrouwe, die heeft het beste deel ghecreghen: want *Hyperdulia* is te segghen, noch meer dan eyghen slaven dienst [(2)]. Soo dat de goede Catholijcken zijn slechts huerlinghen Gods, ende eygene slaven der Sancten, ende aen onse Liefvrouwe noch boven al verbonden. Maer het sy hoe het wesen wil, *Quod scripsi, scripsi*, seyde Pilatus, de h. Kercke en wil hare cavelinghe niet wederroepen, het lot is gheworpen: dat gheschreven is, dat blijft gheschreven. Nochtans op dat onse Heere Godt niet qualijck te vreden en sy, so heeft sy gheordonneert,

(1) Siet het 3. ca. des 4. stucx.
(2) Siet het 1. cap. des 4. stucx.

dat de Sancten hem sullen mede deylen van hare *Dulia*, maer hy sal alleene de *Latria* behouden: soo dat *Latria* rechtevoort anders niet beduyden en sal, dan den dienst die Godt alleene eyghentlijck toecomt. Derhalven soo heeft Gentianus ende alle andere catholijcxsche schrijvers groot recht, als sy beweeren, dat de h. Kercke de Sancten niet en eert als God, met *Latria*, maer slechs als Sancten, met *Dulia* ende *Hyperdulia*. Want dat heeft sijn bescheyt ende grondt op den claren text der Schrift, daer Christus teghen den Sathan seght: den Heere dijnen Godt salstu aenbidden, ende hem alleene dienen (1). Want in dese leste woorden ghebruyckt hy het woordeken *Latrevin*, d' welck met *Latria* overeen comt, ende seght datmen het Godt alleene sal toeeyghenen; maer in de eerste woorden vermelt hy niet eens, dat men Godt alleene moet aenbidden met *Proskynesi*, dat is, met voetvallinghe oft knielinghe. Derhalven soo wil de h. Kercke den Sancten dit oock toegheschreven hebben: ghelijck als uyt dat tweedde Concilie van Niceen, ende uyt alle catholijcksche schriften claerlijck is blijckende. Ende al ist schoon dat Christus dese woorden uyt de ghetuyghenisse Mosis (2) voorbrenght, welcke het eerste soo wel als het leste Gode alleene is toeschrijvende, nochtans de h. Roomsche Kercke en heeft met Mose in desen deele niet te schaffen: midts dat Moses alsulcks voor de Joden gheschreven heeft, die tot den * afgodendienst gheneycht waren, ende niet tot de Roomsche Kercke, welcke gheene afgoden, dan slechts der Sancten dienst kent ende aenneemt. Item, daer is noch een clare text in Paulo, welcke seght tot den Galaten (3), dat doe sy Godt niet en kenden, doe dienden sy den ghenen die gheene Goden en waren; al waer hy het woordeken *Dulevin* ghebruyckt, het welcke van *Dulia* comt. Waer uyt het claerlijck blijckt, dat oock de heydenen dese catholijcsche distinctie wel hebben gheweten, ende hebben derhalven hare Sancten, als Apollo,

(1) Mat. 4.10.
(2) Deut. 6.13; 10.20.
* VAR. Desen.
(3) Galat. 4.8.

Bacchus, Hercules, Castor ende Pollux, ende andere dierghelijcke meer, niet met *Latria*, maer slechts met *Dulia* ghedient: effen ghelijck als nu de h. Roomsche Kercke hare Sancten dient. Aengaende voorts alle andere Propheten, die soo dickmael roepen, dat men sich tot Godt alleene in den noodt keeren moet, ende dat hy daer in gheeert wil wesen, dat wy hem aenroepen (1); jae seggen oock, dat alle patroonen, beschermheeren ende Baalim die men can verdencken, om haer onsen noodt te kennen te gheven, zijn enckele afgoden: dat en heeft al niet te beduyden, want sy en wisten in die tijden noch niet met allen van dese onse distinctie te spreken; ende daerom hebben syder goet rondt goet seeus in ghehandelt, sonder de sake met doecxkens om te winden, ende hebben alle afgoden-dienaers, patroonen-bidders, Sancten-aen-roepers, ende aller verstorvene menschen slaven, sonder onderscheydt, over eenen kam gheschoren. Maer hadden de Joden ende andere afgoden-dienaers soo wijs gheweest, dat sy dese costelijcke distinctie, den Propheten tot een schut ende beuckelaer voorgheworpen hadden, sy souden haer den mondt alsoo lichtelijck ghestoppet hebben, als men nu dese nieuwe evangelische predicanten doet.

(1) De Schrift is vol van alsulcke spreucken.

Dat VI. capittel.

Waer in de aenbiddinghe der Sancten met texten der Schrift bevestighet wordt.

Hoewel nochtans dat onse lieve Moeder de h. Roomsche Kercke, uyt der Propheten schriften oock wel wat visschen can [(1)], daer sy haer Sancten dienst mede bevesticht: ghenomen altijdt ende wel verstaen, dat sy den sleutel heeft om het selve nae hare beste nutticheyt uyt te legghen. Want int eerste boeck Mosis ghenaemt *Genesis*, staet opentlijck gheschreven [(2)], dat Jacob alsoo bidt over Ephraim ende Manasse, segghende: de Godt mijner vaderen Abraham ende Isaac, de Enghel die my verlost heeft van allen quaden, die zeghene dese jonghelinghen, dat sy nae mijnen name, ende nae mijner vaderen Abrahams ende Isaacx namen werden ghenoemt. Dit heeft de h. Kercke alsoo uytgeleght, als dat Ephraim ende Manasse soude moeten aenroepen den naem Abrahams, Isaacx ende Jacobs: overmidts dat de oude Roomsche oversettinghe [*], welcke sy alleene voor goede ende bondich houdt, in stede van ghenoemt of gheroepen, heeft ghestelt aengheroepen. Ende hoewel dat de ketters dit verstaen nae de ghewoonlijcke maniere van

(1) Siet het 4. cap. deses stucx.
(2) Ge. 48.15.16. - Dese getuygenis wordt van Eckio ende van Banderio, jae van alle catholijcke schrijvers op desen handel voortgebracht.
* VAR. Oude oversettinge.

spreken, onder den Hebreen ghebruyckelijck, als dat de name Jacobs over Ephraim ende Manasse aengheroepen oft ghenoemt, effen soo vele te segghen is, als dat sy [die van Joseph in Egypten geboren waren] souden in Jacobs gheslachte *, ende voor kinderen Israels gherekent worden, ghelijck als het Jacob selve uytleght, segghende: Ephraim ende Manasse sullen mijne kinderen wesen, sy sullen als hare broeders ghenaemt werden in haren erfdeele (1); ende gelijck als in Esaia in het 4. gheseyt wordt, dat seven vrouwen wenschen sullen, dat eens mans name over haer ghenoemt oft aengheroepen werde (2), dat is te seggen, dat sy moghen genoemt worden, echte vrouwen van eenen man. Nochtans, dewijle dat sulcke uytlegginghe nae de letter is, soo heeftse de h. Roomsche Kercke vry verworpen, ende de andere voorgeseyde aenghenomen: hier uyt besluytende, dat men Abraham, Isaac ende Jacob behoort aen te bidden, al ist schoon dat het de Propheten ende Vaderen in den Ouden Testamente noyt ghedaen en hebben, jae hebben ter contrarie gheprotesteert, segghende (3): O Heere du bist onse Vader: want Abraham en weet van ons niet, ende Israel en kent ons niet; daerenteghen du Heere bist onse verlosser: van oudts her is dat dijnen name, etc. Maer dat gheschiede, om dat de voorschreven Abraham, Isaac ende Jacob, noch in het voorgheborcht der Hellen waren, ende moesten voor haer selven bidden, ende en conden noch in den spiegel der Drijvuldicheyt niet wel sien, wat hier op aerden te doen was. Daerom ist oock, dat de Roomsche Kercke hare namen in den calendrier oft almanac nae het Roomsche ghebruyck niet ghesettet heeft: beneven dat sy oock al te oudt zijn, ende zijn noyt van gheene Pausen ghecanoniseert gheweest. Doch evenwel dienen sy ons, om te toonen hoe dat wy met onse Sancten moeten omme gaen.

Daer nae isser noch een clare text in Jeremia, welcke aldus luydt: Ende de Heere sprac tot my (4): jae wanneer

* VAR. Souden nochtans ghelijck als eygene kinderen Jacobs, ende enz.
(1) Op de selve plaetse Gen.
(2) Esaie, 4.1.
(3) Esai. 63.16.
(4) Iere. 15.1.

oock dat Moses ende Samuel voor my souden staen, so en soude ick doch geen herte tot desen volcke hebben. Waer mede accordeert de text Ezechielis, luydende aldus [(1)]: Wanneer het landt tegen my sondiget, ende my daer toe versmadet, soo wil ick mijne handt over dat selve uytstrecken, ende den voorraedt des broots wech nemen, ende wil aldaer dieren tijdt in schicken, dat ick beyde, de menschen ende het vee, daer inne uytroeye; ende wanneer dan schoon de dry mannen, Noe, Daniel ende Job daer inne waren, soo souden sy alleene hare eygene zielen verlossen door haer gherechticheyt, spreeckt de Heere, etc. Want effen gelijck als uyt dese woorden Ezechielis besloten wordt, dat die dry mannen, Noe, Daniel ende Job, in de stadt van Jerusalem waren, doe Godt de stadt verdervede, alsoo mach men oock insghelijcx besluyten, dat Moses ende Samuel voor het volck van Israel baden. Ende al ist schoon dat de Heere seght, dat hy hare ghebedt niet en soude verhooren, nochtans de h. Kercke en stoot sich daer aen niet, overmidts dat sy (soo als gheseyt is) doe noch int voorgeborcht der Hellen lagen, ende en conden soo wel ende soo crachtich niet bidden [noch den Hemel voor ons verdienen], als de Sancten nu wel doen, die in den Hemel zijn [(2)]. Doch evenwel, indien sy int voorgheborcht der Hellen noch wesende, baden nochtans also hertelick voor het volck, wat meynen wy dat de Sancten nu doen, die in den almanach staen, ende van den Paus ghecanoniseert zijn? Voorwaer sy bidden alsoo hertelijck, dat hare beelden hier op der aerden menichmael daer van sweeten ende schreyen. De h. Kercke brenght noch al veel andere schriften by, tot bevestinghe deses artijckels: als namelijck, dat David segt [(3)]: O Godt, ick hebbe dijne vrienden in eeren gehouden. Waer uyt het volght, dat men de Sancten, welcke zijn Gods vrienden, behoort aen te bidden. Item, dat. Job seght [(4)]: Noemt my

(1) Ezec. 14.14.
(2) Dit zijn de argumenten van Eckius, in sijn Enchiridio oft handtboecxken, int cap *de veneratione Sanctorum*.
(3) Psal. 139.17.
(4) Job. 5.1.

eenen, wat gheldet of du eenen vindest? ende siet dy om, erghens nae eenen Heylighen, etc. Want hoewel hy aldaer van de Heylighen spreeckt, die op deser weerelt zijn, ghelijck als den text opentlijck mede brenght, nochtans waerom en soude men het nu oock op onse Sancten ende verstorven Heylighen niet moghen verstaen, daer het onse Moeder de h. Roomsche Kercke alsoo verstaen wil hebben? Daerenboven sal Christus in het uyterste oordeel seggen, tot den ghenen die den armen bystandt gedaen hebben: Wat ghy eenen van desen cleynsten ghedaen hebt, dat hebt ghy my ghedaen. Ergo, soo wy een van de Sancten aenbidden, ende in Gods stede vereeren, dat neemt Godt alsoo op, als of wy hem hadden aenghebeden (1). Daer zijn noch wel andere diergelijcke schriften meer, welcke te lanck waren te verhalen; maer om datter de ketters mede spotten, ende willense nae de letter verstaen, ende nae den Hebreeuschen ende Grieckschen text, soo en sie ick niet hoe dat men met hen beter disputeren can, anders dan met een goede mutsaert.

Doch wil icker dit noch by hangen, dat soo wanneer sy by eenen Coninck oft Vorst comen, soo weten sy wel, dat sy eerstmael sullen een van de heeren aenspreken, op dat hy voor haer het woordt voeren, oft ymmers voorbidden wil (2). Derhalven behoorden sy oock den Coninck der Coningen alsoo plompelijck niet aen te vallen, sonder eerstmael eenen van sijnen hove aenghesproken te hebben. 't Is wel waer, datter een schamel vrouken te Loven, de doctoren hier over de mondt stoppede, segghende, *dat soo haer de Coninck oft de Vorst selve gheroepen hadde, ende bevolen, dat sy tot hem comen soude, gelijck als Christus ons merckelijck bevolen heeft tot hem te comen, segghende: Comt tot my ghy alle die beswaert ende beladen zyt, ende ick wil u verquicken: soo en soude sy gheenen voorspraeck hebben gaen soecken* (3).

Maer dat vrouken was eene groote kettersche, ende

(1) Dit argument brengt Eckius ende andere schrijbenten oock by.
(2) Dit is het argument van Eckius, ende van alle catholijcke schrijvers.
(3) Mat. 11, 28.

werde daerom oock verbrandt. [Al ist soo dat S. Ambrosius 't selve oock verhaelt, segghende daer by dat Christus de Vorsten der wereldt niet en ghelijckt, die van vele dinghen moeten van andere gheinformeert worden, ende zijn dickmael hooveerdigh ende korsel, ende en konnen allen menschen altijdt gheen gehoor gheven; ende dat wy daerom Christum moeten aenroepen sonder eenighe andere voorsprake te soecken.] Derhalven so blijft dit artijckel altijt even vast * ende bondich, als dat wy de Sancten ende Sanctinnen voor onse middelaers, voorspraken ende advocaten behooren te hebben, ende en connen met Jesu Christo niet verghenoeght wesen, jae al ware hy noch eens voor ons gestorven, om ons den wegh te bereyden, ende eenen vrijmoedighen toeganck te geven tot den ghenadenstoel sijns hemelschen Vaders. Dat en can al niet maken, wy moeten noch eenen grooten hoop advocaten, patroonen, middelaers ende baalim hebben, die het woordt voor ons voeren, ende dien wy alle de eere bewijsen, die men Godt selve bewijsen can, behalven alleen, dat sy [niet en sullen Goden heeten, maer Sancten of Heylighen, ende] met *Dulia* sullen te vreden zijn, ende sullen Godt sijn *Latriam* alleene laten behouden: ende alsoo is dit fix. Nu op een ander.

* VAR. Dit artijckel nochtans even vast.

Nu volgt de verclaringe op het vijfde stuck des sendbriefs Gentiani Hervet:
Daer in ghehandelt wordt, dat de ketters anders niet soecken, dan vleeschelijcke vrijheyt, ende haten alle ghebeden, vasten ende abstinentien.

Dat eerste capittel.

Aldaer ghehandelt wordt, dat men wel lieghen mach, ende de ketters valschelijck beschuldigen, tot goede intentie; item van de fabelen Cochlei, Laurentii Surii, Aloysi Lipomani, ende waer toe sy nut ende oorboorlijck zijn.

In het vijfde stuck bewijst meester Gentianus, dat dese * ketters anders niet en soecken dan vleeschelijcke vrijheyt, ende hare sinnelijckheyt den toom los te laten: ende daerom seght hy, dat sy ter doot toe haten alle ghebeden, vasten ende abstinentien. Maer hier schuylt al groote swaricheyt. Want men soude ten eersten aensien moghen dencken, dat hy uyt eyghene affectie ende gheneghentheyt spreeckt, *aenghesien dat het is blijckelijck ende kundbaer, dat sy het gebedt seer hooghe achten, ende vasten oock wel dickmael; ende dan*

* VAR. De ketters.

onthouden sy sich niet alleen van vleesch, maer oock van alle spijsen, tot den avondt toe, ende blijven gheduerich int ghebedt, ende in het ghehoor der predicatien.

Hier uyt soude men dan moghen dencken, dat m. Gentianus in de leughenpijpe wat gheblasen hadde, ende den duym gheroert, om sijne sake schoon te maken. Derhalven soo willen wy dit punct wat dieper insien, ende aenmercken de redenen die hem hier toe hebben bewoghen. Soo hebben wy dan hier in twee stucken * te overweghen, namelijck het eerste, dat het gene dat David segt, als dat de ijver des huys des Heeren, heeft hem gheknaecht ende gegheten (1), wordt hier in onsen Gentiano dadelijck vervult. Want hy is alsoo vyerichlijck ontsteken met den ijver der heyliger Roomscher Kercken, dat hy bynae suft ende raest, ende en siet niet wat hy seght. Daerentusschen evenwel is hy indachtich des ghenen dat onse heylighe Moeder de Roomsche Kercke int Concilie van Constantien besloten heeft, ende met der daedt ghepractiseert, doe de h. Vaderen aldaer vergadert, Joannem Hus ende Jeronymum van Pragen, teghen de gheleydt-brieven die hen van den Keyser ende van het Concilie ghegheven waren, lieten verbranden, ordonnerende wel duydelijck, dat men den ketters gheen gheloove houden mach. Ende nu mach onse Gentianus in Cicerone gelesen hebben, dat het gheloove is soo veel, als een standtvasticheyt ende waerheyt van 't ghene dat men doet ende spreeckt. Daerom vreest hy (mach men wel dencken) soo hy anders niet en seyde dan de waerheyt, hy mochte voor een overtreder der voorseyde ordonnantie des Conciliums ghescholden ende verclaeght worden, als oft hy den ketteren gheloove hadde ghehouden.

Daerenboven heeft de h. Kercke toeghelaten ende gheordonneert, dat men somwijlen wel een leughen teghen de ketters stofferen mach, tot goede intentie, om de slechte lieden **

* VAR. In twee dinghen.
(1) Psal. 69.10.
** VAR. Die slechtelijcken.

te verschricken, dat sy gheenen lust en crijgen om hare boecken te lesen, ende daer door in ketterije te vallen. Ende dat dit waer zy, blijckt ten eersten by stercke bewijs-redenen, ende ten anderen, by gheloofweerdighe exempelen. De redenen zijn dese: als dat de h. Kercke gewesen ende besloten heeft, soo als het noch daghelijcx met de ervarentheyt blijckt, dat het nietqualijck ghedaen en is, dat men den volcke sekere cluchten ende fabelkens wijs maeckt, als van veel h. reliquien, van Sinte Gabriels veren, ende van Sint Joris lancie, daer hy den draeck mede stack, [van onses Heeren asem als hy noch in de kribbe lag,] item, van de Sancten ende Sanctinnen, als van Sinte Christoffel, Sinte Barbara, Catharina, van Sinte Franciscus wijngaert, ende andere dusdanighe dinghen, daer de *Gesta Romanorum, Vitas Patrum*, het *Speculum historiale*, het boeck *Lipomani*, het boeck *Abdiae* ende *Sophronii*, ende de Gulde Legenden vol van steken. Want alsucke leughenen noemt onse lieve Moeder de heylighe Kercke *Pias fraudes*, dat is te segghen, heylich bedroch, of Gulde Legenden, ende seght dat het is de melck, welck Paulus den Corinthen te drincken gaf, doe sy noch gheene stercke spijse en conden ghedraghen, ghelijck als een goet Minnebroeder, ghenaemt broeder Victor, tot Ghent plach te segghen. Soo men dan alsulcke leughenkens stofferen mach, om het volck tot devotie te verwecken, veel meer mach men wat vreemdts ende onbollichs van de ketters vertellen, als namelijck, hoe swart ende leelijck dat sy zijn, [hoe sy by nachte te samen komen de keerssen uyt doen, ende de vrouwen met de mans sich onder elkanderen voegen], hoe sy met den Duyvel omme gaen, ende andere dusdanighe dingen, om het volck eenen schrick van hare leere aen te jaghen. De exempelen zijn oock wel claer ende treffelijck.

Want op alsoodanighe leughenen, die de h. supposten oft ondersaten der Roomscher Kercken den Keyseren ende Coningen *

* VAR. Van vele h. lieve Sancten ende Sanctinnen.

wijsghemaeckt hebben, zijn sy veroorsaeckt gheweest hare placaten teghen de Lutherianen ende Hughenoosen te maken: waer uyt soo veel oproers ende twistens in de weerelt opgheresen is, dat het vry te duchten is, dat het noch veel bloedts costen sal, eer het ghestilt can worden. Dit can ghenoechsaem blijcken uyt de eygene woorden der placaten des wijlen Keyser Caroli, hooghloflijcker ghedachtenisse, uytgegaen int jaer 1521, in de stadt van Worms, vermeldende duydelijck, dat Lutherus een Pelagiaen was, ende de Sancten smadelijck verachtede; item leerde, datter noch overhooft noch superioriteyt, noch obedientie en is, ende bederfde ende reprobeerde alle goede weereltlijcke politie, ende gheestelijcke ordeninghe, ten eynde dat het ghemeyne volck soude worden verweckt ende ontsteken, te rebelleren ende op te staen teghen haren oversten, geestelijck ende weereltlijck, ende henlieden te gheven tot vechten, dootslaen ende stelen, ende alles te vyer ende te sweerde te vernielen, tot groote ende openbare bederffenisse * van der ghemeyner welvaert van alle 't Christenrijcke; ende dat ergher is, insettende ende voortstellende een maniere van leven, by de welcke een yeghelijc doen soude, dat hem goet dochte, ghelijck de beesten doen, ende als een mensche levende sonder wet, detesterende ende versmadende alle wetten, weereltlijck ende gheestelijcke.

Siet, dit zijn de eyghene woorden des keyserlijcken placaets, ende dit is de eerste oorspronck ende vloeyende fonteynader, van alle dat ** bloedt dat binnen sevenenveertich *** jaren herwaerts, over het gantsche Christenrijck is vergoten gheweest: welcke doch een yeghelijck met oogen sien ende met handen tasten mach, te wesen grove, plompe, ende costelijcke **** leughenen, die *Petrus à Sotto* de h. biechtvader der k. Majest. ende andere catholijcke Papen hem int hooft hadden ghesteken: niet om dat sy meynden dat het alsoo was, want sy en hadden niet

* VAR. Verdervenisse.
** VAR. Het bloet.
*** VAR. Sevenendertich.
**** VAR. Tastelijcke.

een hayr op 't hooft oft het en wiste wel beter (want sy doch niet ter weerelt soo seer en schroemden als die evangelische Reformatie) maer om dat sy daer door sijne Majest. (welcke anders van natuere wegen niet wreedt noch bloedtgierich en was) soude ontsteken, tot een bloedighe vernielinghe ende wreede uytroedinghe van alle dese Lutherianen, Hughenoosen ende Calvinisten, die hen gheensins nut en waren, midts dat sy de paperije wilden op de evangelische wijse reformeren; nochtans op hare enckel segghen, is de Keyser daerom voortghevaren, ende en heeft den ketters noyt willen ghehoor gheven. Soo als nu oock de Coninck van Spaengien, uyt eenen goeden ijver (meynende Gode grooten dienst ende offerhande te doen) voortvaert, tot een openbare verdervinghe sijner eyghene erflanden, ende natuerlijcke, jae gehoorsame ende ghewillighe ondersaten: niet beter wetende, of het en is al waer, wat hem sijne biechtvader, ende andere Spaensche Papen, ende voorstanders der h. Inquisitie, in de oore blasen. Jae daer op heeft hy sijnen eyghen ende eengheboren sone niet ghespaert, maer heeft hem in der helscher Inquisitie handen overghegheven, ende in een kercker laten worpen, daer hy jammerlijck gestorven is. Voorwaer dit is een loosen treck, die van onse l. Moeder seer wijsselijck bedacht is gheweest, als dat men tot goeder intentie den duym wel vry roeren mach. Want anders, by dien sy niet en hadde moghen voorgheven, dan de bloote waerheyt, de ketters souden lichtelijck ghehoor hebben ghecreghen by de Coninghen ende Princen, ende soo waert verloren spel gheweest, met alle de Papen ende Paperije, met alle de Missen ende heylicheyt der Roomscher Kercken; jae de gantsche gheestelijckheyt en soude gheen boon meer weerdt gheweest zijn, so als men in alle plaetsen speuren mach, daer sy vry ghehoor ghehadt hebben, ende hebben hare saken int openbaer moghen verdedighen. Maer danck zy onse Liefvrouwe van de seven Eycken, ende Sint Job van Wesemale, ende alle de gloriose Sancten ende Sanctinnen, die t'Hantwerpen op het hooghe outaer staen, daer is by tijde

in voorsien gheweest, met de voorseyde conste van het leughenboeck open te doen, ende den Coninghen wijs te maken, dat de koeyen op stelten gaen. Ende het is wel recht: want wie hem selven een schaep maeckt, die wordt van den wolf ghegeten, soo men in een ghemeyn spreeckwoordt seght.

Maer noch hebt ghy daerenboven een andere groote nutticheyt, uyt dese h. maniere van doen. Want soo de Papen ende Monicken altijdt met de waerheyt moesten omme gaen, daer soude bystere groote ongheschicktheyt uyt volghen: overmidts dat sy op haren predickstoel dickmael soo stom souden moeten staen, als visschen. Want sy en souden niet vinden te segghen, midts dat sy doch alle ongeluckich zijn van waer te segghen. Derhalven en souden sy hare schoone heerlijcke gave van welsprekentheyt, niet connen te weghe brenghen. Maer nu, al sy gheene pijlen meer in de coker en hebben, soo vallen sy op de ketters, ende daer hebben sy 't jae veyl; sy weten wonder te vertellen: sy tieren, sy bulderen, sy donderen, sy blixemen, sy makense soo swart als een Duyvel van der Hellen. Somwijlen grijpen sy eenen Calvinum by de neck, somwijlen eenen Besam: somwijlen hebben sy het op Marots Psalmen gheladen, somwijlen op de Hebreeusche ende Griecksche texten, die sy doch niet en connen luchten: somwijlen martelen sy den armen catechismum soo deerlijck, als of sy hem op een pijnbanck hadden. Int corten, sy en sien deur noch venster aen, sy schietent u tot de veren toe int lijf. Sy clappen als exteren, ende bewijsen met der daedt, dat of sy schoon alle haer moes vercocht hebben, soo hebben sy noch het beste bladt altijt behouden. Het is voorwaer een groote genoechte ende tijtcortinge diese hoort: in sonderheyt, voor de devote vroukens, die met den Bybel oft Godes woordt niet seer vermaeckt en zijn, maer hebben liever nae de leughenpijp ende nae de oude Papen deunkens te danssen, of het Evangelie van den Spinrock te hooren vertellen. In somma, men soude eyghentlijck meynen, dat alsulcke catholijcksche predicanten, haer leven lanck brillen vercocht hebben ende quacksalvers

gheweest zijn, of dat sy de gantsche preutel-accijse alleene ghehuert hebben. Soo men dagelijcx mercken can uyt alle hare predicatien, ende in sonderheyt uyt de costelijcke sermoenen, die de fijne Minnebroeder * t'Hantwerpen in S. Jacobs kercke int walsch doet. Het schijnt recht een van die quacksalvers te zijn, die 37. jaren lanck achter lande geloopen, ende op alle marckten hare driakel ende rattecruyt vercocht hebben.

Men siet het ooc wel merckelijck, uyt het predicken van den voorghenoemden broeder Cornelis de Geesselaer (1), die met een alsulcken ijver teghen de ketters buldert, dat hyse al t'samen uytgeroeyt wil hebben, ende tot asschen verbrandt; jae heeft noch onlancx ghepredickt, dat men der swanghere vrouwen buycken behoorde op te scheuren, om de kinders te verbranden, eer sy op de weerelt comen: het welck hy bevestight met een clare text, die hy in sijn keuckenbybel ghelesen heeft, oft ymmers van sijn cockmaeght gheleert, namelijc, de eyers in de panne, soo en comender gheene quade kieckens van. Ick late staen de lieflijcke predicatie van droncken Claeskens, Bisschop te Haerlem [ende van den heylighen Bisschop van Remunde Guilelmus Blindasinus, welcke de heylighe Drievuldigheyt by eenen haringh vergheleke, die men in driederley soorten eten mach, te weten, eenen ghebraden haring, eenen gesoden haring ende eenen blick-haringh, want hy en at niet gheerne pekelharinghen, daerom en woude hyse niet vermelden], ende soo menighe andere heerlijcke sermoenen **, van veel vrome helden, die hare brandtclocke tegen de ketters opsteken, soo wanneer sy op haren stoel staen, soo dat men hare heessche ende verroeste keelgat met vier oft vijf stoopen wijns nauwelijck en can verversschen.

Doch dat uytnemende costelijc sermoen van den eerweerdighen Bisschop van Utrecht, dwelck hy dede doe men het provinciael

* VAR. De Minne-broeder.
(1) Siet het 1. cap. des 2. stucx.
** VAR. Heerlijcke ceremonien.

Concilium aldaer hiel (het is schier dry jaren gheleden) en can ick niet verswijghen. Want daer in verhaelde hy wel int lanck ende int breedt, van den Duytschen beyr Luthero, hoe dat sijne moeder met den vyandt geslapen hadde, ende vele andere sagen van root cousken, die hy uyt Cochleo, oft uyt broeder Laurentio Surio, een fijn Carthusich brillenvercooper, geraept hadde. Ende voorwaer alsulcke * ghetrouwe ondersaten, als dese Laurentius Surius ende Cochleus zijn, behoorden wel een goet stuck specks uyt de panne te hebben, aengemerckt dat sy met hare lieflijcke ende cortwijlische historien, den Bisschoppen, Monicken ende Papen stoffe bereydt hebben, om op den stoel te cuyeren. Soo dat hare historien vry mochten ghenoemt werden, *dormi secure*, dat is te segghen, slaept gerustelijck: overmidts dat de Monicken ende prochypapen niet veel en behoeven in hare Bybel te studeren om te prediken, soo wanneer sy met alsulcke boecken voorsien zijn. Want sy vinden daer in genoech om te praten: jae al waert anders niet, dan die aerdighe cluchte die de voorschreven Laurentius Surius van Calvino vertelt (1), als dat Calvinus soude sijne leere hebben willen bevestighen met mirakelen, ende daer toe soude hy eenen man wijs ghemaeckt hebben, hem te laten in een dootkiste nae de kercke draghen; ende doe hem Calvinus voor alle het volck geheeten hadde op te staen, soo sijne leere waerachtich was, doe bevondt men dat de man in de kiste versmoort, warachtich doot lach; ende als sijne huysvrouwe sich daer over grootelijck beclaeghde, soo stopte haer Calvinus den mondt toe met veel schoone beloften, ende maeckte sich van stonden aen op den stoel, ende predicte dat het haers ongeloofs schuldt was, dat het mirakel niet en hadde willen lucken. Men segt gemeynlijck: ist leugen, ist waer, memory behoeft een leugenaer. Maer dit was desen goeden

* VAR. Voor alsulcke.

(1) Dese aerdige cluchte vindt ghy in de historie Laurentii Surii Carthuyser, die hy ghenaemt heeft *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum*. Ende is te Ceulen ghedruckt.

historyschrijver uyt het hooft gegaen, midts hy niet wel indachtich en was, dat men te Geneven geene dooden in de kercken en brengt, ende veel min onder de predicatie: beneven dat hem uyt de memorie ontvloghen was, dat Calvinus altijt gheleert heeft, dat het enckele godloosheyt ende duyvels werck is, te willen de evangelische leere (welcke met soo stercke mirakelen voortijden bevesticht is gheweest) wederom op een nieu met andere mirakelen bevestighet hebben. Maer dat is den goeden Cathuyser te vergheven, midts hy met veel visch te eten, weecke herssenen ende een krancke memorie mochte gecregen hebben. Maer hy vertelter noch wel andere, die noch al beter clincken: als van de mirakelen Lutheri, van het bloet dat uyt het Sacrament des Altaers in Brandenborgerlandt uytgevloten is (het welcke hy van Aloysio Lipomano geleert mach hebben, die ooc eenen grooten boeck vol van alsulcke fraeye cluchten gheschreven heeft,) ende noch veel andere meer alsoodanige leugenen met steerten, die den Papen ende Monicken grootelijcx dienen in hare predicatien. Ende in sonderheyt, dese nieuwe Nederlantsche Bisschoppen, die meest tusschen de keucken ende de bottelrije ter scholen gheleghen hebben, ende en hebben niet veel te segghen, ten zy datmense voort stuere ende helpe: ghelijck als men ghenoech mercken can, uyt de fijne predike des eerweerdighen Bisschops Francisci Sonnii, des vaders aller nieuwe Bisschoppen, die hy op sijne incomste tot s'Hertogenbosch dede, segghende, dat de borghers sich behoorden te verblijden, van dat sy hem tot haren Bisschop ghecreghen hadden, om datter nu voortaen veel vreemdelinghen in de stadt souden comen, die wel voortijdts nae Luyck, oft nae Wtrecht pleghen te loopen, ende de een soude een harincxken eten, de ander een pot biers drincken, ende dat soude aen d'accijsen baten, etc. Was dat niet wel om Gaudeamus te singhen?

Desghelijcx ooc Curtius te Brugge, die nochtans soo lange pastoor hadde gheweest van de groote kercke te Loven, legghende dat Evangelium uyt: *Ego sum, nolite timere: Ick*

bent, wilt niet vreesen, seyde dat hy de man was, daer men soo veel van ghesproken hadde, ende dat sy niet en behoorden te vreesen, midts hy een Bruggelinck van gheboorte was, ende in de selve stadt op de vunte kersten ghemaeckt [*]. In somma, het was, jaegh in, jaegh over, het voer een man om mosselen. De goede pastoor en wist niet veel te seggen, om dat hy geene saghe van 't rootcousken, of van den Duytschen beyr, ende Calvini mirakelen en wiste te vertellen. Hy en hadde die [**] fraeye historien van Laurentius Surius, van Cochleus, ende van Lipomanus niet gelesen. Daerom zijn sy hooghlijck te prijsen, die alsulcke aerdighe cluchten weten te stofferen, ende het volck daer mede uyt den slaep te houden. Want van den Bybel of van het Evangelium, en hebben sy doch niet veel vergheten, midts dat sy het schroemen te lesen, van vreese dat sy ketters mochten werden. Somma sommarum, soo verre als de leugenen ende fabelen tot stichtinghe onser Moeder der h. Roomsche Kercke connen gedienen, soo zijn sy niet alleen te verdraghen, maer oock grootelijcx te prijsen. Ende derhalven en ist gheen wonder, dat m. Gentianus soo stoutelijck hier heeft derven schrijven, dat de Hughenoosen ende Lutherianen, alle bidden, vasten ende abstinentien haten. Dit is dan het eerste punct, dat hier op te bemercken is, tot sijne verontschuldinge, als dat hy sich in desen deele als een goet catholijcksche man gedragen heeft.

* VAR. Gedaen.
** VAR. De.

Dat II. capittel.

Hoe het te verstaen is, dat de Hughenoosen ende Lutherianen haten alle ghebeden, vasten, abstinentie ende afstervinghe; ende hier * *wordt ghehandelt van de abstinentie ende afstervinge der Monicken, Bisschoppen, Prelaten, ende andere Papen, ende van de afstervinghe der Hughenoosen ende Lutherianen*.

Het anderde stuck is, als dat hy groot recht heeft te segghen, dat de ketters allen ghebeden, vasten ende abstinentien doot-vyanden zijn. Want daer is een reghel in de rechten, dat een sake qualijck te doen, ende anders dan 't behoort, of de selve heel nae te laten, comt al op een uyt. Nu dan, al ist schoon dat de ketters veel bidden ende vasten, dewijle nochtans sy het niet en doen soo alst wel behoordt, daer is effen soo veel van te houden, als of sy niet met allen en deden. 't Is wel waer, sy bidden smorgens ende tsavondts; jae sy en souden niet gheerne aen den disch gaen, noch daer van scheyden sonder te bidden, dwelck nochtans selve dickmael van de alderbeste catholijcksche vergeten wordt, als men in des Paus gheestelijcke hofghesindt, ende aen der Cardinalen ende Bisschoppen tafel merckelijck sien mach, jae oock by de alderghetrouste ondersaten der Roomscher Kercken. Soo dat het noodich is bevonden gheweest, dat een Paus soude aflaet verleenen, den ghenen die nae de gratien eens

* VAR. *Hier na*.

drincken soude: ten eynde, dat hy den goeden drinckebroeders daer mede soude doen ghedencken, hare gratien te segghen, om noch eenmael een goeden teughe te drincken. Het is dan wel waer, dat de ketters ghenoech bidden. Maer wat ist? Sy en bidden niet ghelijck alst behoort.

Want in den eersten willen sy beweeren, dat soo wanneer men yet bidt in den name Jesu Christi, dat men versekert is dat selve te verwerven (1). Ende derhalven segghen sy *, dat alle gheloovighe menschen van hare salicheyt ende van de vaderlijcke liefde ende goetgunsticheyt Gods, gantsch seker ende ongetwijffelt staen (2), midts Godt niet liegen en can, die het hen om Jesu Christi wille ghewisselijck heeft toegheseyt ende beloeft, ende dat selve met sijnen heylighen Gheest in hare herten verseghelt ende bevestight. Dit houdt de h. Roomsche Kercke voor een groote ketterije (3), leerende daer teghen, dat niemandt in dit teghenwoordighe leven en can ghewisselijck gheweten, of sijn ghebedt verhoort wordt, veel min oock, of hy in Godes ghenade oft onghenade staet, ten zy dat het hem door een sonderlinghe mirakel ende voordeel gheopenbaert zy. Daerom houdt sy voor een groote vermetenheyt ende opgheblasentheyt, te segghen (ghelijck als (4) Paulus segt) dat de heylige Gheest Godes in ons is, ende in ons bidt, ende dat wy sonder Godes Gheest niet en connen gebidden, midts dat niemandt weten en can, of hy den Geests Gods heeft oft niet: ende derhalven moet men altijdt in twijffel staen tusschen hope ende vreese, als een schip sonder roer ende compas, tusschen de golven ende baren der zee, ghelijck als Jacobus spreeckt (5).

(1) Jac. 1.5.6.7.8. - Mat. 7.7. - Mat. 11.24. - Mat. 14.31. - Marc. 9.23. - Joan. 16.23.

* VAR. Segghen dese lieve ketters.

(2) Psal. 27.1.2.3.4. etc. - Rom. 8.1.16. - Rom. 4.20.8.33.34.35.38.39. - Galat. 4.6. - Eph. 1.13.14. - 1. Cor. 13.15. - Augusti. op de 1. brief aen Tim. int 8. Sermoen, ende op den Galat. int 5.

(3) *Antoninus parte* 4. *tit*. 6. *ca*. 2. *ff.* 7. - Stanislaus Hosius int boeck van de ketterijen onser tijden. Ende int Concilie van Trenten ist alsoo besloten, 9, 12.13. ende cap. 13.14.15.16. Sessione 6.

(4) Rom. 8.27.

(5) Jacob. 1.6.

Ten tweeden, so en willen de ketters tot niemant haren noodt clagen, dan tot Godt alleene, ende niemandt aenroepen dan hem alleene, als of hy alleene conde ghehelpen, of dat hy altijdt onledich ware, ende anders niet te doen en hadde, dan stedes te hooren wat sy hem segghen willen. Hier tegen ghebiedt de h. Kercke, dat men oock de Sancten ende Sanctinnen aenroepen sal, ende op haer vertrouwen, soo als hier vooren gesien is [(1)]. Oock en willen sy gheenen middelaer noch voorsprake hebben tot Godt, anders dan Jesum Christum [synen Sone] alleene. Ende laten daer alle Sancten en Sanctinnen voorts ledich sitten, als onnutte cijffers [sonder hun eenich werck te gheven]. Even als of Christus alleene eene volcomen middelaer ware, ende dat de * lieve Sancten niet een goet woordt int vat en hadden.

Daer nae en willen sy niets bidden, of het en moet juyst in de Schrift voorgeschreven zijn, midts dat sy segghen, dat het ghebedt sonder geloove zonde is [(2)]; ende het geloove en can sonder het woordt ende belofte Godes niet bestaen [niet meer dan een huys sonder grontslag ende fondament.] Daer uyt comt het, dat de arme zielkens int Vaghevyer blijven branden, by ghebreck dat men een Pater-noster oft een Ave-maria sparen wil: soo dat nu de wagenpadt (daer de zielkens uyt het Vaghevyer in den Hemel pleghen te varen) heel verwildert is, ende met doornen ende dijstelen alsoo overwassen, dat mender ** [nauwelijcks met houte klompen oft ten minsten met dobbele ende ghenagelde schoenen soude derven overgaen, ick swijge dat die arme meyskens die naeckt ende bloot zijn, souden het bervoets derven wagen].

Daerenboven willen sy anders niet bidden dan in hare moeders sprake, of in een sprake die sy selve wel verstaen, effen als of onse Godt geen latijn en verstonde, oft ymmers, dat sy

(1) Int 4. cap. des 4. stucx.
* VAR. Die.
(2) Rom. 14.23. - Hebr. 11.6. - Rom. 10.17.
** VAR. De oudere text luidt: Datmender niet meer over gaen en mach.

selve juyst behooren te verstaen het gene dat sy segghen. Sy blijven op Paulum staende, welcke verbiedt te bidden sonder verstandt (1). Maer sy en sien niet dat de heylighe Roomsche Kercke dat verandert heeft, bevelende dat men de Missen, Vesperen ende Vigilien, de Mettenen ende de Noenen, met alle den anderen bras int latijn soude singhen, ende lesen het effen ghelijck als Bartel de Souter las. Want dat is van meerder verdiensten, dan of men selve verstonde wat men seght: ghelijck als het de Cardinael Hosius, ende de eerweerdighe doctoor Gheckius fijn beweert hebben uyt der Schrift, daer gheschreven staet, dat Pilatus den titel ende opschrift, int hebreeusch, int griecsch, ende int latijn stellede. Ende is recht ende billick, dat de ghene die nae het exempel Pilati Christum cruycigen, Pilati sprake oft tale oock ghebruycken.

Wijder, willen dese ketters nemmermeer hare Paternosters ende Avemarien, op houte, beene oft steene clootkens ende ballekens, als op eenen kerfstock segghen. Zy dencken t'maghschien *, dat onse Heere hare Paternosters selve tellen mach, ende opschrijven, effen juyst als of hy anders niet te doen en hadde. Sy en willen oock nemmermeer voorbeelden of stomme Sancten knielen, om hare ghebedt hen in den schoot te leggen, ende meynen dat Godt over al tegenwoordich is (2), ende dat hare ghebedt in hare slaepcamer also crachtich is, als tot onse Liefvrouwe van Halle, of tot S. Jacobs van Compostellen in Spaengien; ende derhalven bespotten sy alle de h. bedevaerden ons lieve Moeders der h. Kercken. Als sy oock om den heylighen Gheest bidden, soo en weten sy niet dat sy een Avemaria moeten segghen, gelijck alle catholijcksche mannen in hare predicatien altijdt doen: midts dat Avemaria by hen soo veel te seggen is, als O Heere, geeft ons den heyligen Gheest. Ende dat het arghste van allen is, sy en willen niet bidden, noch door de verdiensten der Heyligen, noch door

(1) 1 Corint. 14. doorgaens in het heele capittel.
* VAR. Misschien.
(2) Mat. 6.6.

de verdiensten der Heyligen, noch door de cracht des wijwaters, des h. Olysels, des gewijden broodts, der palmen, der Agnus Dei, der h. Reliquien, noch door de vyeringe der heylighe daghen die sy ghehouden hebben, noch door de verdiensten haerder vasten, noch door eenich ander dinck ter weerelt, dan alleenlijck door de cracht des eenighen offerhandes Jesu Christi, aen dat hout des cruyces sijnen Vader opgheoffert. Jae sy bespotten alle dusdanighe dinghen, ende scheldense voor enckele grouwelen ende afgoderijen. Summa summarum, sy en willen niet bidden, so als de h. Roomsche Kercke bidt. Ergo, soo en bidden sy niet ghelijck alst behoort, ende daerom moetmense daer voor houden, als of sy nemmermeer en baden.

Effen gelijck gaet het hen oock met vasten toe. Sy vasten op hare wijse, ende willen de ordonnantien der h. Roomscher Kercken niet onderhouden. Maer ghelijck als sy sonder seker ghetal ende sekere ceremonien bidden, alsoo vasten sy oock sonder kerfstock, ende sonder onderscheydt der dagen: soo dat het Godt niet wel onthouden en can, wanneer dat sy ghevast oft ghebeden hebben. Ende voorts als sy vasten, dan willen sy niet met allen eten, ende maken effen soo veel swaricheyts van visch te eten, als vleesch ende eyeren, het welcke is een groote ketterije, so hier boven gewesen is. Daerentegen nochtans willen sy met een crijghele cop beweeren, dat het gene dat in den mondt gaet, den mensche niet besmetten en can [1], ende dat den reynen alle spijse reyn zijn, die Godt geschapen heeft, om met danckseggingе te nutten ende te gebruycken. Daer nae en willen sy niet vasten ter eeren van de Sancten ende Sanctinnen, om hare vigilien devotelijck te onderhouden, ghelijck als onse lieve Moeder doet; jae alst alomme comt *, watheeft doch alle hare vasten te beduyden? Sy bekennen selve, dat sy in sich selven noch goet noch quaet en sijn, ende dat het rijcke Gods [2] in gheen spijse noch dranck en

(1) Mat. 15.11. - Tit. 1.15. - 1. Tim. 4.3; 4.5.
* VAR. Alst omme-komt.
(2) Rom. 14.17.

bestaet; jae sy beweeren, dat het eten of het drincken ons Gode niet aenghenaem en maeckt (1), ende dat wy gheen voordeel en hebben als wy eten, noch geen schade oft naedeel als wy niet en eten; ende dat alle hare vasten alleenlijck te dien eynde nut is, dat sy daer door bequamer worden om Godt te bidden, ende sich onder sijne gheweldighe handt verootmoedighen, in sonderheyt, soo wanneer sijnen toorne teghen het volck ontsteken is. Soo gebruycken sy het vasten, niet om sijns selfs wille, dan om des ghebedts wille, ende der verootmoedinghe. Ende voorts en weten sy gheen ander voordeel daer uyt te halen, uytgenomen by alsoo, dat yemandt uyt sijn eygen ende vrijen wille sich tot vasten begeeft, om sijn eygen vleesch ende sinnelijckheyt daer mede te leeren temmen, ende t'onderbrengen. Anders segghen sy, dat het rechte vasten, is sich van alle godloos wesen te onthouden * (2), ende ende een eeuwighe soberheyt ende maticheyt in alle sijne leven te gebruycken (3): daer nochtans onse l. Moeder de h. Roomsche Kercke wel uytdruckelijck leert, dat het vasten is een verdienstelijc werck aen sich selven, waer mede men den Hemel, ende de ghenade Godes, ende dat eeuwige leven verdienen can, gelijck als hier vooren ghewesen is geweest (4). Dewijle nu dan de Ketters gheen werck hier van en maken. Jae veel eer schelden sy het voor een grouwel ende openbare Godslaster, soo blijckt daer uyt, dat sy het rechte vasten der h. Kercken haten ende verfoeyen.

Aengaende voorts de penitentie, afstervinge, ende bedwanck des vleesches, sy en hebben daer oock geen groote hooveerdije in. Want anders souden sy wel te biechten gaen, daer sy nu met de biechte gecken, ende met alle de penitentien die de biechtvader den bedroefde herten opleght. Voorts soo willen sy dat de Papen wijven trouwen, ende dat een yeghelijck sijne echte vrouwe hebben (5), ende elcke vrouwe haren echten

(1) 1. Cor. 8.8.
* VAR. Te onderhouden.
(2) Esai. 58.6.
(3) Luc. 21, 34. - Rom. 13.13.
(4) Folio 296. I. Bd.
(5) 1. Cor. 7.2.

man, om hoererije te vermijden. Ende en willen den prochypapen, noch oock den Monicken, hare vrouwen niet leenen, ghelijck als de goede catholijcksche ghesellen (sonderlingh in Spaengien) doen, om de heylighe Clementische ghemeynschap (die wy hier boven (1) verhaelt hebben) te oeffenen. Sy en vraghen nae gheene Quatertempers, sy en houden noch vasten, noch vastelavondt, noch S. Martens, noch Dry Coningen avondt; sy en willen niet danssen, sy en willen niet meer drincken dan sy dorst hebben, ymmers die rechte Hugenoosen willen zijn; sy en doen niet als hare voorvaders; sy willen een nieuwe wet op hare eyghen handt hebben; sy en achten niet een verrotte mispel, dat men in een clooster vertrecke, ende dat men sijn broodt van d'een deure in d'andere gae bedelen; sy ghecken met de heylighe Monicxkovelen [ende met de Papenmutsen met vier tuyten,] sy en maken gheenen grooten heylighen dach, van begraven te wesen * in een vette Monicxcappe; sy en houden de coorde, daer de Minnebroeders mede ghegordt zijn, in geender weerden; jae sy seggen, dat sy den Minnebroeders beter aen den crop soude passen, dan aen de lendenen; sy en souden niet een boon geven voor het hayren cleedt der Cluysenaers ende Heremijten; sy en willen niet gecapittelt worden, ende het *Miserere* ontfanghen, tot aen *vitulos* toe; sy en willen haer selven niet geesselen, so als de Spaengiaerts te Bruessel doen, ende de ghilden der ghenen die men *Flagellantes* noemt; sy en houden niet met allen van de bedevaerden, ende en willen nemmermeer bervoets ende bloots hoofts in de processien gaen, achter het h. Sacrament van Mirakelen, met een tortse in de handt; sy en achten alle de feestdagen ende ledige dagen niet een zier, ende als de h. catholijcksche mannen in de tavernen sitten en drincken ende clincken **, ende de feestdaghen devotelijck onderhouden, soo sitten dese in hare winckelen ende wercken, of sy gaen de predicatien hooren, oft erghens wandelen: soo datmen t'Hantwerpen

(1) Int 307. bladt. I. Bd.
* VAR. Te worden.
** VAR. Sitten drincken en klincken.

(doe men opentlijck predickte) wel gewaer is geworden aen de accijsen ende imposten, dat de heylige dagen niet onderhouden en werden: waer van sich ooc de amptliedens grootelijcx beclagen, dat sy niet veel gelts meer en beurden van de breucken, der genen die in dronckenschap malcanderen geslagen oft vermoordt hadden, midts dat de ketters de ledige dagen niet en vyerden, op de oude wijse der Roomscher Kercken. In somma, sy en willen niet met allen doen tot afstervinge haers vleesches, anders dan dat de Apostelen bevolen hebben te doen, of selve gedaen: effen juyst als of sy oock Apostelen waren. Soo dat men bescheydelick sien can, dat sy alle de abstinentien, afstervinghen ende penitentien der heyligher Kercken niet een olykoeck weerdt en achten.

Ende daerom en connen sy oock den Hemel niet verdienen, ick swijghe dat sy andere liedens souden deelachtich maken van hare verdiensten, so als onse catholijcksche Monicken ende Papen, ende in sonderheyt de Minnebroeders doen: die soo magher zijn, als of sy seven jaren achter de keucken * sieck gheleghen hadden, die alsulcke penitentie doen, dat men uyt hare leepende ooghen sien mach, dat sy niet soo veel wijns gedroncken hebben als sy wel mochten. Sy hanghen het hooft op de schouderen, sy draeyen de necke als een biese (1), sy hebben altijdt hare ghetijden-boeck in de handen, sy quellen hare eygen vleesch (2), sy rumpelen dat voorhooft als een bock, sy maken die ooghen alsoo duyster als eenen huyben, sy siender uyt, als of sy de lepelsucht hadden, sy waken by nachte, om by daghe te slapen, sy verlaten hare eyghen goet, om op andere liedens sweet te leven, sy en arbeyden niet, om des te dieper te moghen contempleren, sy beloven reynicheyt, ende en willen gheene eygene vrouwen hebben, om anderen liedens vrouwen ende dochteren des te vrijer te biechten, ende beter te troosten, sy beloven ghehoorsaemheyt aen haren gardiaen, om van alle ghehoorsaemheyt der overheyt vry ende ontslaghen

* VAR. In de keucken.
(1) Esai. 58.5.
(2) Esai. 59.5.

te wesen; sy beloven armoede, om hare cloosters rijck te maken; sy gaen als pelgrims van d'eene plaetse op d'andere, om haren aessack met stucken broodts ende ghebraden vleesch te vullen; sy besoecken de krancken, om haer S. Franciscus cappe aen te doen trecken; sy besoecken den stervenden, om hare testamenten te helpen maken; sy dragen een hayren cleedt ende eenen graeuwen rock, om te toonen dat sy de wilde dieren ende den wolven in penitentie gelijck zijn; sy draghen een sots-capruyn, om te kennen te gheven, dat de weerelt vol ghecken is. In corten, men can aen hare neus lichtelijck sien, dat sy de afstervinghe des vleesches soo lief hebben, als een hondt den cluppel doet.

Maer wat sal ick van de h. Prelaten ende Bisschoppen connen segghen, die doch alle hare penitentie ende afstervinge in hare cleederen, ende in alle haer ghelaet van buyten uytwijsen? Draghen sy niet een mijter op 't hooft, met twee hoornen, om te segghen, dat sy beyde de Testamenten al evenwel van buyten weten, ende zijn altijdt bereydt, om teghen de ketters met hoornen te stooten? Oft oock om te toonen, dat sy met een doorne croone gecroont zijn, so wel als onse Heere was? Ende dickmael dragen syse sneeuwit, om hare witte ende onbevleckte reynicheyt daer in te doen blijcken. Draghen sy niet een paer handtschoenen, om te toonen dat hare slincke hant niet en weet te seggen, wat hare rechte doet? Ende voorts hare gouden rinck, wat heeft die anders te beduyden, dan dat sy rondt zijn ende ongeveynst? Hare staf, dat sy hardt ende strack zijn tegen de ketters? Ende hare snutteldoeck, diealtijt veerdich ende gereet is, dat sy altijt * gereedt zijn alle [de] aerdtsche vuylicheyt te verlaten ende volcomentlick af te sterven? Daer nae, alle Priesteren te gelijck, dragen sy niet een cruyne op 't hooft, om te toonen, dat gelijc als een ronde cruyne gheene hoecken heeft, alsoo en hebben sy gheene vuylicheyt, die sy ontbeeren connen?

* VAR. Dat sy alle.

Maer soude ick alle dese dingen alsoo van stuck tot stuck willen verhalen, het soude voorwaer een rechte Babylon, dat is een confusie ende verwerringhe, wesen. Daeromme is het ghenoech, dat wy hier uyt connen afnemen, wat voor een groote afstervinghe des vleesches datter in de huyt der h. ondersaten der Roomscher Kercken steeckt, die men van buyten aen de uytwendighe cleederen so merckelijck sien mach: ick late een yeder bedencken, wat het dan van het inwendich is, het welcke is also gheestelijck, als of het met seven gheesten beseten ware. Daerenteghen dese nieuwe predicanten en hebben noch stock, noch staf, noch mijter, noch rinck, noch cruyne, noch croone, waer mede sy hare afstervinghe te kennen mogen geven. Jae sy gaen gecleedt als ander slechte liedens, ende seggen dat de penitentie ende afstervinge niet en is gelegen in alsulcke uytwendige ceremonien (1), maer in de bekeeringe des gemoedts tot Godt, ende in een rechte inwendich ghevoelen sijner ellende, in eene ware inbeeldinge des goddelijcken toorens over de zonde, ende in een vaste vertrouwen op sijne ghenade ende barmherticheyt door Christum Jesum; ende dat de lichamelijcke oeffeninghe weynich nut is, maer dat de godtsalicheyt in alle dinghen nut ende vorderlijck is (2). Waer in sy ghenoech te kennen geven, dat sy van der h. Kercken afstervinghe niet met allen en weten, ende versmaden de devote oorbiechte, de contritie, absolutie ende satisfactie, ende andere dierghelijcke dingen. Ende hebben den eersten dach van de vasten alsoo lief als den laetsten. Siet, daerom ist dan, dat meester Gentianus seer wel ende aerdichlijck in dit artijckel besloten heeft, dat sy haten ende gantschelijck wech nemen, het vasten, het bidden, ende alle abstinentien ende afstervinghen des vleesches.

(1) Joel. 2.13. - Jer. 4.1.2.4.
(2) 1. Tim. 9.8.

Dat III. capittel.

Hoe men verstaen sal, dat wy niet en connen ghenoech doen voor de minste zonde, ende hier wordt besloten dat der ketters penitentie Gode niet aenghenaem en is.

Maer aengaende dat hy hier bekent staet, dat wy nemmermeer en souden connen ghenoech doen voor de minste zonde van de weerelt, dat soude moghen schijnen een groote ketterije te wesen. Want ware dat alsoo, de ketters souden groot recht hebben, dat sy onse voldoeninge voor onnut ende vruchteloos houden. Ende daerom willen sy segghen, soo als hier vooren ghesien is (1), dat wy alle het vertrouwen van onse voldoeninghe * moeten aflegghen ende onder de voeten treden, ende enckelijck vertrouwen op de ** milde, loutere ende onverdiende ghenade Gods, welcke ons van onsent weghen, om niet gheschoncken wordt (2), maer van weghen sijner rechtveerdicheyt, wordt sy ons om eene seer duyre prijs (3), namelijck des bloedts Jesu Christi des onbevleckten Lams, gegheven; welcke, soo als *** Esaias seght (4), heeft onse kranckheden ghedraghen, ende onse smerten gheladen, etc.; welcke is om onser misdaedt wille verwondt, ende om onser zonden wille verslaghen

(1) Int 7. cap. des 4 stucx.
* VAR. Van voldoeninghe.
** VAR. Op onse.
(2) Rom. 3.21.24.25.4.6.16.5.1.9.10.19. - Gal. 2.16, 3.13. - Ephe. 2.8.9. - 2 Tim. 1.9.
(3) 1. Pet. 1.19.
*** VAR. Welcke als.
(4) Esai. 53.5.

worden, ende op hem is de straffe geleyt, door de welcke wy vrede hebben. Ende hier uyt besluyten sy met Paulo, dat wy in Christo alle volcomentheyt hebben (1), ende dat hy is onse volle salicheyt, gherechticheyt ende verlossinghe (2); ende met Petro, dat in gheenen anderen ter weerelt salicheyt te soecken is (3), midts datter gheen andere naem den menschen ghegheven is, daer in sy connen salich worden: so dat alle onse roem, het zy op onse goede wercken, verdiensten oft voldoeninghen, te niete is ende buyten gesloten (4), dewijle het voor Gods aenschijn niet ghelden en mach, ende dat gheen vleesch voor hem gherechtveerdicht can worden uyt de wercken der wet (5), ende dat alle onse gherechticheden en zijn anders niet * dan een bevleckt laken (6). Maer dit is al ketterije, so als hier boven genoechsaem bewesen is (7); ende die sulcx leeren, worden als ketters ghehanghen ende ghebrandt. Want anders, soo als gesegt is, waer soude de voldoeninge ende satisfactie blijven, welcke nae de leere der h. Kercken (8), de voorleden zonden gheneest door verghevinghe, ende behoedt voor de toecomstighe door mijdinghe? Waer souden alle onse goede wercken blijven (9), daer mede wy dry dingen connen verdienen, namelijck het eeuwige leven, de toeneminge ende vermeerderinge der ghenade, ende de quijtscheldinghe der straffe? Waer souden de verdiensten der Heylighen blijven, door de welcke de h. Kercke Godt bidt (10), dat hy haer alle zonden vergeven wil, namelijck door der Heylighen, der welcken reliquien ende ghebeenten op den altaer liggen daer de Misse ghesongen wordt? Soo dat sy menichmael bidt door

(1) Coloss. 2.3 4.5.10.
(2) 1. Cor. 1.30.
(3) Act. 4.12.
(4) Rom. 3.17. - 1. Cor. 1.29.
(5) Psa. 143.2. - Job, 9.3. - Rom. int 3. ende 4. cap. ende Gal. int 2. doorgaens.
* VAR. Niet anders en zijn.
(6) Esai. 64.6.
(7) Int 2. stuc, int cap. van de voldoeninghe.
(8) Dit zijn de eygen woorden Antonini, op de Sententien. par. 3. tit. 14. cap. 20.
(9) Dit zijn de eyghene woorden Bernardini Roseti, in sermone 20.
(10) Dit is een gebet, dat de Papen in de Misse doen, stracxna den Confiteor. Ende hier mede stemmen over een Petrus Lombardus int 4. boeck der Sententien, Dist. 45. Item Bonaventura op de selve dist. int 2. artijckel, ende alle andere catholijcke schryvers.

de verdiensten der h. ezelen, peerden ende honden, der welcker gebeenten op de altaren voor grooten heylichdom meestendeel ligghen. Waer souden voorts blijven alle onse overtollighe goede wercken, ghenaemt *opera supererogationis*, waer mede wy niet alleen voor ons selven en betalen, maer oock voor andere, ende insonderheyt voor de zielkens int Vaghevyer? Ja waer soude het Vagevyer selve blijven, soo daer gheene voldoeninge en ware? Waer souden de aflaten ende aflaet-brieven, ende alle de bullen * des h. Paus van Romen vervaren? Voorwaer, sy en souden nerghens toe meer connen ghedienen, dan om in een raedtcamer te brenghen, ende met Portugaels wasch te beseghelen, soo het warachtich ware het gene dat Meester Gentianus hier schrijft, als dat wy voor de minste zonde niet en souden connen voldoen. Het ware voorwaer een jammerlijck werck, daerom soo moet men hem hier te deghe verstaen. Want hy heeft also bedecktelijck willen spreken, om de ketters daer mede int veldt te locken. Want anders en is dit sijne meyninghe niet. Maer hy verstaet slechts, dat wy niet en souden connen voldoen, *nisi concurrente gratia*, dat is te segghen, *ten ware dat de ghenade mede liep*, om (soo boven ghesegt is) onse verdiensten somwijlen wat over de wegh te helpen. Want wy hebben merckelijck besloten, dat wy tusschen Godt ende ons moeten een parceel maken. Hy gheeft ons de ghenade, als wy ghedoopt werden; maer daer nae moeten wy ons selven voorts op de beenen helpen, ende door onse goede wercken Godt aen ons verbinden, so dat hy schuldich zy ons sijnen Hemel te gheven, in sonderheyt, soo wy met de middelwerckinghe der h. Kercken, namelijck door de cracht der Missen, des wywaters, der keerssen, etc. ende met de bullen des Paus gheholpen worden: want daer mede sal onse kranckheyt beteren, als het coren in den haghel, als de visch op 't sandt, ende als het suere scherbier op den tap. Ende soo wy noch daerenboven een Monicx

* VAR. Alle bullen.

cappe aentrecken, ende alsoo in den staet der volmaecktheyt, nae S. Franciscus, S. Dominicus reghel willen leven, ende alsoo meer doen dan ons Godt bevolen heeft, soo zijn wy alle onse vrienden te rijck, ende moghen uyt onsen spaerpot mede deylen, den ghenen die ons beste te passe comt, soo als onse l. Moeder de h. Roomsche Kercke fijn besloten heeft (1). Daerom sal men hier Meester Gentianus op dese wijse verstaen, dewijle hy doch seer meesterlijck besluyt, segghende dat men daer op niet vertrouwen mach, als dat Christus voor ons voldaen soude hebben. Want al ist dat Paulus over al anders leert, ende wilt ganschelijck, dat wy alle onse vertrouwen (sonder eenighe wanckelmoedicheyt oft twijffelinghe) op Christum ende op sijne voldoeninghe ende verdiensten sullen stellen (2), nochtans dat en mach nae de letter niet verstaen worden, soo als het de ketters verstaen, maer nae de gist, dat is te segghen, nae de glose des geestelijcken Conciliums van Trenten, ghelijck als wy hier boven ghenoechsaem hebben bewesen. Ende daerom is oock waer, het ghene dat Gentianus hier uyt afneemt, als dat Godt der ketters bekeeringhe ende berou niet aen en neemt, dewijle het niet en gheschiet soo alst behoort. Ende het en is niet wel moghelijck (soo als hy seght) Gode eenen vlassen baerdt te maken. Want dat en mach niemandt doen, dan onse l. Moeder de h. Roomsche Kercke, die vier witte voeten heeft, ende en can niet missen. Daerom heeft sy (tot een teecken dat sy Gode eenen vlassen baert maken wil) voor een heylich ghebruyck, dat sy haren Godt in de kercken afmaelt met een grauwe baert als vlas, ende dat men in de ommeganghen, als men het *Corpus Domini* met pijpen ende trommelen omme voert, oock eenen Godt uytmaeckt met een vlassen baerdt, ende hem alsoo als tot een camerspel, triumphantelijck omme draeght. Ende hoewel Gentianus segt,

(1) Van de overtollige wercken, siet Petrum de Asoto, in het boeck, ghenaemt *Assertio Catholicae fidei*, daer hy spreeckt van de wet. Ende Eckium in sijn hantboecxken.

(2) Alle de brieven Pauli zijn vol van dese leeringhe, ende de texten zijn hier boven aengewesen gheweest.

dat Godt sich niet en laet bespotten, soo wordt nochtans dat verstaen van den levendighen Godt die in den Hemel is, ende niet van den Godt die onse lieve Moeder in een Sacrament-huysken ghevanghen houdt, teghen dat het kermisse is. Want dat is* een gheduldich Godt, ende hy en wordt nemmermeer toornich, maer is altijt even wel te vreden ende in een wesen: by dien slechts, dat men hem van de muysen, motten ende wormen, sijne dootvyanden, wel bewaert.

Nu volgt de verclaringe op het seste ende laetste stuck des sendtbriefs Gentiani Hervet
Meldende van de ongeleertheyt ende quade leven der Hughenooscher Predicanten, ende van de Heylicheyt des Paus ende der Papen.

Dat eerste capittel.

Sprekende van de walginghe Gentiani Hervet, ende wat men doen moet, als een Paep soo seer walghet, dat hy het Sacrament uyt sijne maghe worpt, nae dat hy Misse ghedaen heeft.

In het seste ende laetste stuck seght Meester Gentianus, dat hem de walghe seer steeckt, als hy vermerckt de qualiteyt, dat is te segghen, het wesen ende leven der nieuwer Hughenoosche predicanten. Het en ware seker niet goet, dat hy dat veel aenmerckte, nae dat hy Misse ghesonghen heeft. Want anders hy mochte ons een quaet spel maken, ende de h. Kercke ghenoech te doen gheven. Hy mochte wel soo seer walghen, dat hy een kalf soude legghen, ende dan soude de

lieve Godt uyt de maghe moeten ruymen. Ware het dan niet wel ghewalgt? 't Is wel waer, dat de h. Roomsche Kercke daer in voorsien heeft, als dat de ghene die het kalf ghelegt heeft, het selve sal moeten wederomme opslorpen, sonder sout. Nochtans, daer mochte groote swaricheyt uyt volghen. Want dat kalf soude hem noch walghelijcker maken, dan hy te vooren was. *Soo dat de lieve Godt in sijne maghe niet langher en soude willen huys houden, ende dan soude men hem moeten verbranden, ende de heylighe asschen onder een altaer voor een reliquie wech steken*. Dit ware ghewisselijck seer schandaleus ende ergherlijck voor onse lieve Moeder de heylige Kercke, dat sy met haren Godt also soude moeten omme springhen, als sy met de ketters ende Hughenoosen doet.

't Is wel waer, dat doe eenmael de Doctoren te Parijs vergadert waren, ende met desen handel grootelijcx becommert, soo wasser een van de oudste die dit seer licht henen sloech, segghende: *Dewijle hy sich wel heeft laten cruycen van den Joden, waerom en soude hy sich niet wel van ons laten branden? Ende daer op werde de conclusie ende het slot gemaeckt, dat noch heden te dage in de cantelen der Missen, in alle misboecken gheschreven staet, als dat men hem, t'samen met het geleyde kalf, sonder ghenade verbranden sal, ende heylige asschen daer van maken, om de goede devote liedens op den eersten dach van de vasten, oft op den Aschdach, daer mede een cruys op het voorhooft te drucken* [(1)].

Doch soude het op dese tijden gheensins gheraden wesen, dat men hem soude branden, midts dat hem de ketters van alle canten also overvallen: dat soo hy nu speurde, dat de catholijcksche lieden hem oock wilden branden, hy mochte de moedt heel ende al tot in de hielen laten sincken, ende het soude verloren spel met ons wesen. Daerom wil ick meester

(1) Dit staet int Misboec, in *Canteli. Misse:* ende is alsoo verordent int Concilie van Orliens, int 2. cap.

Gentianum vriendelijck ghebeden hebben, dat hy doch alsoo seer niet walghen en wil, ymmers nae dat hy Misse ghedaen heeft, oft ymmers, heeft hy de maghe soo edel, dat sy gheene vuylicheyt verdragen en can, soo behoorde hy ten minsten sich te wachten van de Hughenoosche predicanten veel aen te sien, dewijle sy hem soo walghelijck maken.

Dat II. capittel.

Van de gheleertheyt ende heylicheyt der Papen ende Monicken.

Maer laet ons doch hooren, waer over dat hy so seer walght. Hy segt ten eersten, dat sy de ongheleerste zijn die men op der aerden vinden can, ende daer nae, dat sy ooc van een boose leven zijn. Maer eer hy daer toe comt, soo protesteert hy voor allen, dat ooc in sommighe Papen ende Monicken, ende andere gheestelijcke persoonen, eene uyterste ende beestelijcke onwetenheyt steeckt, jae oock, dat sommige een seer quaet leven leyden. Het welcke hy seer wijsselijck ende voorsichtelijc doet, op dat men dies te beter gheloove, dat hy de Reformatie so wel begeert als een ander. Soo men daer uyt lichtelijck afnemen can (gelijck als hy selve getuygt) dat hy het seste artijckel des Conciliums van Calcedonien heeft uytgeleght, ende in druck laten uyt gaen. Is dat niet een groote sake, ende een onghetwijffelt teecken, dat hy de Reformatie van herten meynt? Hy heeft voorwaer daer mede wel een vette prove, oft een Bisschops mijter verdient. Doch aengaende het eerste punct, ick en achte niet, datter soo onwetende Papen zijn, die hare Missen ende hare ghetijden niet en connen lesen. Ende soo sy dat connen, wat noodt hebben sy dan? Daerom heeft meester Gentianus onrecht, dat hyse voor onwetende ende ongheleerde

scheldet: hoewel dat ick vermoede, dat hy dit ghedaen heeft, om te bewijsen dat hy van de conste is, die men noemt *Rhetorica*, oft de conste van welsprekentheyt. Want daer wordt gheleert, dat soo men een ander hooghelijck straffen wil, men can het niet bequamer te weghe brenghen, dan als men sijn ghebreck grooter maeckt, by vergelijckinge oft tegenstellinge van een ander, die oock met het selfde besmet is. Want aengaende de Monicken, ten is gheen wonder dat sy ongheleert zijn, aenghesien dat hare professie sulcx mede brengt. Ende hoe ongeleerder dat sy zijn, hoe liever ende willecomer dat sy in de cloosteren zijn. Want de ghene die seer gheleert zijn, die hebben gemeynlijck te veel snaps, ende daeromme worden sy oock gecapittelt; ende soo sy haer niet en beteren, soo worptmense in een gat, ende men sluytse erghens tusschen twee mueren in een kelder *, ende men laetse aldaer soo lange leven als sy connen. Gelijck als men over een jaer heeft mogen sien tot Antwerpen, tot Ghent, ende tot meer andere plaetsen, die daer sommighe acht oft thien, sommighe twintich ende dertich jaren lanck gelegen hadden. Daerom [soo] en ist gheen wonder, dat de Monicken ongheleert zijn: soo dat van hare ongeleertheyt een gemeyn spreeckwoort int latijn ghebruyckt wordt: *Monacho indoctior*, dat is te segghen: *Een groot ezel oft buffel, die ongheleerder is dan een Monick*. [Ja in Italien is een sonderlinghe ordre van Monicken, die anders niet en hieten, dan de onwetende, ofte de ongeleerde: makende daerom hare principale ende voornemelijckste professie van niet te weten dan eten ende drincken ende doen 't gene dat de werelt doet]. Jae sy hebben oock een bysonder latijn ** op haer eyghen handt, dat de gheleerde selve niet en connen verstaen, ende wordt ghenoemt Monicks-latijn, oft keucken latijn. Maer aengaende de Papen, sy en behoeven gheene

* VAR. Ende soo sy haer niet en beteren, so seytmense *in pace*, dat is op der Monicken sprake te seggen, datmense in een gat werpt ergens tusschen twee mueren in een kelder, enz.

** VAR. Oock hebben de Monicken in 't gemeen een bysonder latijn, enz.

groote gheleertheyt: want soo sy slechts de vijf secrete woorden van de Misse connen uytsammelen, sonder Priscianum oft Despauterium (1) voor sijne kinnebacken * te slaen (dat is te seggen, sonder Monicks-latijn daer onder te vermenghen) soo is de sake al claer. Sy zijn veel gheleerder dan de Enghelen in den Hemel: want sy connen Godt maken, d'welck de Enghelen niet en connen ghedoen. Doch, soo sy daerenboven een weynich van dat alderdunste latijnken daer by weten te backen, soo is hare seughe vet: sy moghen vry de nabueren op de beulinghen nooden, ende met de groote pollepel opscheppen. Want sy en moghen niet alleene prochianen, maer oock Bisschoppen, Prelaten, Cardinalen, jae Pausen selve worden. Ende wat can haer hertken meer ghewenschen? Want aengaende hare leven, men moet altijdt het beste daer van vermoeden, soo als in de Decreten bevolen is, ende niet dencken dat de ghene die Godt daghelijcx handelen, souden yet willen doen, dat niet wel en clinckte.

Daeromme so een Paep een meysken cust, oft na hare borsten tast, men sal dencken dat hyse biechten wil, oft absolutie van hare zonden gheven. Ende soose yemandt opentlijck in de daedt bevindt, die moetse met sijn eyghen mantel overdecken, op dat hyse niet beschaemt en make (2). Want sy zijn doch van natueren seer schamel, ende schieten hare verwe als een tennen schotel: anders en machse doch niemandt straffen noch richten, soo als boven gewesen is, met de uytghedruckte woorden der Sodomiten, die van Loth niet en wilden ghestraft worden; jae al waren sy de alderargste netteboeven die op de aerde gaen connen: want sy zijn doch, cruydeken en roert my niet.

(1) Priscianus ende Despauterius zijn liedens gheweest, die de latijnsche grammaticam, oft de regelen der latijnscher sprake gheschreven hebben: ende daerom segt men, dat de ghene die quaet latijn spreken, Priscianum oft Despauterium op de kinnebacken slaen.

* VAR. Kinnebacken.

(2) Dit wordt opentlijck bevolen in de Decreten cap. *in scriptis. dist.* 96. ende doorgaens over den gantschen titel.

Dat III. capittel.

Of de gheestelijcke persoonen oock met boeverije omme gaen? Ende hier wordt verhaelt de edele ende hooghe stamme der gheestelijckheyt, ende aller harer voorvaderen afcomste, op tweeendertich quartieren ghebracht, ende elck met sijne wapenen, banieren, schildt-knapen, ende vrome ridderlijcke daden verciert.

Maer hier op mochte nu een devoot ende catholijcx herte dencken, oft dan oock wel moghelijck ware, dat die hooghweerdighe gheestelijcke liedens, der welcker daghelijcksche neeringhe is Godt te maken, ende zijn van den alderheylichsten Vader de Paus van Romen gheschapen ende heraf gecomen, souden met eenige boeverije, schalckheyt oft boose daedt ommegaen? O dat zy verre van ons, dat sulcx ons op 't herte soude comen. Want hoe ware dat moghelijck? Daer sy alle ghelijck van alsoo edelen ende hooghberoemden stamme zijn uytgesproten, ende van alsoo vrome, deuchdelijcke ende h. voorvaderen afghecomen (in welcker voetstappen sy even vlijtich wandelen), dat een mensche het herte breken moet, die het hoort verhalen. Maer op dat men niet en meyne dat het joc zy, soo wil ick op het aldercorste ende alderduydelijckste hare edele ende lieflijcke afcomste eenen yederen voor ooghen stellen, op dat men de voghelen uyt den nest mach

leeren kennen, ende richten van de veulens, nae dat de moeder is.

Ende op dat alle dinck wel degelijck toegae, soo sal ick nae de wijse ende oude hercomen van die edele Dom-canonicken tot Ceulen ende tot Luydick, hare stamme op XXXII quartieren brenghen: namelijck acht van des vaders vader, ende acht van des vaders moeder; item acht van des moeders vader, ende acht van des moeders moeder. Want die dese quartieren met hare behoorlijcke wapenen ende banieren wijsen can, daer op en valt ontwijffelijck niet te seggen, of hy en mach niet alleen Dom-canonick worden, maer oock alle privilegien des adels vry ghenieten, ende sich van de beste ende oudtste stammen houden, gelijck als een yegelijck die daer van verstandt heeft, my gheerne sal toestaen. Daerom, soo ick sulcx van het oude hercomen der h. voorvaderen der gheestelijckheyt can bewijsen, soo is de sake claer, ende sy moeten vroom wesen, spijt haer kinnebacken. Want het bloedt en can niet lieghen, ende een gans en can gheen wlen ey leggen. Dat moet zijn waer ende ghewis, oft anders mossel en ware gheen visch.

Aengaende dan de eerste acht quartieren, die bestaen enckelijck van edele seer vermaerde ende hooghberoemde ketters, openbare godslasteraers, ende vrije spotvogels, die met alle religien ende Godsdienst haren spot ghedreven hebben. Want voor den eersten hebben sy den h. Vader ende Paus Liberium, daer sy hare stamme opbrenghen: welcke nae dat hy eerstmael de waerheyt hadde vromelijck voorgestaen, ende om der selver verbannen gheweest van den Keyser Constantio [(1)], werde naderhandt afvallich, ende om den Keyser te behagen, keerde sijnen rock om, ende begaf sich met den Arrianen (die de eeuwighe godtheyt Christi waren versakende); ende zijnde dieshalven ghebannen, werde door het voorbidden der edele r. vrouwen, die oock van Arrii gesintheyt waren, van

(1) Siet van desen Paus Liberio, Athanasium in den Sendbrief aen de gene die een eensaem leven voeren; item, de historien van Platina, van Joanne Majero, ende de historie Tripartita, ende Abbas Vispergensis.

sijne ballinckschap wederomme t'huys gheroepen, ende van nieus aen op sijnen stoel gheholpen, daer hy te vooren uyt verdreven was gheweest, soo datter een sware twist ende scheuringhe ontstonde tusschen hem ende den Paus Felix, die sijne plaetse beslaghen hadde: welcke Felix Jeronymus ende Eusebius oock ghetuyghen een ketter gheweest te zijn [(1)], ende om dieshalven den Roomschen Stoel vercregen te hebben: hoewel dat andere histori-schrijvers hier teghen zijn.

Daer nae rekenen sy hare gheslachte op Anastasium de tweede, die in de tijden des Keysers Anastasii, ontrent het jaer onses Heeren vijf hondert, oock van der waerheyt afvallich werde, ende den Nestorianen toe ghedaen, die Christi menschwerdinge verloochenden [(2)]. Jae hy socht alle middelen om den ketter Acatium van sijne ballincschap t'huys te roepen, ende hadde oock vrije ghemeynschap met den ketter Photino, soo dat hy van de rechtgheloovighe Bisschoppen werde verlaten, ende ten laetsten van Gods handt gheslaghen zijnde, met een camerganck alle sijne inghewanden uytstortede, ende sterf effen ghelijck als Arrius te vooren ghedaen hadde.

Ten derden beroemen sy sich op Bonifacium de achtste, die in de tijden der Keyseren Adolphi ende Alberti geregneert heeft; ende is van hem een spreeckwoordt in dien tijden gheweest: *Intravit ut vulpes, regnavit ut leo, mortuus est ut canis*; dat is te segghen: *Hy is als een vosken ingheslopen, hy heeft gheregneert als een leeuw, ende is ghestorven als een hondt* [(3)].

Want doe Celestinus de vijfde, een goet slecht gheselle, den pauselijcken Stoel in hadde, ende van de Cardinalen om sijner vromicheyt wille (ende in sonderheyt om dat hy gheboden hadde, dat sy op gheene muylen noch peerden, maer op ezels souden rijden) seer ghehatet werde, dese schalcke vos maeckte

(1) Joannes de Meyer int boeck der Concilien.
(2) Siet hier van Platinam, ende Fascicul. temporum, ende de Decreten, cap. *Anastasius, dist.* 19. met de glose daer op, ende Nauclerum.
(3) Leest hier van Nauclerum, Cornelium Abbatem, Joannen Majerum, Volateranum in sijn 22. boeck. Platinam, Chronicon Carionis, Baleum, ende ander historischryvers.

een man uyt, die sich veynsde een Enghel Gods te wesen, ende sprekende door een gote die in een muer doorgheboort was, vermaende Celestinum by nachte, als in een visioen, dat hy sijn ampt soude aflegghen, als wesende onbequaem tot de bedieninghe desselfs, ende eenen anderen die bequamer ware, sijne plaetse overgeven: so dat dese Bonifacius met alsulcke behendicheyt Paus werde, spottede met Godt ende met sijne eyghene religie. Ende terstont daer nae *, vreesende dat Celestinus sich noch mochte voor den rechten Paus uytgheven, wierp hem in een gevanckenisse, ende liet hem aldaer jammerlijck sterven. Voorts noch, beneven veel wreede ende ongoddelijcke stucken die hy bedreef, als dat hy twee Cardinalen van 't geslachte der Colomnesen, niet alleen van haer Cardinaels ampt, maer oock van hare eyghene erfgoederen, met enckel geweldt beroofde, om dat sy geseyt hadden, dat hy geen rechte Paus en was; item dat hy Sara Colomna met alle de Colomnesen in den vloeck ende ban stelde, dat hy den Keyser Albertum weygherde te croonen, ende nemende selve de croone op het hooft, ende het mes aen de zijde, sprack: Ick ben selve de Keyser; doch daer nae croonde hem den Coninc van Vranckrijck te spijte, welcken Coninck van Vranckrijck, genaemt Philippum, hy oock excommuniceerde, ende uyt sijn Coninckrijck wese (het selve den Keyser Alberto toecomende) om dat hy den Paus tot sijnen leenheere weygherde bekent te staen; noch daerenboven als tot een rechte waerteecken sijner godtsalicheyt, ende om een yeder te kennen te gheven, dat hy met sijne eyghene religie schertzede, soo begaf het sich, dat hy eenmael in de stadt van Genes, den Ertzdiaken, ghenaemt Prochetum, op den eersten dach van de vasten (den Aschdach ghenoemt) onder handen hadde; ende in stede dat hy hem soude het teecken des Cruyces op het voorhooft met gewijede asschen, na de gewoonlijcke wijse der Roomscher Kercken, drucken ende segghen: *Memento homo, quia cinis*

* VAR. Ende daer na.

es, et in cinerem reverteris: dat is, *ghedenckt, o mensche, dat du assche bist, ende salt tot asschen wederkeeren*; so nam hy een handt vol asschen, ende wierp het den goeden man in de ooghen, ende seyde met grooter verstoortheyt: *Memento homo, quia Gibellinus es, et cum Gibellinis in cinerem reverteris:* dat is te segghen *: *ghedenckt, o mensche, dat du een Gibellijn bist*, (*want men noemde Gibellinen, die des Keysers partije hielden*) *ende salt met den Gibellinen tot pulver vernielt worden* (1); ende met eenen beroofde hy hem van sijn beneficie. Maer wat wil ick veel segghen? Het blijckt openbaerlijck, dat hy een goede plaetse onder dese eerste quartieren verdient heeft, dewijle hy te Parijs in een openbaer Concilie, van dry voornemelijcke stucken beschuldicht ende overtuygt is geweest (2), als namelijck, van moordt, van ketterije, ende van simonije oft proven coopmanschap, ende derhalven van sijnen Pausdom afghewesen. Ende niet lange daer nae, is hy in de stadt van Anagnia, aldaer hy was residerende, ghevanckelijck ghenomen gheweest, ende tot Romen op Engels-borcht gevoert, aldaer hy uyt enckel spijt ende grimmighe toornicheyt, heel rasende ende sinneloos geworden is, soo dat hy sijne eyghene handen gheknaecht ende opghegheten heeft, ende is alsoo jammerlijck ghestorven als een hont (3); hoewel dat het schijnt dat de Duyvels grooten rou over hem voerden: want dien heelen dach hoorde men op Engels-borcht groote grouwelijcke donderslaghen, ende een afgrijselijck misbaer, soo dat het scheen dat hy met alle de clocken der Duyvelen overluydt, ende van alle de helsche Papen ende Monicken *berequiemt* werde. Want hy hadde jae uytnemende seer heylich geweest (4): midts hy aldereerst de winckelen ende kramen der indulgentien ende aflaten opgheslaghen, ende het Jubileus of het gulden merctjaer aldereerst op de bane ghebracht

* VAR. Dat is.

(1) Siet Nauclerum ende Chronic. Carionis.

(2) [Siet de Chronijcke van Vranckrijck]. [Petrum crinitum].

(3) Siet van dit Concilie ende van sijn doot de Chronijck van Vranckrijck genaemt *Les Annales de France*.

(4) Agrippa, *de vanitate scientiarum*.

hadde. Daerom ist wel recht, dat hy dit derde ghelidt van dese acht eerste quartieren beslae.

De vierde plaetse moghen wy Joanni de 23. van rechts wegen vergunnen, dewijle hy een openbaer ende onbeveynst ketter is gheweest, beweerende niet alleen met woorden, maer oock met opentlijck geweldt, dat de zielen t'samen met de lichamen sterven, tot aen den jongsten dach der verrijsenisse (1). Ende voorwaer in sijne verkiesinghe was de h. Gheest der Cardinalen alsoo heetijverich, datter twee van de voornemelijcste vermoort werden. Jae hy selve was oock met eenen bernenden ijver ontsteken, tot onse lieve Moeder de heylighe Kercke; ende daerom verdoemde hy den Keyser Lodewijck van Beyeren als ketter, om dat hy de keyserlijcke croone van des h. Roomschen Paus handen niet en wilde ontfanghen. Doch werde hy selve naederhant in een volle Concilie een ketter ghewesen, ende van Nicolao de vijfde, welcke in sijne plaetse ghestellet was, in figuere als een ketter verbrandt. Ende oock nae sijn doot, werdt sijn gevoelen van sijne navolger Benedicto de 12. als ketterisch ende irdisch verdoemt. Hy was oock te vooren van de generael der Minnebroeders, genaemt Michiel van Cesena, van een andere ketterije verclaeght ende overfuygt, als dat hy tegen alle schriftmatige waerheyt wilde met gheweldt beweeren, dat Christus ende sijne Apostelen weereltsche heerschappije hier op der aerden ghevoert hadden. Doch evenwel, hoe dat hy 't maecte, hy bleef daerentusschen Paus. Want hy maeckte twee Sancten, namelijck Thomas van Erford, ende Thomas van Aquino, ende ordonneerde dat men des avondts het Ave-maria soude cleppen (2). Daerom is hy ooc billicx onder de edele voorsaten der h. gheestelijckheyt in dit eerste quartier inghevoeght.

Voor de vijfde in dit quartier, mach staen Gregorius de 11.

(1) Leest van desen Paus het *Mare historiarum, Supplementum Chronicorum, Chron. Eusebii, Chronic. Carionis*, ende de extravaganten Joan. des 22. beginnende aldus, *Cum inter nonnullos. Ex. de verborum significatio*.

(2) Supplementum Chronic, Chroni. Euseb, Polidor. Vergil. int boeck *de inventoribus rerum*.

die ontrent het jaer 1371, gheregneert heeft, dewijle hy, doe hy de doot op de lippen hadde, een rechte biechte uytghesproken heeft, als dat hy niet veel beter en was dan een ketter: want nae dat hy als een fijn man van eeren, de Florentijnen uyt enckel haet verbannen ende vervloeckt hadde, ende swaren crijch tegen haer gevoert [(1)], den thienden penninck over het gantsche Duytslandt afgevordert, ende groote scheuringhen daer door ghemaeckt, ten laetsten nakende sijne doot, ontboodt de Cardinalen ende andere Papen by sich, ende houdende het Sacrament in de handt, beswoer een yeghelijck die daer teghenwoordich was, dat sy sich souden wachten te doen, ghelijck als hy ghedaen hadde, overmidts hy in stede van het woordt Gods ende goeden raedt te volghen, hadde sich tot den ghenen begheven, die hare valsche gesichten ende eygen verdichte droomen opwerpen, ende hadden daer door de Kercke in merckelijcke vaerlijckheyt ghestelt, van sware twist ende scheuringe: alsoo het nae sijne aflijvinge ghenoechsaem bleke. Want van stonden aen rees die afgrijselijcke scheuringe, die de historischrijvers noemen, het tweentwintichste Schisma, welck duerde over de veertich jaren.

Daer nae volgt int seste gelidt van dit eerste quartier, een rechte vaendrager van alle godtloose ketteren ende Epicuristen, ghenaemt Joannes de 24. Welcke in den eersten beschickte [(2)], dat Alexander de vijfde, die voor hem Paus was, door den ghetrouwen dienst sijns medecijnmeesters, ghenaemt Daniel de Sancta Sophia, met een Roomsche vijghe van cante gheholpen werde, om desen man van eeren plaetse te maken [(3)]. Daer nae hebbende de Cardinalen (te Bolonien vergadert) met geweldt ende ghewapender handt daer toe gedwongen, dat sy een Paus nae sijnen sin souden verkiesen, doe syder dry oft vier ghenoemt hadden die hem niet wel en monden, ten laetsten eysschede hy selve Sinte Peters mantel ende het pauselijck habijt, om quantsuys te gheven den ghenen die

(1) Nauclerus.
(2) Baptista Panaetius, in het 56. sermoen.
(3) Siet het Concilie van Constantien, int 2. boeck der Concilien. *Stella*.

hem best aenstaen soude. Maer hy tooch het selve aen, ende seyde: *Ick ben nu selve de Paus*. Was dat niet een schoone ordentlijcke ende wettelijcke verkiesinghe des h. Gheests? *Daer nae werde hy int Concilie van Constantien gewesen een openbaer ketter, godloos boeve, verdrucker der armen, vervolger der gherechtigen, steunsel der boosen, pilaer der provenkramers, spieghel der oneerlijckheyt, vat van alle ondeucht jae een vermenschede Duyvel, ende voor alsulcx, van sijnen heyligen Apostolischen Roomschen Stoel afgeset: zijnde overtuyght niet alleen dat hy met sijns broeders suster, met veel hellige nonnen ende bagijnen, met menige jonge maeghden ende gehillickte vrouwen sijne ontucht ende hoererije ghedreven hadde, maer oock als een hopman ende veldtheer aller ketteren, allerley proven ende beneficien, kercken ende bisdommen om 't hooghste gelt, oock den onjarige kinderen ende bastaerden geschoncken, jae ooc selve menichmael een beneficie veel verscheyde liedens op eenen tijt vercocht; ende spottede met alle religien, midts hy niet alleen de Missen ende Vesperen, de seven ghetijden, de vasteldaghen ende abstinentien versmadet hadde, maer hadde oock S. Jans hooft, dwelck in S. Silvesters clooster lach, den Florentijnen voor vijftich duysent ducaten willen vercoopen, soo hy van de Roomsche borgheren niet verhindert ware geweest; ende hadde openbaerlijck in tegenwoordicheyt van veel Prelaten ende andere eerlijcke liedens gheseght, dat nae dit leven geen andere leven te verwachten en is; jae bleef herdtneckelijck daer by, dat de ziele t'samen met het lichaem evenghelijck sterft, ende datter gheene opstandinghe noch verrijsenisse in der eeuwicheyt en is* [(1)].

Ho ho, paust dat niet wel? Ende nochtans dese h. Vader, daer hy van meer dan vierenvijftich alsodanige artijckelen overtuygt werde, die men hem ordentlijck voor sijnen neus

(1) Dit zijn bynae de eyghene woorden des Concilii van Constantien, soo als sy int 2. boeck der Concilien 1050. bladt gheschreven staen, ende van alle historischrijvers vermeldet worden.

oplas, soo antwoordde hy op een yegelijck der selven, seer swaerlijc suchtende: Och ick hebbe noch wel een erghere daedt bedreven dan dit is, namelijck, dat ick de bergen van Italien afgecomen ben, ende hebbe my in Duytslandt onder het ghericht des Conciliums ghegheven. Rekent nu toe, of onse heylige Vaderen ende Pausen, met dit exempel niet wel gheleert en zijn, dat sy buyten Italien gheen Concilium en sullen laten houden, in een landt daer sy bevel noch macht en hebben. In somma, dese goede heylighe Vader werde van sijnen Pausdom afghestelt, hoewel dat hy ontwijffelijck seer heylich was, midts dat hy selve Heylighen ghemaeckt heeft, ende S. Brigidam int register der Heyligen opgheschreven. Ende hy was de ghene die de Hooftmisse songh op Kersmisdach int Concilie van Constantien, daer de Keyser Sigismundus, als sijn Diaken, het Evangely sanck. Daerom ist wel recht, dat hem dese plaetse in onse eerste quartieren vergunt zy.

Ende voorts, dewijle hem Leo de thiende in sijn heylich Roomsche gheloove dapperlijck naeghevolght heeft, soo sal hy oock het volgende ghelidt in dese quartieren met sijne wapenen vereeren. Want beneven sijne groote gulsicheyt ende ontuchticheyt, daer hy in de historien hoogelijck van beruchtet is, beneven oock dat hy den Hertogh van Urbin, van sijn Hertoghdom afgeschuppet heeft, ende het selve den Roomschen Stoel aenghenagelt, dat hy oock den Hertogh van Ferraren twee steden benomen heeft, namelijck Mutina ende Regium lepidi, ende beneven de bloedighe krijghen die hy opgestockt ende opghevoedt heeft, tusschen den Keyser Carolum de vijfde ende Franciscum de Coninc van Vranckrijck, noch heeft hy tot een eeuwighe duerende memorie, desen roem in de historien naegelaten, als dat hy van het toecomende leven niet meer en hiel, dan de voorschreven Joannes, ende al wat van Christo in het Evangelie geschreven is, achtede by voor spot ende schertserije. Derhalven doe hem Petrus Bembus een gheleert man, die oock naederhandt Cardinael is gheworden, een sekere reden oft spreucke uyt den Evangelio voorghehouden hadde,

antwoordde hy lachende: Ey liever, wat comt ghy ons nu met uwe fabelen van Christo voort [1]? So dat hy voorwaer een eerlicke plaetse in dit heylige gheselschap verdient heeft.

Ten laetsten willen wy met Clemente de 7. dese acht eerste quartieren besluyten, die ooc een heylich Vader der gheestelijckheyt gheweest is, seer hooghe vermaert, van weghen der duyvelrijen, vergiftinghen, verraderijen ende tooverijen. Want hy veel Cardinalen met het Italiaensche brocxken nae den Papen-hemel ghesonden heeft, op dat hy mochte hare goederen beerven, ende alsoo ghelt versamelen, waer mede hy ten laetsten den pauselijcken Stoel, die hem voor dertich duysent ducaten overghelaten werde, soude afcoopen [2]. Doch in sonderheyt wordt van hem verhaelt, dat hy op sijn doot-bedde ligghende, seyde dat hy nu ymmers int laetste soude van dat groote twijffel ontslagen worden, te weten, of de zielen oock sterffelijck zijn, oft niet. Soo dat men daer uyt lichtelijck can afnemen, wat hy van het Christen gheloove, ende van de gantsche Schrift, jae oock van sijne eyghene religie was houdende: het welcke hy noch aen een ander daedt merckelijck liet blijcken. Want hebbende ghebreck van ghelt, settede hy sekere Apostelen van goudt te pande, om ghelt daer op te crijghen, ende daer nae liet hy eenen impost op de expeditie der bullen setten, die hy noemde, *Pro redemptione Apostolorum*, dat is te seggen, *Voor de verlossinge der Apostelen*. Derhalven wy hem te rechte hier moghen stellen, om het onderste gat ende bodem te stoppen, van dese acht eerste edele quartieren, bestaende enckelijck van ketters ende openbare Gods-lasteraers, die voor wapenen voeren in hare schilden, *vossen, wilde swijnen, draken, water-peerden*, ghenaemt int latijn, *hippopotami, aderen, basilisken, slanghen ende spinnecoppen*; ende

(1) Dit wordt verhaelt int boeck dat de Duytsche Vorsten ende Stenden hebben laten uytgaen, om van het Concilie van Trenten ontslaghen te wesen. Item in Baleo, ende andere historischrijvers.

(2) Siet de Pasquillen der Pausen. Item de grafschriften Clementis, ende het boecxken ghenaemt, Tegenstellinge der wercken Christi ende des Paus int Fransoys uytghegaen.

in hare banieren, de steden daer sy afcomstich van zijn, namelijck, *Romen, Samarien, Dan ende Bethel*. Ende tot hare schildt-knapen hebben sy *Epicurum, Lucianum, Arrium, Sabellium, Iulianum* den afvalligen, ende andere dierghelijcke rotghesellen.

De tweede acht quartieren van dese edele ende hooghberoemde stamme der geestelijckheyt, bestaen aldermeest van oncuysche hoereerders, eebrekers oft overspeelders, ende Sodomytische boeven.

Waer van de Pausinne Joanna de neghende of Juth, is de rechte moeder ende voornemelijckste vaendragherinne. Want als een hoop verckenen van een vruchtbare seughe, alsoo zijn alle de Papen ende Monicken, ende alle de gheestelijckheyt van haer afgesproten. Ende in der waerheyt, sy was met alsoo vyerige liefde over dit heylich geslacht ontsteken, dat sy haer van een Cardinael liet bevruchten, ende baerde een kindt int midden van der strate, te halve weghe tusschen het Colosseum ende S. Clementis capelle [(1)], effen so sy wel devotelijck ende statelijck in de processie tradt: ten selven lickteecken, dat daer noch hedendaeghs tot een eeuwige memorie, een steenen beeldt uyt der aerden gehouwen staet, ende dat de Pausen in hare processien, dien wegh nemmermeer in en gaen, vreesende of haer oock 't selve mochte gebeuren. Doch om sulcx te vermijden, heeft de heylige Roomsche Kercke twee porphyrsteene stoelen laten houwen [die noch staen tot S. Jans de Lateran], daer men van onder te tasten plach, of de nieugecoren Paus oock van alle sijnen huysraet gestoffeert was. Hoewel dat sulcx nu int gebruyck niet meer en is, midts dat sy het met der daedt ende met de menichte van hare bastaerden ghenoech te kennen gheven.

Daer nae zijn sy van Lando heraf gecomen, welcke Joannem de elfde in overspel ghewonnen hadde [(2)], ende voorts het beste

(1) Platina. Chronica Carionis, ende alle andere historien.
(2) *Petrus Permonstrancensis*.

deel sijns levens onder hoeren doorghebracht: derhalven hy het tweede ghelidt van dese quartieren beslaen moet.

Ende sijne sone Joannes de elfde mach sijnen vader in het derde gelidt van dit quartier volgen: welck van de ontschamele hoere Theodora, vrouwe ende regente over de stadt van Romen, eerstmael ghedwongen werde, met haer te hoereren, ende daer nae, als hy hier in gewillich was, werdt hy eerst Bisschop van Bolonien, ende daer nae van Ravennen, ende ten laetsten Paus van Romen gemaeckt [(1)]. Het welck hem seer suer opbrack, midts dat Marozia, de voorschreven Theodoren dochter, oock een snoode hoere, beschickte met hulpe van haren man Guido Marcgrave van Toscanen, dat sommighe krijchsknechten van haren man, hem in S. Jans te Lateran paleys, vinghen int jaer 928, ende met een cussen op den mont jammerlijck versmoorden. Ende dit gheschiedde, op dat dese Marozia haren eyghen sone Joannem de 12. (die sy in overspel van den Paus Sergio de 3. hadde ghecreghen) mochte op den h. Stoel vorderen. Hoewel dat die feeste niet langh en duerde, midts dat hy dat selve jaer, met grooten oproer der Roomscher borgheren werde afgheset, ende Leo de 6. in sijn plaetse ghestelt. Doch werde dese Leo, seven maenden daer nae, int jaer 930, van Marozia vergiftet. Ende daerenboven ooc, als men vermoedt, Stephanus de 6. die hem naevolghde, werde met de selve pracktijcke int mollen coninckrijck versonden. So dat de voorgenoemde Joannes hare sone, ten laetsten noch wederom op den h. Stoel geraeckte. Nu hadde dese Marozia een sone ghenaemt Albericus, welcke merckende dat hy machtich ende ontsien was in de stadt van Romen, dwongh de edelen ende regeerders der stadt met eenen eede, dat sy nae de doot des Paus Agapiti, die doe regneerde, souden sijnen sone Octavianum Paus maken, alsoo sy oock deden, ende hy werde ghenaemt Joannes de 13. Welcke (midts hy van hoeren

(1) Dit beschrijvet bynae van woorde te woorde Luitprandus van Pavien, in sijn 2. boec, 12 ende 13 cap.

ende boeven gesproten was) conde sijn geslachte niet missaken. Want hy was der oncuyscheyt ende hoererije soo uytnemende seer toeghedaen, dat hy een openbaer bordeel hiel; ende doe hy dieshalven van de Cardinalen ghestraft werdt, soo hieu hy den eenen de neus af, den anderen de handt, den derden de beenen ende de schamelheyt. Soo dat hy van rechts weghen in dit vierde quartier onder de edele voorvaderen der gheestelijckheyt ghetelt wordt. Dit is de selve, den welcken Keyser Otto ghetrouwicheyt swoer, naevolghende den eedt die in de Decreten ingheregistreert is [(1)]. Ende hy croonde oock den Keyser. Maer doe Otto den rugghe ghekeert hadde, soo spande hy sich tegen hem, met sijnen vyandt Alberto, Berengarii sone. Het welcke de Keyser vernomen hebbende, keerde wederom nae Romen; ende doe nam mijn heer de Paus de vlucht, ende liep henen in de wilde bosschen, sonder eenichsins te willen voor den Keyser comen, wat dat men hem conde beloven oft versekeren. Derhalven dede den Keyser een Concilium vergaderen, in het welcke de Paus verclaeght wert, ende overtuyght van dese naevolghende stucken [(2)]: als dat hy sijne ghetijden niet en las, dat hy, doende sijn Misse, het Sacrament des altaers niet en nam, dat hy in een peerdtstal Diaken hadde verordent, dat hy met twee susters hoererije begaen hadde, dat hy kinderen tot Bisschoppen ghemaeckt hadde, veel jonghe maeghden ende weduwen gheschendt, van Sint Jans paleys te Lateran een openbaer hoeren-huys ghemaeckt, sijns vaders boelschap, ghenaemt Stephana, item een weduwe ghenaemt Ravera, ende noch een ander ghenaemt Anna, t'samen oock met hare nichte beslapen; beneven dat hy oock hadde brandtstichtinghen te weghe ghebracht, vensteren ende deuren by nacht opgheloopen, den Duyvel wijn opgheoffert, ende in het dobbelen den Duyvel te hulpe geroepen, met meer andere sulcke pauselijcke stucken,

(1) Cap. *Tibi domino*, dist. 63.
(2) Dese gantsche historie met de artijckelen hier beschreven, verhaelt de historischrijver Luitprandus in sijn seste boeck bynae doorgaens.

die te langh waren te verhalen. Om der welcker wille, hy in dat Concilie, van den Keyser (met verwillinghe der Prelaten) werde afgheset, ende in sijne plaetse ghestelt Leo de achtste. Nochtans, nae des Keysers aftoch, maeckten de hoeren van Romen (die hy lot sijnen besten hadde) soo veel by den adel van Romen, ende speelden soo wel hare personagie, met veel gelts ende met den schat der kercken te beloven, dat hy noch wederom werde gheroepen, ende Leo afgheset [(1)]. Maer dese vreuchde en duerde niet lanck: *want hy werde corts daer nae van eenen man buyten de stadt van Romen, by nachte op het bedde met een ponjaert doorsteken, daer hy by des mans huysvrouwe lach en sliep*. Ende dit is de selve man, die sijne naecomelingen aldereerst heeft leeren de clocken doopen [(2)], ende heeft de groote clock tot S. Jan de Lateran, met sijn eyghen naem laten noemen. Nae den welcken wy Paulum detweede int vierde gelidt van dit quartier stellen mogen: die sich aldereerst roemde alle godlijcke ende menschelijcke rechten in sijn borst besloten te hebben. Soo dat gheen wonder was, dat hy die edele borstalsoo wel smeerde met brassen ende slempen, begevende sich tot alle vleeschelijcke lusten, ende brengende sijne tijt vast toe, met goude stucken ende oude munten te besien, ende voorts alle middelen te verdencken, om sich proper ende fraey toe te maken, met allerley peerlen ende costelijcke gesteenten: waer in hy alle sijne voorsaten verre te boven ginck. Jae als hy in den voorschijn quam, soo verwede hy sijn aenschijn met blancketsel ende vernissinghe, effen ghelijck als sijne landtsvrouwen de cortisanen oft hoeren van Venegien doen, in der welcker schole hy langhe gheleghen hadde. Hy ordonneerde oock aldereerst, *dat de Cardinalen souden hare kackstoelen ende pispotten met roodt cramosijn fluweel overtoghen hebben: het welcke sy noch heden ten daghe neerstelijck onderhouden, ghelijck als het int Concilie van Trenten wel gebleken is, daer sy alsulcke propere juweelen op haer*

(1) Dit verhaelt in hare historien Jean Marius, Nauclerus, Chronic. Sigeberti. Rober. Barus.
(2) Siet fol. 41. I. Bd.

muyl-ezels onder hare aldercostelijckste clenodien lieten voeren.

Ten laetsten, hoewel hy van tooverije ende nigromantie halven, grootelijcx beruchtet ende vermaert was, nochtans conde hem dat niet baten, of de Duyvel sijn goede meester brack hem den hals by nacht: dewijle hy sijne ontuchtige sodomytische oncuysheyt was drijvende, in de welcke hy op sijn Venetiaens sich veel plach te oeffenen. Derhalven hy oock van rechts wegen in dit edel * gheslacht-register gherekent wordt.

Den welcken niet alleen in den Pausdom, maer oock in goede zeden navolgede Sixtus de 4, die dese sodomytische ontuchticheyt niet alleenlijck selve was toeghedaen, ende tot allerley vleeschelijcke wellust begheven (so dat hy binnen twee jaren tijts de somme van dry hondert duysent ducaten daer in verteerde) maer hy gaf oock (1) alle die van den gheslachte des Cardinaels van Sinte Lucia (welcke sijn jagher was) vrijen oorlof, te moghen de selve sodomytische oncuysheyt, in de dry heetste maenden des jaers, namelijck Junio, Julio ende Augusto, drijven. Ende dit is de heylighe man, die soo veel vyerdaghen inghestelt heeft, als van Sinte Franciscus, etc. ende van de Presentatie ons l. Vrouwen; ende heeft voorts dat devote ghebedt gemaeckt, beginnende, *Ave sanctissima Maria mater Dei, Regina coeli, etc.* gevende duysent jaren aflaets, die 't voor haer beeldt souden segghen; jae heeft ooc van S. Bonaventura een Sant gemaect. Daerom ist recht, dat hy ooc in het geselschap van onse Sancten een eerlijcke plaetse besla.

Desen heeft voort ghevolgt Innocentius de achtste, die maer acht bastaerde sonen ende acht dochteren hadde: welcke hy alle ghelijck seer hooghe naer sijnen staet opbracht. Doch dewijle hij van gheenen hooghen stamme en was, ende het by de Pausen van Romen cleyn gheachtet wordt bastaerden te

* VAR. Het woordt *edel* ontbreekt in de tweede redaktie.

(1) Jo. Ravisius Textor, in sijn boeck ghenaemt *Officina*.

hebben, soo willen wy hem laten loopen voor alsulcx als hy is.

Ende Julium de 3. [(1)] int sevende lidt van dit quartier stellen, die sich niet alleenlijc tot hoererije en begaf, maer onderhiel openbaerlijck een jonghe lecker, genaemt Innocentius, tot sijne schendinghe, onnatuerlijcke ende sodomytische oncuyscheyt, ja roemde sich wel dickmael daer van. Ende doe hy Paus ghecoren werde, soo schanck hy den selven, als tot een loon sijner ontuchticheyt, sijnen Cardinaels hoet, met sijnen toenaem ende wapenen: soo dat hy naederhandt altijdt met des Paus eyghen toenaem is genoemt gheweest, ende noch ghenoemt werdt, namelijck *Cardinalin de Monte:* dat is te seggen, *het Cardinaelken van Monte*.

Ten laetsten sullen wy Pium de vierde, nu laetst overleden, in het achtste lidt van dit quartier setten: [dewijle hy in desen Venus-krijch het leven gelaten heeft als een vroom ende dapper krijchsman,] ende dat van hem voorts [*] onsen Papen, Bisschoppen ende Prelaten, voor het meeste deel alle gheschapen ende gemaeckt zijn. Dese goede heylighe Vader, doe hy door Bolognien voer nae Romen, als de Stoel ledich was, soo maeckte hy de sieckaert, verhopende daer door de Cardinalen te winnen, dat sy hem souden verkiesen, op hope dat hy 't niet langhe maken en soude. Ende doe hem dat niet en hielp, sochte hy een ander practijcke. Want zijnde int *Conclavi*, dat is int camerken der Cardinalen, veynsde hy sich met den Cardinael van Trenten, als dat hy den Duytschen wilde veel dinghen toelaten in de religie, als namelijck het gheheele ghebruyck des Sacraments, ende de vrijheyt der huwelijcken staet voor den Priesteren. Maer doe hy sach dat de Cardinaels daer mede grootelijcx verstoort werden, ende hem dat alles niet helpen conde, maer veel eer hinderde, so

(1) De memorie van dese twee Pausen is noch soo versch, dat de stucken die hier verhaelt worden eenen yeder kenlijck zijn.

* VAR. De oudere text heeft: In het achste lidt van dit quartier setten: van den welcken voorts onsen Papen, enz.

ginck hy voort met giften ende beloften hare stemmen afcoopen. Ende op den selven tijt creech hy voor een spreeckwoort van den Pasquil: *Impius es tu, pater tuus latro est, mater tua meretrix, quomodo huc intrasti*? Dat is te segghen: *Du bist een mensche sonder Godt, dijn vader was een moordenaer, dijne moeder een hoere, hoe bistu hier gheraeckt*?

Wt welcker oorsake, om dese schandtvlecke der godtloosheyt af te wasschen, liet hy sich naderhant noemen *Pius*, dat is te segghen, godtsalich. Doch om op onsen propooste te vallen, hy en hadde niet alleen de hoeren ende cortisanen van Romen seer lief, maer oock de ghehillickte vrouwen. *Soo dat hy in sijne uyterste ouderdom, beneven een openbare hoere of cortisane, onderhiel oock de huysvrouwe van een edelman van Romen, ghenaemt Papirio Capizucchi, ende at ghemeynlijck veel slecken ende oesteren, ende dranck daer op eenen stercken wijn, ghenaemt Mangegerra, om sijnen vleeschelijcken lust tot de selve te verwecken*.

Ende doe het niet helpen en conde, soo dat sijne cortisane met hem, als met een machteloosen vrijer opentlijck spottede, ende sach het voorghenoemde Cardinaelken van Monte veel liever dan hem, soo dede hyse openbaerlijck int hondengat worpen. Doch daer nae, uyt grooter liefde ende bermherticheyt lietse wederom los gaen, ende hebbende sich met haer vercracht in sijne onnatuerlijcke lust, ende willende voort de voorghemelde edele vrouwe beslapen, at op een avondt veel slecken, ende dranck van den voorschreven wijn, ghenaemt *Mangeguerra*, ende alsoo hebbende een nieuwe jeught ghecreghen, leyde sich met haer te bedde. Van daer hy noyt meer op en stondt, maer werde met de voeten voor, onder de groene dekens ghedraghen. Waerop sijn grafschrift aldus ghemaeckt werde:

Le Donne, lumagi et Mangaiguerra,
M'hanno levato dalla Sedia, et posto in terra.

Dat is te segghen:

Vrouwen, slecken ende Mangegerra veel gheacht
Hebben my van den Stoel onder d'aerde ghebracht.

Hy sal dan dese twee acht quartieren met recht ende billicheyt moghen besluyten, dewijle hy in de hoerische oncuysheyt sijn eyghen leven ghewaget heeft, ende sich daer mede een eeuwighe naem onder de edele voorsaten der geestelijckheyt vercreghen. Welcke in hare wapenen met groote triumphe voeren *bocken, stieren, beyren, leopaerden, harpijen, seughen, merryen ende heete teven*, ende in de banieren, de steden van *Romen, van Sodoma ende Gomorra*, daer hare edele gheslachte van oorspronckelick hercomstich is; ende tot haren schildt-knapen hebben sy *Ammon, Absalon, Sardanapalum ende Heliogabalum*.

Nu volghen voorts de derde acht quartieren, daer de * edele stamme der heylighe geestelijckheyt uyt gesproten is. Ende dese bestaen aldermeest uyt grijpende gierigaerts ende wreede bloethonden, die met gelt ende met giften den Stoel inghewonnen hebben, ende voorts veel oproers ende geschils ghemaeckt, ende veel bloedts vergoten. Daerom voeren sy in haren schildt *leeuwen, wolven, crocodylen, tygeren, arenden, griffoenen, valcken ende raven*, ende hebben tot hare schiltknapen, *Cain, Nemrot, Esau, Nero* ende andere dierghelijcke; doch in hare baniere voeren sy de steden van *Romen* ende *Edom* **.

De eerste van dese edele helden, mach wesen de Paus Formosus (die ontrent het jaer 893 regneerde) t'samen met sijne wederpartijen, die sulcken twist ende tweedracht hebben in dat Christenrijck inghevoert, dat het menige jaren daer na niet en heeft connen ghestilt worden. Want de haet die sy d'een den anderen toedroegen, was soo groot ende onnatuerlijck, dat

* VAR. Dese.
** VAR. Babylon.

Stephanus de seste, het doode lichaem Formosi liet uytgraven, ende vergaderende een Concilium daer over, liet het met het pauselijcke habijt * eerst becleeden, ende daer nae toogh hy hem sijne cleederen uyt, ende dede hem leecks cleederen aen; ende alsoo hebbende ** hem de twee vingheren van de rechte handt afghehouwen, ende de selve in den Tiber gheworpen, liet hem voorts als een leeck begraven, ende maeckte alle sijne ordonnantien crachteloos ende te niete. Daerenteghen Romanus, de naevolgher Stephani, bevestichde wederom alle sijne daden ende ordonnantien, ende maecte die van Stephanus te niete (1). Den welcken oock hier in naevolghede de Paus Theodorus de tweede, bevestighende alle de ghene die van Formosus tot eenighen ampt verordent waren (2). Dit selve dede oock (doch niet sonder grooten oproer ende gheschil) Joannes de thiende, die hem naevolghde, ende maeckte niet alleen de daden ende ordonnantien Stephani te niete, maer lietse oock in een openbaer Concilie verbranden (3); den welcken voorts volghde Benedictus de vierde, ende nae Benedictum, Leo de vijfde.

Den welcken Leonem naevolghede Paus Christophorus, die wy hier in het tweede ghelidt van dit derde quartier te rechte moghen stellen, overmidts dat hy, die van den voorgenoemden Benedicto de vierde veel deughts ende voorderinghe ontfanghen hadde, wierp den selven in een ghevanckenisse, ende nam den Stoel metgheweldtin. Soo dat de goede Leo uyt droeffenisse sterf.

Doch werde dese groote ondanckbaerheyt den voorseyden Christophoro wel vergolden, midts dat Sergius de derde, een groet hoerejager (soo als hier vooren (4) gesien is) hem oock daer vinck, ende eerstmael in een clooster, daer nae in een openbare kercker wierp, aldaer hy seer jammerlijck sijne ellendige daghen ten eynde bracht (5). Ende dit is de selve Sergius, die dat voorschreven lichaem des Paus Formosi noch anderwerf

* VAR. Met pauselijcken habijt enz.
** VAR. Ende hebbende.
(1) Nauclerus.
(2) Mare hist. ende Nauclerus.
(3) Mare hist. Rob. Barn. Chron. Sigeber.
(4) Int 3 gelidt des 2. quartiers.
(5) Supplem. Chron.

opgroef, ende liet hem * onmenschelijcker wijse onthoofden, ende de dry andere vingeren afhouwen, ende wierp het lichaem also in den Tyber; doch werdt het naederhandt in de tijden Anastasii des derden wederom uytgevisschet, ende zijnde in S. Peters kercke eerlijck begraven, werdt van de beelden ende blocksanten door een groot mirakel seer lieflijck toe gheknickebolt ende willecoem gheheeten, so de historien de waerheyt schrijven; maer daer en is niet veel aen gelegen. Alleen willen wy desen goeden Sergium in dit derde gelidt quartier-meester maken, dewijle doch [van] alsoo vromen geselle, alle andere Pausen ende de gantsche gheestelijckheyt, als maeyen uyt een verrotte kees, uytghesproten zijn.

Voor de vierde in dit quartier, moghen wy nemen den Paus Bonifacium de sevende, welcke zijnde door oneerlijcke middelen op den Stoel geraeckt, begonde te mercken, dat hy te Romen niet wel ghesien noch versekert en was. Derhalven soo maeckte hy sich wech na Constantinopolen. Doch hy en vergat niet alle de costelijcke juweelen ende schatten uyt der kercken heymelijck te stelen ende mede te nemen (1). Waer van hy binnen de acht maenden dat hy ballinck was, een groote somme gheldts maeckte, ende daer mede practiseerde [hy] soo behendich, ende verblindde alsoo de ooghen der Romeynen, dat sy niet meer siende op sijne ondeucht ende boosheyt, hem wederom ontfinghen, ende lieten sich voort gantschelijck met den schijn ende glinster des goudts verblinden, soo dat hy middel creegh om den Paus Joannem de 15, die in sijne stede gheset was gheweest, ghevanckelijck te nemen; ende hebbende hem beyde de ooghen uytgesteken, liet hem in den kercker van hongher sterven, ende alsoo greep hy wederom het regiment aen. Doch, het was een corte vreuchde met hem, midts hy niet lange daer nae van een snelle ** doot overvallen zijnde, *werdt van het ghemeyne volck lancx de straten ghesleypt, ende*

* VAR. Het.

(1) Dese historie verhaelt Nauclerus, Robertus Barnus ende Cornelius Abbas.

** VAR. Met een snelle.

met spiessen ende priemen doorsteken, ende alsoo ten laetsten als een leecke begraven.

Hier mach nu volghen Benedictus de achtste, die dit quartier met sijne wapenen verciere; van den welcken de historien eendrachtelijck vermelden, dat hy nae sijn doot eenen Bisschop verscheen in een verschricklijcke ghedaente, zijnde op een swert peerdt gheseten [(1)]; ende doe hem de Bisschop ghevraeght hadde, Bistu niet de Paus Benedictus, die uyt dese weerelt verscheyden is? Antwoorde: Ick ben voorwaer die snoode ende ellendighe Benedictus. Maer hoe gaet het dan met dy, heylighe Vader, sprack de Bisschop? Waer op hy antwoordde: Ick worde seer jammerlijck gemartelt ende gepijnicht; doch hebbe ic de hope der barmherticheyt Gods niet verloren, soo men my met ghebeden, met Missen ende aelmissen helpen wil. Ende daerom salstu tot Joannem mijnen naevolgher gaen, ende segghen hem, dat hy in alsoodanich coffer een groote somme gelts vinden sal, het welcke hy den armen gheven moet; dewijle doch alles wat te vooren voor my ghegheven is, niet helpen en can, als wesende gerooft goet ende qualijck vercreghen. Waer op de Bisschop sijn boodtschap volbracht hebbende, verliet sijn bisdom, ende begaf sich in een clooster. Of nu dit waer zy, oft gheloghen, oft oock de Duyvel in des Paus ghedaente verschenen is, oft de necker, daer laet ick de doctoren van Loven over sorgen. Doch dewijle alle historischrijvers dit eendrachtelijcken betuygen, so is het blijckelijck, dat hy so wel als sijne voorsaten ende als sijne nacomelinghen, het meeste deel sijner goederen, met rooven, met stelen, ende met ongoddelijcke middelen vercregen ende te hoop ghebracht hadde. Daerom ist recht, dat hem in dit derde quartier oock een plaetse ghegunt zy.

De seste plaetse in dit quartier, moghen wy voort Clementi de vierde gheven, welcke seer schoone middelen conde ghevinden

(1) *Fasciculus temporum*, ende andere historischrijvers.

om gelt ende goedt by een te cabassen. Want zijnde Paus ghecroont, ontboodt hy Carolum, den broeder des Conincx van Vranckrijck, van stonden aen nae Romen, ende maecte hem daer raedtsheer van der stadt, ende liet hem voorts van sijne Cardinalen croonen tot een Coninck van Jerusalem ende van Sicilien, doch met sulck bespreck, dat hy sich met eedt soude verplichten, der Roomsche Kercke jaerlijcx te betalen de summa van veertich duysent goude croonen, ende soude het Roomsche rijck van de Duytschen nemmermeer aenveerden, oft het hem schoon aengheboden worde [1]. Ende daer nae int jaer 1267, doe Conradinus de rechte ende natuerlijcke Coninc van Sicilien, uyt de nederlaghe die hy van Carolo hadde ontfanghen, ghevluchtet zijnde, in Caroli handen gelevert werde, so maeckte de Paus soo veel met sijne practijcken, dat hy te Napels, t'samen met Frederico, Hertoghe van Oostenrijck, ende andere meer, teghen alle recht ende billicheyt jammerlijck onthooft werde. Noch daerenboven vorderde hy den thienden penninck op heel Duytslandt, ende verbande Joannem Teutonicum, om dat hy sich daer teghen stelde [2]. In summa, dewijle hy alsoo goede middelen vinden conde om gelt te cabassen, het is recht dat hy dit derde quartier met sijne wapenen ende vrome daden helpe vercieren.

Voorts in het sevende lidt van dit derde quartier, moghen wy stellen Eugenium de vierde, van den welcken alle Pausen ende Cardinalen, alle Bisschoppen ende Prelaten, ende de gantsche geestelijcheyt, als van een vruchtbare stamme uytghesproten zijn; niet teghenstaende dat hy ten eersten uyt Romen ghejaeght werde van den borgheren, als een die alle dinghen in beroerten stelde, ende werdt met steenen ende pijlen door den Tyber gedreven, ende uyt der stadt ghejaeght; ende daer na van het Concilie tot Basel wettelijc ende menichmael ghedachvaert, zijnde verclaeght voor een muytemaker

(1) Naucler. Carion.
(2) Carion.

ende oproerighe gheest, voor een bloedtdorstich ende ergherlijck mensche, ende voor een vervolgher der gheestelijckheyt. Ende doe hy niet wilde verschijnen, uyt vreese dat hem hadde moghen ghebeuren, alsoo het int Concilie van Constancien Joanni den XXIII. onlancx te vooren ghebeurt was [1], werdt ten laetsten wettelijck ende behoorlijck afgheset, ende verbannen. Doch, dies niet teghenstaende, gheraeckte hy daer nae met gheweldt ende ghewapender handt, door hulpe des Dolphijns van Vranckrijck (die naederhant Ludovicus de elfde ghenoemt werdt) wederom op sijnen Stoel, nae dat hy het Concilium te Basel verstoort hadde, ende groot oproer ende scheuringhe ghemaeckt. Het welcke meer dan vijfthien oft sesthien jaren daer nae bleef duerende.

Ten laetsten voor het slot van dit quartier, connen wy niemant bequamer nemen, dan Julium de tweede, van den welcken men schrijft, *dat hy S. Pieters sleutel in den Tyber wierp, protesterende dat hy sich van dan voortaen met Pauli sweerdt wilde behelpen*. Ende in der daedt, den gheheelen tijdt sijns Pausdoms heeft hy met krijgen ende bloetstorten toeghebracht. Want uytgenomen dat hy den dronck ende der vleeschelijcker oncuyscheyt, ende in sonderheyt der sodomytischer ontuchticheyt seer toeghedaen was, so als het bleke by de twee edele kinderen, die de Coninginne van Vranckrijck den Cardinael van Nantes mede gedaen hadde nae Romen, welcke dese goede h. Vader tot sijne vleeschelijcke ontuchticheyt vorderde; maer behalven dit, soo en hadde hy anders gheen vreuchde ter weerelt, dan in den crijch. Derhalven men oock uyt alle historien bevindt, dat hy binnen den tijt van seven jaren, wel ruym tweemael hondert duysent menschen met crijch om den hals ghebracht heeft. Ende daerom ist recht ende billick, dat hy dit quartier met sijne wapenen besluyte.

Wy hadden daerenboven in dit quartier wel moghen inbrenghen veel andere Pausen ende heylighe Vaderen der geestelijckheyt,

(1) Siet het Concilie van Basel.

die het wederpart teghen de Keyseren, met groote oproeren, crijghen ende bloedtstortingen hebben gehouden, als daer gheweest zijn Gregorius de VII, Victor de derde, Urbanus de derde ende Paschalis de tweede, teghen Henricum de vierde; Gelasius de tweede ende Calixtus de tweede, teghen Henricum den vijfden *; Adrianus de vierde ende Alexander de derde, teghen Fredericum Barbarossam, die oock met voeten van Alexandro vertreden werde; Honorius de derde, Gregorius de neghende ende Innocentius de vierde, teghen Philippum Frederici broeder, ende teghen Fredericum de tweede, des eersten Frederici soon, ende teghen Conradum de soon Frederici des tweeden; ende Clemens de 4, tegen Conradinum Coninck van Napels, Conradi sone. Soo dat sy het soo plomp aenstelden, dat nae Willem Grave van Hollandt, het Roomsche rijck XVII jaren lanck sonder Keyser was, tot dat Rodolphus van Habspurg tot Keyser vercoren wert: welcke oock dieshalven in Italien niet gaen wilde, spieghelende sich (so hy seyde) aen den vos daer Esopus van verhaelt in sijne fabulen: welcke zijnde van den siecken leeu ghevordert, dat hy hem soude comen versoecken in sijne krancheyt, ghelijck als alle andere beesten deden, antwoorde, dat hy van de voetstappen verveert was, welcke alle ghelijck voorwaert wesen om nae den leeu te gaen, maer daer waren gheene die te rugghe wederkeerden.

Wy souden dan, segghe ick, alsulcke vrome helden ende h. Vaderen wel mogen verhalen, ende in dit quartier invoeghen, die over de Keyseren ende de ghesalfden des Heeren alsoo moetwillichlijck geheersschet hebben; maer dewijle onse voornemen niet en is aller Pausen historien te verhalen, dan slechts voor ooghen te stellen den edelen afcomst der heylige ende weerdige geestelijcheyt, ende dat een yeder wel weet, dat men in de gheslacht-registeren boven de XXXII quartieren nemmermeer en telt, om een edele afcomste te bewijsen, dewijle oock

* VAR. In de tweede redaktie luidt het aldus: Ende Paschalis de tweede tegen Henricum den vijfden, enz.

dat wy alsulcke Pausen, ende hare vrome feyten hier boven cortelijck hebben aengheroert, aldaer wy van des Paus macht hebben vermeldet, soo willen wy den leser dies aengaende, aen de historischrijvers verseynden, ende onse laetste acht quartieren des priesterlijcken stammes, met hare wapenen, banieren, ende quartier-meesters ordentlijck vervolghen.

So bestaen dan dese laetste acht quartieren van tooveraers, swerte-constenaers, vergiftighers, ende andere dierghelijcke, die met den Duyvel ende Duyvels consten ommegaen, ende voeren voor hare wapenen, *huybens, wlen, vledermuysen, ghieren, spechtvoghelen* [*], *crayen, swerte honden ende Duyvels clauwen* [**]. Tot hare schildtknapen wete ick hen niemandt te gheven, dan den *Duyvel* selve, die sy in hare betooveringhen aenroepen, ten zy dat sy *Simonem* ende *Elymam* toovenaers, oock mede willen hebben; ende voor hare baniere connen sy gheene bequamere steden ghevinden, dan *Romen, Babylon* ende *Egyptus*, van de welcke hare edeldom is heruyt ghecomen, midts dat sy vol van alsulcke duyvelrijen altijdt gheweest zijn; ten zy dat sy de *Helle* selve willen hebben, daerse haren eersten vader de Duyvel over langhen tijdt in gheforiert heeft [by Demogorgons cabinet].

Nu dan, in den eersten comt ons Sylvester de tweede voor, welcke ontrent het jaer 998 Paus is gheweest. Dese was eerst Monick tot Fluerii onder Orleans, ghenaemt Gerbertus; ende daer na zijnde in Spaengien ghetrocken, in de stadt van Sivilien, om te studeren, creegh een meester die in dese duyvelsche conste seer ervaren was, ende by hulpe van sijns meester dochter, daer hy groote ghemeynschap mede hadde, stal hem een van sijne voornemelijckste boecken in der const, ende ginck daermede strijcken, sonder Adieu te segghen; ende op dat hy in sijne dieverije niet betrapt en soude worden, schanck hy den Duyvel sijne ziele [***], met eenen swaren

* VAR. Spichten.
** VAR. Lucifers-klaeuwen.
*** VAR. Gaf hy sich selven den Duyvel over, met ziele ende lichaem, enz.

eedt: doch met bespreck, dat hy mochte in Vranckrijck wederkeeren, ende in sijne saken voorspoedich wesen. Daer nae werdt hy scholmeester (1), ende voort Otthonis des derden, ende Roberti Hugonis Capets sone, ende Lotharii meester, met welcker hulpe hy Ertzbisschop van Reims werde; hoewel dat hem Benedictus de 7. als een ketter ende toovenaer af sette. Doch daer nae werdt hy by hulpe Otthonis des derden, dien hy in sijne conste geleert hadde, Bisschop van Ravennen, ende ten laetsten om cort te maken, Paus van Romen; ende maecte met sijn meester de Duyvel een verbont, als dat hy soo langhe soude leven, tot dat hy te Jerusalem Misse dede, verhopende dat het nemmermeer en soude gheschieden. Maer de meester verschalcte de leerjongen: want daer was te Romen een capelle, ghenaemt Jerusalem, in de kercke van 't heylich Cruys, ende doende daer Misse, wert hy kranck, ende vernam dat de Duyvels hem quamen ter kermisse halen. [Alwaer kortelinck hy een jammerlijcke ende afgrijselijcke doot sterf, bevelende dat men hem de handen ende de tonghe soude afsnijden, daer hy den Duyvel mede aengebeden ende met offer vereert hadde.] Ende hier op vertellen de historischrijvers *, dat hy berou creech, ende bekende openbaerlijck sijne zonde, bevelende dat men sijn doode lichaem soude op een karre worpen, ende latent de ossen trecken daer sy wilden: [indien dat sy't onder de galge sleypten soo was hy verdoemt, maer soo sy het op de ghewijde aerde voerden, soo hadde hy genade verkregen.] Nu schrijven de historien dat het de ossen voerden ** voor S. Jans te Lateran kercke, aldaer hy begraven ligt, ende men seght dat hy aldaer veel mirakelen dede. Jae dit staet alsoo met de gantsche historie voor de selve kercke met groote schilderije merckelijck afghemaelt: hy gheloove het die wil. Soo veel ist ymmers, dat dese h. Sylvester

(1) Platina ende alle andere historien.

* VAR. Sommige historischrijvers.

** VAR. De oudere text heeft: Ende latent de ossen trecken daer sy wilden; soo dat de ossen de karre voerden, enz.

de eerste plaetse in dit laetste quartier beslaen sal *, dewijle dat van hem voort uytghesproten zijn alle andere helsche Vaderen, die de weerelt met hare plagende gheestelijckheyt beseten ende vervult hebben.

Daer nae mach volgen Joannes de 19, die ooc met Moenken Peck seer vriendelijcken verkeerde, gelijck als hy in des voorsz. Sylvestri schole bericht was geweest, ende door sijns meesters, namelijck des Duyvels hulpe, creegh de Pauscroone op het hooft, ontrent het jaer duysent ende vijf, ende behieltse maer vijf maenden (1). Ende daer nae ginck hy mollen vanghen, ende reysde voort by sijnen meester te kermis, int Vagevyer oft daer ontrent. Doch binnen dien corten tijdt dede hy noch veel goets (2): want hy bevestichde aller Zielkens dach, die nieu ghevonden was, ende in de abdije te Cluny van Odilio eerst inghestelt. Ick dencke dat hy alreede wel wiste, dat hy corts daer nae de zielkens int Vaghevyer soude gaen besoecken, ende kermis met haer houden (3).

De derde plaetse connen wy niemant van rechts wegen beter gunnen, dan Benedicto de negende, welcke te vooren ghenoemt wesende Theophylactus, hadde t'samen met eenen anderen ghenaemt Laurentius, Eertzpriester in de schole des voorghenoemden Gerberti (die naederhandt Sylvester de tweede ghenoemt werdt) gheleghen, ende in sijne lieflijcke consten ghetrouwelijck onderricht gheweest, door de welcke hy tot den pauselijcken Stoel gheraeckte, ende ginck sijnen oom Benedictum de 8, die onlancx voor hem gheregneert hadde, in schalckheyt ende listicheyt verre te boven, gelijck alle historien vermelden (4); [ende konde met sijne zwarte konste de vrouwen hem na doen loopen in bosschen ende berghen; hoewel dat hy ten laetsten van den Duyvel selve in

* VAR. Beslaet.

(1) Dit hebben beschreven Benno de Cardinael, ende Blondus de historischrijver.

(2) Siet fol. 229. I. Bd.

(3) Robertus Barus, ende supplem. Chron.

(4) [Dit verhaelt de Cardinael Benno in het leven Gregorii des VII, welcke was een ertz-priester der Roomscher Kercke ende leefde op dien selven tijdt.]

een bosch verworget ende den hals ghebroken werde.] Hy regneerde onder de tijden Conradi des 2. ende Henrici des 3. Ende nae dat hy doot was, verscheen hy eenen heremijt, in een gedaente van een onnatuerlijcke ende afgrijselicke beeste, hebbende het hooft ende de steert van een ezel, ende het lichaem voort als een baer. Ende zijnde van den heremijt gekent, ende ghevraeght wat sulcx te beduyden hadde, antwoordde (1), dat hy sich dies niet en behoorde te verwonderen noch te verschricken, gemerckt dat hy door het gerechtighe oordeel Gods daer toe in eeuwicheyt verwesen was, als een die beestelijcker wijse, sonder trouwe ende gheloove, sonder reden ende sonder wet op de weerelt geleeft hadde, ghelijck als alle gheloofweerdige historien eendrachtelijck vermelden. Derhalven oock was hy in sijn leven van veel schendelijcke stucken verclaeght gheweest, ende int derthiende jaer sijns pausdoms verdreven, zijnde in sijn plaetse ghestelt Sylvester de derde, die oock nae negenenveertich daghen werde van den Stoel afgheset, als een onnut ende onwetende mensche, ende de voorschreven Benedictus wederom ingheset (2); doch een weynich daer nae, om sijner ontuchticheyts halven *, noch eens afgedreven, ende Gregorius de seste in sijn stede aenghenomen. Hoewel dat sommighe historischrijvers willen segghen (3), dat hy de tweede mael niet afgheset en werde, maer uyt enckele giericheyt sijn pausdom voor ghereede penninghen den voorghenoemden Gregorio vercochte [voor duysent vijf hondert pont, ende liep wegh (vreesende de komste des Keysers Henrici) na Romen, den welcken hy het keyserrijck hadde ghesocht af te nemen, ende het selve Petro den Coninck van Hongaryen te schenken, seyndende

(1) Dit wordt verhaelt *in supplemento Chronicor, in Mari Historiarum, in Fasciculo temporum*. Item van Joanne Mario, van Naucle. ende van Roberto Barus.
(2) Joannes Marius. *Fascic. temporum*.
* VAR. Onnuttigheyts halven.
(3) Joan. Marius, ende Mare hist.

hem de keyserlijcke croone t'samen met dit klippel-veersken:

Petra dedit Romam, Petro tibi Papa coronam.

Dat is:

De steen gaf Pieter Romens throon,
End' nu geeft u de Paus de kroon.]

In somma, soo veel isser van, datter op die tijdt dry Pausen te Romen waren, namelick dese Benedictus, Sylvester ende Gregorius, die alle ghelijck om het lanckste stuck trocken (1), ende bleven soo lange treckende, tot dat daer een vierde, ghenaemt Gratianus, opstonde, die oock in Sylvestri des tweeden schole ghelegen hadde, ende conde sijn personagie soo wel spelen, dat hyse alle dry met ghelt afcochte, ende werde selve Paus ghemaeckt. Hoewel dat hy ooc daer nae, als een *Simoniacus*, dat is, die met ghelt ingeslopen was, werde eerstmael van de geestelijcheyt te Romen, ende daer nae van den Keyser Henrico in een generale Concilie afgeset, ende in sijne stede verheven een andere, ghenaemt Sindegereus, die sich daer nae liet noemen Clemens de tweede. Maer hy en maeckte het oock niet seer lange. Want negen maenden daer na maecte sich Damasus de tweede op de bane, ende bracht hem met vergift om den hals (2); ende claverde selve op den Roomschen Stoel, sonder leeder, dat is, sonder met eenighe * verkiesinghe oft verwillinghe, 't zy des ghemeynen volcx oft der gheestelijckheyt, daer toe gheholpen te zijn.

Derhalven wy hem oock met rechte mogen in het vierde gelidt van dit laetste quartier aennemen: gemerckt in sonderheyt, dat in dien tijden de meeste hoop van de Pausen ende andere Papen, der tooverijen, vergiftingen ende andere duyvelsche

(1) Rob. Barus ende Nauclerus.
(2) Supplem. Chron, Rober. Barus.
* VAR. Sonder eenighe enz.

consten waren toeghedaen, soo als de historien claerlijcken ghetuyghen.

De vijfde plaetse hoort Gregorio de sevende met alle billickheyt toe, die te vooren ghenaemt was Hildebrandus; welcke (soo de historien [1] vermelden) sijn driakel soo wel conde te werck stellen, datter wel ses Pausen, d'een nae d'ander, met het Italiaensche brocxken van cante gheholpen werden, [door de behendigheyt sijns ghetrouwen vriendts Gerardus Brazuts,] op dat hy daer toe een ghebaende wegh soude crijgen. Jae hy was oock een van des voorghenoemden Sylvestri discipulen, overmidts dat Sylvester (soo als gheseyt is) Laurentio den Ertzpriester, ende Theophylacto (die naederhandt werde genoemt Benedictus de 9.) sijn conste gheleert hadde [2]; ende Laurentius * leerde het voort desen Hildebrando, die daer door tot den heylighen Stoel geraeckte. Ende hoewel hy eerstmael in een Concilie te Worms voor een toovenaer ende sterrekijcker, ende voor een schalck booswicht, [een valsch Monick,] die met listicheyt het pausdom vercregen hadde, daer nae oock in een Concilie der stadt van Brixne, [by Trenten gelegen,] van veel Vorsten ende Bisschoppen, ende ten laetsten in een Concilie van Mentz, werde als een *Simoniacus*, oft proven-cremer ende oproerighe muytemaker afgheset [3], zijnde beschuldicht ende wettelijck overtuyght, dat hy met bedroch ende met gelt ingeslopen was, ende hadde het gheheele Christenrijck met oproer over eynde gheset, twist ende tweedracht aen alle canten ghemaeckt, ende alle meyneedighe, moorders, kerckedieven, schelmen, straetschenders ende brandtstichters, onder sijne beschuttinghe altijdt ghehouden (ghelijck als hy selve, ligghende op het sterf-bedde, naederhandt bekende) [4], nochtans so maeckte hy noch soo veel, met hulpe

(1) Fasciculus tempor. beclaeght dit met uytgedructe woorden, daer hy van dese scheuringhe der Pausen handelt.

(2) [Dit vinstu int breet verhaelt by Bennonem den Cardinael.]

* VAR. Ende sy beyde.

(3) [Siet hiervan Otton Triligent.]

(4) [Dit staet in 't boeck genaemt *Fasciculus rerum expeten. et taguedarum* gedruckt te Colen int jaer MDXXXV.]

des meesters die hy diende, dat hy wederom als een catte op sijnen Stoel claverde, ende dede den Keyser Henrico de vierde alle het spijt ende leet dat hy conde verdencken, makende sekere liedens uyt, die hem, som met verraderije, som met vergift *, som met andere listicheyt, souden ommebrenghen. Ende daer toe droech hy ghemeynlijck een boeck der Nigromantien in sijnen boesem. Jae sijnen Secretaris Joannes, de Bisschop van Portua, ghetuyghde in een openbaer sermoen, dat hy alsulcke stucken bedreven hadde, midts welcken hy verdient hadde levendich verbrandt te wesen (1), overmidts dat hy het heylighe Sacrament int vyer gheworpen hadde, in eene betooveringhe, om van den Duyvel sijn goede fortuyne ende gheluck te verstaen, teghen den Keyser Henricum (2). *Ende dit is de heylighe man, die den Priesteren ende alle de gheestelijckheyt verboodt, geene vrouwen te hebben* (3); *jae dat niemant tot eenige Kercken-ampt soude worden aengenomen, oft hy en hadde voordehandt beloeft reynicheyt te houden, dat is te seggen, sonder echte vrouwe te leven. Dit is de selve, die verboodt allen Christenen op den Saterdach, ende den Monicken in der eeuwicheyt vleesch te eten* (4). *Dit is oock de gene die Azo de Marcgrave tot Esten scheydde van sijne huysvrouwe de Gravinne Matildo, onder 't deckdel dat sy in den vierden graedt malcanderen van maechschaps wegen bestonden; maer in der waerheyt het was om dat hy die vrouwe tot sijnen besten mochte hebben: so alle historien getuygen, dat sy seer familiaerlijcken ende vriendelijcken met hem verkeerde* (5). Was hy dan niet wel heylich genoech, om het vijfde ghelidt in dit edele quartier te beslaen?

Nu voorts dan, nae hem mach in dit quartier volghen Joannes de 21. (die int jaer 1276 gheregneert heeft) om

* VAR. De woorden: *som met vergift*, ontbreken in de tweede redaktie.

(1) Dit vertelt de Cardinael Benno, die op den selven tijdt gheleeft heeft.

(2) Marianus Scotus.

(3) Siet hier voor fol. 33. I. Bd.

(4) Cap. quest. 1. *Dies Sabbathi de consecra. Dist*. 5. cap. *Carnium de consecra. Dist*. 5.

(5) Platina, Nauclerus, Abb. Urs.

dieshalven dat hy sijner consten van geometrien ende der sterrenkijckers alsoo veel toe vertroude, dat hy sich niet en ontsach te segghen, dat hy uyt de selve versekert was langhe te leven. Maer hy en bedroogh niemandt meer dan hem selven. Want hy en duerde maer acht maenden in sijnen pausdom, ende werdt in de stadt van Viterben snellijck overvallen, van een camer die hy aldaer liet timmeren: soo dat het blijckelijck is, dat dit van des Duyvels rancken waren, die hem van het langhe leven alsoo fijn versekert hadde.

Nu voorts, om het sevende gelidt van dese laetste quartieren wel te stofferen, connen wy niemandt bequamerwenschen, dan Alexandrum de seste, die te vooren was genoemt Roderick Borgia; ende zijnde Cardinael, socht alle middelen ter weerelt, om Paus te worden, ende ten laetsten en vondt geenen gelegender, dan dat hy sich gantschelijck tot de Nigromantie of swerte conste soude begheven: het welcke hy met groote vlijt ende neersticheyt oock dede, ende daer door versochte de Duyvelen, of sy hem uyt goede ghenegentheyt de pauselijcke Croone souden willen vergunnen. Waer in sy van stonden aen verwillichden, doch met sulcker voorwaerde, dat hy sich met eenen eedt soude verbinden, haer in alle dinghen onderworpen ende ghedienstich te wesen. Het welcke hy oock van herten gheerne toestondt, begeerende slechts, als dit verdrach gheschieden soude, dat hem de Duyvel niet en soude in eenighe schrickelijcke ghedaente voorcomen, om den eedtplicht hem af te eysschen, maer soude verschijnen in de ghestaltenisse van een *Protonotaris*. De Duyvel die gheen beter mom-aensichte en hadde connen ghewenschen, wilde hem sulcx gheerne te ghevalle doen. Soo begaf het sich dan, dat de Cardinael eenmael sich was gaen vertreden, in de oude stadt van Romen, op den bergh ghenaemt *Monte cavallo*, ende daer vertrack hy in een somercamerken alleen. Aldaer mijn heer de *Protonotaris* oock quam aenghetreden, in eenghedaente van een schoon middelbaerjarich man, ende wel rustich op sijn Paeps ghecleedt; ende hebbende den eedt van den Cardinael

nae sijnen wensch ende voorschrift afgenomen, versekerde hem het pausdom. Daer nae verdroegen sy seer vriendelijck met malcanderen, van den tijdt die Borgia in sijn pauselijcke ampt soude regneren, namelijck elf ende acht. In somma, Borgia werde Paus gemaect, ende begaf sich vry tot alle wellust ende begeerlijckheyt des vleesches. Hy besliep sijne eyghene dochter, ghenaemt Lucretia, welcke dies niet te min van sijnen sone Valentino Borgia haren eygenen broeder, op den selven tijdt oock beslapen wert: soo dat hy van sijn dochter niet alleen sijn bruyt, maer oock sijn schoondochter oft swagherinne maecktede, alsoo hare grafschrift duydelijck is vermeldende (1):

[*Conditur hoc tumulo Lucretia nomine, sed re*
Thais Alexandri filia, sponssa munus.

Dat is:

Hier leyt Lucretia met naem, maer vuyl end' quaet,
Een hoer, Alexanders dochter, bruyt, snaer met daet.]

Hy dede oock den goeden man *Ieronymum Savanarolam* te Florencien verbranden, om dat hy vrijmoedich tegen hem ende tegen sijne boose zeden ende leere predicte. Daerentegen maeckte hy verbondt ende verdrach met de Marranen, dat is, met de verloochende Christenen (2). [In korten hy was uytnemende excellent boven andere, ende uytstekende in alle goede catholijcksche, roomsche ende pauselijcke deugden.] Doch nae dat hy veel moorden hadde gedaen, soo met sijn eyghen handt, als door sijnen sone * Valentinum, die doch gheheel Italien in beroerte stellede, ende hadde Jacobum Cajetanum, den Cardinael Ursinum, ende den Abt Alvianum, [verradelijck] met veel

(1) Actius Sannazarius heeft het grafschrift ghemaeckt.
(2) Nauclerus.
* VAR. Als met sijnen sone.

andere meer om den hals gebracht, ende wilde ten laetsten eenen Cardinael op een bancket (d'welck hy seer mildelijck te vooren gaf) vergiftigen, soo begaf het sich, dat uyt dwalinghe des schenckers, het vergift hem selve gheschoncken werde, midts dat d'eene flessche voor d'andere was vertast, soo dat hyder van opswilde, ende ter doot toe kranck lach. Dewijle nu goeden raedt by hem seer dier was, soo schickte hy eenen van sijne getrouste knechten, ghenaemt Modena, in een contoor neffens de camer daer hy te bedde lach, om een verguldt boecxken der Nigromantien te halen, dwelck hy onder sijne alderbeste juweelen altijdt bewaert hadde. Ende soo de geselle int contoor meynde te treden, daer * sach hy den voorghenoemden *Prothonotaris* met een pauselijck habijt sitten, die sijnen meester alsoo natuerlijck gheleke, als of hy ** uyt sijn aensicht ghesneden ware gheweest. Daer van grootelijcx verschrickt, jae half doot wesende, tradt wederom te rugge, tot dat hem sijnen meester de Paus een nieu herte int lijf sprach, soo dat hy voor de tweede mael waeghde in het contoor te gaen. Aldaer hy van den gepausden Duyvel ghevraeght zijnde, wat hy aldaer te doen hadde, antwoordde dat hem de Paus gesonden hadde om een boecxken te halen. Doe brullede de Duyvel met een schrickelijck gebaer ende riep: Ick ben selve de Paus, ende daer mede verdween hy. Nae welcken tijt de Paus begonde vast nae de doot *** te gaen. Doch een weynich voor sijn doot, verscheen hem sijn meester noch eens, in de ghedaente van een post-bode, ende hebbende seer langhe reden ende veel arguatien met hem ghehadt, leerde hem sijne arithmeticam of cijfer-tafel te deghe, ende maeckte hem wijs, soo dat elf ende acht, elf jaren ende acht maenden, ende niet negenthien jaren (soo de Paus sonder sijnen weerdt gerekent hadde) te seggen was. Ende alsoo scheydde hy met een swaren stanck van mijn heer de Paus, die hem van stonden aen volghde, ende uyt dese weerelt in den Pausen Hemel met

* VAR. Doen.
** VAR. Gheleke, oft hy.
*** VAR. Na sijn doot.

sijnen getrouwe meester verscheyde. Dewijle dat men sijne *Requiem* singhet, soo willen wy hem dese sevende plaetse in dit laetste quartier vergunnen.

De laetste ende de alderbeste, die niet alleenlijck dit vierde quartier, maer oock het geheele geslacht-register met sijne edele wapenen ende vrome pauselijcke daden besluyten ende beseghelen sal, is Paulus de derde, wiens hooghberoemde ende edele feyten, over alle de vierderley quartieren sich eenpaerlijck verstrecken. Want hy bestaet in den eersten den h. Vaderen van het eerste quartier, als dat hy een recht Epicurist sijn leefdaghe lanck gheweest is drijvende opentlijck sijnen spot met Christo den Sone Gods, ende houdende het woordt Gods voor een ijdele fabel, soo als de ghene ghenoechsaem weten, die by sijne tijden te Romen gheweest ende verkeert hebben.

Daer nae bestaet hy ooc dien van de tweede acht quartieren, dewijle hy niet alleenlijck een slecht hoereerder is gheweest, maer beneven veel vrouwen-schendinghen die by begaen heeft, wesende des Paus legaet, soo is hy van sijnen swager Nicolao Querceo op de daedt bevonden gheweest, daer hy sijne eyghene nichte Laura Fernesia, desselven Nicolai huysvrouwe besliep, die hem dieshalven een pongiaert in sijn lijf stack, daer hy eeuwelijck het lickteecken van behiel. Jae hy heeft oock sijne eyghene dochter Constancia beslapen, ende om het selve vrijer te moghen doen, haren man ghenaemt Bosa Sforsa, vergiftet. Hy hadde oock een sone, ghenaemt Peter Aloysius, die sijns h. vaders voetstappen seer wel wiste nae te volghen. Want beneven ontallijcke schendighe stucken, die al te lange waren te verhalen, soo vercrachtede hy met gewelt den Bisschop van Fanes, ende misbruycte hem met hulpe sijner knechten, tot sijne grouwelijcke sodomytische oncuyscheyt, daer de goede Bisschop uyt droefheyt des herten van sterf. Nochtans creegh de goede sone van den h. Vader, als tot een belooninghe sijner deuchden, een vorstendom, met veertich duysent ducaten jaerlijcx. Ende wat wonder ist, dat hy sijnen

sone in sulcke ontuchticheyt droeghe * ende vorderde, daer hy selve door sijns susters Julie Fernesie hoererije, die sy met den Paus Alexandro de seste ** begaen hadde, in dat eerlijck collegi der Cardinalen was aengenomen geweest? Midts dat sy den Paus dreyghde te verlaten, so hy haren broeder den cardinaelschen hoet niet en wilde vergunnen. Daer nae rekent hy voort maechschap, met de derde acht quartieren: ghemerckt dat hy opene winckel hiel van allerley proven-coopmanschap. Want zijnde van den Paus Clemens, die te Romen op de Enghels borcht ghevangen lach, in ambassaetschap aen den Keyser Carolum ghesonden, wilde sich op den wegh niet begheven, of de Paus moeste sijn cleyne neve Fernesio het bisdom van Parma eerst gheven, die noch maer een kindt was van thien jaren. Ende daer nae wesende Paus, gaf alle de goederen der kercken sijnen vrienden ende magen, soo wel den vrouwen als den mans; jae vercochte den Hertoghe van Ferraren de twee steden, ghenaemt Modena ende Regium. Hy vervreemde oock Parma ende Plaisancien, ende gafse sijnen vrienden. Hy schroemde sich niet, allerley vreemde ende onghehoorde nieuwe manieren van imposten ende accysen op te brengen, ende te eysschen extraordinaerlijck van sijne ondersaten dry hondert duysent ducaten jaerlijcx; ende daerenboven somwijlen de thienden, somwijlen de helft van alle hare vruchten, om het ghemeyn volck tot de beenen toe te knagen, ende ghelt van alle canten te hoop te brenghen. Ende voorts van bloedtgiericheyts ende moorden halven, daer was hy al doctoor in, eer hy oyt den Cardinaelshoet op het hooft ghecreghen hadde. Want in de tijden des Paus Innocentii, werdt hy in het hondegat gheworpen, om twee moorden die hy ghedaen hadde, ende om dat hy sijn eyghen moeder ende sijn neve vergiftet hadde. Soo dat hy van rechts wegen, in dit vierde ende laetste quartier, oock een eerlijcke plaetse verdient heeft, aengesien dat hy met de Italiaensche vijge soo wel

* VAR. Dronge.
** VAR. De sevenste.

wist omme te gaen, dat hy sijne eygene moeder niet en spaerde. Ja oock daer na bracht hy sijne andere suster om den hals, die oock anders niet seer heylich en was. Beneven dat hy in de Nigromantie ende duyvelsche consten een gheschickt gheselle was, ende hadder groot ghenoeghen inne: derhalven hy oock vorderde, alwaer hy conde ende mochte, alle die van de conste waren, als het ghenoech gebleken is by sijne goede vrienden Cecium, Marcellum, Gauricium de Portugalooser, ende andere meer. Summa summarum, hy is de rechte man die wy behoeven, om onsen ronden dans te sluyten, ende dese tweeendertich edele quartieren op een rustighe stamme ende struyck te brenghen, daer alle onse heylighe gheestelijckheyt, alle onse drijdobbelde gecroonde Pausen, alle bloetverwighe Cardinalen, alle ghemijterde Bisschoppen, ghestaefde Abten, vette Proosten, ghecapte Monicken, ledighe Canonicken, misselijcke Papen, ghecruynde clercken, dulle bagijnen, in summa alle den gheschoren hoop, uytghesproten is, ende heeft voorts den aerdtbodem als een hoop sprinckhanen vervult, [daer de Openbaringe Joannis van vermelt.]

Dat IV. capittel.

Vermeldende, dat de boosheyt oft quaet leven der priesteren, den Sacramenten van haer bedient, niet en can gheschaden. Ende wordt hier van de Simonie oft proven-comenschap der h. Roomscher Kercken ghehandelt.

Dewijle nu dan, dat onse gheestelijcheyt van also hooge, heylige, doorluchtighe, edele ende eerweerdighe afcomste is, van alle quartieren, dat sy alle de wapenen ende banieren van hare voorsaten alsoo aerdich ende bescheydelijck wijsen can, waerom souden sy van rechts weghen oock niet besitten haerder vaderen erfdeel, ende ghenieten alle de privilegien, die hen van oudts her ghegunt ende ghegheven zijn, ende die sy van menige hondert jaren herwaerts altijt gebruyct hebben? Soo is het dan recht ende billick, dat sy sich op hare oude vaderen, op het oude hercomen, gebruyck ende gewoonten haerder oude moeder der heyligher Roomsche apostolischer ende catholischer Kercke altijt beroepen, soo wanneer datter eenighe twist of swaricheyt erghesins in bestaet te vallen. Ende in sonderheyt op het ghene dat onse m. Gentianus hier seer neerstelijck voorhoudt, als dat het boose ende schendige leven der Papen, en can hare weerdighe priesterdom niet verhinderen noch vercorten. Ende het is oock waer; want anders soude het doch al te deerlijck met onse lieve Moeder de h.

Kercke toegaen. Want op dat ick elck bysonder stuck niet en verhale, wy hebben hier boven ghehoort (1), dat de Decreten vermelden, dat soo eenich Paus oft ander gheestelijck persoone, met Simonie, dat is te segghen, met giften oft gaven, met gunste oft vriendtschap, oft met eenighe ander onbehoorlijcke middel, een beneficie, prove oft gheestelijck ampt vercrijght, die sal niet alleen verbannen ende vervloeckt wesen, maer oock alles wat hy doet oft ordonneert, sal voor machteloos ende niet gehouden worden, ende alle de Papen ende gheestelijckheyt van hem inghestelt, sullen oock met hem verbannen ende geexcommuniceert zijn. Help schoone Liefvrouwe van Erdenburgh! Isser oock wel een onder thien duysent, die sijne beneficien ende proven anders vercrijghen can, dan met alsoodanighe lieflijcke * consten ende practijcken? Dat late ick op Viglii des eerweerdighen Abts van S. Baven te Ghendt, ende op des secretaris Argenteros, ende op Morillons des Cardinaels van Grandvellen makelaers, die men plach den A, B, C, der beneficien te noemen (om dat hy soo veel beneficien hadde, alsser letteren in den A, B, C, zijn) ick late het, segghe ick, op hare conscientien berusten, soo sy nochtans eenige conscientie overghehouden hebben. Sy weten wel hoe men met de indulten ende expectativen der beneficien plach omme te springhen. Sy weten oock ghenoechsaem, wat listige practijcken dat ons de goede Cardinael Granvella in de Nederlanden inghevoert heeft, om het beste vet van den pot met het vispaen der indulten ** af te schuymen, ende scheiren de schapen, daer de andere de verckens te scheiren hebben. Ick beroepe my oock op de notaristen, copisten, bullisten, referendaristen ende secretaristen van 't Roomsche Hof. Sy weten wat eenen schoonen penninck sy in haren spaerpot jaerlijcx opsteken, voor alle de gratien, dispensen, expectativen, privilegien, bullen, pensioenen, proventioenen, recommandatien,

(1) Siet hier boven int 4. cap. des 1. stucx. fol. 81. I. Bd.

* VAR. Het woordt *lieflijcke* ontbreekt in de tweede redaktie.

** VAR. Van indulten.

nieuwe provisien, vocaturen, commenden, absolutien, applicatien, dispensatien, om dry, vier of thien beneficien t'seffens te cabassen, voor protonotarisschappen, promotien van capellanen, conservatorien, wederroepinghen, reductien, exemptien ende andere dierghelijcke narrerije meer, daer wy hier boven van geroert hebben. Maer isser oock wel een Paus alleen gheweest, binnen vijf of ses hondert jaren herwaerts, die op sijnen Stoel anders gheraeckt zy, dan of met giften ende gaven, of met openbare geweldt ende ghewapender handt? Dat blijckt ghenoechsaem uyt de grouwelijcke scheuringen, twisten, moorden ende krijgen, daer alle historien soo vol van zijn dat sy crielen: vermeldende ten minsten van XXII. merckelijcke scheuringen [(1)], in de welcke by wijlen twee, bywijlen dry, jae vier Pausen tseffens gheweest zijn, die het even sterck d'een teghen d'ander hielen; ende dat duerde somtijdts dry of vier, somtijdts thien of twintich, somtijdts oock wel dertich ende veertich jaren.

Maer ick swijge van alle de andere. Alleen wil ick gedencken den laetst overleden Paus Pius de vierde. Heeft hy niet openbaerlijck, eensdeels met ghereede penningen, eensdeels met beloften, de stemme des Cardinaels Caroli Caraffe ende sijner adherenten (die doch altijdt het wederpaert hielen teghen de Fernesen ende Mantuanen) afgecocht? Heeft hy denselven niet beloeft een groot pensioen van veel duysent ducaten, op het bisdom van Toledo in Spaengien, die hy hem by hulpe des Hertoghs van Florencien (die daer goet voor stonde) soude doen vercrijgen, met sommige sloten ende casteelen int landt van Naples, die hy in de handen des Hertogs van Paliano moeste leveren? Ende ten laetsten, alst aen het betalen quam, hy liet den Cardinael met een servette om den hals verworghen, ende sijnen broeder den Hertoghe van Paliano den cop afhouwen, ende voorts mochten sy loopen daer sy wilden. Maer wat noodt ist, dat ick met bysondere exempelen bewijse,

(1) Siet Joannem Marium, ende andere historischrijvers.

't ghene dat een kalf met een ooghe lichtelijck mercken can? Selve de jurist Marsilius Patavin, heeft dit wel connen sien ende schriftelijck ghetuygen met dese naevolghende woorden [(1)]:

Quid aliud Romae, quam Simmoniacorum, undique concursus?

Dat is te segghen:

Wat is jae te Romen anders, dan een toeloop van alle canten der simonische ketters ende proven-kremers?

Dat selve heeft beclaeght de Monick Baptista Mantua, schrijvende aldus:

Venalia nobis
Templa, sacerdotes, altaria sacra, coronae:
Ignis, thura, preces, coelum est venale, Deusque;

D'welc men also soude mogen verduytschen:

't Is by ons al te coop, kercken, Papen, altaren,
Vyer, wierooc, heylichdom, 't gebedt des menschen heyl,
De Hell' end' Vaghevyer, dat de Pausen bewaren,
Jae self de Hemel oock, end' Godt, 't isser al veyl.

Waer mede een goet Abt seer fijn overeen heeft ghestemt, welcke ghevraeght zijnde: *Papa cujus partis orationis*? Dat is te seggen: *Van wat aert ende conditie is dit woordeken Paus*? Antwoordde, dat het was *Participii partis, quia partem capit a clero, partem a seculari, partem ab utroque, cum totius Orbis doloris significatione, sine modis et temporibus*.

(1) *In defensione pacis, cap*. 24. *parte* 2.

Dat is te seggen: *Dat dit woordeken Paus, zy van den aert der genen, die aen beyde zijden in de schotel tasten. Want hy ontfangt van de Papen, hy ontfangt van de leecken, ende deylt aen beyde zijden, sonder mate noch eynde, met groot verdriet ende bedroeffenisse der gantscher weerelt*.

Ende dat dit waer zy, can men genoechsaem afnemen uyt de taxatie oft waerderingen der beneficien, over de welcken de Paus van Romen altijdt sijn deel moet hebben. Want op dat ick soo menige andere brocxkens verswyge, die hy seer neerstelijck onder de tafelen der beneficianten als een hondt by een rapen can, alleene de Annaten, dat is te seggen, de eerste vruchten des jaerlijcschen incomstes, die de Bisschoppen, Abten, Prelaten, ende andere proven-coopers den Paus moeten opbrenghen, bedragen slechts alleen in Vranckrijck jaer voor jaer, tot thienmael hondert duysent croonen (1). Jae in de tijden des Paus Pii des 2, werdender over de twintich soo ertzbisdommen als bisdommen in Vranckrijck ledich, welcke brochten hem in, tot hondert ende twintich duysent croonen (2). Daer na ontfinck hy niet veel weynigher van LX. abdijen, die oock alle vacant werden in sijne tijden. Ende voorts van de priorien, dekenen ende proostijen *, creegh hy ymmers niet min dan hondert duysent croonen. Ende daerenboven warender by de hondert duysent prochien ende pastorien, welcke d'een door d'ander den voorseyden Paus opbrochten, een yeder ten minsten XXV. croonen: siet of dat in de somme niet en beloopt XXVIII. mael hondert duysent, ende noch XL. duysent croonen? Rekent nu toe, ende overlegt alle de andere

(1) [Dese calculatie van stuck tot stuck vint ghy in een boecxken *Taxa episcolum regni Franciae*, begrepen in 't boeek ghenaemt Oceanus juris, in 't 24 stuck, int 388 bladt gedruckt te Lions, in 't jaer 1549.]

(2) Dese calculatie ende rekeninge vint ghy int boec ghenaemt, *Defensio pro libertate Gallicae Eccl. adversus Romanam aulam*, gemaect van 't Parlement van Parijs, ende overgegheven den Coninck Ludovico II. ende 72. 73. 74. ende 75. artic. Siet ooc hier over Carolum Molineum, int boeck de Annatis, ende siet de taxe der bisdommen ende ertzbisdommen, ende *Franciscum Dudrensi de sacris Eccle. ministeriis ac beneficiis*, int eynde des boecx.

* VAR. Prosidien.

profijten, beneven de annaten, die doch ontallick zijn. Ende overdenckt dan voorts, wat een grousame somme dat alle andere landen over het gantsche Christenrijck te hoop maken, die oock alle ghelijck over eenen cam gheschoren worden. Ick swijge nu voort van de incomste, die hem van de Roomsche hoeren alle jaer betaelt worden, beloopende (op elck hooft een ducaet) over de veertich duysent ducaten, beneven het ghene dat hy van de Joden noch crijght, ende daerenboven, dat hem in de penitency-camer wordt opgelegt, aldaer de vergevinge aller zonden op sekere gelt gheset ende ghetaxeert wordt, so als wy hier boven vermeldet hebben, ende dispensatie ghegeven, om te mogen houwelijcken met sijn naeste maechschap, welck niemandt ghegunt en worden dan den rijcken. Want aldus luydt de text [(1)]:

> *Et nota diligenter, quod hujusmodi gratiae et dispensationes non conceduntur pauperibus, quia non sunt, ideo non possunt consolari*.

Dat is te segghen:

> *Ende merckt neerstelijck, dat alsoodanighe ghenaden ende dispensatien den schamelen oft den armen niet ghegunt en worden, want sy en zijnder niet, ende daerom en connen sy niet vertroostet worden*.

Siet, dit is een text des Bybels, welcke sprekende van het volck van Israel, onder den naem van Rachel, seght dat sy bedruckt is, ende hare kinderen beweent, ende en can niet getroostet worden, om dat sy niet voorhanden en zijn. Dat verstaet de h. Roomsche Kercke, van de arme ghesellen, die gheen ducaten noch goude croonen voorhanden en hebben,

(1) Int boeck ghenaemt, *Taxa cancellariae, Apostolicae, cum notabilibus, juxta stilum hodiernum Romanae Curiae, in rubrica de Matrimonialibus*.

ende en mogen derhalven geenen troost ontfangen in de penitenci-camer: al waer niemandt getroostet wordt, dan daer wat op sit, [volgende den ghemeynen regel:

Deficiente pecu deficit omnenia.

Dat is:

Waer gelt end' goet ontbreeckt,
Daer oock all' onwill' steeckt.]

Maer wie soude doch connen vertellen alle de verscheydene manieren van comenschappen, finantien, kremerijen ende simonien des alderheylichsten Vaders ende Paus van Romen? Het is doch een grondeloose poel, die des menschen verstant te boven gaet. Soo dat geen wonder is, dat de Paus Joannes de 22. nae sijne aflijvinge XXV. milioenen, oft XXV. mael duysentich duysent croonen, dat is op onse rekeninghe vijf hondert tonnen gouts in ghereede penninghen achter ghelaten heeft (1). Beneven alle het ghene dat hy binnen den tijt sijns pausdoms doorghebracht hadde, met hoeren, met boeven, met bombancien, met pracht ende prael, ende andere dusdanighe pauselijcke heylichdom: het welcke ontwijffelijck een oneyndelijcke schat geweest is. Daerom ist dat de Ertzbisschop van Maeghdenburg dit aenmerckende, ende hebbende overleght ende gerekent, dat ten tijden des Paus Martini de 5. wel neghen milioenen gouts, dat is neghenmael duysentich duysent croonen alleen uyt Vranckrijck tot Romen gecomen waren, gebruyckt ten laetsten dese woorden, met grooter verwonderinghe: *Iudicet timoratus, quae vorago haec:* dat is te segghen: *Een yeder Godtvreesende man bedencke. hier uyt ende oordeele wat voor een afgront ende onversadelicke poel dat dit zy* (2)

(1) Dit schrijven Franciscus Petrarcha, ende Marsilius Patavinus *in defensione pacis*.
(2) In sijn boeck ghenaemt *Sylva locorum communium*..

Maer wat is hier van veel te segghen? Een yegelijck weet genoech, dat by de Pausen van Romen alle dinghen te coop staen, ende dit blijckt genoech uyt de vrome daden der heylige Vaderen Alexandri de seste, ende Leonis de thiende. Want van den eersten heeft Joannes Picus Prince van Mirandola aldus gheschreven:

Vendit Alexander cruces, altaria, Christum:
Emerat ipse prius, vendere jure potest.

Dat is te segghen:

Alexander vercoopt Christum, cruys end' altaer:
Hy vercoopt het met recht, want 'twas ghecochte waer,

Ende van den anderen heeft de geleerde poëte Accius Sannaharius aldus ghedicht:

Sacra sub extrema, si forte requiritis, hora,
Cur Leo non potuit sumere? vendiderat.

Dat is te segghen:

Vraeght ghy waerom Leo 't Sacrament niet en mocht
Ghenieten voor sijn doot? Hy haddet al vercocht.

Maer och oft de proven ende beneficien alleenlijck om gelt ende om gaven te coop waren, noch soude het met onse lieve Moeder de h. Kercke wel tamelijck toegaen. Maer wat ist? Men siet opentlijck, dat sy met roffiaenschappen, hoererijen, eebrekerijen, ende schendighe sodomytische ontuchticheyt te becomen zijn. Want op dat ick verswijghe, dat de Paus Paulus Tertius, nae dat hy voor de derde mael afghewesen was, creegh hy noch * ten laetsten een cardinaelschen hoet, met het

* VAR. Het woordt *noch* ontbreekt in de tweede redaktie.

ghedueriche aendrijven van sijn suster Julia Fernesia, des Paus Alexandri hoere, dreyghende dat sy hem verlaten soude, soo hy haren broeder in dat eerlijck collegie der Cardinalen niet en ontfinck. Op dat ick oock onverhaelt late den voorghenoemden Cardinalin de Monte, die met sijne sodomytische grouwelijckheyt, des Paus Julii de Monte Cardinaelshoet beerfde. De ghene die te Romen een weynich verkeert hebben, connen ghenoechsaem ghetuyghen, dat het al een ghemeyne sake is. Jae het en is van heden noch van gisteren niet, maer het is een van de oude traditien of ghewoonten der h. Roomscher Kercken, die sy ongheschreven van vader tot kindt ontfanghen heeft, ende altijdt naeghevolght. Want de Paus Benedictus de twaelfde, die selve een Decretael ghemaeckt heeft, verbiedende *dat men den onweerdighen gheene beneficien en soude gheven*, boodt nochtans, ontrent het jaer 1336, den gheleerden man Francisco Petrarcha een Cardinaelshoet, by alsoo dat hy hem hadde willen sijn suster ten besten gheven [(1)]. Waer op Petrarcha antwoordde, *dat hy eenen alsulcken vuylen hoet niet en behoefde*. Doch sijn broeder Gerardus Petrarcha verwellichde daer in, ende leverde den heylighen Vader sijne suster om een rooden hoet. Maer doe de Paus sijnen wille met haer volbracht hadde, ende den hoet niet en betaelde, soo wert de goede man mistroostich, ende stack sich in een Carthuysen clooster.

Maer alsulcke comenschap is de daghelijcksche neeringe der Roomsche Pilaten ende h. Vaderen. Derhalven soo mochtc dat schuytken Petri wel schipbrekinge lijden, soo men uyt hare heylicheyt ende vromicheyt wilde weghen de weerdicheyt des priesterdoms ende des geestelijcken ampts, ende der Missen, of ander seven Sacramenten. Want of sy schoon alle gelijc hare proven, beneficien ende cruynen ghecregen hadden door haer vromicheyt ende heylighe feyten, nochtans soude men

(1) Dit wordt verhaelt in het leven Petrarchae, dat van Vergerio, ende van Squarciafico, die bynae op den selven tijdt gheleeft hebben, beschreven.

evenwel haer Missen niet mogen hooren, soo lange als sy met haer jonge maeghden boeleren, uyt cracht des Concilii van Mantua, alwaer opentlijc verboden is, *dat men geens priesters Misse hooren en mach, die men weet een byslaep oft boelschap te hebben*.

Ende nu late ick op de conscientie der Papen, Monicken ende Canonicken berusten, of de alderheylichste onder hen sonder boelschap oft byslaep altijdt herden. Midts dat kennelijck is ende openbaer, dat de gemeyne hoop met een byslaep oft met een eyghen jonckwijf niet verghenoeghet en zijn, soo men merckelijck sien mach, aen der Pausen ende andere heylighe Prelaten bastaerden, daer sy de weerelt mede vervult hebben, ende hebben haer het landtschap uytghedeylt. Ende daerom moeten wy altijdt indachtich wesen deses reghels: soo wanneer wy yet vernemen van de Papen of Monicken dat niet veel gelts weerdt en is, als dat evenwel sulckes aen haer weerdige priesterdom ende heylighe Misse niet schaden en can. Jae het wordt selve door de weerdicheyt des persoons geheylicht, hoe boos ende snoode dat het van sich selven can gezijn, want dit heeft onse l. Moeder de h. Kercke alsoo besloten, *dat of schoon de Paus alle geestelijcke goederen, alle proven ende prebenden, ende d'eene bras met den anderen met ghereet ghelt vercochte, soo en mach dat nochtans voor gheene Simonie gherekent worden, dewijle de heylicheyt sijner persoone, alle onsuyverheyt ende besmettinghe fijn can afwasschen ende suyveren* [(1)], jae van een zonde can hy een groote deucht ende vromicheyt maken, so als hier vooren bewesen is. Ende so verre ist dat de Paus of die h. Roomsche Kercke in de schuldt der Simonie soude connen ghevallen, dat het Roomsche Hof is *Monarcha Simoniae*, dat is te seggen, *een opperste heerscherinne ende vorstinne der geestelicke dieverije* [(2)]. Ende derhalven en can te Romen gheene Simonie

(1) *Felinus in ca. ex parte* 1. *De officio Delegati*, ende *Jacobatius in tract. de Conciliis, Titti.* 4. *cap.* 4.

(2) Dit beschrijvet opentlick Restau. Castaldus, *in Tract. de Imperatore*.

begaen worden. Ende aengaende alle andere daden, daer can de Paus volcomentlijck over dispenseren. Soo dat de h. Kercke geenen noodt en heeft, jae al ware sy soo vol schelmen ende booswichten, als een ey vol suyvel.

Dat V. capittel.

Sprekende van de ongheleertheyt der Hughenoosche Predicanten, ende van de hooghgheleertheyt, subtijlheyt, sware ende diepgrondighe questien der Catholische Doctooren.

Daerom laet ons nu op de Hughenoosche ministren ende predicanten comen, ende die met hare vederen eenmael afmalen. Soo seght dan m. Gentianus, dat sy ongheleert zijn, ende van een quaet leven. Aengaende het eerste punct, hare ongheleertheyt is daer uyt lichtelijck af te nemen, dat sy hare paternosters, hare benedictie, hare psalmen ende andere ghebeden niet en willen in latijn lesen noch singhen, maer ghebruycken altijt hare moeders tale; voorwaer hadden sy dat latijn soo vast, als de Papen in hare Missen ende ghetijden doen, sy en soudender alsoo carich niet van wesen. 't Is wel waer, datter sommighe onder hen zijn die niet alleen het Latijn, maer oock het Griecx ende Hebreeusch beter weten ende verstaen *, dan onse Papen ende Monicken hare *Kyriellen* ende *Per omnia*. Maer ten eersten, is dat al ketters latijn, ende van desen nieuwen aert, daer men by de doctoren van Loven, van Ceulen, ende van Parijs niet van en weet te spreken, ende seer weynich van verstaet, ende daer de h. Roomsche Kercke niet veel van nae segghen en sal. Ten anderen, soo zijnder

* VAR. Beter weten te verstaen.

oock veel onder hen, die geen beter latijn en connen dan onse Monicken en de prochypapen. Ja sy en willen sich niet roemen yet te welen, buyten alleenlijck Jesum Christum, ende die selve ghecruycighet [1]; ende laten sich duncken, dat dat alleene ten minsten alsoo veel weerdt is, als alle de doctoors covelen, Aristotelis broecken ende liripipien, die onse *Magistri nostri* ende *Supermagistri* te Loven, met soo sueren arbeyt becoopen. Maer alst al om comt, wat weten doch hare gheleerden soo vele? Souden sy een questie alleene connen ontknoopen, die onse meesters van Loven met groote menichte op de bane werpen, ende brekender hare hooft seer over, dat sy het met lappen ende leuren moeten omwinden, soo wanneer sy in de locht comen, op dat het niet in stucken en springhe? Ick dencke voorwaer neen. Het moeste al een schalcke bottemuyl wesen, die alsulcke diepe questien soude connen resolveren. Want siet, dit is daer sy hare baccalarisen, licentiaten ende doctoren over maken. Namelick, te weten: *Of Godt wel soude connen sondigen? Of hy sijnen Sone wel soude connen haten? Of hy wel wat quaets soude connen gebieden? Of hy de weerelt wel hadde connen beter scheppen dan hy gedaen heeft? Of hy wel een vader hadde connen scheppen sonder kint, oft een kindt sonder vader, ofte een bergh sonder dal? Of hy van een hoere wel wederom een maegt soude connen maken? Item of de Sone Gods wel hadde een vrouwen lichaem connen aennemen? Jae of hy wel hadde connen een Duyvels wesen ende substantie, oft een ezels natuere aen sich nemen? Of hy wel hadde een keysteen connen worden, of een pompoen, of cawoerde? Ende so hy dan een pompoen geworden ware, hoe dat hy soude gepredickt hebben, mirakelen ghedaen ende aen het cruyce genagelt gheweest zijn? Item oft onse l. Vrouwe sonder erfzonde geboren is? Item hoe veel chooren der Engelen datter zijn; wie op 't hooghste eynde, ende wie op het leeghste sit; wie voor ende*

(1) 1. Cor. 2.2.

wie achter gaet? Item wat men in de Helle al bedrijft? Met wat blaesbalcken ende tangen dat men het vyer stooct? Hoe heet dat het Vagevyer is? Waer mede dat het van de Helle afgeschoten is? Hoe lange dat de zielkens daer in braden moeten, eer sy te dege gaer zijn? Beneven noch de gene die wy hier boven verhaelt hebben, aengaende de muysen die int Sacramenthuysken geraect zijn, wat sy daer te knabbelen vinden, dewijle datter geen broot meer en is, hoe lange dat de weerdt in de halve mane daer blijft, ende wanneer hy de vluchte neemt? Of hy ooc fenijnich is als men fenijn onder 't broot gedaen heeft; of hem de vlieghen wel beschijten connen? Met veel andere hooghe questien sonder mate noch eynde, daer de ketters niet een steeck in en sien [*], ende wetender niet meer van te seggen, dan van den windt die my laetste den hoet af waeyde. Sy moeten dan voorwaer wel ongheleert wesen. Sy meynen dat het nu is ghelijck als het in Pauli ende der Apostelen tijden was, doe men van gheene baccalarisen noch licentiaten en wiste te spreken, doe de Quotlibeten, Sillogismi Cornuti, Quidditates, Identitates, Realitates, ende andere diergelijcke muysenesten, noch niet ghevonden en waren, doe de visschers predicanten waren, ende de leertouwers Apostelen. Daerom zijn sy altijdt met haren Paulo ende met hare Propheten besich, ende spotten met al het ghene dat onsen *Doctoor Subtilis*, *Joannes Scotus* [(1)], *onse Doctoor Angelicus*, *Thomas de Aquino* [(2)], *dat onse Albertus Magnus*, *Petrus Lombardus*, *Occam* ende andere diergelijcke hooghberoemde doctoren, met veel groote boecken geschreven hebben, ende nae veel diepsinnighe speculatien, voor artijckelen des gheloofs besloten ende ghedediceert. Maer het is verloren ghecalt, sy moeten noch wel thien jaren te scholen gaen, soo sy willen voor gheleert gheachtet wesen. Wat

* VAR. In sien.

(1) Doctoor Subtilis is te seggen een spitsinnich doctoor, ende also noemen sy gemeynlijc Joannem Scotum.

(2) Doctoor Angelicus, een enghelsche oft Enghelen doctoor, ende dit is de toenaem, die sy Thoma de Aquino gheven.

calle ick van thien jaren? Een wijs doctoor in der Godtheyt seyde teghen *Erasmum*, dat men binnen neghen jaren niet en soude te rechte connen leeren verstaen, wat alleen *Scotus* in sijne voorrede op *Petrum Lombardum* gheschreven heeft; ende een andere seyde, dat het niet moghelijck en was een sententie of spreucke in *Scoto* te verstaen, oft men moeste de gantsche Metaphysica Aristotelis (1) op sijn duymken hebben. Wat willen doch dese ketters sich laten duncken, dat sy gheleert zijn, om dat sy den Bybel ofte *S. Paulum, of Augustinum ende Jeronimum* ghelesen hebben? Ofte dat sy het Hebreeusch, Chaldeeus, ende het Griecx weten? Sy moetender seker noch al anders aen, sy moeten noch al een twintich of dertich jaren in de pedagoghen gaen blocken, ende Aristotelis broecke op het hooft trecken, of sy blijven hare leefdaghe lanck ongheleert, ende en connen nemmermeer licentiaten of baccalarisen, ick swijghe doctoren werden; jae al hadden sy schoon noch seven Bybels opghegh'eten, ende wisten al wat Paulus oyt gheweten heeft. Daerom en ist gheen wonder, dat hen meester Gentianus verwijt, dat sy ongheleert ende onwetende zijn, dewijle sy de gheleertheyt onser Moeder der h. Kercken, ende de wijsheyt van Loven noyt ghesmaeckt hebben.

(1) *Metaphysica* is te seggen, de dinghen die boven oft beneven de natuere zijn, als de gheesten, de Enghelen, etc. Ende 't is de naem van een boeck dat Aristoteles van alsoodanige overnatuerlijcke dingen gheschreven heeft.

Dat VI. capittel.

Van het leven ende reformatie der Hughenoosche Predicanten, ende der stadt Geneven, ende daerenteghen van de groote deuchden ende vromicheyt der stadt van Romen, ende van de goedertierenheyt der Roomscher Kercken, ende van de taxen oft rekenboeck der penitency-camer.

Aengaende voort haer leven, meester Gentianus stelt hier wederom sijn conste te wercke, die hy van de Oratores ende meesters der welsprekentheyt gheleert heeft: als namelijck, dat hy hem selven in de voorbane maeckt, ende beschuldicht sijne wederpartije, int ghene daer hy sijne conscientie niet al te suyver in en kent; hoewel nochtans, dat hy dit seer behendelijck is doende. Want hy seght slechts, dat hy hem heeft laten segghen, als dat in de stadt van Potiers in Vranckrijck, een Hughenoosche Predicant ghericht werde, die sijn leefdaghe lanck een straetschender ende moorder gheweest was, ende hadde wel tot honderden toe, met sijn eyghen handt vermoordt. Ende so dat waer is, het gheeft hem vreemdt dat alsulcke predicanten den Paus van Romen voor een straetschender ende gierighe bloethondt, ende de Cardinalen ende Bisschoppen, voor schelmen ende deughenieten straffen willen. Ende het soude oock in der waerheyt vreemdt wesen, want het staet qualijck, dat de eene wolf den anderen verbijten wil. Sy behoorden veel eer, goede vrienden met malcanderen te zijn,

ende segghen nae het ghemeyne spreeckwoordt: *Te ti, te mi: Clapt van my niet, ick en sal van dy niet segghen*. Doch evenwel, meester Gentianus en wilt daer van niet veel spreken noch versekeren. Want hy segt dat hyder alsulcke gheene en kent. Waer in hy sijn onschult, als een man van eeren in tijdts doet, op dat men niet en dencke dat hy ooc daermede al wat bestoft is, ende met alsulcke voghelen verkeert heeft. Daeromme, hoewel hy seght, dat het ghemeyne gheruchte aldus gaet, als datter sommighe Hughenoosche predicanten zijn, die niet veel beter en zijn, dan straetschenders, snaphanen, dochteren schoffierders, nochtans soo scheydet hy seer lichtelijck daer van, ende laetse zijn sulcx als sy wesen willen. Hy vreest moghelijck, dat hy den h. Roomschen Stoel al wat te nae soude spreken. Want het en is niet alleenlijck een ghemeyn gherucht, maer het is de ghewisse waerheyt, die een yeghelijck sien ende tasten mach, dat soo men alsulcke gasten gebreck heeft, om een hupsche galeye te stofferen, men soudese nerghens ter weerelt beter connen becomen dan te Romen. Want, ghelijck als de glose op de decretalen schrijft [(1)], *Romen is van roovers ende straetschenders eerst opgebouwet gheweest, ende sy houdt noch al den ouden aert, ende wordt derhalven ghenoemt* Roma *int latijn, als of men seyde* rodens manus, *dat is, knaghende de handen*, ghelijck als de selve glose op de decretalen met dit clupperveersken is betuyghende:

Roma manus rodit, quos rodere non valet, odit.

Dat is:

Romen beknaegt elcx hant; ende die sy niet en can knagen,
Dien soeckt sy haet ende nijdt, vast op den hals te jagen,

Derhalven oock de goede ende vrome Coninck Alphonsus plach te segghen:

Dat de gierighe, grijpende, ende vuyle voghelen, ghenaemt

(1) Glos. in cap, *Fondamenta ff. Ne autem. De electis et electi Potestate in* 6.

van den poëten, harpien, niet meer op de eylanden en woonden, maer waren nae Romen verhuyst, ende hadden het Roomsche Hof inghenomen.

Ende desen propooste gelijckformich, beclaeghde sich de Paus Adrianus de vierde, aen Jan van Saresburien Bisschop tot Chartres, dat de Paus van Romen sijnen rechten naem hadde *Servus servorum*, dat is, *de dienaer der dienaren*, midts hy was een dienaer ende slave der Romeynen, die rechte slaven ende dienaers der giericheyt zijn [(1)]; ghelijck als de glose oock betuyghet, in het ghemeyne clippelveersken:

Servierant tibi, Roma, prius domini dominorum,
Servorum servi nunc tibi sunt domini.

Dat is te segghen:

Wel eertijdts hebben dy, O Romen prachtich,
Ghedient ende gheeert
De heeren der heeren groot ende machtich;
Maer 't bladt is omghekeert.
Want selve de knapen der knapen slaefachtich
Hebben dy nu verheert.

Jae, hy seyde noch meer, dat de Paus van Roomen nu gheen naevolgher Petri meer en was, maer Romuli: welcke Romulus in de fonderinghe der stadtmueren van Romen, sijnen eyghen broeder Remum vermoorde, ende een weynich daer nae schoffierde met gheweldt de vrouwen ende jonghe dochters van den Sabijnen sijne nabueren, onder het decksel van een heylighe kermisdach te houden. Soo dat de stadt van Romen is eyghentlijck ghefondeert, ghewijet ende gheheylicht, met moorden, met straetschenden, ende met vrouwen schoffieren. Derhalven het gheen wonder is, dat alle dusdanighe voghels aldaer kermis houden, ende seer willecom zijn.

(1) Dit schrijft Joannes van Saresburien selve in sijn boeck ghenaemt *Speculum* oft spieghel, in cap. *Quotione*, 1. 4. 7.

Jae niet alleen moorders, straetroovers ende vrouwenschenders, maer oock, dat men sonder grouwel niet dencken en can, alle ezels-vrijers, alle moeder ende suster beslapers, alle sodomiten ende gomorriten, alle kinderen-verleyders, alle godtloose epicuristen, die met Godt ende met Christo haren spot openbaerlijck drijven, alle Gods-lasteraers ende vloeckers, alle meyneedighe, alle hoeren ende boeven, alle heete ritsche teven, alle coppelaers, roffianen ende bordeelbrocken, alle schelmen ende dieven, alle schriftueren ende testamenten vervalschers, alle verraders ende vergifters, alle teerlingen-botters, valsche munters, panneleckers, schuyffelschappraeyen, lavuytgevers ende speckvoghels, alle swarte constenaers ende tooveraers, alle listighe practizijnen, alle snorckers ende stuytvossen, alle blauwe sackmeters, alle woeckenaers, in somma, alle guyten, rabauwen, scharluynen ende galgen-asen, houden in de h. stadt van Romen open hof, ende zijn daer alle willecome. Daer crijghen sy proven ende prebenden met hoopen, Bisschops-mijteren, Cardinaels-hoeyen ende Pauscroonen. Daer schrijven sy boecken van de sodomye, ende van alle hare ontuchticheyt, ende scheldense voor een goddelijcke sake, als de Bisschop Monsignor della Casa, ende Petro Aretino ghedaen hebben [(1)]. Daer houden sy opene scholen, ende disputeren oft het houwelijck beter is dan de sodomye; item,

(1) Joannes de la Casa, Aerdtsbisschop van Beneventen, heeft een boec gheschreven tot lof der sodomyen, noemende het een goddelijck werc, ende seggende dat hy daer groot genoegen in heeft, ende anders gheene byslapinghe en ghebruyckt. Hy was Deken der apostolischer camer, ende Ambassaet des Paus int gantsch Venedische landt; ende hy is de gene die aldaer eerst liet uytgaen het register der verboden boecken, int jaer 1549, den 7 mayo. Ende, dit boecxken daer hier van gemeldet wordt, is te Venegien ghedruckt gheweest, by den drucker ghenaemt Navus. - Petrus Aretinus is oock een groot vriendt der Pausen geweest, ende heeft veel boecken laten uytgaen, aldaer hy veel dinghen handelt van oncuyscheyt ende ontucht, ende heeft seer schendighe schilderijen laten te Venegien drucken, van verscheyden manieren van byslapen, ende een boeck ende uytlegginghe daer op ghemaeckt. - Int jaer 1558, in de tijden Pauli des 4, is te Bolognien een geweest, die openbaerlijck in de scholen op den vastelavonts dach reden hadde teghen het houwelijck, tot lof der sodomye. Van dese disputatie zijn der Italiaenders boecken vol.

of de ziele oock sterffelijck is, ende of Christus oyt gheweest is, als de Paus Leo de thiende ghedaen heeft. Daer is de stapel van alle schelmerijen die men verdencken can. Daer haelt men dispensatien over alle zonden ende schendicheden, soo als men in de *Taxa Poenitentiaria* merckelijcken sien mach. Daer coopen ende vercoopen sy, heylich ende onheylich, vrouwen ende mans, sonen ende dochteren, ziel ende lichaem, bullen ende aflaten, beneficien ende veneficien, jae Godt ende de Duyvel, Sinte Peter ende Sinte Paulus, het isser al te coop. Jae de stadt selve soude te coop wesen, by soo verre dat men een coopman * conde ghevinden, dien het aent gheldt niet en ontbrake: soo als over sesthien oft seventhien hondert jaren, van eenen ghenaemt Jugurtha, gheprophetеert is gheweest (1). Somma sommarum, daer en is gheen dinck ter weerelt soo boos noch soo grouwelijck of het en is in de stadt van Romen vry ende gheoorloeft. Alleen is daer ongheoorloeft ende verboden godtsalichlijck te leven, ghelijck als de voorghenoemde Monick Baptista Mantuanus selve ghetuygt heeft, schrijvende:

Vivere qui sancte cupitis, discedite Roma:
Omnia cum liceant, non licet esse pium.

Dwelck men alsoo mach verduytschen:

Soo ghy begeert de boosheyt te versaken,
End' schicken u nae des Heeren ghebodt,
Ghy moet terstont u van Romen wech maken,
Vluchten daer uyt, nae 't exempel van Loth.
Ghy condt daer niet wel dienen uwen Godt:
Want daer ist al gheoorloft sonder laken,
Behalven slechts te drijven Godes saken.

Siet, daeromme heeft meester Gentianus seer wijsselijcken

* VAR. De coopman.

(1) Dit vertelt Salustius in sijne historie, ghenaemt Bellum Jugurthinum.

bedacht gheweest, dat hy van dese dinghen niet veel en heeft willen schrijven, vreesende dat hy de heylighe stadt van Romen te nae soude ghesproken hebben, midts dat een yeghelijck ghenoechsaem weet, dat de neeringhe ende de stapel van't ghene dat hy den ketters opleght, in de stadt van Romen, jae int hof des h. Vaders des Paus is. Want Romen, soo als de Italiaensche poëte Franciscus Petrarcha fijn ghesonghen heeft, is een rechte

Fontana di dolore, albergo d'ira,
Scola d'errori, e templo d'heresia:
Gia Roma, hor Babylonia falsa e ria,
Per cui tanto si piagne e si sospira.

O fucina d'inganni, O prigion d'ira,
Ove 'l ben muore, e'l mal si nutre e cria
Di vivi Inferno, un gran miracol sia,
Se Christo teco al fine non s'adira.

Item:

Nido di tradimenti, in cui si cova
Quanto mal per lo mondo hoggi si spande,
Di vin serva, di letti e di vivande,
In cui Lussuria fa l'ultima prova, etc.

Dat is te segghen:

Een rechte fonteyn van alle verdriet, herberghe des toorns quaet,
Schole van alle dwalinghen, ende tempel der ketteryen vuerich,
Voortijden Romen, maer nu Babylon, valsch ende boose raet,
Om wiens wille men over al sucht ende karmt treurich.

O crauwel des bedrochs, end' kercker des gramschaps doot,
Daert goede sterft, end' het boose wordt onderhouden groot:
O helle der levenden: het soud' wesen een groot mirakel claer,
Soo sich Christus op 't eynde teghen dy niet vergrimde swaer.

Item:

O nest der verraderijen, daer uyt ghebroedt wordt blinckende
Al het quaet dat daghelijcx over de weerelt is stinckende,
Du slavinne des dronckenschaps, byslaeps, end' gulsicheyt vraet,
Daer sich d'oncuysheyt met alle haer crachten versaet.

Daerenteghen dese kettersche ende Hughenoosche ministren ende predicanten, ghelijck als sy de h. Roomsche religie ghesworene vyanden zijn, alsoo haten sy oock ende vervolgen de Roomsche manieren ende oude hercomen. Ende in sonderheyt, in dat vertwijffelde Geneven, daer zijn sy alsulcke vyanden der Roomscher practijcken ende vrome feyten, dat soo yemandt aldaer wilde op sijn Roomsche oft op sijn cardinaelsche wijse gomorrhiseren, oft de Clementische ghemeynschap der vrouwen te wercke stellen, men soude hem al in ernsten een Cardinael maken, met eenen rooden hoet op den hals; oft men soude hem een Bisschop op een veldt maken, aldaer hy de benedictie met de voeten soude gheven; ende zijn Pallium oft Bisschopsmantel en soude hem op gheen dertich duysent ducaten comen te staen, soo als de Pallia te Romen doen.

Daeromme, soo het met meester Gentiano * niet al te claer en stonde, gelijck als het wel te vermoeden is van eenen soo ghetrouwen ondersaet der heyligher Roomscher Kercken, als

* VAR. Soo het meester Gentiano, enz.

dat hy met de Roomsche heylicheyt eenichsins bestoft is, soo en soude ick hem gheensins willen raden, dat hy lust creghe om dese nieuwe predicanten te gaen versoecken, of de Hugenoosche reformatie ende afstervinghe te smaken. Hoewel dat het uyt sijn schrijven schijnt, dat hy wel geerne weten wilde, hoe dat het in sijn werck toe gaet. Maer wilt hy wijs zijn, hy sal sich verre van daer maken: want het mochte hem wel ter naghelen uytsweeren, ende alsoo suer opcomen, dat hy sich sijn leefdage lanck berouwen mochte. Want hare afstervinghe is allen Roomsgheloovigen kerste menschen een soo bitteren dranck, ende soo walgelijck pilleken, dat sy daer lichtelijcken van souden bersten. Is Gentianus wijs, hy sal sich daer van maken, ende sal liever nae Romen trecken [om aflaet te winnen], ende houden hem aen de mortificatie oft afstervinghe der h. Roomscher Kercken. Want onse lieve Moeder is alsoo goedertieren, dat sy alle man in haren schoot gheerne ontfanght, nae den uytgedruckten text des Propheten Ezechielis, als dat de dochter Israels hare beenen geopent heeft voor een yeghelijck die daer voorby ginck [(1)]; ende neemt een yeghelijck aen, behalven alleen de Lutherianen ende Hugenoosen, ende behoudelijck altijdt, dat men de taxatie der apostolischer rekencamer oft der penitenci-camer ghenoech doe, tot bewijs van een oprechte penitentie. Als namelijck.

Die moeder oft suster beslapen hadde, die sal met vier ponden toernoos quijt gaen.

Maer die noch daerenboven overspel met haer bedreven hadde, namelijck daer sy een ander man hadde, die salder ses moeten betalen.

Die van simonie beschuldicht is, sal moeten vijfendertich ponden toernoos betalen.

Maer die vader oft moeder, suster oft broeder vermoordt hadde, die gaet vry met vier ponden toernoos, een ducate ende ses carlijnen; ende soo van allen anderen: verstaende

(1) Ezec. 16.25.

dat dit plaetse alleen grypen moet, soo wanneer dat et Rroomsche hof aen dese zijde van de berghen resideert, namelijck in Vranckrijck: want soo sy hare woonstede over de berghen heeft, als in Italien, dan sal men voor ponden ende penninghen toernoosen, met ponden ende penninghen grooten rekenen, alsoo de jurist Ludovicus Gomesius is vermeldende (1).

In somma, men can gheene soo groote zonde doen, of men mach te Romen daer over dispensatie crijghen om een stuck gelts, ende quijt van alle schuldt ende straffe gaen: soo dat sy nemmermeer int Vaghevyer en sullen comen, soo sy sich selven van 't Hellegat connen ghewachten. Daer sal meester Gentianus al veel willecomer zijn, dan te Geneven, oft elders by de Hughenoosche predicanten. Ende desen fijnen boeck oft brief die hy ghemaeckt heeft, sal hem te Romen moghen dienen tot een goede recommandaci-brief aen den heylighen Vader de Paus, om erghens aen een Bisschops mijter oft Cardinaels hoet te gheraken.

(1) *In reg. cancellariae, in regula, de velore exprimendo, col*. 4.

Dat VII. capittel.

Aldaer meester Gentiano ende allen goeden Catholijcken eenen goeden raedt ghegheven wordt, ende dit boeck besloten.

Maer boven alle dinghen ter weerelt wil ick meester Gentianum van herten gheraden hebben, dat hy doch aen de oude maniere ende religie sijner voorsaten blijve hanghen, als slijck aent radt, hy en sal niet connen qualijck raken. Of hy dan schoon een goet ghesel mede is, oft een drinckebroeder, oft dat hy gheerne de vrouwen siet, nochtans by dien * dat hy geen ketter en zy, dat en can hem niet schaden. Hy en behoeft maer slechts eens des jaers ** te biechten te gaen, ende hooghtijt te houden, daer mede sal hy voor een goet ende getrouwe ondersaet der h. Catholijckscher Kercken door gaen. Ende of hy schoon nae sijn doot int Vaghevyer comt, soo sal men soo veel Zielmissen (die doch nu seer afgheslaghen zijn, ende goeden coop gheworden) voor hem laten singhen, dat hy met cousen met schoenen nae den Hemel vlieghen sal, soo recht als een zickel. Daeromme moet ick my grootelijcx verwonderen ende verblijden, over sijne wijse, voorsichtighe ende welbedachte sluytreden, die hy hier aen voeght: als namelijcken, dat hy in de schoot sijns liefs Moeders der heyligher

* VAR. Op dien.
** VAR. Eens jaers.

Kercken altijdt blijven wil, ende met de ketters niet te doen hebben. Want dewijle dat de ketters (soo hy seght) niet en connen gheloovich wesen, midts sy niet en willen ghelooven, alles wat de h. Kercke gelooft; ende in sonderheyt, willen sy het heylich Sacrament des Altaers niet ghelooven; dewijle het oock gheloghen is, dat men niet en mach aennemen beneven het woordt Gods in de Schrift vervatet, ende dat men daer niet en mach toe noch af doen, ende dat evenwel de Schrift aen onse zijde staet, als sy wel verstaen ende uytgheleght wordt, nae den sin der h. Kercken; dewijle oock dat sy ons met grooten onrecht noemen afgoden-dienaers, gelijck als de Joden oock doen; dewijle dat hare leven niet beter en is, dan der goede christenen leven, ende dat sy alle ghebeden, vasten ende abstinentien der h. Kercken versmaden ende belachen; dewijle dat hare predicanten ende dienaers met goeden rechte moghen voor ongheleert ende onwetende, jae oock voor boose menschen ghescholden worden ende mispresen; dat sy oock gheene andere bewijs-redenen en hebben, die ons tot hare gheloove connen ghebrenghen dan uyt de Schrift, ende dat meester Gentianus tot noch toe altijdt heeft hooren segghen, datter geen salicheyt buyten de Kercke en is, soo wil hy by sijne moeder leven ende sterven, ende wilse in der eeuwicheyt niet verlaten. Want al ist schoon dat hy met grooter haesten antwoorde vordert, ende ghelaet sich alsoo als wilde hy te poste loopen nae der Hughenooscher predicatien, het en is hem nochtans gheen ernste. Ick houde hem wel voor alsoo standtvastich ende crijghel, dat hy niet gheerne sijn huyt veranderen sal, noch sijne vlecken, ghelijck als Jeremias van de Moriaen ende den luypaert seght [1]. Daerentusschen nochtans, als ick aenmercke den grooten vyerighen ijver daer hy mede wordt ghedreven, soo ben ick van noodts weghen ghedrongen, uyt name der heyligher Kercken Godt te bidden, dat de Hughenoosen hem gheen antwoordt en gheven, ende dat sy

(1) Jere.13.23.

soo veel te doen crijghen met andere swaerdere ende gewichtiger becommernissen, dat sy op meester Gentianum niet eens en dencken, van vreese of het mochte alsoo comen (dwelck ick niet en verhope) dat hy verandert werde, midts dat het schijnt, dat hy met sulcken ijver ghedreven wordt nae sijne salicheyt, dat hy noch stock noch staeck aen en siet, maer loopt daer slechts henen, recht toe, recht aen, als een eyndekuecken sonder hooft. Daeromme soude ick liever den Paus willen bidden, dat hy hem een brocxken in den mondt steken wilde, ende een goet lecker beneficie geven, op dat hy van ons niet lichtelijck en scheyde. Want het ware al te groote schade, soo de heylighe Kercke een alsulcken pilaer quijt ginck. Sy mochte wel haest t'samen in de asschen vallen, daer ons de lieve Moeder Godts, met alle de Sancten ende Sanctinnen die te Bruessel op den grooten altaer van Sinter Goelen staen, van beschermen willen, *Per omnia saecula saeculorum*, dat is te segghen, in eeuwicheyt. Amen.

Oock wil ick den goeden man, die den brief Gentiani in onse Nederduytsche sprake overghesettet heeft, vriendelijck gebeden hebben, dat hy noch dese moeyte doen wil tot nutticheyt onser liever Moeder der heyligher Kercken, ende tot vervreuginghe ende sterckinghe des voorseyde goeden Catholijckschen mans meester Gentiani, dese onse uytlegginghe sijns briefs oock in het fransoys over te setten, op dat de Walen dese onsen Byencorf oock mogen ghebruycken, ende den honich ende honichraet daer uyt nutten, tot roem, glorie ende heerlijckheyt onser Moeder der heyliger Kercken, tegen alle hare vyanden.

Besluyt des boecx.

Aen den Christelijcken leser.

Hier hebstu, lieve leser, een corte wtlegginghe ende verclaringhe op den sendbrief of missive des hooghgheleerden doctoors meester Gentiani Hervet, welcke niet alleenlijck daer op dient, maer op alle boecken ende schriften der catholijcksche schrijvers, ende beschermers des Roomschen Stoels. Want wy hebben hier in op het aldercorste ende alderduydelijckste verhaelt, de twee voornemelijckste fondamenten, daer alle hare schriften, bewijs-redenen, conclusien ende syllogismen op ghefondeert ende gheslaghen zijn, namelijck:

Het eerste: de h. Catholijcksche Kercke wat sy is, waer in sy bestaet, ende hoe verre [sy] hare macht strecken can.

Ende het tweede, namelijck: de uytlegginghe der Schrift, alwaer een yeghelijck met oogen sien mach, dat hoewel de Hughenoosen ende Lutherianen sich altijdt op den text der Schrift beroepen, nochtans soo can onse l. Moeder de h. Kercke den selven text met bequame uytleggingen alsoo fijn matighen

ende buyghen, dat hy gantschelijck tot haren voordeel is streckende.

Wilt het dan lesen, ende onsen arbeydt in dancke nemen; ende merckende de grondige oorsaken van alle beroerten ende oproeren, die binnen veertich jaren herwaerts int Christenrijck over de saken der religie ende Godtsdienst gheweest zijn, wilt den Heere bidden, dat hy om sijns soons Christi Jesu wille balde verschijnen, ende den verderver ende vervalscher sijns H. woorts met den adem sijns mondts ende cracht sijns gheests dadelijck storte, tot grootmakinghe sijns heylighen naems, ende tot opbouwinghe sijner ghemeynte, [die soo wreedelijck vervolgt ende verdreven wordt].

Maer dewijle wy hier boven in desen onsen Byencorf der Roomscher Kercken dickmael verhaelt hebben, als dat het van veel stucken ende lappen by een ghenaeyt, ende van velerley bloemen ende cruyderen by een gheraept is, soo dat het dieshalven te rechte een Byencorf is genaemt, soo willen wy tot verlustinghe dijns gheestes, ende meerder verclaringhe ende bevestinghe des gheseyt is, een weynich breeder verhalen de ghestaltenisse ende gheleghentheyt van onsen Byencorf, den oorspronck, aert, natuere ende constighe vernufticheyt van onse byen, in hare honich ende honichraet, hare regiment, ende alles watter toebehoort: op dat men claerlijck sien mach, waer in sy met de ghemeyne honichbyen overeen comen, ende waer in sy van de selve zijn verschillende. In welcken handel wy op't aldernaeste volghen sullen de beschrijvinghe der byen, die ons Aristoteles int griecx, ende Varro, Columella, Vergilius ende Plinius in latijn hebben seer constich beschreven ende naghelaten. Maer op dat niemandt en dencke, dat wy der heylighe Roomsche Kercke onrecht doen, als dat * wy haer heylicheyt ende vaste fondament by de byen ende by eenen byencorf vergelijcken, soo wil ick voor alle dinghen eerst verhalen, den hoogen lof ende prijs, die sy selve den byen

* VAR. Als oft.

toeschrijft. Want siet, dit zijn de woorden, die sy op den Paeschavondt ghebruyckt in de wyinghe oft besweeringhe der Paesch-keerssen [1]:

> *Cum igitur hujus substantiae miramur exordium, apum necesse est laudemus originem. Apes vero sunt frugales in sumptibus, in procreatione castissimae, aedificant cellulas cereo liquore fundatas, quibus humanae peritiae ars magistra non coaequatur; legunt pedibus flores, et nullum damnum floribus invenitur; partus non edunt, sed ore legentes concepti foetus reddunt examina, sicut exemplo mirabili Christus ore paterno processit; foecunda est in his sine partu virginitas, quam utique Dominus sequi dignatus, carnalem se matrem habere, virginitatis amore constituit. Talia igitur Domine dignè sacris altaribus tuis munera offeruntur, quibus te laetari Religio Christiana non ambigit, Per Christum Dominum nostrum, Amen*.

Dat is te segghen op onse Nederduytsche sprake:

> *Dewijle wy ons dan van den eersten aenvanck deser substantie* (*namelijck des wassen keersse*) *grootelijcx verwonderen, so moeten wy nootsakelijck den oorspronck der byen hoogelijck prijsen. De byen zijn doch sober in de cost, ende uytnemende cuysch in de gheneeringe. Sy maken hare cellekens, ende fonderense op het vochtighe wasch, soo dat de conste der menschelijcke wetenschap daer by niet te verghelijcken en is. Sy lesen de bloemen met hare voeten, ende nochtans en worden de bloemen daer mede geensins beschadighet. Sy en brenghen geen jonghskens voort, maer baren haren jongen swerm door den mondt, ghelijck als Christus tot een wonderlijck exempel uyt de mondt des Vaders voortgecomen is. Sy hebben een vruchtbare maeghdom sonder*

(1) In de Misboecken.

baren, der welcker exempel de Heere heeft willen naevolgen, ende verordenen, dat hy soude een vleeschelijcke moeder hebben, uyt liefde des maeghdoms. Daerom, o Heere, worden dy op dijne alturen alsulcke gaven weerdichlijck opgheoffert, met de welcke de Christelijcke religie versekert is, dat du dy grootelijcx verblijdest, door onsen Heere Jesum Christum. Amen.

Siet, hier hooren wy, wat een costelijck dinck dat dese byen zijn. Derhalven soo en sal sich onse l. Moeder de h. Kercke niet belghen, dat wy hare zeden ende ordinantien by een byencorf vergelijcken: dewijle sy wel derf de eeuwige ende onbegrijpelijcke generatie des Soons Godes van den Vader, t'samen met sijne gheboorte uyt de reyne maeght Maria, met den byen verghelijcken: welck soude ontwijffelijck een grouwelijcke blasphemie wesen, so de byen van sulcker weerden niet en waren, dat men daer mede de heylighe Roomsche Kercke mochte verghelijcken. En dewijle sy segt, dat Godt sich verblijdt met het gheschenck van den byen hercomen, waerom en soude sy selve met onsen Byencorf sich niet hooghelijck moeten verheughen? Daerom en can ons niemandt hier in beschuldighen, ten zy dat hy de heylighe Roomsche Kercke selve van blasphemie ende Gods-laster wil verclaghen * ende beschuldigen. Daerom willen wy in de beschrijvinghe onses Byencorfs vry voortgaen.

* VAR. Beklagen.

De uytlegginghe des byencorfs der H. Roomscher Kercken.

Nu volght voorts de wtlegginghe ende verclaringhe des byencorfs ende beschrijvinghe der byen, des honichs ende honichraets, met alle datter toebehoort.

Dat eerste capittel.

Van den Byencorf, waer van hy ghemaeckt wordt.

De Byencorf dan, daer onse byen in woonen, swermen ende hare honich maken, wordt met taye ende stercke Lovensche of Parisische horden ende teenen onder een ghevlochten: sy noemense ghemeynlijck te Loven *Sophismata* oft *Quotlibeta*, ende men vindtse by de corfmakers der Roomscher Kercken veyl, als by Joannem Scotum, Thomam de Aquino, Albertum Magnum ende andere dierghelijcke, die seer subtijl in deser conste gheweest zijn. Dese horden alsoo ghevlochten, moet men noch tot meerder dichticheyt te samen binden, met grove Joodtsche oft thalmudische kabelen, ende dan daer over een clevende mortel plaester trecken, ghemaeckt van oude puyne oft kalckscherven (daer de oude vervallen Concilien [hier] voortijdts

mede ghemetselt waren) wel cleyn tot pulver ghestooten ende dunne ghewrocht, met ghecapt stroy, dat de aptekers noemen *Palea Decretorum*, begietende het t'elcken met schuym der oude leeraers; ende daer onder oock wat nieuwe calcks van Trenten vermengt, ende alsoo t'samen ghewrocht met zant, dat uyt de gheborste putten * der menschelijcker superstitien ghegraven is, of van dat zant, daer de oude ketters hare snoerkens mede pleghen te binden. Ghy moeght hier in oock wat jodenlijms oft *Bitumen* vermenghen, welck is een seer taye clevende materie, daer de stadt ende thoren van Babylon hier voortijden mede ghemetselt waren, ende wordt ghehaelt uyt den poel oft doode meyr van *Sodoma* ende *Gomorra:* want hier mede sult ghy een alsoo stercke mortel hebben, dat het met gheene hitte der sonne noch natticheyt des reghens weycken noch splijten en sal. De meesters van dese byencorven, die wat schoons in de ooghen willen hebben, die maken daerenboven noch sneeuwitte *Gypsus* of plaesteringhe, van witten bybelschen marbersteen, wel cleyne ghemaelt in een Lovenschen of Parijsschen molen, ende met stercken dreckedick ende drecketalen ghewrocht, ende alsoo met een witquispel oft quast overghestreken, ende daer op allerley lustighe figueren ende beeldekens ghemaeckt: want dat is seer schoon ende lieffelijck in de ooghe, ende maeckt datter de byekens dies te liever in comen.

* VAR. Uyt geborste putten.

Dat II. capittel.

Van den eersten oorspronck deser byen.

Van den eersten oorspronck der byen, zijn seer verscheyden ghevoelen by de gheleerden. Sommighe onder de poëten, als Higinius ende andere, segghen, datter een [uytnemende seer schoone] vrouwe was, ghenaemt *Melissa*, welcke Jupiter in een bye veranderde. Ende het schijnt oock wel eensdeels, dat onse byen van vrouwen aert zijn, [want sy hebben een eeuwigh overeen-kominghe oft sympathie met de vrouwen]. De andere, als Evhemerus, segghen, dat sy van de horselen ende bremmen [door de kracht der sonnen] souden hercomen zijn, [ende zijn van de joffroukens oft Nimphen van Phrion opghetoghen,] ende hebben den afgodt Jupiter opgevoedt, in een kuyl, int eylandt van Creta, ende dat hyse daerom met honich begaeft heeft. Welcke fabel daer in met der waerheyt over een comt, als dat [onse byen oock de joffroukens wonderlijck lief hebben, ende dat] de afgodt Jupiter ende andere afgoden met onser byenhonich opghetoghen, ende in de kennisse der menschen gebracht zijn. Sommige meynen, dat sy eerst in Thessalia (welcke is een lant seer vruchtbaer, van allerley fenijn ende tooverische gereedtschap) gevonden

zijn geweest; de andere seggen, in een eylandt ghenaemt *Quea*; de andere op eenen bergh *Hymettus*. In somma, watter van zy, soo veel ist ymmers, dat onse byen seer oudt zijn: want Moses vermeldt, dat in Egypten alsulck byen-gheslachte te sijnen tijde was. David vermelt ooc van een swerm alsulcker byen, die hem omringelt hadden (1). Ende Esaias spreect van de byen uyt het landt van Assyrien ende Chaldeen (2). Doch evenwel zijn onse byen wat verschillende van de selve. Want dese zijn aldereerst te Romen opgevoedt geweest, in de tijden van Numa Pompilius, ende hebbender menige hondert jaren daer nae gheduert, ende zijn seer vermenichfuldicht gheweest; doch daer nae zijnde bynae het gheslachte heel vergaen, soo zijn sy naederhandt op een ander aert wederom opghestaen, ontrent de tijden Phoce des Keysers van Romen. Maer dit willen wy onder het gericht der historischrijvers laten staen, ende vervolghen onse materie.

(1) Psal. 118.12.
(2) Esai. 7.18.

Dat III. capittel.

Van den aert ende verscheydene soorten der byen.

Dese byen dan zijn van menigherley aert, maer worden bynae alle ghelijck op twee deelen, specien ofte soorten gebracht, nae de beschrijvinge Plinii [(1)]. Want de eene zijn huysbyen ende verkeeren altijdt onder de menschen, de andere zijn vreemdt ende seltsaem, eysselijck int ghelaet, veel toorniger, ende met scherperen anghel, maer oock veel neerstigher in haren byecorf. Ende hoewel sy oock onder de menschen verkeeren, ende hare honich ten besten geven, nochtans zijn sy eensamer ende meer afgesondert dan de eerste, ende worden derhalven ghenoemt met een Griecx woordeken, *Monachi*, dat is te segghen, woonende alleen, oft eensaem; ende men canse daer uyt onderscheyden, dat sy als een capken oft covelken op het hooft hebben. Wy sullen de eerste noemen, tamme byen, ende dese, wilde byen.

Nu worden sy beyde wederom ghedeylt in vierderley soorten of specien, nae de beschrijvinghe Aristotelis ende Columelle. Waer van de alderbeste zijn dick ende rondt, sy maken den meesten honich, ende verkeeren aldernaest by haren Coninck, onder welcke de excellenste van allen zijn roodtverwich,

(1) Natural, hist. lib. 11. cap. 18.

als of sy roode scharlaken vleughelen hadden. Dese slaen den Coninck gade, ende blijven ghemeynlijck aen sijn zijde, ende zijn van beyder aert, wilde ende tamme. De andere zijn veelerley ende seer verscheyden, maer hoe naerder dat sy by den Coninck verkeeren, hoe ronder ende dicker dat sy ghemeynlijck worden.

De tweede specie oft soorte, is den wespen, horselen ende bremmen seer ghelijck. Sy en maken soo veel honichs niet als de eerste, om dat sy van soo goeden aert niet en zijn. Doch arbeyden sy seer neerstelijck, ende brengen oock veel honichs in den corf. Sy zijn bynae van aert ende natuere den peertsvliegen ende bremmen gelijck, behalven dat sy niet soo seer op de peerden ende koeyen, als op de schapen gheerne vlieghen: waer in sy een contrarie aert hebben van de ghemeyne honich-byen, welcke de schapen seer vermijden, van vreese dat sy in de wolle verwert mochten blijven. Maer dese weten goeden raedt daer toe. Want sy bijten haer eerst de wolle af, ende daer nae het vel, ende ten laetsten suygen sy het bloedt uyt, daer sy wonderlijck op verleckert zijn, ende worden derhalven bijtschapen van sommighe ghenoemt, oft om de cortheyt der sprake, Bisschoppen; [hoewel dat sommige gheleerde meynen dat zy Bisschoppen ghenoemt worden, als of men seyde visch-coppen, om dat zy soo veel verstants gemeynlijc hebben als een visch in zijnen kop.] Daer zijnder oock wel onder dese, die soo nuttich zijn in den Byecorf, als eenighe andere, om haerder felheyt halven, midts dat sy seer felle ende moordadighe anghelen hebben, soo dat men qualijck de doodt ontgaen can, als men van haer ghesteken is. Want de wonde en can sonder gulden salve gheensins ghenesen worden. Sy zijn van het gheslachte der wespen, die Aristoteles ende Plinius met een Griecx woordt noemen *Ichneumones*, dat is soo veel te segghen als ondersoeckers, oft soo men het int latijn wil uytlegghen, *Inquisitores*, [ghenomen van dit woordeken *Ichneno*, dat is de spoor van de wagen neerstelijck ondersoecken;] ende worden alsoo ghenoemt, nae het segghen Plinii,

om dat sy met groote neersticheyt ende ruste * weten de vlieghen te soecken ende te vanghen, ende bijten haer het hooft af, ende voorts leven sy van 't ghene datter over blijft; hoewel dat dese onse *Ichneumones* veel liever het bloedt ende de wolle der schapen ondersoecken, ende zijn seer bloedtdorstich. Sy zijn oock van beyde aert, sommighe tamme, sommige wildt, maer de wilde zijn altijdt feller ende moordadigher. Sy worden gheteelt oft ghegenereert, effen ghelijck als Aristoteles van sijne *Ichneumones* verhaelt, namelijck, als dat sy nemen seer fenijnighe spinnecoppen, ghenaemt *Phalangia*, (welcke men seer veel in Spaengien vindt aen de oude Inquisitie mueren ende balcken) die draghen sy in hare holen, ende nae dat syse met dreck oft vuylicheyt (waer toe de onse ghemeynlijck papensmeer ghebruycken) wel ghesmeert hebben, soo broeden sy daer over, ende brenghen hare gheslachte alsoo voort.

De derde aert wordt van Aristotele ** genaemt *Phekes*, welck soo veel te segghen is, als dieven ende roovers, om dat sy van seer diefachtighen aert zijn, ende hebben eenen grooten breeden buyck, ghemeynlijck swert int ghelaet. Dese eten machtich veel honichs, ende moghen insonderheyt seer wel van den prebenden of vette proven honich, die de byen-aptekers int latijn noemen *Venefitia*, ende worden dieshalven gheheeten *Veneficiati* oft *Beneficianten*. Sy zijn meestendeel tamme, doch vindtmender ooc niet weynich, die van den wilden ende seldtsamen aert zijn. Ende sy worden onder malcanderen onderscheyden, een yeghelijck nae den ampt ende staet daer hy van den Coninck over ghestelt is. Want sommighe en hebben anders niet te doen, dan met een eysselijck ghedommel in den Byecorf te swermen, by nacht ende by daghe; maer sy weten haren sekeren reghel, hoe ende wanneer dat sy swermen sullen, ende worden derhalven genoemt Regulieren, oft met een Griecx woordeken *Canonici*. Sommighe zijn elck over sijne honichraet bysonder ghestelt, die sy noemen prochien,

* VAR. Listen.

** VAR. In den ouderen text staet, van *Arlem* genaemd *Pheres*

ende heeten om dier oorsaken halven prochi-byen. De andere zijn als presidenten * int capittel, ende hebben elcx ontrent thien byen onder haer bevel, waer van sy met een Griecksche woordt genoemt worden *Decani*, dwelcke in onse sprake luydt soo veel als thiendemans, oft rotmeesters over thien.

Aengaende de wilde, sommighe worden ghenoemt vaders, oft met een Chaldeeus woordeken *Abbas*, om dat sy de andere byen regeeren, als een vader sijne kinderen; sommighe, bewaerders, oft op sijn Italiaens ende Fransoys *Gardianen*; sommighe worden ghenoemt de Eerste, oft in latijn *Priores*; sommighe, landtvoochden oft in latijn, *Provinciales:* een yegelijck nae sijnen staet ende ampt, die sy over de andere ghemeyne byen voeren. Welcke ghemeyne byen maken den vierden ende laetsten hoop oft aert van byen, nae Aristotelis getuyghenisse, ende worden int griecx ghenaemt *Cephenes*, ende int latijn *Fungi* **, dat is op onse sprake, bommelen oft holmen te segghen. Dese zijn de alderonnutste onder de byen, ende nochtans de aldermeeste int ghetal. Sy en hebben gheenen anghel, ende en willen niet wercken, maer leven slechts op den arbeydt van de andere, ende in sonderheyt de wilde, onder de welcke sommighe vlieghen ende swermen van deure tot deure om haer aes te crijghen, daer sy haren sack mede vullen, ende worden derhalven ghenoemt *Mendicantes*, dat is te seggen, bedelaers, oft Goybyen, om dat sy zijn de biddende ordene der byen. Maer de tamme bommelen en vlieghen soo van huys te huys niet bedelen, maer blijven in haren Byecorf, ende daer crijghen sy den cost met swermen, sonder arbeyden of yet goets te doen. Want als sy yet goets doen willen, soo missen sy gemeynlijck, ende worden daerom oock ghenaemt Misbyen.

Ende dit zijn de vier voornemelijckste specien ende soorten van onse byen, comende seer wel over een met de beschrijvinghe

* VAR. Zijn presidenten.
** VAR. Fuci

Aristotelis ende Plinii. Want aengaende een sekere ghewormte (daer sy van vermelden) het welcke in de byencorven wast, ende wordt van haer met een Griecx woordt ghenaemt *Cleros*, ende heeft oock anders geenen naem in latijn noch in onse sprake, dan *Clerus*, dat en is gheen seker bysonderde aert van byen, maer is een naem van alle de byen te ghelijck, als sy eerst voort comen, soo als Plinius int 16 capittel des 11 boecx beschreven heeft. Want hy seght, dat soo wanneer de byen niet volmaect en worden, maer blijven altijt wormkens, soo worden sy genoemt *Clerus* *: het welcke effen alsoo toegaet met onse byen. Want onder haer en wordender gheene *Clerici* genoemt, dan die eerst beginnen te sweven, ende hebben een wit plecxken op het hooft, soo dat het schijnt een witte worm te wesen, als Plinius seght. Ende blijven sy dan in dien staet, sonder voort op te comen tot de andere ordenen ende gheslachten der byen, dan worden sy gheacht voor een onvolmaeckte gheboorte, ende hebben anders gheenen naem dan *Clerici*, ende het witte plecxken 't welck sy op het hooft draghen, *Tonsura Clericalis*.

* VAR. Niet volmaeckt zyn, worden sy genoemt *Clerus*.

Dat IV. capittel.

Van de natuere deser byen, van hare genereringhe ende voortcominghe.

Nu voorts, aengaende de natuere van dese byen, daer is wel een onderscheyt van manneken ende wijfken, in sonderheyt onder de wilde; ende sy gaen seer gheerne te samen, doch en genereren d'een van den anderen hare gheslachte niet, maer sy moeten alle gelijck van haren Coninck ghegenereert ende gheteelt worden, soo als Aristoteles ende Plinius merckelijck beschrijven. Want sonder desen Coninck en connen sy haers gelijc niet voortbrengen, hoewel dat sy het voorgemelde gewormte genaemt *Clerus*, als het van den Coninc gheteelt is, wel voort connen uytbroeyen, so ymmers als Plinius getuygt int sesthiende capittel des voorschreven boecx sijner Historie.

Dat V. capittel.

Welcke zy het regiment ende wesen deser byen, aengaende haren Coninck.

In haer regiment zijn sy den ghemeynen honich-byen seer ghelijck, want sy hebben alle eenen Coninck, jae en connen sonder Coninck niet geherden: welcken sy noemen *Papam*, ghelijck als oft men segghen wilde, *Pater Apum*, dat is te seggen, *de Vader der byen*, waer van wy oock hebben, dat wy alle dese byen te ghelijck noemen *Papen:* want men in latijn een bye *Apem* noemt.

Dese Coninck heeft wel eenen anghel, maer hy en stelt hem niet veel te wercke, om dat alle andere byen altijdt gereedt zijn om hem te dienen in het ghene dat hem ghelieft. Ende gelijckerwijs als de Coninck der honich-byen een [extraordinarise] plecke op het hooft heeft, soo draeght dese Coninck oock een teecken op het hooft, als een drydobbelde croone; hoewel dat alle andere byen, soo gheseyt is, oock een ronde witte plecke midden op 't hooft draghen, bynae gelijck een cruyne. Sy vliegen alle ghelijck om desen Coninck her, ende zijn hem wonderlick gehoorsaem ende dienstich. Hy gaet selden uyt, maer als hy uyt wil, dat mach men langhe te vooren ghewaer worden aen het gheswerm, oft aen het ghedommel der voorloopers. Want soo wanneer hy uyt gaet, daer vlieght den

heelen swerm rondtsom her, ende dickmael dragen sy hem op de schouderen, gelijck als de honichbyen haren Coninck dragen. Hy heeft ooc etlijcke trauwanten by hem, ende dienaers die hem bewaren; ende sommighe andere van de alderbeste rootverwighe blijven altijdt naest sijne zijde, ende worden derhalven genoemt *Laterales* oft *Latere*. In summa, een yeghelijck soude geerne de naeste wesen, want dat achten sy voor een groote eere. Daer hy blijft sitten, daer is * de legher van den gantschen swerm, ende de stapel van den honich ende honichraet; ende die veel hondert mijlen van daer woonen, hebben nochtans aldaer haren toevlucht. Die hem te sijnen besten heeft, die heeft het gheheele swerm ten besten. Als sy hem verliesen, dan is het kranck werck: want dan gaen sy al treurende in hare cellekens sluypen, ende dommelen oft swermen daer soo lange ende so veel, tot dat sy eenen anderen Coninck hebben ghecreghen. Ende soo het by ongheval gheschiet, datter twee of dry Coninghen zijn (ghelijck als het dickmael gesien is) dan isser een groote scheuringhe ende *Scisma* voorhanden, ende sy voeren eenen swaren strijdt d'een teghen den anderen, jae houden niet op, tot dat sy den eenen oft den anderen hebben ommeghebracht: ghelijck als Vergilius seer aerdich beschreven heeft.

* VAR. Daer blijft hy sittende, ende is, enz.

Dat VI. capittel.

Van hare wtvaerden.

Sy houden seer neerstelic de wtvaerden, gelijck als de gemeyne honich-byen oock doen, ende maken een groot ghedommel, so wanneer sy een van de byen uytdraghen. Men canse met gheluydt van ghedoopte clocken ende schellen seer vertroosten: want met alsulck gheclanck zijn sy seer vermaeckt, ende dan swermen sy alle gelijck, ende vergaderen sich in haren byencorf met groot gedommel. Maer in sonderheyt canmense grootelijcx vertroosten, soo wanneer sy treurich zijn ende qualijck te passe, met brandtreuck van goede cruyden, als *Argentina* ende *Nummularia:* want dien reuck riecken sy seer gheerne, ghelijck als Vergilius beschrijft, dat de ghemeyne honichbyen seer vermaect zijn met brantreuck van *Casia, Thymus*, ende andere welrieckende cruyden. Sy houden hare wake ende Vigilien, ghelijck als alle andere byen: want daer zijnder die by nachte met een gedommel opstaen, ende swermen d'een den anderen toe, ghelijck als oft sy de Mettenen oft een *De profundis* singhen wilden.

Dat VII. capittel.

Hoe dese byen wercken, ende in haer werck ghehouden worden.

Dese byen zijn den ghemeynen honichbyen int wercken seer ghelijck, want sy schuylen oock des winters, ende alst quaet weer is. Sy en bestaeu niet te wercken, oft de boonen beginnen te bloeyen; ende als sy eenmael begonnen hebben, soo houden sy niet op, soo langhe alst goet weer is, effen ghelijck als Plinius van de andere byen ghetuyght. Maer daer in * zijn zy den anderen onghelijck, dat sy gheenen nieuwen honichraet en connen maken: maer hy moet haer te vooren bereydt worden van sekere apotekers, die goet verstandt daer van hebben, ende maken den honichraet aldus: sy nemen twee oft dry loodt honichdau, dat uyt den hemel valt op de prophetische ende apostolische boomen, ende wordt ghemeynlijck ghenaemt *Manna coeleste* oft *Drosomeli*. Het plach in Calabria veel ghevonden te zijn, maer nu is het oock in Duytslandt, Vrancrijck, Enghelandt, jae oock in onse Nederlanden seer ghemeyn.

Maer dit moghen sy by namen niet rouwe in den Corf setten:

* VAR. Hier in.

want het soude de byen den loop des buycx doen crijghen, ende sy soudender alle ghelijck van sterven. Daeromme haten sy dit so seer, dat * al waer sy seer verkeeren, daer can men qualijck van dit hemels-dau ghecrijghen. Derhalven so moeten de apotekers dit honichdau eerst aldus bereyden: sy latent by een heet vyer van sophistische smecolen heel smelten, ende daer nae laten sy het noch meer dan op de helfte versieden, in een turbel ende onclare water, dat sy of uyt den Tiber te Romen, oft uyt de Seyne te Parijs, oft oock wel uyt de Dilie te Loven scheppen. Ende dan zijnde alsoo versoden, distileren sy het in een clocke oft doctoors covel, soo lange ende soo veel, dat de natuerlijcke substantie heel wech zy, ende dat sy daer de *Quintam Essentiam* uyt ghetrocken hebben.

Desen *Quintam Essentiam* vermenghen sy met een plaesterkoeck die sy aldus bereyden: *Recipe* een half pondt blauwe Concilien, die sult ghy dry dagen ende dry nachten laten weycken in stercken romenye oft bastaert; of cont ghy gheenen romenye noch bastaert crijghen, soo neemt van den besten *Vinum Theologicum* die ghy vinden cont, oft van den wijn daer de Babelsche hoere den Coninghen ende Vorsten plach van te tappen. Dese Concilie alsoo geweyckt, ende de stelen met de kernen fijn uytghedaen, sult ghy wel cleyn stooten in eenen Parijsschen mortier, ende t'elckens begieten met stercke Roomsche dreckedick ende drecketalen, ende door eenen dunnen Spaenschen doeck oft stromijn der Inquisitie doorgedaen, ende met wat seevers van de oude leeraers vermengt ende onder een geroert, sult ghy het met wasch, daer men de Bullen van Romen mede beseghelt (soo veel alst noodich is) tot een plaester-koeck maken: welcke plaester-koeck van de apotekers genaemt wordt *Pastillus*, oft *Bolus Fidei Romanae*; ende desen koeck een weynich begoten met de voorsz. *Quinta Essentia* van het honichdau, sult ghy in den

* VAR. *Dat* ontbreekt in de tweede redaktie.

Byencorf setten: want dit is de honichraet ende het fondatment daer de byen op wercken. Soo ghy het selve niet condt ghemaken, ghy sult het te Trenten te coop vinden: want daer hebben de byen-apotekers, over een jaer oft twee herwaerts, langen tijdt vergadert geweest, om van desen honichraet soo veel te maken, dat het allen den byen in Europa ghenoech zijn can; ende wordt seer goeden coop vercocht. Ghy meucht het u doen van daer brenghen by de muylstooters, die ghemeynlijcken in het gheberghte van Italien hare muylen drijven.

Dat VIII. capittel.

Wt wat bloemen ende cruyderen dat dese byen wercken.

Dese byen wercken bynae uyt allerley bloemen ende cruyderen: dan Plinius verhaelt dat sy uyt een cruydt niet en connen wercken, dat int latijn genoemt wordt *Rumex*, ende by ons wordt het gheheeten *Patientie*, noch oock van een ander dat hy noemt *Chenopodium*, ende wort van de Duytschen genaemt *Swijnendoot*. Aen dese twee cruyderen hebben onse byen oock gheenen lust. Maer in sonderheyt haten sy twee andere cruyden, daer van het eene genoemt wordt in de apoteken, *Gratia Dei*, oft *Gods ghenade*, het ander, *Palma Christi:* want soo yemandt dese cruyden by haren Corf wilde setten, sy souden hen * ghelijck overvallen, ende met hare anghelen doot steken. Daerom wie desen Byencorf houden wil, moet alsulcke cruyden uyt sijnen hof weeren. Maer hy sal in sijnen, hof saeyen ende planten dese naevolghende cruyden, daer sy een sonderlinghe behagen aen hebben: als namelijck, weechbree, koeckoecks-bloemen, ezels comcommeren, hondtstonge ende hondtsribbe, calfsneuse, cattensteert, wolfs-clauwe, gansendijstel, geytenbaert, bocksboonen, verckens-gras, paddenbloemen, lupaerts-clauwen,

* VAR. Hem.

dulcruyt, guychelheyl, manneken ende wijfken. Ende recht naest by den Byencorf sal hy setten papencruydt, papenhout, drakenbloet, sevengetijdencruyt, monicxkapkens, somersottekens, Roomsche bete, Roomsche malloten oft meliloten (soo mense noemen wil), wolfs besien, witte ratelen ende roode ratelen; item een weynich voorder van den Byencorf, daer de byen gemeynlijcken gaen spaceren, sal staen joffroumerck, jonckvrouwen hayr, *Capillus Veneris*, want daer mede zijn zy wonderlijck seer wermaeckt; item, cannen-cruyt ende croesbesien, want dese hebben sy dickmael liever, dan sevenghetijden cruyt oft papen-cruyt die naest haren Byecorf staen. Ende soo ghy de gheleghentheyt hebt om een loopende waterken daer by te hebben, oft een gracht, dat sal seer nut wesen, ende daer in sult ghy setten de cruyder ghenaemt *Umbilicus Veneris* ende *Restum Merionis*, d'welck in hooghduyts gheheeten wordt *Narrenkolben*. Sult oock niet vergeten niet verre van den Byecorf boonen te hebben die in hare bloetsel staen. Ende soo ghy ymmers condt, sult maken datter een molen niet verre van daer stae: want sy vlieghen seer nae by de meulen.

Dat IX. capittel.

Van de kranckheyden deser byen, ende remedien daer toe.

Dese byen hebben oock hare kranckheyden, ghelijck als de gemeyne honich-byen, ende zijn in sonderheyt gequelt met den loop des buydels ende met gheltsucht. Want dan en hebben sy gheenen moedt: daerenteghen sal men haren Byecorf dickmael beroocken met de voorghenoemde cruyden, als namelijck, met *Argentina, Nummularia*, gouwortel ende andere dierghelijcke. De aptekers weten oock een syroop te maken, dat seer goet is teghen alle hare kranckheyden, het welcke is alsulcx: *Recipe* een handtvol wortelen van * sevengetijden cruydt, van ratebloemen ende van guychelheyl manneken, ende stoot die met Duyvels melck, ende begiet het met de *Quinte Essentie* van somersottekens; ende voorts een bolus van witte terwemeel, met hondesmeer fijn rondt ghebacken, ende dat met veel cruysdoren ende cruyscruydt, ende met negen bladeren van *Alleluya* opgesoden, ende daer na in wijngaert-syroop geweyckt, ende dan met vijf vingeren-cruydt gesegent; doet daer soo veel honichs in, tot dat het dicken syroop werde: dese syroop wordt ghenaemt van de byenaptekers

* VAR. Ende.

Syrupus Missaticus, ende is seer goet ende costelijck in den Byencorf gelegt. Want soo de byen des morghens nuchter daer van eten, sy en sullen dien dach niet sterven eer sy veege zijn; ende soo sy quamen te sterven, so sullen sy recht in den byen-hemel varen. Het mochte oock wel by grooten onghelucke geschieden, dat het gantsche gheslachte der byen verginck, soo als men wel in sommige landen ghesien heeft, als in Engelandt ende Schotlandt; daer toe gheeft u Vergilius eenen goeden raedt, die ghy in alles sult navolgen: wel verstaende nochtans, dat ghy in stede van een kalf, oock wel een vercken oft een ezel moeght nemen, ende stoppen hem sijnen mondt ende neusgaten, soo als Vergilius beschrijft: hoewel dat ghy hem niet en derft doot slaen, maer stroyt slechts etlijcke cruyden daer onder van de voornemelijckste die wy in den Byecorf ghenoemt hebben, als papencruydt ende sevengetijden-cruyt, ende laet hen een wijle tijdts op dese cruyden in verckens-mest ligghen, ghy sult wat wonders sien, want uyt desen ezel oft uyt dit vercken salder een swerm byen ontstaen: ende alsoo moeght ghy het gheslachte onderhouden.

Dat X. capittel.

Van het wasch ende den honich deser byen.

Het wasch dat dese byen wercken, werdt ghenaemt bullenwasch, ende wordt seer hooghe gheacht ende duyre vercocht, jae veel duyrder, dan of het tegen gout ghewegen werde. Maer het is seer crachtich: want wie van dit wasch heeft, die heeft veel voordeels, want hy mach in de Vasten vleesch eten sonder schade. Hy mach trouwen ende byslapen die hy wil, jae al waert sijn eyghen suster [oft moeder], sonder daerom voor * een ketter gherekent te worden. Hy is oock voor het Vagevyer alsoo wel bewaert, als die teghen den donder eet mostaert. Want men seght, dat soo yemandt met dit wasch voor Lucifers deure quame, hy soude een paer zielkens of twee uyt het Vagevyer los laten gaen, spijt sijne tanden: nochtans wel ghenomen ende verstaen, by dien dat het wasch niet en smeltte, door de hitte des vyers, want daer moet eene gheheele zegel staen opgedruckt met een rinck, ghenaemt *Annulus Piscatoris*. Aengaende den honich, daer zijn sommighe landen daer men geenen anderen honich en ghebruyckt, dan van dese byen, ende wordt daer seer groot gheacht, als in sonderheyt

* VAR. Sonder voor.

in Spaengien. Men plach het oock seer * te ghebruycken in Duytslandt ende in Vranckrijck, maer het is daer seer afgegaen, gelijck als het oock in de Nederlanden was, maer de Spaengiaerts hebbents onlancx heele schepen uyt Spaengien ghebracht, soo dat het wederom seer gebruyckelijc is. Doch evenwel heeft men met ervarentheyt bevonden, dat het is onnatuerlijck ende ongesont, jae seer schadelijck ende vergiftich ghegh'eten. Want het is van den selven aert, daer Plinius van vermeldt (1), sprekende van het fenijnige honich, ende segghende dat men het daer uyt kennen can, dat het niet dick noch vast en wert, dat het rootverwich is met een vreemde reuck, die haest int hooft slaet, ende verweckt tot niesen; die het ghegh'eten hebben worpen sich om leegh teghen de aerde, ende soecken vercoelinghe, etc.

Dit is de beschrijvinghe waer mede de natuere ende aert van onser byen honich seer wel over een comt. Want hy is oock bloetverwich, ende en wordt nemmermeer dick noch vast, maer blijft altijt ongestadichlijck vloeyende. Het heeft oock eenen seer vreemden reuck, want het rieckt seer sterck nae den honichraet, die meest van de stinckende Roomsche drecketen ende drecketalen gemaeckt is, ende met vuyl stinckende water versoden. Het slaet oock haest int hooft, ende doet niet alleenlijck niesen, maer berooft de mensche oock van sijne sinnen ende verstandt. Het is oock seer swaer int ghewichte ende lastich, ende daerom de gene die het gebruycken, hebben meestendeel een swaer gemoedt, als of sy een meulensteen op het herte gheladen hadden. Het verhit alle de leden, ende blaest de menschen seer op, ende maeckt hem seer hittich ende toornich, doch blijven altijdt op der aerden cruypende, ende willen qualijck opwaert na den Hemel sien. Sy soecken altijt vercoelinghe, ende loopen als rasende menschen van d'een plaetse op d'ander, ende werpen sich neder op

* VAR. Oock wel eer.

(1) In het 21 boeck der natuerlicke Historie, int 13 cap.

hare knyen teghen houte blocken, ende steene of metale beelden, om wat vercoelt te worden; maer hoe meer dat sy sich hierin misdragen, hoe krancker van hoofde ende van ghemoedt dat sy werden. Sy snacken seer nae den voorseyden syroop, ghenaemt *Syropus Missaticus*; maer hoe meer dat sy daer van nutten, hoe meer dat sy worden opgheblasen met eyghen heylicheyt, soo dat sy ten laetsten wel mochten bersten. Sy worden bywijlen flauhertich, ende verliesen den moedt; hare oogen worden verduystert, de ooren verstopt, alle de leden ghekrenckt ende verslaghen. Ende noch laten sy sich duncken, dat sy wel sterck ende frisch zijn, ende haren vrijen wille ten besten hebben, om alle hare leden, verstandt ende sinnen te gebruycken. Men vindter sommige, die effen alsulcke accidenten oft *Symptomata* hebben, als of sy van een dullen hondt verbeten * waren. Hare gantsche lichaem is bloetverwich. Sy zijn walgich, ende schuwen het licht. Sy hebben een eeuwichduerende pijne, als een knaghende worm op 't herte. Sy schuymen uyt den mondt, jae sy bassen ende blaffen, ende verbijten oock de gene diese ghemoeten, al waert hare eyghen vader oft moeder, suster oft broeder, behalven slechts, so sy met de selve kranckheyt bevanghen zijn: want den alsoodanighen doen sy hinder noch schade. Sommighe onder hen, loopen te bedevaerde tot S. Hubrecht, of te Ghele, of oock wel tot onse Liefvrouwe te Hal, jae sy loopen wel nae Italien tot onse Liefvrouwe van Loretto, oft nae Spaengien te Montserrato, ende te Compostellen, ende nae Jerusalem, ende in andere plaetsen meer, verhopende wat verlichtinghe te crijghen van de Sancten of Sanctinnen, maer ten can haer t'samen niet baten.

* VAR. Gebeten.

Dat XI. capittel.

Remedien voor de ghene die van den honich deser byen kranck zijn.

Het eenich remedie is, datmense sal doen overgheven al wat sy hebben inghenomen (maer * daer willen sy seer qualijck aen). Ende daer nae salmense alle morghenstondt een syrope van het hemelsche honichdauwe, daer wy te vooren van ghesproken hebben, heel rouwe ende onversoden ingheven, ende nae dat sy dit een wijle tijdts ghebruyckt hebben, ende dat hare lichaem daer mede bereydt is ende wel gesuyvert, soo sullen sy eenen dranck innemen van het sap van *Gratia Dei* ende van *Palma Christi*, ende alsoo met der hulpe Gods, sullen sy lichtelijck tot goede gesontheyt gheraken.

* VAR *Maer* ontbreekt in de tweede redaktie.

Dat XII. capittel.

Hoe dat het te nemen is, t'ghene dat Aristoteles schrijft, dat de byen sterven, soo wanneer mense met olye bestrijckt.

Aengaende voorts de reste van t'ghene dat men noch mochte segghen op den aert ende natuere onser byen, dat meugt ghy by Aristotelem, of Plinium, of Columellam gaen lesen, want onse byen comen met hare byen bynae in alles over een. Dan ghy moet in sonderheyt mercken, dat het ghene dat Aristoteles ende Plinius beschrijven van de andere ghemeyne honichbyen, als dat sy moeten sterven, so wanneermense met olye bestrijckt, dat wort verstaen van een sekere aert van olye oft smeer, datmen heylich oly noemt, want als onse byen daer mede bestreken worden, soo zijn sy veegh, dat is ghewis, ende selden staen sy daer nae op. Maer aengaende de anderen oly, daer hebben sy een sonderlinghe behaghen in, want sy en connen niet te deghe in den Byencorf wercken, of sy moeten eerst met olye bestreken zijn. Ende so wanneer ghy van een ezel, kalf ofte vercken het gheslachte wilt verwecken, soo als tehans gheseyt is, soo moet ghy dat selve met olye wel besmeeren, oft anders en soude het gheen deghe hebben. Men maekt oock een compost van olye, sout, witte maeghdenwasch

ende speecsel, daermense het hooft mede smeert, eer sy noch uytghebroedt zijn, ende soo sy noch niet wel willen aerden, men smeertse wederom met olye, want daermede worden sy ghevormt oft gheformeert, ende als sy tot volmaeckte byen worden, dan moeten sy noch voor de derde mael met olye ghesmeert worden, ende daer mede worden sy gantsch natuerlijck ende volcomen nae haren aert.

Het slot des boecx.

Hier van hebbe ick dy willen vermanen, lieve leser, op dat du de natuere ende gheleghentheyt van dese byen soudest connen onderscheyden van de ghemeyne honich-byen, ende niet dencken, dat sy in alle stucken over een comen, want sy zijn in veel dingen verschillende. Maer een yegelijck die wat verstants heeft, hal het uyt sijn eyghen selfs wel connen mercken. Daerom en willen wy dy niet langer verdrietich wesen, ende willen desen onsen Byencorf een eynde maken. Een yeghelijck lese het ende mercke, ende in sondcrheyt overlegghe alle de ghetuygenissen ende allegatien, die hier soo uyt de Schrift als uyt andere boecken byghebrocht zijn. Ick hope hy salder groote nutticheyt ende soeticheyt uyt halen. Godt de Heere wille ons alle t'samen verlichten door sijnen heylighen Gheest, ende beware ons voor de cracht der dwalinghen, door sijne eeuwighe waerheyt, wijsheyt ende Sone Jesum Christum, wien alle lof, prijs ende eerlijckheyt toecomt, met den vader, in de eeuwicheyt * des heyligen Gheestes. Amen.

* VAR. Eenigheyt.

Register
om lichtelijck te vinden het ghene dat men begeert, ghestelt nae de ordinantie van A, B, C. Ende de leser sal weten, dat het cyferghetal de folio oft bladeren beteeckent, ende waer I by staet is t'eerste boekdeel, ende daer II staet, het tweede boekdeel.

A

Aarons pristerdom uytgheleght	I. 149
A, B, C, der beneficien, Vigl. Argent. Moril	II. 141
Abten ende Prelaten door den os by de kribbe bediedt	I. 289
Ablaet in de Misse is rondt, waerom?	I. 298
Abraham met d'andere Oldtvaderen, waerom sy in den Almanack niet ghestelt zijn	II. 67
Aflaets disputacy tusschen den Paus ende sijn Secretaris	I. 235
Aflaet Jesu Christi voor alle gheloovighe zielen	I. 236
Aflaet ende Indulgentien, het IX. cap. des tweeden stucx	I. 238
Brenghen jaerlijcx den Paus op CC. tonnen golts	I. 241
Aflaet Cruys	II. 38
Aflaet om te drincken nae de Gratie	II. 82
Agnus Dei, in de plaetse van 't Gulden Kalf	II. 32
Alanus onse Liefvrouwen borsten ghesoghen	I. 45
Ende het Roosen-kransken ghemaeckt	I. 45
Albigeoosen vervolght ende verbannen	I. 26
Alle heylighen, in de plaetse van alle heydensche goden	I. 104.-II. 58
Aller zielen dach inghestelt	I. 229.-II. 129
Albe in de Misse	I. 157

Alexander de III. treedt den necke des Keysers Frederici	I. 258
Alexander de seste wordt Paus door des Duyvels raedt	II. 134
Beslaept sijn dochter, ende verbrandt Jero. Savana	II. 135, 148
Alexander de sevende, sijn historie, etc.	I. 261
Anastasius Papa een Nestoriaen: sijn leven	II. 105
Aenbiddinghe der Sancten ende Sanctinnen	II. 50, 66
Aenbiddinghe der Beelden, etc.	I. 278.-II. 21, 37
S. Andries, Ambrosius, Arnoldus, Aphra, Anthonius	II. 56, 57

Annaten ende jaerlijcksche incomsten des Paus, etc. I. 241-II. 144

S. Appolonia, Agatha II. 58

S. Apollinaris president over de schamelheyt II. 58

Armen mogen geen pauselicke dispensaet des huwelijcx genieten II. 145

Arnoldus Bisschop van Brixen teghens de Pausen I. 24

Asperges met hysopo, etc. wordt uytgheleght I. 230

Ave maria luyden ende kleppen II. 108

B

Babylon is Romen, etc. II. 160

Basels Concilium boven den Paus I. 85

Basilius noch Jacobus hebben van de Misse niet gheweten I. 151

S. Bavo, Benedictus, Blasius, Burchart II. 57, 58

Beelden in den raedt ende volle Concilien der Oldtvaderen verboden, vernielt, jae door Keyseren Const. ende Leonem I. 23

Siet oock de I. 37 ende I. 82 bladeren. Jae Epiphanius vernielt de beelden, I. 66. Daer teghens wordt het tweede ghebodt Gods vervalscht by de Gheestelijckheyt I. 31

Beelden aen te bidden, siet het XIII. cap. des II. stucx I. 278

Het I. cap. des IV. stucx, Het III. cap. des IV. stucx II. 23, 37

Beelden in de vasten vermomt met linnen, waerom? I. 280

Van menigherley aert der beelden, I. 287. Waerom de Drijvuldicheyt met dry aensichten, I. 287. De Enghelen met vleughelen, ende S. Michiel met een weeghschale I. 288

Moyses met hoornen. De dry Wijsen als dry Coninghen. Os ende ezel aen de kribbe, ende S. Longinus met de lancie	I. 289, 290
Beelden zijn Sancten ende Sanctinnen	II. 25
Beest met seven hoofden bediedt de seven Sacramenten	II. 14
Benedictus de 8. op een swart peerdt	II. 123
Benedictus de 9. een tooveraer	II. 129
Benedicti des 12. handelinghe met Petrarcha	II. 148
Beringarius ende Berthramus teghens de Transsubstantiatie	I. 23
Bernardus noemt de Papen, Antechristi dienaers, ende de Prelaten, Pilaten	I. 23
Besweeringhen of belesinghen verboden	I. 37
Sijn nochtans by de Papen in veel puncten int ghebruyck	I. 39, 40, 41
Bidden der ketters	II. 83
Bisschopen moghen echte vrouwen hebben	I. 33
Bisschop gastvry uytgheleght	I. 276
Bloedt Christi int Sacrament, het VI. cap. des II. stucx	I. 183
Boecken der Oudtvaderen vervalscht	I. 64
Bonifa. de 3. eerste Overbisschop oft hooft der h. Kercken genoemt	I. 20

Bonifacius de 7. een kerckendief, vanght Paus Joannem, ende steect hem sijn ooghen uyt	II. 122
Bonifacius de 8. voert met gheweldt in, het verbodt des echten staets der priesteren, I. 23. Wordt ghevanghen ende rasende, hy sterft als een hondt. Van sijne loose handelinghen	I. 261, et II. 105, 106
Broodt-godt van Individuo vago, oft wildt veseken	I. 174
Broeck ende toffelen des Paus	I. 314
Byencorfs uytlegginghe, ende waer van hy ghemaeckt wordt	II. 173
Van den eersten oorspronck der byen	II. 175
Van de verscheyden soorten der byen, huysbyen, monachi, tamme byen, wilde byen	II. 177
Byen die dick ende rootverwich zijn gelijc wespen, inquisitores	II. 178
Byen, ghenoemt Phekes, zijn dieven ende roovers. Veneficiati, Canonici, Decani	II. 179
Byen ghenoemt vaders, met het woordt Abbas, Gardianen, Priores, Provincialen, Cephenes, Fungi, Mendicantes, Clerici, etc.	II. 180
Van de natuere ende ghenereringhe der byen	II. 182
Van de Coninck der byen ende de regeeringhe Pape oft Pater Apum ende sijn Laterales	II. 183
Van de wvaerden der byen, II. 185. Hoe dese byen werken, II. 186. Wt wat bloemen ende cruyden sy wercken	II. 189
Van hare kranckheyden ende remedien	II. 191
Van't wasch ende honich deser byen	II. 193
Remedie voor de ghene die van desen honich kranck zijn	II. 196
Als men de byen met olye bestrijckt, etc.	II. 197

C

Canon der Missen	I. 160
Cappe der Minnebroederen, om daer in te sterven	I. 46
Caraffa Cardinael met een servette verworght	II. 142
Catholijcksche Paepsche becommeringhen op den sterf-bedde	I. 208
Catholijcksche, waerom de h. Kercke alsoo ghenaemt wordt	I. 310
Celestini Pape historie, met Bonifacij de 8	II. 105
Cephas uytgheleght	I. 246
Ceremonien der Roomscher Kercken int generael	I. 314
Ceremonien der Lutherianen	II. 28
Christus en waer niet ghecruyst, indien hy de glosen der Phariseen ende Doctoren hadde willen nae volghen	I. 28
Chrysostomus staet den leecken den teecken den kelck toe	I. 187
Ende verworpt de Oorbiechte	II. 7, 8
S. Clara maeckt duyster ooghen claer	I. 246.-II. 58
Clemens de 4. Paus, doet onthoofden een Coninck ende Hertogh, etc., heyscht den thienden penninck van heel Duytslandt	II. 124

Clemens de 5. ghebiedt de Engelen, om in den Hemel te voeren de zielkens van de Roomsche bedevaerders	I. 254
Clemens 5. bedwingt den Hertogh van Venegien, om als een hondt met een halsbandt om sijn hals te cruypen	I. 258
Clemens de 7. sijnen handel ende leven	II. 112
Clooster-susterkens vermoorden haer eyghen kinderkens, soo dat in des Paus Gregor. vijver meer dan ses M. jonghe kinderkens hoofden ghevonden zijn	I. 306
Comestor van de Transsubstantiatie	I. 173
Concilien noyt tot goeden eynde ghedijet	I. 71
Concilien ghelden niet teghens den Paus ende h. Kercke	I. 71
Concilien van Trenten	I. 72 et s. 157 et s. 206, 266, 275
Concilie generael ghenoemt, waerom?	I. 73, 75
Concil. Eliber. in Spaengien Anno 300. Een Concil. van Toledo, twee van Constantinop. ende een in Vranckr. alle tegen de beelden	I. 81, 82
Concilie Nicen. ende Grangren. laten den Priesteren toe, echte vrouwen te hebben	I. 83
Concil. van Mantua, Romen, Tribur. ende van Basel, teghen de Simonye, Pallium, Bullen, etc.	I. 79, 80
Concilium Nicenum van de Beelden	I. 279
Conformitates S. Francisci beter dan het h. Evangelie	I. 58
Coninginne der Hemelen uyt Jeremia, etc.	II. 31
Conradinus, van sijn Coninckrijck Sicilien door Paus Urbanum 4. berooft ende wordt 'tRijck Carolo gheschoncken	I. 260
Consecratie des Cruyces	II. 45
Constantia wordt van haer vader Paus Paulo de 3. beslapen, die hare man hadde vergheven	II. 137

Constantini gheschenck den Paus Silvest. ghedaen, valsch I. 275

Constantinus ende Leo Keyseren, zijn beeldtstormers I. 23

b. Cornelis de Gheesselaer van Brugghe hoort de naeck te vroukens de biechte, II. 6 Preeckt dat men de Ketters swangere vrouwen behoort op te scheuren, om de kinderkens te verbranden eer sy ter weerelt comen II. 77

Cracht der figueren des Cruyces, II. 41 Latijnsche sanghen des Cruyces verduytschet, II. 45. Ende van de veelheyt der Cruycen II. 48

Creatores Creatoris worden de Papen, ende *Creator Creatorum Creatoris* wordt de Paus ghenoemt I. 254, 272

Crispijn, Cosmus, Clara II. 57, 58

Cruyces aflaet ende aenbiddinghe. Het 3. Cap. des 4. Stucx II. 37

Cruys-vindinghe is een Sacrament II. 16

Crucifix becruypen, begraven, ende vaert ten Hemel I. 300.-II. 44

Cruyne der Papen is het character oft teecken der stadt met seven berghen, etc. I. 272

Curtij sermoen te Brugghe II. 79

D

Damasus Paus een Toovenaer	II. 131
Dantes ende Okam van Paus Benedic. voor ketters verclaert	I. 27
Diaken of Leviten moghen kasseboeven wesen	I. 150
Dienaren des woordts oft Bisschoppen van gelijcke macht	I. 67, 88
Dispensatien des houwelijcx moghen gheen schamele ende arme persoonen van den Paus ghenieten	II. 145
Dit is mijn lichaem, daer wordt om ghetwist int 5. Cap. des 2. Stucx, ende uytgheleght	I. 68
Doop der kinderen, hoe echte lieden daer door gescheyden worden	I. 35
Doop ende besweeringhe der clocken	I. 41.-II. 116
Doop der Papen kinderen	I. 202
Dormi secure met andere fabulen	II. 78
Doot ende verdiensten Christi, het 7. Cap. des 2. Stucx	I. 189
Dootzonden, vergevelijcke ende daghelijcksche zonden	I. 190, 199
Draken van S. Margriete ende S. Joris worden aenghebeden	I. 283
H. Drijvuldicheyt wordt uyt de Schrift bewesen, teghen de laster-reden Meester Gentiani ende der Pausen	I. 137
Drijvuldicheyt, waerom met dry aensichten gheschildert	I. 287
Dry Coninghen Dionysius ende Damianus	II. 57
Droncken, droomende ende verstoorde Papen, of sy dat broot in Godt connen veranderen	I. 180
Droncken Claesken Bisschop van Haerlem	II. 77
Dulia ende *Hyperdulia*, etc.	II. 63

Dulcimus van Navarren teghen de Pausen I. 25

Duytschen ende Griecken wederstaen het verbodt des echten staets der Priesteren I. 23

Durandus van de Misse ende andere fabulen I. 172, 315, 318

Duyvel wordt met een Monicks-cappe geschildert, om dat hy Misse dede in de woestijne I. 182

E

Echten staet der Priesters verboden by de Roomsche Kercke int 2. Cap. des 1. Stucx, ende int 17. Cap. des 2. Stucx I. 33, 305

Echte vrouwenghemeyn voor de Papen, soo dat sy liever andere mans vrouwen moghen ghebruycken dan selfs trouwen I. 306, 308

Edele stammen ende quartieren der Gheestelijckheyt, het 3. Cap. des 6. Stucx II. 103

Egnacius Loguiola met sijn twaelf Apostelen, d'eerste Jesuiten, Anno 1537 I. 47

Eliberinum Concilium in Spaengien, anno 300, teghen de beelden besloten I. 81

Enghelandt een leen van den Paus I. 264

Enghelen met vleughelen afghemaelt I. 288

Epiphanius teghens het eeren ende aenbidden der beelden ende heylighen, jae breeckt de beelden in stucken I. 66

Epphatach, ende den houten ezel te trecken I. 298

Erfzonde betalen, Ende afwasschen I. 216, 225

Ezel aen de kribbe Jesu ghemaelt, waerom? I. 289

S. Eutropius gheneest de Watersucht I. 246

Evangelium eternum te Parijs, anno 1260 I. 56

Eugenius 4. wortel van alle Pausen ende Gheestelijckheyt II. 124

S. Eustacius, Eulogus, Erasmus II. 57, 58

Examinatie der ketters I. 114 et s.

Expositio literalis, moralis, allegorica, anagogica, typica, ende *Physica*. Item *allegorica* I. 133, 212

F

Fabulen, Legenden, ende *Piae Fraudes* II. 73

Felix Papa II. 105

Feestdaghen den Christenen door Paulum verboden, met heure verdiensten I. 303

Feest der lancien, naghelen, spongien, ezel-steert ende kribbe Jesu II. 39. 40

Formosus Paus opghegraven, sijn vingheren afghehouwen, ende onthooft II. 121

S. Franciscus volmaeckter dan Christus, ende nochtans onvolmaeckter dan de Jesuiten, I. 47. Hysit boven alle Enghelen in Lucifers Stoel, soo dat het Capittel van I. 58

Assisien verclaert heeft sijn schriften beter te zijn dan het h. Evangelie

Franciscus Hertoch van Venegien moet als een hondt in des Paus sale cruypen, op handen ende voeten, met een halsbandt om sijn hals I. 258

Fransoysen in de Siciliaensche Vesperen vermoordt I. 261

Francisci Petrar. handelinghe met Paus Benedicto 12 II. 148

Fridericus Barbarossa Keyser, wordt van den Paus met voeten ghetreden I. 257

Fridericus de 2. Keyser, van Gregorio de 9. ende Innocentio de 4. afgheset I. 259

G

S. Gallus patroon der Gansen, ende Geertruyt der ratten ende muysen II. 57

Gardinerus van t'Individuo vago I. 173

Gastalia, Gravinne tot Mantua, haer orden ende broederschap, anno 1537 I. 48

Gheeft den Keyser wat des Keysers is, ende Gode, etc. uytgeleyt I. 258

Gheleertheyt der Pauselijcke doctoren, ende ongheleertheyt der Hugenoosche Ministres II. 151

Geneefsche straffe teghen de Gomorrhiters ende Clementische hoereerders II. 161

Gentiaen Hervet lastert de h. Drijvuldicheyt I. 137

Van sijn Missive. Siet den brief aen Sonnium, ende de voorreden van dit Boeck, alwaer de selve in 6. stucken ghedeylt wordt, ende uytgheleght. Het 1. stuck, fol. I. 17. Het 2. stuck, fol. I. 125. Het 3. stuck, fol. II. 5. Het 4. stuck, fol. II. 23. Het vijfde stuck, fol. II. 71. Het 6. stuck II. 97

Gerardus Petrar. levert sijn suster den Paus Benedicto tot hoererije over, om Cardinael te worden II. 148

Geestelijcke persoonen niet onderworpen der wereltlijcke overheyt I. 268

Ende dat sy rijck behooren te wesen I. 275

Ghebedt ende danckseggingh over de spijse der Catholijcken I. 294

Ghebeden der ketters ende der papisten II. 83

Ghy alle zijt Goden, uytgheleght I. 271

Ghildebroeders I. 50

Glosen op de h. Schrift, soo slicht als klippen I. 130

Godt can niet afghebeeldet worden II. 38

Godt alleen weet de ghedachten der menschen II. 60

Godt alleen dienen, II. 62. Godt alleen aenbidden II. 83

Godt met een vlassen baert malen II. 94

S. Goele, Goetman ende Goar met den swarten Duyvel II. 57

Goede wercken ende verdiensten, etc. I. 189

Goldt ende silver te besitten, uytgheleght I. 259

Gratianus Paus wordt van Keyser Henrico afgheset II. 131

Gregor. 11. vordert den thienden Penninck van Duytslandt II. 109

Gregorius de 7, een toovenaer II. 132

Sijn historie met keyser Henrico I. 244

Griecken willen den Paus voor gheen hooft kennen, segghende: De Duyvel zy met u, want Godt is met ons I. 22

Griecken stormen de beelden, ende wederstaen het verbodt des houwelijcx der Priesteren I. 23

Guilhelmus de sancto amore, teghen de Prelaten, etc. I. 24

Gulden Kalf der Joden by den Paus in Agnus Dei verwandelt II. 31

H

Helle ende Vaghevyer zijn een keucken gheworden I. 235

Henrici 4. des Key. histo. met Gregor. 7, hoe hy ghestorven, I. 244

weder opghegraven, ende voort de honden opt veldt gheworpen is

S. Herman van Ferrarien (die XX jaren voor een Sanct is geholden geweest) wordt van Bonifa. 8. weder opgegraven ende verbrandt I. 253

Heylighen niet aen te roepen I. 66

Heylighe daghen, als aller Heylighen, S. Peters, Lichtmisse, etc. zijn in de plaetse van der heydenen Goden Vyerdaghen inghestelt, het IX. cap. des I. stucx I. 105

Heylighe daghen inghestelt, op dat de zielkens int Vaghevyer dickwils mochten rusten ende spelen gaen I. 233

Heylighe Gheest op den Pinxterdach I. 301

Heylich bedroch, of *Piae fraudes* II. 73

S. Hubrecht II. 57

Huldericus Bisschop van Ausburgh, verwerpt het verbodt des echten staet der priesteren, anno 964 I. 23

Hughenoosche ministres II. 151

Huwelijcken staet der priesters, met gheweldt door de Pausen verboden, anno 840. I. 23, ende II. 133 Daer teghens stellen haer dappere mannen. Siet het XVII. cap. des II. stucx I. 305

Huwelijcken staet der leecken wordt ghebroken door den doop I. 35

Hyperdulia II. 39

I

Jacobus noch Basilius en hebben van de Misse niet gheweten I. 151

S. Jacob, Joris, Jan, ende Job II. 56, 58

Idololatrae, II. 23. Idola II. 37

Jesuiten gevonden, anno 1523. Bevesticht anno 1537. door Caraffam. Sy gaen te I. 47

boven S. Franciscum, die nochtans volmaeckter was dan Christus selve

Jeronimus van Praga I. 25

Jeronimus Savanarola, I. 26. Ende verbrandt II. 135

Indulgentien ende aflaten, het IX. cap. des II. stucx I. 238

Innocentius de 8 Paus heeft XVI. bastaert kinderen II. 117

Joannes Patriarch van Constantinopolen I. 20

Joannes Scotus teghen de transsubstantiatie I. 23

Joannes van Saresburien teghen de Gheestelijckheyt I. 24

Joannes Wiclef stoot alle de spillen in der asschen I. 25

Joannes Hus, anno 1405 I. 25

Joannes de Lovanio I. 174

Joanna oft Paus Juths leven, etc. II. 113

Joannes 11. in overspel gheteelt, hoereert met Theodora, etc. II. 114

Joannes 12. Paus Sergij sone, in overspel gheteelt II. 114

Joannes 13. Van sijn oncuyscheyt ende hoererije II. 114

Doopt aldereest de clocken	II. 116
Joannes 15. worden sijn ooghen uytghesteken, ende sterft van hongher, etc.	II. 122
Joannes de 19. een tooveraer, bevestight aller zielkens Heylighen dach, etc.	II. 129
Joannes de 21. een tooveraer	II. 133
Joannes 22. Van sijn rijckdom ende heylicheyt	II. 146
Joannes de 23. worde van den Griecken ghescholden	I. 22
Sijn figuere wordt als een ketter verbrandt	II. 108
Joannes 24. een vermenschede duyvel, etc.	II. 109
Jodocus Tiletanus	I. 206
Joden hebben te Romen haer Synagoghen	II. 29
Joodtsche ceremonien, het VIII. cap. des eersten stucx	I. 98
Joodtsche gheloof van de wet Mosis	I. 155
Jrene Keyserinne steeckt haren sone de ooghen uyt om der beelden wille	I. 279
Julia ende een oudt wijf te Venegien doen de jonghe ghesellen ende meyskens t'samen op een bedde. Ende van haer versiert vasten met een loose Bybel, etc.	I. 48
Julia Fernesia hoereert met de Pausen	II. 138
Julius de derde, van sijn sodomiterije	II. 118
Julius de 2. werpt Sinte Peters sleutel in den Tyber, ende van sijn bloedt-vergieten	II. 125

K

Kackstoelen ende pispotten der Cardinalen	II. 116
Kasuyfel in de Misse	I. 158 et 299
Kasboeven worden ghemaeckt van de leviten ende diakens	I. 151

Keerssen op den Paesch-avondt I. 202

Kelck des altaers den leecken verboden, waerom, ende wanneer I. 32

Behoort nochtans den leecken toe I. 88

Siet oock van den kelck der leecken, het VI. cap. des II. stucx I. 183

Kelcken van gout, ende de priesters van hout II. 29

Kercke Gods, ende der ketteren I. 18

VAN DE ROOMSCHE KERCKE,

DAT SY IS

Boven de heylighe Schrift I. 30

Boven alle Oude Vaderen I. 63

Boven alle Concilien I. 70

Boven der verstorven Pausen ende haer eyghen canones ende decreten I. 86

Een richtsnoer van alle Concilien I. 91

Can haer behelpen met de leeringhen der oude ketters I. 94

Ontleent veel van den Joden I. 98

Volght veel exempelen der heydenen I. 104

Van haer insettinghen oft traditien I. 110

Heeft alleen de macht om de Schrift nae haer wille uyt te leggen I. 126

Kercken te wijen ende altaren te ghebenedijen in des Paus macht alleen I. 250

VAN DE KETTERSCHÉ LUTHERIANEN.

Hoe sy gheexamineert worden I. 116

Hoe sy bidden ende vasten II. 81

Bidden Godt alleen aen, niet sonder gheloove, in haers moeders tale II. 83

Tellen gheen Paternosters II. 84

Vasten sonder kerfstock II. 85

Willen haer vrouwen den Papen niet leenen II. 86

Houden gheen quatertempers, vastelavonts, Sinte Martens noch Dry Coninghen avondts, etc. II. 87

Ketterijen der ouden (daer mede de Roomsche Kercke accordeert) worden ghetelt int VII. cap. des eersten stucx I. 94

Klocken moet men doopen met ghevaders, soo datse soo heylich worden, datmense niet luyden en mach op sekere tijden I. 41.-II. 116

Klocken te kleppen over het Ave Maria I. 42.-II. 108

L

Lando teelt Paus Joannem in overspel	II. 113
Latria	II. 39, 63
Latijnsche ende vreemde spraken in de kercken	I. 35.-II. 84
Laura Fernesia wordt van haren oom Paus Paulo de derde beslapen	II. 137
Leecke den kelck verboden, waerom ende wanneer	I. 32
behoort nochtans den leecken toe	I. 88
Leecken breken den echten staet door den doop	I. 35
Leecken hoereren als sy de tweede mael houwelijcken	I. 35
Leecken sullen de h. Schrift oock ondersoecken, ende niet de gheleerden alleene	I. 129
Leo Isaurus Keyser, een beeldtstormer	I. 23

Leo de thiende, Paus	I. 262.-II. 111
Letter doodt, ende de gheest maeckt levendich	I. 136
Liberius Paus, een Arriaen	II. 104
Lichtmisse in plaetse der heydenen lichtmis inghestelt	I. 110
Van twee groote lichten ende sweerden, etc.	I. 248
Lieghen ende bedrieghen teghen de ketters, etc. tot goeder intentie, laet de Roomsche Kercke toe	II. 71
s. Lieven, Lambrecht, Lucas, Loy, Laurentius, etc.	II. 57, 58
s. Longinus met een lancie, etc.	I. 290
Lovensche doctooren niet te vreden met het heylighe Evangelium	I. 43
Lutherianen ende Hughenoosen ketters te zijn	I. 17
Van haer vasten ende bidden, etc.	
Siet ketters, op de letter K.	

M

Machabei boecken, hoe veel sy te achten zijn, ende de plaetse van de voorbiddinghe uytgheleght	I. 228
Macht des Paus ende der Roomscher Kercken	I. 242
Mans-cloosters	I. 49
s. Magdalena, Marcus, Margareta	II. 57, 58
Maria uyt Egypten	I. 46
Maria mater gratie, etc.	II. 51
Martinus 4. Paus, bant den Coninck van Sicilien	I. 261
Melchisedechs priesterdom uytgheleght	I. 145
Messias in Missa, etc.	I. 155

Metalen slanghe uytgheleght, wordt verbrandt	I. 281, 283
s. Michiel, Marcus, Marten	II. 56, 57
s. Michiels weeghschale, van de onder ende overwichte	I. 210
s. Michiels groote moeyte int wegen der verdiensten	I. 214, 289
Minnebroeder biedt 120000 ducaten om Paus te worden	I. 241
Minnebroeder bediedt door den ezel aen de kribbe	I. 289
Minnebroeders penitentien	II. 88
Mirakelen van de vijf woorden	I. 121
Mirakelen der beelden, Sancten ende Sanctinnen	I. 281
Misse by een ghelapt als een bedelaers mantel	I. 37
Misse met haren aenhanck ende mispapen, cap. II. des II. stucx	I. 142
Misse ten tijden Vergilij int ghebruyck	I. 143
Van den naem der Missen, Missa est, ende dat Messias Misseis	I. 154
Missa oft nisset hebr. onseker: ofte van Missa, een vervloeckinghe ofte Maosis	I. 155
Misse op een viercante steen	I. 156
Misse te doen op wat uren, oock van de albe ende casuifel	I. 157
Van 't canon der missen	I. 162

Misse Godt, *Individuum vagum*	I. 173
Misse wijn	I. 177
Misse dede de Duyvel in de woestijne	I. 182
Misse op de goede vrijdach droogh te doen	I. 187
Siet van de ablaten, witcleedt, casuyfels, ende andere leurefasen der Missen, het XVI. XVIII. ende XIX cap. des II. stucx	I. 296, 311, 314
Misgodt met het kalf te verbranden	II. 98
Moses met hoornen, I. 289. Monacho indoctior	II. 101
Muysen ende ratten, oft sy het lichaem Christi eten	I. 176

N

Naeckte vroukens worden ghebiecht	II. 6
Naem der Missen buyten de h. Schrift	I. 154
Namen der verscheyden ordenen onder de Gheestelijcke	I. 49
Napels een leen van den Paus	I. 263
Nectarius Bisschop van Constantinop. set de oorbiecht af	II. 7
Nicolaus Clemangis, Bisschop van Bajonen, verdedicht de leere Joannes Hus	I. 26
Nicolaus 3. Paus, doet de Fransoysen in de Siciliaensche Vesperen vermoorden, I. 261. S. Norpurgh	II. 58
Nonnen vermoorden hare kinderkens met drancken ende anders, soo dat men privaten ende vijvers vol doode kinderen heeft ghevonden	I. 306
Numa Pompilius heeft de eerste Pausen ende Papen te Romen ghemaeckt	I. 107

O

Odylionis Vaghevyer	I. 229
Offerhande Melchisedechs wordt uytgheleght	I. 145
Offerpriesteren int oude Testament, zijn mispapen int nieuwe	I. 149
Offertorium op Aller Zielen dach	I. 237
Okam ende Dantes zijn van Paus Benedicto 3. ketters verclaert	I. 27
Oldcaster verdedicht de leere Joannis Hus	I. 26
Oorbiecht, het 1. Cap. des 3. Stucx	II. 5
Oorbiecht verworpen van Nectario ende Chrysostomo	II. 7
Ordenen des Priesterdoms tot seven int ghetal, uytgheleght, het 18. Cap. des 2. Stucx	I. 311
Os ende ezel aen de kribbe, bedieden Prelaten ende Minnebroeders	I, 189
Overspel is den Papen veel eer gheoorloft, dan te trouwen	I. 306

P

Papen zijn Creatores Creatoris, I. 254. Zijn veel weerdigher, dan Coninghen, dan Enghelen, jae connen Godt maken I. 255

Papen willen als batementspelers, Christum naebotsen alle 'tghene dat hy ghedaen heeft, Cap. 16 des 2. Stucx I. 296

Papen moghen veel liever een ander mans wijf besighen, dan selve een trouwen I. 306

Papa ende Papen worden verduytschet I. 268

Paschalis Paus historie met Keys. Henrico ende sijnen sone I. 257

Paternosters ende Avemarien tellen II. 84

S. Patricius Vaghevyer I. 227

Paulus Crauw Discipel Joannis Hus I. 26

Pausen zijn van Keyser Phocas tijden altijdt voor Antichristen ghescholden I. 21

Pausen scheuren het Keyserrijck om de beelden I. 23

Paus Hof ende Papen, Duyvelsche Griffoenen, kalvers van Bethel I. 24

Paus een ketter ende apostaet I. 80

Pausche Kercke, soeckt Kercke, op de K.

Pauselijcke decreten boven ende teghen der overleden Pausen, ende haer eyghen decreten I. 87

Pausen boven alle Coninghen ende Vorsten I. 249

Paus is Godt selve op der aerden I. 251

Paus can Sancten ende Sanctinnen maken ende wederom uyt den Hemel monsteren I. 253

Paus doet de Fransoysen in de Sicil. Vesperen vermoorden I. 261

Paus macht, het 10. Cap. des 2. Stucx I. 242

Pausen twee sweerden I. 249

Paus is Creator Creatorum Creatoris I. 254

Paus sit in den Tempel Godts, ende verheft sich, etc. Door veel Bisschoppen, oude Vaderen, ende Keyseren, op de plaetsen Pauli ende Danielis uytgheleght	I. 254, 255
Paus is niemandt gelijck dan Godt alleen; daerom can hy alles doen wat Godt doet	I. 254
Paus leenheer van Napels ende Enghelandt, jae van alle Keyseren ende Coninghen, die sijne voeten moeten cussen, syn peerdt moeten leyden, hem op de schouderen draghen, water gheven tot sijnen handen, ende ter tafel dienen	I. 263, 264
Paus croone, cruys ende voeten wasschen	I. 298
Paus Pauli 2. Insertingen van kackstoelen ende pispotten	II. 116
Paus broeck ende toffelen	I. 314
Paus accordeert beter met de Joden, Turcken ende Heydenen, dan met de Hughenoosen	II. 30

Paus Paulus de 3. beslaept sijn nichte ende sijn dochter, doet twee moorden, vergiftet sijn eyghen moeder ende neve, verschenkt Parmen ende Playsancen, etc.	II. 137
Petra dedit Petro, etc.	I. 256
Petrus Bloix, anno 1157. Petrus Waldo, anno 1160. Petrus de Vinea, Cancelier des Keysers Frederici, Petrus Cassiodorus, anno 1306. Dese alle teghen de Pausen	I. 24
Petrus Paulus Vergerius	I. 74
Petri de Aliaco uytlegginghe op't Sacrament	I. 171
S. Peeters banden dach inghestelt in plaetse eens heydens heylighe dach	I. 107
S. Peeters historie van Romen, of hy Paus is gheweest	I. 243
S. Peeter, Pauwels, II. 57 Ende Petronella	II. 58
Philippus Coninck van Vranckrijck vanght den Paus Bonifacium de achtste	I. 261
Pius 4. beslaept echte vrouwen, etc.	II. 142
Hy onthooft sijn broeder ende verworght Caraffam	II. 142
Pilati sprake onder de Papisten	II. 84
Placaten Caroli ende Philippi, met de leughens daer in teghen Lutherum ende de Hughenoosen verhaelt	II. 74, 75
Penitentia uytgheleght	I. 220
Penitentie der Minnebroeders	II. 88
Penitentie der Bisschoppen met de golden ringhen	II. 89
Priesters van hout, ende kelcken van gout	II. 29

Q

Quartieren van de edele stammen ende afcomsten der Gheestelijckheyt, tot 32 int getal toe, in vier hooft-quartieren	II. 104

ghedeylt, elck van achten; daer van de eerste acht quartieren

De tweede acht quartieren II. 113

De derde acht quartieren II. 120

De vierde acht quartieren II. 127

Questien ende twist van de vijfwoorden, ende van 't Sacrament, onder de Roomsche doctoren I. 168

Questien der R. doctoren, van veel onnutte vraghén II. 152

Questie of 'thouwelijck beter is dan de sodomye II. 158

S. Quinten can de Quinten int hooft meesteren I. 246

R

Ratten ende muysen of sy eten het lichaem Christi, etc. I. 176

Rechtveerdichmakinghe, het 7. Cap. des 2. Stucx I. 189

Regulen der Francisc. Domin. Bened. Bernard. Ridderbroeders ende alle andere I. 45

Requiem aeternam singhen, wordt uytgheleght I. 232

Ringhen ende staven der Bisschoppen	II. 89
Roode bloedighe mantels der Cardinalen	I. 298
S. Rombolt, S. Romanus, S. Rochus	II. 57, 58
Romen de hoer van Babel, duyvelsche griffoenen, kalvers van Bethel	I. 24
Romen is de stadt die op 7 berghen ghebout is	I. 267
Romen ghebout met moordenaers, straetschenders, vrouwencrachters, etc. die noch huyden ten daghe daer kermis houden, ende willecom zijn, met alle ezel-vrijers, moeder ende susterbeslapers etc.	II. 156, et s.
Roomens beschrijvinghe, soo dat het daer al te coop is, wat men bedencken can, jae Godt ende de Duyvel, oock de stadt selve, etc.	II. 159, 160

S

Sacrament des Altaers onder twee gestaltenissen in de oude Kercke gebruyckt, oock waerom ende wanneer t'selve vervalscht is	I. 32
Behoort den Kelck nochtans den leecken toe	I. 88
Sacraments uytlegginghe	I. 160
Sacrament gheleken by een Wijntaverne	I. 165
Sacrament onder eenghestalte, etc.	I. 184
Sacrament moet aenghebeden worden, oft Christus en ware gheen Godt	II. 35
Sacrament te verbranden	II. 98
Sacrament van Mirakel, tot Bruessel ende tot Padua	I. 120, 121
Sacrament der 7 ordenen, ende des houwelijcx	I. 311
Sacrament des h. Olye	II. 19
Salvator mundi	II. 26

Sancten ende Sanctinnen zijn beelden	II. 26
Van de aenbiddinghe der selver	II. 50
Hare officien ende ampten	II. 56
Sancten zijn patroonen van hoeren, verckens, peerden, koeyen, honden, gansen, ratten ende muysen	II. 57, 58
H. Schriftuer als een wassen neuse te draeyen	I. 127, 130
Sergius Paus, een groot hoerenjagher	II. 114
Onthooft Paus Formosum	II. 121
Ses sleutels (boven d'eene) des Hemelrijcke	I. 131
Daer van de Lutherianen den sesten ghevonden hebben	I. 133
Van de vijf sophistische sleutels	I. 134
Seven Bisschoppen in de Nederlanden	II. 13
S. Severijn, ende S. Servatius	II. 57, 58
Si non caste, saltem caute	I. 308
Sielkens int Vaghevyer, etc.	I. 224

Sielen oft aller sielen dach inghestelt	I. 229.-II. 129
Sielkens worden uyt het Vaghevyer verlost, door 't gheesselen van de Susterkens te Leyden in Hollandt	I. 232
Sielkens rusten ende spelen int Vaghevyer op de Sondaghen	I. 233
Sielkens aflaet door Jesum Christum verworven	I. 236
Silvester 2. Paus wordt van den Duyvel verschrikt	II. 127
Simonye aller Gheestelijckheyt	79.-II. 141
Sixti 4. Paus leven, insettinghen, ende feestdaghen	II. 117
Sodomitische Papen	I. 270, 308
Sodomitische Pausen	II. 113
Sodomitische boecken by een Bisschop ghemaeckt, segghende dat het een godlijck werck is, etc.	II. 158
Sondaer, jae een muys niet soo onreyn als een sondaer, of sy het ware lichaem Christi eten	I. 177
Sonde in den h. Gheest is, als men doet teghen der Pausen decreten	I. 53
Sonden zijn alle doodtlijck	I. 190
Sonden nae den doop, I. 199. Erfsonde	I. 200
Dootsonden ende verghevelijcke sonden	I. 210
Van S. Michiels weeghschale der sonden, als sy wat te licht off te swaer zijn, etc.	I. 210
Schuldt der sonden, maer niet de straffe, soude Christus vergheven hebben, etc.	I. 216
Sonden sijn sonder mate oft eynde	I. 218
Spijse te onderscheyden ende vleesch verboden, waerom, het 15. Cap. des 2 Stucx	I. 292
Stella Clericorum	I. 254, 272
Sterven in Minnebroers ende Vrouwenbroers kappen	I. 40

Synagoghen der Joden binnen Romen II. 29

T

Tau uytgheleght II. 43

Taxatie der Apostolische Reken-camer, hoe veel gelts de moeder ende suster-beslapers, overspeelders, vader, moeder, suster ende broeder moordenaers, etc. gheven sullen II. 162

T'gheloove van Trenten I. 128

Thien Gheboden Gods vervalscht, ende het tweede, beroerende de beelden daer uyt ghelaten I. 31

Thiende penninck over Duytslandt door de Pausen gevordert II. 109

Thomas de Hacquino, beelden-stichter, soo dat hy derhalven van den Paus tot een Sanct in den Almanack ghestelt is, etc. II. 25

Tiletanus een lovensche pilaer I. 43, 58

Toovenaersche ende swarteconstenaersche Pausen II. 127

Transsubstantiatie int Sacrament voor een artijckel des gheloofs opghericht, anno 1198 I. 160

Trents Concilien	I. 72, 73, 75, 128, 196, 198, 199, 206, 266, 275
Twist der Roomsche doctoren van't Sacrament ende van de vijf woorden	I. 168

V

Vaghevyer, ende hoe de zielkens daer uyt verlost worden, het 8. Cap. des 2. Stucx	I. 224
Vaghevyer S. Patrici, I. 227. Vaghevyer Virgilij	I. 227
Vaghevyer Odilionis	I. 229
Vaghevyers I. 45. Hulpmiddelen voor de zielkens	I. 230
Vaghevyers speeldaghen, etc.	I. 233
Vaghevyer verwoest	I. 235
S. Valentijn gheneest de vallende sieckte	I. 246
Vasten ende feestdaghen met hare verdiensten, Cap. 16. des 2. Stucx, beginnende	I. 296
Rekeninghe ende oorsake der vastendaghen	I. 297
Vasten by nae weerdigher dan de verdiensten Christi	I. 302
Vasten ende bidden der Lutherianen ende Hugenoosen	II. 81
Vasten sonder kerfstock	II. 85
Waer toe het vasten nut is, ende van een oprecht vasten	II. 86
Vendelen gedoopt, belesen ende besworen, ooc Barbara, Catharina, etc. ghenoemt, te Groeninghen in Vrieslandt, etc.	I. 42
Verdiensten der goede wercken, ende van de rechtveerdichmakinghe, het 7. Cap. des 2. Stucx	I. 189
Verdiensten der peters ende meters in den Doop	I. 202

Verdiensten te licht oft te swaer op S. Michiels waghe I. 210

Veronica I. 284

Vercken van S. Anthonis aenghebeden I. 283

Verbodt ende onderscheydt der Spijsen, Cap. 15. des 2. Stucx I. 292

Waerom vleesch ende eyeren verboden zijn, ende nochtans gheen plaetse en heeft teghen de Gheestelijcke I. 293

Vleesch eten onreyn, den ghenen die geen Paus bullen hebben I. 294

Vigilius een der seven Bisschoppen in de Nederlanden II. 13

Vigilij consciencie II. 141

Vlricus Bisschop van Ausburgh I. 23

Voeten wasschen des Paus I. 298

Vormsel weerdigher dan de h. Doop, waerom? I. 138

S. Vrbaen, Valentijn, Vincent, Vitus, etc. II. 57, 58

Vrbaen 4. Paus, oorsake der Siciliaens. Vesperen I. 261

Vyer een Sacrament II. 15

W

Wapenen van 4. Quartieren der h. Pausen, elck quartier van acht leden: daer van het eerste quartier II. 104

Tweede ende derde quartier	II. 120
Vierde quartier	II. 127
Walginghe der Papen, als sy haren Misgodt kalven	II. 97
Wassen neuse oft Weerhaen der h. Schrift	I. 134
Water een Sacrament	II. 17
Wercken der Roomscher Catholijcken, Cloosterwercken, Kerckaelmissen, etc.	I. 194
Wiens zonden ghy vergheeft, diens sullen sy vergheven blijven, uytgheleght	II. 8
Wilhelmus Wight	I. 26
Wilhelmus Blindasinus	I. 31
Wijn moet niet int Sacramentshuysken bewaert, noch met het brootghenut worden, waerom?	I. 32
Wijn met water ghetranssubstantieert	I. 177
Wit cleedt ende Casuyfel in de Misse	I. 299

De drucker tot den leser.

Aenghesien dat wy (Beminde Leser) int drucken van desen Byencorf, ghevolght hebben den eersten Byencorf, die sonder Register ghedruckt is gheweest, soo hebben wy goet ende grootelijck van nooden bevonden, een Register oft Tafel daer by te voeghen, op dat de Leser alle dinghen, daer toe sijn begheerte strecket, sonder groote moeyte ende arbeydt (als met der handt aengheleydet) soude moghen soecken ende vinden. Ende op dat sulcx te gherievelijcker soude moghen gheschieden, zijn op de canten deses Boecx eenighe annotatien ende handekens ghestelt, daer het Register op aenwijst, latende den text ende des auteurs werck ongheroert. Alleenlijck, dat tot meerder vermakinghe des Lesers, eenighenotable redenen, somwijlen met een ander letter, somwijlen op een nieu reghel ghestelt zijn, op hope dat wy der ghemeynte Christi eenighen dienst daer aen souden moghen doen, biddende den eenvoudighen Leser, dat hy desen onsen arbeyt (daer inne wy gheene costen ghespaert hebben) int goede wille aennemen, ende niet doen als de sommighe, die selve niet weten oft willen yet goets aenlegghen, ende evenwel niet laten en connen, den goetwillighen altijdts te berispen. Want wy hebben ghedaen t'ghene dat wy ghekunt, ende niet t'ghene dat wy gheerne ghewilt hadden. Indien daer eenighe fauten mochten wesen, wiltse corrigeren, ende de autheur ontschuldigen. Vaert wel.

Cort begrijp der voornaemste hooft stucken der Christelijcker religie

Ghestelt vraghe ende antwoordischer wijse tot nut ende voordeel der teere aencomende jonckheyt ende stichtinghe alle Christenen in 't gemeen.

Dit Boecxken is ghevonden onder de Schriften van wijlen de Heer van S. ALDEGONDE zaliger gedachtenis; soo is by de Erfgenamen goedt gevonden 't selve in druck te laten uytgaen.

T'AMSTERDAM, BY OTTHO BARENTSZ SMIENT.

Cort begrijp der voornaemste hooft stucken der Christelijcker religie.

V. Wie heeft u geschapen?
A. Godt.
V. Hoe heeft hy u gheschapen?
A. Na sijn beelt.
V. Heeft hy oock niet alle andere dinghen gheschapen?
A. Ja hy: maer niet na sijn beelt.
V. Wie heeft hy dan meer na sijn beelt gheschapen?
A. Alle menschen.
V. Waer toe heeft hy u geschapen?
A. Om hem te eeren en te dienen.
V. Hoe kont ghy Godt dienen?
A. Als ick aen hem gheloove, hem bidde, prijse, ende hem gehoorsaem ben.
V. In wien gelooft ghy?
A. In Godt?
V. Welcken Godt.
A. In Godt den Vader, Godt, den Soone, ende Godt den Heyligen Geest.
V. Gelooft ghy in Godt den Vader?
A. Ja ick.

V. Verhaelt den artijckel?

A. Ick gheloove in God den Vader almachtigh Schepper des hemels ende der aerden.

V. Isser dan oock meer dan een Godt?

A. Neent: daer en is maer een Godt.

V. Is de Vader dan de Soone, ende de Soone is die oock de Heylige Geest?

A. Neent: maer Vader, Soone, ende Heylighe Geest is maer een God maer dry persoonen.

V. Waer woont dese Godt?

A. In den hemel.

V. Woont hy niet in der papen kercke?

A. Neen hy.

V. Hoe weet ghy dat?

A. Dat seght hy selve.

V. Wat seyt hy dan?

A. Den hemel is mijnen stoel, de aerde is mijn voetbanc: wat huys wilt ghy my timmeren.

V. Wat besluyt ghy daer uyt?

A. Dat Godt in geen tempel met handen ghemaeckt en woont.

V. Wat is den tempel Godts?

A. Mijn herte.

V. U herte alleen?

A. Neen: maer ooch't herte van alle Christen.

V. Woont Godt dan in u herte?

A. Jae hy.

V. Hoe?

A. Met zijnen Heylighen Gheest.

V. Wie woont dan in de papen kercke?

A. De afgoden.

V. Wat zijn de afgoden?

A. Groote poppen.

V. Maer en zijn 't gheen Santen ofte heylige menschen die oogen, ooren, neuse, monde, handen ende voeten hebben?

A. Sy hebben oogen, maer en sien niet, sy hebben ooren, maer en hooren niet, sy hebben een mont ende en spreeken niet, handen, ende en tasten niet, voeten en gaen niet.

V. Wat zijnt dan?

A. Stomme blocken.

V. Wat maeckense dan in de kercke?

A. Sy staen en proncken.

V. Wat doender de papen mede?

A. Sy biddense aen.

V. Is dat wel ghedaen?

A. Neent.

V. Waerom?

A. Godt heeft het verboden.

V. Waer?

A. In sijn wet.

V. In welck gebodt?

A. In het tweede ghebodt.

V. Maer wat seggen de papen daer op? Waer om dat zijt even wel doen.

A. Om dattet Godts ghelijckenisse zijn?

V. Zijnse dan Gode ghelijck?

A. Neen sy.

V. Waerom?

A. Want God is gheen stomme block ghelijck.

V. Hoe soo? Waerom?

A. Want God is eeuwigh ende levendig ende gheeft alle dinghen het leven, ende de blocken en leven niet.

V. Maer sy segghen datmen God daer uyt leerdt kennen, is dat waer?

A. Neent.

V. Waer uyt leertmen dan God kennen?

A. Wt sijn wercken.

V. Wat wercken?

A. Hemel, aerde, de mensche, ende al wat hy gheschapen heeft.

V. Konnen wy Godt uyt sijne wercken volkomelijck leeren kennen?
A. Neen wy.
V. Waerom?
A. Om dat wy al te verdorven zijn.
V. Waer uyt moeten wy hem beter leeren kennen?
A. Wt sijn woort.
V. Waer vinden wy sijn woort beschreven?
A. In den Bybel.
V. Wat hout den Bybel in?
A. De wet, ende het Evangelium.
V. Wat is de wet?
A. De gheboden Gods.
V. Wat is het Evangelium?
A. De leere der saligheyt in Christu Jesu.
V. Wat is de somme van de wet?
A. Ghy sult God den Heere lief hebben van gantscher herten, uyt alle uwe zielen, uyt alle uwe kracht; ende uwen naesten ghelijck u selven.
V. Connen wy dat wel volkomelijck volbrengen?
A. Neen wy.
V. Waerom?
A. Om dat wy al te verdorven sijn.
V. Maer zijnse niet al vervlockt die het niet en volbrenghen?
A. Ja sy.
V. Hoe weet ghy dat?
A. God heeft het selve gheseyt.
V. Wat seght hy dan?
A. Vervloeckt is hy die niet en doet al wat hier in geschreven staet.
V. Zijn dan alle menschen vervloeckt?
A. Ja sy.
V. Maer wie heeft ons van den vloeck verlost?
A. Christus.

V. Hoe?
A. Hy heeft den vloeck op hem ghenomen
V. Waer?
A. Aen het kruyce.
V. Is het kruys dan vervloeckt?
A. Ja het.
V. Waer uyt weet ghy dat?
A. God heeft het selve gheseyt.
V. Wat heeft hy dan gheseyt?
A. Vervloeckt is die die aen het kruyce hanght.
V. Heeft u Christus dan aen't kruyce verlost?
A. Ja hy.
V. So zijt gy dan een christen?
A. Ja ick.
V. Waerom heet ghy een christen?
A. Om dat ick aen Christum gheloove.
V. Maer de papisten segghen oock dat zy aen Christus geloven, zijt ghy dan ooc een papist?
A. Neen ick.
V. Waerom?
A. Om dat ic Christum alleen houde voor mijnen saligmaker ende middelaer.
V. Maer de papisten segghen oock dat Christus haer salichmaker is?
A. Sy seggent wel, maer en geloovent niet?
V. Waerom seght ghy dat?
A. Om dat sy noch veel meer middelaers ende salichmakers hebben.
V. Welcke houden sy dan voor haer middelaers?
A. De verstorven heyligen.
V. Wat middel van saligheydt hebben sy meer?
A. De verdiensten der wercken, des paus aflaten, ende het vagevyer.
V. Houdt ghy Christum alleen voor uwen salichmaker?
A. Ja ick ende niemant meer.

V. Maer hebt ghy niet gheseyt dat ghy in Godt alleen ghelooft?

A. Ja ick.

V. Hoe kont ghy dan in Christum ooc geloven?

A. Christum is Godt ende Godts Soone.

V. Ghelooft ghy dan in Godes Soone?

A. Ja ick.

V. Hoe luyt den artijckel?

A. Ick geloove in den eenigen gheboren Soone Gods, Jesum Christum onsen Heere.

V. Maer is Christum niet een mensche ende eens menschen sone?

A. Ja hy: hy is een mensche, ende oock eens menschen sone, ende God, ende Godes Sone.

V. Heeft hy dan een moeder hier op aerden gehadt?

A. Ja hy.

V. Wie heeft zijn moeder geweest?

A. De maget Maria.

V. Heeft hy oock een vader gehad hier op aerde?

A. Neen hy: hy en heeft gheen vader dan God.

V. Is dan God de Vader, sijn vader van eeuwigheydt geweest?

A. Ja hy.

V. Maer sijne moeder, is die oock sijne moeder van eeuwigheyt geweest?

A. Neense: want sy is een waerachtigh mensche gheweest.

V. Is hy oock een waerachtigh mensche?

A. Ja hy.

V. Maer hoe is hy dan mensch gheworden dewijle hy gheenen vader heeft ghehadt dan Godt alleen?

A. Hy is ontfanghen van den Heylighen Geest gebooren uyt de maget Maria.

V. Is hy ons in alles ghelijck?

A. Ja hy, uyt genomen de sonde.

V. Hoe is sijnen naem?
A. Jesus Christus.
V. Wat is te seggen Jesus?
A. Salighmaker.
V. Heeft hy ons dan saligh gemaeckt, of verlost?
A. Ja hy.
V. Waer mede?
A. Met sijn bloet.
V. Heeft hy dan sijn bloet voor ons vergoten?
A. Ja hy.
V. Hoe verhaelt den artijckel?
A. Hy heeft gheleden onder Pontio Pilato, hy is ghekruyst, gestorven ende begraven.
V. Waer van heeft hy ons verlost door sijn lijden ende sterven?
A. Van de sonde, vande dood, ende vande Helle.
V. Heeft hy ons vande sonde verlost?
A. Ja hy.
V. Hebben wy dan geen sonde meer?
A. Ja wy, maer de sonde en wert ons niet toe gherekent.
V. Waerom?
A. Om dat hy de straffe van onse sonden voldaen heeft.
V. Maer hoe heeft hy ons van den doodt verlost dewijle wy moeten sterven?
A. De doot en heeft geen macht over ons.
V. Waerom?
A. Om dat wy vande doot in het eeuwigh leven gaen.
V. Is de doot dan gheen doot meer?
A. Neense voor Gods kinderen niet.
V. Wat isse dan?
A. Een ruste ende in gaen totten eeuwigen leven.
V. Maer heeft hy ons niet gheheelijck van de helle verlost?
A. Ja hy.
V. Hoe soo verhaelt den artijckel?
A. Hy is selven neder ghedaelt ter hellen.

V. Soo en sullen wy dan in de helle niet konnen varen indien wy aen hem ghelooven?
A. Neen wy.
V. Hoe weet ghy dat?
A. Hy seght het selve.
V. Wat seght hy dan?
A. Die mijn woort hoort ende ghelooft aen die die my ghesonden heeft, die heeft het eeuwigh leven ende sal in't gherecht niet komen, maer is van den doot in het leven ghetreden.
V. Wat is te seggen Christus?
A. Gesalft.
V. Is Christus dan ghesalft gheweest?
A. Ja hy.
V. Wie heeft hem gesalft?
A. God de Vader.
V. Waer mede?
A. Met den heyligen geest.
V. Waer toe is hy ghesalft gheweest?
A. Op dat hy onsen koninck soude wesen.
V. Is hy dan onse koninck?
A. Ja hy.
V. Wat koninck is hy?
A. Onse geestelijcke koninck.
V. Maer is hy niet doot ghebleven als hy aen't kruyce ghestorven is gheweest?
A. Neen hy. Gantschelijcken niet.
V. Hoe so?
A. Hy is ten derden dage van den dooden opgestaen.
V. Is hy daer na hier op de aerde ghebleven?
A. Neen hy, hy is opgheklommen ten hemel.
V. Is hy nu in den hemel?
A. Ja hy.
V. Wat maeckt hy daer?
A. Hy sidt ter rechterhandt Gods sijns Vaders almachtigh.

V. Sit hy daer op eenen stoel gelijk wy hier sitten?
A. Neen hy.
V. Wat is dan te seggen dat hy ter rechterhant Gods sidt?
A. Dat hy den hemel ende aerde regeert.
V. Is hy dan onsen Heere?
A. Hy is de Heere aller Heeren, ende Koninck aller Koninghen.
V. Maer waer in toont hy sijne heerschappie?
A. Daer in dat hy ons beschermt ende beschut.
V. Waer inne noch?
A. Dat hy van daer sal komen om te oordeelen de levende ende de dooden.
V. Waer toe is hy noch meer ghesalft?
A. Om onsen hooghen priester te wesen.
V. Is hy dan onsen hooghen priester?
A. Ja hy.
V. Wat priester?
A. Onse offer priester.
V. Wat heeft hy geoffert?
A. Sijn lichaem ende sijn bloet.
V. Aen wien?
A. Aen God den Vader.
V. Door wien?
A. Door my, ende alle die aen hem gelooven.
V. Waer toe is hy noch meer gesalft?
A. Om onsen propheet te wesen.
V. Wat is te seggen propheet?
A. Leeraer.
V. Heeft hy ons dan yet gheleert?
A. Ja hy.
V. Wat heeft hy ons gheleert?
A. Den wegh der salicheyt.
V. Waer vinden wy dien beschreven?
A. In de heylighe Schrift.
V. Wat schrift?

A. Van het oude ende nieuwe Testament.
V. Staet daer in al wat ons ter salicheyt noodich is te weten?
A. Jaet.
V. Hoe seydt dan de Paus datter noch veel dingen zijn, die hy inde kercken ons leeren moet?
A. Hy lieght.
V. Maer hoe? is hy niet het hooft der kercken?
A. Neen hy.
V. Wie is dan het hooft der kercken?
A. Christus alleene.
V. Wat is de Paus?
A. Den Antichrist.
V. Maer is Christus het hooft der kercken, wie is sijn lichaem?
A. Alle de gheloovighe.
V. Zijn die dan litmaten Christi?
A. Ja sy.
V. Zijn die dan heyligh?
A. Ja sy.
V. Wie maecktse heyligh?
A. Den heyligen Geest.
V. Wie is den Heylighen Geest?
A. Het is den geest Godts des Vaders, ende den geest Jesu Christi.
V. Ghelooft gy dan noch inden heyligen Geest?
A. Ja ick.
V. Verhaelt den artijckel.
A. Ick gelove in den heyligen Geest.
V. Wat doet desen heyligen Geest?
A. Hy gheeft my het gheloove ende maeckt my heyligh.
V. U alleen?
A. Neen, maer alle de gheloovighen mede.
V. Hoe heetmen die?
A. Sy heeten de kercken Godts.

V. Gelooft ghy dan datter een kercke Gods is?
A. Ja ick.
V. Verhaelt den artijckel.
A. Ic geloove een algemeyne heyligen Christelijcke Kercke.
V. Wat is dese algemeyne Christelijcke Kercke?
A. De gemeenschap der heyligen.
V. Maer hoe zijn sy heylich, dewyle sy noch sondigen?
A. Ick geloove de vergevinge der sonden.
V. Worde hen hare sonden niet meer toegerekent?
A. Neense niet meer dan oft sy geen en hadden.
V. Waerom sterven sy dan?
A. Sy sterven om wederom op te staen.
V. Sullen sy dan vanden dooden verrijsen?
A. Ja ick geloove een verrijsenis des vleeschs.
V. Hoo sal dat selve vleesch dat eens verrot is wederom leven?
A. Ja het.
V. Waerom sal het verrijsen?
A. Om dat Christus verresen is vande doot.
V. Sullen wy daerom oock verrijsen?
A. Ja, want hy is ons hooft ende wy sijn litmaten.
V. Maer en verrijsen dan de godloose oock niet?
A. Ja sy: maer niet ten eeuwigen leven.
V. Verrijsen dan de gelovige ten eeuwige leven?
A. Ja: ick gheloove het eeuwigh leven.
V. Ende hier en tusschen waer gaen de sielen der gheloovigen?
A. In den Hemel.
V. Hoe veel weghen zijnder dan voor de gheene die sterven?
A. Twee.
V. Welcke?
A. Hemel ende Helle.
V. Wie gaet in den Hemel?
A. Gods kinderen.

V. Wie sijn Gods kinderen?
A. Die geloovighen, die aen Christum ghelooven.
V. Wie gaet in de Helle?
A. De Duyvels kinderen.
V. Wie zijn 's Duyvels kinderen?
A. Alle godloose menschen, ende die aen Christum niet en gelooven.
V. Maer waer blijft dan het vagevier?
A. In der papen beurse.
V. Isser dan geen Vagevier?
A. Neent.
V. Waerom?
A. Want Christus bloedt heeft ons alleen ghevaeght ende reyn ghemaeckt.
V. Waerom seggen dan de papen dat sy de ziellen uyt het Vaghevier verlossen met de zielmissen ende offerhanden?
A. Om gelt in de beurse te krijgen.
V. Maer den Heylighen Geest hoe heylight hy de Kercke Gods?
A. Door den geloove.
V. Ende waer door komt dit geloove?
A. Door het ghehoor des Woordts Gods, ende door het gebruyck der Sacramenten.
V. Heeft dan het woort of de Sacramenten sulcke kracht van haer selven?
A. Neen sy: maer als wy het woort hooren, soo werkt de Geest Gods in ons herte.
V. Hoe veel Sacramenten zijnder?
A. Twee.
V. Welcke?
A. Doop ende Nachtmael.
V. Wat doet men in den Doop?
A. Men giet watcr over des kindts hooft.
V. Wat heeft dat water te beduyden?
A. Dat wy met Christi bloet ghewasschen zijn.

V. Wat heeftet noch meer te beduyden?

A. Dat wy de sonde moeten afsterven, ende op staen in een nieuwigheyt des levens.

V. Wat doetmen in den Nachtmale?

A. Men eter broodt, ende drinckter wijn.

V. Wat heeft dat broot ende den wijn te beduyden?

A. Dat wy met Christi lichaem ghespijst worden, ende dat wy sijn bloet drincken.

V. Eten wy dan sijn vleesch met de tanden, ende drincken wy sijn hloet metten monde?

A. Neen wy: maer met de ziele deur den geloove.

V. Hoe weet ghy dat?

A. Hy seght het selve.

V. Wat seght hy dan?

A. Die tot my komt die sal geenen honger hebben ende die aen my gelooft, en sal geen dorst lijden.

V. Maer als wy door het woort en Sacramenten gheheylight zijn, moghen wy noch in de sonde wandelen?

A. Geensins: want wy moeten wandelen in een nieuwigheyt des levens.

V. Hoe moeten wy dan leven?

A. Na de gheboden Gods.

V. Hoe veel geboden zijnder?

A. Thien.

V. Hoe zijn die ghedeelt?

A. In twee tafelen.

V. Welcke is de eerste tafel?

A. Die den dienst Gods aen gaet.

V. Welck is de tweede?

A. Die de liefde des naesten aengaet.

V. Welcke is het eerste ghebodt?

A. Datmen gheen ander Goden sal hebben dan den waren Godt.

V. Welck is het tweede?

A. Datmen geen beelden sal maken om te eeren.

V. Het derde?

A. Datmen den name Godts niet en sal lichveerdelijck in den mont nemen.

V. Het vierde?

A. Datmen den sabbath sal vyeren.

V. Wat is te segghen sabbath?

A. Ruste.

V. Waerom heetet den rustdach?

A. Om dat Godt den sevenden dagh gherust heeft van alle sijn wercken, ende heeft dien gheheylight.

V. Hoe sullen wy dien vyeren ofte heyligen?

A. Met Godt te bidden, ende inde ghemeente Godts sijn woort te hooren, ende de Sacramenten te gebruycken.

V. De vier geboden, wat zijn die?

A. Ee eerste tafel.

V. Welck is nu het vijfde gebodt?

A. Datmen vader ende moeder eeren sal.

V. Welck is het seste?

A. Datmen niet dooden en sal.

V. Het sevenste?

A. Datmen niet en sal eebreken.

V. Het achtste?

A. Datmen niet en sal steelen.

V. Het negenste?

A. Datmen niet en sal lieghen, noch valsche ghetuygenisse spreeken.

V. Het thiende?

A. Datmen niet en sal begeeren het goet van sijnen naesten.

V. Wie is onsen naesten?

A. Alle menschen.

V. Maer is het genoegh dat wy de geboden uytterlijcke volbrengen?

A. Neent.

V. Waerom?

A. Want de wet is gheestelijck, ende Godt wil het herte hebben.

V. Maer dewijle wy de geboden niet en konnen volbrenghen konnen wy door d' onderhoudinge van dien de saligheyt verdienen?

A. Neen wy.

V. Hoe worden wy dan saligh?

A. De saligheydt wordt ons gheschoncken uyt genade.

V. Om wiens wille?

A. Om Christi Jesu wille.

V. Wanneer?

A. Als wy aen hem gelooven.

V. Maer en hebb enwy gheen rechtveerdigheydt voor God?

A. Neen wy: maer de rechtveerdigheydt Christi wort ons toegerekent.

V. Worden wy dan gherechtveerdight door den geloove sonder wercken?

A. Ja wy.

V. Waerom moeten wy dan goede wercken doen?

A. Om dat Godt in ons ghe-eert soude worden, ende onsen naesten gestichtet.

V. En zijn de goede wercken ons oock in onsen aensien niet nut?

A. Ja sy.

V. Waer inne?

A. Dat sy ons versekeren dat wy kinderen Gods zijn.

V. Zijn dan de goede wercken oorsaecke waerom dat wy kinderen Gods worden?

A. Neen sy: maer sy zijn teeckenen daer af.

V. Soo moeten wy dan God looven ende eeren, niet alleen in u herte ende met den monde, maer in alle onse leven.

A. Dat is waer, want daer toe zijn wy gheschapen.

V. Godt gheve ons de ghenade dat wy het doen moghen!

A. Amen.

V. Wat seyt de wijse man?

A. De mont die lieght die doot de ziel.

V. Wat seyt hy noch meer?

A. Een wijs kint is de kroone des vaders.

V. Wat seyt Christus?

A. Laet de kinderkens tot my komen, het rijc der Hemelen hoort haer toe.

V. Wat seyt hy noch?

A. Komt alle tot my ghy die belast en beladen zijt ende ick sal u verquicken.

V. Wat seyt hy noch?

A. God heeft de werelt soo lief ghehadt dat hy sijnen een gheboren sone niet ghespaert en heeft, maer heeft hem ghegheven op dat alle die aen hem ghelooven niet verlooren en souden gaen, maer het eeuwighe leven hebben.

V. Wat seyt Paulus?

A. Die niet en werckt en sal niet eten.

V. Wat seyt hy noch meer?

A. Als wy kost ende kleeren hebben, so moeten wy daer mede te vreden zijn.

V. Waerom?

A. Want wy en hebben inde werelt niet gebracht, wy en sullender oock niet uytdraghen.

EYNDE.

Wilhelmus lied.

Wilhelmus [1].
(1568 OF 1569.)

Wilhelmus van Nassouwe,
Ben ick van Duytschen bloet,
Den vaderlant ghetrouwe
Blijf ick tot inden doedt.
Een prince van Orangiën
Ben ick vrij onverveert,
Den coninck van Hispaengiën
Heb ick altijt gheëert.

In Godes vrees te leven
Heb ick altijt betracht,
Daerom ben ick verdreven,
Om landt, om luyd'ghebracht:
Maer Godt zal my regeren
Als een goet instrument,
Dat ick sal wederkeeren
In mijnen regiment.

(1) Dit bekende, eenvoudige en treffende lied werd waarschijnlijk in het laast van 1568, of den aanvang van 1569, door Filips van Marnix, gemaakt; de redenen die het aan dezen als dichter doen toeschrijven, vindt men wijdloopig by Schotel, *Gedachten over het Wilh. van Nass*. 1834, beknoptelijk en nog nader aangedrongen bij Broes, *Filips van Marnix*, II. I. bl. 182 vv. - 'Erst voor troostlied gezongen, werd het, van de erstvolgende jaren aan, opwekkingslied en krijgsmarsch.' (*Broes*.) Men zong het oorspronkelijk op de wijs van *Charles*, een lied op Karel V, in het oorspronkelijk duitsch uitgegeven in Goerres, *Altteutsche Volks-u. Meisterlieder*. S. 279 (Van Vlotens aanm. *Nederl. geschiedz*. l. bl. 365).

Lijdt u mijn ondersaten,
Die oprecht zijn van aert,
God zal u niet verlaten
Al zijt ghij nu beswaert;
Die vroom begheert te leven,
Bidt Godt, nacht ende dach,
Dat hy my cracht wil gheven,
Dat ick u helpen mach.

Lijf en goet al te samen,
Heb ick u niet verschoont,
Mijn broeders, hooch van namen,
Hebbent u oock vertoont:
Graef Adolff is ghebleven
In Vrieslandt, in den slach,
Sijn siel, in 't eeuwich leven,
Verwacht den jongsten dach.

Edel - en Hooch - gheboren,
Van Keyserlicken Stam,
Een Vorst des Rijcks vercoren,
Als een vroom christen-man,
Voor Godes woort ghepreesen,
Heb ick, vrij, onversaecht,
Als een helt sonder vreesen,
Mijn edel bloet ghewaecht.

Mijn schilt ende betrouwen
Sijt ghy, o Godt mijn Heer,
Op u soo wil ick bouwen,
Verlaet my nemmermeer;
Dat ick doch vroom mach blijven,
U dienaer taller stondt,
Die tyranny verdrijven,
Die my mijn hert doorwondt.

Van al die my beswaren,
En mijn vervolghers zijn,
Mijn Godt! wilt doch bewaren
Den trouwen dienaer dijn:
Dat sy my niet verrasschen
In haren boosen moet,
Haer handen niet en wasschen
In mijn onschuldich bloet.

Als David moeste vluchten
Voor Saul den tyran,
Soo heb ick moeten suchten
Met menich edelman;
Maer Godt heeft hem verheven,
Verlost wt aller noot,
Een coninckrijck ghegheven
In Israël, seer groot.

Na tsuer sal ick ontfanghen
Van Godt, mijn Heer, dat soet;
Daer na so doet verlanghen
Mijn vorstelick ghemoet;
Dat is, dat ick mach sterven
Met eeren, in het velt,
Een eewich rijck verwerven,
Als een ghetrouwe helt.

Niet doet my meer erbarmen
In mijnen wederspoet,
Dan datmen siet verarmen
Des conincks landen goet.
Dat u de Spaengiaerts crencken,
O, edel Neerlandt soet!
Als ick daer aen ghedencke,
Mijn edel hert, dat bloet.

Als een prins, opgheseten,
Met mijnes heyres cracht,
Van den tyran vermeten
Heb ick den slach verwacht,
Die, by Maestricht begraven,
Bevreesde mijn ghewelt; -
Mijn ruyters sachmen draven
Seer moedich door dat velt.

Soo het den wil des Heeren
Op die tijt had gheweest,
Had ick gheern willen keeren
Van u dit swaer tempeest:
Maer de Heer van hier boven,
Die alle dinck regeert,
Diemen altijt moet loven,
En heeftet niet begheert.

Seer prinslick was ghedreven
Mijn princelick ghemoet;
Stantvastich is gebleven
Mijn hert in teghenspoet;
Den Heer heb ick ghebeden,
Van mijnes herten gront,
Dat hy mijn saeck wil reden,
Mijn onschult doen oircont.

Oorlof mijn arme schapen,
Die zijt in grooten noit,
U herder zal niet slapen,
Al zijt ghy nu verstroit:
Tot Godt wilt u begheven,
Sijn heylsaem woort neemt aen,
Als vrome christen leven,
tSal hier haest zijn ghedaen.

Voor Godt wil ick belijden
En zijner grooter macht,
Dat ick tot gheenen tijden
Den coninck heb veracht:
Dan dat ick Godt den Heere,
Der hoogster Majesteyt,
Heb moeten obediëren
In der gherechticheyt.

Ras seventien provincen.

Opwekking [1].

I
(1572.)

Den prince van Or. ten tweedemael wederom int land comende (*July*), werden die steden vermaent hem bystant te doen.

Ras, seventien provincen!
Stelt u nu op de voet,
Treckt de coemste des princen
Vriendelijck te ghemoet;
Stelt u met zijn banieren,
Elck als een trouwe man,
Doet helpen verlogieren
Duc dAlve, den tyran.

Hy comt u niet verderven,
Dit trouwlijcken gelooft,
Maer u weêrom te erven
In dat u is berooft;
Te goed' den coninck van Spaengiën
Doet vrymoedich bystant
Den prince van Oraengiën,
Als zijnen Luytenant.

(1) Zie *Notice bibliographique sur les écrits de Ph. de Marnix*. - *Tableau des différends de la religion*. Bd. IV. bl. 342.

Zijn trommels en trompetten
Brengen u geen dangier,
tEn is maer om verzetten
Duc dAlve den bloetgier;
Spijt ruyters en soldaten,
Die den prince benijt,
Hun schade sal u baten,
Hy moet ten lande uyt.

Al hoort ghy veel allarmen
Hier ende daer geschiên,
Hy doetet wt een ontfarmen,
Over u lant, u liên;
U dient stercke purgacy,
En sulcken bitter cruyt,
Dat gy de Spaensche nacy
Wt uwen lande sluyt.

Vlissingen heeft begonnen
Te spelen sulcken dans,
Daer met hevet gewonnen
Recht der laurieren crans;
Hollant wilder aen wagen
Alle zijn principael,
Laet u dit werck behagen,
Ghy landen generael!

tEn is om gheen pillagie,
Van vrienden, landt, off ste;
Doch die groote couragie,
Des graven van Lume,
De grave van Nassouwen,
Dat reyn vroom edel bloet,
Wil niemant laten benouwen
Aen zijn eer, lijff', of goet.

Schict u, boose rebellen,
Die slants welvaert benijt,
Des Antichrists gesellen,
Die de waerheyt bestrijt,
Gods woort- en wet- versmaders,
Ja zijnen heilgen throon,
Ghy sult, als landt- verraders,
Noch crijgen uwen loon.

Krijchslien, wilt u oprusten,
In God bestaet u cracht,
Strijt ridderlijc met lusten,
Op strom, slacht, ende wacht,
Voor Gods woort en lants rechten,
Met een verbonden schilt,
Den solt der vromer lantsknechten
Ghylien ontfanghen sult.

Wilt zweert noch spiesse sparen;
Zo Babel heeft gedaen
Over Gods trou dienaren,
Laet haer den loon ontfaen;
Den vooglen wilt maeltijt coken
Al vander hoeren vleysch,
tBloet sal worden gewroken
Nae der schrifturen eisch.

Prinslijcken Godt ghepresen,
U volck victory gheeft,
Dat haer werde bewesen,
Dat ghy regeert en leeft;
Want sy na u woort haken,
Met harten seer benout,
Tot dat ghy in alle saken,
Den lof en prijs behout.

II
(1569.)

Madam de Parma die is geleghen,
In het Nederlant, bysonder in Brabant,
En heeft daer een papegayken gecregen,
tWelc haer na zijn hant geset heeft, seer vailliant;

Dat is de cardinael Granvelle,
Die, door haar mandaet, gesonden heeft 't placcaet,
Dat men niet meer Gods woort vertelle,
De verbeurte staet, om te branden quaet.

tls den lant-raet ter ooren ghecomen [1],
Wouden, wt goeder aert, tlant niet hebben beswaert,
Maer hebben een Contract voorghenomen,
So dat men, onvervaert, heeft Gods woort verclaert.

tWelck heeft verstaen van Parma die vrouwe,
Hoe dat den adel voort wou hebben, met accoort,
Dat elck zijn gheloof vry leven souwe,
En dat om Gods wooort niemant sou zijn vermoort.

Zy seyde den cardinael dees travaille;
Die song met eenen voos, als papegayken boos,
Hij schold al den adeldom voor canaille,
Guyten en boeven loos, hooch en leech, altoos.

(1) De dichter is zeer algemeen in zijne voorstellingen; met den land-raad bevoelt hy waarschijnlijk Oranjes partij in den raad van state, en dicht daarbij aan deze het ‘contract’ der geuze-edelen toe (Van Vlotens aanmerk.)

Sy werden te hoof ontboden tsamen [1],
Daer sy oock seer heus, van herten coragieus,
Meest alle met mael en palster quamen [2],
Want Vive-le-Geus was alsdoen haer leus.

Daer heeft elck den coninck trou gezworen,
En dat al totter dood, of tgoet te worden bloot,
Daerom soo creech t' papegayken toren,
Hy vloog, met haesten groot, al na den paus zijn hoot [3].

Die gemeynte wt allen steden
Hinghen den adel aan, die wouden haer bystaen,
Om hout of steen niet aen te beden;
Men sachse oock, seer saen, al te neder slaen.

De regente, die creech veel gaven,
Dat men int openbaer, Gods woort sou spreken daer:
De Geusen, die wilden de mis begraven,
Het viel den Papen zwaer, liepen Madame naer.

Sy gaven haer ghelt om sulcks te wreken;
Al sulcken goet begin viel Madame wel in,
Liet kercken bouwen en weder breken,
Al nae der lieden sin, dies creechsy niet min.

Ghelt en goet creech sy met hoopen,
Want zijt al toeliet, al watter is gheschiet;
Papou dit sach, ginck nae Roomen loopen,
Verzweech daer zijn verdriet het Papegayken niet.

(1) Zeer vrije voorstelling; het was er ver van dat de edelen ontboden werden (Van Vl. aanmerk.)
(2) De edelen kwamen ongewapend (idem.)
(3) Granvelle trok bij zijn afreis eerst naar Borgondië en daarop naar Rome. (idem.)

Het papegayken, loos van natueren [1],
Die zwoer, met eenen eet, alsulcx te wreken wreet;
Haer rijck en soude niet lange dueren,
Hy wou haer maken reet als Geusen gaen gekleet.

Hy ginck ras metten Paus doen te raede,
Maecte Duc dAlf gemeyn generael-capiteyn,
Om 't Nederlant te straffen met onghenade,
Beloofde hem, seer reyn, daer Heer te zijn alleyn.

Dit is den adel gecomen ter ooren,
Veel vielen vant verbond, bysonder den Egmont,
Hy liet de predicatie verstoren,
En, daer de kercke stont, men haest een galge vont.

Veel die te voren al Geuzen waren,
Die sach men doen, seer saen, drayen als de weerhaen,
Zy ginghen haer onschult Madam verclaren,
Zy hoorde haer vermaen en lietse vry al gaen.

Oproer en twist was doen voor handen,
Want de gemeente vry woudender blijven by,
Dat Parma belooft had de Nederlanden,
Dat om 't gheloove blij sou zijn gheen Tyrannij.

Zy meyndent wel met gewelt te houden,
Oock den guichelaer [2] snel, met al zijn Apen-spel,
tScheen hijt van harten oock willen souden,
Maer 't was den ouden rel, hy deed d'ander gequel;

(1) De dichter schrijft met zijne geuze-tijdgenooten alle het land grievende maatregelen, die alleen van Alva en Filips uitgingen, aan Granvelle toe (Van Vl. aanmerk.)
(2) Volgens een latere lezing *een Marteken* (apen naam); naar't schijnt wordt er Egmont of Hoorne mée bedoeld (idem).

Had hy te voren Papou in haete,
Hy mengde hem welras met hen op tselfde pas,
Hy meende het sou hem wesen bate,
Maer certeyne ten was; alsdoen Papou ghenas.

De prince [1], die is wt het lant ghereden,
Met hem is oock beducht ontallick volck ghevlucht;
Gods woort wert er weer met voeten ghetreden,
In stêden en ghehucht, na Jan Papous genucht.

Den Duc d'Alba is int lant ghecomen,
Veel specken [2] bracht hy met, om die te maken vet,
Madamme heeft zijn comste vernomen,
Sy heeft, met haesten net, hem in haer plaets geset [3].

Zy is al met de proye gaen strijcken [4],
Want sy dacht eensaem, of 't den Duc dAlf vernaem
Dat haren schat daer sou moeten verblijven,
Het waer haer onbequaem, en ooc een groote blaem.

Den Ducdalba, die heeft gheboden,
Dat men de beelden al ras weer oprechten sal,
En dienen of eeren zijn vreemde goden,
Van gout of silver smal, also Papou beval.

Des princen sone, den graef van Bueren,
Deed hy, al sonder vaer, wt Loven halen daer,
En deed hem te scheep na Spaengiën vueren,
Hier quam int openbaer zijn tyrannije zwaer.

(1) Oranje (Van Vl. aanmerk.)
(2) Spaansche soldaten (idem).
(3) Zeer vrije voorstelling; de hertogin was alles behalve gesticht over hare vervanging door Alva (idem.)
(4) Eene beschuldiging tegen Margaretha die niet gegrond schijnt te zijn (idem).

Den Egmont, die wert ontboden te hove,
Hy leyde oock ter stee den graaf van Hoorne mee:
Zy werden gevangen, niet tharen love,
Want elck na rechter zeê, zijn huychelrije deê.

Hiert wert nu waer de prophecije,
Die de prince cloeck hem sey te Willebroeck [(1)],
Dat hij hem selfs sou brengen in int lijen,
Als hij deed int versoec 't verbond al in den hoec.

Men sach haest beyde graven ontlijven,
Oock Straelen [(2)], Backerzeel [(3)], ja dat sonder appeel,
De Batenborchsche [(4)] cloeck van bedrijve,
Oock al vernielen heel Edelen een groot deel.

Het zijn te recht niet dan Alfsche voeren,
Die hy daer noch bedrijft, en hem Gouverneur schrijft,
Want herberg geeft hy boeven en hoeren,
Maer, die by Gods woort blijft, hy dagelycx ontlijft.

Gebannen heeft hy veel duysent lieden,
Met sinnen opstinaet, al na der Papen raet,
Moorden en branden siet mer geschieden,
In geen Chronijke staet van sulcken Tyran quaet.

Is dat recht bewaert des coninx landen?
Besiet, ghylieden vroet, de deucht, die hy u doet:
Het tiende begeert hy van al u panden,
Madame sochtet goet, Duc d'Alba ooc het bloet.

(1) Oranje, die, in een laatste samenkomst te Willebroek, weigerde Egmonts voorbeeld te volgen en Filips te vertrouwen (Van Vl. aam.)
(2) Anthony van Stralen, burgmeester van Antwerpen, in Sept. 1567 op last van Alva gevangen genomen, en in Juny 1568 onthoofd (idem.)
(3) Jan van Casembroot, heer van Backerseele, Egmonts sekretaris, en, als hij, onthalsd (idem.)
(4) Gijsbert en Theodorus, den 1^{en} Juny, met 16 andere geuze-edelen, allen, den 5^{en} Mei 1567 bij hun ongelukkig vertrek te scheep naar Oost-friesland, bij Harlingen, door hun schipper verraden, en den Spaanschen in handen gevallen (idem.)

Scherpelijck doorsiet, ghy ondersaten,
Wat dat den oorspronck is van dees verderffenis,
Of 't niet den Paus is met zijn legaten,
Want eenen coninc fris soeckt slants welvaert gewis.

[Na de gebeurtenissen van het voorjaar van 1572 werden hier, naar 't schijnt, nog 4 koepletten achtergevoegd:]

(1572)

Wilt u nu ras ontlasten daeromme,
Den Paus te zijn subject, al hout hy u suspect,
Hy soeckt niet dan der zielen verdomme,
En 't lichaem hy perfect tot alle boosheyt trect.

Daerom wilt hem nu helpen raseeren,
Want gy siet hoe God werct, die der vorsten hant sterckt,
Om d'affgodische natie te ruineeren,
Alsoomen nu aenmerct, ist nu niet wel geklerckt?

Waer wil den Alff nu henen draven?
Papou en Spaengiaert, met al haer volc vermaert?
De misse wordt nu int vagevyer begraven,
Lof, omganc, noch bevaert, niets en worter gespaert.

Den prins van Oraengien weest ghehoorzame,
Graeff Lodewijck, d'edel bloet, God geeft hem nu voorspoet,
Zy zijn tot den crijgh nu seer bequame,
Dien u so woeden doet d'Alfs tyranny verwoet.

(1572)

[Tot meerder geneuchte den bekenden ijveraer van Brugge, Broer Cornelis [(1)], in den mond gelegd.]

Ay, duc dAlfse giericheit wat hebdy ghebrouwen,
In dese Nederlantse landouwen, seer abondant? -
Ba! ja, heb ict niet wel geseyt, gy mannen en vrouwen,
Dat desen tienden penninc ons 't hooft sou doen clouwen,
En brengen ons alle de Geusen int lant? -
Ja, wat sullen wy doen goey lien? ic gerieke brant;
tIs best dat hem elck met de Geusen keere,
Wel is waer, zy zijn in een misverstant,
Maer wy sullen wel accordeeren inde leere,
Want zy houden den coninck voor haren heere,
Al ist dat sy verfoeyen de Babelsche bruyt; -
Roept: vive le Geus! en de Spaengiaerts wt!

Ey, Spaengiaerts, Spaengiaerts! ist nu niet wel gherooft,
Dat ons cappe wordt gelooft, en moeten Geusen bedijen,
Ja maer ba, wie sou dat hebben gelooft,
Dat de veranderinge sou u vallen over thooft,
En dat so veel steden souden voor de Geusen strijen!
Daerom ist sotheyt hem te verblijen,
Want die vore lacht, dickwil namaels schreyt.
Och, mogen ons baerden en cruynen groeyen in tijen,
Wat werdender cappen op de hage geleyt!
Gy heeren van Brugge, ick hebt al wel geseyt,
Dus siet nu wel toe, en, met 't meeste geluyt,
Roept: vive le Geus! en de Spaengiaerts wt!

(1) Zie den Bijenkorf II. 6.

Och, ist met my niet qualijck geluckt,
Dat ick so veel gepreect hebbe tegen de Geusen!
Ba, ja, sy hebben eenen boeck van mijn sermoonen ghedruckt,
Ick duchte het vel wert my noch afgepluckt!
Wy geestelicken verliesen al ooren en neusen,
Ons vette kaken en sullen niet meer bleusen,
Dit doet ghy, o Spaengiaerts, boose generatie!
Wy, die gherust waren als reusen,
Comen eylacen! in grooter desolatie,
Daerom, och ghy geestelicke, hebdy so veel statie,
Al moet ghy verliesen den besten buyt,
Roept: vive le Geus! en de Spaengiaerts wt!

Princelicke heeren van Brugge, niet om verelen,
So wy niet en spelen de Spangiaerts wter stadt,
Ba, zijt dat seker, men sal ons alle kelen;
De kinders gecken met ons, hoe can ickt helen?
Dat wy soo betoovert zijn geweest, en so madt,
Meenende dat den tienden penninck, sulck eenen schat,
tLant soude consenteeren sonder oproer groot,
Voorwaer tis de bede daer Midas om badt,
Daerdoor hy hem selven bracht inde dood.
Des rade ick voor tbeste in desen noot,
Tot welvaert des lants, voor een besluyt,
Roept: vive le Geus! en die Spaengiaerts wt!